Aplikovaná etika v sociálnej práci

a ďalších pomáhajúcich profesiách

Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie

Andrej Mátel

Milan Schavel

Pavel Mühlpachr

Tibor Roman (eds.)

2010

MÁTEL, A. – SCHAVEL, M. – MÜHLPACHR, P. – ROMAN, T. 1010. *Aplikovaná etika v sociálne práci a ďalších pomáhajúcich profesiách.* Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie. Bratislava : VŠZaSP sv. Alžbety. 413 s. ISBN 978-80-89271-89-4.

Názov:	Aplikovaná etika v sociálne práci a ďalších pomáhajúcich profesiách. Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie
Editori:	Andrej Mátel, Milan Schavel, Pavel Mühlpachr, Tibor Roman Text neprešiel jazykovou korektúrou
Recenzenti:	prof. PhDr. Pavol Dancák, PhD., Prešovská univerzita v Prešove Ing. Miroslav Bargel, CSc., Dipl. EBS, Institut mezioborových studií Brno
Vydavateľ:	Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety v Bratislave
Miesto vydania:	Bratislava
Vydanie:	prvé
Rok vydania:	2010
Počet strán:	413
Náklad:	80 kusov
Tlač:	Exocom
ISBN	978-80-89271-89-4
EAN	9788089271894

Vysoká škola zdravotníctva

a sociálnej práce sv. Alžbety, n. o.

Inštitút ďalšieho vzdelávania sociálnych pracovníkov

Ústav sociálnej práce sv. Pátra Pia v Piešťanoch

Collegium Elizabethinum Vienna

v spolupráci s

Inštitútom A. Radlinského v Dolnom Kubíne pri PF Katolíckej univerzity

Institutem mezioborových studií Brno, Česká republika

Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie

„Aplikovaná etika v sociálnej práci“

20. – 21. október 2010

Piešťany

OBSAH

BAKOVÁ Daniela **Etika v práci sociálneho pracovníka 8**

BARDIOVSKÝ Miloslav, LABUDOVÁ Jela **Ľudia a faktory pomáhajúce k resocializácii človeka – posttraumatického vozíčkara 19**

BREZINSKÝ Oliver **Niekoľko poznámok k autorite sociálneho pracovníka..... 30**

CICHÁ Martina **Umírání a smrt z multikulturní perspektivy – východiska pro zdravotně sociální práci..... 35**

DÁVIDEKOVÁ, Mária **Etické hodnoty a dôstojnosť v sociálnej práci 45**

DOKTOROV Anton **Nové prístupy k sledovanie nápadu trestnej činnosti páchanej konzumentmi omamných látok..... 51**

DOKTOROVOVÁ Jarmila **Nové prístupy k riešeniu k penitenciárnej a post penitenciárnej starostlivosti..... 57**

ĎURKOVSKÝ Peter **Etické východiská pre sociálnu prácu v komparácii s disciplínami, s ktorými prichádza do styku..... 62**

FABIAN, Anton, DROBŇÁKOVÁ Martina **Etika rozvoja v encyklike Caritas in veritate 72**

FACUNA Jozef **Morálne princípy učiteľa a terénneho sociálneho pracovníka 80**

FÍZIK Ladislav **Etika v sociálnej práci s rómskou rodinou..... 87**

GALLOVÁ Iveta **Etické aspekty uskutočňovania opatrovateľskej služby v domácom prostredí klienta..... 93**

HAJDUK Ľudovít **Filozofické a etické východiská sociálnej spravodlivosti 104**

HEJDIŠ Milan **Etika sociálneho zaobchádzania v režime obmedzenia osobnej slobody 113**

HLAVAČKOVÁ Daniela, PAĽUN Miroslav **Aspekty etiky v domácej ošetrovateľskej starostlivosti .124**

HOLONIČ Ján **Kresťanská etika ako prameň poznania etiky v sociálnej práci 130**

KAMANOVÁ Irena **Etika v inštitucionalizovaných sociálnych službách 134**

KOLLÁRČIKOVÁ Jana **Prieniky etiky v sociálnej práci, zdravotníctve a v ošetrovateľstve u vybraných skupín dospelých občanov a seniorov.....143**

KOVÁČ Ernest **Etický kódex mediátora a sociálna práca 152**

KOVAĽOVÁ Daniela Od Hippokrata k bioetike. (Bio) etické princípy a modely s dôrazom na sociálnu prácu 158

KOZOŇ Antonín Sociálna politika a prirodzenosť človeka v etike sociálnej práce - rozprava o Láske a Svetle 167

KRAVÁROVÁ Martina Problémy a zmeny v súčasnej rodine 175

KRELLOVÁ Katarína, MOJTOVÁ Martina Zdravotno-sociálna verzus sociálno-zdravotná starostlivosť o zomierajúceho klienta 182

KUDRY Jan Lichva jako etický problém v sociálně vyloučených lokalitách 195

KUFFOVÁ Janka Etika v práci sociálneho pracovníka s klientom v zariadení sociálnej starostlivosti 205

KVĚTENSKÁ Daniela Etické aspekty sociální práce s ohroženým dítětem 214

LACA Slavomír Paliatívna a hospicová starostlivosť ako súčasť etiky života....220

LEVICKÁ Jana, LEVICKÁ, Katarína Popoluška, alebo etika slovenskej sociálnej práce 227

LEVICKÁ Katarína Etika v systéme vysokoškolskej prípravy sociálnych pracovníkov....236

LITVOVÁ Lucia Fenomén morálnej imaginácie v oblasti sociálnej práce 244

LORAN Tibor Etické aspekty sociálnej práce s marginalizovanými rómskymi spoločenstvami 251

LULEI Martin, MALIŠKOVÁ Zuzana Aplikovaná etika v probácii a mediácii v trestných veciach 256

MARKOVÁ, Janka Rodina s dieťaťom postihnutým autizmom 264

MÁTEL Andrej Aktualizácia etického kódexu sociálnych pracovníkov Slovenskej republiky – základný náčrt 274

MLYNARČÍK Peter, BARILLOVÁ Anna Etické aspekty odbornej praxe študentov sociálnej práce ..285

MÜHLPACHR Pavel Desiderata jako kategorický imperativ sociální práce....297

PREISSOVÁ KREJČÍ Andrea Dopad krize rodiny na etická východiska výchovy a vzdělávání....301

RADKOVÁ Libuša, PAVLOVIČOVÁ Anna Niekoľko poznámok k etickým aspektom výskumu 312

ROMAN Tibor, ROMAN Ladislav Etika penitenciárnej starostlivosti 318

RUŽIČKA Vojtech Sociálny pracovník v zariadení pre seniorov 325

SEDLÁKOVÁ Mária Etický kódex sociálneho pracovníka verzus Trestný zákon 332

SCHAVEL Milan Etika v supervízii....338

SLOVÁK Peter **Etické aspekty komunikácie s dospievajúcimi z pohľadu pomáhajúcej profesie 344**

TOKOVSKÁ Miroslava **Etické aspekty inštitucionálnej starostlivosti o seniorov.....353**

TOPORCEROVÁ Daša **Súčasné etické problémy v terapii závislých matiek.....359**

TRUHLÁŘOVÁ Zuzana **Vybrané etické aspekty sociální práce se seniory 368**

TURACOVÁ Monika **Etika v supervízii pre pomáhajúce profesie 374**

VADKERTIOVÁ Silvia **Etické dilemy sociálneho pracovníka pri práci s deťmi.....379**

VARJASSYOVA Kamila **Etika operátora na linke tiesňového volania.....384**

VAVERČÁKOVÁ Marta, GEREGELOVÁ Ľubica **Etika v zamestnaní sociálneho pracovníka 389**

ZOZUĽÁKOVÁ Margaréta, MACZKÓ Ladislav **Ageizmus v kontexte etiky pracovnej inzercie 396**

Predhovor

„Kázať morálku je ľahké, ale zdôvodniť ju, je ťažké“ (A. Schopenhauer)

Dôležitou vlastnosťou pomáhajúcich profesií je ich dôveryhodnosť. Tá leží na dvoch základných pilieroch – profesionalite a zodpovednosti. Sotva niekto dobrovoľne navštívi lekára, psychológa či sociálneho pracovníka, o ktorom vie, že nie je dobrým odborníkom a správa sa nezodpovedne voči klientom či pacientom. Čo je však základom profesionálneho a zodpovedného jednania? – Jedna z odpovedí môže znieť: „Mravné vedomie, ktoré sa prejavuje eticky zodpovedným správaním.“

Vysokoškolskí pedagógovia, supervízori a sociálni poradcovia pôsobiaci na Vysokej škole zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety v Bratislave, ktorým záleží na rozvoji sociálnej práce ako študijného odboru a profesionálnej činnosti, chceli upriamiť pozornosť akademických odborníkov i sociálnych pracovníkov práve na etiku ako dôležitú súčasť vzdelávania i samotnej klinickej sociálnej práce. Práve etika môže významnou mierou prehĺbiť zodpovednosti sociálnych pracovníkov, zvyšovať ich profesionálne správanie, a tým aj dôveryhodnosť profesie sociálna práca pre užívateľov jej služieb.

Konferencia „Aplikovaná etika v sociálnej práci“ má ašpiráciu byť nielen stretnutím akademikov a odborníkov, ale aj jednou z ciest aplikovania teoretických poznatkov na sociálnu prácu s jej rôznorodými službami a oblasťami činností. Práve cez sociálnych poradcov, sociálnych pracovníkov, supervízorov a vzdelávateľov v sociálnej práci sa etické povedomie a eticky zodpovedné jednanie môže aplikovať smerom k študentom sociálnej práce a samotným užívateľom služieb. Pre usporiadateľov je vysoká účasť prihlásených účastníkov potešením, ale aj ďalšou výzvou k systematickému rozvoju etiky sociálnej práce na Slovensku.

Pevne sme presvedčení, že prínosom konferencie je i osobné stretnutie a vzájomná výmena názorov, poznatkov a skúseností ľudí, ktorí cítia potrebu vážne sa zaoberať etickými otázkami nielen v sociálnej práci, ale i v iných oblastiach života spoločnosti. Vzhľadom na skutočnosť, že o aktívnu účasť na konferencii prejavili záujem aj odborníci z iných pomáhajúcich profesií, titul predloženého zborníka sme rozšírili na „Aplikovanú etiku v sociálnej práci a ďalších pomáhajúcich profesiách.“ Dúfame, že vo viac ako päťdesiatich príspevkoch slovenských a českých autorov nájdu čitatelia inšpiráciu pre aplikáciu etiky do vlastnej odbornej činnosti.

Editori

V Piešťanoch, 20. októbra 2010

Etika v práci sociálneho pracovníka

Ethics in the work of social workers

Daniela BAKOVÁ

Abstrakt

Autorka v príspevku poukazuje na dodržiavanie etických princípov sociálnej práce a na schopnosť sociálnych pracovníkov dešifrovať verbálne a neverbálne prejavy klienta. Príspevok prináša zistenia získané z vyhodnotenia prieskumu, ktorý sa zameriaval na vonkajšie súčasti prejavu, ovplyvňujúce samotnú komunikáciu a priebeh stretnutia sociálneho pracovníka s klientom.

Kľúčové slová

Etika, etické princípy, klient, sociálny pracovník, verbálna a neverbálna komunikácia.

Abstract:

The author points out the contribution to the ethical principles of social work and social workers' ability to decipher the verbal and nonverbal expressions of the client. This paper reports the findings obtained from the evaluation survey, which focused on the external parts of speech, communication and influencing the actual conduct of meetings of a social worker with the client.

The key words:

Ethics, ethical principles, client, social worker, verbal and nonverbal communications.

Človeka, medziľudské vzťahy a ľudskú činnosť skúmajú rozličné vedy. Aj etika je jednou z vied o človeku, presnejšie jednou z filozofických disciplín, ktorá skúma ľudské správanie, morálku, a usiluje sa viesť človeka k dobru. Etika vo svojej podstate hľadá všeobecnú zásadu, ktorá by človeku ukazovala, čo má robiť, o čo sa má v živote usilovať, ako sa správať k iným ľuďom. Sociálny pracovník, ktorý je v kontakte s človekom nie je výnimkou. Je to človek, ktorý dennodenne pracuje - komunikuje s ľuďmi, kde sociálny cit, dodržiavanie etiky, schopnosť empatie, aktívne počúvanie býva niekedy to jediné čo môže poskytnúť.

Strieženec (2001, s. 57) charakterizuje etiku sociálnej práce nasledovne: „analyzuje všeobecné zákony vývoja morálnych a mravných vzťahov a predstáv, formy morálneho vedomia a nimi regulovanú činnosť ľudí. Sociálna práca vychádza zo zákonitostí skúmaných etikou, pričom rieši praktickú úlohu – odstraňuje, zjemňuje sociálne kolízie, do ktorých sa ľudia dostali vlastnou vinou alebo bez vlastného pričinenia. Definíciou sociálnej práce sa zaoberali viacerí významní autori, ktorých jednotlivé definície sa líšili a nemohli sociálnu prácu charakterizovať jednotne z hľadiska jej dimenzií a akcentov: Alica Masaryková (1928)

ponímala sociálnu prácu „ako niečo iné ako je charitatívna dobročinnosť, je to práca cieľavedomá, sústavná práca obtiažna, ktorá ak má byť prácou svedomitou, tak má viesť k cieľu a vyžaduje si človeka celého a odhodlaného pomáhať.“ (Haburajová - Ilavská, 2006, s. 12).

Súčasťou harmonicky sa rozvíjajúcej komunikácie medzi dvomi aktérmi (sociálny pracovník a klient), je aj uplatňovanie zásad a noriem etiky. Každý chce, aby sa s ním zaobchádzalo slušne, aby mu ľudia dôverovali, boli voči nemu ohľaduplní, láskaví a seriózni. „Sociálna práca vychádza zo zákonitostí skúmaných etikou, pričom rieši praktické úlohy – odstraňuje, zjemňuje sociálne kolízie, do ktorých sa ľudia dostali vlastnou vinou alebo bez vlastného pričinenia.“ (Strieženec, 2001, s. 97)

V príspevku pod názvom „Etika v práci sociálneho pracovníka“ chceme poukázať aj na rozdiely, ktoré sa objavujú v samotnej realite vo výkone sociálnej práce. Naše preskúmanie reálneho stavu sa udialo na troch Úradoch práce sociálnych vecí a rodiny – odbor zamestnanosti. Snahou bolo získať pohľad od oboch zúčastnených strán: sociálny pracovník verzus klient. Samostatnosť sociálnych pracovníkov je v praktickej rovine nevyhnutná. Každodenne prichádzajú do kontaktu s individuálnymi prípadmi, ktorých riešenie neponúka norma, predpis, ale je potrebné vlastné rozhodnutie. Častokrát sa stáva, že sociálny pracovník, alebo klient riešia nejaké osobné problémy a pritom si neuvedomujú, že neúspech, nervozitu prenášajú aj na pracovisko. Povinnosťou sociálnych pracovníkov by malo byť: rozvíjať vlastné schopnosti, pracovať na odstraňovaní profesionálnych neistôt, ktoré sú zákonitou súčasťou problémových situácií, vznikajúcich ako dôsledok turbulentných zmien. Podľa Haburajovej Ilavskej (2007, s. 16) v súčasnosti máme kvalifikovaných sociálnych pracovníkov, ktorí vykonávajú svoju prácu na vysokej profesionálnej úrovni. Profesionál vie, že to samo o sebe môže pôsobiť uvoľňujúco, terapeuticky, hojivo, ošetrujúco a rozpúšťajúco problém.

Sociálny pracovník prichádza do častého a najmä úzkeho kontaktu s ľuďmi, pretože väčšina problémov a úloh sa rieši na medziosobnej úrovni. Rola sociálneho pracovníka často vyžaduje rýchle a správne rozhodnutie, osobné nasadenie pri riešeniach problémov klientov, emocionálnu rovnováhu, teoretickú a praktickú erudovanosť a samozrejme aj dodržiavanie etiky. Tým, ako sociálny pracovník pôsobí na klienta, aký zvolí tón hlasu, prípadne, ako sa snaží pomôcť klientovi ovplyvňuje celkovú atmosféru. Dobré, alebo zlé správanie zvyčajne vyvoláva spätnú väzbu. Mátel (2010, s. 90) citujúc Barkera definuje „profesionála nielen ako jedinca, ktorý získal oprávnenie na špecifickú profesiu (sociálnu prácu), ale aj ako toho, ktorý

používa poznatky, tréningy a zručnosti pri poskytovaní sociálnych služieb klientom dodržiavajúc vždy pritom príslušné hodnoty a etický kódex.“

Aby dosiahnutie efektívnej prospešnosti spoločnosti bolo naozaj úspešné, je potrebné získať vedomosti prípadne zručnosti školením. Vajda (1995) uvádza, že životné zmeny sú také rýchle, že v priebehu života sa človek musí aj niekoľko ráz rekvalifikovať. Vzdelávanie a sebavzdelávanie preto patrí k základným právam človeka, ale ešte viac k jeho základným povinnostiam voči sebe i spoločnosti.

V súčasnosti sú rozbehnuté mnohé školiace tímy, ktoré sa pokúšajú pomôcť k napredovaniu spoločnosti. Skoro každý tím sa zaoberá pojmom efektívna komunikácia a pôsobenie na klienta. Nové poznatky z odborne vedených školení až časom prinášajú svoje plusy.

Dodržiavanie etiky je teda stále aktuálnym problémom na hociktorom pracovisku, ktorý sa nedá vyriešiť, zo dňa na deň. Sami sme sa mohli presvedčiť o dôležitosti dodržiavania etických princípov pri výkone sociálnej práce v prieskume. Výsledky boli rôznorodé a často nám poukazovali na správanie oboch zúčastnených strán. Strieženec (2001, s. 96) charakterizuje „etiku ako súhrn pravidiel o spoločenskom správaní, ktoré sa týkajú vonkajšieho prejavu, vzťahu k ľuďom (celkové správanie sa k iným, formy komunikácie ako oslovenie, pozdravy, správanie sa na verejnosti, obliekanie sa, maniere, a pod.)“

Úlehla (1999, s. 113) vo svojej knihe Umění pomáhat použil krásny výrok, ktorý v sebe ukrýva veľkú múdrosť a myslíme si, že najviac vystihuje vnútorný stav každého človeka: „Aké vzťahy máme k sebe, také máme ku klientom“.

Profesionálni sociálni pracovníci sa usilujú prispieť k dosiahnutiu blaha a sebarealizácie ľudí a o rozvoj ľudského správania a jeho následné disciplinované použitie. Sociálna práca využíva teoretické závery etiky a údaje sociálnej psychológie pre hlboké pochopenie sociálno-psychologických procesov v živote jedinca, skupiny od sociálneho prostredia. (Strieženec, 1996. s. 57)

Na základe Medzinárodnej deklarácie etických princípov sociálnej práce je sociálny pracovník povinný uznávať tieto štandardy a normy pre vystupovanie a správanie sa sociálneho pracovníka (Žilová, 2000, s. 110):

- „Vystupovanie. Sociálny pracovník neustále udržiava svoje osobné pracovné správanie a vystupovanie na úrovni vysokého štandardu.
- Schopnosti a profesionálny rast. Sociálny pracovník sa zo všetkých síl snaží o dosiahnutie a udržanie vysokej profesionality pri výkone svojej práce.
- Služba. Sociálny pracovník vo svojej práci považuje za prvoradý záväzok slúžiť.

- Čestnosť. Sociálny pracovník koná v zhode s najvyššími požiadavkami profesionálnej cti.
- Štúdium a vedecký výskum. Sociálny pracovník, ktorý sa zaoberá štúdiom alebo vedeckým výskumom, sa riadi konvenciami vedeckej práce.
- Prvoradosť záujmov klienta. Zodpovednosť v prvom rade vo sociálnym klientom.
- Práva klienta. Sociálny pracovník sa zo všetkých síl snaží v čo najväčšej miere podporovať snahu klienta rozhodovať o svojej budúcnosti samostatne.
- Dôvernosť a mlčanlivosť. Sociálny pracovník rešpektuje klientovo súkromie a zachováva dôvernosť informácií, získaných pri svojej práci.
- Honorár. Pri stanovení výšky honorára sa musí sociálny pracovník uistiť, že jeho výška je rozumná a poskytnutým službám primeraná a pri rozhodovaní zohľadňuje klientovu finančnú situáciu.
- Slušnosť a zdvorilosť. Sociálny pracovník si váži svojich kolegov a pristupuje k ním s úctou a dôverou.
- Práca s klientmi kolegov. Povinnosťou sociálneho pracovníka je venovať sa klientom svojich kolegov s najväčšou profesionálnou snahou a citlivosťou.
- Záväzky voči zamestnávateľským organizáciám. Sociálny pracovník pristupuje s vážnosťou k záväzkom voči zamestnávateľským organizáciám.
- Udržiavanie cti profesie. Sociálny pracovník udržiava a vyzdvihuje etické hodnoty, odborné poznatky a poslanie svojej profesie.
- Služba spoločenstvu. Sociálny pracovník napomáha snahe profesionálneho spoločenstva sprístupniť svoje služby čo najširšej verejnosti.
- Rozvoj poznatkov. Sociálny pracovník sa snaží získať a rozvíjať odborné poznatky a uplatňovať ich v profesionálnej praxi.
- Podpora všeobecného blaha. Sociálny pracovník podporuje všeobecné blaho spoločnosti.

K profesionalite sociálneho pracovníka patria okrem samotných zručností a postojov aj etické princípy, ktoré musí sociálny pracovník pri svojej práci dodržiavať. Tieto sa v praxi považujú za základný predpoklad úspešnosti sociálneho pracovníka pri svojej činnosti.

Podľa Žilovej v sociálnej práci medzi najzákladnejšie etické princípy patrí:

- „*autonómnosť* – znamená rešpektovanie klienta ako samostatnej, sebestačnej a nezávislej osobnosti. Predovšetkým ide o rešpektovanie jeho slobodného rozhodovania, o poskytnutie osobných (diskrétnych) informácií, o prijatí

navrhovaných postupov a opatrení pri saturovaní sociálneho problému atď. Je to tiež aj vnímanie a rešpektovanie zodpovednosti klienta za vlastné rozhodnutia, správanie, postoje atď.

- *beneficiencia* – znamená prospešnosť, dobrodenie, výhodu alebo podporu pre klienta. Sociálny klient má mať z konania sociálneho pracovníka maximálne dobro. Samozrejme, to sa dá dosiahnuť za predpokladu rešpektovania platných legislatívnych noriem, tradícií, zvyklostí a iných kultúrnych atribútov. V prípade, že efekt prospešnosti zanikol, je potrebné s klientom o tejto skutočnosti sa porozprávať - vysvetliť a pokúšať sa hľadať iné, nové riešenie, napr. v spolupráci s iným expertom alebo inštitúciou v oblasti starostlivosti o človeka.
- *diskrétnosť* – ide o zachovávanie dôverných informácií v tajnosti. Sociálny pracovník je viazaný voči klientovi mlčanlivosťou o faktoch, správaní klienta, svedectvách a okolnostiach, o ktorých nemá právo hovoriť. Najvhodnejšie je dodržiavať zásadu, že informácie o klientovi je možné iným organizáciám, inštitúciám, osobám poskytovať len so súhlasom klienta, ak súd alebo zákon nestanoví inak. Samozrejme, že iný postup volíme, ak sa od sociálneho klienta dozvieme skutočnosti o jeho, hoci len prípadnej trestnej činnosti, alebo ohrozenia zdravia, života bezpečnosti iných občanov. V takomto prípade sociálny pracovník má povinnosť signalizovať skutočnosť príslušným inštitúciám.
- *náklonnosť* – je vnútorná, osobná vlastnosť sociálneho pracovníka, ktorú klientovi odkázanému na pomoc dáva na vedomie verbálnym, ale zvlášť neverbálnym prejavom, že sociálnemu pracovníkovi môže dôverovať, že sa pri ňom môže cítiť bezpečný a istý a že sociálneho klienta berie do svojej starostlivosti takého, aký je, so všetkými kladmi a nedostatkami, či fyzickými, psychickými alebo spoločenskými znevýhodneniami.
- *úcta* – je ďalšou morálnou hodnotou, ktorú musí sociálny pracovník uplatňovať vo vzťahu k sociálnemu klientovi. Vyjadriť ju môžeme napr. spravodlivosťou a rovnoprávnosťou ku všetkým sociálnym klientom a to hlavne bez ohľadu na ich duševné, rasové, fyzické, náboženské alebo iné rozdielnosti. Vyjadrujeme ju tiež taktnosťou, zdvorilosťou a slušnosťou.
- *slušnosť* – je zmýšľanie človeka vždy pripraveného na určité obete a na určité sebazaprenie, ktoré si vyžaduje náš vzťah k spolu blížnemu.

- *zdvorilosťou* rozumieme cielené a úmyselné obmedzovanie seba samého a prispôsobenie sa uznávaným pravidlám, hodnotám, normám v danej spoločnosti, komunite, skupine.
- *takt* – prejaviť znamená vopred vycítiť, ako a čo sa koho dotkne. Je to miera zdvorilosti, daná vlastnosť človeka, ktorá sa dá aj pestovať.
- *ohľaduplnosť* – je morálnou kvalitou, ktorou vyjadrujeme vzťah k sociálnemu klientovi. Táto vlastnosť vyžaduje od sociálneho pracovníka záujem o potreby sociálnych klientov, o ich želania a požiadavky. Sociálny pracovník by sa mal usilovať všímať si záujmy a problémy klientov a umožňovať ich realizáciu, či pomôcť ich riešiť alebo aspoň zmierniť. Toto si vyžaduje, aby sociálny pracovník vypočul myšlienky klientov, aby popritom vnímal ich pocity.
- *zodpovednosť* – je kategóriou etiky, ktorá charakterizuje vzťah jednotlivca k spoločnosti. Výrazom zodpovednosti je napr. aj dodržiavanie sľubov, dohôd a pod. Je to aj zodpovedný prístup sociálneho pracovníka k vlastnej práci, k poskytovaniu primeraných a najvhodnejších služieb sociálnemu klientovi v požadovanom rozsahu, kvalite a v primeranom a určenom čase. Je to ale aj kvalita prístupu sociálneho pracovníka k materiálnym hodnotám zariadenia inštitúcie, organizácie, v ktorom sociálnu pomoc poskytuje.“ (Žilová, 2000, s. 106, 108)

Postrehy získané v prieskume

Na základe etických princípov boli postavené aj otázky v prieskume, ktorými sme chceli prísť k zisteniu reálneho stavu na troch pracoviskách ÚPSVaR - odbor zamestnanosti na Slovensku. Zistenia z uskutočneného prieskumu poukazujú na potrebnosť vykonávať sociálnu prácu kvalifikovanými sociálnymi pracovníkmi. Profesiu sociálnych pracovníkov na ÚPSVaR odbor zamestnanosti vykonávajú väčšinou ľudia, ktorí nemajú vzdelanie v oblasti sociálnej práce. Usudzujeme, že nekvalifikovaným sociálnymi pracovníkom chýba na výkon takejto profesie absolvovanie sociálno-psychologických výcvikov, kurzov, školení, seminárov zameraných na psychológiu - empatiu, sociálnu prácu a komunikáciu s klientom. Podľa Budá (1994, s. 63) „empatia - vzhľadom na svoju psychologickú podstatu - je zjemnenou a aplikovanou schopnosťou pochopiť a uvedomiť si neverbálnu komunikáciu a metakomunikáciu.“

Sociálni pracovníci v uskutočnenom prieskume poukazovali na fakt, že na pracovisku absentuje možnosť podávať pripomienky, podnety, alebo návrhy k zlepšenie efektivity svojej práce. Odborné porady nie sú len o nových zákonoch na pracoviskách, kde sa robí

s človekom, ale mali by zahŕňať aj riešenie iných záležitostí, napr. etické problémy, ktoré sa vyskytujú pri práci s človekom a potrebujú riešenie. Hospodárska kríza spôsobila i v štátnej sfére zužovanie miest pre pôsobnosť sociálnych pracovníkov čo spôsobilo prerozdelenie pribúdajúcich klientov a tým aj veľkú administratívnu zaťaženosť. Potreba, aby sa vytvorili podmienky pre prijatie väčšieho počtu sociálnych pracovníkov je nevyhnutná. Eliminácia veľkého počtu klientov na jedného sociálneho pracovníka odbúrava zbytočnú nervozitu nielen u klientov na chodbách odborov zamestnanosti, ale aj u samotných sociálnych pracovníkov. Tým by sa mohla dosiahnuť kvalitnejšia pomoc pre klienta.

Klienti nám poukázali na fakt, že im je nepríjemné, keď sa majú zdôverovať sociálnemu pracovníkovi pred ďalším sociálnym pracovníkom a spolusediacim klientom v jednej miestnosti.

„Komunikácia je postavená na vzťahu vzájomnej dôvery“ (Carnegie, 2000, s. 39). U sociálnych pracovníkov sme zisťovali, či naozaj sedia v jednej miestnosti s kolegom, alebo s viacerými kolegami. Prieskum priniesol odpovede, že Úrady často disponujú malými miestnosťami, kde sú po dvoch až troch pracovníkoch v stiesnených podmienkach a zbytočne veľké miestnosti sa využívajú na sporadické porady. Tie by sa mohli dať prerobiť aj na dve kancelárie, kde by sa dosiahol efekt diskrétnosti a dôvernej atmosféry pri práci s klientom. Načúvať požiadavkám samotných sociálnych pracovníkov, alebo ich klientov v práci je prínosom do budúcna, pretože človek sa práve v praxi stretáva s výhodami a nevýhodami fungujúceho procesu.

Mlčanlivosť, alebo diskrétnosť je jednou zo zložiek, čo by mal sociálny pracovník voči klientovi dodržiavať. Na mlčanlivosti sa zakladá aj vzájomná dôvera medzi sociálnym pracovníkom a klientom. Prieskumom sme zistili, že iba malá čiastka klientov si myslela, že ich sociálny pracovník hovorí o ich probléme ďalej, čo je cenným ukazovatelom, ale presvedčení by mali byť všetci.

Nervozita, zlá nálada, súkromné problémy sú zložky, ktoré sa často odzrkadľujú aj v komunikácii. Tieto faktory ovplyvňujú nielen správanie sociálneho pracovníka, ale aj klienta. Odpovede získané v prieskume od sociálnych pracovníkov nám vo veľkej miere poukazovali na možnosť „niekedy“ čo znamenalo, že sa nevedia odosobniť od spomínaných faktorov.

Nasledujúca otázka sa týkala zistenia osobnej zóny medzi sociálnym pracovníkom a klientom. Prvé stretnutie sociálneho pracovníka s klientom je rozhodujúcim faktorom pre ďalšie fungovanie spolupráce. To, aký dojem zanechá správanie sociálneho pracovníka u klienta je veľmi dôležité, pretože určuje vývoj spolupráce a klientove odhodlanie k riešeniu

problému. Na nasledujúcom príklade poukazujeme na spôsob sedenia pri práci s klientom. Nielen samotná komunikácia ovplyvňuje klienta, ale tiež aj vybavenie pracovného prostredia.

Úlohou sociálnych pracovníkov bolo zvoliť možnosť, ktorá ich najviac vystihuje v spôsobe úpravy sedenia s klientom.

Čo si myslíte, ktorý spôsob sedenia pri práci s klientom je najefektívnejší?

A

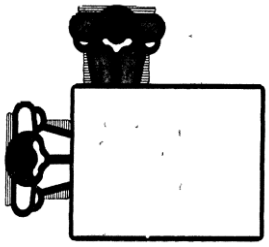

B

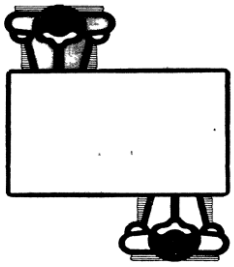

C

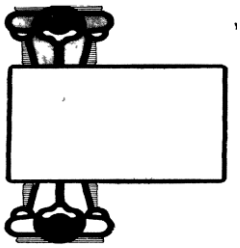

D

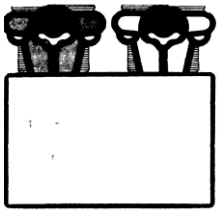

Odpovede, ktoré sme získali najviac poukazovali na spôsob sedenia „C“. Možnosť „A“ bola označovaná iba zriedka. „B“ a „D“ nikto zo sociálnych pracovníkov neoznačil.

Najefektívnejší spôsob sedenia je spôsob „A“. Táto možnosť je najvýhodnejšia pozícia, v ktorej je atmosféra priateľská a uvoľnená.

Popis jednotlivých spôsobov sedenia (Škvareninová, 2004).

Popis jednotlivých spôsobov sedenia	
A	**B**
Priateľsky pri rohu stola	**Nezáujem**
Najvýhodnejšia pozícia pre rokovanie. Atmosféra je uvoľnená a priateľská. Súvisí to do určitej miery s možnosťami voľby uhla pohľadu. Pohľad môže byť uhýbajúci, môže však aj hľadať kontakt s očami partnera.	Kto dodržuje odstup, naznačuje, že nechce mať vlastne so svojim partnerom v rozhovore nič spoločné. "Nezávislá pozícia" prezrádza buď chýbajúci záujem, alebo celkom očividne chýbajúce sebavedomie.
C	**D**
Zoči-voči	**Na "svojej strane"**
Pozícia na obrázku je takmer pozíciou konkurentov. Kto sa k druhému čelne priblíži, dáva najavo svoju pripravenosť na konfrontáciu a odhodlanosť bojovať o postavenie. Do rozhovoru sa môže ľahko votrieť nepriateľský tón.	Kto si chce prisadnúť k návštevníkovi, mal by to tak urobiť len vtedy, ak sa už vyjasnili dôležité otázky a obaja sú tej istej mienky, teda ak sa už bude rokovať iba o detailoch.

Pri zisťovaní znalostí z neverbálnej komunikácie sociálni pracovníci nemali problém s odpoveďami. Odpovede získané v prieskume od klientov vyjadrovali pozitívny vzťah k sociálnemu pracovníkovi, čo nás vo veľkej miere potešilo. Prekvapujúcim bolo možno zistenie, že klienti vnímali sociálneho pracovníka tak, ktorý pozerá iba na počítač, nevšíma si ich a kladie im iba otázky. Aj takéto upozornenie je prínosom, na čo apelovať a na čom popracovať.

Jankovský (2003) zdôraznil to, že z hľadiska výkonu pomáhajúcich profesií má mimoriadny význam tzv. nonverbálna komunikácia. V sociálnej psychológii sa traduje, že to čo odovzdávame v metakomunikácii vyjadruje komunikačný diagram v %:

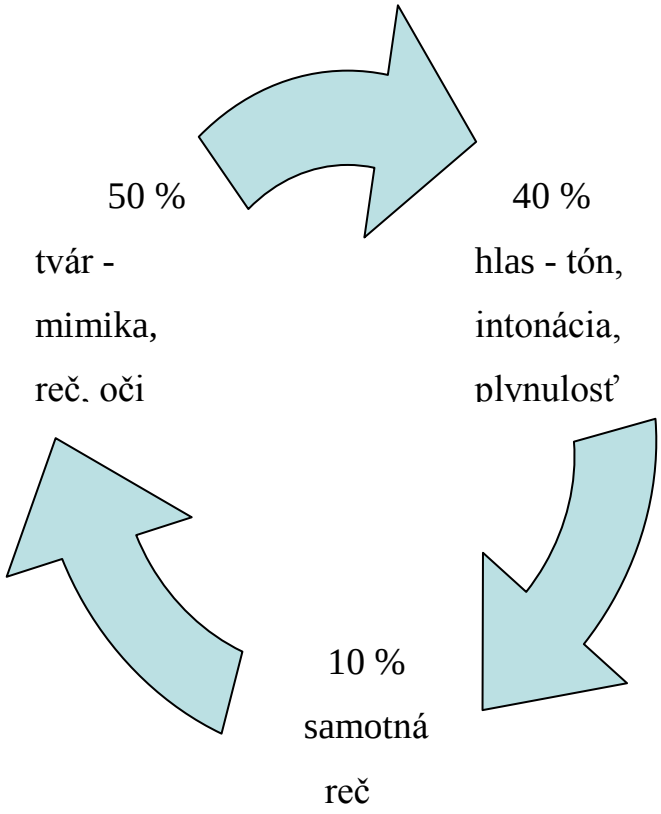

V príspevku sme poukázali na niektoré etické princípy a ich dôležitosť v používaní v komunikácii s klientom. Chceme upozorniť na to, že nielen sociálny pracovník vníma signály verbálnej a neverbálnej komunikácie, ale aj klient je živým článkom, ktorý pociťuje, vníma a vytvára si vlastný úsudok k ďalšej spolupráci. Cieľom bolo zistiť i fakt, ako sa etika dodržiava v praxi. Otázkami smerujúcimi k sociálnym pracovníkom sme dospeli k zisteniu, že etické princípy v praxi sú dodržiavané, čo je základný predpoklad dobre fungujúceho vzťahu sociálny pracovník verzus klient.

Zoznam bibliografických odkazov

[1] BUDÁ, Béla. *Empatia psychológia vcítenia a vžitia sa do druhého*. Nové Zámky : Psychoprof, 1994. 338 s. ISBN 80-967148-0-5.

[2] CARNEGIE, Dale. *Ako si získavať priateľov, pôsobiť na ľudí a uspieť v meniacom sa svete. Buďte vedúcou osobnosťou*! Bratislava : Príroda, 2000. 198 s. ISBN 80-07.01129.3.

[3] HABURAJOVÁ-ILAVSKÁ, Lenka. *Sociálne školstvo v rokoch 1918-1939 a začiatkom 21.storočia*. Dizertačná práca. Nitra: FSVaZ UKF, s. 210, 2007.

[4] HABURAJOVÁ- ILAVSKÁ, Lenka. *Historické paralely v edukácii sociálneho školstva v rokoch 1918-1939 a začiatkom 21. storočia*. Brno : Tribun EÚ, 2009. 123 s. ISBN 978-80-7399-615-4.

[5] JANKOVSKÝ, Jiří. *Etika pro pomáhajíci profese*. Praha : Triton, 2003. 223 s. ISBN 80-7254-329-6.

[6] MÁTEL, Andrej a kol. *Etika sociálnej práce*. Bratislava : VŠZaSP sv. Alžbety, 2010. 183 s. ISBN 978-80-89271-85-6.

[7] STRIEŽENEC, Štefan. *Slovník sociálneho pracovníka*. Trnava : Sapientia, 1996. 255 s. ISBN 80-967589-0-X.

[8] STRIEŽENEC, Štefan. *Úvod do štúdia sociálnej práce*. Trnava : Tripsoft, 2001. 197 s. ISBN 80-968294-6-7.

[9] ŠKVARENINOVÁ, Oľga. *Rečová komunikácia*. Bratislava : SPN, 2004. 278 s. ISBN 80-08-00290-9.

[10] UHRINOVÁ, D. 2007. *Etika verzus realita pri výkone sociálnej práce*. Študentská vedecká odborná činnosť. Nitra : UKF, 2007. 48 s.

[11] ÚLEHLA, Ivan. *Umění pomáhat*. Praha : Slon, 1999. 117 s. ISBN 80-85850-69-9.

[12] VAJDA, Ján. *Etika*. Nitra : Enigma, 1995. 203 s. ISBN 80-85471-23-X.

[13] ŽILOVÁ, Anna. *Kapitoly z teórie sociálnej práce I*. Žilina : Edis, 2000. 119 s. ISBN 80-968932-0-3.

Kontakt

Mgr. Daniela Baková

Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre,

Fakulta sociálnych vied a zdravotníctva, Katedra sociálnej práce a sociálnych vied,

Kraskova 1, 949 74 Nitra

daniela.bakova@ukf.sk

Ľudia a faktory pomáhajúce k resocializácii človeka – posttraumatického vozíčkara

People and factors which assist to resocialization of posttraumatic wheelchair man

Miloslav BARDIOVSKÝ, Jela LABUDOVÁ

Abstrakt

Jednou z modifikačných foriem sociálnej práce je šport a jeho telovýchovný proces. Kódex etiky športu, prístup trénera a osobného asistenta k športovcovi s telesným postihnutím vytvárajú prostredie, v ktorom môže dôjsť k sebarealizácii človeka, k zlepšovaniu jeho imidžu, dosahovaniu osobných cieľov, sebapoznávaniu a vytváraniu sociálnych väzieb. Na vzorke 77 ľudí so zdravotným postihnutím sme sledovali motívy k športu, názor športujúcich na funkciu športu a podiel pomoci zdravých osôb na socializácii. Zistili sme, že u respondentov dominovala možnosť sebarealizácie (35%) a zlepšenia zdravotného stavu (26%). Športovú činnosť vnímajú ako zmysluplné využitie voľného času (29%) a pre možnosť sociálneho kontaktu (25%). Priatelia im pomáhajú najviac a to najmä v psychickej podpore pri športovaní (37% respondentov).

Kľúčové slová

Sociálna práca, etika v športe, motívy k športu, ľudia s telesným postihnutím, vozíčkar.

Abstract

We can consider sport or physical training process as a one of modifying forms of social training. Factors such as the code of sport ethics, the approach of trainer and personal assistant to disabled athlete, create the environment for self-realization and self-knowledge of oneself, for improving his/her image, for achieving personal goals and creating the social ties. On a sample of 77 disabled people we monitor the motives for sport, the opinion to function of sport and also how the healthy people share the help for socialization. We found out, that in case of 35 % of respondents dominate the self-realization and improving the health state (26 %). 29 % perceive the sport activity as a meaningful usage of leisure time and for 25 % it is the possibility for social contact. Friends of 37 % of respondents help them the most, mainly in psychological support.

Key words

Social training, sport ethics, motives for sport, physically disabled people, wheelchair man.

Úvod

Problematika zdravotného postihnutia nie je v súčasnosti len inštitucionálne, ale aj pojmologicky veľmi fragmentovaná. Potvrdzuje to aj množstvo odborných, často účelovo definovaných pojmov, vlastných jednotlivým oblastiam záujmu. Snáď najväčšia variabilita sa týka práve oblasti sociálnej práce, reflektujúc rôznorodosť a zložitú usporiadanosť systému sociálnej práce. Samostatný spôsob života je aj pre človeka so zdravotným postihnutím

procesom vedomého sebazdokonaľovania, zvyšovania sebadôvery a emancipácie. Tento proces umožňuje mnohým občanom dosiahnuť rovnaké možnosti a plnú účasť vo viacerých oblastiach života spoločnosti, avšak na druhej strane občania so zdravotným postihnutím musia byť schopní tento proces individuálne a kolektívne kontrolovať s využitím demokratických, humanistických princípov a na základe rovnoprávnosti.

Okrem zabezpečenia základných ľudských potrieb dôležitou výzvou pre nich je šport a pravidelná tréningová práca. Môžeme konštatovať, že aktívne športujúcich občanov so zdravotným postihnutím (niektorí nemôžu alebo nechcú) je stále viac. Táto aktivita vyrastá z pochopenia, presvedčenia o ich individuálnom a sociálnom konaní, je výsledkom sociálnej práce ako aj vedomej aktivity človeka. Pretože vylúčenie zo spoločnosti sprevádza vždy depresia, ktorá narušuje ich životnú pohodu. Napriek častým domnienkam verejnosti, že ľudia so zdravotným postihnutím nemôžu mať kvalitný život ako intaktný občania, sa ukázalo, že tí čo sa socializovali a zapojili do športového tréningu dokazujú svoj optimizmus, toleranciu a zmysel života (Bardiovský, Labudová, 2010).

Rozbor problematiky

Už v roku 2003 v rámci Európskeho roku ľudí so zdravotným postihnutím sa okrem iných preferencií v starostlivosti zdôraznila potreba vytvorenia akčného plánu pre ich úplnú sociálnu integráciu (Schieder, 2010). Takáto politická deklarácia sa schválila v Malage a položila základy boja proti diskriminácii na základe zdravotného postihnutia (Le Poittevin, 2003) a tiež posunom vpred bolo vytvorenie Európskej sociálnej charty. Sústavne je venovaná pozornosť sociálnej inklúzii aj v Európskej komisii pre vzdelanie a kultúru, kde sa stáva inklúzia v športe a prostredníctvom športu jednou z priorít (Summary report, 2010).

Foldesi (1998) uvádza, že proces socializácie zahŕňa v sebe viacero faktorov ako je primárna socializácia, desocializácia, resocializácia a averzná socializácia. Sociálna práca v športe vychádza z osobných údajov klienta (telesná, psychická a sociálno-psychická dimenzia), jeho sociálnych pomerov (rodina, priatelia, škola, komunita, masmédia) a socializačnej situácie (trieda, športový klub, sociálny podporný systém a pod.).

Sociálna práca rešpektuje zásadu sebavyjadrovania klienta, komunikácie, kritickej analýzy reality a smeruje k formovaniu zmyslu pre zodpovednosť za vlastný rozvoj, k osvojovaniu si morálneho kódexu a sociálneho správania, čo klient dobrovoľne prijíma (Bunčák, 2006). V etických kódexoch sa akcentuje to, čo by malo byť, avšak každodenná prax presviedča aj o iných prejavoch. Sociálne správanie má širokú škálu prejavu od vykorisťovania danej osoby až po výrazné obetavé správanie voči tejto osobe (Bujnová, 2006). Odborná činnosť,

ktorá tvorí podstatu sociálnej práce je zameraná na aktívne ovplyvňovanie a riešenie primárnych asociálnych problémov. Jej cieľom je úspešná socializácia až inklúzia, dosahovanie prijateľného vzťahu medzi sociálnym prostredím a neadaptovanými osobami (Labáth, 1995). Vytváranie a prejav súdržnosti v sociálnej skupine je akási neviditeľná väzba, ktorá sa vytvára uplatňovaním noriem a hodnôt, duchom solidarity, kooperáciou pre prácu v skupine a pre skupinu (Auger, Boucharlat, 2005). Jednotlivec má tendenciu vyhľadávať tých, ktorí sú blízki jeho mysleniu a konaniu (Plamínek, 2004). Naopak, človek má strach, ktorý sa prejavuje v 3 podobách (Beck, 2004): sociálnu neistotu, ohrozenie zdravia a života a stratu viery v pokrok a bezpečnosť.

Ak do oblasti cieľov sociálnej práce patrí vyhľadávanie znevýhodnených ľudí, prevencia sociálnych problémov, zabezpečenie pomoci, tak tieto aspekty spĺňa šport. Preto môžeme za špecifické sociálne prostredie považovať aj športovú skupinu, resp. prostredie prebiehajúceho športového tréningu. Jeho morálne hľadiská sú neodmysliteľnou súčasťou všetkých športových činností, podobne ako akceptácia športovej etiky vo výchove a víťazstve. Aj keď sa prostredníctvom športu realizuje úspešne sociálna práca, musíme súhlasiť s Leškom (2005), že často na úrovni vrcholového športu sa porušujú etické princípy a dochádza k prehlbovaniu sociálnych rozdielov. Pre rekreačný šport a najmä v rámci telovýchovného procesu v školách sa dôslednejšie žiada zachovávanie etických zásad. Preto boli napr. v školstve spracované určité pokyny pre učiteľa a žiaka a Jonášková (2006) medzi inými uvádza snahu o vzájomné riešenie situácií, konsenzus a vytváranie takého prostredia, ktoré môže prispieť k rozumnej diskusii, smerujúcej k všeobecnému súhlasu účastníkov.

Kódex športovej etiky (2004) zdôrazňuje podporu fair play zo strany športujúceho či spoločnosti. Každá kultúra má svoju sociomravnú akceptovateľnosť, pričom morálny fenomén nie je možné vtesnať do žiadnych štandardov ako výkonové normy. Na druhej strane je potrebné si uvedomiť, že minimálny etický kódex neznamená minimálnu morálku (Žilínek, 2004). Priateľstvo, rešpektovanie iných, zachovávanie športového ducha a morálne myslenie či správanie podporené športovou činnosťou sa prejavujú v sebarealizácii, sebapoznávaní, v sociálnej interakcii, či v osobnom úspechu. Športový tréningový proces podporuje výkon k tolerancii, ktorý sa prejavuje vytváraním vzťahov medzi trénerom a športovcom, medzi športovcami navzájom, mal by podporiť elimináciu násilia a viesť k výchove mravne dokonalého človeka (Jonášková, 2004).

Biela kniha o športe (2007) zdôrazňuje, že v športe by sa mal vyhradiť priestor tak, aby mohol byť v ňom rešpektovaný a podporovaný etický kódex, ako aj solidarita, aspekty ktoré sú nevyhnutné na zachovanie sociálnej úlohy športu. V kontakte pri práci so športovcami so

zdravotným postihnutím sa často môžeme stretnúť s tzv. paradoxom zdravotného postihnutia. Jeho podstatu vystihuje nepriama otázka: "Ako môžu mať občania s dlhodobými až trvalými poruchami zdravia dobrú alebo dokonca vysokú kvalitu života, ak pre vonkajšieho pozorovateľa žijú v neprimeraných životných podmienkach?" (Repková a kol.,2003). Paradox zdravotného postihnutia sa prejavuje tak, že aj napriek skutočnosti, že občania so zdravotným postihnutím majú síce vážne obmedzenia pri realizácii bežných denných činností a plnení úloh, sú neraz vystavení aj diskriminácii, ale sami hovoria, že majú dobrú kvalitu života. Druhá podoba paradoxu zdravotného postihnutia spočíva v horších očakávaniach odborníkov a okolia na kvalitu života ľudí so zdravotným postihnutím a ich vlastným vnímaním a hodnotením.

V sociálnej práci ide o riešenie primárnych sociálnych problémov jednotlivca a jej interakčná orientácia je priamo v teréne, teda aj v športovej organizácii. Športovec so zdravotným postihnutím sa postupne prispôsobuje na zvládanie športového zaťaženia. Ak príjme vzniknutú skutočnosť, je tolerantný, prispôsobivý, ale aj primerane sebavedomý, adekvátne sa vyrovnáva s nárokmi, ktoré sú na neho kladené (Hartl, Hartlová, 2004). Bujnová (2006) uvádza, že spravodlivosť je najdôležitejšia mravná cnosť v spolunažívaní ľudí a je sprievodným javom slobody. Športová súťaž býva spravodlivou a jej výsledok je odrazom poctivého, uvedomelého tréningového procesu športovca. Ľudia so zdravotným postihnutím si často nevedia predstaviť silu, ktorú môžu dosiahnuť tým, že sa socializovali (Gončová, 2006).

Morálna dimenzia v súčasnom vnímaní života vo vzťahu k sociálnej práci mala by mať posun od egocentrizmu k allocentrizmu, od egoistického k prosociálnemu a altruistickému správaniu (Žilínek, 2006). Človek sa otvára inému človeku, zrieka sa svojho blaha v prospech dobra pre iného. Takto by sme mohli aj charakterizovať prácu osobného asistenta, ktorý dokáže vytvoriť vhodné podmienky pre vozíčkara nielen v domácom živote, ale aj mimo vo vzdelávacej či športovej oblasti, podporovať jeho pozíciu ako užívateľa sociálnej situácie (Repková, 2002). Tieto atribúty sa prejavia najmä pri vyhľadávaní zmysluplnej činnosti, do ktorej rozhodne patrí šport a športový tréning.

Cieľ a metodika

Cieľom prezentácie je poukázať na vybrané aspekty sociálnej práce v športe. Využívame k tomu niektoré výsledky výskumu, úlohou ktorého bolo zistiť subjektívny názor občanov so zdravotným postihnutím na motiváciu k športu, na funkciu vytvoreného sociálneho kontaktu v športe a zhodnotiť faktory ich sebarealizácie. Vychádzali sme z poznatku, že v súčasných

podmienkach života našej spoločnosti sú spomínané úlohy v športe realizovateľné a že dominanciu bude zohrávať sociálny aspekt športu a možnosť sebarealizácie respondentov. Z vybraných otázok realizovaného anonymného dotazníka sme koncentrovali pozornosť na:

- zhodnotenie základného motívu k vykonávaniu športovej činnosti respondentov,
- na posúdenie aspektov, ktoré znamenali rozhodnutie pre šport,
- na prezentáciu subjektov, ktoré sa najviac pričinili o ich športovú činnosť,
- na zhodnotenie vnímania športovej činnosti, ktorú vykonávajú.

Výskumný súbor tvorilo 77 odpovedajúcich respondentov, z čoho bolo 50 mužov a 27 žien od 10 - 46 rokov. Respondenti boli prevažne z domovov sociálnych služieb a z pohľadu poruchy zdravia sme zistili, že bolo 40 ľudí s vrodeným telesným postihnutím (obr. 1), 20 respondenti boli po úraze, 6 po chorobe a 11 ľudí malo iné zdravotné postihnutie (zrakové, sluchové, mentálne).

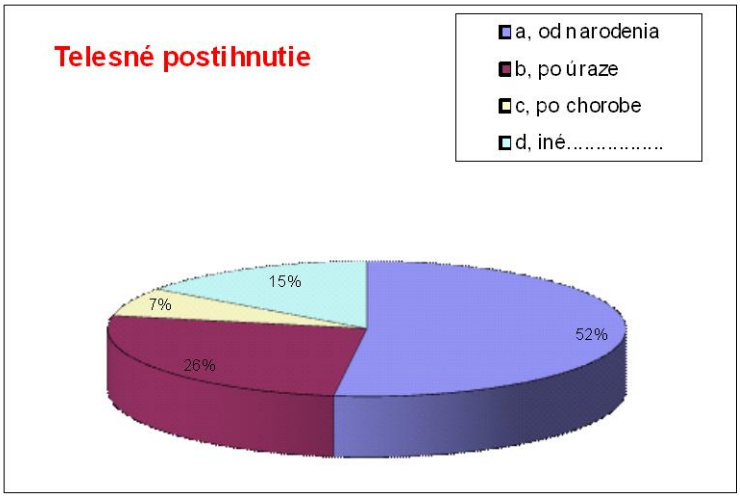

Obr. 1 Charakteristika respondentov sledovaného súboru

Výsledky a diskusia

Z doterajšej odbornej praxe je známe, že k úspešnej sociálnej práci vo vzťahu k športovej činnosti sú potrebné okrem pohybových predpokladov aj psychické a sociálno-psychické faktory. Z vyhodnotenia odpovedí sledovaných respondentov sme zistili, že motívom k zapojeniu sa do športovej činnosti bol v 49% fakt, že respondenti považovali za vhodné so svojím zdravotným stavom vykonávať šport. Aj keď dominanciou nebol sociálny aspekt športovania (iba 5% respondentov), šport patril pre nich medzi zaujímavé činnosti (38%) a bol vybraný aj na základe príkladu inej osoby (obr. 2).

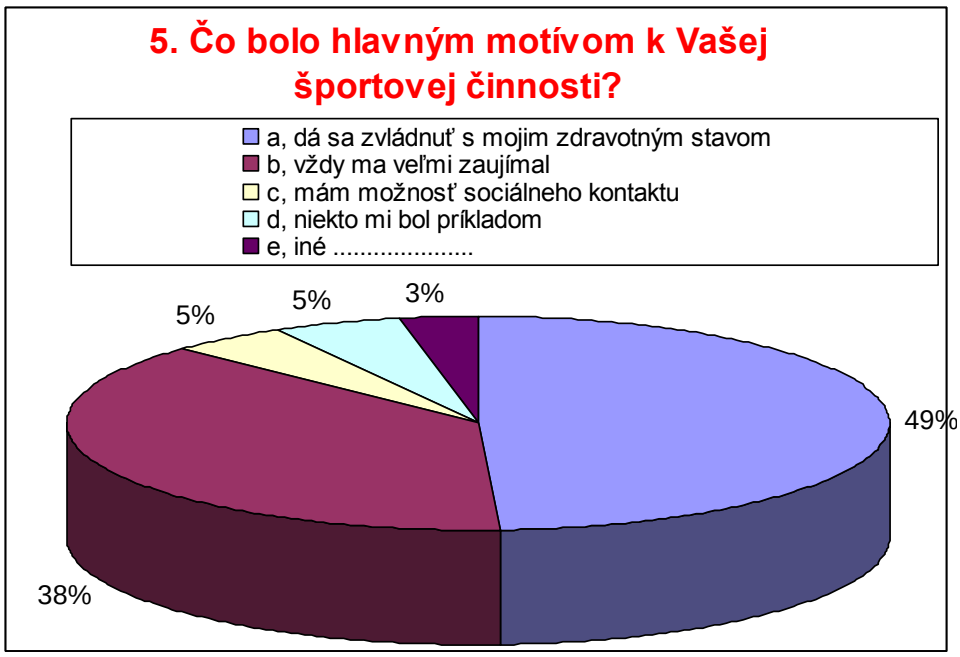

Obr. 2 Hlavné motívy k výberu športovej činnosti

Ako sme zistili, významným krokom k športu bude sebavedomie a pozitívna, či objektívna informácia o svojom zdravotnom stave. Nie tak ako sa nám stalo, keď sme boli osobne po úraze konfrontovaní s prístupom posudkového lekára - odborníka pri riešení svojho ďalšieho vzdelávania, odborného rastu a sebarealizácie. Slová nemenovaného odborníka určite nemôžeme považovať za etické: „…Čo chcete, veď nemáte rakovinu!" Takýto prístup neposúva človeka v posttraumatickom stave do roviny spoločenskej, ale smeruje k psychickej likvidácii telesne postihnutého až do sociálnej smrti. Takým prístupom je generalizovaná neschopnosť človeka so zdravotným znevýhodnením, avšak je potrebné vidieť vždy profil a osobnosť konkrétneho človeka s jeho vedomosťami, schopnosťami, zručnosťami, vôľou, snahou aj možnosťami.

Ale športovú činnosť vnímajú ľudia so zdravotným postihnutím ako možnosť spoločenského a sociálneho kontaktu, udržiavania optimálneho stavu zdravia, ale hlavne zmysluplného využitia voľného času. Prekonávaním viacerých prekážok sa vžívajú do role významných a úspešných paralympionikov, zažívajú nové výnimočné športové zážitkové sféry, ale aj sféru emocionality, zdravia, súťaživosti, socializácie. Na otázku: „Prečo ste sa rozhodli pre daný šport", sme získali v 35% odpoveď pre možnosť sebarealizácie a v 26% odpovedí zaznela možnosť zlepšenia zdravotného stavu (obr. 3). Ale aj priateľstvo, relaxácia, nová inšpirácia boli podnetmi na športovú činnosť. Človek po získaných informáciách o svojich zdravotných problémoch, zhodnotení dôsledkov úrazu často sa správa iracionálne. Z osobného prežitia viem takéto pocity zhodnotiť a máloktorý človek sa k poúrazovému

úseku svojho života vracia rád vo svojich spomienkach. Človek na invalidnom vozíku, pokiaľ chce existovať, presadiť sa, borí sa s vysokými nárokmi spoločnosti. Ukázalo sa, že pohybová aktivita plní v tomto významnú funkciu. Hýbe sa telo, hýbe sa i myseľ. Zanedbávaním fyzickej aktivity a nedostatočným zaťažením sa jednotlivec degeneruje aj psychicky.

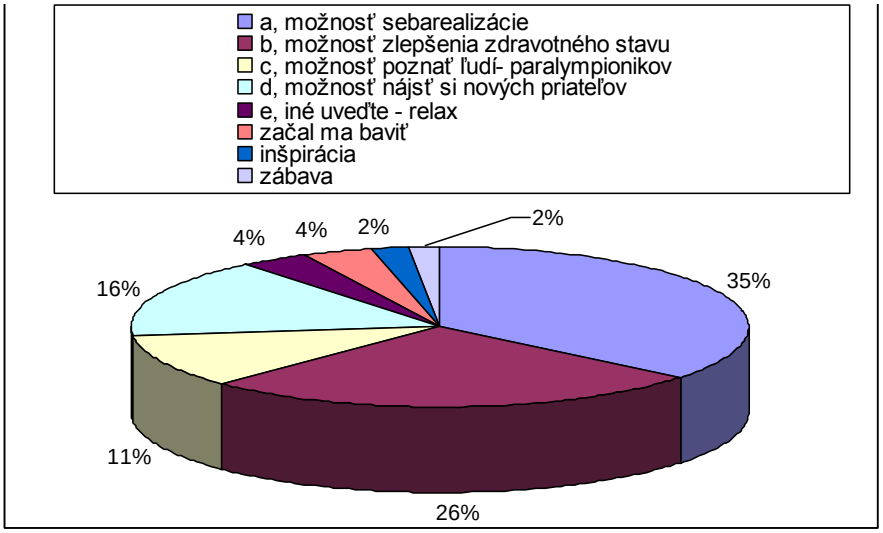

Obr. 3 Motívy k výberu športovej činnosti respondentov

V súvislosti s týmito motívmi sme súčasne vyhodnotili názor respondentov ku vnímaniu športovej činnosti (obr. 4). Výsledkom dobrej sociálnej práce v športovej praxi je postupná zmena vzťahu človeka ku človeku. Prejavom je vzájomné porozumenie, pomoc, aj prinášanie obete, sociálne prežívania či spolužitie. V podobnom význame vnímajú funkciu športu športovci s telesným postihnutím. Až 29% respondentov vidí v športe zmysluplné využitie voľného času a pre ďalších 25% to je možnosť spoločenského a sociálneho kontaktu, 20% respondentov vidí v športe možnosť sebarealizácie s pocitom víťazstva.

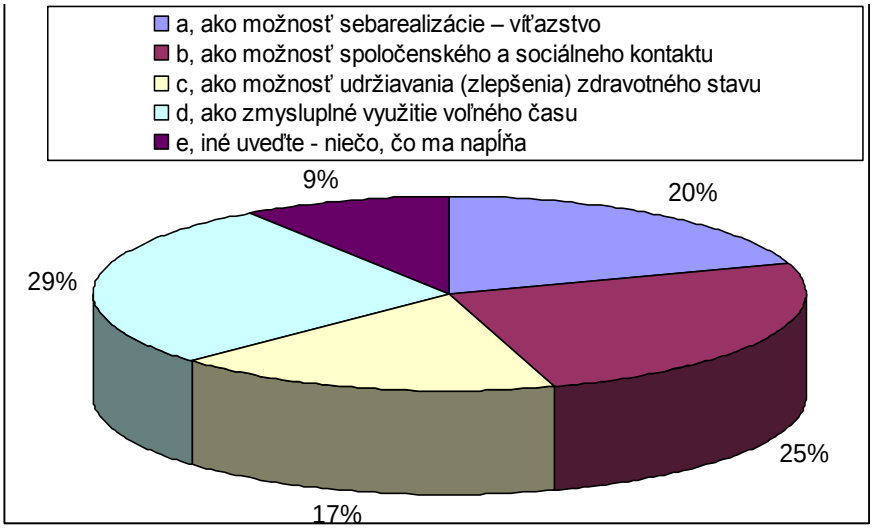

Obr. 4 Vnímanie funkcií športovej činnosti respondentmi

Aj keď sa pomoc pri športovej činnosti rozdelila na rôzne subjekty, respondenti sa vyjadrili, že ich najbližší sú tí, ktorí stáli pri nich i stoja naďalej (obr. 5). Ľudsky, eticky, morálne, profesionálne je „povinnosť najbližších byť aj po úraze pri športovcovi". Pri a po tréningoch, zápasoch, súťažiach, výhrach aj prehrách tréner, osobný asistent, priateľ pozná svojho človeka, ako znáša/l bolesť, úraz, prehru, stres, utrpenie, záťaž, výhru, radosť, zábavu, lásku, odmenu, peniaze, pôžitky. So zraneným športovcom sú títo ďalej spätí odborne, psychicky aj spirituálne, ľudsky. Do veľkej miery vedia predvídať reakciu traumatizovaného športovca. Ťažko traumatizovaný človek potrebuje sociálnu podporu, nádej, oporu. V posttraumatickom stave bezpochyby platí: minulosť stratená, prítomnosť žiadna, budúcnosť neistá. Človek potrebuje nádej. Samozrejme po úraze (vážnom úraze) najbližší (intaktní) ľudia ťažko hľadajú a nachádzajú nejaké vhodné slová (vážny úraz a jeho trvalé následky nie sú v skúsenosti bežného človeka alebo jeho rodiny obsiahnuté). Tréner je určite v emocionálne "ľahšej" pozícii ako najbližšia rodina, priateľ/ka (u najbližších sú silné emócie, ktoré ovplyvňujú racionálne myslenie, správanie, konanie). Pomôže aj záujem o jednotlivca, dokonca tento je žiaduci, dôležitý, potrebný, nevyhnutný. Už „iba prítomnosť pri zranenom (aj v nemocnici) dáva postihnutému pocit koexistencie, spolupatričnosti a súdržnosti.

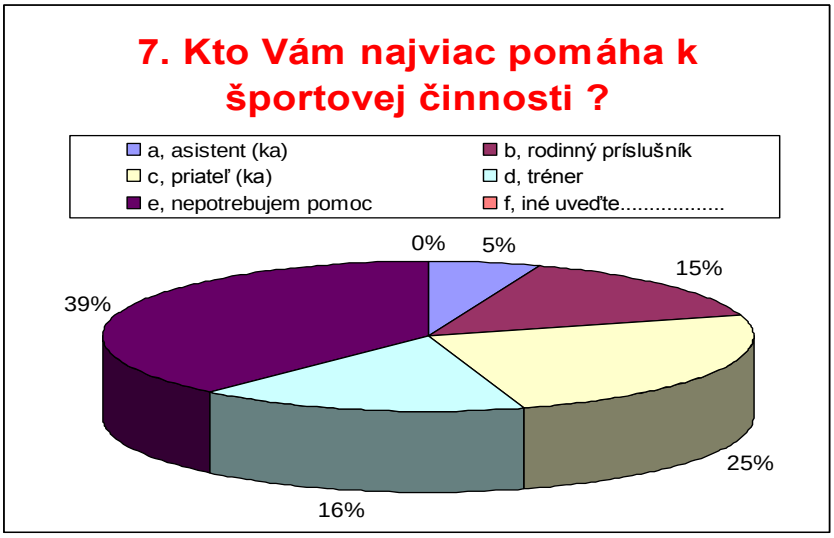

Obr. 5 Subjekty podporujúce aktivitu v športe

Táto podpora je koncentrovaná najmä na psychickú podporu a spoluúčasť na športových podujatiach (obr. 6). Sme presvedčení, že vďaka našej odbornej práci sa ľudia dozvedia, do istej miery presvedčia, že: svojou aktivitou, pracovitosťou, vôľou, chcením, vzdelávaním sa, športovaním dokáže človek – vozíčkar žiť plnohodnotne a zmysluplne.

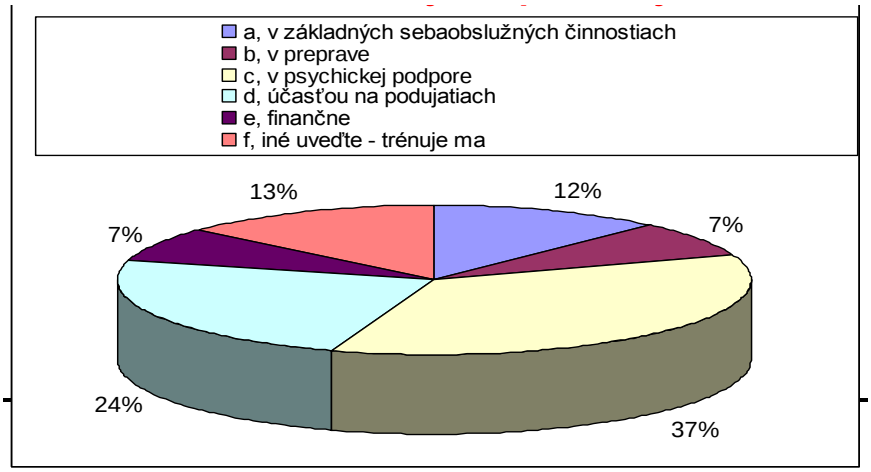

Obr. 6 Zameranie pomoci pri športujúcich respondentoch

Záver

Uvedomujeme si, že úroveň resocializácie občanov so zdravotným postihnutím vychádza z úrovne vytvorených vzťahov s intaktnými športovcami, ktoré by sa mali formovať od útleho veku v rodinách, školách a v celej spoločnosti. Od procesu resocializácie závisí, v akej miere spoločnosť sprostredkuje a umožní prístup ku vzdelaniu, existujúcej kultúre, výdobytkom vedy a skúsenostiam ľudstva všetkým ľuďom so zdravotným postihnutím. Práve zásluhou procesu (re)socializácie môžu i vozíčkari zvnútorniť a prijať za vlastné kultúrne normy, tradície, i všetko to, čo je pre nich a aj spoločnosť hodnotné. K tomu je vhodné využiť sociálnu funkciu športu a najmä záujem postihnutých o šport. Takto rozvíjať ich sebarealizáciu a vytvárať príležitosť pre rozširovanie spoločenských a sociálnych kontaktov.

Ľudský organizmus bol v evolúcii modelovaný k fyzickej námahe a ku prekonávaniu záťaže. Spôsob života v modernej civilizácii je pohodlnejší, v telesnej aktivite je menej náročný. Ľudia s telesným postihnutím, na invalidných vozíčkoch, nemôžu osobnou nečinnosťou dopustiť slabnutie a svoju individuálnu degeneráciu. Akákoľvek pohybová aktivita je pre nich nesmierne prospešná, užitočná, dôležitá.

Zoznam bibliografických odkazov

[1] AUGER, M., Th., BOUCHARLAT, Ch. 2005. *Učitel a problémový žák. Stratégie prořešení problému s kázní a učením.* Praha : Portál, 2005.

[2] BARDIOVSKÝ, M., LABUDOVÁ, J. 2010. Vnímanie zmyslu života u športujúcich vozíčkarov. In *Telesná výchova & Šport.* 2010, ročník XX. Číslo 3, strana 9 – 13.

[3] *Biela kniha o športe.* 2007. Belgicko : Európska komisia, 2007, 38 s. ISBN 978-92-79-06563-7.

[4] BECK, U. 2004. *Riziková společnost. Na cestě k jiné modernitě*. Praha : Slon, 2004.

[5] BUJNOVÁ, H. 2006. Altruizmus v dnešnej spoločnosti. In OBORNÝ, J. *Altruizmus a egoizmus v súčasnej spoločnosti. Zborník referátov z vedeckej konferencie „Občan a občianstvo.*“ Bratislava : UK FTVŠ, 2006, s. 18-21.

[6] BUNČÁK, J. 2006. *Sociológia výchovy. Rozšírené syllaby.* Bratislava : UK, [2006]. Dostupný z www.fphil.uniba.sk/informacie.

[7] *Európska charta o športe*. Odporúčanie č. R(92)13 Rev. Brusel : Výbor ministrov členských krajín EU, 1992.

[8] FOLDESI, G.S. 1998. *Active Socialization, Prevention, Mass Media*. Barcelona : Proceedings, 1998.

[9] GONČOVÁ, M.: Individualizácia a nový svetový poriadok ako súčasť globalizovaných procesov. In: OBORNÝ, J. *Altruizmus a egoizmus v súčasnej spoločnosti. Zborník referátov z vedeckej konferencie „Občan a občianstvo.“* Bratislava : UK FTVŠ, 2006, s. 47 – 53.

[10] HARTL, P., HARTLOVÁ, H. 2004. *Psychologický slovník*. Praha : Portál, 2004.

[11] JONÁŠKOVÁ, G. 2004. Výchova v duchu multikulturality a tolerancie. In OBORNÝ, J. – MARUŠINEC, M.: *Perspektívy výchovy k občianstvu po vstupe Slovenskej republiky do Európskej únie.* Bratislava : FTVŠ UK, 2004. s. 50 – 53.

[12] JONÁŠKOVÁ, G. 2006. Výchova v intenciách utvárania kultúrnych medziľudských vzťahov. In: OBORNÝ, J. *Altruizmus a egoizmus v súčasnej spoločnosti. Zborník referátov z vedeckej konferencie „Občan a občianstvo.“* Bratislava : UK FTVŠ, 2006, s. 74-77.

[13] *Kódex športovej etiky*. 1992. In: Európska charta o športe. Príloha a odporúčanie č. R(92)14 Rev. Brusel : Výbor ministrov členských krajín EU, 1992.

[14] LABÁTH, V. 1995. Sociálna práca. In: *Špeciálna pedagogika. Terminologický a výkladový slovník.* Bratislava : SPN, 1995, s. 205 – 206.

[15] Le POITTEVIN, G.P. 2003. Integration of people with disabilities. In *Social Cohesion Development Division DG III, Social Cohesion.* Special issue No 3/May 2003.

[16] LEŠKA, D. 2005. *Sociológia športu*. Bratislava : ICM Agency, 2005, s. 13.

[17] PLAMÍNEK, J. 2004. *Seběřízení. Praktický atlas managementu cílu, času a stresu*. Praha : Grada Publishing, a.s, 2004.

[18] REPKOVÁ, K. 2002. Habilitačná práca. Bratislava : 2002

[19] SCHIEDER, P. 2010. *Európsky rok ľudí so zdravotným postihnutím by sa nemal obmedziť len na Európsku úniu.* Bratislava : [2010]. [cit. 2010-05-18]. Dostupný z www.radaeuropy.sk.

[20] *Summary report*. 2010. European commission Education and Culture, EU working Group „Social inclusion and Equel Opportunities in Sport, 2010.

[21] ŽILÍNEK, M. 2004. Eticko-hodnotový fenomén v multidimenzionálnej spoločnosti. In: OBORNÝ, J., MARUŠINEC, M.: *Perspektívy výchovy k občianstvu po vstupe Slovenskej republiky do Európskej únie.* Bratislava : FTVŠ UK, 2004. s, 50 – 53.

[22] ŽILÍNEK, M. 2006. Cnosť ako morálny fenomén v personálnej a sociálnej pozícii. In: OBORNÝ, J.: *Altruizmus a egoizmus v súčasnej spoločnosti. Zborník referátov z vedeckej konferencie „Občan a občianstvo.“* Bratislava : UK FTVŠ, 2006, s. 186 – 191.

Kontakt

PhDr. Miloslav Bardiovský
externý študent doktorandského štúdia na FTVŠ UK Bratislava
E-mail: milos.oskar@gmail.com

prof. PhDr. Jela Labudová, PhD.
FTVŠ UK, Katedra športovej edukológie a športovej humanistiky
814 69 Bratislava, Nab. L. Svobodu 9,
E-mail: labudova@fsport.uniba.sk

Niekoľko poznámok k autorite sociálneho pracovníka

A several Notes on Authority of Social Worker

Oliver BREZINSKÝ

Abstrakt

Práca sa zaoberá významom autority v sociálnej práce. Východiskom je identifikácia zdrojov a legitimity úradnej autority. Autor poukazuje na dôležitosť osobnostných kvalít sociálneho pracovníka ako nevyhnutného prvku pre získanie a udržanie dôvery klienta, ale vníma ich dôležitosť i v rámci sociálnej práce ako celku. V závere sa autor zameriava na vzťah všeobecne chápanej zodpovednosti a autority.

Kľúčové slová

Autorita, sociálna práca, osobnosť, osobnostné vlastnosti, zodpovednosť.

Abstract

This paper is concerned with the sense of authority in the social works. Point of departure is the identification of the sources and legitimity of the official authority. Author suggested to the importance of personal qualities of social worker, which is the necessary constituent for acquirement and preservation for trusts of the client, however he perceived importance of this qualities also in frame of the social works en bloc. In epilogue he focuses on relationship of responsibility in general and authority.

Keywords

Authority, social works, personality, character, personal attributes, responsibility.

Úvod

Bez fenoménu autority sa nezaobíde práca v nijakom povolaní, jej význam pre sociálnu prácu je však zvlášť výrazný. Autorita sociálneho pracovníka je základom pre vybudovanie dôvery klienta a tým i základom dobre poskytnutej služby. Práve služba, snaha pomôcť charakterizujú prácu v sociálnej oblasti, preto sa nesmie sociálny pracovník spoliehať iba na „úradný“ charakter autority, ktorou je, ale mal by ju neustále budovať a podporovať.

Podstata autority

Pochopenie významu autority sa zakladá na určení jej charakteru, podstaty. Tradične je pojem autorita dávaný do súvisu s pojmom moc. Takto už Hobbes hovorí, že autorita dáva príkazy, ktoré človeku určujú, čo má alebo čo nemá robiť („command is where a man saith, Doe this or Doe not this” Hobbes, s. 112). Toto je však iba jeden rozmer autority, presnejšie dôsledok jej pôsobenia, v ktorom tento fenomén splýva s mocou ako takou. Pre pochopenie

podstaty autority je však dôležité ozrejmiť si jej zdroj a charakter jej pôsobenia, teda tú oblasť, v ktorej sa autorita od moci výrazne odlišuje. Kým moc je iba formou nátlaku založeného na určitej (právnej či silovej) prevahe nositeľa moci nad svojím okolím, autorita je založená na všeobecnom súhlase tých, ktorí autorite podliehajú. Moc si tento súhlas, takým alebo onakým spôsobom vynucuje, no autorita stavia na ochote okolia s nositeľom autority súhlasiť z iných dôvodov. Je zrejmé, že podstatou autority nie je ani tak jej určitý mocenský charakter, ako skôr fenomén, či fenomény spôsobujúce pritakanie autorite, a ktoré nemajú nič spoločné s donucovaním. Odlišnosť autority od moci spočíva práve v spôsobe, ako nositeľ autority tento súhlas vyvolá. Využívanie mocenských praktík, otvoreného či skrytého nátlaku síce môže vytvoriť stav poslušnosti, čo sa môže podobať na pôsobenie autority, ide však o dôsledky pôsobenia strachu z možných sankcií vyplývajúcich z mocenskej prevahy. Takéto pôsobenie so sebou nesie celý rad závažných problémov, či už ide o problematiku vzťahu strachu a agresivity alebo dôsledky slepého vykonávania príkazov.

Mocenský rozmer autority je zrejmý, nemôže ale vyplývať len z prevahy sily. Max Weber uvádza tri základné zdroje legitímnej prevahy podľa ktorých rozlišuje tri druhy autorít. Racionálny základ, teda uznanie pravidiel, ktoré autoritu a jej pôsobenie vymedzujú, tradícia a charizma. (Weber, s. 215) Na prvý pohľad by sa mohlo zdať, že relevantný pre naše úvahy je iba prvý zdroj, veď práca sociálneho pracovníka je založená na existujúcom spoločenskom poriadku a vymedzená právnymi a pracovnými predpismi, ktoré v rámci usporiadania spoločnosti vznikli legálnym spôsobom. Bolo by však chybou chápať pôsobenie autority v sociálnej činnosti iba takto. Sociálny pracovník nemá byť autoritou pre klienta iba v dôsledku svojho pracovného zaradenia či odbornosti. (Koehn, s. 58, 59)

Budeme sa tu, pravdaže, zaoberať úradnou autoritou, niekedy označovanou aj ako získaná autorita. Tieto názvy už naznačujú jej odlišnosť od tzv. prirodzenej autority, ktorú možno identifikovať s Weberovymi označeniami charizmatická a tradičná autorita. Zdrojom úradnej autority je určité špecifické sociálne či profesné postavenie, v ktorom sa nositeľ autority nachádza, a ktoré môžeme zjednodušene nazvať "úradom" alebo "funkciou". V takomto postavení sa subjekt ocitá vďaka špecifickým pravidlám (výberové konanie, voľba a pod.) platným v spoločnosti alebo v určitej profesnej oblasti. Aby subjekt týmto pravidlám vyhovel, musí spĺňať najmä profesné a odborné predpoklady. Tie stačia na získanie postavenia, na ktoré sa autorita viaže. Stačí to však?

Autoritu poslúchame (alebo aspoň počúvame), pretože jej prevaha nad nami nie je výlučne mocenská alebo vedomostná. Je zrejmé, že nositeľ úradnej autority musí spĺňať požiadavky týkajúce sa najmä jeho vzdelania a pracovných skúseností. V množstve povolaní

sa však už na úrovni výberu vhodného pracovníka vyžadujú i určité charakterové a psychické vlastnosti, ktoré nadobúdajú najväčší význam v oblasti ďalšieho pôsobenia autority, pri výkone povinností jej nositeľa. Cieľom autority totiž nie iba vydávanie príkazov, ale aj motivácia osoby, na ktorú sa pôsobenie autority vzťahuje.

Osobnosť nositeľa autority

Vo filozofii a etike sa pod pojmom autority najčastejšie rozumie taký súbor vlastností, ktorý dokáže pôsobiť motivačne. V kontexte sociálnej práce má toto tvrdenie dva základné rozmery.

Prvým je primárny rozmer služby poskytovanej sociálnym pracovníkom. Jeho úlohou je pomôcť klientovi pri riešení situácie, ktorá je nad jeho sily a schopnosti. Tu sa na prvý pohľad uplatní skôr odbornosť a skúsenosť sociálneho pracovníka. Aby však takáto pomoc bola účinná, musí byť vo vzťahu sociálny pracovník – klient prítomná dôvera. Na jej vybudovanie slúžia primárne činitele, teda samotná existencia "úradu", čiže fakt, že existuje niekto (sociálny pracovník), koho úlohou je pomáhať a na túto úlohu je kompetentný, teda má konkrétne vzdelanie a ovláda príslušné zručnosti. Klient je teda potenciálne ochotný dôverovať sociálnemu pracovníkovi ešte pred ich prvým kontaktom. Odbornosť a zručnosť potom pomáhajú dôveru klienta upevniť.

Toto však samo osebe nestačí. Vzťah sociálneho pracovníka a klienta je bezprostredný, stretávajú sa v ňom dve ľudské bytosti. Klient síce do tohto vzťahu môže vstupovať s dôverou, no nedokáže adekvátne posúdiť úroveň vzdelania sociálneho pracovníka a jeho dôvera sa utužuje, alebo rozplýva aj na základe kvality interpersonálneho vzťahu s úradníkom, čiže na základe toho, ako naňho sociálny pracovník pôsobí ako osobnosť. Sociálny pracovník by teda mal poznať tie osobnostné vlastnosti, ktoré mu jeho prácu uľahčujú a tie zvnútorňovať a rozvíjať. Naopak, musí sa vyvarovať prejavov takých vlastností, ktoré môžu klienta demotivovať alebo všeobecne narúšať dôveru.

Tu sa dostávame k druhému, sekundárnemu rozmeru sociálnej práce, ktorým je ukázať klientovi spôsoby, ako by mohol svoju situáciu riešiť sám, prípadne sa v budúcnosti vyvarovať konania, ktoré by ho do zlej situácie uvrhlo. V tomto rozmere sa motivačná funkcie autority prejavuje ešte zreteľnejšie.

Aká teda má byť osobnosť sociálneho pracovníka? Ideálnym prípadom je, samozrejme, osobnosť harmonická. Existuje viacero konceptov harmonickej osobnosti, v našej práci sústredíme pozornosť na koncept Richarda W. Coana, ktorý uvádza päť módov, ktorých sa takáto osobnosť realizuje.

Prvým je efektívnosť, pod čím Coan rozumie i psychomotorickú koordináciu, ale pripomína aj organizovanosť, plánovitosť ako súčasti osobnostnej výbavy. V kontexte sociálnej práce nadobúda veľký význam i rozmer autonómnosti a najmä nájdenie zmyslu svojej činnosti. (Coan, s. 239)

Mód tvorivosti môže viesť v sociálnej práci k hľadaniu riešenia, ktoré je pre klienta najlepšie, i nad rámec bežných povinností alebo pravidiel (nie však proti nim). Jeho význam spočíva aj ostražitosti voči rutine a vykonávaniu povinností bez reflexie. (Coan, s. 239, 240)

Ďalším módom, ktorý Coan popisuje, je vnútorná harmónia, teda vyrovnanosť osobnosti. (Coan, s. 240, 241) Jej vzťah k sociálnej práci je skôr sprostredkovaný. Osobnosť, ktorá je vyzretá môže svoju harmóniu prenášať i na druhého a tak prispievať ku kvalite vzťahu s klientom.

Veľký význam pre sociálneho pracovníka má naopak mód, ktorý Coan označuje pojmom pospolitosť. Ide tu o uvedomenie si faktu, že jednotlivec je síce autonómnou entitou, no zároveň i súčasťou vyšších celkov, či už ide o pracovnú skupinu alebo celú spoločnosť. (Coan, s. 241, 242)

Posledným módom harmonickej osobnosti je transcendencia, ktorú Coan chápe nielen v zmysle spirituálneho zážitku, ale aj vo význame, ktorý sa do veľkej miery prekrýva s pospolitosťou a so spoznávaním významu spoločnosti. (Coan s. 243)

Osobnosť sociálneho pracovníka by teda mala byť určovaná pomerom týchto módov, pričom najväčšiu pozornosť si zaslúžia efektívnosť, tvorivosť a pospolitosť. Bolo by však chybou nevenovať pozornosť ani ostatným dvom módom. Na takomto základe môže potom sociálny pracovník rozvíjať konkrétne osobnostné vlastnosti napomáhajúce jeho profesii, ako je napríklad empatia, pracovitosť, rozvážnosť, morálna bezúhonnosť, názorová konzistentnosť, presnosť, a pod. (Naagarazan, s. 8 – 20) Ak si pre ne vytvorí na základe uvedených módov dostatočné zdôvodnenie, budú v jeho správaní lepšie ukotvené.

Autorita a zodpovednosť

Význam zvnútornenia určitých pozitívnych vlastností a rozvíjania osobnosti nespočíva iba v rovine individuality. Starostlivosť o svoju osobnosť, sebarozvoj, významovo presahuje túto úroveň. Pracovník, ktorý je nielen odborníkom, ale i harmonickou osobnosťou, skutočnou autoritou, prispieva nielen ku kvalite plnenia vlastných povinností, ale môže pozitívne pôsobiť i na svoje okolie a i charakterom práce s klientom dokonca prispievať k lepšiemu menu svojej profesie v spoločnosti. Takto chápaná autorita zároveň zvyšuje i pocit zodpovednosti pracovníka. Toto je najmä oblasť pôsobenia osobnostných módov pospolitosti

a transcendencie, pretože jednotlivec rozvíjajúci svoju osobnosť týmito smermi chápe seba vždy v sociálnom kontexte, ako súčasť vyššieho celku (nezabúdajúc samozrejme na svoju individualitu) a vždy bude pristupovať k riešeniu problémov z pozície všeobecného dobra.

Zoznam bibliografických odkazov

[1] COAN, Richard W. 1999. *Optimální osobnost a duševní zdraví*. Praha : Grada Publishing, 1999. 236 s. ISBN 80-7169-662-5.

[2] HOBBES, Thomas. 2003. *Leviathan*. Cambridge : Cambridge university press, 2003. 530 s. ISBN 0-521-56099-3.

[3] HUSBAND, Charles. 1995. *The morally active practicioner and the ethics of anti racist social works*. In: HUGMAN, Richard, SMITH, David. Ethical Issues of Social Work. London : Routledge, 1995. s. 84 – 103. ISBN 0-415-10109-3.

[4] KOEHN, Daryl. 1994. *The Ground of Professional Ethics*. London : Routledge, 1994. 226 s. ISBN 0-415-11666-X.

[5] NAAGARAZAN, R. S. A 2006. *Textbook on Professional Ethics and Human Values*. New Delhi : New Age Publishers, 2006. 169 s. ISBN 81-224-2301-9.

[6] WEBER, Max. 1978. *Economy and Society. An outline of interpretive sociology*. Berkeley and Los Angeles : University of California Press, 1978. 1533 s. ISBN 0-520-02824-4.

Kontakt

Oliver Brezinský, PhD.

Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety, Bratislava

Katedra sociálnej práce

Námestie 1. mája č. 1, Bratislava

E-mail: oliver.brezinsky@gmail.com

Umírání a smrt z multikulturní perspektivy – východiska pro zdravotně sociální práci

Dying and Death from the Multicultural Perspective – Options for Social Healthcare Work

Martina CICHÁ

Abstrakt

Autorka se zabývá tématikou umírání a smrti, kterou zasazuje do kulturního kontextu klientů, pocházejících z různých kultur a vyznávajících různá náboženství. Náboženství vnímá jako součást kultury. Téměř všechny náboženské skupiny věří, že život po smrti existuje. Různí se však v pohledu, kdy tento posmrtný život začíná a jak probíhá. Také specifické etnické skupiny mají odlišný pohled na umírání a smrt. Cílem tohoto příspěvku není předložit zde úplný přehled kulturních a náboženských potřeb umírajících klientů, ale snaha o vhled do této rozsáhlé a náročné problematiky. Sestra, stejně tak zdravotně sociální pracovník by tyto potřeby měli znát, mají-li kvalifikovaně pečovat o umírajícího nemocného. Měli by vytvořit podmínky pro důstojné umírání, což mimo jiné znamená respektovat odlišnosti svých klientů, byť se jim některá kulturní a náboženská specifika mohou jevit sebebizarnější. Hospicová péče nepřísluší jen hospicům, ale měla by být kvalifikovaně poskytována všem umírajícím nemocným, tedy i těm, kteří konec života prožívají v nemocnici nebo ve svém vlastním sociálním prostředí.

Klíčová slova

Umírání, smrt, kulturní potřeby, spirituální potřeby, náboženství, víra.

Abstract

The author deals with the topic of dying and death, which she sets in the cultural context of clients coming from various cultural backgrounds and who practice various religions. She perceives religion as part of a culture. Almost all religious groups believe that there is life after death. However, they have varying opinions about when this after-life begins and how it continues. Also, specific ethnic groups have different views about the process of dying and the death itself. The goal of the article is not to present a complete overview of cultural and religious needs of dying clients, but to present some insights into this broad and challenging issue. A nurse as well as a social worker (social healthcare worker) should possess knowledge about such issues, if they are supposed to take a professional care of a sick and dying person. They should be able to create conditions for dignified dying, which among other things means respecting the clients' diversity even when some of the cultural and religious specifics may appear to them as the most bizarre. Hospice type of care does not belong only to the hospice facilities. Rather, it should be expertly provided to all dying patients, including those who spend the last days of their lives in a hospital or in their own social environment.

Key words

Dying, death, cultural needs, spiritual needs, religion, faith.

Úvod

Tématika umírání a smrti nepochybně patří k těm nejnáročnějším, a to nejen v ošetřovatelství. Umírání a smrt sice k životu patří, stejně jako narození, přesto je to pro každého člověka něco reálně nepředstavitelného. Na smrt je jen ztěží možné se „dostatečně" či „dobře" připravit. Je to událost, která je pro všechny bezprostředně zúčastněné citově velmi náročná.

Není-li ani částečné uzdravení nemocného možné, stává se nejdůležitějším úkolem zdravotníků, též zdravotně sociálních pracovníků, vytvořit nemocnému podmínky pro důstojné umírání, tzn. respektovat všechny potřeby umírajícího, tedy zdaleka nejen ty biologické, ale také psychické, sociální, kulturní a spirituální potřeby.

Umírání a smrt jsou fenomény, o kterých se uvažuje z hlediska filozofického, psychologického, sociálního, medicínského a etického. Budoucnost, která stojí před umírajícím, tedy jeho smrt a lidská bezmocnost jakkoliv tuto budoucnost změnit, ovlivňují výrazně lidské myšlení a jednání. Smrt se totiž považuje za nejvyhrocenější mez lidské existence. (Kutnohorská, 2007)

Má-li být ošetřovatelská péče efektivní, musí sestry „kulturní kontext každého klienta" poznat a rozumět mu. Podle Madelaine Leiningerové (in Kozierová, Erbová, Olivierová, 1995) by sestry měly klientům poskytovat takovou péči, která bude respektovat jejich právo na vlastní kulturní hodnoty, víru a potřeby. Klient očekává, že budeme nejen respektovat jeho kulturu, ale také, že mu vytvoříme přijatelné podmínky pro uspokojování jeho specifických kulturních potřeb, a to i ve fázi umírání. V ošetřovatelském procesu se uplatňuje emocionální inteligence sestry, která by měla správně zhodnotit situaci a umět rozlišit deficit potřeb a projevy kulturní odlišnosti. (Krátká, 2007)

Je třeba připustit, že psychosociální, tedy i kulturní a spirituální potřeby nemocného bývají zanedbávány. Sestry se často domnívají, že jejich nejdůležitějším úkolem je starat se o základní biologické potřeby nemocného (dýchání, výživu, vyprazdňování, hygienu atd.), a že vše ostatní je ne tolik důležité, postradatelné, nadstandardní.

U nemocného, tím spíše umírajícího člověka jsou však kulturní a spirituální potřeby většinou akcentovány. Někdy jsou dokonce nejdominantnější složkou jeho osobnosti, neboť zásadním způsobem modifikují jeho myšlení a prožívání, a také jeho fyziologické potřeby a jejich uspokojování. Demonstrovat to můžeme na potřebě výživy, potřebě vyprazdňování, potřebě hygieny apod. Pro klienta může být v danou chvíli daleko důležitější dodržovat půst

než přijímat potravu, ačkoli zdravotníci jsou přesvědčeni o tom, že je velmi důležité, aby nemocný (např. onkologický pacient) jedl. Momentální potřeba „ztišení se“ či přímo modlitby může být pro nemocného mnohem naléhavější než hygienická péče, kterou mu chceme právě poskytnout.

Uvědomování si specifických kulturních a spirituálních potřeb nemocného, jejich faktická podpora je nezbytná i ze strany zdravotně sociálního pracovníka, který přichází do kontaktu s umírajícím nemocným a jeho blízkými. Už výběr zdravotnického či sociálního zařízení, i volba hospice, což jsou záležitosti, které zdravotně sociální pracovník s klientem a jeho rodinou řeší, může být ovlivněna tím, zda dané zařízení je schopno uspokojit specifické kulturní a duchovní potřeby či nikoli.

V nejobecnější rovině je kultura souhrn názorů, přesvědčení a praktik, které šíří sami lidé, a které přecházejí z jedné generace na druhou. Britský antropolog Edward Burnet Tylor definoval kulturu jako složitý celek, jenž zahrnuje vědomosti, víru, umění, právo, morálku, zvyklosti a všechny další schopnosti a zvyky, které si člověk jakožto příslušník společnosti osvojuje. (Davies, 2003) O kultuře se dá hovořit jak ve smyslu její univerzality, tzn. že mnohé v lidském chování či životním stylu je podobné nebo dokonce stejné, ať už jsme členy té či oné kultury, tak ve smyslu diverzity, neboť mnohé je typické, specifické, jedinečné pro danou kulturu. Součástí kultury je i náboženství, které má velmi úzký vztah ke spirituálním potřebám.

Spirituální potřeby jsou odvozeny od spirituality, kterou lze chápat jako duchovnost, jako cestu a vztah k hledání životních hodnot pravdy, etiky, smyslu a cíle života, vedoucí k životní moudrosti a humanitě v souladu s určitým vyššími („vesmírnými“) zákonitostmi. (Irmiš, on-line) Spirituální potřeby můžeme považovat za prostředek k dosažení tzv. duchovního blaha. Co je to duchovní blaho? Podle Kánského je duchovní blaho způsobem života nebo životní cestou, která se dívá na život a prožívá ho jako užitečný a příjemný, která vyhledává možnosti svobodného výběru život udržujících a obohacujících nabídek, a hluboko se zakořeňuje do duchovních hodnot a náboženské víry. (Kánský, 1991) Protipólem duchovního blaha je duchovní tíseň, tj. stav, při němž dochází k narušení životních principů, pronikajících celou lidskou bytostí. Jedinec má pak reálně nebo potencionálně narušenou víru v systému hodnot, které mu poskytují sílu, naději a smysl života. Spirituální potřeby tedy rozhodně nelze zúžit na pouhé snahy něco nebo někoho uctívat. Spíše je lze chápat jako hledání a touhu po naplnění, která je vlastní všem lidem. Spirituální potřeby mají úzký vztah k hledání smyslu života a smrti. Nelze je tedy omezit jen na religiozitu. My je však pro účely tohoto článku „zúžíme“ v tomto smyslu, a dále se zaměříme na náboženské potřeby umírajících.

Téměř všechny náboženské skupiny věří, že život po smrti existuje, že smrt není neodvolatelný konec, ale nový začátek. Různí se však v pohledu, kdy tento posmrtný život začíná a jak probíhá.

V podmínkách České republiky se nejčastěji setkáme s vyznavači křesťanství. Pro křesťana je umírání jen krátké přechodné stádium, znamenající biologické dožití těla, v žádném případě však zánik duše a ducha. Křesťané věří, že drží-li se Ježíšova učení, dostanou se po smrti do nebe. Bible dokonce vyzývá k boji proti strachu z umírání.

Nejvíce je u nás katolíků, kteří stejně jako ostatní křesťané věří ve vzkříšení s druhým příchodem Krista. Pro katolíka má velký význam přijímání svátostí, pro nemocného, resp. umírajícího nemocného, zejména svátosti eucharistie a svátosti pomazání, eventuálně svátosti pokání.

Udělení svátosti eucharistie (svatého přijímání) probíhá buď tak, že kněz (nebo jáhen) slouží mši u lůžka nemocného, nebo tak, že mu kněz svátost donese, což je častější. Eucharistii však nemusí přinést výlučně kněz. Může to být kdokoli, kdo je pokřtěn, setrvává v katolické církvi a žije smířen s Bohem (bez „těžkého hříchu“) a s lidmi (nežije ve stavu aktivního nepřátelství, nezdráhá se nikomu odpustit), jehož právní stav mu nebrání v přijímání svátostí (nebyl mu udělen církevní trest, nežije v církevně neplatném manželství apod.). Katolík má před přijetím eucharistie dodržet eucharistický půst, za normálních okolností hodinu před přijímáním, v nemoci alespoň čtvrt hodiny. Vodu a léky přijímat může. Pokud nemocný nemůže přijmout ani úlomek hostie, je svaté přijímání možné prostřednictvím vína.

Významná je pro nemocné také svátost pomazání, které se nesprávně říká „poslední pomazání“. Uděluje ji kněz nebo biskup. Po úvodních modlitbách kněz nejprve mlčky vkládá ruce na hlavu nemocného, potom ho maže olejem na dvou místech (zpravidla na hlavě a na rukou) a poté pronáší požehnání a prosí Boha o odpuštění hříchů. Svátost pomazání nemocných má nemocný přijmout, když vážně onemocní nebo ve stáří, při úbytku sil. Může být udělena i lidem v bezvědomí. Bezprostřední přípravou na smrt pak je tzv. viatikum neboli svaté přijímání na cestu (do věčnosti). Je to přijímání „Kristova těla“ v blízkosti smrti, před kterým může nemocný obnovit své vyznání křtu. Po přijímání může kněz nemocnému udělit plnomocné odpustky pro okamžik smrti.

Nemocný, tedy i umírající může přijmout také svátost pokání, která má velmi osobní charakter. Vyžaduje skutečnou důvěru v odpouštějícího Krista a upřímnou lítost nad hříchy. Rozhodně nestačí „jen“ své hříchy vyznat. Tato svátost má být nemocnému nabízena jako jedna z pomocí, nikoliv vyžadována jako povinnost.

Pravoslavných křesťanů je u nás poměrně málo. Pravoslaví uznává, stejně jako katolická církev, sedm svátostí, které však přesně nedefinuje a označuje jako „svaté tajiny“, tedy jako něco co přesahuje lidské chápání. Za nejhlubší tajemství považují pravoslavní eucharistii, která může být nemocnému donesena. Podává se po předchozím vyzpovídání, které vyžaduje soukromí. Pomazání olejem je pro pravoslavné prostředkem pro odpuštění hříchů. Dává se i těm nemocným, kteří se nemohou vyzpovídat. Ideálně ho uděluje sedm duchovních. V nouzi „postačí“ jeden duchovní. Obřad trvá delší dobu (sedm čtení a sedm pomazání). Pro umírajícího nemocného má velký význam. Je důležité, aby obřad začal dokud je nemocný živ. Nastane-li v průběhu obřadu smrt, může být dokončen na mrtvém.

Podobně přistupují k životu po smrti evangelíci (luteráni) a další protestanti. Doporučují poslední rozloučení s umírajícím, ale netrvají na něm. Umírající evangelík si může přát „bratrskou zpověď“, tzn. vyznání svých hříchů duchovnímu nebo jinému skutečně věřícímu evangelíkovi. Možná je i Večeře Páně, kterou v nemocnici slouží evangelický farář. Husité podávají svým nemocným „svátost útěchy“. Tuto pravomoc má buď farář (farářka) nebo oficiálně pověřená osoba.

Rovněž židé věří, že zesnulý bude vzkříšen s příchodem Mesiáše. Oproti křesťanům se však židé domnívají, že půjde o první Mesiášům příchod. Židé rituálně omývají tělo zesnulého a do pohřbu, který je velmi brzy po úmrtí, nenechávají zesnulého o samotě. Pozůstalý mužského pohlaví, nejčastěji syn zemřelého, pronáší modlitbu „Kadiš jatom“ (kadiš sirotků).

Muslimové se domnívají, že dobrý muslim, který denně zachovává rituály přijde k Alláhovi. Umírající musí vyznat své hříchy a žádat o odpuštění v přítomnosti rodiny. Umírá-li muslimský pacient, jeho rodinní příslušníci se o něj velmi intenzivně starají, ideálně ve dne i v noci. Příbuzní předčítají nemocnému z Koránu a připravují jej na otázky, které budou kladeny jeho duši v hrobě: „Kdo je tvůj Bůh?“, „Kdo je tvůj pomocník?“, Kdo je tvůj prorok?“, „Jaké vyznáváš náboženství?“. Umírající muslimský pacient si zpravidla přeje, aby seděl nebo ležel s tváří obrácenou k Mekce. Přítomnost u lůžka umírajícího mohou vyžadovat jednak rodinní příslušníci, jednak stařešinové místní muslimské komunity, jednak muslimští duchovní. Pokud je umírající žena, mohou mužští členové komunity a mužští duchovní přijít jen tehdy, jestliže si to žena přeje. Rodina pak umývá a připravuje tělo zemřelého (přičemž, stejně jako během života, platí, že těla ženy se může dotýkat jen žena a naopak), aby mohlo být co možná nejdříve pohřbeno. Jedině není-li možné navázat kontakt s rodinou či členy muslimské komunity, mohou tyto obřady vykonávat zdravotníci nemuslimského vyznání.

Tělo se potom otočí směrem k Mekce. U černošských muslimů se někdy setkáváme se specifickými rituály při umývání a oblékání zesnulého.

Znovuzrození je pevnou součástí učení východních náboženství, především buddhismu a hinduismu. Karma je slovo sanskrtu (staroindického spisovného jazyka) a znamená zákon řídící lidský osud, zejména převtělování. Vyznavači karmy se domnívají, že umírání je jako usínání a není důvod se ho obávat, protože dostaneme vlastně jen jakýsi jemnější a světlejší oděv, v němž žijeme dál. Podle nich není žádný člověk v okamžiku smrti sám. Je obklopen pomáhajícími anděly a zemřelými příbuznými, kteří přicházejí, aby mu ukázali cestu na onen svět. Umírající nemocní by neměli zůstat osamoceni. Doprovázející osoby by měly zůstat klidné, tiše se s ním nebo za něj modlit a zpívat, hovořit s ním nebo mu naslouchat. Pohlazení tváře, jemný dotek paže, držení za ruku – to všechno považuje většina umírajících za příjemné. Je však třeba vyhýbat se hlazení čela nebo hlavy, neboť to podle vyznavačů karmy způsobuje bolesti hlavy. Dotýkat se lze jen přesně definovaných částí hlavy. Důraz se klade na vyznání vin nebo hříchů.

Buddhisté věří, že život je cyklus a že mrtví se rodí znovu na odlišných „úrovních“ života podle toho, jak prožili svůj život. Domnívají se, že je možno dosáhnout nirvány, tj. rozplynutí, stavu blaženosti, klidu, zapomenutí. Své zemřelé většinou spalují.

V hinduismu existuje víra v osobní znovuzrození. Hinduisté se domnívají, že reinkarnace dosáhne ten, kdo prožil kvalitní život, a že je možné následování Brahmy, nejvyššího bytí. Cílem hinduisty je konečné duchovní vysvobození z koloběhu života a smrti (mókša). Po smrti kněz nalije vodu do úst zesnulého a kolem zápěstí nebo krku mu uváže šňůrku jako znak požehnání, kterou nesmí nikdo odstranit. Tělo zesnulého myje rodina. Zemřelý je posléze spálen a jeho popel vhozen do vody, která jej má očistit. Hinduisté věří, že v prvních deseti dnech po smrti prochází duše přechodným obdobím. Zbožní lidé jsou přesvědčeni, že hledá nebo vytváří nové tělo, s nímž by mohla vstoupit do dalšího života.

Mnoho kultur dodržuje určitý počet dní tzv. období smutku, kdy lidé vyjadřují svůj žal nad ztrátou svého blízkého. Například u židů je sedmidenní doba smutku (šiva). Ortodoxní židé truchlí zpravidla celý rok. Svůj zármutek projevují trháním svých oděvů. V islámu si muži nestříhají vlasy po 40 dní od smrti blízkého příbuzného. Hinduisté zase sedm dní od úmrtí v rodině nevaří. Jídlo jim dodávají přátelé. Zatímco u některých kultur je truchlení víceméně intimní záležitostí, v jiných je běžné truchlení na veřejnosti. V mnoha kulturách se nosí na znamení smutku smuteční oděv, ovšem jsou i takové kultury, v nichž je naopak v takové situaci běžné oblékat si oděv symbolizující život. Znalosti těchto specifik jsou důležité s ohledem na péči o pozůstalé, která by zdravotníky rovněž neměla být opomíjena.

Na uvedených příkladech jsme dokumentovali religiózní potřeby umírajících nemocných a jejich nejbližších. Vztah nemocnému (též jeho blízkých) k „Bohu“ může mít různé podoby, a to od vztahu naplněného důvěrou a láskou, až po vztah, založený na strachu. Každé závažnější onemocnění je pro člověka jak fyzickou, tak psychickou zátěží. V takové situaci je většinou víra nemocnému velkou pomocí. Občasné špatné nálady a nevole nemocného jsou naprosto přirozené i u lidí zdravých, tím spíše nemocných nebo dokonce umírajících. Každý věřící člověk však nemusí procházet nemocí, umíráním a smrtí snadno a bez obtíží. Jsou i situace, kdy je víra pro nemocného překážkou. A naopak. I ten, kdo náboženskou víru neprojevuje se může blížit ke smrti klidně a vyrovnaně.

Umírající věřící člověk zpravidla věnuje zvláštní pozornost náboženským rituálům, neboť se připravuje nejen na vypořádání se svým životem, ale také na setkání se svým Bohem a na svůj nový posmrtný život. Již v samém úvodu hospicové péče umožníme umírajícímu nemocnému kontakt se svým duchovním pastýřem. Kněz je obvykle ve všech fázích umírání velkou podporou pro umírajícího i jeho blízké. Jeho osobu proto respektujeme, stejně tak jako respektujeme náboženské rituály věřícího umírajícího nemocného, jako je např. specifický denní, týdenní,... harmonogram činností, včetně modliteb a s nimi spojených procedur, specifický způsob stravování, včetně půstu, ... a další rituály, které věřícímu člověku v období umírání přinášejí duševní vyrovnanost, uspokojení a smíření.

Je-li to možné, má zdravotník podpořit možnosti komunikace umírajícího o věcech jeho víry. Neznamená to, že by o tématu musel komunikovat sám, ale také to neznamená, že by věc musela být přenechána jen příslušnému duchovnímu. O svých niterných potřebách, o nadějích a obavách a o věcech své víry mluví člověk s tím, komu důvěřuje a koho si z určitých důvodů za partnera rozhovoru zvolí. Je nesprávné víru nemocného ignorovat nebo dokonce bagatelizovat. Stejně tak je nepřípustné téma víry zneužít k prosazení jakýchkoliv cílů, které sledují vlastní zájem zdravotníka, nikoli zájem nemocného. V každém případě je nepřípustné nemocnému cokoli vnucovat. Vše musí být v souladu s jeho volbou, jeho vůlí, jeho přáními. Bez ohledu na vlastní duchovní orientaci se musí sestra vyhnout všemu, co by mohlo nemocného v jeho obtížném stavu poškodit. V duchovní oblasti je každý člověk velmi zranitelný. Jak již bylo zmíněno, z pohledu nemocného se mohou otázky víry jevit důležitější než léčba / ošetřování samy.

Obecně se tvrdí, že člověk s pevnou vírou prochází všemi fázemi reakce na umírání jako nevěřící, ale většinou rychleji a s menším rozrušením než člověk bez víry. Zajímavé je Piknettovo srovnávání smíření a vyrovnání se s osudem u umírajících různých náboženských skupin (1992). Podle něj lidé věřící v převtělování nebo lidé věřící v náboženství východních

kultur většinou přijímají smrt s neuvěřitelným klidem a vyrovnaností, zatímco křesťané často přijímají smrt s obtížemi.

Mnozí se domnívají, že pro věřícího je pomoc psychologa či psychiatra buď zbytečná nebo nedůstojná. Oblast víry a oblast psychiky člověka sice spolu velmi úzce souvisí, v mnohém jsou na sobě závislé, ale nejsou zaměnitelné. Není pravdou, že psychologie případně psychiatrie je jakousi „sekulární alternativou" či náhražkou náboženské víry, jak se často mylně soudí. Intervence psychologa a psychiatra může věřícímu nemocnému pomoci k tomu, aby mohl ve své víře dobře žít, a měl v ní tak oporu.

Neméně významná je úcta zdravotníka (zdravotně sociálního pracovníka) k pohřebním rituálům. K pohřebnímu rituálu patří vše, co se děje od okamžiku smrti až po konečné uložení pozůstatků zemřelého. I když je v naší společnosti značně zjednodušen, jeho konání a funkce zůstávají v zásadě nedotčeny. Můžeme také vnímat velkou rozmanitost pohřebních rituálů a obřadů. Jsou historicky proměnlivé, rozdílné, nejen mezi jednotlivými kulturami, ale i uvnitř kultur samotných. (Dorková, 2006)

Ošetřování, ošetřovatelství je kulturou. Péče o člověka ve zdraví a nemoci patří ke kulturním projevům dané společnosti. Přestože kulturní jevy jsou často skryté, mají při ošetřování klientů a zkvalitňování jejich života velký význam, a proto je nutné se jim věnovat. (Kutnohorská, 2004) Totéž je možno tvrdit o zdravotně sociální péči. Má-li být kvalitní, musí zohledňovat též kulturní potřeby klienta, tedy být poskytována s ohledem na specifický kulturní kontext, v němž daný člověk žije.

Závěr

Cílem tohoto sdělení nebylo podat vyčerpávající informace o kulturních a spirituálních potřebách umírajících klientů, ale snaha o vhled do této rozsáhlé a náročné problematiky. Snažila jsem se upozornit na naléhavou potřebu identifikace klientových potřeb, s akcentem na výše uvedené potřeby. Pro kvalitní ošetřovatelskou péči, stejně tak profesionální zdravotně sociální péči, jsou nezbytné znalosti kulturních, tj. komunikačních, jazykových, náboženských, hodnotových a dalších, specifik. Z pohledu sestry i zdravotně sociálního pracovníka je důležité znát anamnézu klienta, zaměřenou také na hodnocení jeho spirituality. Naše otázky, stejně tak pozorování, by měly směřovat k získání informací o klientových názorech na Boha či Nejvyšší bytost, k zjištění, jaký má tento názor vliv na klientovo onemocnění, jeho stav vůbec. Je důležité seznámit se s konkrétní náboženskou praxí a stupněm její důležitosti pro klienta, tzn. poznat způsoby naplňování spirituálních potřeb nemocného (např. potřeba modlitby, půstu, přání vidět duchovního, touha zúčastnit se

bohoslužeb apod.), seznámit se s klientovými náboženskými rituály, symboly, a také doporučeními, příkazy a zákazy, např. v oblasti stravování (dietní omezení a preference, požadavky na hygienu apod.). Je vhodné znát konkrétní osoby (rodinné příslušníky, blízké umírajícího), které jsou nápomocné v klientově duchovním životě. Pro dobré a konstruktivní dorozumění o spirituální složce života je vedle empatie a ochoty naslouchat užitečné také uplatňování obecných zásad kooperativního rozhovoru. (Adamczyk, 2003) V běžném nemocničním provozu není možné plně respektovat všechny kulturní a nábožensky determinované zákazy, příkazy a doporučení. Vždy je ale možné projevit snahu o realizaci v daných podmínkách možného, vyslechnout, chápat, poradit, alespoň částečně prakticky pomoci. A to předpokládá vzdělanou, profesionálně vystupující sestru. Totéž je třeba vyžadovat od zdravotně sociálního pracovníka. Tím spíše to považujeme za samozřejmost v hospicích, též tehdy, jestliže člověk umírá v prostředí, které je mu důvěrně blízké, doma. Kvalitní hospicová péče, která dbá na saturaci spirituálních potřeb člověka je v první řadě filozofie, jež je možno uplatňovat kdykoli, kdekoli, obrazně řečeno „s holýma rukama“. Stačí dostatečná míra empatie, schopnosti vcítit se do pocitů člověka, který se loučí se všemi, které miloval, a s nímž se loučí všichni ti, kdo milovali jej. Stačí představit si, že totéž jednou budou prožívat naši nejbližší, že totéž budeme jednou prožívat my samotní.

Seznam bibliografických citací

[1] ADAMCZYK, R. Duchovní život člověka ve zdravotnickém prostředí cizí země s přihlédnutím ke kulturnímu profilu osobnosti, s. 31-40. In *Komunikace s cizinci při poskytování zdravotní péče.* Ostrava: Ostravská Univerzita, 2003. 120 s. ISBN 80-7042-344-7.

[2] DAVIES, M. W. *Kulturní antropologie.* Praha: Portál, 2003. 175 s. ISBN 80-7178-778-7.

[3] DORKOVÁ, Z. Smrt a pohřební rituály z pohledu antropologie, s. 305-308. In Sborník příspěvků z IV. ročníku studentské vědecké konference *Aktuální problémy pedagogiky ve výzkumech studentů doktorských studijních programů*. Olomouc: Votobia, 2006. ISBN 80-7220-280-4.

[4] IRMIŠ, F. *Spiritualita a zdraví* [on line]. [cit. 28.7.2006] Dostupný z www: <http://www.regenerace.net/Archiv/2003/03/spiritualita.htm>.

[5] KÁNSKÝ, A. *Člověk a náboženství.* Praha: Albatros, 1991. 31 s. ISBN 80-00-00272-8.

[6] KOZIEROVÁ, B., ERBOVÁ, G., OLIVIEROVÁ, R. *Ošetrovateľstvo 1, 2.* Martin: Osveta, 1995. 1474 s. ISBN 80-217-0528-0.

[7] KRÁTKÁ, A. *Potřeby nemocných v ošetřovatelském procesu.* Studijní opora. Zlín: UTB, 2007. 46 s. ISBN 978-80-7318-643-2.

[8] KUTNOHORSKÁ, J. Některé morální aspekty umírání a smrti. In *Ošetřovatelství - perspektivní věda a umění.* Praha: Grada, 2004. 198 s. ISBN 80-247-1156-7.

[9] KUTNOHORSKÁ, J. *Etika v ošetřovatelství*. Praha: Grada Publishing, 2007. 164 s. ISBN 978-80-247-2069-2.

[10] OPATRNÝ, A. *Role víry v nemoci a léčbě.* [on line]. [cit. 26.7.2006] Dostupné z: <http://www.pastorace.cz/index.php?typ=clanky&sel_id=828>.

[11] PICKNETT, L., REG, G. et al. *Posmrtný život*. Praha: Cesty, 1994. 144 s.

Kontakt

doc. Mgr. Martina Cichá, Ph.D.

Ústav aplikovaných společenských věd, Institut zdravotnických studií

Fakulta humanitních studií UTB ve Zlíně

Mostní 5139

E-mail: cicha@fhs.utb.cz

Etické hodnoty a dôstojnosť v sociálnej práci

Ethical values and dignity in social work

Mária DÁVIDEKOVÁ

Abstrakt

Ľudská dôstojnosť v pomáhajúcej profesii sociálneho pracovníka nie je len predstavou a ideou o statuse človeka, jeho postojoch v sociálnej práci , ale je to najdôležitejšie právo človeka, ktoré veľmi úzko súvisí s právom človeka na život.
Každý ľudský život má jedinečnú, neopakovateľnú a neodňateľnú hodnotu a dôstojnosť, ktorá vyplýva zo samej podstaty *„byť človekom“*. Hlavným poslaním každého z nás je byť človekom zodpovedným vo všetkých rovinách – byť zodpovedný k sebe samému, k okolitému svetu a samozrejme k tým, ktorí potrebujú našu pomoc – ku klientom. Celkom prirodzene sa týchto rovín dotýka každá činnosť v rámci sociálnej práce, ktorá je pomocou, podporou, službou a sprevádzaním. Preto si len veľmi ťažko vieme predstaviť túto činnosť s absenciou etických súvislostí. Sociálna práca je založená hlavne na rešpekte k hodnotám a dôstojnosti všetkých ľudí. Skúmanie hodnôt nesporne patrí medzi najdôležitejšie etické témy pre pomáhajúce profesie. V príspevku sa zameriavame na dôstojnosť a niektoré vybrané etické hodnoty v sociálnej práci.

Kľúčové slová

Dôstojnosť, klient, etika, etické hodnoty, sociálny pracovník, živo, právo.

Abstract

Human dignity in assisting profession of social worker is not only the imagine, and the idea about the status of man, his attitudes in social work, but it is the most important right of man, which is closely connected with the right of man for life.
Every human life has unique, unrepeatable and inalienable worth and dignity, which results from the very nature of "*being human"*. The main mission of each of us is to be the man responsible at all levels – to be responsible to oneself, to the outside world and of course to those who need our help - to clients. Quite naturally any activity within the social work, which is help, support, and accompanying service, is touching those planes. Therefore it is very difficult to imagine this activity with the absence of ethical context. The social work is based primarily on respect for the values and dignity of all people. The examination of the values undoubtedly belongs to one of the most important ethical issues for the assisting professions. The article deals with dignity and selected ethical values in social work.

Key words

Dignity, client, ethics, ethical value, social worker, life, right.

Ľudská dôstojnosť v pomáhajúcej profesii sociálneho pracovníka nie je len predstavou a ideou o statuse človeka, jeho postojoch v sociálnej práci , ale je to najdôležitejšie právo človeka, ktoré veľmi úzko súvisí s právom človeka na život.

V štruktúre ľudského poznania patrí etike dôležité miesto ako jednej z najstarších filozofických disciplín zaoberajúcej sa morálkou, mravnými hodnotami a spôsobmi správania, ktoré vedú k uplatňovaniu mravných zákonov v rozličných oblastiach života pospolitosti.

V súčasnosti má kriticko-teoretický výklad základných mravných problémov svoje významné praktické vyznenie v aplikovaných etikách, ktoré formulujú prakticko-etické riešenia každodenných problémov vo vzťahu etiky k rôznym oblastiam vedy a praxe.

Štúdium a osvojenie si metód implementácie etiky korešponduje s modernými trendmi a humanizáciou v oblasti vedy , poznania a praxe, výzvami pre 21.storočie, ako aj integračnými ambíciami Slovenska zaradiť sa do moderného a európskeho duchovného prostredia.

Na začiatku tretieho tisícročia sa intenzívne zvyšuje potreba odborníkov v oblasti aplikovanej etiky (sociálna etika, etika komunikácie) ale aj profesijných etík medzi ktoré nesporne patrí etika v sociálnej práci.

Ľudský život je závislý od personálnych vzťahov a morálnych spôsobilostí, ktoré sa rozvíjajú na základe vzájomnej výmeny skúseností ako je prejav intelektuálneho poznania pravdy, aplikácie morálneho dobra. Život všetkých ľudí aj keď s rozdielnou intenzitou smeruje k osobnostnej zrelosti.

Každý ľudský život má jedinečnú, neopakovateľnú a neodňateľnú hodnotu a dôstojnosť, ktorá vyplýva zo samej podstaty *„byť človekom“*. Hlavným poslaním každého z nás je byť človekom zodpovedným vo všetkých rovinách – byť zodpovedný k sebe samému, k okolitému svetu a samozrejme k tým, ktorí potrebujú našu pomoc – ku klientom. Celkom prirodzene sa týchto rovín dotýka každá činnosť v rámci sociálnej práce, ktorá je pomocou, podporou, službou a sprevádzaním. Preto si len veľmi ťažko vieme predstaviť túto činnosť s absenciou etických súvislostí.

*Etika je spojenie najvšeobecnejšieho s najsúkromnejším, je filozofiou ľudskosti, filozofiou života***.** Je to vedná disciplína, ktorá sa zaoberá morálkou, mravnou stránkou života človeka, jeho vonkajšieho prejavu, jednania a vzťahu k ľuďom. Navyše sa usiluje viesť človeka k dobru, skúma ľudské správanie z hľadiska jeho morálnej hodnoty a usiluje nájsť meradlo, ktoré by umožnilo človeku rozhodnúť, čo je dobro, čo je zlo, čestnosť, nečestnosť (Mráz, 2001).

Ku kľúčovým pojmom v etike patrí *hodnota.* Tento termín nie je možné presne definovať, je však možné vymedziť jeho chápanie – hodnoty súvisiace s ľudskými záujmami a potrebami, s rozhodovaním ako konať a s etickými normami a hodnotením. Hodnoty môžeme chápať ako čokoľvek, čo má pre nás význam, v konkrétnom zmysle sú to veci, ktoré

stoja za to, aby sa po nich túžilo . *Etické hodnoty* majú svoj základ v dobre, ktoré predstavujú, sú poznateľné a uskutočniteľné iba v priestore slobody a sú teda vlastné iba človeku. Dodržiavanie etických zásad a správania *je zvlášť dôležité v pomáhajúcej profesii sociálneho pracovníka.* Špecifikom pomáhajúcich profesií je skutočnosť, *že klient je v závislej pozícii* od pomáhajúceho pracovníka.

A aké by mali byť etické hodnoty v sociálnej práci? Malo by byť samozrejmosťou, že už „samotná práca" je hodnotou. Známy český filozof F.X. Šalda hovorí: "Jediným spôsobom ako spoznať čo v kom väzí, je pripustiť ho k práci".

Vzhľadom k tomu, že sa zaoberáme hodnotami v sociálnej práci, môžeme ich rozdeliť do niekoľkých skupín:

1. Hodnoty mravného vedomia
2. Hodnoty povahových vlastností človeka
3. Hodnoty medziľudských vzťahov
4. Hodnoty ľudského konania.

Zamyslime sa bližšie nad tým čo znamenajú jednotlivé skupiny hodnôt pre sociálnu prácu :

Všeobecne je zakorenená predstava, že mravnosť je vecou vrodeného citu, a je jednotlivcom „daná zhora". Určite je to tak, pretože niektorí ľudia sú skutočne viac citliví na javy, ktoré vyžadujú mravné hodnotenie (Mrázová, 2000). V rámci hodnôt mravného vedomia môžeme hovoriť o určitých etických princípoch, pravidlách. Pre sociálnu prácu je najdôležitejším *princíp humanizmu* – princíp ľudskosti (z lat. homo = človek, humanitas = ľudský) ktorý je aj princípom lásky a úcty k človeku. Princíp humanizmu nám káže nežiť v živote iba pre seba, ale hlavne pre tých druhých, ktorí nás potrebujú. Humanizmus je postoj, ktorý vychádza z viery v ľudské schopnosti, zdôrazňovania ľudskej dôstojnosti človeka. Pojem ľudská dôstojnosť vychádza z filozofie zakotvenej vo Všeobecnej deklarácii ľudských práv. Každý človek ako príslušník ľudstva – *v našej práci sociálny klient si zasluhuje vážnosť, česť a úctu*.

Druhým, nemej dôležitým princípom je *princíp čestnosti a svedomitosti* v sociálnej práci. V požiadavke svedomitosti ide hlavne o disciplinovanosť a sebadisciplínovanosť v prístupe k plnenie povinnosti. Svedomitosť v sociálnej práci znamená „byť na strane dobra a postaviť sa proti zlu". Čestnosť a svedomitosť sú hodnoty, ktoré si žiadajú mravnú čistotu vo všetkých morálnych dimenziách človeka.

Do druhej skupiny hodnôt – skupiny povahových vlastností človeka, môžeme zaradiť vlastnosti sociálneho pracovníka, ktoré sú obsiahnuté v Etickom kódexe sociálneho pracovníka (1997) : *úcta a slušnosť, dôveryhodnosť, zdvorilosť, bezúhonnosť, vytrvalosť,*

taktnosť, rozvážnosť. Určite sa v sociálnej práci nepripúšťa akákoľvek hrubosť, vulgárnosť, pretože etika v sociálnej práci musí vždy smerovať k ochrane ľudskej dôstojnosti.

Hodnoty medziľudských vzťahov – skupina hodnôt, ktoré sú primárne v ľudskom konaní vôbec, nehovoriac o sociálnej práci, ktorú by človek bez takýchto etických hodnôt ani nemal vykonávať – *priateľstvo, láska, altruizmus, empatia a prosociálnosť.* Vykonávať prácu v sociálnej oblasti života bez priateľstva a lásky k človeku by bolo nemožné. Rozmerom konania, podtextom každého kroku v sociálnej práci by malo byť biblické „milovať budeš blížneho ako seba samého". Altruizmus predstavuje morálnu zásadu, ktorá od človeka vyžaduje potlačiť vlastný egoizmus a obetovať svoje záujmy v prospech záujmov iných ľudí, vyžaduje nezištnú službu ľuďom ako zásadu svojho rozhodovania a konania. *Empatia* zase predpokladá schopnosť človeka vžiť sa do situácie problému iného človeka, znamená vidieť očami druhého človeka a cítiť jeho srdcom. *Prosociálnosť* znamená schopnosť a ochotu spolupracovať, vedieť sa dohodnúť, byť ochotným urobiť pre druhých niečo bez očakávania protihodnoty, alebo odmeny.

Hodnoty ľudského konania. K uvedeným hodnotám patrí – *dobrý skutok, charita, filantropia.* Sociálnu prácu nie je možné realizovať bez obetavosti, pomoci a dobročinnosti. Hodnoty ľudského konania sú prejavom vzťahu človeka k druhým ľuďom. V súčasnosti je medziľudská komunikácia často charakteristická vzájomnou izoláciou ľudí. Jej následkom je nevšímavosť, neochota pomôcť iným, ľahostajnosť a egoizmus. Tieto hodnoty sú v rozpore so samou podstatou sociálnej práce, ktorá je založená na hodnotách spolupráce, tolerancie, ľudskosti, ochote pomáhať. Kľúčom k zdravým a plnohodnotným medziľudským vzťahom je „schopnosť mať uši pre city, prosby a problémy iných", odsunúť do úzadia vlastné želania. To si však vyžaduje čas, silu, kompromisy a ochotu riskovať.

Sociálny pracovník na základe osobnej voľby chce a pracuje s ľuďmi a pre ľudí s cieľom poskytnúť im pomoc na profesionálnej úrovni. Túto prácu je takmer nemožné vykonávať bez schopnosti optimálneho sociálneho cítenia

Sociálne cítenie predstavuje v prvom rade schopnosť poznať a pochopiť situáciu v ktorej sa klient ocitol. Empatické chápanie situácie, v ktorej sa klient ocitol, umožňuje sociálnemu pracovníkovi voliť nielen optimálnu formu komunikácie s klientom, ale taktiež aj optimálnu mieru pomoci.

Sociálne cítenie je emócia vyvolaná morálnymi, alebo duchovnými príčinami a príčinami bezprostredne organickými. Nemôžeme stotožňovať sociálne cítenie s altruizmom ako mravným princípom spočívajúcim v nezištnej pomoci – službe k iným ľuďom, v ochote obetovať pre ich dobro osobné záujmy. Človek, ktorý je istým spôsobom strádajúci, môže byť

osamotený, môže byť vo svojom okolí neakceptovaný. Nemôže však mať trvalý pocit vlastného nerealizovania sa. Sociálne cítenie sa vzťahuje na rešpektovanie všeobecne prijatých hodnôt sociálneho života. *Sociálne cítenie nie je v žiadnom prípade súcit*.

V tejto súvislosti si opäť pripomeňme, *že sociálna práca je špecifická odborná činnosť, ktorá smeruje k zlepšovaniu vzájomného prispôsobovania sa jednotlivcov, rodín, skupín a ich sociálneho prostredia.* V súčasnosti je vnímaná ako multidisciplinárna až transdisciplinárna vedná oblasť, ktorá disponuje špeciálnymi metódami práce a teoreticky je zameraná na oblasť sociálnej starostlivosti o jednotlivca, skupinu, komunitu či spoločnosť, ako aj na prípravu odborníkov v tejto oblasti (Levická, 2004).

Realizátormi úloh sociálnej práce v praktickej podobe sú sociálni pracovníci. Sociálni pracovníci napomáhajú k rozvíjaniu sebaúcty a vlastnej zodpovednosti jednotlivcov. Činnosti, úlohy a povinnosti sociálneho pracovníka sú pomerne jasne stanovené. S otázkami osobnosti sociálneho pracovníka sa stretávame u nás najmä v súvislosti s riešením otázok etiky sociálnej práce. *Základom etiky sociálnej práce* sú *humanistické hodnoty a postoje spoločnosti* k človeku, ktoré sa vyvíjali v priebehu ľudského spolunažívania. Nemala by byť v rozpore s etikou spoločnosti a naopak. Etika, ako systém vedeckého poznania morálky, vo vzájomných vzťahoch jednotlivca a spoločnosti, vytvára pravidlá na výkon profesionálnej sociálnej práce, ktoré sú obsiahnuté v Etickom kódexe sociálneho pracovníka, ktorý bol prijatý už v polovici 20.storočia. Je dôležité, aby sociálny pracovník prinajmenšom udržiaval určitý etický štandard vo výkone svojho povolania, avšak podľa možností ďalej rozvíjal a zvyšoval svoju etickú úroveň (Levická, 2000).

Etický kódex explicitne vymenúva všetky vlastnosti, zručnosti aj kompetencie, ktorými má sociálny pracovník disponovať. Je formulovaný tak, aby slúžil ako sprievodca každodenného správania sa sociálnych pracovníkov v profesionálnych vzťahoch s tými, ktorým slúžia – s klientmi, kolegami, zamestnávateľmi, s inými osobami, s ľuďmi iných profesií.

Kódex je postavený na základných hodnotách sociálnej práce ako profesie, ktoré zahŕňajú hodnotu, určenie a jedinečnosť všetkých ľudí.

Na sociálnu prácu ako špecifickú odbornú činnosť sa vzťahujú ja všeobecné znaky *profesionálnej etiky,* ktorá sa zaoberá etickými dilemami, problémami hodnôt, ktoré sa vyskytujú pri práci odborníkov, ale aj špecifickými otázkami, akými sú organizácia a disciplína v profesii.

O dôležitosti a potrebnosti sociálnej práce v modernej sociálnej spoločnosti nemožno pochybovať a rovnako nemožno pochybovať o tom, *že túto prácu môže vykonávať len*

profesionál, ktorý má nielen vedomosti, skúsenosti, zručnosti, ktorý koná v súlade s etickými normami a hodnotami, ale ktorý má aj „*srdce na pravom mieste*“.

Záver

Každý kto prijme normy, princípy i hodnoty sociálnej práce, ktoré tvoria základnú časť tohto povolania, musí jednať v zhode s nimi nielen vo svojom profesionálnom, ale aj v súkromnom živote.

Sociálny pracovník sa vo svojej práci každodenne stretáva s ľudskosťou a dôstojnosťou. Na jednej strane musí pracovník rešpektovať svoju dôstojnosť a na strane druhej musí rešpektovať dôstojnosť svojich klientov, preto je celá sociálna práca založená na vzájomnom rešpekte k hodnote a dôstojnosti všetkých ľudí a na právach, ktoré z tohto vyplývajú.

Prečo práve zachovanie dôstojnosti a ľudskosti je také dôležité v sociálnej práci? Humánny a ľudský prístup s rešpektovaním dôstojnosti každého človeka sa dá považovať za investíciu do budúcnosti.

Zoznam bibliografických odkazov

[1] BEŇO, Pavol. 2004. *Komunikácia s umierajúcim pacientom*. Bratislava : Speculum nostrum, 2004, ročník 5, č. 4, s. 101-102.

[2] LEVICKÁ, Jana. 2000. *Sociálna práca ako vedecká disciplína*. In: Sociálna práca a zdravotníctvo l, 2000, 1, s. 7-16.

[3] LEVICKÁ, Jana. 2004. *Základy sociálnej práce*. Trnava : Spoločnosť pre podporu vedy a vzdelávania na FZaSP, 2004. 170 s. ISBN 80-968952-3-0.

[4] MRÁZ, Martin. 2001. *Etika*. Trnava : Trnavská univerzita, 200l. 139 s. ISBN: 80-88774-66-7.

[5] MRÁZOVÁ, Alžbeta. 2000. *Etické aspekty sociálnej práce*. In: Sociálna práca a zdravotníctvo 1, 2000, 1, s. 43-46.

Kontakt

Doc. PhDr. Mária Dávideková, PhD.
Trnavská univerzita, FZaSP
Univerzitné námestie 1
917 01 Trnava
E-mail: maria.davidekova@gmail.com

Nové prístupy k sledovanie nápadu trestnej činnosti páchanej konzumentmi omamných látok

New approaches to solving, monitoring, methodology for statistical of the criminal action of habit forming substances dependent people

Anton DOKTOROV

Abstrakt

Nové prístupy k riešeniu k sledovania k metodike štatistického vyhodnocovania trestnej činnosti osôb závislých na návykových látkach.

Kľúčové slova

Trestná činnosť, nápad trestnej činnosti, štatistika.

Abstract

New approaches to solving, monitoring, methodology for statistical statemen f the criminal action of habit forming substances dependent people.

Key words

Criminal action, source of the criminal action, statistics.

Konzumácia drog je celospoločenský, celosvetový a neriešiteľný problém. Jeho sociálne a ekonomické dopady na spoločnosť sú katastrofálne. Predovšetkým konzumácia návykových látok devastuje človeka v dvoch rovinách:

1. Ako socializovaného človeka, člena spoločnosti, člena rodiny, člena pracovného tímu, kde sa pred očami rodiny, priateľov mení na človeka nezodpovedného, nespoľahlivého, ktorý nedrží svoje sľuby a záväzky, ktorí uprednostňuje drogových kamarátov pred prácou a rodinou
2. Ako človeka, ktorý má vybudovaný hodnotový systém, ktorý sa vplyvom návykovej látky rozpadá, mení sa a smeruje od zamietnutia tradičných hodnôt, pripúšťanie nových hodnôt, ktoré sú konformné so societou používateľov drog.

Spoločensky neprípustný fakt je aj to, že konzumácia návykových látok je ekonomicky veľmi náročná záležitosť. Nie každý konzument návykových látok je tak ekonomicky zabezpečený, že môže sanovať ich spotrebu so svojich legálnych príjmov. Naopak, veľa konzumentov drog pochádza zo sociálne slabých vrstiev, ako sú študenti, nezamestnaní alebo slabo zarábajúci.

Musíme konštatovať, že veľa spotrebiteľov návykových látok je nútená zabezpečovať svoju konzumáciu drog nezákonnou činnosťou. Práve ona je poslednou možnosťou, ako si zabezpečiť dostatočný príjem, ktorý by stačil aj na kúpu drogy. Nezákonná činnosť má viacero podôb. Najmenej častá je ekonomická trestná činnosť (sprenevera, porušenie povinnosti pri správe cudzieho majetku a pod). Túto trestnú činnosť môžu vykonávať iba osoby pôsobiace v administratíve a na samostatných funkčných miestach. Lenže mnoho mladých narkomanov buď o tieto miesta prišlo v dôsledku devastácie svojej osoby (nepresnosť, nedodržiavanie záväzkov, vynechávanie dochádzky na pracovisko, neplnenie úloh apod.),

Veľa mladých ľudí – narkomanov – opustilo pracovný proces alebo do neho nikdy nevstúpilo, takže získavanie drog sa stáva pre nich veľmi náročnou činnosťou, ktorú dokážu sanovať iba trestnou činnosťou. Mladí chlapci – narkomani- páchajú majetkovú činnosť, predovšetkým krádeže vlámaním do motorových vozidiel, do pivníc a skladov. Títo ľudia berú všetko, čo má akú – takú hodnotu. Objektom ich záujmu tvoria autorádia, notebooky, fotoaparáty a ostatná technika, ktorá sa dá prostredníctvom priekupníkov predať. Zlodeji nepohrdnú ani náhradnými kolesami, ale ani hotovosťou alebo identifikačnými dokladmi majiteľa. Dievčatá páchajú trestnú činnosť ako spolupáchateľky krádeží, pokiaľ sú v „partii“ s chlapcami. Častým druhom trestnej činnosti je organizovaná prostitúcia.

Sledovanie rozvoja spotreby alkoholu a omamných látok je veľmi zložité. Väčšina narkomanov v počiatočnej fáze konzumácie nepriznáva svoju závislosť na droge. Špecializovaní pracovníci, ši už sú to sociálni pracovníci alebo zdravotnícki pracovníci sa dostávajú do kontaktu a konzumentmi drog až v štádiu ich nezvládateľnej konzumácie drog.

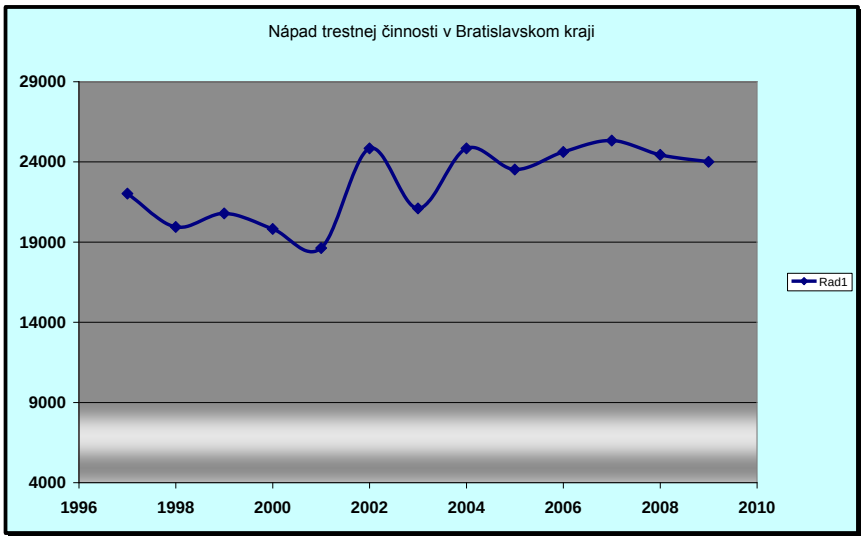

Obr. 1 Nápad trestnej činnosti v rokoch

Na obr. 1 môžeme vidieť grafické znázornenie absolútnej veličiny – nápad trestnej činnosti v Bratislavskom kraji za roky 1997 až 2009. V roku 2006 došlo k zmene sledovania nápadu trestnej činnosti v dôsledky platnosti nového trestného zákona a zároveň novej metodiky. Je však na veľkú škodu a pokladám to za metodickú chybu, že neexistuje prevodový mostík medzi starou a novou metodikou sledovania nápadu trestnej činnosti. Napriek všetkému, časový rad vytvorený metódou kĺzavého priemeru, časový odhad hodnôt parametrov za pomoci lineárnej a nelineárnej regresie, (kde odhad parametrov a jeho modelovanie polynómom tretieho stupňa vykazuje vyššiu hodnotu spoľahlivosti modelu) poukazuje na tendenciu nárastu nápadu trestnej činnosti v Bratislavskom kraji.

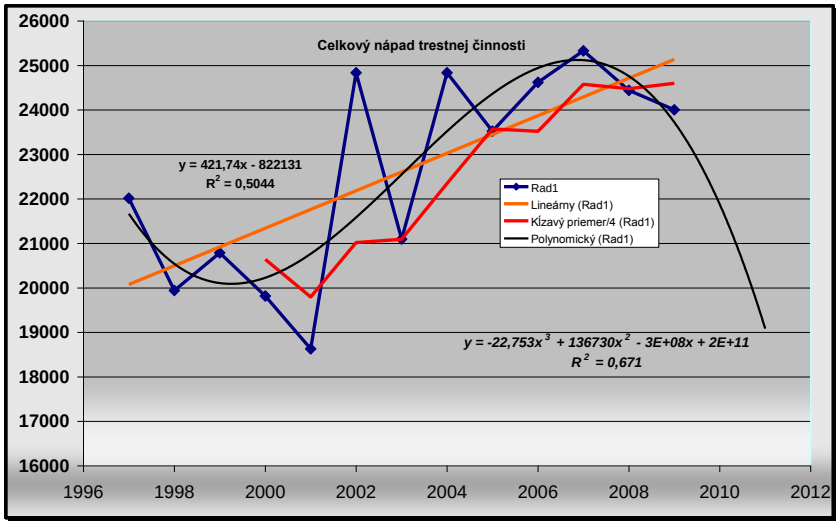

Obr. 2 Prognóza nápadu trestnej činnosti v Bratislavskom kraji

Venujme sa teraz tabuľke číslo 1, ktorá ukazuje nápad trestnej činnosti v absolútnej hodnote za roky 1997 až 2009. Z tabuľky možno vyčítať niekoľko údajov. Predovšetkým v časti do roku 2006 možno vidieť, že prevažnú časť kriminality tvoria krádeže a krádeže vlámaním. Po roku 2006 je už trestná činnosť sledovaná presne podľa paragrafu trestného zákonníka. Tu nájdeme krádež ako takú pod § 212. Ak vychádzame z priemerných hodnôt a z predpokladu, že krádeže vlámaním a ostatné krádeže sú sledované pod § 212 Trestného zákona , tak potom táto majetková trestná činnosť sa podieľa až 65% na celkovej kriminalite. Vrátime sa k ľuďom, ktorí páchajú takúto trestnú činnosť. Narkomani najčastejšie páchajú majetkovú trestnú činnosť, a to krádež z nasledovných dôvodov:

1. jednoduchosť prevedenia – ukradnúť autorádio, kabelku alebo inú hodnotnú vec z automobilu je pomerne jednoduché, nevyžaduje žiadne odborné skúsenosti a ani špeciálne náradie
2. nízka trestná sadzba. Väčšina ukradnutých vecí nedosahuje hodnoty dvojnásobku minimálnej mzdy, čiže v prípade „chytenia“ im hrozí iba sankcia za spáchanie

priestupku. V prípade dokázania opakovanej činnosti alebo väčšej škody stále je tu možnosť iba podmienečného odsúdenia.

3. Aj v prípade ukradnutia drahšej veci hrozí maximálne dvojročné väzenie, čiže reálne jednoročné.

Problémom je sledovanie tejto trestnej činnosti v spojitosti s konzumáciou návykových látok. Ak si dáme do pomeru priemerné hodnoty nápadu trestnej činnosti – krádeže a priemernú hodnotu nápadu trestnej činnosti pod vplyvom drog, zisťujeme, že len 0,19% delikventov, ktorí kradnú, používajú návykové látky. Toto sa ale prieči praxi, kde je všeobecne známe, že väčšina konzumentov návykových látok, ktorí sú v problémovom štúdiu konzumácie si „privyrábajú“ práve majetkovou trestnou činnosťou. Kde je teda chyba? Predovšetkým v metodike zberu údajov, v nezáujme o skutočný osud delikventov, absencia sociálnej práce v tejto oblasti.

Rok	Nápad	Krádeže vlámaním	Krádeže ostatné	Krádeže spolu	Nápad pod vplyv drog
1997	22018	5707	11451	17158	75
1998	19944	4844	10711	15555	56
1999	20788	5095	10802	15897	31
2000	19819	4322	9885	14207	30
2001	18628	4085	8695	12780	41
2002	24835	3306	11741	15047	1
2003	21098	2643	9263	11906	28
2004	24835	3306	11741	15047	1
2005	23523	2888	9929	12817	13
2006	24620			14173	18
2007	25330			15181	16
2008	24441			12714	17
2009	24003			13835	13
Priemer	**22312,55**	**4021,78**	**10468,67**	**14524,36**	**28,18**

Tabuľka 1 Nápad trestnej činnosti v rokoch

Orgány, ktoré vyšetrujú a odhaľujú trestnú činnosť , si nerobia starosti s pohnútkou, ktorá ich vedie k páchaniu trestnej činnosti. Hlavné úsilie sa venuje zisteniu trestnej činnosti, nájdeniu vinníka, potrestaniu vinníka. Niektoré osoby sú pre policajné orgány chronicky známe, poznajú ich, vedia o ich „odbornej zameranosti“ trestnej činnosti (špecializácia na autorádia, náhradné kolesá, airbagy, alebo na veci majiteľov – a notebooky, fotoaparáty, GPS a pod.).

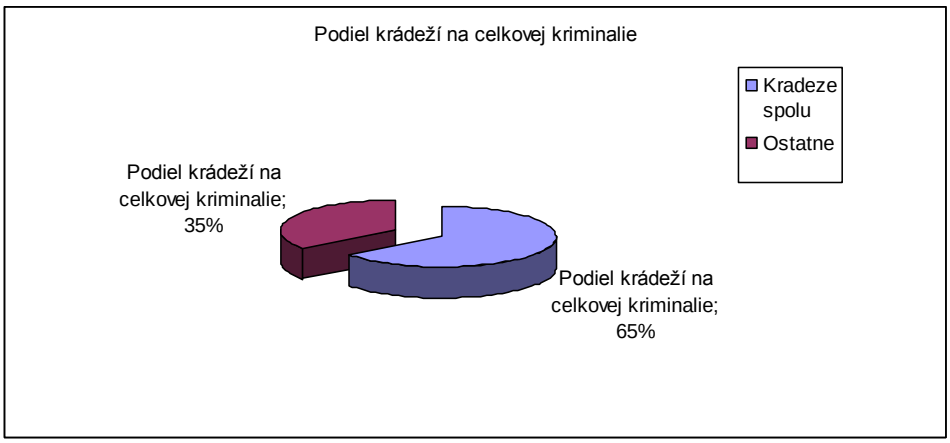

Obr. 3 Podiel krádeží na celkovej kriminalite

Táto nevšímavosť má veľa negatívnych aspektov. Predovšetkým ľahostajnosť k zisťovaniu príčin konania trestnej činnosti má nasledovné konzekvencie:

1. Rastúcu recidívu – narkoman aj po potrestaní bude pokračovať v trestnej činnosti. Aj cestou zo súdu, kde bol potrestaný podmienečným trestom je schopný niečo ukradnúť.
2. Riešenie následku, nie príčiny páchania trestnej činnosti, nakoľko tu sa primárne musí riešiť závislosť na návykovej látke, nie trestať!
3. Sledovanie príčin konania trestnej činnosti má obrovskú informačnú funkciu, nakoľko narkomani pomerne dlhé obdobie vedia prežívať bez práce s konaním tejto drobnej trestnej činnosti, pričom táto sa rozvíja aj na veľmi závažnú trestnú činnosť.
4. Trestná činnosť je vážny sociálno-patologický jav, hoci jej zľahčovanie vedie ku konaniu závažnej trestnej činnosti.
5. Nekonaním sociálnej práce nám uniká zber údajov o sociálne exkludovaných občanov, ktorí potrebujú špecifickú sociálnu intervenciu (a nachádzajú sa aj v Bratislave). Ako definuje Loran „sociálni pracovníci už niekoľko rokov preberajú do svojej kurately sociálne a hmotne odkázaných rómskych klientov“ (Loran, 2010, str. 49).

Záver

Sledovanie nápadu trestnej činnosti v podrobnom členení je vynikajúci metodický prostriedok na analýzu druhu a dopadu trestnej činnosti na spoločnosť. K dokonalosti však chýba ten príslovečný krôčik, a to tesná spolupráca s kuratelou mládeže a dospelých, ktorá môže odborným spôsobom zabezpečiť sociálnu diagnostiku delikventov a navrhnúť a uskutočniť primeranú, účinnú a odbornú sociálnu intervenciu na odstránenie týchto sociálno-patologických javov. Nečakajme, až sa títo „drobní kriminálnici“ dopracujú na „veľkých kriminálnikov“, kde už môže byť neskoro.

Zoznam bibliografických odkazov

[1] DOKTOROV, A. - HOLOTŇÁKOVÁ, D. 1998. *Drogy v školách.* In: Pedagogická revue 1998, Január 98,

[2] DOKTOROV, A. – HAŠKOVÁ, A. 2005. Sledovanie možností optimalizácie vzdelávacích štruktúr. In: *Zborník z konferencie Kultúra – priestor interdisciplinárneho myslenia*. PF UKF, 2005, s. 210-251. ISBN 80-8050-833-X

[3] LORAN, T. 2010. *Andragogicko-sociálne dilemy prípravy exkludovaných pre potreby vedomostnej spoločnosti*. In: Pedagogická revue 1-2/2010, ročník 62, strany 42-54, Štátny pedagogický ústav, Bratislava, ISSN 1335-1982

[4] Interné materiály policajného zboru SR za Bratislavský kraj.

Kontakt

Ing. Anton Doktorov, PhD.

Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety

Ústav Rómskych Európskych štúdii

Damborského 8, 841 01 Bratislava

E-mail: anton.doktorov@gmail.com

Nové prístupy k riešeniu k penitenciárnej a post penitenciárnej starostlivosti

New approaches to solving penitentiary and the post-penitentiary care

Jarmila DOKTOROVOVÁ

Abstrakt

Nové prístupy k riešeniu k penitenciárnej a post penitenciárnej starostlivosti, nedostatky legislativy, návrh možného riešenia

Kľúčové slova

Penitenciárna a post penitenciárnej starostlivosti, Ústav na výkon trestu, sociálny pracovník, kuratela dospelých.

Abstract

New approaches to solving penitentiary and the post-penitentiary care, legislation defects, suggestion for the protective control, new tasks for young people and adults guardianships, creation of a social curator position for the protective control and his/her assistant

Key words

Penitentiary and the post-penitentiary care, institution for punishment fulfillment,social worker, adults guardianship, probation, media, a sentence of imprisonment serving, protective control, probation sepervision.

Výkon trestu v modernom poňatí predstavuje odlišný prístup od minulosti. V dejinách väzenstva bol výkon trestu odňatia slobody spájaný so zadržaním delikventa, pričom zadržanie malo slúžiť na to, aby neušiel výkonu trestu – smrti, alebo aby neutiekol pred povinnosťou splatiť dlh pre svojho veriteľa. Až v posledných dvoch storočiach prevláda koncepcia prevýchovného a resocializačného charakteru výkonu trestu odňatia slobody. Preto sa v tomto procese úzko spája sociálna práca so sociálnou pedagogikou. Pojem penitenciárna pedagogika nie je pre označenie výchovnej a vzdelávacej činnosti realizovanej v podmienkach výkonu trestu odňatia slobody používaný všeobecne.

Niektorí autori najmä nemeckí, používali pre ňu označenie kriminálna pedagogika, autori krajín bývalého Sovietskeho zväzu hovorili o nápravno-pracovnej pedagogike, iný najmä poľskí autori hovorili o resocializačnej pedagogike. Problém je však v inom. Pokiaľ je delikvent v dennej interakcii s výchovným pedagógom, môžeme hovoriť o viac – menej úspešnom procese resocializácie. Lenže problém nastáva v čase prepustenia na slobodu. Zrazu je bývalý delikvent odkázaný iba sám na seba, svoju rodinu (pokiaľ ho neodvrhla). Existuje

samozrejme systém post penitenciálnej starostlivosti, ale dávame si otázku? Je adekvátny? Je účinný. Predovšetkým musíme vychádzať z viacero faktov:

1. Návrat domov po ukončení výkonu dlhodobejšieho trestu odňatia slobody je stresujúcim zážitkom. Prepustený delikvent sa dostáva do nového prostredia. Vyrástli nové budovy, ulice, miestna znalosť prostredia dostáva trhliny. Bývalý odsúdenec často príde o byt, bývanie, prácu, zázemie.
2. Jeho väzby a vzťahy sú popretŕhané. Manželstvo sa často rozpadlo, priatelia si našli nových priateľov, rodičia sa odsťahovali alebo mohli zomrieť. Niet sa na koho obrátiť.
3. Prepustenec si musí nájsť prácu, alebo iný zdroj legálnej obživy. Ozývajú sa starí dlžníci, ktorí požadujú vyrovnať svoje pohľadávky. U mnohých bývalých väzňov sa ozýva potlačená drogová závislosť, nedostatok sexu, potlačená závislosť na alkohole apod.
4. V dnešnej štátnej správe, ale aj u mnohých súkromných právnických a fyzických osôb sa vyžaduje pri vstupe do zamestnanie potvrdenie o bezúhonnosti, čo pre túto skupinu ľudí robí nájdenie pracovného miesta nedostižným snom.

Tu sa dostáva prepustenec do slepej ulice. Môže sa síce obrátiť na orgán sociálnej kurately pre dospelých. Čo mu však sociálny kurátor môže poskytnúť?

Sociálna kuratela pre dospelých

*Zabezpečuje orgán sociálnoprávnej ochrany detí a sociálnej kurately pre plnoletú fyzickú osobu, pričom poskytuje nasledovné rady a služby***:**

- po prepustení z výkonu trestu odňatia slobody alebo z výkonu väzby aj je účastníkom probácie alebo mediácie podľa osobitných predpisov,
- ak zneužíva drogy alebo je závislý od drog,
- po zániku ústavnej starostlivosti a lebo ochrannej výchovy po dovŕšení plnoletosti,
- ak bol prepustený zo zdravotníckeho zariadenia pre liečbu drogových závislostí alebo iných závislostí,
- ak bola prepustený zo zariadenia na resocializáciu drogovo závislých,
- ak požiada o pomoc pri riešení nepriaznivej životnej situácie.

Ochranný dohľad a probačný dohľad

Ochranný dohľad a probačný dohľad je našom trestnom kódexe riešený v § 76 a v §119. § 76

„(1) Ochranný dohľad uloží súd páchateľovi, ktorého odsudzuje za obzvlášť závažný zločin na nepodmienečný trest odňatia slobody.“ Oproti minulosti je to zmena, nakoľko ochranný dohľad v tomto poňatí sa zabezpečuje len pre veľmi úzku skupinu delikventov.

Existuje aj probačný dohľad podľa § 119 Trestného zákonníka, ktorý sa ukladá v súvislosti s podmienečným odkladom výkonu trestu. Aj tento sa neukladá každému odsúdenému.

(1) *Ak súd mladistvému výkon trestu odňatia slobody podmienečne odloží na skúšobnú dobu alebo mu trest odňatia slobody podmienečne odloží na skúšobnú dobu s probačným dohľadom, zároveň určí skúšobnú dobu na jeden rok až tri roky.*

Tento dohľad vykonáva probačný a mediačný úradník súdu. Žiaľ, v súdnej praxi stále ostáva skupina delikventov, ktorá aj v podmienkach podmienečného odkladu výkonu trestu odňatia slobody alebo okamžite po vykonaní trestu odňatia slobody pokračuje v trestnej činnosti. Jedná sa predovšetkým o osoby závisle na návykových látkach, kde zabezpečenie prísunu tejto látky je spojené s páchaním trestnej činnosti predovšetkým majetkového charakteru (predovšetkým podľa §212 TZ (krádež)).

Navrhujeme preto nasledovné riešenia. Uzákoniť dva druhy ochranného dohľadu, a to:

a) prísny ochranný dohľad, ktorý by bol v kontenciách dnešného ponímania ochranného dohľadu.
b) Bežný ochranný dohľad ako obligatórna služba a povinnosť pre každého odsúdeného na trest odňatia slobody na obdobie jedného roka po ukončení výkonu trestu, ako i každého odsúdeného počas výkonu podmienečného odkladu výkonu trestu. Na rozdiel od prísneho ochranného dohľadu by tento vykonával špeciálny kurátor kurately dospelých odboru sociálno-právnej ochrany detí mládeže a dospelých.

Zdôvodnenie:

a) Naša myšlienka vychádza z predpokladu, že výchova dospelých prostredníctvom trestu odňatia slobody je pomerne drahá a málo účinná, o čom svedčí pomerne vysoká recidíva trestaných. Podľa Roneca ((Ronec, 2008) je recidíva trestaných žien asi 40%.

b) Bezvýchodisková situácia jedinca po ukončení výkonu trestu odňatia slobody má okrem vysokého stresu pre postihnutú osobu aj ten dopad na spoločnosť, že táto osoba sa často rýchlo vráti k opätovnému páchaniu trestnej činnosti. Napriek novým hodnotám, ktoré si delikvent osvojí počas prevýchovy počas výkonu trestu, napriek resocializácii, pokiaľ nebude systém sociálnej kurately založený na povinnosti, ale dobrovoľnosti, veľa takýchto klientov radšej vyhľadá bývalých kumpánov a kamarátov, ako špecialistu. Problém nastáva aj malých obciach, kde na obecných úradoch ťažko nájdeme odborníka na sociálnu oblasť, nieto

ešte špeciálneho kurátora. Odborník na samosprávu Doktorov uvádza, že: "M*está disponujú úradmi na vysokej kvalifikačnej úrovni a vysokou špecializáciou pracovníkov, kým v malých obciach na Slovensku (do 1000 obyvateľov) typické obsadenie obecného úradu pozostáva zo starostu a obvykle dvoch administratívnych pracovníčok so stredoškolským vzdelaním". (Doktorov,2007,s.56).* (Hašková & Doktorov, 2005).

Sociálny kurátor ochranného dohľadu

Koncepcia dvoch úrovni povinného ochranného dohľadu v rámci post penitenciárnej sociálnej starostlivosti by bola nerealistická bez legislatívne presne kreovaného postavenia sociálneho kurátora ochranného dohľadu. Tento kurátor by bol kreovaný s nasledovnými charakteristikami:

a) Zvláštne právomoci a ochrana ako verejného činiteľa. Medzi jeho právomoci môžu patriť aj:
   - Zmena výkonu podmienečného odkladu trestu so skúšobnou lehotou na nepodmienečný výkon trestu odňatia slobody podľa návrhu súdu,
   - kontrola miesta pobytu, zdroja obživy jeho klientov,
   - spoločenská záruka pre zamestnanie klientov spolu so systémom úľav odvodovej povinnosti , ako podporu zamestnávania odsúdených osôb,
   - povolenie pre opustenie miesta vyhradeného pobytu pre klienta,
   - predložiť návrh pre súd na skrátenie skúšobnej doby podmienečného odkladu trestu za dobré správanie sa klienta;
b) Prísnym územným členením. Každý takýto kurátor musí mať jasne a presne definovaný obvod svojej pôsobnosti (podľa trvalého bydliska alebo posledného trvalého bydliska klienta);
c) Spolupráca s orgánmi polície a súdmi.

Situáciu však komplikujú občania z rurálnych oblastí, príslušníci marginalizovanej rómskej menšiny, ktorí okrem problémov so správaním majú vážne komunikačné problémy. Podľa Lorana (2008, s. 22) „*Za marginalizovaného Róma považujeme občana SR, ktorý je mierne tmavšej alebo tmavej pleti, vo väčšej miere interpersonálne komunikujúceho iba v rómskom jazyku a reálne nachádzajúceho sa v stave sociálnej a ekonomickej degradovanosti.*"

V týchto oblastiach asi bude riešenie vytvorenie miesta asistenta kurátora ochranného dohľadu, ktorý by ovládal rómsky jazyk, ako i komunikáciu s rómskou menšinou, prípadne národnostnou menšinou, ktorá sa nachádza v obvode tohto kurátora.

Záver

Naším krátkym článkom sme chceli poukázať a nedocenený význam post penitenciárnej sociálnej starostlivosti, navrhnúť nový spôsob, ktorý by smeroval k optimalizácii daného stavu a zároveň by pomohol spoločnosti k lepšiemu riešeniu a prístupu k osobám s patologickým sociálnym správaním sa.

Zoznam bibliografických odkazov

[1] HAŠKOVÁ, A., – DOKTOROV, A. 2005. *Závery výskumu efektívnosti prevádzkovania základných škôl*. Nitra : UKF Nitra - Pedagogická fakulta. ISBN 80-8050-934-4.

[2] LORAN, T. 2008. Ľudský kapitál u marginalizovaných Rómov z aspektu adukácie a potrieb znalostného trhu práce. In TÓTH, K. – LELKES, G. *Národnostné a etnické menšiny na Slovensku*. Šamorín : Fórum, inštitút pre výskum menšín. ISBN 978-80-89249-24-4, s. 1-95.

[3] RONEC, P. Š. (24. 04 2008). *www.edukos.sk/userfiles/file/shup.ppt.* Cit. 3. 9 2010. Dostupné na Internete: www.edukos.sk/userfiles/file/shup.ppt: www.edukos.sk

[4] Zákon číslo 300/2005 Z.z. Trestný zákon v znení neskorších doplnkov a novi. Slovensko.

Kontakt

PhDr. Jarmila Doktorovová

Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety

Ústav Rómskych Európskych štúdii

Damborského 8, 841 01 Bratislava

E-mail: Jarmila.doktorovova@gmail.com

Etické východiská pre sociálnu prácu v komparácii s disciplínami, s ktorými prichádza do styku

Ethick staring points of social work in compare with contiguous branche of learning

Peter ĎURKOVSKÝ

Abstrakt

O sociálnej práci sa už roky nielen hovorí, ale sa i veľmi kvalitne jej základy vyučujú na vysokých školách už od poprevratového obdobia roku 1989. Problémy však začnú, keď absolvent magisterského, či bakalárskeho štúdia chce sociálnu prácu vykonávať v duchu správnych školských osnov. Buď sa môže stretnúť s maximálnym nepochopením, čo ho znechutí. Alebo sa nechá vedome či nevedome vlákať do procesov a skupín, ktoré navonok síce sociálnu prácu deklarujú, ale v skutočnosti im ide o niečo iné. Z týchto dôvodov sa javí vhodnosť prípravy budúcich sociálnych pracovníkov na úskalia praxe.

Kľúčové slová

Človek, pomáhajúci pracovník, psychológia, sociálna práca, sociológia.

Abstract

Elements of social work are object of education of university. Problem is social work in practise. Graduate have problem of integration. Destructive cults and sects are big problem for him. Starting point is education social workers of prevention.

Keywords

Man, psychology, social work, sociology, worker of help.

Úvod

Podľa C. G. Junga „fanatizmus je vždy príznakom potlačenej pochybnosti. V dobách, keď Cirkev začína kolísať, stáva sa jej vystupovanie fanatické alebo vznikajú fanatické sekty, pretože musí byť uhasená skrytá pochybnosť.“ (Jung, C. G. *: Analytická psychologie. Jeji teorie a praxe*. Praha : 1992, s. 163.) Pre sociálnu prácu to je veľká výzva byť neustále v konfrontácii s realitou, s príbuznými a hraničnými vedeckými disciplínami, i so sebou – s vlastnou teóriou a praxou.

1 Sociálna práca ako teoreticko – empiricko – aplikačná veda

„I. A. Bláha (1934, s. 17) chápe *sociálnu prácu v širšom zmysle* ako činnosť sociálneho politika, výchovného pracovníka, psychológa, pedagóga alebo sociálneho hygienika, ktorý skúma širšiu oblasť problémov.“ (Novotná, V. – Schimmerlingová, V., 1992, s. 22.) Sociálna práca zahŕňa teda poznatky a činnosť vedeckých disciplín, ktoré sa priamo dotýkajú človeka. Podľa I. Tomeša „sociálna práca je jedným z nástrojov sociálnej politiky.“ (Tomeš, I. In: Matoušek, O. a kol., 2001, s. 155) Demokratická pluralitná spoločnosť, ak má záujem na udržaní sociálneho zmieru, uskutočňuje sociálnu politiku eliminovania hmotnej a sociálnej núdze čo najširších vrstiev obyvateľstva. V záujme toho využíva teoretické poznatky vied, ktoré vo svojej teórii zahŕňa aj sociálna práca, na základe empirických poznatkov z praxe aplikuje optimálny postup riešenia sociálnych problémov.

„*Sociálna práca v užšom poňatí*, ako je chápaná teoretikmi tohto odboru a vysoko kvalifikovanými odborníkmi, je charakterizovaná priamym, zámerným a pripraveným kontaktom sociálneho pracovníka s klientom (*skupinou, komunitou*) za účelom stanovenia sociálnej diagnózy a výkonu sociálnej terapie.“ (Novotná, V. – Schimmerlingová, V., 1992, s. 22.) Sociálny pracovník má na základe vedeckého prístupu a syntézy vedeckých poznatkov vied a vedeckých smerov, ktoré slúžia človeku, pomáhať klientovi prekonať predovšetkým sociálnu núdzu. Podľa Š. Strieženca „chápanie života človeka v sociálnej práci je vždy pozitívne. Možno ho charakterizovať ako *pomoc k svojpomoci*.“ (Strieženec, Š., 2001, s. 8.) Vyžaduje si to naozaj zodpovedný prístup sociálneho pracovníka nielen k samotnému klientovi, ale i k poznatkom o danom sociálnom probléme.

Pri zodpovednom výkone svojho poslania musí sociálny pracovník počítať s istotou problémov, ktoré mu narobia pracovníci niektorých iných pomáhajúcich profesií, predovšetkým profesií s ekonomickým a medicínskym prienikom. Sociálna práca „už v svojich amerických začiatkoch sa totiž ustanovila ako profesia napomáhajúca ľuďom stojacim mimo takzvanú väčšinovú spoločnosť prispôsobiť sa tejto spoločnosti.“ (Řezníček, I., 1994, s. 16.) Bohaté sponzorské príspevky do niektorých občianskych združení s humánnou nálepkou sociálnej pomoci, ktoré popritom často zastrešuje rovnaká osoba, nemôžu nikdy dôjsť k oficiálne uvádzanej cieľovej skupine. V našich legislatívnych podmienkach je skutočné sponzorstvo stále len darom. (Zákon č. 595/2003 Z. z., § 50 ods. 1 písm. a) – b.) V trhovom mechanizme nikto nikomu nič zadarmo nedá. Finančné toky, ktoré plynú v rámci účtovníctva na sociálne účely, sa podľa prirodzených zákonitostí tohto mechanizmu nemôžu na ne spotrebovať. „Trhový mechanizmus je *sociálne slepý*. Priraďuje

tovary tým, ktorí môžu zaplatiť najviac (*majú dostatočný počet peňažných jednotiek – hlasov*), a nie tým, ktorí ich najviac potrebujú.“ (Lisý, J. a kol., 1998, s. 44) Čo sa teda týka možností skutočnej spolupráce s inými profesiami, možností financovania účinnej sociálnej práce, možností uplatňovania práv osôb v sociálnej núdzi, legislatívnej opory sociálnej práce; všetky tieto oblasti sú pre sociálnu prácu veľmi obmedzené a zatiaľ neexistuje signál, ktorý by naznačoval zmenu k progresívnemu.

2 Sociálna práca a sociológia

Sociológia je „veda o ľudskej spoločnosti, o jej vzniku a živote (...).“ (Hartl, P. – Hartlová, H., 2000, s. 549 – 550) Pre sociálnu prácu sú jej poznatky základom. Podľa sociológa Š. Strieženca je „vedná disciplína zameraná na empirické výskumy sociálnej reality a jej mapovanie.“ (Strieženec, Š., 1996, s. 203) Nepochybne vznik sociálnej práce iniciovala i všeobecná potreba teoretické závery z empirických výskumov sociológie aplikovať do praxe v záujme účinnej sociálnej prevencie.

3 Sociálna práca a psychológia

Š. Strieženec chápe psychológiu ako vedu „o zákonitostiach rozvoja a fungovania ľudskej psychiky ako osobitnej formy životnej činnosti. Psychológia býva delená na tzv. čistú (teoretickú) a aplikovanú.“ (Strieženec, Š., 1996, s. 177.) V psychológii sa doposiaľ kreovalo mnoho odborov a smerov. Sociálna práca je práca s človekom, ktorého ako človeka aj chápe. Každý z týchto smerov obsahuje pozitívne prvky, no pre sociálnu prácu je azda najviac prijateľný prístup orientovaný na klienta podľa C. R. Rogersa. Tento „je pravdepodobne najvýznamnejším humanistickým autorom, ktorý ovplyvnil sociálnu prácu.(...) Podľa Rogersa je podstatné, aby pomáhajúci pracovník v terapeutickom vzťahu usiloval o kongruenciu a pravdivosť, bezpodmienečnú spätnú väzbu a empatiu.“ (Navrátil, P. In: Matoušek, O. a kol., 2001, s. 203) Odlišný prístup je narcizmom, ktorý je súčasťou syndrómu rozpadu a iniciuje prehlbovanie neurózy klienta a spoločnosti.

4 Sociálna práca a psychiatria

Psychiatria je „lekárska veda o rozpoznávaní, prevencii a liečbe duševných chorôb, o výskume ich príčin a patogenéze; termín prvýkrát použil nemecký lekár Johann Christian Reil (1803) v štúdii o prejavoch šialenstva „*Rapsódia o duševných chorobách*.“ (Hartl, P. – Hartlová, H., 2000, s. 470) Až doposiaľ ide o disciplínu, ktorá nemá veľmi vedecký základ, hoci ju vykonávajú medicínsky vzdelaní ľudia. Nedávne devätnáste storočie znamenalo snahy medicínsky vzdelaných ľudí podriadiť duševné problémy biológii. „Umenie individualizácie,

ktoré v priebehu zavádzania štandardizovaných schém diagnostiky a liečebných postupov v 19. a 20. storočí takmer stratilo význam, predstavuje dôležitý prvok poetickej medicíny. Zahŕňa v sebe totiž to, že každá nemoc a jej priebeh, áno, i každá forma zdravia vykazuje popri všeobecných rysoch i rysy úplne individuálne, ktoré je možné len s ťažkosťami vtesnať do obvyklých vzorcov lekárskeho prístupu.“ (Danzer, G., 2001, s. 53 – 54) Psychiatria bez zrozumiteľného zdôvodnenia, a predovšetkým bez vedeckého zdôvodnenia s dlhodobým výskumom, somatické dôsledky psychických problémov väčšinou vydáva za ich príčiny a aplikuje na ne chemické preparáty, najčastejšie neuroleptiká. (*Ročný obrat v obchode s umelými vitamínmi sa odhaduje na miliardy korún (milióny EUR). V žiadnej krajine sa zatiaľ nepodarilo kvôli tlakom farmaceutických firiem legislatívne obmedziť ich voľný predaj a upraviť ich výdaj na predpis. Farmaceutické výrobky, ktoré ovplyvňujú psychiku, sú ešte ziskovejšou položkou*.) Väčšina takzvane vedeckých dôkazov psychiatrie je v duchu známeho vtipu: „Chytíme zajaca a bijeme ho, pokiaľ sa neprizná, že je levom.“ Ľahké a ťažké neurózy tendenčne väčšinou nálepkuje diagnózami schizofrénie, ktorej medzinárodná klasifikácia taktiež nemá veľmi vedecký základ. Na niektoré suverénne závery psychiatrie by sa ako skutočná veda musela konštituovať ešte v staroveku a výskumy o dedičnosti duševných chorôb začať už s narodením Krista. Pre vniknutie do podstaty jej existencie je dobré vrátiť sa ku kolektívnemu nevedomiu. „Kolektívne nevedomie objavil Jung pri štúdiu nevedomia černochov v Amerike, kde zistil, že archetypy nie sú kolektívne vzorce dané rasovým dedičstvom, ale *a priori* kategórie predstavivosti, pretože sú analogické u každého belocha, či Indiána.(...) Archetypy sú vzorce, motívy spoločné pre celé ľudstvo, ktoré v nás driemu a vynárajú sa bez našej vôle a uvedomenia.“ (Puškárová, M., 1997, s. 23) S prudkým nástupom vedy v progresívnom 18. a v 19. storočí zostalo vákuum po procesoch s bosorkami, na ktorých upálenie stačilo už len podozrenie kompetentnej autority. Hoci proces s postihnutými diablom ešte sem – tam prebehol (*napríklad „proces s bosorkou prebiehal na súde v peštianskej oblasti ešte v roku 1938* (!)“ (Hermann, I., 1998, s. 17 – 18), postupne preberala spoločenský status inkvizítorov rovnako nevedecká psychiatria. A drží si ho dodnes. (*V priebehu druhej svetovej vojny ju na chvíľu z úlohy likvidátora neželaných a nadbytočných odbremenili koncentračné tábory*.) Okrem toho jej dáva dnes veľké právomoci i trestné právo. Psychiatria sa dá nazvať aj teoreticko-aplikačnou disciplínou. Vypracovala si teóriu, ktorú aplikuje do praxe. Psychiatrické riešenie sociálnej núdze klienta rozhodne nie je adekvátne. Nezakladá sa na skúsenosti. „Na jednej strane sa po človeku žiada, aby bol normálny, konformný a rozumný, na druhej strane žije v znepokojujúcom prostredí mestskej priemyselnej spoločnosti. Psychiatrické zaobchádzanie potom prostredníctvom svojich

postupov (*lieky, elektrické šoky, terapia*) sa snaží o prispôsobenie sa týchto jedincov *zvonka* a ponechávajú ich napospas ich vnútorným problémom.“ (Munková, G., 2001, s. 110) Psychiatrický prístup je láskou k smrti a teda súčasťou syndrómu rozpadu.

Sociálna práca v pravom zmysle slova nemá so psychiatriou žiadne spoločné body. Okrem iného praktiky psychiatrie priamo alebo nepriamo iniciujú činnosť mnohých zhubných kultov a siekt. Pokiaľ v praxi dochádza k spolupráci profesionálneho psychiatra a sociálneho pracovníka, ide asi o účelovú symbiózu. Nie je v prospech klienta.

5 Kritéria pre prostredie myšlienkovej prevýchovy donucovacích kultov a siekt ako názorný príklad maximálne neetického prístupu

Kulty a sekty pracujú často v rovnakom prostredí ako sociálna práca, často používajú rovnaké alebo obdobné metódy, často majú rovnakú cieľovú skupinu, a takisto často svoju činnosť nazvú sociálnou prácou. Či to je v zhode s realitou, napovedia niektoré kritéria, ktoré môže evidovať i úplný laik. (*Ani používanie techník komunikácie z asertivity ešte neznamená asertívneho človeka a asertívne správanie. Asertívnymi ich robí prístup k nim i k partnerovi v komunikácii a myslenie. Takisto ani vedecká racionalizácia činnosti kultov a siekt ešte nemusí znamenať sociálnu prácu v teréne*.)

Robert J. Lifton na základe myšlienkovej prevýchovy zajatcov v kórejskej vojne v 20. storočí, na ktorých ju aplikovali veľmi úspešne Číňania, stanovil osem kritérií pre psychickú manipuláciu. Pokiaľ sa v niektorom prostredí aplikujú, mení sa na prostredie dokonalej psychickej manipulácie. Ide o tieto kritériá:

„1. kontrola prostredia,

2. mystická manipulácia (*plánovaná spontánnosť*),

3. požiadavka čistoty,

4. kult vyznania,

5. posvätná veda,

6. frázovitý jazyk,

7. náuka je viac než človek,

8. existenčné provizórium.“ (Lifton, R. J., In : Hassan, S., 1994, s. 257)

1. kontrola prostredia – podľa R. J. Liftona je to v podstate „kontrola komunikácie v danom prostredí.“ (Lifton, R. J., In : Hassan, S., 1994, s. 258) Dá sa realizovať jednak priamym pozorovaním, jednak oddanými informátormi z radov členov, i novotvarmi, ktoré si novici osvoja. M. S. Peck kult v pejoratívnom zmysle tiež charakterizuje takzvaným *zvláštnym jazykom.* Podľa neho „čím bližšie má daná organizácia ku kultu, tým býva tento

vnútorný jazyk zvláštnejší. Napokon sa podobá tajnému jazyku, ktorému rozumejú len zasvätenci a ktorý je úplne nepreložiteľný.“ (Peck, M. S., 1994, s. 198) Zasvätencami sú jeho tvorcovia a uctievaný vnútorný kruh, čiže manažéri organizácie. Preto môžu prostredníctvom spôsobu, akým ho radoví členovia používajú, kontrolovať aj ich myslenie.

2. mystická manipulácia (plánovaná spontánnosť) **–** „Mystici sú ľudia, ktorí majú veľmi jasné zážitky procesov kolektívneho nevedomia.“ (Peck, M. S., 1994, s. 198)

Každý človek zažil v živote príhodu, ktorá mu svojim priebehom a atmosférou pripomínala niečo zo Svätého písma. Mystici sú ľudia, ktorí takéto niečo z rôznych dôvodov zažijú častejšie. Donucovacia organizácia odštartuje procesy, ktorých výsledkom má byť a často aj býva ilúzia obdobných zážitkov. Presne tak to robia napríklad sobášni podvodníci alebo ženy s cieľom výdajom získať finančné zabezpečenie.

3. požiadavka čistoty **–** „absolútne očisťovanie je proces, ktorý nikdy nekončí. Často je súčasťou rituálu; a ako zdroj obviňovania a hanby súvisí tesne s procedúrou vyznania.“ (Lifton, R. J., In: Hassan, S., 1994, s. 260) Ide v podstate o neustále potreby ťažkého neurotika neustále sa umývať. Ťažkým neurotikom je donucovacia organizácia a má potrebu stimulovať členov k nepretržitému triedeniu všetkého na čierne a biele.

S požiadavkou čistoty úzko súvisí fanatizmus. „Výrazom *fanaticus* bol označovaný človek posadnutý chrámovým kultom, náboženský horlivec. V modernom jazyku sa fanatizmom rozumie prehnaná, nekritická angažovanosť za nejaké presvedčenie.“ (Bley, S., 1998, s. 33)

4. kult vyznania **–** Ide o pochybnú psychoterapeutickú *metódu horúceho kresla.* Zneužívaním negatívnej skupinovej dynamiky sa verejná spoveď mení na sypanie si popolu na hlavu a záväzky v prospech organizácie. (*Aj napriek kritike čelných predstaviteľov katolíckej cirkvi vznikajú spoločenstvá laických katolíkov, ktorí sa na uzavretých stretnutiach navzájom vyznávajú zo svojich hriechov a prísediaci sa k nim vyjadrujú. Jednoznačne ide o donucovacie skupiny*.)

5. posvätná veda **–** Podľa R.J. Liftona „vhodným, avšak nie jediným príkladom je Cirkev zjednotenia. Využíva súčasné tendencie spájať posvätnú sústavu dogmatických zásad s požiadavkou vedeckého prístupu k ľudskému správaniu a k psychológii.“ (Lifton, R. J., In: Hassan, S., 1994, s. 261) Čo autorita označí za vedecké, sa nekriticky za také aj považuje. V rámci ideológie organizácie ide aj o ťažko rozoznateľnú syntézu perfektných vedeckých poznatkov a postupov s nevedeckými a účelovými závermi a postupmi.

6. frázovitý jazyk **–** Lionel Trilling nazval slovník novotvarov

„jazykom nemysliacich.“ (Lifton, R. J., In: Hassan, S., 1994, s. 261) Okrem kontroly prostredia a myslenia pre manažment skupiny dlhodobé násilie, ktoré si spôsobuje jeho používaním aj samotná obeť, skutočne vedie až k vymývaniu mozgu a následne k zmene identity. Podľa Z. Vojtíška „jednoduchými pravdami a spravidla jediným receptom na všetky otázky autorita ľahko vyplní pocit prázdnoty, ktorý môže byť najmä v konzumnej spoločnosti a najmä v určitých životných situáciách pociťovaný veľmi pálčivo.“ (Vojtíšek, Z., 1998, s. 20)

7. náuka je viac než človek – M. S. Peck toto kritérium nazval *Boh v zajatí.* „Vo svojom pokrivenom vzťahu k Bohu a svojej spokojnosti s dogmatizmom kulty vždy akosi cítia, že majú Boha v hrsti, že ho zajali.“ (Peck, M. S., 1994, s. 198) Človek ako obraz Boha je v porovnaní s ideológiou zhubnej organizácie len psím hlasom. Pri domáhaní sa zlomku vlastných ľudských práv sa mu navodí pocit zlyhania, nazve sa paranoidným, odštartuje sa voči nemu ďalší mechanizmus šikanovania, organizácia s ním preruší všetky styky, alebo ho dá zavraždiť.

Z. Vojtíšek to v roku 1998 nazýva *podceňovanie rozumu.* „Skrýva sa často za vedu (*napr. tvrdením, že ľavá mozgová hemisféra je príliš vyvinutá na úkor pravej, citovej*), alebo sa rozumu pripisujú predovšetkým vojny, katastrofy a hrozby 20. storočia. Skúsenosti, pocity a zážitky sa pred rozumom uprednostňujú.“ (Vojtíšek, Z., 1998, s. 21.) (*Nálepkovanie týraného, zneužívaného a zanedbávaného dieťaťa diagnózou ľahkej mozgovej dysfunkcie je presne tento prípad. Hyperaktivita a hypoaktivita svedčia práve o perfektnom fungovaní jeho centrálneho nervového systému.)*

8. existenčné provizórium – ako napovedá názov tohto kritéria, ide o život v neustálej neistote, ktorý si členovia organizácie kompenzujú skupinovým narcizmom – hrdosťou na príslušnosť k nej. Ak člen organizácie nemieni takéto provizórium zdieľať, čaká ho väčšinou nálepka nepriateľa. Tým napríklad podľa Scientologickej cirkvi je každý, kto o nej vysloví niečo iné než chválu. Podľa jej zakladateľa L. R. Hubbarda „môže byť pripravený o majetok (...), alebo byť poškodený akýmkoľvek spôsobom ktorýmkoľvek scientológom, bez toho, aby bol dotyčný scientológ disciplinárne potrestaný.“ (Škvaril, R., 1995, s. 40.)

Záver

Anglický pozitivistický filozof H. Spencer (1820 – 1903), autor organistickej teórie spoločnosti, predstaviteľ evolucionizmu a sociálneho darwinizmu, „hľadal paralelu medzi biologickým a spoločenským organizmom, a tiež medzi biologickou a sociálnou patológiou.“ (Hroncová, J., In: Hroncová a kol., 2004, s. 6) Jeho neadekvátny prístup bol terčom mnohokrát oprávnenej kritiky. Človek je neodškriepiteľne aj biologická bytosť. Sociálna

patológia má zákonite niečo spoločné so zlyhaním organizmu, s jeho postihnutím zvonka (*vírusom, infekciou*...), či s deformáciou organizmu malígnymi alebo benígnymi nádormi. Napríklad pri šikanovaní, ktoré tiež iniciuje a udržiava kultovú závislosť, sa bežne používa výraz „pravý vírus šikanovania." (Kolář, M., 1992, s. 27) Ide o spustenie mechanizmu poškodzujúceho správania, čiže o aktivovanie určitých archetypov v kolektívnom nevedomí ľudí v triednom kolektíve. (*C. G. Jung silu takejto nákazy demonštruje na nástupe fašizmu a hitlerizmu : „Samozrejme, že nebudeme nazývať fašizmus alebo hitlerizmus ideami. Sú to archetypy, takže môžeme povedať : Dajte ľuďom archetyp a celý dav sa pohne ako jeden muž a nikto mu neodolá. Pretože archetypické obrazy majú túto obrovskú dynamickú silu, nemôžete ich vyvrátiť argumentmi."* (Jung, C. G., 1992, s. 173) V duchu filantropie je potrebné pri posudzovaní človeka dôverovať vlastným pocitom, no zároveň je potrebné zachovať si určitý vrtuľníkový nadhľad. Pomáha to nielen v efektívnej komunikácii medzi jednotlivcami, ale i medzi kultúrami.

Pri posudzovaní človeka je tiež veľmi nebezpečný archaizmus a nihilizmus, pokiaľ ide o parametre na posudzovanie. Napríklad S. Freud síce po dlhšom období znovu pre verejnosť odkryl nevedomú časť ľudskej psychiky, ale ako ukázala prax, nielen podľa C. G. Junga „Freudova psychológia platí predovšetkým pre neho samotného." (Říčan, P., 2002, s. 178)

Ako vyplýva z uvedeného, pri utváraní si úsudku o človeku je vhodná nielen zdržanlivosť, ale i chápanie človeka ako skutočnej bio – psycho – sociálnej bytosti.

Zoznam bibliografických odkazov

[1] BLEY, S. a kol. 1998. *Malý slovník sekt*. Kostelní Vydří: Karmelitánske nakladatelství, 1998. ISBN 80-7192-246-3.

[2] DANZER, G. 2001. *Psychosomatika.* Praha: Portál, 2001. ISBN 80-7178-456-7.

[3] ĎURKOVSKÝ, P. 2008. Kresťanské kresťanstvo v každodennej komunikácii. In: *Význam kultúrneho dedičstva sv. Cyrila a Metoda pre Európu*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre. Filozofická fakulta, 2008. ISBN 978-80-8094-455-1.

[4] ĎURKOVSKÝ, P. 2008. *Pater familias a právne postavenie manželky a detí v rímskej rodine*. Diplomová práca. Banská Bystrica: Právnická fakulta Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, 2008.

[5] ĎURKOVSKÝ, P. 2009. Podiel kazateľa v úspešnej prevencii kultovej závislosti. In: *Homiletická činnosť cirkví a kvalita súčasného života*. Banská Bystrica: Katedra evanjelikálnej teológie a misie. Pedagogická fakulta Univerzity Mateja Bela v Banskej

Bystrici. Združenie evanjelikálnych cirkví v Slovenskej republike, 2009. ISBN 978-80-8083-716-7.

[6] ĎURKOVSKÝ, P. 2005. *Právo a hodnota slobody.* Záverečná práca. Banská Bystrica: Právnická fakulta Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, 2005.

[7] ĎURKOVSKÝ, P. 2007. *Výskyt sociálnopatologických javov ako dôsledok týrania, zanedbávania a zneužívania v rodine*. Diplomová práca. : Pedagogická fakulta Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, Katedra sociálnej práce, 2007.

[8] HARTL, P. – HARTLOVÁ, H. 2000. *Psychologický slovník.* Praha: Portál, 2000. ISBN 80-7178-303-X.

[9] HERMANN, I.: *Psychológia antisemitizmu*. Nové Zámky: PSYCHPROF, 1998. ISBN 80-968083-03.

[10] HRONCOVÁ, J. 2004. Úvod do sociálnej patológie. In: HRONCOVÁ, J. a kol.: *Sociálna patológia*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, Pedagogická fakulta, 2004. ISBN 80-8055-926-0.

[11] JUNG, C. G. 1992. *Analytická psychologie. Jeji teorie a praxe.* Praha: Academia, 1992. ISBN 80-200-0418-1.

[12] KOLÁŘ, M. 1997. *Skrytý svět šikanování ve školách*. Praha: Portál, 1997. ISBN 80-7178-123-1.

[13] LIFTON, R. J. 1994. Budoucnost nesmrtelnosti a jiné eseje pro nukleární věk. In: HASSAN, S.: *Jak čelit psychické manipulaci zhoubních kultů.* Brno: Nakladatelství Tomáše Janečka, 1994. ISBN 80-85880-03-2.

[14] LISÝ, J. a kol. 1998. *Ekonómia. Všeobecná ekonomická teória*. Bratislava: Iura Edition, 1998. ISBN 80-88715-43-1.

[15] MUNKOVÁ, G. 2001. *Sociální deviace*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolínum, 2001. ISBN 80-246-0279-2.

[16] NAVRÁTIL, P. 2003. Humanistické a existenciálne teórie. In: MATOUŠEK, O.: *Základy sociální práce*. Praha : Portál, 2003. ISBN 80-7178-473-7.

[17] NOVOTNÁ – SCHIMERLINGOVÁ, V. 1992. *Sociální práce, její vývoj a metodické postupy*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, vydavatelství Karolínum, 1992. ISBN 80-7066-483-5.

[18] PECK, M. S. 1994. *Dále nevyšlapanou cestou.* Olomouc : Votobia, 1994. ISBN 80-85885-12-3.

[19] PUŠKÁROVÁ, M. 1997. *Múdry starec.* Bratislava : SOFA, 1997. ISBN 80-85752-31-X.

[20] ŘÍČAN, P. 2002. *Psychologie náboženství*. Praha : Portál, 2002. ISBN 80-7178-547-4.

[21] ŘEZNÍČEK, I. 1994. *Metody sociální práce*. Praha : Sociologické nakladatelství Slon, 1994. ISBN 8085850-00-1.

[22] STRIEŽNEC, Š. 1996. *Slovník sociálneho pracovníka*. Trnava : 1996. ISBN 80-967589-0-X.

[23] STRIEŽENEC, Š. 2001. *Úvod do sociálnej práce*. Trnava: TRIPSOFT, 2001. ISBN 80-968294-6-7.

[24] ŠKVARIL, R. 1995. *Had leze z víry*. Praha: Talpress, 1995. ISBN 80-85609-93-2.

[25] TOMEŠ, I.: Sociální politika, sociální služby a sociální práce. In: Matoušek, O.: *Základy sociální práce*. Praha: Portál, 2003. ISBN 80-7178-473-7.

[26] VOJTÍŠEK, Z.: *Netradiční náboženství u nás*. Praha: Dingir, 1998. ISBN 80-902528-0-X.

[27] Zákon č. 595/2003 Z. z.: *Zákon o dani z príjmov* v platnom znení.

[28] Zákon č. 300/2005 Z. z. v znení zákona č. 650/2005 Z. z.: *Trestný zákon*.

[29] Zákon č. 301/2005 Z. z.: *Trestný poriadok*.

Kontakt

PhDr. Peter Ďurkovský

peter.durkovsky@szm.sk

Etika rozvoja v encyklike Caritas in veritate

Ethics of Development in the Encyclic Caritas in veritate

Anton FABIAN, Martina DROBŇÁKOVÁ

Abstrakt

Príspevok pojednáva krátko o encyklike Caritas in veritate a podčiarkuje skutočnosť, že rozvoj a podnikanie nemôže byť zamerané len na zisk, ale musí mať aj rozmer nezištnosti a kultúru darovania sa. Dokazuje to nedávna hospodárska kríza. Tento problém treba vidieť v súvislostiach globalizácie. Potrebná je etika priateľská ľudskej osobe.

Kľúčové slová

Rozvoj, etika, ekonomika spoločenstva, nezištnosť.

Abstract

The article deals briefly on the Encyclical Caritas in Veritate and underlines the fact that the budget-development and business can not be focused only on profit but must also have a dimension of altruism and culture of giving. This is evidenced by the recent economic crisis. This problem should be seen in connection of the globalisation. What is needed is an ethics of the human person.

Keywords

Development, ethics, economic of community, donation.

Úvod

Vo všeobecnosti sa dá povedať, že každá sociálna encyklika má silnú etickú dimenziu. Od čias Leva XIII spred vyše sto rokmi pápeži publikovali skoro pätnásť sociálnych dokumentov. Rád by som upriamil našu pozornosť na ostatnú sociálnu encykliku Benedikta XVI. Caritas in veritate (Láska v pravde) zo dňa 29. júna 2009, pojednávajúcej o integrálnom ľudskom rozvoji v láske a v pravde. Ak by sa malo krátko vyjadriť o čo ide, tak treba spomenúť že pred 250 rokmi škótsky filozof, etik a sociológ, zakladateľ modernej politickej ekonómie Adam Smith obhajoval trhovú ekonomiku, kapitalizmus a orientáciu na zisk, no dnes následkom krachu mnohých bánk, vznikom hospodárskej krízy s istotou vieme, že sa mýlil. Okrem zisku je v podnikaní potrebná aj nezištnosť a kultúra darovania sa. A po tejto ceste sa vydal Benedikt XVI. nadväzujúc na encykliku Pavla VI. Populorum progressio (O rozvoji národov) z roku 1967.

Hneď na začiatku encykliky Caritas in veritate sa pripomína, že na ceste rozvoja človeka i celého ľudstva je potrebná hybná sila a tou je "láska v pravde" prameniaca v Bohu. Človek v nej nachádza silu a odvahu k angažovanosti na poli spravodlivosti a pokoja (porov. *CV*, čl. 1)

Láska je plná pravdy, človek môže mať na nej účasť a deliť sa o ňu. Len "ten, kto je preniknutý opravdivou láskou, je vynaliezavý v odhaľovaní príčin biedy, pri hľadaní prostriedkov, ako proti nej bojovať a ako nad ňou rozhodne zvíťaziť"(porov. *PP* čl. 75).

Pravda umožňuje ľuďom výjsť zo subjektívnych pocitov, pomáha im povzniesť sa nad kultúrne a historické determinácie a zhodnúť sa v posudzovaní hodnôt a v podstate vecí, čím vytvára dialóg, teda komunikáciu a spoločenstvo (porov. *CV,* čl. 4). "Bez pravdy, bez dôvery a lásky k pravde niet sociálneho svedomia a sociálnej zodpovednosti a sociálna činnosť je pohltená súkromnými záujmami a logikou moci s ničivými dôsledkami na spoločnosť, o to viac na spoločnosť smerujúcu ku globalizácii v ťažkých okolnostiach, ako sa to deje práve v súčasnosti" (CV, čl. 5).

1 Princíp spravodlivosti a spoločného dobra

Benedikt XVI. tvrdí, že „kľúč" *lásky v pravde je v* dvoch základných sociálnych princípoch, ktoré charakterizuje ako „kritériá morálneho konania": *spravodlivosť* a *spoločné dobro* (porov. *CV* 6). *Spravodlivosť* tu definuje ako prvý krok lásky, ktorá ju teda v sebe zahrňuje, a zároveň presahuje – nezištnosťou a milosrdenstvom. Spravodlivosť je teda vlastná láske. Spoločné dobro je spojené so sociálnym životom ľudí, s dobrom jednotlivcov, rodín, skupín, ktoré sa spájajú v sociálnom spoločenstve (porov. *CV*, čl. 7)

2 Povolanie k rozvoju

K angažovanosti za spoločné dobro sme povolaní všetci. Na prácu v prospech spoločného dobra nabádal už pápež Pavol VI. v encyklike Populorum progressio. Cesta rozvoja celého človeka a všetkých ľudí, je náročnou cestou, ktorou je potrebné kráčať s celým naším srdcom a celou našou mysľou.

Každý človek je povolaný rozvíjať sa, preto každý život je povolaním. Povolanie je výzva, ktorá si vyžaduje slobodnú a zodpovednú odpoveď (porov. *CV*, čl. 17) "Sloboda má slúžiť morálnemu oslobodeniu človeka, jeho väčšej otvorenosti voči pravým hodnotám, jeho úplnej sebarealizácii." (Zlatňanský, 1992, s. 31)

A tu je druhá stránka tej istej mince: na integrálnom rozvoji človeka sa nemôžu podieľať len sociálne štruktúry, ale aj (ba predovšetkým) osobná *zodpovednosť*: Každý človek je „hlavným strojcom svojho úspechu alebo svojho neúspechu" (porov. *PP* čl. 15, *CV,* čl. 17) a situácie zaostalosti „nie sú ovocím náhody alebo dejinnej nutnosti, ale vyplývajú z ľudskej zodpovednosti" (*CV* 17). V týchto slovách možno čítať zásadné odmietnutie pasívneho očakávania riešenia sociálnych problémov zo strany „štátu" alebo kohokoľvek „iného", ako aj odmietnutie indiferentizmu vo vzťahu k chudobe blížnych, vrátane rozvojových krajín –

postojov, ktoré sú pomerne charakteristické pre súčasnú kultúru. Výstižne to ilustruje bájka o mravcovi a cikáde. [1]

3 Komplexné poznanie

Úsilie o rozvoj treba vnímať komplexne. Zo skúseností v súčasnom svete vieme, že nestačí uspokojenie materiálnych potrieb človeka, je potrebné zamerať sa na celého človeka, čo predpokladá spoluprácu a plodný vzájomný dialóg zástupcov z viacerých vedných disciplín. Komplexné poznanie problematiky ľudského rozvoja je prvým stupňom k jeho riešeniu. Pápež Benedikt XVI. upozorňuje, že "ak má byť /poznanie/ múdrosťou, schopnou orientovať človeka vo svetle prvotných princípov a jeho posledných cieľov, musí byť dochutené soľou lásky...Poznanie bez lásky je sterilné" (*CV,* čl. 30).

Napr. ekonomická veda, ktorá verí, že sama odstráni zlo vo svete, tým, že spája šťastie a spásu s materiálnym blahobytom a sociálnou činnosťou, je mylná. Dejiny ukazujú, že uspokojiť len materiálne potreby človeka nestačí. "Ekonomický , sociálny a politický rozvoj , ak chce byť autenticky humánny, potrebuje, aby sa vytvoril priestor na princíp nezištnosti ako výrazu bratstva"(*CV,* čl. 34)

4 Svet ekonomiky potrebuje scivilizovanie.

V druhej časti encykliky odkrýva Benedikt XVI. príčiny súčasnej krízy. Jeho úsilím je objektívne skúmať „ľudský rozmer problémov" (*CV,* čl. 22). Z tohto hľadiska je dnes celkom

[1] Klasická verzia: Mravec pracuje cele dlhé horúce leto. Postaví si dom a vytvorí zásoby na zimu. Cikáda si hovorí, aký je mravec hlúpy, také pekné počasie a on stále len drie. Cikáda sa smeje, tancuje a užíva si. Potom príde zima, mravec sa skryje do tepla domu a pochutnáva si na zásobách, kým sa cikáda trasie od zimy a bez jedla čoskoro zomiera.
Súčasná verzia:
Mravec pracuje celé dlhé horúce leto. Postaví si dom a vytvorí zásoby na zimu. Cikáda si hovorí, aký je mravec hlúpy, také pekné počasie a mravec len drie. Cikády sa smejú, tancujú a užívajú si. Čoskoro príde zima, mravec sa ukrýva do tepla domu a pochutnáva si na zásobách.
Cikády, trasúce sa zimou a vyhladované, zorganizujú tlačovú konferenciu, na ktorej sa pýtajú, kde vzal mravec právo na to byť v teple a byť dobre živený, zatiaľ, čo iní, menej šťastní, umierajú na podchladenie a hladom.
Televízia uvedie všetko v priamom prenose, ukazuje trasúce sa cikády a zábery mravca, ako si v teple útulného domova vychutnáva dobroty všetkého druhu. Televízni diváci sú pobúrení faktom, že v takej bohatej zemi sú niektorí ponechaní utrpeniu ako chudáci cikády, kým iní si žijú v prepychu. Interpelujú vládu, aby zvýšila mravcovi dane, musí predsa odvádzať spravodlivý diel.
Na základe výskumu verejnej mienky vyjde zákon o ekonomickej spravodlivosti a zároveň antidiskriminačný zákon so spätnou platnosťou. Dane sú zvýšené, mravec dostane pokutu za to, že nezamestnal cikády a je mu daňovým úradom zabavený dom, pretože nemá peniaze na zaplatenie daní ani pokút. Mravec emigruje do Lichtenštajnska.
Televízia pripraví ďalšiu reportáž, teraz o tučných cikádach, ktorým práve dochádzajú mravcove zásoby a to napriek tomu, že jar je ešte v nedohľadne. Bývalý mravcov dom, teraz sociálna ubytovňa pre cikády, chátra za permanentného nezáujmu cikád aj vlády. Vláde je vytýkaná nedostatočná sociálna podpora a je vytvorená špeciálna komisia s nákladmi desať miliónov eur.
Medzitým niektoré cikády zomrú na moderné civilizačné ochorenia (obezita, vysoký obsah cholesterolu v krvi, kardiovaskulárne ochorenie, žltačka typu C a iné) a tlač ešte viac podčiarkuje nutnosť starať sa o sociálnu nerovnosť a najmä o cikády.

zrejmé, že samotné prekonanie ekonomického zaostávania „nerieši komplexnú problematiku rozvoja“ (*CV,* čl. 23), a to tak v chudobných (rozvojových), ako ani v bohatých (ekonomicky rozvinutých) krajinách, ako to dosvedčujú napr. javy korupcie a nezákonnosti, deformujúce nielen ľudskú, ale aj ekonomickú stránku rozvoja, sprevádzané nezodpovednosťou pri poskytovaní či prijímaní medzinárodnej pomoci.

5 Omyly ekonomiky

Omylom v ekonomickej oblasti je teda domnievať sa, že prostredníctvom ekonomických zásahov dokážeme vyriešiť sociálne problémy, vynímajúc z nej úlohu politickej moci. Moc štátu pri prerozdelení hmotných dobier je toho času zjavne oklieštená vzhľadom na vzrastajúcu mobilitu finančného kapitálu a materiálnych i nemateriálnych výrobných prostriedkov (porov. *CV*, čl. 24). Tu je na mieste opätovne zvážiť a oceniť úlohu a moc a zodpovednosť štátu (porov. *CV*, čl. 41). Svet ekonomiky potrebuje scivilizovanie. Ekonomická sféra sa potrebuje riadiť etickými princípmi, aby v nej bolo možné budovať ľudské vzťahy akými sú priateľstvo, spoločenskosť, solidaritu a vzájomnosť. Tradičné princípy sociálnej etiky: transparentnosť, poctivosť a zodpovednosť by mali byť v ekonomickej oblasti nielen dodržiavané, ale aj doplnené o princíp nezištnosti a logiky daru ako prejav bratstva (porov. *CV,* čl. 36).

Ján Pavol II. v encyklike Centesimus annus (1991) zdôraznil vyššie uvedené princípy ako vlastné pre občiansku spoločnosť, Benedikt XVI. zdôrazňuje potrebu nezištnosti a daru aj v ekonomickej oblasti: “V čase globalizácie nemôže ekonomická činnosť prehliadať nezištnosť , ktorá zasieva a živí solidaritu a zodpovednosť za spravodlivosť a spoločné dobro v svojich rozmanitých subjektoch a aktéroch” (porov. *CV,* čl. 38). Do popredia vyzdvihuje podniky, ktorých hlavným cieľom je vzájomná a sociálna pomoc a ktorých činnosť nie je prvotne orientovaná na zisk, ale na budovanie spoločných ciest v sociálnej inklúzii, na rozvoj človeka, jeho vzťahov, na pomoc rozvojovým krajinám.

6 Ekonomika spoločenstva

Tu stojí za pozornosť podrobnejšie predstaviť si nové chápanie ekonomiky, ktoré do reality života vniesla zakladateľka hnutia Focoláre - Chiara Lubichová. “Ekonomika spoločenstva” , ako ju nazvala, má za cieľ jednak pomáhať tým, ktorí majú nejakú potrebu, aby sa pre nich našla práca, uspokojili sa ich potreby a aby nikto nezostal núdznym a preto tretina zisku podniku sa odvádza na potreby núdznym. Druhým cieľom je rozvoj firiem, pretože keby sa nerozvíjali a stagnovali by, nemohli by vyrábať a nakoniec cieľom ekonomiky spoločenstva je aj prispievanie nielen k sociálne-ekonomickému ozdraveniu spoločnosti, ale i duchovnému a

kultúrnemu, k formovaniu "nových ľudí". Investícia podniku do zanedbaných oblastí a oblastí, ktoré to nevyhnutne potrebujú, prináša so sebou nielen ekonomický, ale aj morálny význam.

7 Nová ekonomická kultúra

Nová ekonomická kultúra, kultúra dávania, spočíva v tom, že ľudia slobodne prispievajú tým, že dávajú k dispozícii svoje hmotné statky, myšlienky, čas, profesionálnu odbornosť. Prínos podnikov, ktoré sa riadia ekonomikou spoločenstva, je aj v tom, že tieto podniky zamestnávajú predovšetkým ľudí pochádzajúcich z ťažkých pomerov, aby sa znovu začlenili do spoločnosti. V súčasnosti existujú dané podniky i celé priemyselné parky v krajinách Brazílie, Talianska, Chorvátska, Srbska, Filipínach , ale aj na Slovensku (Zappalla, 1993, s. 37-8). Napriek tomu, že tieto podniky sú roztrúsené po celom svete, sociálna zodpovednosť za zamestnancov, dodávateľov, spotrebiteľov, prírodné prostredie, sa nestráca, ba naopak, posilňuje.

Inak je to v organizáciách, ktoré svoje pôsobisko presúvajú za účelom väčšieho zisku, lacnejšej pracovnej sily a výhodnejších daňových podmienok. Tým zaniká hlboké puto zodpovednosti voči rozvoju územia a ľudí, na ktorom pôsobia a vznikajú škody pre miestne spoločenstvo."Nie je dovolené premiestňovať výrobu len s cieľom využiť mimoriadne priaznivé podmienky, alebo v horšom prípade, pre vykorisťovanie, bez toho, že by sa skutočne prispelo k zrodu silného výrobného a sociálneho systému v miestnej spoločnosti, ktorý je nevyhnutným faktorom stabilného rozvoja"(porov. CV, čl. 40).

8 Ekonomika nezištnosti

Obsahom tretej kapitoly je „Bratstvo, ekonomický rozvoj a občianska spoločnosť", kde Benedikt XVI. upriamil pozornosť na potrebu rozvíjať ekonomiku a trhové hospodárstvo nielen na základe logiky komutatívnej spravodlivosti (výmeny medzi seberovnými) a distributívnej spravodlivosti (prerozdeľovania), ale aj na základe *logiky daru*, ktorá je základom „ekonomiky nezištnosti".

Láska v pravde je tu tou silou, ktorá dokáže spoločenstvo pretvoriť na *bratské spoločenstvo*, „v ktorom nie sú bariéry ani hranice" (*CV, čl.* 34). Pravdou je, že táto forma spoločenstva nie je len morálnou potrebou, ale vyžaduje si ju i politická, ba dokonca i ekonomická globalizácia, keďže „bez vnútorných foriem solidarity a vzájomnej dôvery trh nemôže vykonávať svoju ekonomickú funkciu" (*CV, čl.* 35). Ba „bez nezištnosti nemožno uskutočniť ani spravodlivosť" (*CV, čl.* 38). Preto trh musí dať priestor pre pôsobenie podnikom, ktoré sledujú navzájom odlišné ciele: zisk, verejný záujem i vzájomnú solidárnu

pomoc, no zároveň každý typ podniku by mal – hoci v odlišnej miere – zahrňovať v sebe všetky tieto ciele. Každý „podnik“ (v najširšom zmysle tohto slova – teda ako „využitie finančných zdrojov“) musí byť teda zameraný nie na krátkodobý zisk, ale na svoju dlhodobú udržateľnosť, zároveň má spoľahlivo slúžiť reálnej ekonomike, a tiež primeranému posilneniu ekonomických aktivít v rozvojových krajinách (porov. *CV,* čl. 40).

9 Etika - priateľská pre ľudskú osobu

Štvrtá kapitola **„**Rozvoj národov, práva a povinnosti, životné prostredie“ vychádza z kritického pohľadu na subjektivistickú víziu *práv človeka*, ktorá sa neviaže ani na nejaký objektívny pohľad, ani na žiaden rámec povinností. Tak sa práva stávajú prejavom svojvôle a ich presadzovanie len na základe momentálneho konsenzu väčšiny oslabuje vedomie povinnosti rešpektovať ich – bez ohľadu na to, či ide o pomyselné „práva“ kohokoľvek na čokoľvek alebo i základné ľudské práva.

Konkrétnym prejavom takejto vízie je i zasahovanie do práva rodičov rozhodovať o počte detí, spolu s rôznymi modelmi reduktívnej sexuálnej výchovy, ktorého dôsledkom je, najmä v Európe, radikálny pokles pôrodnosti ako Navyše, „málopočetné rodiny ochudobňujú sociálne vzťahy (...) a nedokážu zabezpečiť účinné formy solidarity.“ (*CV, čl.* 44). Pozitívna pro-rodinná politika sa tak stáva už aj ekonomickou požiadavkou (a to nielen v súvislosti s krízou systémov dôchodkového zabezpečenia).

Aj preto ekonomika „potrebuje pre svoje správne fungovanie etiku, ale nie hocakú etiku, ale etiku priateľskú ľudskej osobe“ (*CV,* čl. 45) – veľmi totiž záleží na z ktorého vychádzajú tie-ktoré etické normy. Benedikt XVI. zdôrazňuje etiku založenú na neodňateľnej dôstojnosti ľudskej osoby, ktorá dáva etickým normám transcendentnú (a preto nenarušiteľnú) hodnotu. V opačnom prípade je totiž vážne riziko, že i etika sa stane nástrojom v rukách ekonomicko-finančných záujmov. V tejto kapitole pápež rozoberá aj ekologickú otázku.

10 Globalizačné procesy

Piata kapitola má názov Spolupráca ľudskej rodiny. Reflektuje v nej solidaritu do konkrétnych sociálnych dôsledkov. Vysoká interaktívnosť ľudstva, ktorá je dnes realitou, sa premení na spoločenstvo len za predpokladu, že človek, národy i celé ľudstvo si uvedomí, že tvoríme jednu rodinu.

Na globálnej úrovni sa žiada svetová politická autorita, ktorá by sa v dôslednom aplikovaní princípu solidarity i princípu subsidiarity dokázala zasadiť „o realizáciu autentického integrálneho rozvoja, inšpirovaného hodnotami lásky v pravde“ (*CV,* čl. 67). Aktuálna situácia globálnej krízy a hrozby deformácií globalizačných procesov poukazujú na

túto požiadavku ako nutnosť nielen z hľadiska morálneho, ale i politického a ekonomického. V opačnom prípade by totiž „medzinárodné právo, aj napriek veľkým pokrokom, dosiahnutým na rôznych poliach, bolo ohrozené tým, že bude podmienené mocenskou rovnováhou medzi najsilnejšími“ (*CV* čl. 67). Za týmto účelom je potrebné zreformovať tak Organizáciu spojených národov ako i medzinárodnú finančnú a ekonomickú architektúru, aby – každá vo svojej kompetencii – konkrétne napĺňali pojem rodina národov.

11 Technicizmus

V poslednej, šiestej kapitole, sa Benedikt XVI. venuje vzťahu medzi technikou a rozvojom národov – teda jednak technickým aspektom rozvoja, ale najmä istému „technicizmu“, ktorý redukuje rozvoj na čisto technický problém a vplýva na vnímanie rozvoja len v kontexte využívania technických prostriedkov.

Pokušením sa stáva ani nie sama technika ako „okúzlenie technikou“, ktoré fakticky ohrozuje slobodu človeka zvnútra jeho vlastných rozhodnutí: „Ľudská sloboda je skutočne sama sebou len vtedy, keď na okúzlenie technikou odpovedá rozhodnutiami, ktoré sú plodom mravnej zodpovednosti.“ (*CV,* čl. 70). Zredukovanie rozvoja len na rovinu „technických“ krokov je okrem iného aj dôvodom ich doterajšieho globálneho neúspechu. Veľkú úlohu tu hrajú média.

Záver

V závere encykliky Benedikt XVI. celkom jasne konštatuje historickú skúsenosť ľudstva, že „bez Boha človek nevie, kam má ísť a nedokáže ani pochopiť, kým je.“ (*CV* 78) Sám od seba teda človek nemôže založiť pravý humanizmus, nevyhnutný na to, aby človek ostal sám sebou a nestal sa otrokom výdobytkov techniky, ktoré sám vytvoril. Humanizmus, ktorý vylučuje metafyzické záležitosti, je nehumánny humanizmus.

Prehlbovanie osobnej spirituality objavovanie významu religiozity môže výrazne pomôcť pri etiky v podnikaní.

Krátkym prehľadným spôsobom sme nazreli do encykliky Caritas i veritate. Som presvedčený, že ona môže byť inšpiráciou aj orientáciou pri ľudskom i hospodárskom rozvoji. Etika v tomto rozvoji zohrá rozhodujúcu úlohu.

Zoznam bibliografických odkazov

[1] BENEDIKT XVI. 2009. *Caritas in veritate*. Trnava : SSV, 2009.

[2] PAVOL XVI. *Populorum progressio.* In: www.kbs.sk/dokumety pápežov.

[3] ZAPPALA, R. 1993. *Komunismus, kapitalismus, společenství*. Praha: Nové Město, 1993.

[4] ZLATŇANSKÝ, J. 1992. Mravnosť a sloboda. In: *Svedectvo viery 2 : Ľudská a kresťanská mravnosť*. Trnava : Dobrá kniha, 1992.

Kontakt

Mons. Prof. ThDr. JCDr. Anton FABIAN, PhD.
UPJŠ Košice, Filozofická fakulta, Katedra sociálnej práce
Popradská 66, 040 01 Košice
E-mail: fabian.anton@rimkat.sk

Mgr. Martina Drobňáková, Lipany
Teologický inštitút v Spišskom Podhradí
E-mail: martina.drobnakova@gmail.com

Morálne princípy učiteľa a terénneho sociálneho pracovníka

Moral principles of the teacher and field social worker

Jozef FACUNA

Abstrakt

Spolupráca terénneho sociálneho pracovníka a učiteľa hlavne pri riešení sociálnych, ekonomických a edukačných problémov rómskych žiakov zo sociálne znevýhodneného prostredia považujeme za veľmi dôležitú. Uplatňovanie morálnych princípov učiteľa a terénneho sociálneho pracovníka ma osobitný význam v práci so žiakmi z rómskych komunít a môžu tak prispieť k efektívnej spolupráce spomínaných oboch profesií.

Kľúčové slova

Morálka, etika, morálne princípy, učiteľ, terénny sociálny pracovník, Rómovia.

Abstract

Cooperation of the field social worker and teacher in particular in addressing the social, economic and educational problems of Roma students from socially disadvantaged backgrounds to be very important. The application of moral principles of the teacher and field social worker of particular importance in working with students from the Roma communities and may thus contribute to the effective cooperation of the two above-mentioned professions.

Key words

Morality, ethics, moral principles, teacher, field worker, Roma.

Morálnymi princípmi sa zaoberá etika, veda o morálke, ktorá reflektuje morálku a ktorá si kladie otázky typu: Čo je dobré a čo je zlé? Aký je zmysel môjho správania a konania? Ako mám správne konať? a podobné otázky takéhoto typu. Etika sa zaoberá konaním človeka a jej predmetom skúmania sú: 1) dobro a zlo v ľudskom úsilí a konaní; 2) hodnoty a princípy a ich realizácia. Etika je potom filozofická disciplína predmetom ktorej sú hodnotiace súdy, ktoré sa týkajú rozlišovania toho čo je dobré a čo je zlé, správne a nesprávne. Etika sa prejavuje v každodennom ľudskom živote a preto by nám mala pomáhať pri rozhodovaní a konaní v ťažkých zložitých životných situáciách. Etika reguluje naše správanie tak, aby bolo morálne správne. Etiku teda môžeme vnímať ako nástroj na skúmanie toho, čo je pre človeka v praktickom živote nesmierne dôležité a zároveň aj morálne správne. Etika je aj teóriou morálky a mravnosti. Úlohou morálky je zasa určovať mieru určitých rysov správania, vymedziť ktoré druhy správania, poprípade stupne konkrétneho správania sú alebo nie sú prijateľné tak ako pre jednotlivca tak aj pre spoločnosť. Etika je preto v úzkej spojitosti s

morálkou. Z ich vzťahu vyplýva, že etika je formou morálky a morálka je obsahom etiky. Práve ich úzke spojenie vytvára pravidlá správania sa. Morálku potom môžeme charakterizovať ako spoločenský jav, ktorý odráža medziľudské vzťahy a ľudskú činnosť z pohľadu dobra a zla presahujúci do všetkých ostatných oblastí života. Nájdeme ju napríklad v politike, v práve, v umení, vo filozofii, v náboženstve, ba dokonca v praktickom konaní človeka. Morálka poukazuje na vzťah človeka k svetu, k druhým ľuďom, k prírode a k spoločnosti. Morálka je komplikovaný spoločenský jav. Mravnosť je potom súhrn zmýšľaní resp. súvisiacich správaní človeka, ktoré zodpovedajú príslušným etickým a spoločenským normám. Mravnosť je súbor mravných pravidiel a noriem pre konanie človeka. Etika je potom akýsi návod na konanie ľudí v živote, rieši otázky ľudskosti a humanity.

Morálka hodnotí ľudské správanie z hľadiska dobra a zla, a to v porovnaní s ľudským svedomím. Morálne alebo morálne dobré je to konanie, ktoré je v zhode so svedomím konajúceho. A v tom smere podľa Jankovského nehovoríme o morálke, ale o mravnosti konkrétneho človeka. Ako tvrdí autor mravnosť nie je možné objektívne posudzovať, pretože žiadny človek nie je schopný nahliadnuť do svedomia iného človeka. Ak má byť konanie človeka posudzované, potom je ho možné ale len z hľadiska dodržiavania daných noriem, teda morálky. (Jankovský, 2003, s. 24) Morálka tak plní regulatívnu funkciu, hodnotiacu-normatívnu funkciu, poznávaciu funkciu, prognostickú funkciu, motivačnú, informatívnu a komunikatívnu funkciu a výchovnú funkciu.

V regulatívnej funkcii ide o morálnu reguláciu, ktorá smeruje k usmerňovaniu správania jedinca v sociálnej skupine, ktorej je členom. Hodnotiaca-normatívna sa vyznačuje svojou dvojrozmernosťou (hodnotenie – norma, resp. imperatív) pretože hodnotenie automaticky prechádza do normy (imperatívu) a imperatív je svojim spôsobom hodnotením. Poznávacia funkcia vychádza z mienky, že hodnotenie je svojim spôsobom poznaním, poznaním významu, že imperatív vychádza zo skúsenosti, a teda z poznania. Poznávacej funkcii ide hlavne o nájdenie adekvátneho, t. j. správneho konania. Prognostická funkcia pomocou ideálov umožňuje odhaliť želateľnú líniu správania sa. Jej projekcia je založená skôr na citových dynamických stereotypoch, na citových väzbách, a preto nemá vedecky pojmovo presne vyjadrený charakter. Plynie skôr z morálnej intuície ako z teoretických analýz, ale v spoločenskom procese zohráva nesmierne dôležitú úlohu, hoci dosiaľ málo docenenú. Motivačná funkcia zasa smeruje k motivovaniu ľudského správania. Správnosť správania sa človeka sa podľa tejto funkcie posudzuje z motívov a nie z činov. (Vajda, 1995, s. 19 – 21)

Na jednej strane morálka reguluje, orientuje, hodnotí, poznáva, prognostikuje, motivuje a prikazuje, na strane druhej musí svoj bohatý arzenál prostriedkov sprostredkovávať od

človeka k človeku a preto plní aj informatívnu či komunikatívnu funkciu. Všetky tieto funkcie ústia do výchovnej funkcie. Morálka potom predstavuje hodnotové hierarchie a z nich plynúce imperatívy, učí človeka mravnému konaniu, stáva sa podstatným výchovným momentom pri formovaní človeka.

Etika zohráva kľúčovú úlohu v spolupráci terénneho sociálneho pracovníka a učiteľa s cieľom zvýšiť úroveň edukačných podmienok rómskych detí zo sociálne znevýhodneného prostredia. Edukácia rómskych detí považujeme za jednu z hlavných cieľov zvyšovania životnej úrovne Rómov na Slovensku a v Európe. V tejto súvislosti edukáciu potom vnímame ako jeden z možných nástrojov riešenia sociálnych a ekonomických problémov Rómov. Avšak rómske vzdelávanie, hlavne vzdelávanie rómskych detí so sociálne znevýhodneného prostredia si vyžaduje zapojenie široký okruh odborníkov ako je napríklad praktický lekár, učiteľ, asistent učiteľa, vychovávateľ, školský psychológ, terénny sociálny pracovník a ďalší, ktorí svojou činnosťou pozitívne determinujú životné a edukačné podmienky týchto detí.

Terénny sociálny pracovník a učiteľ sú dve profesie, ktorých aktívna spolupráca môže pozitívne vplývať nielen na sociálno-ekonomické, ale aj edukačné problémy žiakov z rómskych komunít. Učiteľ z pohľadu svojej profesie by mal žiakov vychovávať v súlade so zásadami morálky a etiky, kvalitne vzdelávať a vytvárať priaznivú atmosféru pre jeho uskutočnenie. Terénny sociálny pracovník z pohľadu svojej profesie by mal poskytovať sociálnu pomoc a pracovať s rómskou komunitou v jej prirodzenom sociálnom prostredí. Úspešnosť edukácie detí z rómskych komunít si vyžaduje kvalitne životné a edukačné podmienky, ktoré tieto komunity resp. rodiny nemajú. A práve v tejto veci by mal terénny sociálny pracovník navrhovať spôsoby riešenia ich sociálnej situácie a pomáhať rómskym komunitám riešiť ich problémy sociálneho začleňovania. Napríklad zlepšovať ich spôsob života, tak aby rómske deti predchádzali poruchám psychického, fyzického a sociálneho charakteru a vyhýbali sa tiež sociálno-patologickým javom.

„Na jednej strane naša spoločnosť vyvíja tlak na zodpovedné edukačné inštitúcie, aby pripravovali občanov pre život vo vedomostnej spoločnosti a čo najväčší počet z nich počas svojho života bolo zamestnateľných na trhu práce. na druhej strane sektor vzdelávania, ktorý vykonáva i primárne a sekundárne vzdelávanie občanov po skončení povinnej školskej dochádzky prichádza s údivom konštatovať, že školu nám každoročne opúšťajú Rómovia, z ktorých väčšia časť sa nevie napríklad podpísať, ani súvisle a s porozumením prečítať písaný text. Rómovia zo sektora povinného školského vzdelávania automaticky prechádzajú do sektora sociálnych vecí, ktoré im ďalších 50 rokov ich života poskytuje sociálne intervencie najmä v podobe poskytovania dávok v hmotnej núdzi. Namiesto toho, aby v priebehu celého

obdobia poberania dávok v hmotnej núdzi aktívne preukazovali, že si pre potreby vedomostnej ekonomiky zvyšujú, zvážili svoj individuálny potenciál“. (Loran, 2010, s. 50)

Existuje celý rad sociálnych, ekonomických, kultúrnych a systémových príčin vedúce k absencii a školskej neúspešnosti rómskych detí. Medzi stále sa opakujúce príčiny patria: zlý zdravotný stav, nízka motivácia k učeniu, sexuálne správanie, podľa ktorého dievčatá čoskoro mávajú deti, a ich sociálna rola je potom vychovávať ich a starať sa o rodinu, ďalej zlé vnímanie seba samého a výsledky v škole a podobne. Napríklad podľa Lorana „prvým najvýraznejším objektívnym činiteľom podieľajúcim sa na produkcii potenciálu ľudského kapitálu Rómov je nepochybne základná škola ako edukačné prostredie. V rámci plnenia povinnej školskej dochádzky maloletých občanov – žiakov má dokonca legislatívnu povinnosť v kreovaní primárnej gramotnosti, v produkovaní a rozvíjaní potenciálu ľudského kapitálu pre potreby spoločnosti. V súčasnosti už pre potreby vedomostnej spoločnosti a ekonomiky“. (Loran, 2009, s. 48) V súvislosti s uvedeným problémom považujeme preto kooperáciu terénneho sociálneho pracovníka s učiteľom za veľmi významnú, a vnímame ju ako jeden z možných nástrojov riešenia edukačných problémov rómskych detí zo sociálne znevýhodneného prostredia.

Každá profesia v sebe nesie morálnu zodpovednosť. Napríklad laik v prípade autonehody nemôže poskytnúť obeti profesionálnu lekársku pomoc. Môže však poskytnúť prvú pomoc. V tomto prípade nenesie priamu zodpovednosť z pohľadu jeho postavenia v uvedenej situácií. A to preto, lebo nemá zodpovedajúce znalosti. Lekár profesionál je schopný v tejto situácií rýchlo a správne konať, zhotoviť diagnózu a vykonať lekársky postup. Preto si myslíme, že nemôžeme byť zodpovední z pohľadu profesie v plnej miere za to, za čo nemáme k riešeniu situácie dané kompetencie. Profesijná zodpovednosť teda zahŕňa povinnosti aktérov, aby konali profesionálnym spôsobom, dodržiavali zákon, vyhýbali sa konfliktov záujmov, a uprednostnili záujmy klientov pred svojimi vlastnými záujmami. Podľa Mátela „rola a profesia sociálneho pracovníka si vyžaduje nielen patričné vzdelanie a praktické výcviky, ale aj isté nároky na jeho osobnosť a charakter. Príliš často sa etické požiadavky voči sociálnym pracovníkom zameriavajú výlučne na zodpovednosť voči klientom zabúdajúc na to, že sociálny pracovník môže byť do tej miery zodpovedný za iných, ako dokáže byť zodpovedný sám za seba“. (Mátel, 2010, s. 88)

Byť čestný, poctivý, ohľaduplným k ostatným teda prejavovať ľudskosť a úctu, ktorá je úzko spätá s akceptáciou práv všetkých ľudí bez žiadneho rozdielu, ale aj spôsob spravodlivo rozdeľovať hodnoty v podobe pochvaly alebo trestu, odmietať akúkoľvek dvojtvárnosť, ale naopak byť pravdovravný považujeme v sociálnej práci s rómskymi komunitami za veľmi

podstatné. „Spravodlivosť ako atribút osobnosti neznamená len konať spravodlivo, ale aj mať konatívnu tendenciu zmýšľania alebo presvedčenia spravodlivosti (nielen napr. zo strachu pred trestom alebo spoločenskou izolovanosťou), pretože primerané konanie je spravodlivé, ak je vedené predchádzajúcou všeobecnou ideou spravodlivosti alebo konkrétnou myšlienkou spravodlivosti.“ (Hajduk, 2009, s. 12) Taktiež vyhnúť sa zneužívaniu dôvery rómskej komunity za účelom prospechu pre seba, pretože úžitok by mal byť upriamený na klienta, ktorý potrebuje pomoc, pretože v tejto situácií si klient k aktérovi vytvára veľmi silnú dôveru. Teda môžeme z pohľadu profesijnej etiky (aplikuje všeobecné mravné normy na konkrétnu profesijnú činnosť) ako aplikovanej etiky v sociálnej práci hovoriť o princípe zodpovednosti, princípe humanizmu, princípe spravodlivosti a rovnosti, princípe čestnosti a svedomitosti, o princípe dôveryhodnosti.

Za ďalšie morálne princípy konkrétne v práci terénneho sociálneho pracovníka a učiteľa považujeme princíp dobročinnosti, princíp ľudskej dôstojnosti a princíp autonómnosti. Princíp dobročinnosti v sociálnej práci s marginalizovaným a exkludovaným rómskym spoločenstvom by mal byť predovšetkým zameraný na správanie a konanie, ktoré sa riadi zásadami altruizmu. Teda potlačiť vlastný egoizmus a vykonávať dobročinnosť na úkor vlastného dobra. Inak povedané uprednostniť dobro iných pred vlastným, teda ochotne obetovať vlastný záujem v prospech záujmu iných. Ide teda o nezištnú pomoc poskytovanú Rómom, ktorí ju potrebujú. Avšak s princípom dobročinnosti vyvstávajú otázky, ako je vôbec možné, že dobročinnosť v spoločnosti existuje, čo motivuje človeka, aby konal nezištne pre pomoc druhým? Princíp ľudskej dôstojnosti sa viaže na hodnotu života človeka a jeho správanie a konanie. Ak hovoríme o sociálnej práci poskytovanej exkludovaným Rómom, musíme zdôrazňovať a samozrejme aj dbať na vzájomnú úctu a rešpekt nielen k nim, ale zároveň dbať na to, aby úcta a rešpekt sa dodržiavali aj vo vzťahu k aktérom sociálnej práce s cieľom vybudovať pevné vzájomné vzťahy. Pod ľudskou dôstojnosťou teda rozumieme rešpekt k ľudskej bytosti a to bez ohľadu na pohlavie, vek, rasu, vzdelanie, vieru a pod. Princíp ľudskej dôstojnosti uznáva človeku vrodené právo a tiež jeho akceptovanie a etické zaobchádzanie. Ľudská dôstojnosť sa často krát používa aj v súvislosti s problémom zaobchádzania utláčaných a ohrozených skupín a národov, kultúr a subkultúr, prívržencov náboženskej viery či ideálov. Princíp autonómnosti akceptuje autonómiu človeka resp. jeho schopnosť vykonať vlastné rozhodnutia vzťahujúce sa k jeho životu. Podľa tohto princípu ľudia by mali mať kontrolu nad svojim životom v čo najväčšej miere, pretože, len oni sami vedia úplne pochopiť ich zvolený typ spôsobu života. Napríklad podľa Ferrara autonómia sa týka zodpovednosti aktéra za voľbu smeru svojho konania bez ohľadu na dôvody alebo typ

racionality, ktorý túto voľbu inšpiroval. Autentické správanie je určitým spôsobom spojené s jadrom aktérovej osobnosti a v konečnom dôsledku ju aj vyjadruje. (Ferrara, 1997, s. 88) V podstate tento princíp je rozšírením etického princípu dobročinnosti, pretože osoba, ktorá je nezávislá zvyčajne uprednostňuje mať vlastnú kontrolu nad svojim životom za účelom dosiahnutia takého spôsobu života, ktorý je pre ňu čo najviac prospešný.

Záver

Na jednej strane vzhľadom k tomu, že terénny sociálny pracovník poskytuje pomoc klientovi v takej situácii, ktorú nedokáže sám zvládnuť a adekvátne vyriešiť, na strane druhej, keď klient sociálnej práce dokáže po istom čase zvládať svoju sociálnu situáciu vlastnými silami, klient sa tak stáva nezávislým od tejto pomoci. Rómska komunita si však vyžaduje práve dlhodobú pomoc sociálnych pracovníkov. Aj toto bol dôvod prečo sme v príspevku upriamili pozornosť na morálne princípy terénneho sociálneho pracovníka a učiteľa. Pretože práve hodnoty, ku ktorým sa vzťahujú morálne princípy by mali byť základom ich uznávania. Myslíme si, že obe povolania si vyžadujú pri práci s rómskou komunitou vynaloženie veľkého úsilia a ako pomoc resp. spoluprácu medzi oboma profesiami by mohla byť napríklad v tejto stručnej podobe - terénny sociálny pracovník by mal oboznamovať učiteľa o sociálnej a ekonomickej situácii konkrétneho žiaka, z toho dôvodu, aby učiteľ vedel pochopiť situáciu, v ktorej sa žiak spolu s rodinou nachádza. Terénny sociálny pracovník vzhľadom k tomu, že v tejto kooperácií vystupuje akýmsi prostredníkom medzi učiteľom a žiakom, resp. faktom je, že učiteľ nie je v každodennom kontakte s rodičom, terénny sociálny pracovník by mal učiteľovi sprostredkovávať informácie o edukačných problémov žiaka. Pretože mnoho rodičov nevedia správne interpretovať problémy s ktorými sa dieťa doma nevie vysporiadať, napríklad pri písaní si domácich úloh. Faktom je aj to, že svojim deťom napríklad pri domácich úlohách nedokážu pomôcť, a to jednoducho preto, lebo nemajú ukončené ani len základné vzdelanie resp. sami zadaniam úloh nerozumejú. Týmto by terénny sociálny pracovník prispieval k zlepšeniu situácie a nabádal by žiakov a ich rodičov i komunitu k správnym postojom k vzdelávaniu, ale aj k tomu, prečo je pre nich vzdelanie dôležité. Učiteľ by mal zasa informovať terénneho sociálneho pracovníka o školskej dochádzke príp. záškoláctva, učebnej úspešnosti resp. neúspešnosti žiaka, jeho správaní a povinnostiach v škole a v tomto zmysle spoločne kooperovať a navzájom si pomáhať. Pretože faktom, je to, že dobre zvládnutá kooperácia týchto profesií môže viesť k zlepšeniu sociálnych, ekonomických a edukačných problémov rómskych žiakov zo sociálne znevýhodneného prostredia.

Zoznam bibliografických odkazov

[1] FERRARA, A. 1997. Autonomie a autenticita. In: *Etika autonomie a autenticity*. Praha: Filozofia, 1997. 215 s. ISBN 80-7007-099-4.

[2] HAJDUK, Ľ. 2009. *Filozofia spravodlivosti.* Bratislava : ŠPÚ, 2009. 104 s. ISBN 978-80-89225-49-1

[3] JANKOVSKÝ, J. 2003. *Etika pro pomáhajíci profese.* Praha : Triton, 2003. 223 s. ISBN 80-7254-329-6.

[4] LORAN, T. 2010. *Andragogicko – sociálne dilemy prípravy exkludovaných pre potreby vedomostnej spoločnosti*. In: *Pedagogická revue*. ISSN 1335-1982, 2010, roč. 62, č. 1-2, s. 42 – 54.

[5] LORAN, T. 2009. *Paradigma kreovania ľudského kapitálu Rómov.* Bratislava : Štátny pedagogický ústav, 2009. 170 s. ISBN 978-80-89225-56-9.

[6] MÁTEL, A. 2010. Etická zodpovednosť voči sebe a profesii. In: *Etika sociálnej práce*. Bratislava : Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety, 2010. ISBN 978-80-89271-85-6, s. 88 – 98.

[7] VAJDA, J. 1995. *Etika.* Nitra: Enigma, 1995. 203 s. ISBN 80-85471-23-X.

Kontakt

Mgr. Jozef Facuna

Štátny pedagogický ústav

Pluhová 8

830 00 Bratislava

E-mail: jozef.facuna@statpedu.sk; jozef.facuna@gmail.com

Etika v sociálnej práci s rómskou rodinou

Ethics in Social Work with the Roma family

Ladislav FÍZIK

Abstrakt

Sociálna práca je praktická činnosť, zameraná na zmierňovanie, eliminovanie a riešenie sociálnych problémov, ktoré presahujú osobný rámec jednotlivca, skupiny, alebo komunity. Cieľovou skupinou sú ľudia, ktorí sa ocitli v hmotnej alebo v sociálnej núdzi, nevynímajúc rómsku rodinu. Rómska rodina je špecifická, vyžaduje si „iný" prístup a tu sa otvára priestor pre etiku. Etika je pomáhajúcou disciplínou pre sociálnu prácu, nakoľko sa pracuje s ľuďmi, ich osudmi. Aj vo vzťahu k rómskej rodine je potrebné uplatňovať etické princípy, ktoré vychádzajú z najzákladnejšieho princípu dôstojnosti a jedinečnosti každého jednotlivca. Hovorí o tom, že je potrebné rešpektovať status a potreby každého jednotlivca, bez ohľadu na stupeň kvality a faktor užitočnosti, pretože každý človek je hodný úcty, má právo na svoj rozvoj a má právo viesť spokojný, zmysluplný a plnohodnotný život.

Kľúčové slová

Hodnota, etika, etické princípy, sociálna práca, rómska rodina, etické problémy a dilemy, etický kódex a jeho princípy.

Abstract

Social work is a practical activity concentrated on reducing, eliminating and solving social problems which extend a personal scope of an individual, group or community. The target group represent people in a material or social need not excepting Roma family.
Roma family is very specific and requires a "different" attitude. This opens up a room for ethics. Ethics is a helping discipline for social work since it works with people, with their destinies. Ethical principles derived from the base principle of dignity and uniqueness of every individual need to be applied also towards to the Roma family. It means that the status and needs of every individual must be respected regardless of his quality degree and beneficial effect. Every human being is honourable; he has the right to progress and the right to live a peaceful, meaningful and satisfactory life.

Key words

Value, ethics, ethical principles, social work, Roma family, moral issues and dilemmas, ethical code and its principles

Úvod

V očiach každého z nás existuje viacero variant slova hodnota, ktoré nemusia byť totožné. Mnohí odborníci sa snažili pojať pojem hodnota komplexne. Napríklad podľa Strieženca (1996, s. 69-70) je hodnota vzťahová kategória v niekoľkých rovinách a je jednou z foriem prejavu sociálnych vzťahov v spoločnosti. Charakterizuje význam určitých javov pre spoločnosť a a j ich osobný zmysel pre jednotlivca. Hodnota tak vyjadruje vzťah vecí, javov

alebo skutočností k človeku, v ktorom sa jav stáva súčasťou ľudského života. Aj na človeka je možné pozerať sa z pohľadu definície hodnoty. Cieľom predloženého príspevku je poukázať na niektoré dôležité etické hodnoty a princípy potrebné pre sociálnu prácu s rómskou rodinou. V prvej časti príspevku preto predstavím základnú terminológiu a klasifikáciu hodnôt. Za dôležité považujem aj uvedenie základných charakteristík rómskej rodiny. Práve sociálni pracovníci by spolu s ďalšími pracovníkmi pomáhajúcich profesií mohli zásadne prispieť k preklenutiu bariér medzi minoritou a majoritou.

Základná terminológia

Etika je v podstate praktická filozofia, pretože úzko súvisí s filozofiou, ale na rozdiel od filozofie dáva praktické rady. Pojednáva o tom, čo je dobré a zlé, čo je správne, chcené, ako sa má človek správať a pod. Svojím etickým uvažovaním sa v spoločenskej realite aplikuje na konkrétne oblasti. Patrí medzi určité regulátory správania sa ľudí v spoločnosti, pretože tam, kde končí právo začína etika. Etika je kľúčovou zložkou sociálnej práce. Jej poslaním je pomáhať ľuďom v ťažkých životných situáciách. Podľa Beauchampa (1996, s. 80-81) sú etické princípy definované ako „fundamentálne štandardy správania, na ktorých závisia mnohé iné štandardy a súdy. Princíp je nevyhnutnou normou v myšlienkovom systéme, ktorý utvára základ pre morálne uvažovanie v tomto systéme“. Všeobecné etické princípy, hodnoty a normy sa aplikujú aj v profesii sociálna práca, pretože sociálni pracovníci sú dennodenne konfrontovaní s neľahkými ľudskými osudmi. Je prirodzené, že pri reálnej konkretizácii etiky v sociálnej práci sa kladie výrazný dôraz na finálny cieľ, a to s prízvukovaním mravne povinného nasmerovania ľudskej činnosti (Oláh et al., s. 163).

Niektoré etické problémy v sociálnej práci s rómskou rodinou

Sociálna práca je praktická činnosť zameraná na zmierňovanie, eliminovanie a riešenie sociálnych problémov, ktoré presahujú osobný rámec jednotlivca, skupiny alebo komunity. Cieľovou skupinou sú ľudia, ktorí sa ocitli v hmotnej alebo sociálnej núdzi, nevynímajúc rómsku rodinu.

Rómska rodina

Vo všeobecnosti možno povedať, že rómska rodina i v súčasnosti reprezentuje tradičný typ viacgeneračnej rodiny. To je aj najvýraznejší rozdiel medzi rómskou a majoritnou rodinou. Pochopiť „inakosť“ rómskej komunity znamená uvedomiť si, že ich tradícia je na hony vzdialená tradícii usadlých národov. Tí, čo považujú Rómov za parazitov, si neuvedomujú, že práve oni majú v mnohých oblastiach dôležitú úlohu. Rómsku kultúru možno pochopiť len

porozumením „cigánskej duše“. Ich kultúrna rozptýlenosť a prístup okolia im neumožnili vytvoriť stále hodnoty, a preto nestavali budovy, mestá ani pamiatky, tak ako iné spoločenstvá. Vytvorili si vlastný svet, ktorý je obrazom ich duše. U Rómov dominuje silný návyk a potreba telesnej blízkosti. „K podstate rómstva patrí aj ochota deliť sa. Úcta k hosťovi je na prvom mieste a patrí stále, aj v tých najzaostalejších osadách k rómskym cnostiam. Citová spontánnosť a živý temperament Rómov sa prejavuje v ich veselosti, zábave a tanci. City a láska sú vyjadrované skôr rečou tela“ (Radičová, 2001, s. 64).

Najväčšiu hodnotu pre Rómov predstavuje život ako taký. Podporujú sa prejavy života a to čo bráni slobodnému životu, je vnímané negatívne. Rómovia tiež uctievajú svojich predkov, ktorým vďačia za v minulosti nadobudnuté postavenie v rámci rómskej komunity. Vlastné sebavedomie Rómovia odvodzujú od vlastnej rodiny, viac než od dosiahnutého vzdelania, postavenia v majoritnej spoločnosti, majetku a výkonu profesie. Najdôležitejšia v živote Róma je veľká rodina.

Po novembri 1989 sa v živote rómskych rodín mnohé zmenilo. Na tejto zmene sa podpísali najmä politické, ekonomické, sociálne a kultúrne procesy v spoločnosti. Rodina sa snaží zvládať požiadavky spoločnosti na jednej strane, na strane druhej je však voči mnohým zmenám rezistentná. Značná časť rómskych rodín sa vyznačuje vysokou nezamestnanosťou, stratou sociálnych istôt a vzrastaním biedy. V súčasnosti žijú s pocitmi beznádeje a neschopnosti riešiť existenčné problémy, čím sa stávajú mnohoproblémové. Dochádza v nich k vysokému nárastu sociálno-patologických javov. Okrem uvedeného sa tiež vyhrocujú vzťahy medzi rómskymi rodinami a rodinami majoritnej spoločnosti. Toto spôsobuje vznik sociálneho vylúčenia Rómov a ich rodín na okraj spoločnosti. Sociálne vylúčenie negatívne ovplyvňuje ich prístup k pracovným príležitostiam, vzdelaniu a verejným službám.

Obmedzená komunikácia medzi Rómami a Nerómami, rastúca nezamestnanosť a vzrastajúca závislosť Rómov na sociálnych dávkach a negatívne predsudky na oboch stranách môžu viest k zhoršeným vzťahom medzi Rómami na jednej strane a úradníkmi miestnych samospráv a poskytovateľmi sociálnych služieb na strane druhej (In Kol. aut, 2002, s. 10).

Vybrané etické problémy v sociálnej práci s Rómami a rómskou rodinou

Ako už bolo poukázané, rómska rodina žijúca v chudobe je odkázaná na dávky sociálnej pomoci a čoraz častejšie sa stáva závislou na pomoci zo strany štátu. Za rozhodovaním o poskytovaní informácií k jednotlivým dávkam sociálnej pomoci a o rozhodovaní, kto a za akých podmienok dávky poberá však nestojí štát ako taký, ale konkrétny jednotlivec. Väčšina kompetentných a zodpovedných pochádza z majoritnej spoločnosti a často logicky zápasia

s väčšou alebo menšou mierou predsudkov voči minorite. Dochádza u nich k vzniku etických problémov a dilem, hlavne v situáciách, kedy je evidentné, ako by mali rozhodnúť, ale toto rozhodnutie sa im osobne prieči, prípadne stoja pred dvoma alebo viacerými možnosťami, kde dochádza ku konfliktu morálnych princípov. Za spomenutie stoja aspoň niektoré:

- Rómovia ako „nepoctiví chudobní" – vzniká z pohľadu neuváženého hospodárenia s financiami. Róm pozná minulosť a prítomnosť, budúcnosť pre neho neexistuje, v čase hojna hoduje, neskôr nemá na uspokojenie základných potrieb. Pre majoritnú spoločnosť je tento spôsob života nepochopiteľný a neakceptovateľný.
- Rómovia ako kočovníci a migranti – tento postoj odráža ich kočovnú povahu, často migrujú, akoby za lepšími podmienkami do iných štátov, nevedia sa však prispôsobiť potrebným podmienkam, následne dochádza k vyhosteniu.
- Rómovia ako ľudia nedôveryhodní – pre mnohých občanov majority Rómovia nie sú schopní dodržiavať isté pravidlá a spoločenské normy, preto často dochádza k tomu, že napríklad práca sa poskytne členovi majority skôr ako Rómovi.
- Rómovia ako ľudia neprispôsobiví – ich spôsob života ako vylúčenej komunity na okraji spoločnosti im dáva nálepku neprispôsobivosti a neschopnosti splynúť s väčšinovou časťou obyvateľstva daného územia.
- Rómovia ako nelojálni občania – majorita považuje väčšinu Rómov za vypočítavú, pomoc a dávky berú ako samozrejmosť, ale na druhej strane pre svoje mesto či krajinu nie sú ochotní pomôcť z vlastného presvedčenia.

Tu sa otvára priestor pre aplikáciu etických princípov a noriem v praktickej oblasti sociálnej práce a pre ich striktné dodržiavanie. Tieto normy v Slovenskej republike definuje etický kódex sociálneho pracovníka.

Etický kódex sociálneho pracovníka

Etický kódex môžeme považovať za profesijný štandard sociálnej práce, ktorý obsahuje všeobecné ustanovenia etického správania ku každému klientovi bez rozdielu. Podstavou je rešpektovanie práva druhých, avšak, ako už bolo uvedené, v praxi sa na to ľahko zabúda (Oláh et al., 2009, s. 167). Každý sociálny pracovník pozná etický kódex, ale jeho efekt sa prejaví až vtedy, keď sa s ním zžije a systematicky ho uplatňuje a používa v praxi.

Medzinárodná federácia sociálnych pracovníkov sformulovala Medzinárodný etický kódex profesionálnych sociálnych pracovníkov (1994) do súhrnu, do ktorého patria nasledovné normy (Oláh et al., 2009, s. 167-169):

1. Normy pre vystupovanie a správanie sa sociálneho pracovníka

2. Etická zodpovednosť sociálneho pracovníka voči klientom
3. Etická zodpovednosť sociálneho pracovníka voči kolegom
4. Etická zodpovednosť sociálneho pracovníka voči zamestnávateľom a zamestnávateľským organizáciám
5. Etická zodpovednosť sociálneho pracovníka voči svojej profesii
6. Etická zodpovednosť sociálneho pracovníka voči spoločnosti

Etický kódex odráža základné ľudské práva a slobody, z ktorých vychádzajú nasledovné princípy.

1. Princíp dôstojnosti a jedinečnosti každej ľudskej osobnosti – tento princíp zaväzuje sociálneho pracovníka k tomu, aby dôstojne jednal s každým klientom a to tak aj s rómskou rodinou, aby akceptoval jej jedinečnosť a bol ochotný prijať, že isté ponúkané riešenia nie sú pre rómsku rodinu z hľadiska ich jedinečnosti riešením, a že ich neprijatím nevyjadrujú svoju neschopnosť prispôsobiť sa, ale poukazujú na svoju jedinečnosť a odlišnosť ich kultúry a hodnôt.
2. Princíp autonómie a sebaurčenia – tento princíp opäť zaväzuje sociálneho pracovníka k rešpektovaniu slobodného rozhodnutia klienta pri výbere z viacerých možností, t. j. ak sa rómska rodina rozhodne pre určitú možnosť sociálny pracovník musí toto rozhodnutie, nech je akékoľvek nevýhodné, rešpektovať a nesmie ich právnymi prostriedkami donútiť k inému rozhodnutiu.
3. Princíp beneficiencie – tento princíp vychádza z princípu sociálnej spravodlivosti, v praxi to znamená, že aj rómska rodina ako klient musí mať z konania sociálneho pracovníka maximálny prospech pri rešpektovaní platných legislatívnych noriem, tak isto ako rodina z majoritnej spoločnosti.
4. Princíp zodpovednosti – sociálny pracovník musí aj pri práci s rómskou rodinou zvoliť zodpovedný prístup, poskytnúť jej primerané a vhodné služby v požadovanom rozsahu, kvalite a v primeranom čase.
5. Princíp solidarity – praktická činnosť v sociálnej práci musí byť obhajkyňou sociálne vylúčených osôb a musí byť aktívna v prospech sociálne znevýhodnených skupín a to sa týka aj rómskych rodín.
6. Princíp subsidiarity – v rámci poskytovania praktickej pomoci je potrebné ukázať možnosti riešenia ich problémov, neriešiť ich však za klientov. Rómska rodina ako klient sa musí s riešením najprv stotožniť a potom ho uskutočniť, čo pre ňu znamená výraznú vnútornú zmenu. Oproti majorite to môže byť zdĺhavejší proces, ak riešenie urobíme za rómsku rodinu, nedostáva sa jej vlastne nijakej pomoci.

7. Princíp spravodlivosti – pri práci s rómskou rodinou ako klientom sociálneho pracovníka musí byť uplatňovaná tak zákonná spravodlivosť ako aj spravodlivosť štrukturálna (rovnosť šancí a príležitostí).
8. Princíp dôvernosti – sociálni pracovníci musia mať aj pri práci s rómskymi rodinami na zreteli zásady súkromia, dôvernosti a zodpovedného využívania poskytnutých informácií. Informácie o klientovi sa nesmú poskytovať, iba so súhlasom klienta, ak súd alebo zákon nestanoví inak.

V závere možno povedať, že je potrebné rešpektovať status a potreby každého jednotlivca, bez ohľadu na stupeň kvality a faktor užitočnosti, pretože každý človek je hodný úcty, má právo na svoj rozvoj a má právo v rámci svojich hodnôt a predstáv viesť spokojný, zmysluplný a plnohodnotný život.

Zoznam bibliografických odkazov

[1] BEAUCHAMP, T. L. 1996. *The Role of principles in Practical Ethics*. Toronto : University of Toronto Press, 1996.

[2] Kol. aut. 2002. *Chudoba Rómov a sociálna starostlivosť o nich v Slovenskej republike*. Bratislava : Nadácia S:P:A:C:E:, 2002.

[3] OLÁH, M. a kol.: *Sociálna práca – vybrané kapitoly z dejín, teórie a metód sociálnej práce.* Bratislava: Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety, Katedra sociálnej práce, 2009, s.163

[4] RADIČOVÁ, I. 2001. *Hic Sunt Romales*. Bratislava: Nadácia S:P:A:C:E:, 2001.

[5] STRIEŽENEC, Š. 1996. *Slovník sociálneho pracovníka.* Trnava: AD, 1996

[6] www.prohuman.sk/rodina-ako-pilier-kultury-u-romov, 9.10.2010, 10:30

Kontakt

PhDr. Ladislav Fízik, PhD.

Ústav rómskych európskych štúdií Vysokej školy zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety v Bratislave

Bakossova 5, 974 01 Banská Bystrica

romabusines@pobox.sk

Etické aspekty uskutočňovania opatrovateľskej služby v domácom prostredí klienta

Ethical aspects of performing nursing service in the home environment of a client

Iveta GALLOVÁ

Abstrakt

Opatrovateľská služba v domácom prostredí klienta je formou terénnej sociálnej práce, ktorá kladie špecifické nároky na osobnosť i samotnú službu sociálneho pracovníka – opatrovateľa. Autorka sa vo svojom príspevku zaoberá praktickými etickými aspektmi a problémami s ktorými sa stretávajú sociálni pracovníci pri výkone opatrovateľskej služby v domácom prostredí klienta. Vychádza aj z prieskumu, uskutočneného u opatrovateliek v menšej neziskovej organizácii, ktorá vykonáva uvedenú sociálnu službu. V závere sa pokúša predložiť východiská a možné riešenia etických problémov tejto služby.

Kľúčové slová

Opatrovateľská služba, domáce prostredie klienta, etické aspekty, starostlivosť o klienta.

Abstract

Nursing service in the home environment of a client is the form of social work performed outside nursing institutions which lays specific requirements on the personality as well as the very service of the social worker – the nurse. In her contribution, the author deals with practical ethical aspects and problems which social workers meet in performing nursing service in the home environment of a client. She also proceeds from the study performed among nurses in a small-scale non-profit organisation which performs the given social service. In the conclusion, she attempts to propose possible actions and possible solutions of ethical problems of this service.

Key words

Nursing service, the home environment of a client, ethical aspects, treatment of a client.

Verím, že väčšina rodín si uvedomuje jednu zo svojich základných funkcií a poslania – ochrannú funkciu, ktorej súčasťou je aj postarať sa o svojich slabších a na pomoc odkázaných členov. Zabezpečiť starostlivosť o svojich rodičov je jednou zo základných morálnych a etických požiadaviek, kladených na dospelé deti. Sú to požiadavky nielen prirodzeného morálneho zákona, ale aj z Božích prikázaní - Cti otca svojho i matku svoju, aby dni tvojho života dlho trvali a aby sa ti darilo na zemi, ktorú ti dá Pán, tvoj Boh! (Dt 5,16) (Porov. Sumec, 2005, s. 75). Sv. Otec Benedikt XVI. v tejto súvislosti hovorí: „S pokrokom medicíny a ďalšími faktormi spojenými s predlžovaním veku je dôležité poznať prítomnosť rastúceho počtu starších ako požehnanie pre spoločnosť. Každá generácia sa môže učiť skúsenosti a

múdrosti predchádzajúcej generácie. Okrem toho zabezpečenie starostlivosti starším osobám by nemalo byť predovšetkým považované za skutok veľkodušnosti, ale ako splácanie dlhu vďačnosti.“ (Príhovor Benedikta XXVI. seniorom pri návšteve Domova pre seniorov „St. Peter´s residence“ dňa 18. 9. 2010)

V záujme zachovania dôstojnosti, slobody, autonómie a udržania základnej sebaobsluhy človeka je určite veľmi dobré, keď na pomoc odkázaná osoba má možnosť, pokiaľ sa to dá, zostať vo svojom domácom prostredí. Súčasná náročná doba však kladie veľké nároky na pracovnú vyťaženosť ekonomicky aktívneho jednotlivca na úkor rodiny. Táto skutočnosť vplýva aj na možnosť rodiny postarať sa o svojich na pomoc odkázaných príbuzných. Rastie aj množstvo osamelo žijúcich seniorov. Rodiny z rôznych dôvodov nemôžu, nechcú, alebo ani nevedia sami zabezpečiť túto starostlivosť. „Akademik Vladimír Pacovský (1990) zdôrazňuje, že rodina musí „chcieť, vedieť a môcť“. Ak sa chce rodina zodpovedne postarať o svojich rodičov, musí vytvoriť predpoklady pre túto starostlivosť. Niektoré zvládne sama, v iných by jej mala pomôcť spoločnosť v rámci poskytovania sociálnych služieb. Starý človek má žiť a dožiť predovšetkým v rodine. Dospelé deti by mali považovať za svoju povinnosť poskytnúť starostlivosť svojim rodičom.“ (Hechl, 1994, s. 33)

Nie každá rodina je schopná postarať sa o svojho na pomoc odkázaného člena. Tu by mala prísť na pomoc spoločnosť, alebo komunita, ktorá rôznymi formami sociálnej pomoci pomáha riešiť túto pre rodinu veľmi náročnú a zaťažujúcu situáciu. P. Donati uvádza medzi intervenciami spoločnosti, ktoré sa stávajú referenčnými pre stratégiu verejnej sociálnej starostlivosti potrebu spravodlivo prerozdeleného finančného zabezpečenia, ako aj spravodlivé rozdelenie pre tých, ktorí si dobrovoľne vezmú na seba bremeno starostlivosti o deti, starých ľudí a postihnutých, ako aj potrebu sociálnych intervencií, ktoré plne budú brať do úvahy kvalitatívne a kvantitatívne potreby rodín. (Porov. Sumec, 2005, s. 58-59).

Konkrétnou realizáciou sociálnej pomoci spoločnosti, či komunity je sociálna služba opatrovateľskej starostlivosti v domácom prostredí klienta. Uvedená služba, na rozdiel od zariadení sociálnych služieb, je špecifická práve v tom, že je vykonávaná v domácom prostredí klienta prostredníctvom sociálneho pracovníka – opatrovateľa. Ten prichádza ku klientovi do jeho domáceho prostredia na určitý dohodnutý čas, aby mu pomohol s úkonmi sebaobsluhy, či kontaktu so sociálnym prostredím, na ktoré on sám už nestačí. Určite, potreba tejto služby bude v budúcnosti narastať aj vzhľadom k zvyšovaniu počtu seniorov a osôb, odkázaných na pomoc druhých.

Čo je opatrovateľská služba

Opatrovateľská služba je legislatívne definovaná Zákonom č. 448/2008 o sociálnych službách a o zmene a doplnení zákona č. 455/1991 Zb. o živnostenskom podnikaní (živnostenský zákon) v znení neskorších predpisov. V uvedenej právnej úprave § 41 hovorí, že je jednou zo sociálnych služieb, poskytovanej fyzickej osobe, ktorá je odkázaná na pomoc inej fyzickej osoby, jej stupeň odkázanosti je najmenej II. stupeň a je odkázaná na pomoc pri úkonoch sebaobsluhy, úkonoch starostlivosti o svoju domácnosť a základných sociálnych aktivitách. Špecifikom uvedenej služby je skutočnosť, že je vykonávaná v domácom prostredí klienta. V rámci uvedenej služby opatrovateľ - opatrovateľka pomáha pri nevyhnutných životných úkonoch bežnej osobnej hygieny, donáške a podávaní jedla, nevyhnutných prácach v domácnosti, či súvisiacich s prevádzkou domácnosti, ako aj zabezpečenie kontaktu so spoločenským prostredím.

Podľa §6 Zákona č. 448/2008 Z.z. poskytovatelia opatrovateľskej služby majú pri vykonávaní tejto formy sociálnej pomoci sledovať a mať na zreteli v prvoradom rade potreby klienta. Klient má právo na poskytnutie kvalitnej sociálnej služby, ktorá svojím rozsahom, formou a spôsobom poskytovania umožňuje realizovať jeho základné ľudské práva a slobody, zachováva ľudskú dôstojnosť, aktivizuje k posilneniu sebestačnosti, zabraňuje sociálnemu vylúčeniu a podporuje začlenenie do spoločnosti. Tieto princípy by mali byť základnou etickou normou každej sociálnej služby, teda aj opatrovateľskej služby. Okrem toho poskytovateľ sociálnej služby je povinný prihliadať na individuálne potreby prijímateľa sociálnej služby, aktivizovať prijímateľa sociálnej služby podľa jeho schopností a možností. Ďalej spomínaný zákon v §7 deklaruje poskytovať sociálnu službu na odbornej úrovni, spolupracovať s rodinou, obcou a komunitou pri utváraní podmienok na návrat prijímateľa do prirodzeného rodinného, alebo komunitného prostredia zo zariadenia s celoročnou pobytovou formou, pri rešpektovaní jeho osobných cieľov, potrieb, schopností a zdravotného stavu.

Etické princípy, zodpovednosť a konanie sociálnych pracovníkov pri rešpektovaní práv prijímateľov sociálnej služby definuje nielen Zákon o sociálnych službách, ale aj Etický kódex sociálnych pracovníkov Slovenskej republiky z r. 1997. (Uvedený dokument uverejnený aj v Mátel a kol., 2010, s. 68) „Veľkým posunom v tejto oblasti je aj prijatie Etického kódexu Asociácie poskytovateľov sociálnych služieb v Slovenskej republike v Bratislave dňa 21.5.2009. Tento dokument bol prijatý pre potreby Asociácie poskytovateľov sociálnych služieb v Slovenskej republike, ktorá registruje aktuálne 75 členských organizácií.“ (Ďurčeková – Tekel, 2010, s. 323)

Špecifické etické problémy a dilemy služby domácej opatrovateľskej starostlivosti

Každá sociálna služba má svoje špecifické etické dilemy a problémy. Praktické uplatnenie etického kódexu sa uplatňuje v duchu konkrétnej poskytovanej sociálnej služby. „Presne stanovené pravidlá, ktoré sú obsiahnuté v profesijných kódexoch nielen poukazujú na najvýznamnejšie hodnoty, ku ktorým sa profesia hlási, ale obsahujú tiež požiadavky na správanie sa členov danej profesie. V tejto súvislosti sa môžeme pomerne často stretnúť s názorom, že etické profesijné kódexy chránia členov danej profesijnej komunity pred chybami, či chybnými postupmi, ktoré sa môžu vyskytovať v určitých situáciách (J.Vajda, J., 2004, Thompson, M., 2004, Banks, S., 2001).“ (Levická, 2010, s. 13)

„Matoušek (2003, s. 62 - 63) hovorí o etických zásadách ako o pravidlách, ktoré upravujú žiaduci spôsob profesionálneho správania s ohľadom na náročné, prípadne konfliktné situácie. Konfliktné a náročné situácie, ktoré si vyžadujú etické rozhodnutia nazývame aj etickými dilemami alebo etickými problémami. Sarah Banks (2006, s. 160) definuje etickú dilemu ako voľbu medzi dvoma rovnako nevítanými (nežiaducimi) alternatívami, ktoré komplikujú konflikt medzi etickými hodnotami. „Povaha dilemy je, že akékoľvek rozhodnutie sa uskutoční, bude to mať nepredvídateľné následky. Zvyčajne existuje výber medzi dvoma alebo viacerými spornými hodnotami alebo etickými princípmi, o ktorých si myslíme, že všetky sú dôležité“ (Banks, 2006, s. 169). Naproti tomu etický problém charakterizuje autorka (Banks, 2006, s. 169) skôr ako absenciu vhodných zdrojov potrebných na zlepšenie situácie klienta.“ (Ďurčeková – Tekel, 2010, s. 323)

Z vlastných praktických skúseností v profesii sociálneho pracovníka – opatrovateľa, i prieskumu v neziskovej organizácie Samaritán, n.o. Martin, poskytujúcej domácu opatrovateľskú starostlivosť môžeme poukázať na tieto najčastejšie praktické etické problémy a dilemy:

- Opatrovateľ chtiac-nechtiac intímnym spôsobom vstupuje nielen do života klienta, ale aj jeho rodiny, či domácnosti, ktorej sa často stáva jeho súčasťou. Je vo väčšom ohrození z duálnych, či iných nezdravých vzťahov. Etická dilema: do akej miery môže vstúpiť do osobného života klienta a jeho rodiny. Je v jeho kompetencii iba vykonať prácu opatrovateľských úkonov, ktorá je zmluvne dohodnutá, alebo v prípade potreby môže aj hlbšie vstúpiť do života klienta?
- Počas vykonávania svojej práce môže byť svedkom rodinných problémov a konfliktov, ba podsúvaný k tomu, aby vstúpil do týchto konfliktov napr. ako svedok, je žiadaný, aby dával rady, pomáhal riešiť rodinné problémy a pod. Etická dilema: do akej miery

a či vôbec má sociálny pracovník - opatrovateľ kompetencie, aby vstupoval do týchto problémov a „suploval“ profesiu sociálneho poradcu, či terapeuta.

- Opatrovateľ býva často dlhé hodiny sám s klientom, bez priamej spolupráce kolegov a vedenia nadriadeným pracovníkom. Z uvedeného dôvodu musí okamžite sám, bez pomoci kolegov riešiť aktuálne, často aj závažné problémy a situácie, predovšetkým náhle zhoršenie zdravotného (psychického, či fyzického) stavu, aj smrť klienta, či iné okolnosti. Etická dilema: dokáže opatrovateľ v prípade potreby okamžite zastať funkciu lekára, psychiatra, či iných profesií. Je osobnostne zrelý a profesijne tak vybavený, aby dokázal reagovať na podobné náročné situácie.
- Domáce podmienky klienta nie sú vždy ideálne pre vykonávanie opatrovateľskej služby v domácnosti, zvlášť pokiaľ ide o osamelého, sociálne odkázaného klienta, či klienta v nepriaznivej sociálnej situácii. Byt, či dom nie je bezbariérovo upravený, často chýbajú zdravotné pomôcky, posteľ ležiaceho klienta nie je vhodná tak pre samotného klienta, ako aj pre vykonávanie opatrovateľskej služby. Domáce spotrebiče (vysávač, žehlička a pod.) v byte klienta sú často opotrebované, čo zhoršuje podmienky na vykonávanie práce. Byt môže byť zanedbaný, ohrozujúci zdravie nielen klienta, ale aj sociálneho pracovníka. To sa stáva najčastejšie u osamelo žijúcich klientov, ktorý si už nevládzu sami zabezpečiť základné životné potreby, prípadne u rodín, ktoré sa nachádzajú v nepriaznivej sociálnej situácii, alebo rodina neplní svoje základné funkcie zvlášť, keď takáto situácia trvá dlhšie. Etická dilema – začať vôbec opatrovateľskú službu u takéhoto klienta, alebo do akej miery môže sociálny pracovník vstúpiť najprv do riešenia bytovej otázky, či nepriaznivej sociálnej situácie, keď klient potrebuje opatrovateľskú službu okamžite.
- Sociálny pracovník je často konfrontovaný s časovým stresom. Rieši dilemu, či sa má venovať v tejto chvíli osobne klientovi (rozhovor, povzbudenie, počúvanie...), alebo vykonať úkony, ktoré je potrebné vykonať vzhľadom k zmluve o poskytovaní opatrovateľskej služby v časovom rozsahu, v ktorom je daná. Následne musí odchádzať k ďalšiemu klientovi a prísť k nemu v dohodnutom termíne. Preto občas môže byť nútený pristupovať ku klientovi direktívnym spôsobom, aby stihol v určenom čase všetky úkony, predovšetkým úkony osobnej hygieny u klienta. Etická dilema: venovať sa radšej klientovi a pomôcť mu pri zabezpečení sociálneho kontaktu – komunikácia, naplnenie emocionálnych potrieb klienta, alebo zabezpečiť úkony osobnej hygieny, nákupu či nevyhnutných prác v domácnosti bez bližších osobných kontaktov s klientom, resp. do akej miery môžeme obe potreby klienta zosúladiť.

- Pri vykonávaní svojej práce (nákupov) opatrovateľ sám manipuluje s osobnou finančnou hotovosťou klienta. Je prítomný v byte, v ktorom je hmotný majetok klienta, či jeho rodiny, čo je pomerne náročné vzhľadom k psychicky chorým, nedôverčivým, či podozrievavým typom klientov. Etická dilema: akým spôsobom zabezpečiť vykonanie nevyhnutných prác v domácnosti a manipulácie s finančnou hotovosťou tak, aby nebola dotknutá autonómia a dôstojnosť klienta aj v takejto situácii a tiež, aby bol sociálny pracovník – opatrovateľ chránený pred možnou upodozrievavosťou, či aj nespravodlivými obvineniami zo strany prijímateľa sociálnej služby.
- Pri vykonávaní svojej práce opatrovateľ môže byť klientom, či jeho rodinou manipulovaný k tomu, aby vykonával aj úkony, ktoré sú nad rámec zmluvne dohodnutých úkonov, alebo k práci, ktoré sú nad rámec jeho pracovných kompetencií (napr. sociálne poradenstvo, či ošetrovateľské úkony, vybavovanie po úradoch, práce v domácnosti nad rámec zmluvne dohodnutých a pod.). Etická dilema: akým spôsobom komunikovať s klientom, že na takéto práce on sám nemá pracovné kompetencie, keď pritom sám opatrovateľ vidí, že požadované potreby klienta nie sú naplnené a nemá mu ich kto naplniť.
- Pri výkone opatrovateľskej služby sa u jedného klienta pomerne často striedajú viacerí opatrovatelia. Aj keď veríme, že opatrovatelia sú odborne dobre pripravení, predsa len každý opatrovateľ je inou osobnosťou s inými osobnými vlastnosťami, skúsenosťami, povahou. Etická dilema: do akej miery je možné vyhovieť klientovi, ktorý si samozrejme praje opatrovateľa, ktorý najviac vyhovuje jeho povahe a predstavám o vykonávaní opatrovateľskej služby a napĺňaní jeho potrieb.
- Opatrovateľ vo svojej profesijnej činnosti má len málo času na stretanie sa so svojimi kolegami, výmenu pracovných skúseností, pretože obyčajne pracuje u klienta sám. Informácie o klientovi si opatrovatelia odovzdávajú prostredníctvom zápisov do záznamových denníkov, či prostredníctvom koordinátora opatrovateľskej služby. Etická dilema: akým spôsobom zabezpečiť kolegiálnu spoluprácu, riadenie opatrovateľskej služby, aby sa sociálny pracovník – opatrovateľ necítil pri výkone svojej práce osamotený, ponechaný sám na seba a svoje rozhodnutia, čo je psychicky náročné pre opatrovateľa a môže viesť aj k syndrómu vyhorenia, či iným psychickým problémom.

Uvedené konkrétne situácie a etické dilemy sú takto vnímané zo strany sociálneho pracovníka – opatrovateľa. Naznačili sme len niektoré. Pri denno-dennom výkone svojej profesie ich môže byť viac a môžu byť rôznorodé, podobne, aká rôznorodá je aj cieľová skupina klientov prijímajúcich službu domácej opatrovateľskej starostlivosti. Ich riešenie závisí od individuality každého sociálneho pracovníka, jeho profesionálnych a osobných kompetencií, schopností a zručností a skúseností, ale aj od toho, ako sa ku uvedenému problému postavia riadiaci zamestnanci v organizáciách, vykonávajúcich opatrovateľskú službu vo verejnej správe v obciach, či mestách, ale aj odborníci v takom náročnom a rôznorodom odbore, akým je sociálna práca – vedeckí pracovníci, odborníci v oblasti ďalšieho vzdelávania, či iných oblastí, spolupracujúcich s daným odborom.

Možnosti riešenia uvedených etických dilem

Špecifiká práce sociálneho pracovníka, ktorý vykonáva službu opatrovateľskej starostlivosti v domácom prostredí klienta a možnosti riešenia jej etických dilem sa pokúsime aplikovať podľa systematického postupu riešenia etických problémov, ktoré uvádza Reamer (Mátel a kol., 2010, s. 147):

1. *Identifikácia etických problémov, vrátane hodnôt a povinností sociálnej práce, ktoré sa ocitli v konflikte.* V prípade horeuvedených naznačených etických konfliktov a dilem v práci sociálneho pracovníka - opatrovateľa je veľmi dôležité spoznať a komunikovať uvedené etické dilemy so sociálnymi pracovníkmi – opatrovateľmi, ale aj klientmi. Klient, či rodina klienta by mala byť dopredu upozornená na možnosť vzniku situácií, akými sú striedanie sa opatrovateľov u klienta, informácie o právach a povinnostiach sociálneho pracovníka pri vykonávaní jeho profesie u opatrovaného rodinného príslušníka, upovedomenie o tom, že opatrovateľ, aj keď by mal mať samozrejme základné poznatky z komunikácie s klientom, psychológie, sociálnej terapie a sociálneho poradenstva, nie je kompetentný na takéto výkony a odporučiť na takéto úkony odborníka – špecialistu a pod.
2. *Identifikácia jednotlivcov, skupín alebo organizácie, ktorých sa bude etické rozhodnutie pravdepodobne dotýkať.* V prípade opatrovateľskej služby v domácom prostredí klienta sa etické rozhodnutia sa v prvom rade dotýkajú klienta a jeho rodiny. Okrem toho sa etické rozhodnutia dotýkajú aj jednotlivcov a organizácií, ktoré zabezpečujú starostlivosť o klienta. Ide predovšetkým o rozhodovanie, ktorí odborne pripravení jednotlivci, či organizácie môžu pomôcť pri riešení sociálnych problémov klienta. Je potrebné dopredu stanoviť rozsah sociálnej služby, úkonov a pôsobnosti sociálneho pracovníka, aby bol zabezpečený čo najväčší komfort pre klienta a aby neboli dotknuté jeho práva na

dôstojnosť a sebaurčenie a slobodu rozhodovania, ale aj aby sociálny pracovník - opatrovateľ mal uľahčenú situáciu v prípade etických dilem, ktoré vzniknú pri praktickom vykonávaní jeho práce a nebál sa zodpovednosti za svoje rozhodnutia, ktoré vykoná v rámci svojich kompetencií.

3. *Predbežne identifikovať všetky realizovateľné smery konania a následky pre všetkých účastníkov, vrátane potencionálnych prínosov a rizík pre každého z nich.* V tomto prípade ide napríklad aj o určenie a komunikáciu spôsobu starostlivosti o klienta. Odporučiť, či by pre klienta nebola výhodnejšia rezidenciálna starostlivosť permanentná, hoci len na istý čas, prípadne ambulantná starostlivosť, alebo kombinácia opatrovateľskej služby so starostlivosťou v zariadení sociálnych služieb, alebo starostlivosťou zabezpečenou samotnou rodinou. Vyvstáva tu aj etická dilema, keď môžu byť rodinní príslušníci unavení z náročnej starostlivosti o svojho rodinného príslušníka. Začnú uvažovať aj o rezidenciálnej starostlivosti, pritom by radi zabezpečili starostlivosť o svojho blízkeho v domácom prostredí. Riešia morálny a etický problém, či umiestniť svojho rodinného príslušníka v zariadení sociálnych služieb. Tu je opatrovateľská služba veľmi výhodnou sociálnou službou. Opatrovateľ môže podať veľkú pomocnú ruku rodine, lebo pomôže zmierniť únavu z náročnej starostlivosti o rodinného príslušníka, ktorú už rodinní príslušníci nevládzu zabezpečiť sami a pritom na pomoc odkázaný rodinný príslušník zostáva vo svojom domácom prostredí. Samozrejme, každý sociálny prípad je individuálny. Závisí od konkrétnej situácie každého klienta a jeho rodiny. Je to aj otázka pre sociálneho poradcu, aby zvážil odporúčania pre klienta a jeho rodinu.
4. V tejto súvislosti ide *aj o dôkladné preskúmanie dôvodov výhod a nevýhod každého z variant riešenia s ohľadom na etický kódex a platnú legislatívu a etické teórie, princípy a smernice, praktické teórie a princípy sociálnej práce a osobné hodnoty (vrátane náboženstva, kultúry, etických hodnôt a politických ideí)*. Platná legislatíva nie vždy napomáha uplatňovaniu etických princípov. Veľkým problémom bývajú aj ekonomické dôvody, keďže nie každý klient, či jeho rodina má také ekonomické možnosti, aby dokázali zaplatiť opatrovateľskú službu na taký rozsah hodín, ktoré klient potrebuje. Je to etická dilema aj pre organizácie, ktoré zabezpečujú tento typ sociálnej služby. Radi by vyhoveli oprávneným potrebám klienta, ale musia hľadať kompromis medzi potrebami a ekonomickými možnosťami klienta. Sociálnemu pracovníkovi – teda aj opatrovateľovi sa môže stať, že z jeho pohľadu by radšej konal iným spôsobom, než mu legislatíva, či interné predpisy organizácie dovoľujú. Okrem toho, každý sociálny pracovník je iný, má inú hierarchiu hodnôt. Podobne aj každý klient má svoju vlastnú hierarchiu hodnôt

a morálnych, či etických princípov a ideí, ktoré môžu niekedy kolidovať s etickými princípmi sociálneho pracovníka. Východiskom je vzájomná komunikácia a oprávnené záujmy klienta. Základné morálne a etické princípy, ktoré sú v etickom kódexe by mali byť sociálnym pracovníkom, teda aj opatrovateľom komunikované, zvnútornené a aplikované v praxi, teda záväzné. Pri etických dilemách je potrebné dilemu komunikovať medzi sociálnymi pracovníkmi navzájom, predovšetkým začínajúci sociálny pracovníci so skúsenejšími spolupracovníkmi, prípadne ďalšími odborníkmi. Etické dilemy riešiť v tom zmysle, že je potrebné mať na mysli záujmy, uspokojenie potrieb a dobro klienta, ktoré je vyšším dobrom. Samozrejme, sociálny pracovník, ani opatrovateľ nikdy nemôže mať stopercentnú istotu, že konal v záujme vyššieho dobra klienta.

5. *Konzultovanie s kolegami a príslušnými odborníkmi (zamestnancami organizácie, supervízori, právni zástupcovia a odborníci na etiku).* Tu vidím jednu z najdôležitejších možných spôsobov, ako riešiť etické dilemy v práci opatrovateľa. Myslím si, že práve supervízia, systém ďalšieho vzdelávania, možnosť poradiť sa s odborníkmi je ešte stále málo využívaná. V praxi je veľmi dôležitá predovšetkým supervízia, keďže opatrovateľ pracuje v domácnosti klienta obyčajne sám a nemá mu kto poradiť v práci, povedať, čo robí dobre a čo by mal robiť ináč. Podľa našich skúseností sa supervízia ešte pomerne málo využíva v práci opatrovateľov. Môže to byť supervízia uskutočňovaná staršími, skúsenejšími kolegami, alebo koordinátorom opatrovateľskej služby.
6. *Urobenie rozhodnutia a dokumentácia celého procesu rozhodovania.* Dokumentácia v práci opatrovateľov sa uskutočňuje predovšetkým prostredníctvom záznamov o vykonanej opatrovateľskej službe v domácnosti klienta po každej návšteve u klienta. Ide predovšetkým o zaevidovanie opatrovateľských úkonov, ktoré boli uskutočnené, prípadne zmeny zdravotného stavu klienta. V opatrovateľskej praxi by sa mali viac využívať aj písomné záznamy o rozhodnutiach, ktoré urobil sociálny pracovník, poradca, pracovník sociálneho odboru na mestskom, či obecnom úrade, prípadne pracovník Úradu práce, sociálnych vecí a rodiny, či samotný opatrovateľ pri svojej práci. Takéto komplexné záznamy by mali byť pravidelne zhodnocované a komunikované všetkými zainteresovanými sociálnymi pracovníkmi. Určite by to bolo prínosom pre samotného klienta, skvalitnenie opatrovateľskej služby a predovšetkým poskytnutie komplexu služieb (teda nielen opatrovateľskej), ktoré klient, či jeho rodina potrebuje. Porovnávanie a zhodnocovanie záznamov z vykonávanej opatrovateľskej služby u jednotlivých klientov by napomohlo v práci opatrovateľov. Mohli by porovnávať situácie, ktoré musia riešiť s podobnými situáciami, ktoré sa vyskytli u iných klientov a akým spôsobom boli riešené.

Ak sa riešenie neosvedčilo, je možné riešiť situáciu ináč, ak sa riešenie osvedčilo, je možnosť takéto riešenie zopakovať aj u iného klienta.

Záver

Poskytovanie opatrovateľskej služby v domácom prostredí klienta je osvedčenou a veríme, že aj pre budúcnosť perspektívnou a čoraz viac žiadanejšou sociálnou službou. Ako sme poukázali vo svojom príspevku, opatrovateľská služba je veľmi náročnou pre sociálneho pracovníka, ktorý vykonáva túto službu. Má svoje špecifiká, najvýznamnejším je vykonávanie služby v domácom prostredí klienta. Stretáva sa s množstvom rôznorodých klientov, rodín, situácií. Prináša so sebou výskyt a nutnosť riešenia etických dilem a problémov, s ktorými sa stretávajú sociálni pracovníci vo všeobecnosti, ale aj špecifické etické dilemy a problémy, ako sme ich naznačili v príspevku. Navrhli sme niektoré možnosti riešenia danej problematiky. Veríme, že môžu byť prínosom pre skvalitnenie práce sociálnych pracovníkov opatrovateľskej služby v domácom prostredí klienta, predovšetkým skvalitnenie ich prístupu ku klientovi, o ktorý nám predovšetkým ide.

Zoznam bibliografických odkazov

[1] MÁTEL, Andrej a kol. 2010. *Etika sociálnej práce.* Bratislava: Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety, 2010. 183 s. ISBN 978-80-89271-85-6.

[2] SUMEC, Martin. 2005. *Rodina a medzigeneračné vzťahy*. Bratislava: Vydavateľstvo STU, 2005. 111 s. ISBN80-227-2212-X.

[3] ĎURČEKOVÁ, Zuzana, TEKEL, Richard. 2010. *Aplikácia etického kódexu pri výkone sociálnej práce v rámci aktivít neziskových organizácií poskytujúcich sociálne služby v meste Nitra.* In KAPPL, M., SMUTEK, M., TRUHLÁŘOVÁ, Z.: *Etika sociální práce. Sborník z konference VI. Hradecké dni sociální práce.* Hradec Králové: Gaudeamus, Univerzita Hradec Králové, 2010, 486 s., ISBN 978-80-7435-037-5.

[4] HECHL, Ján. 1994. *Prichádza tretí vek.* In: *Rodina ako predmet vedy. Zborník príspevkov z medzinárodného sympózia, konaného v dňoch 12.-13. mája 1994.* Bratislava: Medzinárodné stredisko pre štúdium rodiny, 1994, 142 s.

[5] LEVICKÁ, Jana. 2010. *Etické dilemy sociálnej práce.* In: KAPPL, Miroslav, SMUTEK, Martin, TRUHLÁŘOVÁ, Zuzana: *Etika sociální práce. Sborník z konf. VI. Hradecké dni sociální práce.* Hradec Králové: Gaudeamus, Univerzita Hradec Králové, 2010, 489 s., ISBN 978-80-7435-037-5.

[6] *Tlačová kancelária Konferencie biskupov Slovenska: Príhovor Benedikta XVI. chorým počas návštevy Domu seniorov* [online]. Bratislava: Tlačová kancelária Konferencie

biskupov Slovenska, [2010] [cit. 2010-09-22]. Dostupný z WWW: <http://www.tkkbs.sk/view.php?cisloclanku=20100919004>.

Kontakt

Bc. Mgr. Iveta Gallová, PhD.

Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce, n.o. Bratislava

Palackého 1, 810 00 Bratislava

Kontaktná adresa autora: Jilemnického 51/33, 036 01 Martin

E-mail: ivetagallova@gmail.com

Filozofické a etické východiská sociálnej spravodlivosti

Philosophical and ethical bases of social justice

Ľudovít HAJDUK

Abstrakt

Obsah pojmu sociálna spravodlivosť prešiel v rámci dejín filozofie a etiky od svojho „objavenia“ až po súčasnosť veľmi významným vývojom. Sociálna spravodlivosť sa dnes v rámci filozofie a etiky reflektuje skôr v „hospodárskom“ význame ako problematika spravodlivého rozdelenia nedostatkových materiálnych hodnôt s relevantnými spoločenskými vzťahmi a v tomto význame je potrebné chápať ju ako čosi substanciálne. Najvýznamnejšími otázkami súčasného diskurzu o sociálnej spravodlivosti je najmä problematika politickej spravodlivosti, „individuálnej“ a „redistribučnej“ spravodlivosti v rámci rozšírených modelov riešenia týchto otázok R. Nozickom, F. A. Hayekom, J. Rawlsom, M. Walzerom a K. Marxom a ich zástancov.

Kľúčové slová

Sociálna spravodlivosť, filozofia, etika, liberalizmus, komunitarizmus.

Abstract

The concept of social justice has undergone in the history of philosophy and ethics from his "discovery" to the present a very significant development. Social justice is now within the philosophy and ethics, rather reflects the "economic" sense to the issue of equitable distribution of scarce material goods relevant to social relations and in that sense it should be understood as something nominal. The most important issues of the contemporary discourse on social justice is a particular issue of political justice, "individual" and "redistributive" justice in the currently extending the model to address these issues to the R. Nozick, F. A. Hayek, J. Rawls, M. Walzer and K. Marx and their supporters.

Key words

Social justice, philosophy, ethic, liberalism, communitarism.

> *„Z minulosti svojej rodiny, svojho mesta, svojho kmeňa, svojho národa si nesiem množstvo bremien, dedičstiev, oprávnených očakávaní a záväzkov. Toto sú danosti môjho života, moje morálne východisko. Toto sčasti dodáva môjmu životu morálnu výlučnosť. Modernému individualizmu sa pravdepodobne táto myšlienka bude zdať cudzia a zrejme prekvapivá. Z hľadiska individualizmu som tým, kým som si zvolil byť. Ak budem chcieť, môžem kedykoľvek spochybniť to, čo považujem iba za náhodné spoločenské črty svojej existencie.“*
>
> *Alasdair MacIntyre*

Koncept sociálnej spravodlivosti a jeho filozofické a etické základy je nanajvýš dôležitý pre pochopenie otázok identity Európy z hľadiska sociálnej dimenzie. Bez pochopenia súčasného filozofického a etického diskurzu o sociálnej spravodlivosti nám chýba skutočné teoretické zázemie na adekvátnu analýzu tejto problematiky.

Pojem sociálnej spravodlivosti vo význame, ktorý reflektujeme z hľadiska jeho aktuálneho diskurzu, sa objavuje až začiatkom devätnásteho storočia. Jedným z prvých, kto tento termín tematizoval bol francúzsky socialista J. P. Proudhon. Neskôr sa k tomuto významu prihlásil aj britský liberál J. S. Mill. Spomínaný koncept sociálnej spravodlivosti zaviedol do diskusie o spravodlivosti ďalší rozmer, a to požiadavku hospodárskej spravodlivosti v rozdeľovaní. Úsilie o sociálnu spravodlivosť v devätnástom storočí sprevádzal taktiež rozvoj marxizmu, ktorý takisto značne napomohol v šírení myšlienky sociálnej spravodlivosti. Samozrejme, marxizmus odmietal koncept sociálnej spravodlivosti ako „zastaranú frázu“, avšak nemožno prehliadnuť, že sociálna spravodlivosť sa implicitne objavuje aj v Marxovom diele. Na prelome 19. a 20. storočia sa pojem sociálna spravodlivosť používal v naznačenom hospodárskom význame už bežne, a tak je to dodnes.

Dva pohľady na sociálnu spravodlivosť

Skôr, ako sa dostaneme k najznámejším súčasným teoretickým pohľadom na sociálnu spravodlivosť, prenesme sa do danej problematiky jedným príznačným príkladom amerického filozofa Roberta Nozicka. Nozik rozpráva príbeh basketbalistu Wilta Chamberleina, ktorý hrá výborný basketbal a priťahuje svojou hrou všetkých fanúšikov. Zaslúži si väčší príjem, keď je najlepší? – pýta sa Nozick. Jeho odpoveď je pochopiteľne kladná. Ak Chamberlein hrá natoľko dobre, že sú ľudia ochotní za to, aby videli jeho výkon, platiť nepomerne viac, ako by ocenili ostatných jeho spoluhráčov, podľa Nozicka mu tie peniaze právom patria. (Nozick, 1974, s. 160-163)

Je podstatné si hneď na začiatku uvedomiť, že v rámci našej intuitívnej úvahy o tom, či je nepomerne vyšší príjem W. Chamberleina spravodlivý, resp. oprávnený, sa dostávame ku konfliktu dvoch veľmi bežných intuitívnych ponímaní spravodlivosti. Prvé z nich nás nabáda k tomu, aby sme prisúdili každému toľko, koľko si „zaslúži“, a teda tým, ktorí sú schopnejší, prisúdime pochopiteľne viac, prípadne všetko. Túto formu našich intuícií o spravodlivosti využíva (a do istej miery aj zneužíva) vo svojom príklade Nozick. Nazvime tento rozmer spravodlivosti spravodlivosťou výkonu, resp. „individuálnou spravodlivosťou“. Podľa nej má byť ohodnotenie jednotlivca úmerné jeho vynaloženému výkonu. Pritom však bytostne záleží

na kvalite tohto výkonu, pretože schopnejší majú byť podľa spravodlivosti výkonu „podľa zásluhy“ spravodlivo odmenení. Otázka ešte znie, kto určuje kvalitu (zásluhu, resp. záslužnosť) daného výkonu? Odpoveď moderných neoliberálov, vrátane Nozicka, ale aj Hayeka znie, že trhový mechanizmus. Títo filozofi zároveň odmietajú akýkoľvek iný mechanizmus rozpoznania kvality, ako napríklad význam výkonu pre komunitu, apriórna nadradenosť výkonov privilegovaných vrstiev či morálna sila výkonu (morálna zásluha). Napokon, prvý, kto sa prestal pýtať na mechanizmus určenia kvality výkonu a obrátil pozornosť na jeho kvantitu, a teda uskutočnenú prácu, bol Marx. Ten zároveň vo svojej idei komunizmu tematizoval aj ďalší distributívny princíp, ktorý popiera mechanizmus určenia kvality výkonu – ľudské potreby.

Spomínaný rozmer spravodlivosti nazveme „individuálna spravodlivosť“, pretože vo všeobecnosti odmeňuje jednotlivca na báze jeho vlastných kvalít (akokoľvek rozpoznaných), a to bez ohľadu na iných jednotlivcov či na celok spoločnosti. Ako spravodlivý či nespravodlivý teda možno označiť len vzťah jednotlivca k jeho veciam, pričom vzťah jednotlivca a jeho vlastníctva k iným jednotlivcom s ich vlastníctvom je v tomto prípade irelevantný. Pripomeňme ešte, že v sociálno-filozofickom myslení sa stretávame v súčasnosti najmä s tromi základnými požiadavkami ohľadom „individuálnej spravodlivosti“: po prvé – spravodlivé je to, čo človek získal v súlade so súčasne platným právom a trhovým mechanizmom (Nozick, Hayek, a ďalší); po druhé – spravodlivé je zožať plody svojej práce, prípadne paušálne dostať koľko potrebujem (Marx); po tretie – spravodlivosť by mala odrážať morálne zásluhy (MacIntyre).

Druhá intuícia o spravodlivosti nás, naopak, privádza k myšlienke, že je nevyhnutné brať do úvahy aj menej schopných jednotlivcov (nech už je kritériom kvality, resp. schopnosti trh alebo čokoľvek iné) a voči nikomu by sa teda nemalo postupovať tak, aby daný človek stratil dôstojnosť či dokonca samotnú možnosť prežiť. Táto intuícia vychádza najmä z chápania spravodlivosti ako rovného prístupu a prebúdza sa v ľuďoch predovšetkým vo vyhrotených situáciách, pri pohľade na utrpenie chudobných a hladujúcich. Zjednodušene povedané, ak niekto „spravodlivo“ dospel k miliardám a iní „spravodlivo“ umierajú od hladu, „spravodlivé“ to nie je. V tomto prípade nestačí procedurálna spravodlivosť, ani „individuálna“ spravodlivosť, naopak, ponúka sa „výsledkový“ princíp sociálnej spravodlivosti. Zmyslom tohto poňatia spravodlivosti je teda vyrovnanie spoločenských podmienok pre všetkých jednotlivcov, alebo aspoň zabezpečenie dôstojného minima pre prežitie každého ľudského tvora. Vzťah jednotlivca k jeho veciam je v tomto prípade závislý od jeho vzťahu k ostatným jednotlivcom s ich vlastníctvom, resp. od jeho vzťahu k celej spoločnosti, ktorej je členom.

Kým teda v poňatí „individuálnej spravodlivosti“ možno hovoriť len o spravodlivom vzťahu jednotlivca k veciam, v tomto prípade hovoríme o spravodlivom vzťahu k iným ľuďom. Tento prístup k spravodlivosti možno celkom pokojne nazvať „sociálnou spravodlivosťou“, aj keď v užšom slova zmysle. Samotné slovo „sociálny“ evokuje pohľad spoločnosti ako celku, a teda opodstatňuje nedistribučné požiadavky. V širšom slova zmysle však sociálna, resp. distributívna spravodlivosť zahŕňa aj vyššie spomenutú „individuálnu“ spravodlivosť. Aby sme diskusiu nemiatli rovnakými pojmami, nazvime túto dimenziu sociálnej spravodlivosti „redistribučnou spravodlivosťou“, pretože de facto zákonite vyžaduje redistribučnú politiku. (podobné vymedzenie dvoch základných intuícií o sociálnej spravodlivosti v modernej spoločnosti možno nájsť aj v MacIntyrovom diele Strata cnosti: MacIntyre, 2004.)

Vráťme sa po krátkom interpretačnom odbočení k Nozickovmu príkladu. Výhoda príkladu s výnimočným basketbalistom, zdá sa, spočíva v troch rozmeroch, okrem toho, že poukazuje na kooperáciu v rámci spoločenského života, uľahčuje zároveň rozpoznateľnosť kvality výkonu, pretože pri športových výkonoch je vopred určené a neodškriepiteľné, čo sa považuje za hodnotné a nakoniec, po tretie, zužuje problematiku do veľkej miery len na problém prirodzených schopností jednotlivcov, ktorý Rawls nazval prírodnou lotériou. Ak vezmeme do úvahy len rozmer „individuálnej spravodlivosti, ktorú favorizuje Nozick, odsunieme tým problematiku „prírodnej lotérie“ v prospech prirodzene schopnejších, nadanejších a „trhovo“ pripravenejších. Voči tomuto prístupu má fundamentálne námietky Rawls, ktorý tvrdí, že prirodzené schopnosti, ktoré človek má, nie sú z hľadiska morálky ničím, čo by spoločenské normy malo viesť k tomu, aby daného človeka oceňovali viac ako iných. Človek si totiž svoje prirodzené schopnosti nevyberá. Sú mu, naopak, dané, rodí sa s nimi, a to bez ohľadu na to, či si ich zaslúži alebo nie. Povedané Rawlsovými slovami, ide tu o hru prírodnej lotérie a nikto si nemôže vybrať, aký žreb mu v tejto hre pripadne.

Rawls si zároveň všíma, že nie je prípustné, aby sa o morálke, a najmä o spravodlivosti, rozhodovalo po tom, čo už sú dané schopnosti rozdelené. Mohlo by to viesť ku krajnej zaujatosti a subjektívnosti, čo v otázke o spravodlivosti nie je prípustné. Rawls teda z úvah o spravodlivosti vylučuje prirodzené schopnosti ľudí. Keď od týchto schopností abstrahujeme, môžeme sa už korektnejšie pýtať na otázku spravodlivosti. Keby sme za týchto okolností (za pôsobenia tzv. závoja nevedomosti o svojich prirodzených kvalitách) položili basketbalistovi Chamberlainovi otázku, ako by si predstavoval spravodlivosť rozdeľovania zisku za basketbalový zápas, asi by neoblomne netvrdil, že najlepší má dostať nepomerne viac ako zvyšok tímu. Sám by totiž nevedel, či to bude práve on, kto bude tým najlepším.

Na protiklade Nozickovho a Rawlsovho pohľadu možno demaskovať základné napätie medzi súčasnými pohľadmi na sociálnu spravodlivosť. Jednu by sme mohli charakterizovať ako „trhovú spravodlivosť“ (Nozick, Hayek), druhú ako „redistribučnú spravodlivosť“ (Rawls).

Spontánny poriadok a morálna záslužnosť

Hayekovo poňatie spravodlivosti vychádza z princípu, že sa so všetkým zaobchádza podľa rovnakých pravidiel (Hayek, 1991, s. 40). Ide o prístup tzv. formálnej (procedurálnej) spravodlivosti, ktorú Hayek stavia do protikladu (distributívnej, substantívnej, alebo tiež ekonomickej) spravodlivosti. Najvyššou hodnotou je pre Hayeka sloboda, a tá je podľa neho zlúčiteľná iba s formálnou spravodlivosťou, nie však so spravodlivosťou sociálnou.

Sociálna spravodlivosť podľa Hayeka vychádza z princípu „každému, čo si morálne zaslúži“ (Hayek, 1995, s. 129) a je prítomná už v prirodzených ľudských inštinktoch. Rovnako však pre Hayeka táto idea nemá žiadny zmysluplný obsah, pretože, po prvé, nemožno presne určiť morálne zásluhy, podľa ktorých by spoločenstvo malo rozdeľovať spoločensky užitočné statky, a po druhé, nemožno túto myšlienku zlúčiť s predstavou otvorenej a slobodnej spoločnosti fungujúcej na báze spontánneho poriadku, ktorým je trhový mechanizmus. V konečnom dôsledku je teda sociálna spravodlivosť iba iluzórnou predstavou – fatamorgánou, ktorá je podľa Hayeka navyše veľmi nebezpečná, pretože ohrozuje efektívne fungovanie „kvázi božskej adaptácie na ľudskú situáciu“ – trhu.

V prvej etape svojej argumentácie Hayek poukazuje na fakt, že termín sociálna spravodlivosť nemá žiadny konkrétny obsah. Samozrejme, aj Hayek si je vedomý toho, že idea sociálnej spravodlivosti nie je celkom zmysluprázdna. Sám veľmi presvedčivo nachádza konotácie pre tento termín, pričom jej obsah odhaľuje v idei morálnych zásluh. (Hayek, 1991, s. 34, 103) Ako píše: „je veľkou pravdou, že sa naša úcta k jednotlivým činnostiam často líši od hodnoty, ktorú im prisudzuje trh; a my tento pocit vyjadrujeme protestom proti jeho nespravodlivosti.“ (Hayek, 1991, s. 77) Zásadným problémom pri vymedzovaní štandardov sociálnej spravodlivosti je však podľa Hayeka práve nemožnosť určenia zásluh na báze nejakého morálneho modelu. Ako svojho času už napísal D. Hume, predstava ľudskej zásluhy je príliš neurčitá na to, aby z nej vyplynulo akékoľvek pravidlo pre rozdeľovania. Na to, aby sme vedeli určiť morálnu záslužnosť konkrétneho činu, potrebovali by sme podľa Hayeka úplný hodnotový systém. Pretože ak chýba presné vymedzenie zásluh, resp. presné morálne meradlo, redistribučný mechanizmus spočinie na svojvôli plánovača.

Zdalo by sa, že ide o veľmi presvedčivý argument, ale otázka znie, čo nám zostane, ak opustíme snahy o naplnenie sociálnej spravodlivosti. Zbavíme sa tak definitívne probléme so stanovovaním zásluhovosti? Hayek v podstate tvrdí, že áno a celkom otvorene sa prikláňa k trhovému mechanizmu, ktorý podľa neho „nestranne“ rieši problém s odmeňovaním bez toho, aby predpokladal nejakú predstavu o zásluhách. Avšak, ako možno namietať, aj trhový mechanizmus uprednostňuje niektoré činnosti pred inými, niektoré charakterové črty pred ostatnými, jedny ciele a hodnoty pred druhými. Takisto teda vytvára určitý systém „zásluh“, ktoré však, a v tom má Hayek žiaľ pravdu, nemajú s morálkou nič spoločné.

Určovanie morálnych zásluh, na ktoré poukázal Hayek, však môže byť naozaj problémom. Napriek tomu komplexný hodnotový systém azda ani nie je nevyhnutný, ak sa spoločnosť nepokúsi naprojektovať celý redistribučný systém na báze morálnych zásluh. Určiť, ktoré konanie je vo všeobecnosti morálne záslužné však, zdá sa, nie je natoľko nemožné, ako si predstavuje Hayek. Zmysel pre spravodlivosť, ako aj morálne zásluhy či predstavy o správnej miere spotreby predsa vyplývajú z morálneho rámca konkrétnej spoločnosti. Na túto skutočnosť poukazuje aj mnoho klasických liberálov, vrátane Poppera a Jouvenala (Popper, 1994, s. 11; Jouvenal, 1998, s. 31). Rovnako nie je nemožné dešifrovať záslužné povolania a záslužné činnosti podľa etických štandardov tej – ktorej spoločnosti. Veľmi vhodnou sa v tomto kontexte ukazuje najme komunitaristická argumentácia „zdieľaných presvedčení“, podľa ktorých je možné záslužnosť určitých výkonov v konkrétnej komunite definovať. Je nevyhnutné upozorniť na fakt, že trhový mechanizmus nemožno považovať za nedotknuteľné tabu, a možno doň pokojne vstupovať za účelom ocenenia tých morálne záslužných činností, ktoré tento mechanizmus sám o sebe nedokáže oceniť. Morálne zásluhy pritom v žiadnej spoločnosti nie sú celkom nerozpoznateľné, a preto je, zdá sa, celkom relevantné pokúsiť sa o naplnenie tohto rozmeru sociálnej spravodlivosti pomocou redistribučnej politiky.

Komunitaristická kritika otvára nové pole možností riešenia tohto problému. Ako si všíma Walzer, liberálna spravodlivosť ponecháva trhu priestor, aby ovládol všetky sféry spoločnosti. Stredovekú hierarchiu v moderných spoločnostiach nahrádza všeobecné úsilie a súperenie pričom základnou zásluhou je obchodnícky talent. Princípom spravodlivosti sa tak v podstate stáva „kariéra otvorená talentu“. (Walzer, 2002, s. 39) Podľa Walzera je však omnoho opodstatnejšie pýtať sa na pravidlá rozdeľovania vnútri jednotlivých sfér spoločnosti za pomoci sociálnych významov, resp. zdieľaných presvedčení vnútri pospolitostí. Túto myšlienku možno uchopiť aj tak, že ohodnotíme významnejšie tie morálne záslužné povolania, ktoré podľa zdieľaných presvedčení spoločenstva takto ohodnotiť treba.

Vstupovanie do trhového mechanizmu, ak ho predpokladáme, by bolo pochopiteľne nevyhnutnosťou.

Málokto v modernej západnej spoločnosti pochybuje o tom, že morálne záslužné povolanie lekára, pedagóga či sociálneho pracovníka si zaslúžia vysokú odmenu. Jediný, kto túto pochybnosť predvádza, je neosobný trhový mechanizmus, ktorý tieto ušľachtilé povolania ohodnocuje často veľmi skromne až úboho. Avšak, ak konkrétna spoločnosť vie určiť záslužnosť určitých povolaní (a tu by sme okrem lekárov, učiteľov, sociálnych pracovníkov, umelcov a vedcov mohli pribrať náročné a nebezpečné povolania, akými sú baníctvo a iné robotnícku povolania a pod.), mala by zabezpečiť aj ich adekvátny príjem. Inými slovami, ak v spoločnosti platia hodnoty ako vzdelanie, poznanie, či zdravie, potom aj záslužnosť určitých povolaní možno odvíjať od týchto hodnôt. Aj keď na druhej strane napríklad „sektor vzdelávania obyvateľstvu zatiaľ neposkytuje také kvalitné vzdelávanie a vzdelanie, ktoré by bolo koherentné s potrebami väčšej časti zamestnávateľov. Zároveň, ktoré by väčšine populácie umožňovalo stať sa nepretržite zamestnateľnou na trhu práce...“ (Loran, 2010, s. 43) Ak spoločnosť nevie zabezpečiť, aby životná úroveň ľudí v záslužných povolaniach bola minimálne taká vysoká ako životná úroveň tých, ktorých povolania sa za morálne záslužne nepovažujú a ocenenie im dáva len trhový mechanizmus, potom nemožno hovoriť o spravodlivej spoločnosti.

Záver

V súlade s týmito myšlienkami považujem za jednu z významných alternatív otázky sociálnej spravodlivosti isté zosúladenie Marxovej „individuálnej spravodlivosti“ („každému podľa jeho práce“) a Rawlsovej „redistribučnej spravodlivosti“ (negácia, resp. oslabenie prírodnej lotérie), pričom stelesnenie Rawlsovej myšlienky „morálnej arbitrárnosti“ vidím nielen v distribučnom princípe, ktorý zabezpečuje maximálnu výhodnosť a minimálny príjem, ale v distribučnom princípe, ktorý zabezpečí čo najmenšie sociálne a ekonomické nerovnosti spoločnosti. Provizórne by teda distribučné kritérium, ktoré by sa podľa môjho názoru dalo v zásade považovať za sociálne spravodlivé, mohlo znieť asi takto: Každému podľa jeho práce, pri zabezpečení dôstojného životného minima pre dobrý život jednotlivca, ako ho interpretuje konkrétna spoločnosť a s ohľadom na znižovanie sociálnej nerovnosti na najnižšiu možnú mieru, pri zachovaní adekvátneho odmeňovania morálne záslužných činov a povolaní a pri zachovaní miery spotreby, ktorá nedevastuje životné prostredie a nerobí z človeka otroka vlastného konzumu. V takomto distribučnom kritériu by sa mohli nájsť Marx, Walzer, Rawls, ako aj Habermas či MacIntyre. V takomto distribučnom kritériu by

záležalo na vhodnom zosúladení „individuálnej“ a „redistribučnej“ zložky sociálnej spravodlivosti. Takéto distribučné kritérium nie je nesplniteľné, ak nebudú úzke individuálne záujmy bohatých a mocných neustále namierené voči jeho naplneniu. Demokracia ponúka „zbrane“ na zabezpečenie sociálnej spravodlivosti, avšak bez vôle a aktivity tých, ktorí pod jarmom sociálne nespravodlivej spoločnosti trpia najviac „sa ľady nepohnú“ Bez vôle a odhodlania bežných ľudí sa nikdy nenaplní ani „ideál“ sociálnej spravodlivosti, ktorý podľa mňa spočíva v distribučnom kritériu „každému podľa jeho (skutočných) potrieb“. Obe tieto alternatívy, ktoré som predstavil, podľa môjho názoru, vyjadrujú záujem väčšiny spoločnosti a nepovažujem za nereálne dosiahnutie aspoň jednej z nich. „Spomínané skutočnosti by mali byť samozrejmou súčasťou etickej výchovy vo výchovno-vzdelávacom procese s akcentom na pochopenie a uvedomenie si každodenne používaných kategórií etickej výchovy a morálky, princípy humanizmu, spravodlivosti a rovnosti, čestnosti a svedomitosti, uvedomenie si významu mravných citov, mravných noriem a hodnôt...“ (Kyseľová, 2009, s. 143)

Zoznam bibliografických odkazov

[1] HAYEK, F. A. 1991. *Právo, zákonodárství a svoboda: Nový výklad liberálních principů spravedlnosti a politické ekonomie*. Praha : ACADEMIA, 1991. ISBN 80-200-0278-2.

[2] HAYEK, F. A. 1995. *Osudná domýšlivost*. Praha : SLON, 1995. 200 s. ISBN 80-85850-05-2.

[3] JOUVENEL DE, B. 1998. *Etika přerozdělování*. Praha: Občanský institut, 1998. 94 s. ISBN 80-901659-7-4.

[4] KYSEĽOVÁ, J. 2009. *Duchovnosť, kríza v spoločnosti a význam etickej výchovy v edukačnom procese*. In: LIGAS, Š. 2009. *Mravná výchova v školách na Slovensku a v zahraničí*. Banská Bystrica : UMB Pedagogická fakulta, 2009, s. 141-144. ISBN 978-80-8083-822-5.

[5] LORAN, T. 2010. *Andragogicko – sociálne dilemy prípravy exkludovaných pre potreby vedomostnej spoločnosti*. In: Pedagogická revue, ISSN 1335-1982, 2010, roč. 62, č. 1-2, s. 42-54.

[6] MACINTYRE, A. 2004. *Ztráta cnosti*. Praha : OIKOYMENH, 2004. 332 s. ISBN 978-80-7298-082-6.

[7] NOZICK, R. 1974. *Anarchy, State and Utopia*. Oxford : Basil Blackwell, 1974. 367 s. ISBN 063119780X.

[8] POPPER, K. 1994. Liberalizmus v několika tezích. In: DOERING, D. 1994. *Liberalizmus v kostce.* Praha : Liberální institut, 1994. s. 9-11. ISBN 80-85467-79-8.

[9] WALZER, M. 2002. *Hrubý a tenký. O tolerancii*. Bratislava : Kalligram, 2002. 240 s. ISBN 80-7149-440-2.

Kontakt

PhDr.Ľudovít Hajduk, PhD.

Kazanská 23

821 07 Bratislava

E-mail: ludovit.hajduk@azet.sk

Etika sociálneho zaobchádzania v režime obmedzenia osobnej slobody

The ethics social treatment in the regime of the restriction of personal freedom

Milan HEJDIŠ

Abstrakt

Príspevok sa zaoberá etickým rozmerom právnej normy vo vzťahu k výkonu trestu odňatia slobody, jeho aplikáciou v praxi vo vzťahu k morálnym hodnotám nositeľa etiky v režime obmedzenia osobnej slobody - príslušníkom ZVJS. Zároveň uvažuje o etike tvorby legislatívnej normy a jej aplikácii v praxi. Úsilie o humanizáciu režimu obmedzenia osobnej slobody môže vo vzťahu k cieľovej skupine vyvolávať nielen pozitívne emócie a prežívanie, ale aj jeho krízu z nesplnených očakávaní z ponúkaných možností, ktoré cieľová skupina z objektívnych príčin nie je schopný využiť vo vzťahu k prirodzenému prostrediu.

Kľúčové slova

Zaobchádzanie, sociálne zaobchádzanie, režim obmedzenia osobnej slobody.

Abstract

The contribution is dealt with ethic dimension of precept of law in relation to serving a sentence, its practise application in relation to moral values of ethics bearer in the regime of the restriction of personal freedom - members of prison service. It is also reflected on the ethics of law making and its practise application. Ambition of humanization of the regime of the restriction of personal freedom in relation to the object can activate not only positive emotions and surviving, but also its unredeemed expectations crisis of offered possibilities which object is not able to use in relation to the inartificial habitat because of objective causes.

Key words

Treatment, social treatment, regime of the restriction of personal.

Úvod

Úvaha o napísaní príspevku na túto tému vznikla pred niekoľkými rokmi v dobe, kedy v mysli autora ešte neexistovalo spojenie so sociálnou prácou a už vôbec v spojení s touto konferenciou. I napriek odstupu šiestich rokov od prvej myšlienky, je napokon istou satisfakciou, že i prostredníctvom tejto konferencie vznikol priestor pre teoreticko - praktickú úvahu, nakoľko práve etika je platformou na vyjadrenie morálnej paradigmy.

1 Sociálne zaobchádzanie v režime obmedzenia osobnej slobody

Poslucháč alebo čitateľ tohto príspevku si musí nevyhnutne položiť otázku prečo sociálne zaobchádzanie a prečo v režime obmedzenia osobnej slobody. Dva pojmy, ktoré sa vo vzťahu k väzenstvu v kontexte sociálnej práce doteraz nevyskytli.

Prečo sociálne zaobchádzanie? Pojem sociálne zaobchádzanie vystihuje podstatu zaobchádzania, pretože zákon 475/2005 pozná pojem zaobchádzanie a definuje ho ako súbor aktivít (§ 11 zákona). Zaobchádzanie prostredníctvom súboru aktivít je možné aplikovať v každom prostredí, nielen v prostredí ústavov výkonu trestu odňatia slobody, pričom každé prostredie tvorené ľudskými bytosťami (a nielen ľudskými bytosťami) je prostredím sociálnym. *Preto pojem sociálne zaobchádzanie*.

Prečo sociálne zaobchádzanie v režime obmedzenia osobnej slobody? Režim obmedzenia osobnej slobody vyjadruje podstatu výkonu trestu odňatia slobody. Slovo režim vyjadruje spôsob existencie v podmienkach výkonu trestu odňatia slobody. Slovo režim bežne používame aj v spojení s denným režimom jednotlivca (množstvo spánku, spôsob stravovania, prácou, oddychom a pod.), a teda výkon trestu odňatia slobody, ako vedome umelo vytvorené prostredie má svoj denný režim, ako aj denný režim jednotlivca (spôsob existencie) v jeho prirodzenom prostredí. No a pobyt v prostredí výkonu trestu je obmedzením osobnej slobody nevyhnutne spojený s režimom, spôsobom existencie jednotlivca vo vedome umelo vytvorenom prostredí, a *preto pojem sociálne zaobchádzanie v režime obmedzenia osobnej slobody*.

2 Prečo "áno" pre sociálne zaobchádzanie a "nie" pre penitenciárne zaobchádzanie

Španielsko-anglický preklad slova penitencia je trest, pokánie, ľútosť (http://translate.google.sk/translate?hl=sk&sl=en&u=), tradične predstavovaná trestom za hriech s následnou ľútosťou a pokáním (obr. 1 - tradičná kresťanská predstava návratu márnotratného syna ku svojmu Otcovi). Je opodstatnená otázka, či práve prostredie výkonu trestu odňatia slobody (väzenie) je miestom penitencie, miestom ľútosti a miestom pokánia, nakoľko o vine a treste meritórne rozhodla tretia strana (súd), pričom previnilec, hriešnik mal iba malý dosah na rozsah a výšku trestu. Morálny konflikt v jeho trestno-právnej podobe už nebol vyjednávaním, spôsobom najlepšieho prijatia, verdikt súdu už bol újmou pre previnilca (a často aj pre jeho rodinu). Väzenie je často miestom odporu hriešnika voči rozhodnutiu (trestu), ktorému sa musel na určitý čas podrobiť (napr. časté snahy o obnovu konania, podanie mimoriadneho opravného prostriedku a pod.). Napokon v tomto prostredí je často hriešnik obeťou a jeho postoj a prežívanie k vine a trestu nebýva zvnútornené. Je to zásah do jeho práv a slobody, ktorá je pre jednotlivca posvätná bez ohľadu na to, ako obmedzil na právach a slobode svoju obeť. Ak sa vina a trest (pokánie) nezvnútorní, neprejde emocionálne pozitívnym prežívaním, neprejde fázou ľútosti a pokánia, pre jednotlivca často nemá zmysel,

pričom môže zhromažďovať energetický potenciál na odvetu. *Preto pojem sociálneho zaobchádzania miesto pojmu penitenciárneho zaobchádzania*.

Obr. 1 Tradičná kresťanská predstava ľútosti a pokánia

Zdroj:http://www.google.sk/imgres?imgurl=http://1.bp.blogspot.com/_L_po2qpb7uU/SwNPZYb2JyI/AAAAAAAAAWA/cuQuj5rOpbc/s1600/penitencia%255B1%255D.jpg&imgrefurl=http://traditioetfides.blogspot.com/2009/11/la-penitencia.html&h=350&w=294&sz=28&tbnid=aX5z6XPbMvpatM:&tbnh=120&tbnw=101&prev=/images%3Fq%3Dpenitencia&zoom=1&q=penitencia&usg=__0XQhQh80WIKwJx277i5PhFO5m2c=&sa=X&ei=aHSoTNjpE5HOswaRkZygDA&ved=0CGIQ9QEwDQ

3 Prvé východisko k morálnej paradigme

Národné zhromaždenie Československej socialistickej republiky sa dňa 17. júna 1965 uznieslo po prvýkrát v histórii povojnového Československa na znení zákona č. 59/1965 Sb. - o výkone trestu odňatia slobody. Uverejnený bol v Sbírke zákonů z roku 1965, čiastke 30, na str. 331 - 340.

Z jeho dikcie vyplývalo, že „*účelom výkonu trestu odňatia slobody je odsúdenému zabrániť v ďalšom páchaní trestnej činnosti a sústavne ho vychovávať k tomu, aby viedol riadny život pracujúceho človeka. Výkonom trestu odňatia slobody nesmie byť ponížená ľudská dôstojnosť*“.

Predsedníctvo Federálneho zhromaždenia vyhlásilo dňom 25. júla 1969 zákonom č. 84/1969 Zb. jeho úplné znenie, nakoľko v dobe od jeho účinnosti bol 4-krát novelizovaný a zmeny v ňom bolo potrebné upraviť z dôvodu jeho vizuálnej prehľadnosti a výkladu. *Účel výkonu trestu odňatia slobody nebol žiadnym spôsobom dotknutý*.

Sbírkou zákonů České a Slovenské federativní republiky z roku 1990, v čiastke 31 zo dňa 2. mája 1990 bol zákonom č. 179/1990 opätovne novelizovaný zákon č. 59/1965, pričom bol čiastočne preformulovaný účel výkonu trestu odňatia slobody v čl. 1, ods. 1 s tým, že: „*účelom výkonu trestu odňatia slobody je zabrániť odsúdenému v ďalšom páchaní trestnej*

činnosti a sústavne ho vychovávať k tomu, aby viedol riadny život občana“ a ďalej bol za ods. 1 vložený ods. 2, ktorý hovoril, že: „*vo výkone trestu odňatia slobody sa musí rešpektovať prirodzená ľudská dôstojnosť, nesmú byť použité kruté alebo ľudskú dôstojnosť ponižujúce spôsoby zaobchádzania a trestania*“.

Dňa 22. septembra 2005 s účinnosťou od 1.1.2006 bol Národnou radou Slovenskej republiky prijatý zákon č. 475/2005 o výkone trestu odňatia slobody, ktorý už neobsahoval účel výkonu trestu odňatia slobody ale v §1 predmet zákona, ktorý znie: „*tento zákon ustanovuje spôsob výkonu trestu odňatia slobody (ďalej len “výkon trestu“), práva a povinnosti odsúdených a dozor a kontrolu nad výkonom trestu*“ a ďalej v § 11 obsahuje vymedzenie pojmu zaobchádzanie, ktoré sa používalo v penitenciárnej terminológii po roku 1989 ako: „*súhrnu aktivít, ktorých účelom je diferencovaným spôsobom zabezpečiť výkon práv a povinností podľa tohto zákona, podporovať a rozvíjať zmysel pre zodpovednosť, dodržiavanie zákonov a spoločenských noriem, pozitívne osobnostné vlastnosti, úctu k iným, sebaúctu a pozitívny vzťah k rodine. Pri zaobchádzaní s odsúdeným sa dbá aj na obmedzovanie nepriaznivých vplyvov väzenského prostredia*“.

4 Druhé východisko k morálnej paradigme

Od 1.januára 2006 filozofia výkonu trestu odňatia slobody opustila pedagogický (výchovný) optimizmus zhmotnený v účele výkonu trestu odňatia slobody z rokov 1965 – 2005 a zamerala sa na emocionálne nestranný, technokratický a kognitívne racionálny *spôsob výkonu trestu, práv a povinností, odsúdených a na dozor a kontrolu nad inštitútom výkonu trestu odňatia slobody*. Zdalo by sa, že výkon trestu odňatia slobody opustil rozmer "ľudského" výchovného komponentu, no opätovne ho zadefinoval vo vymedzení pojmu zaobchádzanie v § 11 zákona č. 475/2005, definícia, ktorého obsahuje aj slovo účel.

Podľa záznamu z rokovania Kolégia ministra spravodlivosti z júna 2004 (archív autora, 2004), kde bol na rokovanie predložený materiál s názvom *Návrh zákona o výkone väzby a zákona o výkone trestu odňatia slobody v súvislosti s rekodifikáciou Trestného zákona a Trestného poriadku*. Návrh zákona okrem **účelu zákona** v § 1 (*účelom zákona je upraviť výkonu trestu odňatia slobody (ďalej len „výkon trestu“), jeho podmienky, práva a povinnosti odsúdených, dozor a kontrolu nad výkonom trestu*) definoval v § 2 aj **účel výkonu trestu** (*účelom výkonu trestu je chrániť spoločnosť pred páchateľmi trestnej činnosti, zabrániť odsúdenému v páchaní ďalšej trestnej činnosti a vytvárať podmienky umožňujúce aktivovať pozitívne osobnostné rezervy pre jeho resocializáciu, aby bol schopný viesť riadny život občana*), pričom v § 11 (Všeobecné ustanovenie) definoval aj **pojem zaobchádzanie** ako: „

zaobchádzanie s odsúdeným ***je proces****, účelom ktorého je podporovať a rozvíjať jeho zmysel pre zodpovednosť, dodržiavanie zákonov a spoločenských noriem, pozitívne osobnostné vlastnosti, úctu k iným, sebaúctu a pozitívny vzťah k rodine. Pri zaobchádzaní s odsúdeným sa dbá aj na obmedzovanie nepriaznivých vplyvov väzenského prostredia*". Kolégium ministra spravodlivosti vyslovilo pripomienky k návrhu zákona a uložilo generálnemu riaditeľovi ZVJS zapracovať ich do textu pripravovaného zákona a zaslať ho Ministerstvu spravodlivosti SR na ďalšie legislatívne konanie.

Napokon si ho dňa 22. septembra 2005 Národná rada Slovenskej republiky osvojila ako zákon č. 475/2005 o výkone trestu odňatia slobody a o zmene a doplnení niektorých zákonov (ďalej iba "zákon"), pričom sa stotožnila iba so znením §1 návrhu zákona (predmet zákona), účel zákona už nebol definovaný. "***Čestné miesto***" v zákone dostalo nové ustanovenie §2 miesto účelu zákona v podobe vymedzenia základných pojmov, obsah ktorého je nasledovný:

Na účely tohto zákona sa rozumie
a) základnými potrebami osobnej hygieny mydlo, toaletný papier a uterák; u odsúdených žien aj hygienické vložky,
b) ďalšími potrebami osobnej hygieny hrebeň na vlasy, zubná kefka, zubná pasta, šampón na vlasy a holiace potreby,
c) základnými potrebami na korešpondenciu obyčajná listová zásielka, obálka, papier a písacie potreby; písacie potreby sa odsúdenému iba vypožičajú,
d) blízkou osobou manžel, manželka a ich rodičia, druh, družka, rodič, vlastné a osvojené dieťa, osvojiteľ, starý rodič, súrodenec a jeho manžel alebo manželka a osoba, ktorej bolo dieťa odsúdeného zverené do starostlivosti nahrádzajúcej starostlivosť rodičov z dôvodu výkonu trestu,

pričom vymedzenie pojmu zabchádzanie sa v § 11 zákona **zmenilo z procesu** na **súhrn aktivít** v znení: "*zaobchádzanie s odsúdeným je* ***súhrn aktivít****, ktorých účelom je diferencovaným spôsobom zabezpečiť výkon práv a povinností podľa tohto zákona, podporovať a rozvíjať zmysel pre zodpovednosť, dodržiavanie zákonov a spoločenských noriem, pozitívne osobnostné vlastnosti, úctu k iným, sebaúctu a pozitívny vzťah k rodine. Pri zaobchádzaní s odsúdeným sa dbá aj na obmedzovanie nepriaznivých vplyvov väzenského prostredia*".

5 Tretie východisko k morálnej paradigme

Na tomto mieste je už priestor na položenie otázky: ...*Prečo je predmetom záujmu v príspevku účel zákona, predmet zákona a pojem zaobchádzanie*? Autor príspevku sa podieľal ako člen prípravnej komisie na koncipovaní zákona č. 475/2005, pričom už nemal žiadny vplyv na pripomienky členov kolégia ministra spravodlivosti a takisto ani na proces schvaľovania v Národnej rade Slovenskej republiky.

Proces jeho prípravy bol ako každý, poznačený protichodnými názormi na jeho filozofiu vysvetlenú v dôvodovej správe v znení každej jeho vety, pričom často morálna paradigma bola hnacou silou v čase jeho prípravy nielen vzhľadom k cieľovej skupine (odsúdeným osobám), ale aj k personálu (príslušníkom) ústavov na výkon trestu odňatia slobody. Morálna paradigma v tom:

- čo ponúkame a umožníme cieľovej skupine prostredníctvom zákona (rozsah práv a povinnosti odsúdených),
- čo ponúkame personálu ústavov (príslušníkom ústavov) prostredníctvom zaobchádzania s cieľovou skupinou, nakoľko v § 3 zákona (základné zásady výkonu trestu) je stanovené, že:

(1) Vo výkone trestu sa rešpektuje ľudská dôstojnosť odsúdeného a nesmú byť použité kruté, neľudské alebo ponižujúce spôsoby zaobchádzania alebo trestania.
(2) Všetky práva ustanovené týmto zákonom sa zaručujú všetkým odsúdeným v súlade so zásadou rovnakého zaobchádzania.
(3) Vo výkone trestu sa podporujú také postoje a schopnosti, ktoré odsúdenému pomôžu pri opätovnom zaradení do spoločnosti a rešpektovaní právneho poriadku.
(4) Zmiernenie obmedzenia vo výkone trestu sa nesmie vykonať spôsobom, ktorý by ohrozil ochranu spoločnosti pred páchateľmi trestnej činnosti alebo znížil účinok preventívneho pôsobenia výkonu trestu na ostatných členov spoločnosti.
(5) Trest sa vykonáva diferencovane. Pohyb, kontakt, spôsob zabezpečenia a uplatňovania práv odsúdeného je rozdielny podľa stupňa stráženia.
(6) Na zvýšenie účinnosti výkonu trestu sa vykonáva vnútorná diferenciácia a vytvárajú sa špecializované oddiely.

To preto, že na splnenie účelu zaobchádzania podľa § 11 určený pedagóg vypracováva pre odsúdeného (cieľová skupina) program zaobchádzania, ktorý podľa § 15, ods. 3: "*je súhrn aktivít zameraných na rozvoj osobnosti odsúdeného, jeho primerané správanie a hodnotovú orientáciu v súlade s právami a povinnosťami ustanovenými v tomto zákone a v iných všeobecne záväzných právnych predpisoch*", pričom podľa ods. 4: "*program zaobchádzania ustanovuje cieľavedomé, komplexné a štruktúrované pôsobenie na odsúdeného podľa jeho osobnostných vlastností, odborných vedomostí a stupňa vzdelania v súlade s* ***účelom výkonu trestu***", ktorý v zákone 475/2005 o výkone trestu odňatia slobody nebol definovaný. Znenie § 15, ods. 4, i napriek dvom novelám zákona do súčasnej doby **nebol upravený**.

Morálna paradigma vzniknutá po schválení zákona č. 475/2005 bola nielen v rovine výkladu niektorých ustanovení, ale aj pocitov umocňovaných komunikáciou s príslušníkmi ústavov na výkon trestu odňatia slobody (autor príspevku vychádza iba z obsahu osobnej komunikácie s príslušníkmi, doteraz nezverejneného). Čo teda pociťovali vo vzťahu k sebe (subjektu zaobchádzania) a cieľovej skupine (objektu zaobchádzania):

- hlavným terčom (morálnou paradigmou) nespokojnosti príslušníkov, ktorí komunikovali s autorom príspevku bolo znenie § 2 zákona, ktoré už neobsahoval účel výkonu trestu, ako v zákone č. 59/1965 (*účelom výkonu trestu je chrániť spoločnosť pred páchateľmi trestnej činnosti, zabrániť odsúdenému v páchaní ďalšej trestnej činnosti a vytvárať podmienky umožňujúce aktivovať pozitívne osobnostné rezervy pre jeho resocializáciu, aby bol schopný viesť riadny život občana - návrh zákona z kolégia MS SR*), ale vymedzenie základných pojmov (*mydlo, toaletný papier, uterák; u odsúdených žien aj hygienické vložky, hrebeň na vlasy, zubná kefka, zubná pasta, šampón na vlasy, holiace potreby .....*). Zodpovedať uspokojivo logickú otázku zvyčajného znenia: "*či je možné v legislatívnych normách Slovenskej republiky nájsť zákon, ktorého ustanovenia začínajú obdobným dehonestujúcim spôsobom?*", bolo nemožné. Obvinenia z nekompetencie prípravnej komisie alebo jej jednotlivcov v procese prípravy zákona boli logické až do chvíle, kedy sa mohli nezainteresovaní príslušníci oboznámiť so znením zákona, ktorý bol predložený na rokovanie kolégia ministra spravodlivosti v júni roka 2004. No morálna paradigma pretrváva až do dnešných čias, pretože nedisponovať morálnym argumentom na tak výraznú a ničím neodôvodnenú zmenu v úvode znenia zákona vždy svedčí o schopnostiach argumentácie a morálnej sile, či presvedčivosti osobnosti tvorcu alebo tvorcov zákona v jeho prípravnej fáze. Tento "lapsus" v znení zákona bol posudzovaný z morálneho (etického) hľadiska, nakoľko pocit zahanbenia a dehonestácie prevládal ako hlavná zložka pocitov komunikujúcich príslušníkov,

- **iná časť príslušníkov** (zainteresovaných hlavne na tvorbe programu zaobchádzania) poukazovala na rozpor v znení § 15 **ods. 4**: "*program zaobchádzania ustanovuje cieľavedomé, komplexné a štruktúrované pôsobenie na odsúdeného podľa jeho osobnostných vlastností, odborných vedomostí a stupňa vzdelania v súlade s* ***účelom výkonu trestu***". Tento rozpor bol na rozdiel od predchádzajúceho zdroja morálnej paradigmy považovaný za zásadný nedostatok pripisovaný **odbornej nekompetencii** prípravnej komisie zákona,

- z pohľadu autora príspevku, detail, ktorý unikol ostatným sa ešte stále nachádza v § 16 zákona (prostriedky zaobchádzania), keď navrhované znenie: "*pri zaobchádzaní s odsúdeným sa na splnenie cieľov programu zaobchádzania využívajú ústavný poriadok, zamestnávanie, kultúrno-osvetová činnosť, vzdelávanie a ak je to potrebné aj formy a metódy sociálnej práce, disciplinárna právomoc a ďalšie resocializačné postupy*" bolo zmenené na: *pri zaobchádzaní s odsúdeným sa na splnenie cieľov programu zaobchádzania využívajú formy a metódy pedagogického a psychologického pôsobenia, metódy sociálnej práce, ústavný poriadok, disciplinárna právomoc, zaraďovanie do práce, vzdelávanie a kultúrno-osvetová činnosť*".

Použitý zložený pojem "*formy a metódy pedagogického a psychologického pôsobenia*" sa vyskytuje iba v dikci zákona č. 475/2005 - o výkone trestu odňatia slobody (jeho obsah nevysvetľuje žiadna mne dostupná odborná literatúra) a v aktuálne dostupnom materiáli Inštitútu vzdelávania ZVJS Nitra č. IV ZVJS-58-8/2010 zo dňa 23.4.2010 (Vzdelávací program, sociálno - psychologický výcvik) určený pre príslušníkov ZVJS v znení ... "*prehĺbi si poznatky o pedagogických a psychologických aspektoch činnosti skupín a vedenia skupín*" v časti 2 (Profil absolventa). Avšak z analýzy obsahu Vzdelávacieho programu, ako aj Učebných osnov pre sociálno - psychologický výcvik vyplýva, že tento sa žiadnymi pedagogickými poznatkami počas jeho realizácie nezaoberá (http://www.zvjs.sk/dokumenty/IV%20ZVJS/SPV%20april%202010.pdf).

Bol pojem pedagogika vložený do dikcie schváleného zákona NR SR náhodne, bez vopred určeného významu a cieľa alebo s tým, že bude vysvetlený, čo nie je až do dnešných dní? Skutočnosťou však zostáva, že nosným konceptom zákona č. 475/2005 - o výkone trestu odňatia slobody nie je pedagogické alebo výchovné pôsobenie, ale zaobchádzanie, s vylúčením adjektíva *penitenciárne*, ktoré napokon zostalo v odbornej rovine súhrnu aktivít bez významu procesuálneho pôsobenia vo vzťahu o objektu zaobchádzania (cieľovej skupine), a to odsúdených.

6 Štvrté východisko k morálnej paradigme

Čo vyplýva z uvedeného pre súčasnosť prežívania a minulosť prežitého? Morálna paradigma, ktorú autor príspevku prežíva i v súčasnej dobe, nakoľko obsah uvedeného je predmetom občasných diskusií i v dobe súčasnej, kedy už nie je príslušníkom ZVJS.

Diskusia k problému už nemá emocionálny náboj, ako v dobe aktuálnej, keď sa ho problém dotýkal osobne, intímne, musel sa vcítiť do myslenia subjektov zaobchádzania, ktorý pociťovali ustanovenia § 2 schváleného znenia zákona ako výsmech, svoju dehonestáciu na úroveň zubnej kefky alebo dámskej vložky, dôležitej, ale nie nevyhnutnej.

V kontexte zaobchádzania s odsúdenými s nešpecifickými poruchami správania (Hejdiš, Kozoň, 2010, s. 135-142) sa autor príspevku opakovane stretol v emocionálne vyhrotených situáciách počas krízovej intervencie alebo sociálneho poradenstva u odsúdených s nešpecifickou poruchou správania s názorom, že najskôr si máme prečítať zákon o výkone trestu odňatia slobody a potom "dávať rady muklom". Vzniknutá polemika ohľadom vyjadrenia podstatne vulgárnejšou formou verbálneho vyjadrovania napokon vyústila aj do diskusie ohľadom účelu zákona a aj ustanovenia § 2 Základné potreby, ktoré bolo vnímané komunikujúcim, nielen ako výraz dehonestujúceho spoločenského ocenenia práce

príslušníkov ústavov, ale aj ako postoj, ktorý je možné zaujať k personálu z hľadiska vážnosti a postavenia v aktuálnom výkone služby.

Etika (morálka) v sociálnom zaobchádzaní je dvojsečná zbraň:

- na strane jednej je účelom sociálneho zaobchádzania v režime obmedzenia osobnej slobody okrem iného aj vzdelávanie objektu sociálneho zaobchádzania určeného prostredníctvom programu zaobchádzania, a teda poskytovanie možností na rozvoj svojich sociálnych (komunikačných) zručností,
- na strane druhej si subjekt zaobchádzania (personál) musí byť vedomý skutočnosti, že komunikačné zručnosti prinesené alebo získané počas režimu obmedzenia osobnej slobody objektom zaobchádzania sú plne využívané aj v komunikácii s personálom ústavov. Preto každý verbálny prejav je aj výrazom vlastností osobnosti uplatniť sa (presadiť sa) v priestore, ktorý je vedome umelo vytvorený pre existenciu jedincov porušujúcich normy spoločnosti.

Objekt sociálneho zaobchádzania získava zručnosti v komunikácii so subjektom sociálneho zaobchádzania, používa ich v interakcii, ale eticky, morálne vyspelejší by mal byť v komunikácii subjekt sociálneho zaobchádzania, ktorý musí zvládnuť aj emocionálne vyhrotenú situáciu a využiť ju v neskoršej argumentácii vo svoj prospech, ako svoju výhodu. Emocionálna zdržanlivosť a schopnosť sa povzniesť aj nad zámerne degradujúce momenty vo vzťahu k subjektu zaobchádzania sú hlavným predpokladom morálnej sily v komunikácii s objektom sociálneho zaobchádzania. A to i napriek tomu, že legislatíva, ktorá by mala byť vo vzťahu k objektu alebo subjektu sociálneho zaobchádzania emocionálne impotentná, občas naznačuje, že emócie ju v mohli niektorých detailoch v procese tvorby predsa len poznačiť.

Hovoriť o etike znamená hovoriť zvyčajne o dvoch póloch javu alebo problému, čo je morálne alebo prekračuje hranice morálnosti. Morálna dilema (či paradigma) vzniká na hranici morálnosti a je vo svojej podstate je zhmotnenou esenciou, výberom medzi dvomi alebo viacerými neželanými možnosťami. Problematika etiky súvisela a bude súvisieť s filozofiou, etika a morálka je o vzťahu k životu, svetu, iným ľuďom a napokon aj sebe samému. Červenou niťou príspevku sú aj otázky: „*Ako sa správať*?“, „*Aký postoj zaujať*?“ v konkrétnej situácii, čiže urobiť rozhodnutie v rámci etiky, neohrozujúce subjekt rovnako ako aj objekt sociálneho zaobchádzania v režime obmedzenia osobnej slobody.

Uvedené v predchádzajúcom môže vyvolávať dojem, že legislatíva je mimo etiky, morálky, pocitov. Legislatíva je poplatná dáme s mečom, váhami a zaviazanými očami, kedy to čo je napísané je platné. Diskusia časti personálu mala svoju veľmi praktickú a zároveň aj

etickú rovinu. Prečo? Ustanovenie § 2 schváleného zákona č. 475/2005 boli ďalej rozpracované v dikcii zákona, konkrétne:

a) osobná hygiena - § 22 zákona

b) blízka osoba - § 24 zákona,

c) korešpondencia - § 25 zákona,

a preto morálna dilema či paradigma existovala v tejto rovine úvah:

a) väzenstvo v štruktúre spoločnosti zaujíma pozíciu nezlúčiteľnú s elitou spoločnosti, je na posledných miestach spoločenskej prestíže, personál nevynímajúc,

b) chcela dikcia zákona v jeho úvodných častiach vyjadriť jeho postavenie v spoločnosti a umocniť tento status aj v mysliach personálu?,

c) bolo záujmom, aby objekt zaobchádzania, ktorý veľmi kriticky vníma každé ustanovenie zákona mal možnosť diskusie, ktorá hypoteticky môže znevažovať subjekt sociálneho zaobchádzania, ale na základe existujúceho argumentu?

d) prečo nemohlo byť ustanovenie § 2 zapracované do ďalších paragrafových znení zákona, § 22, § 24 a § 25? ... a pod.

7 Piate východisko k morálnej paradigme

Zákon č. 475/205 o výkone trestu odňatia slobody bol do súčasnej doby dvakrát novelizovaný, a to zákonom č. 93/2008, ktorý v § 2, písm. c) zmenil jeho znenie nasledovne: "*základnými potrebami na korešpondenciu papier, obálka, tlačivá poštového podniku, písacie potreby a odoslanie obyčajnej listovej zásielky; tlačivá poštového podniku sa odsúdenému poskytujú bezplatne a písacie potreby sa odsúdenému iba vypožičajú*" a zákonom č. 498/2008, ktorý sa zaoberal zmenami vo finančných náležitostiach. Zmeny naznačujú, že (možným) morálnym aspektom zákona v jeho prvých ustanoveniach sa nikto nezaoberal a zrejme ani nebude.

Účelom tohto príspevku je však zameranie pozornosti aj na problém legislatívy, ktorý už zrejme nerezonuje v mysliach personálu. Doba a myslenie personálu má svoju afinitu k iným aktuálnym skutočnostiach výkonu služby v ústavoch na výkon trestu odňatia slobody, kde sa realizuje sociálne zaobchádzanie v režime obmedzenia osobnej slobody.

Záver alebo morálna paradigma pretrváva

Etický rozmer práce v režime obmedzenia osobnej slobody vo svojich podobách evokuje emócie spojené s vinou a trestom, hriechom a pokáním. Filozofický rozmer pokánia či ľútosti (penitencie), slova a jeho obsahu verejnosťou skoro nepoužívaným, je umocňovaný

legislatívou, vo svojej podstate tvoriacou etický rozmer sociálneho zaobchádzania s väznenou osobou, no emócie, či prežívanie vlastné živej ľudskej hmote, konfiguruje do práv, povinností, možností a obmedzení, ktoré ich síce evokujú, ale nezohľadňujú, či neakceptujú. Preto aj morálna paradigma, ktorá zostáva.

Zoznam bibliografických odkazov

[1] HEJDIŠ, Milan, KOZOŇ, Antonín. 2010. Biosociálne príčiny nešpecifických porúch správania odsúdených v penitenciárnom zaobchádzaní. In: NEČAS, Stanislav a kol. *Sociální, ekonomické, právní a bezpečnostní otázky současnoti*. Praha: Soukromná vysoká škola ekonomických studií, s.r.o., 2010. ISBN 978-80-86744-84-1, s. 135-142.

[2] Zákon č. 59/1965 Zb. o výkone trestu odňatia slobody, ako vyplýva zo zmien a doplnení vykonaných zákonom č. 173/1968 Zb., zákonom č. 100/1970 Zb., zákonom č. 47/1973 Zb., zákonom č. 179/1990 Zb., zákonom č. 79/1992 Zb., zákonom č. 296/1993 Z. z., zákonom č. 33/1994 Z. z. a zákonom č. 451/2002 Z. z.

[3] Zákon č. 475/2005 Z.z. z 22. septembra 2005 o výkone trestu odňatia slobody a o zmene a doplnení niektorých zákonov v znení zákona č. 93/2008 Z.z. a zákona č. 498/2008 Z.z.

[4] *penitencia.* 2010. [online]. World´s Last Chance, [2010] [cit. 2010-10-03]. Dostupný z WWW: <http://translate.google.sk/translate?hl=sk&sl=en&u=http://en.bab.la/dictionary/spanish-english/penitencia-juegos&ei=HnCoTM7bJMiKswaP1oGBDA&sa=X&oi=translate&ct=result&resnum=3&ved=0CCkQ7gEwAjgK&prev=/search%3Fq%3Dpenitencia%26start%3D10%26hl%3Dsk%26client%3Dfirefox-a%26hs%3D7wN%26sa%3DN%26rls%3Dorg.mozilla:sk:official%26prmd%3Dvi)>.

[5] *Vzdelávací program, sociálno - psychologický výcvik.* 2010. [online]. Inštitútu vzdelávania ZVJS Nitra, [2010] [cit. 2010-10-02]. Dostupný z WWW: <://www.zvjs.sk/dokumenty/IV%20ZVJS/SPV%20april%202010.pdf>.

Kontakt

PaedDr. Milan Hejdiš

Spoločnosť pre sociálnu integráciu v SR

Halalovka 41/8, 911 08 Trenčín

E-mail: m.hejdis@gmail.com

Aspekty etiky v domácej ošetrovateľskej starostlivosti

Aspects of morality in the home nursing care

Daniela HLAVAČKOVÁ, Miroslav PAĽUN

Abstrakt

Príspevok je zameraný na mravnosť akú takú, pričom sa pozornosť upriamuje na praktické využitie mravnosti v medziľudských vzťahoch v domácom prostredí. Čo sa naozaj skrýva v nás. Vieme aplikovať etické princípy v praktickom živote a riadime sa nimi? Dostať teóriu do praxe je zložité. Ak chceme naplniť a obohatiť našu prácu okrem vysokej odbornosti aj o človečinu, musíme sa sami neustále zdokonaľovať v konaní dobra.

Kľúčové slova

Etika, mravnosť, domáce prostredie, sestra, pacient, ľudia.

Abstract

Contribution focuses on morality as such and aims to practical use of morality in interpersonal relationship at domestic environment. What is really hidden inside us? Are we able to use ethical principles in everyday life and do we really conform to this rules?
Put the theory in practice is sometimes very complicated. If we want to fulfill and enrich our work besides a high proficiency also with humanity, we have to constantly improve ourselves in doing the common good.

Key words

Ethics, morality, domestic environment, nursing sister, patient, people.

Tento príspevok je zameraný na „mravnosť“, ako takú na pojem ktorý je veľmi známy v každej krajine a určite hrá „prim“ v mnohých debatách, či práci, o profesionálnej etike ani nehovoriac. Každý z nás ovláda základné spôsoby správania a vzťahov medzi ľuďmi navzájom.

Mnohí z nás majú iste veľa načítané, a tiež nie len školou ale i skúsenosťami naučené rôzne etické teórie, princípy, názory, postoje či úvahy. Vieme definovať mravnosť, etiku, právo, slobodu..., a mnohí z nás si môžu myslieť, že o etike vedia takmer všetko. Bolo by zbytočné teraz a tu filozofovať či používať vedecké definície veľkého filozofa Kanta. Chcela by som upriamiť Vašu pozornosť skôr na praktické využitie mravnosti v medziľudských vzťahoch.

Človek prijíma morálnu schému spoločnosti v ktorej žije, ale vytvára si tiež vlastnú schému a sebe vlastný systém hodnôt. Človek je tvor rozumný, no na druhej strane aj veľký taktik. Ak bude teoretizovať o etike, vie všetko takmer ma 100% , no stačí iba trochu reálneho

života a tento istý tvor zabúda na všetky etické teórie a tvrdo obhajuje svoje vlastné práva, svoje ja – tu už veľakrát nemyslí na mravné základy , ktoré tak dobre ovláda.

Čo sa naozaj skrýva v nás? *Naozaj vieme aplikovať etické teórie v praktickom živote a riadime sa nimi?* Je naozaj naše konanie prestúpené mravnosťou?

Dostať teóriu do praxe je ale veľmi zložité , pretože porušovať základy mravnosti v tých najjemnejších odtieňoch nie je trestné, ba niekedy nám pomáha k nášmu rastu či uspokojeniu. Položme si teda rečnícku otázku – ako to napraviť, ako sa polepšiť, ako pretvoriť ľudskú dušu aby bola naozaj ľudská?!

Ak by niekto vedel jednoduchý recept, určite by dostal za tento čin Nobelovu cenu. Preto si myslím, že je potrebné o tejto problematike hovoriť a aspoň trošku sa nad slovom etika zamyslieť.

Pozrime sa teda na význam medziľudských vzťahov a profesionálnej etiky v našej práci. Agentúra domácej ošetrovateľskej starostlivosti je podnik -zariadenie ako každé iné . Možno má tú výhodu . že má relatívne málo zamestnancov. Dalo by sa teda povedať - menej ľudí, viac duševnej pohody. Už tu treba podčiarknuť dobré medziľudské vzťahy! Je nutné, aby si každý pracovník uvedomil svoje miesto a pozíciu v zamestnaní .

Či je vo vedúcej funkcii, či radovým pracovníkom vo svojom podvedomí musí mať na zreteli, že každý z nás - nakoľko žijeme v demokratickej spoločnosti - má možnosť rastu. Znamená to, že dnes je alebo môže byť každý z nás žiakom , ale aj učiteľom zároveň a preto sú títo kľúčoví aktéri na obrázku zoradení do kruhu , teda inak ako sme doteraz boli zvyknutí. To preto , že nevyjadruje organizačnú štruktúru ale ľudské vzťahy. Poukazuje na to, že manažér je síce na vrchole celého podniku, ale koordinátor a sestry s ním sedia v kruhu , čo symbolizuje rovnocennosť - z pohľadu ľudskosti nie sú preto iba jeho podriadení, ale plnohodnotní pracovníci, ktorí majú svoju dôstojnosť a práva.

Ak hovoríme o morálke je treba začať hovoriť o morálke od seba. Už na pracovisku je potrebné vychovávať vzorom a príkladom, preto, aby ostatní tento „dar“, vedeli posunúť ďalej, do domácnosti klientov, do domácnosti tých pre ktorých tu vôbec existujeme.

Zladenie osobnosti zdravotníka s právami a osobnosťou pacienta je veľmi dôležité, pretože výslednicou by mal byť nielen spokojný pacient ale aj vyrovnaný zdravotník.

Našim nepísaným oponentom sú znova práva človeka – od základných ľudských práv až po tie pre pacientov v jednotlivých kategóriách / hospitalizácia, stomie, deti, onkológia, umieranie ... a mnohé ďalšie, ktoré všetci dôverne ovládame.

Fenomén optimálnosti v praxi sa asi na 100% dosiahnuť nedá, ale skúsme sa aspoň trošku priblížiť k teoretickému poznaniu.

Každý vie, že pacient má právo na dôstojné ošetrovanie. Sestra okrem vysokej odbornosti musí mať v sebe zakódovaný aj pocit dôstojnosti k sebe samej, aby vedela naplniť pacientove oprávnené požiadavky. Robíme to tak? Týka sa to informácií o zdravotných službách, o zdravotnom stave, liečebných postupoch ,rizikách, o alternatívach liečby či prognóze. Naozaj sa to robí tak a ako sa k ním človek dostane?

Právo na starostlivosť a liečbu ktorá má byť dostupná, kvalitná, kontinuálna. To znamená, že starostlivosť a liečba má zodpovedať aktuálnym možnostiam v medicíne a ošetrovateľstve a potrebám konkrétneho pacienta, mala by zahŕňať spoluprácu všetkých zainteresovaných poskytovateľov v zmysle diagnostiky, terapie, ošetrovania a prevencie .pacientovi tak, aby sa zabezpečilo zmiernenie utrpenia ,tíšenie bolestí či humánnu terminálnu starostlivosť. Spomeňme si len na posledný týždeň v našej práci, môžeme povedať že sa to takto vždy robí?

Dôležité je i právo na vyjadrenie súhlasu a odmietnutia pred akýmkoľvek zásahom či zákrokom, pričom musia byť vysvetlené dôsledky takéhoto odmietnutia, či je to dospelý respektíve zástupca dieťaťa. Tu môžem hovoriť za seba že áno.

Dovolím si povedať , že ak chceme naplniť a obohatiť našu prácu okrem vysokej odbornosti aj o *„človečinu“*, musíme sa sami neustále zdokonaľovať v konaní dobra tak, aby naše činy mohli zostať v prevažnej väčšine názorov ako morálne činy a morálne správanie.

Možno sa opakujem ale som presvedčená že dobre medziľudské vzťahy sú ideálnou základňou a odrazom pre prácu sestry v teréne – v domácnosti, kam vlastne touto svojou prácou patríme.

Dovoľte mi aby som sa pre krátkosť času zamerala aspoň na 2 okruhy etických problémov, ktoré sú - a to mi iste dáte za pravdu - častými pri našej práci v domácnostiach .

Skúsme sa zamyslieť nad bežnou situáciou a dennou prácou sestry. Sestra ide za pacientom domov, do jeho domácnosti, do jeho súkromia.

Ako sa má správať, na čo všetko má myslieť? S akými problémami sa tu môže stretnúť? Sestra prichádza ako cudzia osoba do domáceho teritória, ktorá ale preberá zodpovednosť za to čo urobila alebo aj to, čo neurobila. Sme v domácnosti, ktorá nám je otvorená so všetkým čo s tým súvisí a často krát dostávame aj kľúče od bytu. V mnohých prípadoch je nutný zásah do domáceho prostredia. Veľakrát úpravu vyžaduje nielen lôžko, jeho výška či poloha v miestnosti, ale aj úprava napr. odloženie kobercov či zmena topánok prekážajúcich v chôdzi a mnohé iné úpravy a zmeny o ktorých musíme ľudí presvedčiť Je to o to ťažšie, že najmä starší ľudia zmeny odmietajú. Jednoduché nie je ani rešpektovanie pacientovho času či prirodzeného biorytmu ľudí , ktorý tiež nie je až tak zanedbateľný problém, ako by sme si na

prvý pohľad mysleli. Všetci to dobre poznáme, každý chce byť ošetrení ako prví, podľa možnosti hneď ako zavolá, práve on si chce určiť kedy ma sestra prísť . Čo s nimi, s našimi často nespolupracujúcimi pacientmi? Ale veď aj oni majú svoje práva, svoje vlastné aktivity, svoje záujmy...

Priblížme si teraz dennodennú realitu a tou je fyzická nahota. Pri ošetrovaní je nutné veľakrát odhaľovať ľudské telo, odkrývanie mnohokrát intímnych miest, kedy sa stretávame so studom. Sám pred nami, či sám pred príbuznými a známymi. Naše správanie musí byť vysoko profesionálne a taktné, neodhaľovať viac a na dlhšiu dobu ako nevyhnutne nutné .Zabezpečiť pri ošetrovaní súkromie či ma niekto kontroluje alebo nie.

Nezanedbateľná je však aj psychická nahota. Veľakrát vidíme do hlbších rodinných vzťahov „ako je zdravé“ a nám vyplýva z kompetencií. Okrem predmetného ošetrenia musíme často spracovať, prípadne aj reagovať na aktuálne problémy či stavy konkrétneho človeka, ktorý môže mať a máva aj mnohé iné problémy najčastejšie vzťahové a finančné, z čoho následne pramenia obavy, strach, neistota, samota... a mnohé iné, súvisiace s jeho potrebami a odkázanosťou na pomoc druhých , čo v neposlednej miere ovplyvňuje liečbu a priebeh hojenia. Psychická podpora sestry vie veľa zmierniť a niekedy aj zmeniť. Napriek tomu, sa stále akosi nevtesnala do zoznamu zdravotnou poisťovňou objednávaných výkonov - denne sa s ňou stretávame a poskytujeme ju.

Mlčanlivosť súvisí s právom na ochranu osobných a zdravotných údajov, pri našej práci sa týka najmä údajov o zdravotnom stave a s tým súvisiace poskytovania informácií, príbuzným známym, susedom, priateľom, či iným našim pacientom.

Vidíme, že ani z ďaleka by tu nestačila super odbornosť, ale ako priorita sa nám ukazuje *osobnosť, morálne vystupovanie* a samostatné niekedy aj *morálne činy sestry*. Veď - a to všetci dobre vieme - ak sestre chýba kus dôstojného správania sa, vôbec sa k pacientovi, ako fyzickej osobe nedostane bude odmietnutá – na rozdiel od nemocnice, kde sme doma mi – zdravotníci.

Poďme sa ale ďalej pozrieť na nášho pacienta, čo všetko ho môže trápiť? Ďalším rébusom v našej práci je situácia keď musíme bojovať so strachom pacienta, s jeho pocitom ohrozenia ale aj s odmietnutím ošetrenia konkrétnou sestrou. Dôvody sú rôzne od antipatie, cez obavy o odbornosť sestry až k obavám o chápanie potrieb/ľudskosť/. Pacient ma strach z neodborného a neetického zásahu zdravotníckeho pracovníka, nevie či a ako sa môže brániť, a aj keď vo veľa prípadoch sám objektívne nevie posúdiť kvalitu prevedeného výkonu, hodnotí subjektívne podľa sympatie a všeobecných vlastností sestry: či sa zaujíma, či sa snaží pochopiť, či zjedná nápravu, či dodrží slovo atď.

Stretávame sa aj s obavou o komplexnosť starostlivosti poskytovanej sestrami. Doteraz bol pacient zvyknutý len na odbornosť lekára, ktorý zariadil všetko potrebné. Postará sa aj sestra o to, aby nám „nič neuniklo“ a na nič potrebné sa nezabudlo? Dá sa na sestru spoľahnúť a posunie včas a správne predmetnú informáciu o zmene stavu napr. k praktickému lekárovi či inému špecialistovi tak, aby sa napr. zefektívnila slabá analgetická liečba atď.?

Nezanedbateľná je aj otázka bezpečnosti pri ošetrovaní v domácnostiach. Obava o bezpečnosť či už odbornú pri výkonoch, alebo tú ľudskú je tiež na mieste. I tu platí, na prvom mieste je dôvera k sestre, k jej zodpovednosti, charakternosti a rešpektovania pridelených kompetencií.

Často diskutovanou je aj otázka zmeny ošetrujúcej sestry. Tu môže byť nesúhlas až odmietnutie v dôsledku pretrhnutia „overených“ kontaktov, čo býva typickým problémom najmä u osamelých – nabúra sa už naviazaná väzba a zmeny najmä u starých ľudí sú ťažšie prijímané a v podstate nie sú žiaduce, pretože klient si nepraje si vstup ďalšieho nového človeka do domácnosti, neželajú si, aby o pacientovej chorobe vedela ďalšia osoba a pod. Tu je znova dôležitý vhodný prístup, osobnosť a odbornosť sestry.

Aby sme však boli komplexní, pozrime sa v krátkosti na to, čo môže trápiť druhú stranu - sestru.

Jedným z dôležitých aspektov domáceho ošetrovania je zodpovednosť, pružnosť a samostatnosť jednak sestry manažérky, jednak ostatných zamestnaných sestier. Predmetná autonómnosť so sebou neprináša len výhody, ale najmä veľkú zodpovednosť: za ošetrenie – za odvedenú prácu, za seba a svoje vystupovanie, za zamestnávateľa ako takého, či za zamestnané sestry ako také. Sestra preberá časť zodpovednosti, ktorú dovtedy zastrešoval lekár, vstupuje do pomerne komplikovaných mnohotvárnych právnych vzťahov a rola samostatnej sestry v ošetrovateľskej praxi nadobúda nových a väčších dimenzií- ekonomických, právnych, morálnych... Sestra vytvára či prezentuje nielen obraz o sebe, či agentúre v ktorej pracuje, ale v konečnom dôsledku reprezentuje zdravotnícke povolanie.

Práca v teréne je pre sestru, napriek jej odbornosti a skúsenostiam nie vždy jednoduchá. Problémoví bývajú pacienti, ale aj príbuzní. Samotné ošetrovanie je veľmi sťažené u agresívnych, dekompenzovaných psychicky chorých či dementných pacientov. Dosiahnuť konsenzus je problematické aj u ľudí so zníženým sociálno-ekonomickým statusom a problémom bývajú neraz aj príbuzní v dôsledku nedodržiavania liečebného režimu, odmietania poučení či postupov práce a pod.

Aj sestra môže mať pocit ohrozenia a stáva sa, že odmieta navštíviť tú ktorú domácnosť. Tento okruh etických problémov sa týka vstupu sestry do rôznych sociálnych prostredí,

v ktorých môže byť sestra potenciálne ohrozená, práve takáto skupina obyvateľov sa v poslednom období rozširuje a je príčinou častej demotivácie sestier a odmietania pracovať v teréne - v takomto nelákavom, rizikovom prostredí. Má sestra právo odmietnuť ošetriť takéhoto pacienta? Vzhľadom na naše povolanie si nemôžeme príliš vyberať, a najmä nie v akútnom stave. Veď právo na zdravotnú starostlivosť má každý.

Vidíme, že obavy sú obojstranné pozícia zdravotníka nám hovorí, že by sme mali byť vo výhode, pretože okrem vysokej odbornosti by sme mali vďaka poznatkov zo psychológie a etiky vedieť mnohé pochopiť - a zrejme to aj robíme.

Záver

Ak som v úvode hovorila o profesionálnej etike na záver sa mi žiada povedať, že *morálne správanie* zdravotníkov, a najmä sestier ADOS *je aspoň tak dôležité ako* ich *odborná erudovanosť*, čo sme mali možnosť vidieť a počuť. Musím povedať, že naše sestry sú zdatné aj v tejto problematike a vyrovnajú sa sestrám v iných krajinách. Je tu však jeden rest, možno z minulosti, ktorý musíme odstrániť, musíme naučiť sestru využívať všetky teoretické vedomosti a praktické zručnosti ktoré bezpochyby má na *dotvorenie imidžu morálne vyspelej a vyzretej osobnosti*. Cesta je ťažká, pretože etika nie je ako matematika, nestačí zadefinovaný vzorec. Tu musíme byť učiteľmi my všetci navzájom. Skúsme teda popracovať každý na sebe tak, aby na konci nášho snaženia boli ruky sestry, ktoré sú otvorené srdcom a nie rutinou.

Zoznam bibliografických odkazov

[1] GLASA, J. – ŠOLTES, L a kol. 1998. *Ošetrovateľská etika1*. Martin : Osveta, 1998. 211 s. ISBN 80-217-0594-9.

[2] KOPECKÁ,K., - KORCOVÁ, M. 2008. *Zdravotnícka etika*. Martin : Osveta, 2008. 119 s. ISBN 978-80-8063-276-2.

[3] SCHWEITZER, A. 1993. *Náuka úcty k životu*. Praha : DharmaGaia, 1993. 40 s. ISBN 80-901225-7-4.

[4] VAJDA, J. 1993. *Etika*. Nitra : Enigma, 1993. 177 s. ISBN 80-85471-13-2.

Kontakt

PhDr. Daniela Hlavačková, MPH

ADOS Partizánske s.r.o., R. Jašíka 156/4, Partizánske

VŠZaSP sv. Alžbety, DP Partizánske

E-mail: adospe@centrum.sk

Kresťanská etika ako prameň poznania etiky v sociálnej práci

Christian ethics as source of knowledge in social work

Ján HOLONIČ

Abstrakt

Článok je venovaný vzťahu etiky a Kresťanstva. Zároveň podáva náčrt vzťahu kresťanského učenia a z neho plynúcej etiky, ako základu pre etiku v sociálnej práci.

Kľúčové slová

Etika, morálka, láska, kresťanstvo, judaizmus, sociálna práca.

Abstract

The article deals with the relationship of ethics and Christianity. Furthermore, we give a frame of the relation of Christian teachings and consequential ethics as a basis for ethics in social work.

Key words

Ethics, morality, love, Christianity, Judaism, social work.

Napokon premýšľajte bratia, o všetkom, čo je pravdivé, čo čestné, čo spravodlivé, čo čisté, čo ľúbezné, čo príjemné, o všetkom, čo je cnostné a čo je chválitebné. (Fil. 4,8)

Andrej Mátel (2010) dáva do určitej miery návod ako postupovať pri zmýšľaní, aby človek neupadol do sváru pri výkone profesie sociálneho pracovníka: „V každé profesi, včetně sociální práce, se člověk může dostat do situace, kdy přichází do úvahy nejméně dvě alternativy řešení. Přitom ani jedno nemusí být ideální, právě naopak. Sociální pracovník se má rozhodnout pro jedno řešení z takových alternativ, kdy ani jedno není optimální nebo morálně správné.“

Skúsme sa zamyslieť čo nám chce týmto výrokom povedať apoštol Pavol a zároveň o úskaliach sociálneho pracovníka, ktorý musí konať podľa svojej najlepšej vôle vedomia a svedomia. . Kresťanstvo svojou filozofiou obohatilo svet o lásku, úctu ku človeku. Morálne zákony a pravidlá v Biblii je možné nájsť v rozdielnej podobe, často krát aj v podobe protichodných postulátov. Starozákonná etika sa v niektorých postoj rozchádza s novozákonnou kresťanskou etikou, či už je to v medziľudských vzťahoch ako napr.: „Ak by nastala smrteľná nehoda, vtedy dáš život za život, oko za oko, zub za zub, ruku za ruku, nohu za nohu, popáleninu za popáleninu, ranu za ranu, modrinu za modrinu (Ex 21,22-24). Takýmto spôsobom snažil sa Hospodin o udržanie poriadku vo vyvolenom národe, ktorý

musel nájsť spôsob ako existovať v egyptskom zajatí, aby vedel zvládať každodenné existenčné problémy a starostlivosť o seba. V Starom Zákone by sme našli ešte ďalší nespočetný rad takýchto nariadení, ktoré u kresťana vyvolajú do určitej miery nielen zamyslenie sa nad dejinami sveta, človeka. Ale tak ako uvádza prorok Izaiáš: „Preto Vám sám Pán dá znamenie: Ajhľa, panna počne porodí syna a dá mu meno Immanuel“ (Iz, 7,14). Preklad tohto mena Immanuel jest S nami je Boh. Od tohto momentu nastal vo svete pohyb vecí, pohyb filozofického myslenia, tak ako dvanásťročný Christos v Jeruzalemskom chráme sedel s učiteľmi: „...našli Ho v chráme sedieť medzi učiteľmi počúvať a spytovať sa ich. Všetci, ktorí Ho počúvali, žasli nad Jeho rozumnosťou a nad Jeho odpoveďami“ (Lk. 2, 46-47). A v ďalšom napredovaní Jeho vykupiteľského diela nachádzame Jeho výrok, ktorý zachytil evanjelista Matúš: „Nemyslíte si, že som prišiel zrušiť zákon alebo prorokov; neprišiel som ho zrušiť, ale naplniť“ (Mt 5,17). Týmito výrokmi z Jeho života je podchytené a poukázané na moment, ktorý sa často opomína a sa na neho zabúda. Je potrebné pri hľadaní etických princípov kresťanstva sa opierať aj o etické, morálne princípy judaizmu ako predchodcu kresťanstva, ktorý dal možnosť - priestor pre vznik kresťanstva.

Ale je potrebné ešte spomenúť etiku, ktorá sa rozvíjala aj v pohanskom polyteistickom prostredí napríklad u filozofov Sokrata, Platóna, Aristotela alebo ďalších. Sokrates za svoje najvlastnejšie poslanie považoval viesť spoluobčanov k pravej múdrosti a dobrému životu, nestarajúc sa o hmotné veci tohto sveta. (Klimekov et al., 1998, s. 24)

U Platóna nachádzame učenie o ideách. Zároveň je známe jeho učenie o ideách, ktoré sa stalo teoretickým základom pre jeho etiku, estetiku, pedagogiku, keď jeho etika vychádza z učenia o duši, ktorá podľa neho sa skladá z troch častí: rozumovej, vášnivej (vôľovej), žiadostivej (zmyselnej). Dáva aj vysvetlenie týchto častí duše že rozumová časť je sídlom cnosti, múdrosti, vášnivá sídlom statočnosti a premáhaním zmyselnosti sa táto cnosť stáva cnosťou rozvážnosti – umiernenosti (Klimeková et al., 1998, s. 38).

Na základoch judaizmu a s časti aj starovekej etiky a filozofie sa formuje kresťanstvo, ktoré dáva svetu nový rozmer, akým je rozmer vzťahu človeka ku človeku, a tým aj mení sa konanie človeka. V Starom Zákone bol človek vnímaný ako bytosť, ktorá musí byť podriadená prísnym nariadeniam spoločnosti. Celý Starý Zákon bol vychovávateľom človeka, aby bol v konečnom dôsledku schopný prijať vykupiteľské dielo Christa, aby vedel pochopiť rozmer lásky Boha ku človeku a zároveň aby vedel človek pochopiť aj interpersonálny vzťah budovaný na vzájomnej dôvere a vzájomnej láske. Veď akým spôsobom by sa človek uberal, ak by človek nebol pripravený na toto dielo? U evanjelistu Lukáša nachádzame odpoveď, ako sa človek dokáže zdokonaľovať pre blaho sveta, pre blaho blížneho svojho, na príklade Panny

Márie, ktorá chápala svet a zároveň svojimi činmi snažila sa aby bol svet humánnejší, keď povedala tieto slová: „Som služobnica Pánova, nech sa stane podľa Tvojho slova!“ (Lk, 1, 38). Týmito slovami položila základ a poukázala na to že je potrebné ak chce spoločnosť udržateľne existovať, musí medzi členmi spoločnosti byť symbióza, súhra všetkých jej členov. Ak by ona ako Tá oslovená nedala dobrovoľný súhlas, bolo by možné vyjadriť, že človeku vlastný egoistický vzťah ku svetu, matérii prevládol a nebol by priestor pre novú etiku, etické konanie a zároveň pre nový kvalitatívne lepší svetonázor. Takéto nové etické konanie nachádzame vo výroku Christa: „Milujte svojich nepriateľov, čiňte dobre tým, čo vás nenávidia“ (Lk 6,28). Z tohto vyplýva hlavná úloha pre kresťanov, milovať blížneho svojho ako seba samého, tak ako to píše apoštol a evanjelista Marek: „milovať budeš blížneho ako seba samého. Nad tieto niet väčšieho prikázania.“ (Mk. 12, 31) a ďalej pokračuje tento rozhovor: „Tu mu povedal zákonník: Dobre Majstre, pravdu si povedal, že jeden je Boh, a niet iného okrem Neho, a milovať ho z celého srdca, celej mysle a z celej sily a milovať blížneho ako seba samého je omnoho viac ako všetky zápaly a obete.“ (Mk. 12, 33) Apoštol Pavol dodáva k tomu ešte: „nikomu nič nedlhujte, len to, aby ste sa milovali. Lebo kto blížneho miluje, naplnil zákon.“ (Rím 13,8). Práve na týchto citátoch zo Svätého Písma je postavená etika sociálnej prace, ako pomocnej vedy pre človeka v tomto svete. Každý kto je ozajstným kresťanom má mať empatiu voči blížnemu svojmu, vedieť ho vypočuť, pochopiť.

Každý sociálny pracovník, ktorý nie je len vzdelaním profesionál v tejto vede, ale aj v praktickej každodennej činnosti je v styku s blížnym, klientom musí mať na pamäti že etika jeho profesie má korene nielen vo filozofickom smere ale hlavne v kresťanských zásadách, medzi ktoré patrí aj zásada ktorú máme zachytenú u apoštola a evanjelistu Mareka, ktorého som Vám pred chvíľkou citoval.

Zoznam bibliografických odkazov

[1] BIBLIA, Slovenská evanjelická cirkev A.V. v ČSSR, 1979.

[2] KLIMEKOVÁ, Anna a kol. 1998. Prešov : FHPV PU Prešov, 1998. 274 s. ISBN 80-88722-32-2.

[3] MÁTEL, Andrej. 2010. Systematický postup řešení etických dilemat v sociální práci. In *Akční pole sociální práce IV.* Sborník příspěvků z mezinárodní konference. Olomouc : Pedagogická fakulta UP v Olomouci, 2010. V tisku. [cit. 2010-10-12]. Dostupný z WWW: http://www.andrejmatel.info/Texty/Etika/Matel_eticke%20dilemata_Olomouc_2010.pdf

[4] POTÚČEK, Juraj. Biblická konkordancia. Banská Bystrica: Slovenská biblická spoločnosť, 1993. 717 s. ISBN 80-85486-06-7.

Kontakt

PhDr. Ján Holonič, PhD.
VŠZaSP sv Alžbety Bratislava, DP Michalovce
Partizánska 23, Michalovce 071 01
E-mail: holonicj@gmail.com

Etika v inštitucionalizovaných sociálnych službách

Ethics in institutionalised social services

Irena KAMANOVÁ

Abstrakt

Inštitucionalizované sociálne služby prešli novou právnou úpravou v zákone o sociálnych službách. Dodržiavanie kritérií kvality poskytovanej sociálnej služby a etického kódexu sociálnych pracovníkov je dôležité pri práci v zariadeniach sociálnych služieb. Zaoberali sme sa problematikou dodržiavania etického kódexu pracovníkmi pracujúcimi v priamom kontakte s klientom v zariadeniach sociálnych služieb pre seniorov. Konkretizujeme etické problémy, s ktorými sa stretávajú študenti počas odborných praxí v praxových zariadeniach a zároveň vyvolávame diskusiu na ich ďalšie riešenie. Poukazujeme na etickú problematiku študentov sociálnej práce v procese praktickej prípravy z rôznych aspektov.

Kľúčové slová

Inštitúcia, organizácia, zariadenie pre seniorov, poskytovatelia a prijímatelia sociálnych služieb, odborná prax, praxové zariadenie, supervízia, etický problém, etický kódex.

Abstract

Institutionalised social services passed new legislation in the law on social services. Compliance with quality criteria for the provision of social services and social workers code of ethics is important for work in social services. We addressed the issue of compliance with the code of ethics staff working in direct contact with clients in social services for seniors. We specify the ethical problems encountered by students during practical training in training facilities and also raise discussion for their next solution. We point to the ethical problems of social work students in the process of practical training from various aspects.

Key words

Institution, organization, professional practice, practice institution, supervision, ethical problem, ethical code.

Úvod

Inštitucionalizované sociálne služby majú rôzne poslanie, ciele a formu. Plnia dve základné funkcie: „poskytujú pomoc, útočisko, liečbu občanovi, prípadne rodine, chránia spoločnosť pred nebezpečnými jedincami alebo skupinami“ (Labáth, 2004, s. 15). Majú prevažne pomáhajúci charakter. Delíme ich podľa typu klientely, funkcie a právnej normy. Podľa klientely sú to inštitúcie, ktoré zodpovedajú typológii klientov sociálnej práce, sú špecializované na niektorú oblasť, poskytujú starostlivosť pre rovnakú skupinu klientov. Môžeme hovoriť o rôznych funkciách v organizáciách, jedna organizácia môže mať aj viac funkcií ako: *stimulačná* (jej úlohou je rozvoj a stimulácia potenciálu klienta a udržiavanie

jeho schopností), *terapeutická* (sú to všetky inštitúcie, ktoré pracujú na terapeutických princípoch), *náhradná* (všetky zariadenia nahradzujúce prirodzené prostredie). Medzi organizácie, ktoré plnia funkciu stimulačnú a náhradnú, kde ich úlohou je rozvoj a stimulácia potenciálu klienta, udržanie jeho schopnosti patrí zariadenia pre seniorov (domovy dôchodcov). Cieľom poskytovanej sociálnej služby je poskytovať kvalitné sociálne služby v súlade so svojím poslaním a rozvojovým plánom. Je dôležité zladenie všetkých cieľov sociálnej služby, čoho výsledkom je, že: klient dostáva sociálnu službu zodpovedajúcu kvantitou aj kvalitou jeho potrebám a súčasne táto služba je ekonomicky efektívna; klient sám určuje svoje individuálne ciele; sociálny pracovník spolupracuje pri tvorbe plánov s klientom a jeho rodinou.

1 Inštitucionalizované sociálne služby

Pri úvahách o zaradení klienta do inštitucionalizovanej sociálnej starostlivosti sú vždy prítomné štyri faktory, ktoré môžu odpovedať na otázku, či je umiestnenie klienta opodstatnené:

- indikácia - je nutné zvážiť umiestnenie do rezidencie, či boli využité menej invazívne intervencie. Každý pobyt je istým spôsobom ohrozujúci pre klienta, môže ovplyvniť vzťahovú sieť, intenzitu vzťahov.
- kontraindikácia pobytu klienta v inštitúcií - nevhodné umiestnenie klienta. Kontraindikácia má dve úrovne: sociálno-psychologickú a diagnostickú. Pobyt v celodennom zariadení môže byť nežiaduci.
- vedľajšie negatívne účinky - rezidenciálneho pobytu vznikajú vtedy, keď samotný pobyt je indikovaný, ale objavia sa iné ohrozenia. U seniorov dochádza k hostilnému správaniu.
- kontraproduktívnosť - spôsobuje posilnenie problému klienta a zhoršenie jeho stavu. Do tejto kategórie môžeme zahrnúť dva javy - tzv. labelling efekt (Siegel, Senna, 1998) a presmerovanie cieľa (In Labáth, 2004).

Pri dlhodobej inštitucionálnej starostlivosti môže dôjsť k adaptačnému zlyhaniu – geriatrickému maladaptačnému syndrómu. Preto pri prijímaní klientov do zariadení sociálnych služieb je možné prijať určité preventívne opatrenia: Zariadenie pre seniorov, do ktorého bude klient prijatý, by nemalo byť príliš vzdialené od jeho domova, rodiny, priateľov. Žiadatelia, prijímaní pre zhoršený zdravotný stav, majú väčšie adaptačné problémy. Každé zariadenie by malo mať informačný materiál o svojom zariadení, zamestnancoch aktivitách.

Režim sociálneho zariadenia potlačuje individualitu, vedie k pasivite, zmenšuje psychickú pohodu a zhoršuje adaptačné problémy (Hegyi, 2001).

2 Odborná prax študentov sociálnej práce

Ťažiskovou témou akademických diskusií vzdelávateľov sociálnej práce je aj zabezpečovanie teoretickej a praktickej prípravy študentov sociálnej práce. V poslednom období sa stáva samostatnou témou odborných podujatí – FSVaZ UKF v Nitre (2003), FZSP TU v Trnave (2006), PF KU v Ružomberku (2006,2007,2008), UK Bratislava (2009). Tieto odborné konferencie, semináre sú dôležité pre študentov a praxové zariadenie daných vysokých škôl..

Praxové zariadenia (inštitúcie a organizácie sociálnej správy) si vyberajú vysoké školy na základe spolupráce a kvality poskytovaných služieb. Praktická príprava patrí k povinným predmetom študijného programu bakalárskeho a magisterského stupňa.

Cieľom príspevku je poukázať na etické problémy, s ktorými sa stretávajú študenti počas odborných praxí[2] v praxových zariadeniach s rôznymi cieľovými skupinami. Tieto problémy sú pomenované, ich ďalšie riešenie je však problematické, nakoľko reflexia skúseností študentov z praxe sa rieši na popraxových seminároch, supervíziách odborných praxí na škole, nie vždy v spolupráci s praxovým zariadením. Vstupovať do pracovných vzťahov v iných organizáciách nie je možné. Dúfame, že zmenou zákona o sociálnych službách sa táto skutočnosť zmení, nakoľko poskytovateľ sociálnej služby je povinný za účelom zvýšenia odbornej úrovne a kvality poskytovanej sociálnej služby vypracovať a uskutočňovať program supervízie.(§ 9, ods. 10, zákona 448/2008 Z.z.).

Ak chceme poukázať na etické problémy študentov počas odborných praxí, uvedomujeme si, že základné etické princípy vychádzajú zo všeľudských princípov vzťahu človek – človek, skupina, spoločnosť deklarovaných vo Všeobecnej deklarácii ľudských práv (1948), z ktorých vychádza aj Ústava Slovenskej republiky. Medzinárodný etický kódex a početné národné kódexy vykazujú istú jednotnosť, ktorá môže byť považovaná za časť teórie sociálnej práce, tvoriacu tzv. filozofiu sociálnej práce, ktorá je rovnaká bez ohľadu na rozdielne sociokultúrne a politické situácie. (Levická, 2004).

[2] Z gr. praxis (lat. practicus, angl. practice, nem. Praxis, fr. practigue) = opakované vykonávanie alebo systematický nácvik za účelom získavania schopností, zručností, či obratností; je to nabratie určitých zručností, návykov a vedomostí potrebných na výkon budúceho povolania, oboznámenie sa s prostredím budúceho povolania (Žilová, 2009).

Etický kódex sociálneho pracovníka[3] je systematický usporiadaný súbor noriem, zbierka predpísaných spoločenských noriem, ktoré pozná a dodržiava sociálny pracovník. Zo základnými etickými princípmi sú študenti oboznámení v prvom ročníku bakalárskeho študijného programu. Prelína sa viacerými teoretickými a praktickými disciplínami, preto sa budeme snažiť poukazovať na jednotlivé problémy, cez etické zodpovednosti sociálnych pracovníkov v praxi.

3 Etické problémy počas odborných praxí

Etické problémy študentov počas odborných praxí vznikajú pri pozorovaní sociálnych pracovníkov v praxi alebo pri ich vlastnej priamej práci s klientom. Problém je uvedomenie si ťažkosti; formuláciou, vyjadrením problému alebo jeho časti. Podľa Demokritosa, Aristotelesa a Platóna je problém znalosť o neznalosti (Platón, 1990 In: Nemčeková,2008).

Daný problém vyvoláva naše vlastné správanie, povahové vlastnosti. **Predmet problému** je predmet poznania, ktorého dodatočným skúmaním sa prekoná problémová situácia a problém sa vyrieši.

Základné etické problémy, s ktorými sa sociálny pracovník stretáva a rozhoduje o nich sú: **kedy** zasahovať do situácie klienta, skupiny, komunity; **ktorým** sociálnym problémom dá prednosť a rieši ich[4]; **koľko** pomoci a starostlivosti poskytnúť, aby stimuloval klienta k zmene postojov a zodpovednému správaniu; **kedy** ukončiť sociálnu intervenciu, terapiu, poskytovanie služieb, príspevkov...? Aby nedochádzalo k etickým problémom v praxi sociálny pracovník uplatňuje nasledujúce postupy: aplikovať vedomosti a zručnosti, ako i ďalšie relevantné poznatky na prax; udržiavať dlhodobé vzťahy pri práci s jednotlivcami, rodinami alebo skupinami; voliť vhodné metódy posudzovania, plánovania a určovania cieľa

[3] Medzinárodná federácia sociálnych pracovníkov (IFSW) spracovala v roku 1976 Medzinárodný etický kódex pre profesionálnych sociálnych pracovníkov, ktorý bol aktualizovaný roku 1994. 31. mája 1997 v Žiline bol prijatý Valným zhromaždením Asociácie sociálnych pracovníkov Etický kódex sociálnych pracovníkov Slovenskej republiky, ktorý v preambule uvádza, že sociálna práca je založená na ľudských právach a hodnotách demokracie. Funkciou Etického kódexu je poukázať na úlohy sociálnych pracovníkov, ktorí formujú a prijímajú normy (pre vystupovanie a správanie sociálnych pracovníkov, ako je vystupovanie, schopnosti a profesionálny rast, služba, čestnosť, štúdium a vedecký výskum) na všetkých úrovniach (mikro – klient; mezo – spolupracovník, zamestnávateľ; makro – k sociálnej práci ako profesii, k spoločnosti), asistujú ľuďom pri rozvíjaní ich schopnosti, podporujú samostatnosť a adaptabilitu klienta…

[4] Sociálne problémy (negatívne sociálne situácie) sú to také vývojové tendencie, ktoré v ľudských interakciách a v spoločnosti sú považované za ťaživé, venuje sa im pozornosť formou konkrétnych vyrovnávacích opatrení (In Novotná, Schimmerlingová, 1992). Pri hodnotení, či ide o sociálny problém alebo nie sa uplatňuje sústava hodnôt v danej spoločnosti. Táto sústava hodnôt (podľa toho ako je spoločnosť integrovaná a uniformná) naznačuje deliacu čiaru medzi normálnym javom a sociálnym problémom. Spoločenské normy kodifikované v právnych predpisoch alebo fixované vo vedomí verejnosti stanovujú hranice medzi normalitou a abnormalitou. Pri správaní ľudí ide o situácie konformity alebo nonkonformity.

pomoci; pomáhať, poskytovať starostlivosť, radiť, viesť, ochraňovať jednotlivcov a rodiny v problémovej situácii; vykonávať poradenstvo, facilitovať; viesť skupiny v ich komunite; pracovať ako člen tímu; chápať a odstraňovať následky diskriminácie; pracovať etnicky senzitívnymi postupmi.

Etické uvedomenia je základnou súčasťou odbornej praxe sociálnych pracovníkov. Ich schopnosti a odhodlanie konať eticky je základným aspektom kvality služby. Sociálna práca podporuje sociálne zmeny, riešenie problémov v ľudských vzťahoch. Poznaním teórií správania a sociálnych systémov, sociálna práca zasahuje v miestach, kde sú ľudia v interakcii s prostredím. Dodržiavanie ľudských práv a sociálnej spravodlivosti, sú zásadné pre sociálnu prácu. Sociálna práca je založená na rešpekte k vlastnej hodnote a dôstojnosti všetkých ľudí a práva, ktoré vyplývajú z daného princípu, by mali sociálni pracovníci presadzovať a obhajovať(Nemčeková,2008).

Ďalej budeme poukazovať na základné etické princípy v sociálne práci ako sú: normy pre vystupovanie a jednotlivé etické zodpovednosti.

3.1 Základné etické princípy v sociálnej práci

- Normy pre vystupovanie a správanie sa soc. pracovníka
- ***Vystupovanie*** - soc. pracovník neustále udržiava svoje osobné a pracovné správanie a vystupovanie na úrovni vysokého štandardu.
- ***Schopnosti a profesionálny rast*** - soc. pracovník sa zo všetkých síl snaží o dosiahnutie a udržanie vysokej profesionality pri výkone svojej práce.
- ***Služba*** - soc. pracovník vo svojej práci považuje za prvoradý záväzok slúžiť.
- ***Čestnosť*** - soc. pracovník koná v zhode s najvyššími požiadavkami profesionálnej cti.
- ***Štúdium a vedecký výskum*** - soc. pracovník, ktorý sa zaoberá štúdiom alebo vedeckým výskumom sa riadi konvenciami vedeckej práce.

Jednotlivé normy pre vystupovanie sociálny pracovník rozvíja a pravidelne aktualizuje cez svoje vlastné etické kódexy a etické zásady. Rozvíja a udržiava zručnosti a schopnosti, koná čestne, nezneužíva vzťahy dôvery s ľuďmi, s využitím ich služieb, s uznaním hranice medzi osobným a profesionálnym životom.

V rámci predpraxových stretnutí v stanovovaní cieľov odborných praxí, mali študenti druhých ročníkov bakalárskeho študijného programu sociálna práca PF KU v Ružomberku, jeden z kognitívnych cieľov praxe zhodnotiť podľa etického kódexu prácu sociálneho

pracovníka v konkrétnom praxovom zariadení so zameraním na extra personálne etické problémy. V rámci supervíznych stretnutí na popraxových seminárov sme zistili, že študenti sa najčastejšie stretávajú s nasledovnými problémami:

3.1.1. Etická zodpovednosť soc. pracovníka voči klientom

Sociálni pracovníci majú zodpovednosť za podporu sociálnej spravodlivosti, vo vzťahu ku klientovi, tzn. pri práci vychádzajú z individuálnych potrieb klienta, zabezpečujú rozdeľovanie zdrojov spravodlivo, podľa potreby.

- **Prvoradosť záujmov klientov** – soc. pracovník má zodpovednosť voči svojim klientom.

Študenti sa stretávajú s dodržiavaním etickej zodpovednosti voči klientom, ale na druhej strane aj s:

- vnucovaním svojich postupov, rozhodnutí klientom, („**ja** som tu .....);
- zodpovednosť za klientovu situáciu prenášajú aj na ostatných rodinných príslušníkov (na dieťa);
- dlhé čakanie na intervenciu zo strany pracovníkov ;

- Práva klienta – **soc. pracovník podporuje snahu klienta rozhodovať o svojej budúcnosti samostatne**.

Študenti sa stretávajú s dodržiavaním práv klienta a jeho chránených záujmov, ale na druhej strane aj s:

- vnucovaním svojich predstáv o budúcnosti klienta,
- jednotlivé činnosti sa vykonávajú stereotypne,
- rozdielmi medzi jednotlivými klientmi v skupine,
- rozhodnutím oznámiť – neoznámiť nedodržiavanie autonómie klienta, práva na sebaurčenie

- **Dôvernosť a mlčanlivosť** – soc. pracovník rešpektuje klientovo súkromie a zachováva dôvernosť informácii získaných pri svojej práci.

Študenti sa stretávajú s dodržiavaním dôvernosti, mlčanlivosti o informáciách v procese spracovávania prípadovej štúdie, kazuistík. Ale druhej strane aj s:

- podávaním informácií pred iným klientom,
- tým, že klient sa hodnotí ako diagnóza, etnikum, problém...

3.1.2. Etická zodpovednosť soc. pracovníka voči kolegom

- **Slušnosť a zdvorilosť** – soc. pracovník si váži svojich kolegov a pristupuje k nim s úctou a dôverou.

Študenti sa stretávajú s etickou zodpovednosťou medzi jednotlivými sociálnymi pracovníkmi, dodržiavaním slušnosti, zdvorilosti, úcte a rešpektovaniu sa navzájom, ale na druhej strane s :

- negatívnym hodnotením jednotlivých postupov svojich kolegov,
- odmietnutím tútorskej supervízie,

- **Práca s klientmi kolegov** – povinnosťou soc. pracovníka je venovať sa klientom svojich kolegov s najväčšou profesionálnou snahou a citlivosťou.

Študenti sa stretávajú s profesionalitou pri práci s klientmi kolegu – sociálneho pracovníka, ale na druhej strane s :

- odmietnutím intervencie,
- spochybňovaním postupov, etáp, metód práce s klientom.

3.1.3 Etická zodpovednosť soc. pracovníka voči zamestnávateľom a zamestnávateľským organizáciám

- Záväzky voči zamestnávateľským organizáciám - sociálny pracovník pristupuje s vážnosťou voči zamestnávateľským organizáciám.

Sociálni pracovníci by mali byť ochotní spolupracovať s vysokými školami a tak sa podieľať na praktickej príprave študentov. Podporiť a zapojiť sa do etických diskusií so svojimi kolegami a zamestnávateľmi a prijať zodpovednosť za vytváranie eticky informovaných rozhodnutí.

3.1.4. Etická zodpovednosť soc. pracovníka voči svojej profesii

- **Udržiavanie cti profesie** – soc. pracovník udržiava a vyzdvihuje etické hodnoty, odborné poznatky a poslanie svojej profesie. **Ale na druhej strane s:**
  - poukazovaním na neoceniteľnosť sociálnej práce,
  - vyzdvihovaním finančného ohodnotenia.
- **Služba spoločenstvu** – soc. pracovník napomáha snahe profesionálneho spoločenstva sprístupniť svoje služby čo najširšej verejnosti. **Ale na druhej strane s:**
  - vnímaním sociálnej práce, nie ako služby ale ako .....
- **Rozvoj poznatkov** – soc. pracovník sa snaží získavať a rozvíjať odborné poznatky a uplatňovať ich v profesionálnej praxi. **Ale na druhej strane s:**

- nie vždy snahou o rozširovanie vedomosti, zručnosti..

Záver

V našom príspevku sme chceli poukázať na etické problémy, s ktorými sa stretávajú študenti počas odborných praxí v praxových zariadeniach s rôznymi cieľovými skupinami. Počas praxe vstupuje študent do konkrétnych sociálnych vzťahov. Na základe získavania a neskôr realizácie svojej kvalifikácie si buduje vlastnú profesionálnu kariéru, zároveň si buduje vzťah k vlastnému povolaniu. Prax je významná v profesiách, ktoré svoj odborný status získavajú odbornými skúsenosťami, konkretizáciou teoretických poznatkov, rozvíjaním odborných, ale aj ľudských schopností a zručností, neskôr pri realizácii povolaniam sa rozvíjajú do určitého stupňa majstrovstva. Preto poukazujeme na nedodržiavanie niektorých etických princípov v praxi a zároveň podnecujeme odbornú diskusiu k danému problému.

Na záver kladieme niekoľko otázok do diskusie:

- Aký postup treba dodržať pri nedodržiavaní etických princípov v daných inštitúciách, organizáciách zo strany vzdelávateľov?
- Aký postup treba dodržať pri nedodržiavaní etického kódexu zo strany pracovníkov pracujúcich v priamom kontakte s klientom?
- Ktoré kritériá výberu uplatňovať pri sprievodcoch v praxi?
- S ktorými legislatívnymi normami máme pracovať?

Zoznam bibliografických odkazov

[1] FAGGIONI, M. P. 2007. *Život v našich rukách.* Spišská Kapitula – Spišské Podhradie : 2007. 331 s. ISBN 978-80-89170-25-8.

[2] HAŠKOVCOVÁ, H. *Lékařská etika*. 1.vyd. Praha : Galén, 1994. 230 s. ISBN 80-85824-03-5.

[3] HEGYI, L. 2004. *Geriatria pre praktického lekára.* 1. vyd. Bratislava: Herba, 2004. 298 s. ISBN 80-89171-06-0.

[4] LABÁTH, V. 2004. *Rezidenciálna starostlivosť*. Bratislava : OZ SP, 2004. 144 s. ISBN 80-89185-03-7.

[5] LEVICKÁ, J. 2002. *Metódy sociálnej práce.* Bratislava, 2002. 119 s. ISBN 80-89074-38-3.

[6] NEMČEKOVÁ, M. 2008. *Etika v ošetrovateľstve.* Prešov : FF PU, 2008. 141 s. ISBN 978-80-8068-812-7.

[7] NOVOTNÁ, V. – SCHIMMERLINGOVÁ, V. 1992. *Sociální práce, její vývoj a metodické postupy*. Praha, 1992.

[8] PLATÓN. 1990. *Dialógy II.* 1.vyd. Bratislava: Tatran, 1990. 698 s.

[9] ŽILOVÁ, A. 2005. *Úvod do teórie sociálnej práce.* Badín : Mentor, 2005. 130 s. ISBN 80-968932-1-1.

Kontakt

Doc. PhDr. Irena Kamanová, PhD.

Katolícka univerzita, Pedagogická fakulta, katedra sociálnej práce

Hrabovská cesta 1, 034 01 Ružomberok

E-mail: Irena.Kamanova@ku.sk

Prieniky etiky v sociálnej práci, zdravotníctve a v ošetrovateľstve u vybraných skupín dospelých občanov a seniorov

Intersection elements of ethics in social work, health care and nursing within selected group adults persons and seniors

Jana KOLLÁRČIKOVÁ

Abstrakt

Spoločnými prvkami etiky v zdravotníctve a v sociálnej práci u vybraných skupín, dospelých občanov a seniorov, ktorí sú umiestnení inštitucionálne, sme chceli poukázať na potrebnosť zaoberať sa ale aj skúmať spomínané fakty v súvislosti s uvedenou témou. Každý jedinec, mladší aj starší sa môže ocitnúť v roly pacienta na zdravotníckom lôžku alebo aj v roly klienta v sociálnom zariadení.
Zvolená problematika nás zaujala pre svoju aktuálnosť ako aj z dôvodu jej nutnosti a potrebnosti poukázať na bio-psycho-socio-duchovnú zložku osobnosti, z čoho následne vyplýva celostný prístup ku každému jedincovi, pacientovi aj klientovi, ktorý je chorý alebo má sociálny problém. Poukazujeme na úzku prepojenosť a spoluprácu zdravotníckeho personálu, vrátane ošetrovateľských a sociálnych pracovníkov, pri riešení problémov pacienta alebo klienta, ktorí konajú v záujme každej osoby, ktorá je odkázaná na ich pomoc. Jednotlivé profesie - zdravotníctvo, ošetrovateľstvo, sociálna práca sa nezaobídu bez rešpektovania etiky a ďalších právnych noriem, ktoré sú v týchto povolaniach nutné.

Kľúčové slová

Etika, ošetrovateľstvo, senior, sociálna práca, zdravotníctvo.

Abstract

We wanted to point out the need to research and deal with common elements of ethics in health care and social work within selected groups of adults and seniors who are placed in some institution. The reason for doing that is that every individual, young and old may find role of the patient in a hospital or in the client's role in social welfare institution.
We decided to examine this problem for its topicality and the need to highlight the bio-psycho-socio-spiritual component of personality. This implies a holistic approach to each person, patient and client who is ill or has a social problem. It is important to note the close interconnectivity and cooperation in solving problems, in the immediate context of health workers, including nursing and social workers, in the interests of any person, patient or client who needs their help. Various professions, health, nursing, social work can not do without respect for ethics and other laws.

Key words

Ethics, nursing, senior, social work, healthcare.

Etika je vedecká a filozofická disciplína, ktorej objektom skúmania je morálka a zároveň vedie človeka ku konaniu dobra a vyhýbaniu sa zlu. Od čias gréckeho filozofa Aristotela, ktorý napísal prvú európsku učebnicu etiky, sa etika chápe ako *praktická filozofia*. Každý deň sa rozhodujeme, riešime rôzne udalosti, teda uskutočňujeme morálnu voľbu, prichádzame do kontaktu s etikou. Neraz sa rozhodujeme aj medzi dvoma či viacerými stanoviskami. Ale aj mlčanie, či pasívny postoj sú činmi osoby, ktoré sa prejavia v jeho individuálnom myslení a správaní.

Cieľom etiky je správne usporiadanie ľudských skutkov, čiže usporiadanie do určitého metodického poriadku, zhodného s požiadavkami a potrebami zdravého, prirodzeného rozumu, ako uvádzajú Roháč, J. a Dancák, P. (2009, s. 61).

Popisujeme a následne budeme skúmať spoločné prvky etiky v zdravotníctve, ošetrovateľstve a v sociálnej práci u vybraných skupín osôb.

V príspevku popisujeme vybrané skupiny občanov, ktorí sú umiestnení v inštitucionálnych, sociálnych a zdravotníckych zariadeniach. Popisujeme aj inštitucionálnu starostlivosť v zariadení opatrovateľskej služby, kde môžu byť umiestnení dospelí jedinci, ktorí sú odkázaní na pomoc druhej osoby, podľa Zákona č. 448/2008 Z.z. o sociálnych službách.

Vybrali sme si *dospelých jedincov,* ktorí boli umiestnení v sociálnych zariadeniach, sú v dlhodobom nepriaznivom zdravotnom alebo sociálnom stave. Mali zdravotné alebo iné postihnutia a boli hospitalizovaní v nemocničných zariadeniach, konkrétne na LDCH a hospicoch, alebo celkovú odkázanosť na pomoc druhej osoby riešili aj inštitucionálnym ich pobytom v domove sociálnych služieb /DSS/**,** podľa vyššie uvedeného zákona o sociálnych službách.

Potrebnú sociálnu službu môžu dostať dospelý jedinci a seniori aj *v špecializovaných zariadeniach*, kde majú zabezpečovanú potrebnú celodennú starostlivosť.

Seniori, ktorí sú odkázaní na pomoc druhej osoby, dovŕšili dôchodkový vek, a sú umiestnení v zariadení pre seniorov**,** sú ďalšou vybranou skupinou osôb, ktorej sa v tejto práci venujeme.

Staroba je poslednou etapou procesu starnutia. Dnešná doba umožňuje predlžovať život modernými technikami a novými farmakami, ale ľudia strácajú chuť žiť. Maskalíková, T. (in: 2009, s. 26) tvrdí, že starý človek sa cíti byť izolovaný, vylúčený na okraji spoločnosti. Staroba má aj svoje nebezpečenstvá. Nesie so sebou úbytok síl, únavu uníženu bystrosť zmyslov a pamäte, dostavuje sa pesimizmus. Autorka ďalej uvádza, že „starší ľudia sú

nositeľmi hodnôt, ktoré sa strácajú. Sú vlastníkmi múdrosti, ktorú potrebujeme.“ (in: Maskalíková, T., 2009, s. 26).

Nesebestačnosť, odkázanosť na pomoc druhej osoby pri každodenných činnostiach si vyžaduje celodennú *bio-psycho-socio-duchovnú starostlivosť* zabezpečovanú dospelým jedincom a seniorom, ktorí si tieto činnosti nedokážu, nevedia alebo nemôžu zabezpečovať samostatne ani s pomocou ich rodinných príslušníkov, ako tvrdí autorka tejto práce.

Aby bola staroba prežitá kvalitne, je potrebné zabezpečiť dobrý zdravotný stav, zachovať sebestačnosť a nezávislosť starého človeka, pozitívne rodinné prostredie, a dobre fungujúci zdravotný a sociálny systém, ako uvádzajú Hudáková, A. - Obročníková, A. (2008, s. 75).

V dnešnej dobe v súvislosti s inštitucionálnou starostlivosťou seniorov je popisovaná aj prítomnosť *týrania, zanedbávania a zneužívania seniorov*. Uvedenú tému autorka práce zaradila medzi dôležité etické problémy, ktoré je potrebné zisťovať, skúmať a pri zistených nedostatkoch v inštitucionálnej starostlivosti aj primerane riešiť. Na spomínanú tému, chce autorka teoreticky upozorniť, lebo ju zaradila medzi morálny problém, ktorý súvisí s témou tejto práce a je potrebné sa mu podrobnejšie venovať a skúmať ho.

Bužgová, R. - Ivanová, R. (2008, s. 10) popisujú, že dochádza k nevhodnému zaobchádzaniu seniorov v inštitucionálnej starostlivosti. Tvrdia, že je nutné realizovať ďalšie výskumy, ale s rešpektovaním a zachovaním úcty a dôstojnosti k skúmanému človeku, lebo seniori sú ľahko zraniteľnou skupinou.

Etike v zdravotníctve a v ošetrovateľstve s vybranými skupinami osôb sa venujeme v nasledujúcej kapitole. *Základné princípy medicínskej etiky*, ako popisujú Šoltés, L. a Pullmann, R. (2008) sú: prospešnosť, neškodnosť, autonómia a spravodlivosť. Spomínaní autori ďalej uvádzajú *etické požiadavky lekárskeho povolania* - telesné a duševné zdravie; odborná a osobnostná zdatnosť; lekárske stavovské cnosti: láska k blížnemu, zodpovednosť obetavost, poctivosť, sociálne cítenie a iné.

Historicky sa medicínska etika hlási k *Hippokratovej prísahe.*

Špecifickosť ošetrovateľstva spočíva v tom, že sa týka každého človeka, od narodenia po smrť, ako popisuje Farkašová, D. (2001).

Uvádzame aj vybrané témy v zdravotníctve a ošetrovateľstve, ktoré súvisia s našou vybranou témou - etický aspekt zdravia, choroby a bolesti; etický aspekt v geriatrii. Spomíname aj etický aspekt v psychiatrickej starostlivosti u seniorov, z dôvodu špecifických psychiatrických diagnóz u seniorov, ktoré sú popisované v odbornej literatúre.

Samostatne sa venujeme a popisujeme etické aspekty v terminálnej, paliatívnej a hospicovej starostlivosti. Etické aspekty eutanázie a eschatológie patria k morálnym otázkam,

ktoré súvisia s celkovou starostlivosťou o zomierajúceho jedinca, ale aj pomoci jeho rodiny či najbližšieho okolia, kde zomierajúca osoba býva alebo je umiestnená.

Etiku v sociálnej práci s vybranými skupinami osôb, ako aj etiku sociálneho pracovníka považujeme za potrebné popísať, lebo sociálna pomoc je súčasťou komplexnej starostlivosti o klienta v sociálnom zariadení ako aj pacienta na zdravotníckom lôžku.

Sociálny pracovník rešpektuje okrem iných pravidiel aj Eticky kódex sociálnych pracovníkov, ktorý uvádzame, ako ho popisujú aj Roháč, J. a Dancák, P. (2009, s. 103).

Multidimenzionalitu sociálnej práce opisuje veľa autorov z oblasti sociálnej práce.

Čechová, J. (2001, in: Balogová, 2006) tvrdí, že toľko je definícii sociálnej práce, koľko je teoretikov.

Vychádzame z definície sociálnej práce z roku 2010 podľa Mátela, A. a kol., ktorý uvádza, že „profesia sociálna práca presadzuje sociálnu zmenu, riešenie problémov v ľudských vzťahoch, ako aj zmocnenie a oslobodenie ľudí k zlepšeniu ich prosperity.

Využívajúc teórie ľudského správania a sociálnych systémov zasahuje sociálna práca v oblastiach, kde dochádza k interakcii ľudí s ich prostredím. Princípy ľudských práv a sociálnej spravodlivosti sú pre sociálnu prácu zásadné“ (Mátel. A. a kol., 2010, s. 64).

Sociálna práca v zdravotníctve je potrebnou a pomáhajúcou zložkou pri celkovej starostlivosti o pacienta hospitalizovaného v nemocničnom prostredí.

Spoločnými prvkami etiky v zdravotníctve a v sociálnej práci u vybraných skupín ukončujeme tento príspevok. Zdravotníctvo, ošetrovateľstvo a sociálna práca sú odbory, ktoré sú vzájomne prepojené a naviazané na ich spoluprácu. Teoreticky uvedieme niektoré spoločné prvky etiky v spomínaných profesiách, ktoré jednotlivé profesie spájajú a v praxi aj realizujú. Uvedieme tieto spoločné atribúty:

- ochrana ľudského života,
- pomoc ľuďom v nepriaznivej zdravotnej alebo sociálnej situácií,
- dodržiavanie zákonnosti,
- dodržiavanie etických pravidiel, zásad a noriem,
- ľudskosť,
- kooperácia,
- proaktivita,
- asertívno-empatický prístup,
- sociálna komunikácia,
- spolupráca s inými inštitúciami a odbormi,

- vzdelávanie pracovníkov v odbore.

Osobitne sa venujeme sociálnej komunikácii v zdravotníctve a v sociálnej práci, ako dôležitému aspektu pri komplexnej starostlivosti o klienta alebo pacienta umiestneného v zdravotníckom alebo sociálnom zariadení.

Zdravotnícky pracovník nemôže nikdy pacientovi škodiť ako to vyplýva zo zásad lekárskej etiky. Pri využívaní komunikačných technik s pacientom, lekár nemôže podceňovať pacienta. Lekári môžu správne využívať selektívnu otvorenosť a postupne odkrývať pravdivé informácie pacientovi a jeho príbuzným, ako bližšie popisujú

Šoltés, L.- Pullmann, R. a kol. (2008, s. 218). Pravidlá medicínskej etiky dodržiavajú lekári a ostatní zdravotnícki pracovníci.

Sociálna komunikácia v zdravotníctve je závislá od úrovne kvality komunikácie medzi lekárom a pacientom.

Šoltés, L., Pullmann, R. a kol. (2008) ďalej popisujú, že *predmetom dialógu* nie je trpiaca duša ani choré telo, ale vždy chorý človek. Človek je súčasne telo a duch, preto všetky ľudské skutky majú charakter telesný a duchovný. Jendrejovský, J. (in: Šoltés, L-Pullmann, R. a kol., 2008, s. 188) tvrdí, že spojnicou telesnej a duševnej oblasti človeka je *duchovná rovina každého človeka*. Teda *spojenie telesno, duchovno a duševno* je spojenie, ktoré tvorí integritu ľudského jedinca. Bez tejto jednoty nemožno hovoriť o celkovom uzdravovaní človeka.

Sociálna komunikácia v ošetrovateľstve je „výmenou informácií medzi sestrou a pacientom, medzi sestrou a sestrou, sestrou a lekárom, alebo iným zdravotníckym pracovníkom.“ Sidorová, E. a Jakubíková, M. (2003) popisujú, že kvalitnú komunikáciu v ošetrovateľstve podmieňuje: schopnosť empatie, individuálny prístup k pacientovi, úcta k pacientovi a pozitívny vzťah k pacientovi.

Komunikáciu v sociálnej práci bližšie popisujú aj Čechová, E. a Havrilová a kol. (In: Tokárová, A. a kol., 2002, s.432). Tvrdia, že pri zrozumiteľnej, presnej komunikácii je dôležité:

- vedieť aktívne počúvať;
- vedieť pracovať s otázkami pri riadení rozhovoru,
- doceniť prvý kontakt s klientom,
- doceniť ukončenie rozhovoru,
- doceniť význam a pôsobenie prostredia,
- poznať podmienky, za ktorých dochádza k zlyhaniu komunikácie.

Ako uvádzajú Roháč, J. a Dancák, P. (2009, s. 63-70) mravným slovám sa ľahko rozumie a vieme ich bez problémov používať. V bežnej komunikácii uplatňujeme *predporozumenie mravnej skutočnosti***,** ktoré predpokladáme aj u druhých ľudí. Súčasťou predporozumenia mravnej skutočnosti popisujú pojmy:

- mravné hodnotenie,
- svedomie,
- dobrovoľnosť,
- zodpovednosť,
- sociálne hradisko,
- a vlastnú hodnotu.

Etika duchovnej služby na sociálnych a zdravotníckych lôžkach, je neodmysliteľnou súčasťou celkovej starostlivosti o chorého pacienta alebo klienta, ktorý

potrebuje primeranú liečbu alebo sociálnu starostlivosť a pomoc osoby, ktorá sa podieľa na jeho uzdravovaní alebo stabilizovaní celkového jeho zdravotného a sociálneho stavu.

Spirituálna starostlivosť by mala byť dôležitou doménou snahy celého ošetrovateľského tímu, ako uvádzajú Miženková, Ľ. - Kilíková, M. - Kvašňáková, D. (2009, s. 26). Niektoré životné udalosti, zvlášť extrémne situácie ako je vážna choroba, úraz, emočný stres, môžu súvisieť alebo byť výzvou existujúcej spirituality.

Tieto situácie môžu narušiť rovnováhu duchovnej dimenzie človeka natoľko, že dochádza k *duchovnej núdzi* (strata zmyslu života, túžby žiť). Autorky ďalej tvrdia, že dnešné ošetrovateľstvo globálne uznáva, že *potreby ducha* sú rovnako dôležité ako biologické, psychické či sociálne potreby. Preto hlbšie poznanie tejto dimenzie zdravotnými sestrami vedie k zlepšeniu kvality ošetrovateľskej starostlivosti (Miženková, Ľ. - Kilíková, M. - Kvašňáková, D. 2009, s. 27).

K spoločným prvkom v zdravotníctve a v sociálnej práci u vybraných skupín sme zaradili a vybrali aj niektoré zákony a charty práv pacientov**,** lebo bezprostredne súvisia s etikou v zdravotníctve a s etikou v sociálnej práci ako aj s vybranou témou v našom príspevku. Uvádzame:

- Chartu práv pacientov v SR,
- Európsku chartu pacientov,
- Dohovor o právach osôb so zdravotným postihnutím,
- Antidiskriminačný zákon,
- a Medzinárodnú klasifikáciu funkčnosti, dizability a zdravia.

Záver

Každé ľudské rozhodnutie má morálny význam. Záleží na každom jedincovi individuálne, ako sa prejaví jeho osobnosť, svedomie i jeho morálka v každodennej činnosti ale aj v práci. Existuje množstvo kritérií, ktoré spájajú ale aj rozdeľujú názory, etické zásady, či normy pri vykonávaní jednotlivých činností v jednotlivých profesiách. Dnešná, moderná doba človeku na jednej strane pomáha, ale zároveň môže jedincovi, rodine či skupine alebo spoločnosti aj ubližovať.

Prieniky sociálnej práce ako vedy do iných vied (a opačne) vyjadrujú pojmy *multidisciplinarita a transdisciplinarita*, ako uvádzajú Žilová a Tokárová (in: Tokárová, A., 2002, s. 53).

Zdravotníctvo, ošetrovateľstvo a sociálna práca sú samostatné profesie, ale majú spoločné prvky, ktoré ich vzájomne ovplyvňujú a spájajú.

Pre zachovanie dôstojného prežitia každého jedinca, chorého, postihnutého, opusteného, chudobného alebo starého je nutné rešpektovať aj jeho individuálne potreby. Zároveň je potrebné poznať a aplikovať profesionálnu etiku vyššie uvedených povolaní do praxe a zabezpečovať celkovú bio-psycho-socio a duchovnú zložku starostlivosti každému jedincovi, bez ohľadu na jeho vek, pohlavie, zdravotný a sociálny status, alebo inej diferenciácie osobnosti klienta alebo pacienta.

Etika v zdravotníctve, ošetrovateľstve a v sociálnej práci má spoločné prvky, ktoré uvedené profesie spájajú, čo vedie aj k dosahovaniu celkového bio-psycho-socio-duchovnému stavu jednoty každej osobnosti.

Mátel, A. a kol. (2010, s.14) uvádza, že v každej profesii, sa človek môže dostať do situácie, kedy prichádzajú do úvahy najmenej dve alternatívy správania. Pracovník sa môže dostať do *etickej dilemy* vtedy, keď sa má rozhodnúť pre jedno z riešení, z ktorých ani jedno nie je úplne dobré. *Morálne problémy* vznikajú vtedy, ak sa rozhoduje medzi dobrým a zlým, správnym a nesprávnym.

S etickými dilemami a morálnymi problémami sa dennodenne stretáva a rieši ich *lekár,* keď lieči pacienta, *zdravotná sestra,* keď ošetruje pacienta a rovnako aj sociálny pracovník v zariadení sociálnych služieb, kde zabezpečuje poskytovanie sociálnej starostlivosti.

S*ociálny pracovník* v oblasti „poskytovania sociálnych služieb klientovi, musí rešpektovať, že základné práva ľudskej osoby majú zásadné a výsostné postavenie," ako popisujú Roháč, J. a Dancák, P. (2009, s. 109).

Ich správne rozhodnutia pri riešení problémov pacientov alebo klientov sú podmienené viacerými faktormi.

„Len znalosť etických zásad a noriem formovaných v etickom kódexe sama o sebe nie je zárukou toho, že bude príslušný pracovník jednať mravne, ale rozhodne ho môže priviesť k tomu, aby o týchto záležitostiach premýšľal, poprípade sa s týmito zásadami identifikoval, zvnútornil si ich a dôsledkom toho potom konal v súlade s nimi, ako aj so svojím svedomím“ (Mátel, A. a kol., 2010, s. 18).

V osobnom živote ale aj pri každodennej práci s našimi klientmi alebo pacientmi sa pripomeňme stále živé vyjadrenie neb. Matky Terezy, ktorá v minulosti povedala:

„Pravá láska bolí. Vždy musí bolieť.
Musí byť bolestné niekoho milovať, nie opustiť.“

Zoznam bibliografických odkazov

[1] BALOGOVÁ, B. (ed.) 2006. *Úvod do sociálnej práce pre sociálnu a charitatívnu službu.* Prešov : PbF PU, 2006. 75 s. ISBN 80-8068-504-5.

[2] FARKAŠOVÁ, D. a kol. 2001. *Ošetrovateľstvo-teória.* Martin : Osveta, 2001. 134 s. ISBN 80-8063-086-0.

[3] MÁTEL, A. a kol. 2010. *Etika sociálnej práce.* Bratislava : VŠZaSP sv. Alžbety, 2010. 173 s. ISBN 978-80-89271-85-6.

[4] ROHÁČ, J. - DANCÁK, P. 2009. *Kapitoly o práve a etike.* Prešov : ÚSVaZ bl. P. P. Gojdiča v Prešove, 2009. 103 s. ISBN 978-80-89271-73-3.

[5] SIDOROVÁ, E. – JAKUBÍKOVÁ, M. 2003. *Komunikácia v ošetrovateľstve.* Prešov : Fakulta zdravotníctva PU v Prešove. 2003, 76 s. ISBN 80-8068-196-1.

[6] ŠOLTÉS, L. - PULLMANN, R. a kol. 2008. *Vybrané kapitoly z medicínskej etiky.* Martin : Osveta, 2008. 252 s. ISBN 978-80-8063-287-8.

[7] TOKÁROVÁ, A. a kol. 2002. *Sociálna práca. Kapitoly z dejín, teórie, a metodiky sociálnej práce.* Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove. 2002, 564 s. ISBN 80-8068-086-8.

[8] Zákon č.448/2008 Z. z. O sociálnych službách a o zmene a doplnení zákona č. 455/1991 Zb. o živnostenskom podnikaní (živnostenský zákon) v znení neskorších predpisov.

Časopisecká literatúra

[1] BUŽGOVÁ, R. – IVANOVÁ, R. 2008. Etické aspekty výzkumu týraní, zneužívaní a zanedbávaní seniorú v institucionální péči. In: *Zdravotníctvo a sociálna práca.* ISSN 1336-9326. roč. 2008, č. 3-4, s. 8-11.

[2] HUDÁKOVÁ, A.- OBROČNÍKOVÁ, A. 2008. Kvalita života u seniorov. In: *Zdravotníctvo a sociálna práca.* ISSN 1336-9326, 2009, roč. 4, č. 3-4, s. 75.

[3] MASKALIKOVÁ, T. 2009. Je starnutie nádejou? In *Zdravotníctvo a sociálna práca.* ISSN 1336-9326, roč. 2009.4, č. 1-2, s. 26.

[4] MIŽENKOVÁ, Ľ. – KILIKOVÁ, M. – KVAŠŇÁKOVÁ, D. 2009. Význam uspokojovania spirituálnych potrieb u pacienta v kritickom stave. In: *Zdravotníctvo a sociálna práca. ISSN* 1336-9326. roč. 2009, 4, č. 1-2, s. 26.

Kontakt

PhDr. Jana Kollárčiková

M.V. Centrum sociálnej a opatrovateľskej starostlivosti, n.o.

Duchnovičova 22, Humenné

Kontaktná adresa autora: Orechová 60, 066 01 Humenné

Email: j.kollarcikova@gmail.com

Etický kódex mediátora a sociálna práca

Code of Ethics mediator and social work

Ernest KOVÁČ

Abstrakt

Etický kódex mediátora predstavuje záväzok kompetentnosti, zodpovednosti a profesionalizmu členov našej asociácie voči klientovi. Etický kódex je všeobecným určením hodnôt, princípov pre každodennú prácu. Dodržiavanie etického kódexu nie je len osobná záväznosť. Je to záväznosť, ktorá priamo ovplyvňuje aj celú organizáciu. Neprofesionálny krok mediátora, nedodržiavanie etického kódexu oslabuje, poškodzuje seba a v neposlednom rade aj celkový imidž každého člena aj asociácie. Dodržiavať, akceptovať etický kódex je jednou z podmienok mediátora. Riešiť etiku v praxi mediátora znamená riešiť etiku aj na ostatných úrovniach ako je sociálna práca, psychológia, sociológia, ekonómia a právo. Mediátor je osoba, ktorá je nestranná. Neustále rozvíja svoju profesionálnu kompetenciu. Rešpektuje vo svojej práci klienta, zachováva všetky hodnoty a princípy etického kódexu.

Kľúčové slová

Etika, etický kódex, mediátor, mediácia, morálka, spor, zákon, sociálna práca, sociálny pracovník.

Abstract

Code of ethics for mediator represents commitment of competence, accountability and professionalism of the members in our association towards client. Code of Ethics is a general determination of values, principles for everyday work. Adherence to the Code of Ethics is not just a personal binding. It is obligation that directly affects the entire organization. Mediator can by non-professional step or by not following Code of ethics harm himself and the overall image of each member of the Association. Each mediator needs to respect and accept a code of ethics as a basic condition. For mediator solving ethics in practice means handle ethics also from the other aspects such as psychology, sociology, economics and law. The mediator is a person who is impartial and objective. We are constantly developing our professional competence. Mediator, in his work, respects client on the first place, he maintains all the all the values and principles of the Code of Ethics.

Key words

Ethics, code of ethics, mediator, mediation, morality, the dispute, the law, social work, social worker.

Úvod

Mediácia ako mimosúdna činnosť a probácia ako alternatíva pred prísnejším trestom (prevenčný charakter) odráža aktuálne požiadavky našej spoločnosti. Ako mediácia, tak i probácia pracuje s metódami sociálnej práce, práva, psychológii, sociológii a mnohých iných humanitných vied. Tak multidisciplinárne zameranie dáva veľké možnosti k realizácii

spoločných cieľov. A verím, že spoločný cieľ je klient, ktorý nájde u nás pomoc vo svojej zdanlivo nevyriešiteľnej situácii.

Asociácia mediátorov Slovenska (AMS) vznikla na základe skúseností odborníkov s alternatívnym riešením sporov ako občianske združenie PDCS, ARK (nedá mi nespomenúť doc. Labáth, PhDr. Ondrušek a iní).

AMS hľadá riešenia, ktoré vedú k stavu výhra – výhra. Asociácia združuje ľudí, ktorí pracujú ako mediátori alebo ako sympatizanti mediácie, ktorým sa páči myšlienka alternatívneho mimosúdneho riešenia sporu. Asociácia vytvára odborné fórum pre otázky práva a legislatívy, vzdelávania, psychológie, sociálnych otázok a etiky prostredníctvom etickej komisii.

Veríme, že alternatívne riešenie sporov formou mediácie za súčinnosti sociálnych pracovníkov, psychológov, právnikov a iných odborníkov bude prístupná pre občana k spravodlivosti.

Teoretické východiská

Etika ako filozofická disciplína skúma morálku, morálne konanie a normy. Etika je zaradená ako disciplína praktickej filozofie. Praktická filozofia sa zaoberá tvorbou a ľudským konaním. Pojem etika pochádza z gréckeho slova ethos – zvyk, obyčaj, spôsob myslenia, ale postoj jednotlivcov a skupín. Etika tiež predstavuje nástroj na skúmanie toho, čo je pre človeka dôležité a tiež na skúmanie morálky.

Etika vyčleňuje etický kódex. O etickom kódexe môžeme hovoriť ako o súhrne pravidiel správania sa v spoločnosti, v organizácii. Takýto etický kódex má aj mediátor. Etický kódex mediátora je základný kameň pravidiel profesionality mediátora.

Keď hovoríme o etike ruka v ruke s ňou súvisí i morálka. Morálku charakterizujeme ako spoločenský jav. Morálka mediátora odráža medziľudské vzťahy a ľudskú činnosť, kde je dobro a zlo. Etika je teóriou morálky a mravnosti. Ak sa mediátor vo svojej profesii neriadi morálnymi zásadami, môžeme povedať, že je prvom rade ľahostajný k sebe a k okoliu. Takže ľahostajnosť k sebe, vedie k ľahostajnosti k ostatným. A to už nemá priestor v spoločnosti a už vôbec nie v riešení medziľudských vzťahov. Od mediátora sa očakávajú hodnoty zamerané na dobro. „Dobrom je všetko čo prispieva človečenstvu ako celku.“ (Vajda, 1995). Mierou morálky v spoločnosti je mravnosť.

Etika skúma vzťahy ľudí k iným ľuďom, k spoločnosti i k sebe samému. Skúmaním vzťahov tak poskytuje praktické návody na správanie a konanie ľudí v súkromnom,

pracovnom a verejnom živote. „Hoci bývajú etika a morálka v bežnej reči zamieňané a používané ako synonymá, je potrebné ich rozlišovať.“ (Mátel, 2010, s. 10).

Signifikantné atribúty, ako je nezávislosť, dobrovoľnosť a sloboda sú základnými podmienkami morálky. Etika nemôže rozhodnúť za mediátora ako sa ma správať. Je to vec jeho osobnej slobodnej voľby, keďže etika, etické správanie a konanie je predovšetkým metódou myslenia. Ponúka možnosti vo svojom spektre konania, myslenia, ale nikde nerozhodne za nás. Rozhodnutie je vždy na našej strane. Ak sme hovorili o atribútoch ako nezávislosť, dobrovoľnosť, sloboda, v systéme etiky majú svoje miesto tiež česť, svedomie, dôstojnosť. Kvalitné plnenie morálnych záväzkov a požiadaviek predstavuje čestnosť. Kategória dôstojnosť, osobnosť mediátora, vzťah k sebe a vzťah k spoločnosti. Spomínané svedomie vystupuje ako samohodnotiaci cit, vnútorný hlas, hodnotenie seba samého – sebareflexia.

Etický kódex mediátora stanovuje požiadavky kladené na profesionálny a morálny kredit mediátora. Mediátor, vykonávateľ mediácie vystupuje ako jeden z najefektívnejších alternatívnych prostriedkov riešenia konfliktov a sporov.

Etický kódex mediátora

Článok 1 etického kódexu upravuje vzťah mediátora k sporiacim stranám. Mediátor pred začatím samostatného procesu poučuje strany o dobrovoľnosti a dôvernosti. Tým dáva stranám možnosť kedykoľvek a v ktorejkoľvek časti mediáciu prerušiť, ba dokonca aj ukončiť, čím sa jedná o slobodné rozhodnutie jednej alebo druhej strany. Sloboda rozhodovania a sloboda vôle zúčastnených strán vedie a posúva mediátora k úspešnému koncu riešenia. Mediátor nerozhoduje, nevynáša verdikt. Jeho úloha je riadenie celého procesu, kde finálna časť je uzatvorenie dohody. Celý proces je založený na dôvere. Bez akceptácie dôvery zo strany mediátora nemožno objektívne reagovať na sporiace strany.

Aby mediácia bola úspešná, transparentná, mediátor sa riadi podľa zásad ako o nich hovorí etický kódex v článku 2. Článok 2 okrem iného pojednáva o nestrannosti mediátora, vedie ho k profesionalite a pre obe strany sporu je faktorom k objektívnemu výsledku. Obe strany sporu vedie k zodpovednosti za celý spor. V sociálnej práci sa sociálny pracovník správa zodpovedne k svojim klientom a vedie ich takisto k zodpovednosti. Nároky na profesionalitu mediátora v jeho príprave a ďalej v jeho pôsobení sú neustále zvyšované. „Nároky na osobnosť sociálneho pracovníka v poradenskom procese sú vysoké, rovnako ako očakávania klienta. Nemali by sme preto spúšťať zo zreteľa, že i poradca nech je akokoľvek cieľavedomý, uvedomelý a zdokonaľujúci sa, je „len“ človek a ako taký má nárok na

nedokonalosť“. (Schavel, Oláh, 2010, s. 82). Usmerňuje strany, aby pristupovali k svojmu problému a tak hľadali východiská pre riešenie sporu zodpovedným konaním tak ako jednej tak i druhej strany. Mediátor vedie strany k výhre. Od zodpovedného konania k návrhu mediačnej dohody je len krôčik. Pri koncipovaní mediačnej dohody je mediátor nestranný a len usmerňuje strany sporu, aby mediačná dohoda bola pre oboch výhra – výhra. Mediátor pri mediácii zvažuje každý svoj zásah do celého procesu, aby ani jedna strana sporu nemala pocit, že je znevýhodnená. Rovnaké podmienky pre obe strany robia mediátora nestranného a objektívneho.

Nakoľko mediácia je dôverná, mediátor vytvára ovzdušie dôvery pre obe strany. Dôvera, úcta a profesionalita vytvárajú pozitívnu atmosféru a tá vytvára priestor pre dohodu. To isté zaväzuje aj etický kódex sociálneho pracovníka v čl. 2 v bode 2 písmeno h, kde hovorí: „Sociálny pracovník rešpektuje klientovo súkromie a zachováva dôvernosť informácii získaných pri svojej práci.“ (In Mátel, 2010, s. 69)

Ak sporiace strany sú emocionálne napäté a tenzia emócii graduje, tak sporiace strany nedokážu spolu komunikovať a mediátor citlivo rokuje s každou stranou sporu zvlášť. Následne transferuje získané poznatky jednej strany druhej strane. Mediátor je školený v rámci odbornej prípravy v komunikačných a sociálno – psychologických zručnostiach aj na také situácie, aby dokázal adekvátne reagovať.

Ako som už vyššie uviedol, že mediácia je dôverná, tak všetko sa deje na základe súhlasu dotknutej strany sporu.

Ďalším veľmi podstatným atribútom pre mediátora je mlčanlivosť. Mlčanlivosť mediátora je zakotvená aj zákone 420/2004 Z. z. o mediácii, kde v §5 sa píše: „ Mediátor, osoby zúčastnené na mediácii a iné fyzické osoby prizvané mediátorom alebo osobou zúčastnenou na mediácii k mediácii sú povinné zachovávať mlčanlivosť o všetkých skutočnostiach, ktoré sa dozvedeli v súvislosti s mediáciou“ (Zákon 420/2004 Z. z.). Sú aj prípady, kedy je mediátor zbavený mlčanlivosti čo upravuje už citovaný zákon v §6.

Profesionalita, kolegiálnosť k ostatným kolegom mediátorom je zadefinovaná v článku 3 etického kódexu mediátora. Pre profesionála je samozrejmé, že by bolo neetické vstupovať do mediovaného sporu, alebo sa kriticky vyjadrovať k mediačným dohodám. Každý mediátor sa snaží, aby mediačná dohoda bola výhrou pre obidve strany sporu.

Je spochybňovanie dohody profesionálne? Hrubou neprofesionalitou by bolo, keby mediátor kritizoval ba spochybňoval mediáčnú dohodu iného kolegu. Každý mediátor sám dobre vie, že dohoda je prejavom vôle oboch strán, inak by sme nemohli hovoriť o dohode. Mnohokrát kritizujúci mediátor nepozná pozadie dohody, čo viedlo sporiace strany k dohode.

Cesta k dohode dvoch sporiacich sa strán je často krát náročná a preto spochybňovanie dohody kritizujúcim mediátorom je útokom na podstatu mediácie a samozrejme porušením etického kódexu.

Tak ako v každej profesii sú záväzky tak je tomu i v kódexe mediátora, kde v článku 4 sa očakáva od mediátora profesionálny prístup, kvalitný výkon povolania.

Edukácia v profesii mediátora je celoživotný proces. Rýchly trend zmien a tým aj rozvoj si vyžaduje neustálu potrebu prijímať a rozširovať profesionálnu kompetenciu, rásť vo svojej odbornosti a neustále sa zdokonaľovať. V raste a v napredovaní sa od mediátora očakáva neustále vzdelávanie v psychologicko-sociálnych zručnostiach, v komunikačných zručnostiach a v právnom prehlbovaní.

Nie každý vieme robiť všetko a samozrejme nemusíme byť odborníkom na všetko. Je to predsa nemysliteľné. To isté platí aj u mediátora. Preto je vhodné, aby každý mediátor dokázal posúdiť pri prijatí návrhu na mediáciu náročnosť sporu kontra jeho schopnosti a znalosti. Nie je vôbec neprofesionálne, ak daný prípad vyhodnotím z môjho pohľadu ako neakceptovateľný. Sila profesionality sa preukáže, keď mediátor vie pomenovať daný prípad a dokáže vyhodnotiť sám pred sebou, že by nedokázal sporiacej strane pomôcť. A tak dokáže prípad posunúť ďalej kolegovi. Záväzok mediátora z etického kódexu je propagácia mediácie ako procesu mimosúdneho riešenia sporov. Mediátor vo svojej profesionalite dokáže využívať svoje znalosti v oblasti sociálno - psychologického poradenstva, komunikačných a právnych zručností.

Záver

Etický kódex predstavuje súhrn morálnych noriem, hodnôt a princípov, ktoré by mal dodržiavať každý mediátor. Etický kódex udáva štandardy a usmerňuje interakciu správania sa k sporiacim stranám, ku kolegom.

Mediátor sa stáva akceptovaním etického kódexu profesionálom, ktorý ctí mediáciu, spoločenské normy, hodnoty a princípy. Mediátor ako subjekt spoločnosti si našiel miesto v profesionálnom pôsobení. Spoločnosť potrebuje mediátora a mediátor má svoje miesto v spoločnosti. Ľudia vždy budú vyhľadávať profesionálov a očakávať od nich pomoc v ich problémoch. Potreba mediácie na Slovensku priniesla nový rozmer pri riešení sporov, resp. alternácii v mimosúdnom riešení sporov. I keď rozmanitosť sporov je rôzna, neexistuje univerzálnosť pri riešení sporov. Takáto diferenciácia dáva mediátorovi možnosť rozvoja. Verím, že každému mediátorovi leží na srdci, aby sa mediácia na Slovensku t.j. mimosúdne riešenie sporov rozvíjala, upevnila si svoje miesto v spoločnosti a napredovala.

Pôsobenie sociálnej práce a sociálnych pracovníkov v celej sfére pôsobnosti je samozrejmé, že „disciplína, ktorá sa pohybuje v takom širokom spektre činností od mikro až po makrosituácie s využívaním príslušných metód (mikro, mezo a makrometódy), musí nutne do svojej teoretickej výbavy priberať i poznatky z iných vied.“ (Tomka, 2005, s. 161). Na druhej strane mám za to, že práve rádius pôsobnosti sociálnej práce v mediácii, probácii, restoratívnej justícii precizuje aplikáciu sociálnej práce a praktickú dimenziu pôsobenia sociálnej práce. Preto sa domnievam, že mediácia má svoje miesto na Slovensku i keď Slováci sa radi súdia.

Zoznam bibliografických odkazov

[1] MÁTEL, A. a kol. 2010. *Etika sociálnej práce*. Bratislava : VŠZaSP sv. Alžbety, 2010, ISBN: 978-80-89271-85-6.

[2] SCHAVEL, M. – OLÁH, M. 2010. *Sociálne poradenstvo v sociálnej práci*. Bratislava : VŠZaSP sv. Alžbety, 2010. ISBN: 978-80-89392-19-6.

[3] TOMKA, M. 2005. *Systémové myslenie v kontexte pomáhajúcich profesií*. In: Kultúra – priestor interdisciplinárneho myslenia. Zborník príspevkov z medzinárodnej konferencie. Nitra : UKF v Nitre, 2005, s. 161.

[4] VAJDA, J. 1995. *Etika*. Nitra : Enigma, 1995. ISBN: 80-85471-23-X.

[5] Zákon č. 420/2004 Z.z. o mediácii a o doplnení niektorých zákonov

[6] Zákon č. 550/2003 Z.z. o probačných a mediačných úradníkoch a o zmene a doplnení v neskorších predpisov

Kontakt

Mgr. Ernest Kováč

Asociácia mediátorov Slovenska

Tomášikova 26, 821 01 Bratislava, Slovenská republika

E-mail: ernest.kovac@amssk.sk

Od Hippokrata k bioetike. (Bio) etické princípy a modely s dôrazom na sociálnu prácu

From Hippokrates to Bioethics. (Bio) ethical Principles and models with accent on the social Work

Daniela KOVAĽOVÁ

Abstrakt

K aktuálnym problémom súčasnej bioetiky patrí aj polemika o jej normatívnom základe. Otázka o tom, ktoré normy a princípy sú určujúce pre profesionálno-etické konanie v oblasti medicíny, ošetrovateľstva, sociálnej práce (a i.) patrí z tohto hľadiska k tým dôležitejším. Akcent kladieme na vybrané fundamentálne princípy, relevantné aj pre bioetiku aj sociálnu prácu.

Kľúčové slová

Bioetika, sociálna práca, neškodnosť, prospešnosť, povinnosť, ľudská dôstojnosť, sociálna spravodlivosť.

Abstract

The polemics about normative basis of the modern bioethics belongs to the urgent problems of it. The issue of which standards and principles determine professional-ethical behaviour in the fields of medicine, health care and social work, is of major importance. We emphasise selected fundamental principles, relevant both for bioethics and social work.

Key words

Bioethics, social work, ethical principles, nonmaleficance, beneficence, responsibility, human dignity, social justice.

Úvod

Aplikovaná etika predstavuje aplikáciu etických požiadaviek do rôznych oblastí spoločenskej praxe s cieľom usmerniť správanie človeka na ochranu a podporu dobrého života. Sociálna práca je odbor, ktorý špeciálnymi pracovnými metódami zabezpečuje sociálnu starostlivosť o človeka na profesionálnom základe s podobným cieľom.

Našim zámerom je poukázať na relevantné normatívne základy sociálnej práce a bioetiky ako jednej z disciplín aplikovanej etiky, poukázať na ich prepojenie s pomocou náčrtu vybraných (fundamentálnych) etických princípov, akými sú princíp úcty k právam a dôstojnosti človeka a spravodlivosť.

1. K bioetike ako aplikovanej etike a jej subdisciplínam

Je všeobecne známe, že bioetika ako jedna z disciplín aplikovanej etiky vznikla v USA. Odborná verejnosť sa o nej dozvedela z prác Pottera, ktorý ako prvý použil tento pojem. Zdôraznil, že bioetika sa musí stať "novou disciplínou", ktorá má v sebe spojiť biologické poznatky s poznaním systému ľudských hodnôt. V bioetike videl "most", ktorý môže spojiť tieto dve oblasti tak, aby ľudstvo bolo schopné rozumne využiť vedecko-technické poznatky, ktoré by podporili prežitie ľudského rodu a vylepšili život budúcich pokolení.

Pre "potterovsku" bioetiku je charakteristické, že vo svojom pôvodnom koncepte /globálnej bioetiky/ zahŕňa celú biosféru, človeka a ich vzájomné pôsobenie v blízkej a vzdialenej perspektíve, je /bio/etikou /aj/ životného prostredia a v tomto zmysle má "širší" rozsah než tradičná medicínska /lekárska, ošetrovateľská, zdravotnícka, zdravotná etika/.

Paralelne s týmto prvotným smerovaním bioetiky treba poukázať aj na to, čo umožnilo niektorým autorom /Reich a i./ hovoriť o jej dvojakom pôvode. Približne v tom istom období totiž bioetika získala silný impulz v prácach Hellegersa, zakladateľa známeho Kennedyho ústavu etiky /Kennedy Institute of Ethics/, ktorý použil tento pojem už v užšom význame , ako aplikáciu etiky v medicíne a biomedicínskom výskume. Práve takéto jej chápanie sa stalo príznačne pre názory, že bioetika je etikou lekárskej praxe a teórie.

Zdieľame názor, že bioetika dnes nie je len ojnýmbyč pokračovaním lekárskej etiky predchádzajúcich období, ale ide o širšiu disciplínu so špecifickým predmetom a metódami práce.

Bioetika nie je len etickou reflexiou problémov, ktoré sa týkajú života človeka ako takého z pohľadu etiky ako filozofickej etiky, ale je aj aplikovanou etikou, ktorú možno právom považovať za jednu z najzrelejších a solídne vyprofilovaných aplikovaných etik, ktorá zahŕňa širšiu oblasť problémov a združuje viac disciplín. Na relevantnosť bioetiky a aplikovanej etiky poukazujú viacerí zahraniční a domáci aplikovaní etici, napr. R. Gillon, P. Fobel /a i./, podľa ktorých je bioetika aplikovaná etika, pretože ide o štúdium etických problémov, vyplývajúcich z praxe v oblasti biologických disciplín, t.j. medicíny vrátane veterinárnej medicíny, ošetrovateľstva, profesií opatrovateľstva, biologických vied, pričom dominantnou súčasťou bioetiky je medicínska a ošetrovateľská etika.

Zdroj: vlastný návrh

Z vyššie uvedeného vyplýva, že bioetika združuje viacero disciplín, uznáva pluralitu názorov a postojov /čo predpokladá, že každý má právo na vlastný názor a povinnosť tolerovať a rešpektovať aj názory iných/, predstavuje špecifický eticko- aplikačný diskurz s výrazným zastúpením etickej zložky. Bioetika má dnes širokospektrálny záber, rozsiahlejší rámec a kontext. Podľa Fobela ju dnes najviac ovplyvňuje:

- Etika výskumu vo vedách o živote
- Environmentálna etika, ktorá dnes kladie dôraz na také aktuálne problémy ako je znečisťovanie životného prostredia, vzťahy medzi ľuďmi, inými živými tvormi
- Etické problémy súvisiace so sexualitou, reprodukciou, genetikou a populáciou
- Sociopolitické problemy, ako otázka ľudského zdravia, nezamestnanosť, chudoba, diskriminácia, kriminalita, vojna, mučenie, atď. (Fobel, 2007, s. 21- 22).

Bioetika v zásade predstavuje aplikáciu etických požiadaviek do oblasti medicíny, ošetrovateľstva, ako aj ďalších oblastí praktického konania človeka s cieľom usmerniť správanie človeka na ochranu a podporu dobrého života.

2. Hodnotovo- normatívny obsah bioetiky - história a súčasnosť

Bioetika ako etika života /jedna z vied o živote/ formuluje etické princípy a normy, snaží sa ich teoreticky zdôvodniť, čo však vzhľadom na pluralizmus názorov, etických teórií, existujúcich kritérií /ktoré si často odporujú/, nie je jednoduché.

Viac ako 25 storočí sa v európskej kultúre formovali a menili rôzne morálno-etické princípy, pravidlá, odporúčania, sprevádzajúce existenciu medicíny. Je možné vyčleniť z tohto rôznorodého spektra také, ktoré majú aktuálny význam aj pre sučasnú bioetiku? Ak

označíme medicínsku mravnú skúsenosť pojmom /bio/medicínska etika, prídeme k záveru, že je dnes zastúpená v troch formách alebo modeloch: model Hippokrata, model Paracelsa, deontologický model. Tieto sú súčasťou bioetiky a spolu vytvárajú jej hodnotovo- normatívny obsah. Navyše, bioetika sama, ako normatívna etika, dopĺňa toto spektrum princípov a noriem o ďalšie. Teda, historické špecifiká a logické základy každého modelu, vrátane špecifík súčasnej doby, tvoria hodnotovo- normatívny obsah bioetiky.

1. Historicky prvou formou medicínskej /lekárskej/ etiky boli morálne princípy a normy vyjadrené v známej Hippokratovej prísahe. S menom Hippokrata (460-380 pred n.l.) ako otca medicíny sa spája zrod profesijnej lekárskej etiky. Praktický vzťah lekára k chorému i k zdravému človeku, od začiatku orientovaný na starostlivosť a podporu , sa už vtedy stal hlavnou črtou profesijnej lekárskej etiky. To, čo sa neskôr v kresťanskej etike stalo ideálnou normou vzťahu človeka k človeku, "miluj blížneho svojho ako seba samého" a "milujte svojich nepriateľov", v profesijnej lekárskej etike vystupuje ako reálne kritérium voľby profesie i určenia miery lekárskeho umenia.

Normy a princípy správania lekára, ktoré Hippokrates naformuloval, nie sú len odrazom špecifických vzťahov v konkrétnej historickej dobe. Sú naplnené obsahom, podmieneným cieľmi a úlohami v kontexte lekárskej profesie , nezávisle od miesta a času ich realizácie. Aj dnes sú stále aktuálne, nestrácajú svoj význam, aj keď sa v tom alebo inom etickom dokumente , či je to etický kódex zdravotníka, zdravotnej sestry, alebo sociálneho pracovníka, zmenila jeho forma a štýl písania.

V množstve noriem a princípov, ktoré sú charakteristické pre tento model, dominuje princíp neškodnosti. V kultúrno-historickom kontexte hippokratovskej etiky princíp neškodnosti vyjadruje občianske krédo lekárskeho stavu, východiskovú profesijnú garanciu, ktorá sa môže chápať ako podmienka a základ jeho uznania spoločnosťou a každým jednotlivcom, ktorý lekárovi zveril svoje zdravie a život.

2. Druhou historickou formou lekárskej etiky sa stalo chápanie vzájomného vzťahu lekára a pacienta, ktoré sa sformovalo v stredoveku. Jej najvýraznejším predstaviteľom bol Paracelsus (1493-1541), ktorý bol považovaný za objaviteľa nielen chemických liekov, ale aj empirickej psychickej liečby.

Model Paracelsa je formou lekárskej etiky, v ktorej sa etický vzťah s pacientom chápe ako dôležitá stratégia terapeutického konania lekára. Na rozdiel od hippokratovského modelu, ktorý sa orientuje na získanie sociálnej dôvery jednotlivca, model Paracelsa sa sústreďuje na emocionálno-psychické osobitosti jednotlivca, na duševno- duchovné kontakty s lekárom a zapojenie týchto kontaktov do liečebného procesu.

V tomto modeli sa v plnej miere rozvíja paternalizmus ako typ vzťahu lekára a pacienta. Medicínska kultúra využíva latinský výraz pater-otec, ktorým kresťanstvo označilo nielen kňaza, ale aj Boha. Zmysel slova "otec" v paternalizme spočíva v tom, že je vyjadrením vzoru vzťahu medzi lekárom a pacientom, ktorý sa nevzťahuje len na pokrvno- príbuzenské zväzky, ale charakterizuje pozitívne psycho- emocionálne zväzky a sociálno- morálnu zodpovednosť a "liečivosť"samotného kontaktu lekára a pacienta. Spomenutá "liečivosť" a "božskosť" vyplýva z dobrého konania lekára, z jeho snahy a vôle spôsobiť chorému "blaho", "dobro".

Základným etickým princípom, ktorý sa v tomto modeli sformoval, je princíp prospešnosti ("rob dobro, blaho, milosrdenstvo"). Vykonávanie lekárskej profesie je organizovaná realizácia dobra.

3. Požiadavka na morálnu bezúhonnosť lekára, vyjadrená ako etický normatív patrí v lekárskej etike k veľmi dôležitým . Vyjadruje ju jej deontologická úroveň, alebo deontologický model. Tvoria ho pravidlá o povinnostiach v tej alebo inej oblasti medicínskej praxe. Ich porušenie môže mať za následok konkrétne disciplinárne a právne dôsledky pre lekárov.

Princíp "plniť si povinnosť" znamená plniť konkrétne požiadavky, a naopak, neplniť si povinnosti znamená protirečenie požiadavkám, ktoré lekárovi stanovuje lekárske spoločenstvo, celá spoločnosť, ale aj jeho vlastná vôľa a rozum.

Ak sú pravidlá jasné a presne sformulované a stanovené pre každú medicínsku špecializáciu, princíp plnenia povinnosti nedovoľuje nachádzať výhovorky a ospravedlnenia, ak došlo k ich porušeniu a zanedbaniu. V tomto zmysle je idea povinnosti určujúcou a dostatočnou v zmysle konania lekára.

4. V súčasnej dobe, v súčasnej medicíne už nemôžeme hovoriť len o pomoci chorému v kontexte lekárskej starostlivosti. V súvislosti s používaním nových technológií, s existenciou pluralitných hodnotových predstáv, princípov alebo orientačných meradiel, aj keď dokážeme usmerňovať , zachovávať a "vylepšovať" život ľudí, často aj za cenu problematických "fyzických" a morálnych dôsledkov pre ľudstvo ako celok (klonovanie človeka, vplyv GMO na zdravie a život ľudskej populácie, atď.), vznikajú morálne konflikty, problémy, často hovoríme o konflikte práv (právo plodu na život verzus právo ženy na interrupciu, právo na dôstojnú smrť verzus právo na eutanáziu, alebo verzus právo lekára splniť svoju profesijnú povinnosť "neškodiť" a "nezabiť").

Za jeden z najdôležitejších bioetických princípov preto možno považovať princíp úcty k právam a dôstojnosti človeka. Pod vplyvom tohto princípu sa mení riešenie "hlavnej otázky" medicínskej etiky, otázky o vzťahu lekára a pacienta. Paternalizmus, založený výlučne na

autorite lekára, nahrádza spoluúčasť chorého v procese prijímania a výberu lekárskeho rozhodnutia. Vznikajú nové formy vzájomných vzťahov medzi lekárom a pacientom, pričom každá z nich predstavuje určitu formu ochrany práv a dôstojnosti človeka.

Konflikt práv, princípov, hodnôt je reálnosťou súčasnej pluralistickej spoločnosti. Bioetika ako aplikovaná etika však predstavuje plnohodnotný typ aplikácie etiky, ktorá sa snaží svoju etickú zložku dostatočne a relevantne uplatniť v etických programoch a etických hodnoteniach. Konkrétnou ukážkou ako riešiť nastolené problémy v oblasti biomedicíny, je jeden z prvkov etického programu etické komisie. Etické komisie sú formou inštitucionalizácie /bio/etiky, možno ich charakterizovať ako bioetické spoločenské organizácie, ktoré zahŕňajú etické komisie pri nemocniciach, vedeckovýskumných inštitúciách, špecializovaných bioetických organizáciách. Ich úlohou je (malo by byť) riešenie takých otázok a problémov, ktoré si vyžadujú vypracovanie odporúčaní pre konkrétne problematické situácie v medicínsko-biologickej činnosti, vzťahujúcich sa na ich teoretickú alebo praktickú stránku.

Na záver tejto časti chceme zdôrazniť, že historická a logická analýza vývoja medicínskej (lekárskej) etiky a princípov, nás priviedla k vývodu, že sú aj dnes súčasťou bioetiky, sú stále aktuálne a sú súčasťou prakticky všetkých bioetických dôležitých dokumentov (Dohoda o ľudských právach a biomedicíne, Všeobecná deklarácia o ľudskom genome a ľudských právach, Všeobecná deklarácia o bioetike a ľudských právach).

Ak uvažujeme o ďalšom vývoji súčasnej bioetiky, musíme konštatovať, že sa v nej postupne sformovalo niekoľko základných modelov, "stratégii uplatňovania etiky, ktoré nadobudli charakter metódy" (Fobel, 2007, s.40). Máme na mysli etiku princípov, ktorej model uvádzame ako jeden z prvých pokusov (v záväznosti aj na predchádzajúcu časť nášho príspevku) o vytvorenie základov určitých všeobecne platných etických princípov, ktoré by akceptovali predstavitelia rôznych kultúrnych a morálnych tradícií. V známej práci T.L.Beauchampa a J.F.Childressa Princípy biomedicínskej etiky boli ako fundamentálne princípy vybrané štyri: autonómia , spravodlivosť, prospešnost a neškodnosť. Princípy neškodnosti a prospešnosti patria v povahe imperatívu k najstarším. Princíp neškodnosť, ako sme videli je zakotvený v hippokratovskej tradícii, možno ho považovať za akúsi počiatočnú požiadavku všetkých morálnych vzťahov medzi ľuďmi.

Princíp prospešnosti je (akoby) jeho pokračovaním a predpokladá konanie maximálneho dobra pre konkrétneho človeka a často korešponduje s pojmami dobročinnosť, milosrdenstvo, filantropia a pod.

Princíp autonómie sa spolu s princípom spravodlivosti stali preferovanými práve v období vzniku a formovania bioetiky a spolu s uplatňovaním „starovekých" etických princípov sa stali základom kvality vzťahov medzi zdravotníkmi a pacientmi tým, že vyzdvihli zásadu úcty k autonómnej osobnosti pacienta a k jeho ľudskej dôstojnosti, ktorá sa považuje za základ a cieľ ľudských práv. Prostredníctvom ľudských práv má dôjsť k zabezpečeniu ľudskej dôstojnosti, či plneniu ich garancií.

Princíp spravodlivosti sa na rozdiel od vyššie spomenutých etických princípov vzťahuje na riešenie takých morálnych problémov, ktorých aktérmi nie sú len jednotlivci, ale aj sociálne skupiny. Chápe sa ako etické „meradlo" pre primerané rozdeľovanie dobier, služieb, liekov, technológií a pod.

Ide o princípy prvého rádu, t.j. zrejmé na prvý pohľad (prima facie), ktoré sú akceptované rozdielnými kultúrnymi a náboženskými tradíciami a mali by slúžiť ako smernice pre riešenie všetkých eticky konfliktných situácií. Treba však povedať aj to, že v konkrétnych prípadoch si tieto princípy často protirečia a neumožňujú vyriešiť morálne problémy a etické dilemy. Význam tohto modelu uplatňovania etiky pre bioetiku (aplikovanú etiku) je však veľký a súvisí s tým, že predstavoval prvý integratívny základ, ktorý bol systematicky vypracovaný pre bioetiku.

Ďalší model predstavuje etika starostlivosti, ktorej základným morálnym krédom je uzdravovanie a starostlivosť o chorých. Aj keď v nej absentuje jednotná formulácia starostlivosti hlavne v prepojení so spravodlivosťou, resp. rovnosťou tých, ktorí ju potrebujú, etika starostlivosti sa pokúša vnímať konkrétne situácie a prípady z hľadiska rôznych perspektív, pričom kladie dôraz na starostlivosť o dobrý život konkrétnych ľudí.

Kazuistický model uplatňovania etiky v bioetike tiež patrí k pôvodným a základným. Porovnáva a stanovuje konkrétne problémové situácie a na základe analógie s inými, podobnými prípadmi sa ich pokúša riešiť.

Z ďalších modelov možno vymenovať utilitaristicky, deontologický (Kantova etika, kontraktualizmus, komunitarizmus, liberálny pluralizmus, náboženské etiky…).

Každý z nich ponúka riešenie morálnych problémov prostredníctvom uplatňovania svojich princípov a stanovených kritérií.

V bioetike ako disciplíne aplikovanej etiky sa v súčasnosti pozornosť sústreďuje hlavne na model dobrého života, ktorému sa dáva prednosť pred modelom kvality života. "Apeluje sa skôr na požiadavku dobrého života, ako na jeho úroveň a odlišnosť" (Fobel, 2007, s.38).

Možno však vymenovať aj ďalšie modely, ktoré v procese filozoficko-etického zdôvodňovania, aj v aplikačných prístupoch k bioetike majú svoje významné postavenie. Patrí

sem aj etika cnosti práve s dôrazom na etiku dobrého života, naratívna etika, feministická etika práve v prepojení s etikou starostlivosti a rodovou problematikou, aj diskurzívna etika ako teória komunikácie a konania.

Záver

Sociálna práca je úzko prepojená s (bio)etikou, (aplikovanou etikou). Sociálny pracovník musí vzhľadom na „objekt" svojej činnosti túto vykonávať v súlade s etickými princípmi. Jeho profesijné konanie teda predpokladá spôsobilosť etickej reflexie a spôsobilosť jeho mravného správania, konania a rozhodovania.

Sociálna práca vychádza zo zákonitostí skúmaných etikou, pričom je orientovaná na riešenie praktických úloh v súvislosti so sociálnymi kolíziami, do ktorých sa ľudia dostávajú. Dôležitú úlohu preto zohrávajú fundamentálne etické princípy, ktoré sú známe z filozofickej, všeobecnej etiky, aj aplikovanej etiky (bioetiky). Je zrejmé, že v sociálnej práci vzhľadom na jej obsah a predmet sú ďalej rozvíjané a odôvodňované.

Pozornosť sme venovali takým fundamentálnym etickým princípom, ktoré sú z nášho pohľadu relevantné tak pre bioetiku ako aj sociálnu prácu. Je ním rešpekt a úcta k ľudskej dôstojnosti, z ktorého vychádzajú ľudské práva (etika ľudských práv) a následne je jeho normatívnym vyjadrením autonómia a spravodlivosť.

Ľudská dôstojnosť patrí nepochybne každému bez výnimky, je daná už príslušnosťou k ľudskému druhu a odôvodnená schopnosťou človeka byť osobnosťou. Je nedotknuteľná a akékoľvek porušovanie ľudských práv, ktoré sú človeku dané už od prírody je neprípustné. V istom zmysle ide o návrat ku Kantovmu tvrdeniu, že človek je sám o sebe cieľom, ale hlavne k jeho požiadavke nikdy nepoužívať človeka ako prostriedok. Podľa Kanta je ľudská dôstojnosť vyjadrená mravnou autonómiou človeka, ktorá patrí k hlavným etickým normám aj v sociálnej práci.

Autonómia vyjadruje spôsob života človeka, ktorý je ako subjekt svojho konania za neho zodpovedný, rovnako ako za autonómny spôsob života druhých ľudí. Dôraz kladie na rešpektovanie človeka ako ľudskej bytosti vo všetkých jej dimenziách – telesnej, duševnej, duchovnej i sociálnej.

Ľudské práva sú v zásade interpretované ako také, ktoré sú vlastné každému človeku, a bez ktorých by sme nemohli žiť ako ľudské bytosti. Sú založené na dôstojnosti a humánnych hodnotách človeka, sú to práva univerzálne, nemožno ich nikomu odoprieť a sú pre všetkých rovnaké.

S ľudskou dôstojnosťou sú prepojené nielen práva, ale aj povinnosti všetkých aktérov sociálnej práce a spoločnosti. V tomto zmysle hovoríme o sociálnej spravodlivosti, ktorú možno interpretovať prostredníctvom sociálno-etického princípu spravodlivosti. Princíp spravodlivosti možno chápať aj ako mravný postoj, sociálno-spravodlivý rád, ako meradlo vonkajších vzťahov osôb, sociálnych štruktúr, ale aj ako cnosť viac ako potrebnú pre prax sociálnej práce.

Princíp spravodlivosti vyžaduje nerobiť medzi ľuďmi rozdiely a poskytovať optimálnu starostlivosť každému, kto ju potrebuje, bez akejkoľvek diskriminácie.

Zoznam bibliografických odkazov

[1] FOBEL, Pavel. 2007. *Bioetika a aplikované etiky*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, Fakulta humanitných vied, Katedra etiky a aplikovanej etiky, 2007. s. 132, ISBN 978-80-8083-503-3. Status bioetiky ako aplikovanej etiky – súčasné diskusie, s. 16-23.

[2] KOVAĽOVÁ, Daniela, FOBEL, Pavel, ĎURČÍK,Vladimír, BARTÍKOVÁ, Monika, ŠIPR, Květoslav. 2007. *Bioetika a aplikované etiky*. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, Fakulta humanitných vied, Katedra etiky a aplikovanej etiky, 2007. 132 s. ISBN 978-80-8083-503-3.

[3] KOVAĽOVÁ, Daniela, FOBEL, Pavel, ĎURČÍK, Vladimír, IGNJATOVIČOVÁ, Dana. 2009. *Bioetika ako akademická a profesionálna špecializácia*. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, Fakulta humanitných vied, Katedra etiky a aplikovanej etiky, 2009. 110 s. ISBN 978-80-8083-820-1.

[4] KOVAĽOVÁ, Daniela. *Aplikované etiky II. Bioetika a medicínska etika*. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, Fakulta humanitných vied, 2004. ISBN 80-8055-996-1.

[5] MATOUŠEK, Oldřich. 2003. *Metody a řízení sociální práce*. Praha : Portál, 2003. 384 s. ISBN 80-7178-548-2.

Kontakt

PhDr. Daniela Kovaľová, PhD.
Fakulta humanitných vied UMB
Katedra etiky a aplikovanej etiky
Tajovského 40
974 01 Banská Bystrica
kovalova@fhv.umb.sk

Sociálna politika a prirodzenosť človeka v etike sociálnej práce - rozprava o Láske a Svetle

Social policy and human nature in social work ethics - a treatise on Love and Light

Antonín KOZOŇ

Abstrakt

Aby sa mohli vnútorne procesy počas činnosti sociálnej práce slobodne rozvíjať, potrebuje mať sociálna práca vyjasnené vzťahy voči vonkajším vplyvom, pretože sama o sebe je súčasťou širšieho spoločenského diania sociálnej politiky na rôznych úrovniach (rodina, obec, štát). Sociálna práca nie je slúžkou sociálnej politiky, ale v sebe nesie trojjedinosť prirodzenosti človeka - politiky, ekonomiky a morálky. Sociálna práca neprotirečí sociálnej politike, pretože sociálna práca nevychádza zo sociálnej politiky, ale pohybuje sa v jej priestore, kde ohraničenia sú vo všeobecnosti určované morálnou stránkou. Jedna z foriem sociálnej práce – sociálna pomoc bez racionálneho zastúpenia reciprocity vytvára nemožnosť zodpovedného konania jedinca a tento môže zostať v zajatí ešte väčšej osobnej neslobody, bez možnosti prejavenia ľudskej prirodzenej potreby milovať a byť milovaný. Láska potrebuje smerovanie a z tohto hľadiska sociálna práca nemá k jedincovi len klientsky vzťah, ale aj obsahovú pozíciu tútorskej formy. Tento prístup je vedený pochodňou (Svetlo a Teplo), zviditeľňuje svojim svetlom poznanie a teplom iniciuje motiváciu konania a je hlasom Rozumu smerujúci k povinnosti a zodpovednosti.

Kľúčové slova

Etika, morálka, sociálna práca, prirodzenosť človeka, sociálna politika, Láska, Svetlo, osobná sloboda, povinnosť, zodpovednosť.

Abstract

For a free development of internal processes of social work, because of its integration in broader sphere of social policy on different levels (family, municipality, state), there is a need to clarify its relationships to external influences. Social work is not a servant of Social policy, but encompasses the trinity of human nature – politics, economics and morality. Social work is not in contradiction with social policy, because it moves within its borders, where the limits in general are set by its moral aspect. One of the forms of social work – social help without rationally included reciprocity, creates impossibility of a responsible action of an individual, which can remain captured by an even greater lack of freedom, without any possibility of expressing his/hers natural human need – to love and be loved. Love does need to have a direction, and observed from this point of view, social work does not regard the individual only as a client, but it also takes a supervisory standpoint. This approach is guided by a "torch" (Light and Warmth), illuminating the knowledge by its light, initiating the motivation of action by its warmth and serves as a voice of Reason guiding towards responsibility.

Key words

Ethics, morality, social work, human nature, social policy, love, light, personal freedom, liability, responsibility.

Úvod

Etika (*éthos*) sa v starom Grécku pôvodne vzťahovala na zvyky, obyčaje ľudí, či ešte aj na povahu ľudskej bytosti. V priebehu dejín sa systemizovala o zdôvodnené pravidla utvárania spoločenských vzťahov, ktoré determinujú správanie ľudí princípmi povinnosti a zodpovednosti za seba a iných určitými morálnymi pravidlami nesúce znaky spravodlivosti. A. Mátel s kolektívom (2010) v tejto súvislosti uvádza, že *„hoci bývajú etika a morálka v bežnej reči zamieňané a používané ako synonymá, je potrebne ich rozlišovať. Morálka predstavuje pravidlá ľudského správania, kým etika ako filozofická disciplína skúma podstatu a pôvod týchto pravidiel a hľadá zdôvodnenie, prečo je určité konanie dobré a vyžaduje sa od jednotlivých členov spoločnosti. Morálka býva prirovnávaná k životnej praxi, etika je potom reflexiou tejto praxe.“*

Prax sociálnej práce nevyhnutne vychádza z etických princípov, je etikou determinovaná ako psychoterapia, či iné medicínske disciplíny alebo pedagogika. J. Payne (1997, s. 144) tvrdí, že „*etika je pre psychoterapiu prospešná, pretože ukazuje smer jej pôsobenia.“* Obdobne sa to týka aj činnosti sociálnej práce, kde bytostná časť človeka je v priamych sociálnych interakciách, pričom individualita jedinca je tak jedinečná, že sociálne prístupy sociálnej práce si vyžadujú aj pri všeobecných opatreniach špecifické indikácie vhodného zamerania. Majú anticipačný charakter.

Sociálna práca pre zviditeľnenie pravidiel priebehu vzájomných vzťahov, nielen vo vnútri procesov činnosti účastníkov sociálnej práce, si ozrejmuje svoje postavenie voči ďalším spoločenským oblastiam. Jej autonómnosť má jemnejšie hranice než psychoterapia. Aby sa mohli vnútorne procesy počas činnosti sociálnej práce slobodne rozvíjať, potrebuje mať vyjasnené vzťahy voči vonkajším vplyvom, pretože sama o sebe je súčasťou širšieho spoločenského diania sociálnej politiky na rôznych úrovniach (rodina, obec, štát).

Prirodzenosť človeka v sociálnej práci

V minulosti, ešte v začiatkoch 19. storočia, si ľudia v situácii sociálnej a ekonomickej núdzi nevedeli mnohokrát pomôcť, pretože zákonitosti fungovania sociálno-ekonomického systému podľa M. Novaka (1966) boli ľudstvu ozrejmené až prostredníctvo odpovede na otázku o príčine bohatstva národov. Pôvod bohatstva nie je materiálny, spočíva v myslení ľudí, v ich kultúre a zvykoch. Tou príčinou je intelekt, jeho súčasti:

1. vynaliezavosť,
2. rozvíjanie a
3. tvorivosť ľudskej mysle.

Tieto tvoria ako tri nosné piliere základnú architektúru sociálnych systémov. Oslobodzujú medziľudské vzťahy medzi všetkým ľudskými bytosťami (a) od tyranie konkrétnymi politickými inštitúciami, (b) oslobodzujú od chudoby prostredníctvom špecifických ekonomických pravidiel a (c) oslobodzujú myslenie, predstavivosť a slobodu prejavu zavedením pluralizmu.

Našu pozornosť upútal predovšetkým tretí pilier – tvorivosť ľudskej mysle, kde veľké zastúpenie má aj sociálna práca. Svojou činnosťou sa dotýka bezprostrednosti človeka. *„Zdroje tvorivosti spočívajú v tvorivom duchu invencie, disciplíne a poriadku. Primát ducha platí aj v ekonomike“* (M. Novak, 1966, s. 65). Ak budeme pokračovať v uvažovaním nad ďalšími slovami M. Novaka, tak pri skutočnom oslobodení ľudí zo sociálno-ekonomickej núdze nemožno vnímať len niektorú časť trojitej stránky prirodzenosti človeka v politickej, ekonomickej a morálno-kultúrnej. Tieto trojitosti stránky sa premietajú rôznorodo aj do zamerania sociálnej práce.

Ak sa pozrieme na podstatu zamerania sociálnej práce, tá nemôže zostať v zajatí sociálnej politiky v úlohe „samaritána“ len na sociálne zvládnutie ekonomicky ohrozenej populácie v dôsledku nevhodného hospodárenia so zdrojmi daného politického systému. A. Mátel s kolektívom (2010, s. 61) v svojej publikácii píše, že *„sociálna práca ako aplikovaná veda je zameraná na uskutočňovanie spoločenských zmien vedúcich k zlepšeniu prosperity ľudí.“* Pri zamyslení sa nad citovanými slovami nám vyplýva, že sociálna práca nie je slúžkou sociálnej politiky, ale v sebe nesie trojjedinosť prirodzenosti človeka - politiky, ekonomiky a morálky. Stačí sa pozrieť na osnovu vysokoškolskej prípravy sociálnych pracovníkov a môže to v nás vyvolať myšlienky o potrebe jej širšieho zamerania. Evokuje to aj otázku, či sa študijný odbor sociálnej práce nedostáva príliš do područia potrieb sociálnej politiky štátu. V spoločenskej praxi sme často svedkami, že predstavitelia politickej moci sú pri praktizovaní dávnych cností, ako sú česť, spravodlivosť, odvaha, sebakontrola príliš vzdialení od vytvárania atmosféry slobodného ducha sociálnej politiky, kde by sa človek mohol stať slobodný, oslobodil sa svojou tvorivosťou z pozície pasívneho prijímateľa „sociálnych milodarov“ a sociálna práca od distribučnej funkcie týchto „darov“.

Zameranie sociálnej práce

Sociálna práca popri fokusovaní sociálneho problému vníma aj jeho pozadie, pretože riešenie, či ústredná príčina problému, problémov môže byť práve schovaná za objektom zamerania sociálnej práce. Túto preddispozíciu si sociálna práca nesie od prvopočiatku svojho vzniku starostlivosti o jedincov v sociálnej a ekonomickej núdzi (chudobných, chorých,

vojnových invalidov, vdovy, siroty, bezdomovcov, bezprizorných), kde zameraním nebola len ochrana života a zdravia, ale aj sociálne povzbudenie, umožnenie riešenia svojej sociálnej situácie aj svojim pričinením. Predmetom sociálnej práce je nielen jedinec (jedinci, skupiny) a jeho bio-psy-sociálne a duchovné potreby vo vzťahu k sebe a k iným jedincom, ale aj prostredie spoločenstva jeho bytia v sociálno-politickom kontexte regiónu, štátu a globalizačných vplyvov.

Sociálna práca v pravom zmysle nepomáha, nevychováva, nelieči, lebo to je v kompetenciách iných disciplín, ale sa zapodieva socializáciu na tých miestach a s tými jedincami a skupinami, ktorí to potrebujú, aby neboli vyčlenení zo spoločenského života. Že pritom pomáha, vychováva a lieči, je skôr dôsledok nadobudnutého sociálneho zdravia nastolením prirodzených ozdravných mechanizmov sebarozvoja a sebauplatnenia v procese socializácie. Š. Strieženec (2003, s. 52) tvrdí, že *„sociálna práca sa mení od počiatočného solidárneho prístupu k zásluhovosti“, čo dopĺňa slovami „aktívneho formovania osobnosti“*.

Význam morálky

Objektom sociálnej práce sa stávajú predovšetkým psychosociálne a zdravotne postihnutí jedinci, kde do popredia vystupuje význam morálky tým, že (A. Kozoň, 2010):

- Internalizovaný hodnotový systém pomáha udržať identitu osobnosti, a tým sa poskytuje stabilná rovnováha v proporciách libidóznej, agresívnej a neutralizovanej energie všeobecnej hladiny vzrušivosti osobnosti.
- Dáva subjektívnemu svetu vonkajšiu stabilitu, pocitom prežívania vierohodnosti vlastnej identity, čím sa reguluje sebahodnotenie a udržuje harmóniu medzi morálnymi kódmi a sebapresadzovaním v usporiadanom sociálnom prostredí v zmysle skutočnej slobody postihnutého jedinca.
- Hoci morálku možno pestovať rôznymi typmi výchovy, je nepredstaviteľná bez vrodenej schopnosti cítiť sa previnilo. Ide o funkčnú jednotku biologických faktorov s poruchami správania, kde tento pocit viny je zdeformovaný, či u delikventného správania často neprítomný.
- Pocity viny nie sú vytvárané v detstve len inkorporáciou zákazov autorít, ale aj identifikáciou. Najskôr s matkou (atribút Lásky), neskoršie s mužskou autoritou otca (atribút Svetla) a sú základmi, ktoré regulujú správanie podľa internalizovaných etických princípov.

- U somaticky postihnutých jedincov ako keby bolo zvýraznené prežívanie pocitov viny za to, že je postihnutím narušená ich somato-psychická integrita, než je to u ostatných postihnutých jedincov.
- Pretože tieto vzory autorít boli z hľadiska formovania identity somato-psychického postihnutia dieťaťa ovplyvnené vedomou a nevedomou zodpovednosťou rodičov za postihnutie svojho dieťaťa, čím sa postihnuté dieťa stotožnilo a prevzalo pocity viny svojho postihnutia na miesto rodičov na seba mechanizmom prevrátenej projektívnej identifikácie, aby takto ich urobilo pre seba silnejšími, schopnejšími a seba závislejším na sociálnom prostredí.
- Mnohokrát pocitmi viny zneistení rodičia a ich postihnuté dieťa, sa ťažšie orientujú v možnostiach pre úspešnú socializáciu kompenzáciou postihnutia ďalšími osobnostných dispozíciami postihnutého dieťaťa.
- Praktická stránka činnosti sociálnej práce umožňuje objektívne zhodnotiť možnosti utvárania identity postihnutého jedinca, aby sa celková úzkostná emocionálna atmosféra v rodine s permanentnými previnilými pocitmi neistoty zmenila, dala náhľad rodičom na svoje možnosti a na reálne dispozície (aj latentné) postihnutého dieťaťa, aby jeho osobnostná identita bola pre postihnutého zrozumiteľná, mala pevné zakotvenie medzi blízkymi osobami.

Etika a morálka sociálnej práce

Sociálna práca neprotirečí sociálnej politike, pretože sociálna práca nevychádza zo sociálnej politiky, ale pohybuje sa v jej priestore, kde ohraničenia sú vo všeobecnosti určované morálnou stránkou. Sociálna práca sa pridržiava princípmi Caritas (t.j. lásky božej, ktorú ľudia zdieľajú). Tak, ako sme na inom mieste uviedli (Kozoň 2009, s. 11-12), sociálna práca je v základe činnosť s ľudskými atribútmi spolupatričnosti, pričom nemá presné vymedzené teoretické ohraničenia, čo môžeme považovať za určitú výhodu, pretože umožňuje tvorivé uchopenie riešenia konkrétneho problému v danej sociálnej situácii, nájsť pohotovo reálne riešenia, pretože nie je obmedzovaná nejakou teóriou, kde iné disciplíny vyčerpali z hľadiska svojho poznania možnosti riešenia daného problému človeka. Vstupnými kritériami pre sociálnu prácu sú etické princípy, právne normy a logika zákonitostí sociálno-psychologických postupov v citlivo vzájomne chápajúcej komunikácii. Mnohé veci sa dajú vo vysokoškolskej príprave sociálnych pracovníkov naučiť, ale talent – empatiu sociálnej práce musí mať človek sám v sebe, aby sa tréningom mohol stať virtuózom socializácie .

V našom uvažovaní o etike a morálke v sociálnej práci vychádzame z myšlienkových asociácii tézy sv. Tomáša Akvinského *„Skutočná sloboda je usporiadaná sloboda*“. Jej usporiadanosť je daná zásadami morálky, kde osobná sloboda človeka ako indivídua pri rôznych rozhodovaniach je (a má byť) procesom myslenia, ktorého smerovanie sa má viesť k zachovaniu zmyslu pre zodpovednosť aj vo víre udalostí v zmysle mravných princípov Caritas a rozvíjať ich ako schopnosť.

Etika - smerovanie vzťahu sociálnej práce k človeku

Vzťah sociálnej práce k človeku ako jedincovi spoločnosti nie je len (a v mnohých prípadoch nemôže byť) klientsky, pretože jedinec sa môže nachádzať v stave osobnej neslobody (dokonca tato osobná sloboda mu môže byť mocou štátu odňatá uväznením, pozn.). Jedna z foriem sociálnej práce – sociálna pomoc bez racionálneho zastúpenia reciprocity (vďačnosti) vytvára nemožnosť zodpovedného konania jedinca a tento môže zostať v zajatí ešte väčšej osobnej neslobody, bez možnosti prejavenia ľudskej prirodzenej potreby milovať a byť milovaný. Vychádzame z toho, že Láska potrebuje smerovanie a z tohto hľadiska sociálna práca nemá k jedincovi len klientsky vzťah, ale aj obsah tútorskej formy.[5] Láska je vo svojej podstate Teplo vzťahu, energetický potenciál motivácie, ktorá pre pravé naplnenie potrebuje, aby sa jedinec mohol na každom úseku svojej ceste životom vo Svetle videnia rôznych úskalí života so zodpovednosťou rozhodovať.

Sociálnej práci nepostačuje atribút Lásky, ale jej nevyhnutnou súčasťou je aj atribút Svetla, ktorý zviditeľňuje na ozrejmenie činnosť sociálnej pomoci, poradenstva, opatery, starostlivosti, intervencie, zaobchádzania, podpory, animácie, manažovania a atď., tým dáva citlivo a nekompromisne na vedomie, že na ceste životom nie je človek ako jedinec sám a nie je zbavený zodpovednosti za seba a za iných.

Pravá láska je nezištná a v tom je jej zhubnosť, lebo bez Svetla vedie k sebaláske, či na druhej krajnosti sebaobetujúcemu sebazničeniu. Týmto krajnostiam sa dá vyhnúť racionálnym uplatňovaním etických princípov, ktoré poskytujú možnosť utvárať prirodzenosť človeka: uvažovať a vyberať na základe vnútorného hlasu svedomia. Sociálna práca má byť svojou činnosťou tvorkyňou socializácie jej jedincov ako svojbytných bytostí, kde jedinečnosť poskytuje možnosť uplatnenia individualizovaných prístupov vzhľadom na sociálne možnosti.

[5] Malo by sa citlivo prehodnotiť pomenovanie objektu sociálnej práce pojmom „klient“, ktorý bol prebratý z právnickej a psychoterapeutickej praxe (Rogers) na vyjadrenie partnerského vzťahu. Ide o protiváhu pojmu pacient, ktorý je vo vzťahu k lekárovi v stave odkázanosti. V obidvoch pojmoch klient a pacient ako vzťahu subjektu k objektu je v zásade obsiahnutá etika ľudskosti, úprimnosti a úcty k životu. Determinácia objektu sociálnej práce formálnym pomenovaním „klient“ môže v mnohých prípadoch subjektu sociálnej práce jeho činnosť sťažovať v rôznych spoločenských oblastiach.

;Sociálna práca je aj hľadanie najvhodnejšej cesty k naplneniu jedinca, jedincov v oblasti prirodzenosti ľudských potrieb k zodpovednosti za seba a iných v súlade s reálnymi možnosťami trojitej stránky prirodzenosti človeka: politiky, ekonomiky a morálky.

Záver

Zdôrazňovanie atribútu Lásky v sociálnej práci, najmä tam, kde sociálna politika je na okraji systému spoločnosti vládnucej moci, úzke špičky s reprezentatívnym politicko-ekonomickom vplyvom sledujú svoje záujmy, nie spoločenské blaho všetkých, má svoje opodstatnené miesto, ale zotrvávanie na tejto pozícii je neprezieravé, lebo Dobro zostáva izolované v srdciach ľudí bez cieľasmernosti. Ak sme hovorili o sociálnej práci aj ako o tútorskej forme, tak táto forma je vedená pochodňou (Svetlo a Teplo), zviditeľňuje svojim svetlom poznanie a teplom iniciuje motiváciu a je hlasom Rozumu smerujúci k povinnosti a zodpovednosti a nie až po prebudení v situácii krajnej núdze. Dobro ako Caritas potrebuje priestor bez temnoty, aby sa mohlo prejaviť v Láske – teplých medziľudských vzťahoch. *„Želaním židov i kresťanov, stvorených na obraz svojho Stvoriteľa, je isť za svetlom (spoznávať), budovať spoločenstvo (milovať) a využívať predstavivosť meniacom sa svete (tvoriť) - v bolesti úsudku“* (M. Novak, 1966, s. 81).

Sociálna práca, ako hlas rozumu, je svedomím, ktoré dáva spätnú väzbu zodpovedným spoločenským činiteľom na tvorbu spoločenských hodnôt sledujúce spoločenské blaho bez rozdielu pre všetkých s úctou k životu v dôstojnom vzťahu so svetom.

Zoznam bibliografických odkazov

[1] AKVINSKÝ, Tomáš. 2008. *O stvoření*. Praha : Krystal OP s.r.o., 2008. 80 s. ISBN 978-80-87183-03-8.

[2] KOZOŇ, Antonín. 2009. *Sociálna práca s rizikovým klientom.* Trenčín : SpoSoIntE, 2009. 68 s. ISBN 978-80-970121-6-8.

[3] KOZOŇ, Antonín. 2010. *Úskalia v socializácii psychosociálne a zdravotne postihnutých.* In: Nečas, Stanislav a kol. (ed.): Sociální, ekonomické, právní a bezpečnostní otázky současnosti. Praha : SVŠES, 2010. 600 s. ISBN 978-80-867744-84-1, s. 233-239.

[4] MÁTEL, Andrej a kol. 2010. *Etika sociálnej práce.* Bratislava : VŠZaSP sv. Alžbety, 2010. 183 s. ISBN 978-80-89271-85-6.

[5] NOVAK, Michal. 1996. *Filozofia slobody. Program pre ľud na ceste k slobode.* Bratislava : Charis, 1996. 172 s. ISBN 80-88743-16-8.

[6] PAYNE, Jan. 1996. *Etika a psychoterapia.* In: Vymětal, Jan a kol. *Obecná psychoterapie.* Praha : Psychoanalytické nakladatelství, 1996. 296 s. ISBN 80-86123-02-2, s. 141-151.

[7] STRIEŽENEC, Štefan. 2003. *Poznámky k teórii a metodológii sociálnej práce.* In: Sociální práce/Sociálna práca, 2003, s. 52.

Kontakt

doc. PhDr. Antonín Kozoň, CSc.
VŠZaSP sv. Alžbety
Nám. 1. mája č.1
810 00 Bratislava
E-mail: a.kozon@gmail.com

Problémy a zmeny v súčasnej rodine

Problems and changes in family

Martina KRAVÁROVÁ

Abstrakt

Autorka sa zaoberá niektorými problémami a zmenami súčasnej rodiny, ako transformácia spoločnosti vytvorila nové životné situácie a podmienky. Prináša pohľad na zmeny rodinného, partnerského a rodičovského správania jednotlivcov.

Kľúčové slová

Globalizácia, reproduktívne správanie, rodinná výchova, rozvodovosť, zodpovednosť, hodnotový systém.

Abstract

The author deals with some problems and changes to the current family, as a transformation of developing new life situations and conditions. Provides insight into changes in family, peer and parental behavior of individuals.

Key words

Globalisation, reproductive behaviour, family education, divorce rate, responsibility, value system.

Sociálno-ekonomické, politické, prírodné a človekom spôsobené zmeny zasiahli do života spoločnosti a tým aj do života rodiny. Rodina prechádza prerodom od tradičnej rodiny, cez modernú, až po postmodernú rodinu.

Globalizácia (Hrechová, 2005) posilňuje spájanie národov, kultúr, náboženstiev, ale v globalizácii moderný človek zostáva osamotený a osamotenosť má vplyv na jeho osobné rozhodnutia vo veciach morálky. Typickým pre túto spoločnosť je zvyšovanie pracovných výkonov, čoho dôsledkom je honba za ziskom a daňou sú ekologické krízy, ako aj premena kultúry na konzumnú kultúru.

V súvislosti s modernizáciou a industrializáciou Sopóci (2001) konštatuje, že sa zmenili funkcie rodiny, mnohé z nich čiastočne prevzal štát. Aj Matoušek (1997) je toho názoru, že moderná doba oslobodila ľudí od väzieb k širšej rodine, ku komunite, od podriadenosti cirkvi, ale daňou za oslobodenie je rozčlenenie ľudského života do sfér riadených byrokratickými aparátmi novodobého štátu, ktoré nie sú dostatočne zladené a prepojené. Týmto sa oslabujú kompetencie súčasnej rodiny. Preto súčasnej rodine vieme priradiť tieto znaky (De Singly,

1999, s. 10): 1. väčšia závislosť na štáte, 2. väčšia nezávislosť na kruhu príbuzných, 3. väčšia nezávislosť manželov na rodine.

Od tradičnej rodiny k modernej rodine (Možný, 2008)

- 50. r. - retročasom, t.j. pokus o obnovenie centrálneho postavenia rodiny v spoločnosti (šťastné rodiny, funkčne oddelené a vzájomne sa doplňujúce role muža a ženy, aspoň s troma deťmi). Od konca 50.r. ženy opúšťajú domácnosť a venujú sa profesionálnej kariére. Mení sa obsah a povaha rolí v rodine, t.j. mužskej a ženskej role.
- 60. r. sú typickým začiatkom znižovania počtu detí a zvyšovania počtu rozvodov.
- 70. r. sa zvyšuje počet nemanželských detí. Rodina ako monopol na legitímny sex padol, láska je založená na sexuálnej príťažlivosti. Rodina stratila monopol aj na plodenie detí vplyvom novej technológie (napr. vplyv hormonálnej antikoncepcie).

Guráň, Filadelfiová, Ritomský (1997) popisujú štrukturálne zmeny rodiny:

1. demokratizácia rodinných vzťahov, ktorú charakterizuje postupná premena tradičných, patriarchálnych rodinných vzťahov (dominantná autorita muža, podriadenosť detí voči rodičom) na moderné vzťahy založené na partnerstve, rovnoprávnosti.

2. individualizácia rodinných vzťahov, t.j. prechodom od vzťahov prioritne určených pôvodom človeka ku vzťahom voleným, slobodným výberom založených na vzájomnej diskusii.

3. dynamizácia rodiny sa prejavuje tým, že rodina sa stáva otvorenejšou, prístupnejšou a pružnejšie reaguje na zmeny, ktoré prináša vývoj spoločnosti a vývin členov rodiny.

4. pluralizácia rodinných štruktúr znamená, že k tradičnej forme rodiny pribúdajú ďalšie formy so špecifickou štruktúrou vzťahov v rodine.

Reprodukčné správanie a životný cyklus rodiny

V súčasnej rodine, na rozdiel od tradičnej rodiny, dosahujú členovia väčšiu individualitu. V minulosti príbuzenské väzby boli založené aj na odovzdávaní ekonomického dedičstva, v súčasnosti „ducha rodiny“ tvoria vzťahy medzi mužom, ženou a medzi rodičmi a deťmi.

Genderová rovnosť patrí k základným prioritám Európskej únie. Prestáva platiť tradičné delenie rolí v rodine podľa pohlavia. Ženy sa dokážu uplatniť na trhu práce, stávajú sa finančne nezávislé od mužov, získavajú rovnaké vzdelanie ako muži.

S rozvojom modernej spoločnosti sa mení usporiadanie rolí v rodinách. Jankovský (2003) hovorí, že manželstvo je najzraniteľnejším článkom rodiny, pretože ide o proces, ktorý sa vyvíja v priebehu nášho života. Kvalita manželstva súvisí s kvalitou osobnosti muža a ženy, ktorí manželstvo uzatvárajú.

Zmyslom manželstva je vzájomnosť, zdieľanie osobného a intímneho vzťahu. Mení sa postavenie matky, otca a detí v rodine. V minulosti dieťa predstavovalo pre rodinu ekonomický prínos, t.j. pomocnú pracovnú silu. Dnes sa o dieťati hovorí o aj ako o ekonomickej záťaži (Šrajer, Musil, 2008), čoho dôsledkom je aj znižovanie pôrodnosti, narastá počet rodín, ktoré majú iba jedno dieťa, čím sa nepokrýva prirodzená reprodukcia.

Rodičia nedokážu dostatočne reagovať na potreby vlastných detí, pretože to nevedia, nenaučili sa reagovať na deti vnímavo a s porozumením. Škoviera (2010) v tejto súvislosti hovorí o „výchovnej bezmocnosti“, či znížených rodičovských kompetenciách.

Giddens (1992, In Hašková, 2009) tvrdí, že v súčasnej spoločnosti modernity sa menia princípy zakladania intímnych vzťahov. Prokreatívna rola intímneho vzťahu sa mení, na reflexivitu zosobnenú sexuálnou príťažlivosťou, zdieľanou intimitou a emotívnou komunikáciou. Vo vzťahu nejde o nájdenie prvého, jediného partnera na celý život, ale o emocionálnu väzbu. Tá trvá do tej doby, pokiaľ partneri vo vzťahu nachádzajú uspokojenie.

Manželstvá sa v súčasnosti posúvajú do vyššieho veku. Prispelo k tomu rozšírenie antikoncepcie, plánovanie rodičovstva, preferovanie kariéry, pre mnohých mladých ľudí aj nedostupnosť vlastného bývania. Z jednej strany je to pozitívne, lebo deti sa rodia do zrelšieho rodinného prostredia a zrelších vzťahov medzi partnermi, rodina je materiálne pripravená pre dieťa. Z druhej strany sa však manželia rozhodujú iba pre jedno dieťa.

Rodiny s jedným rodičom vznikajú najčastejšie rozvodom, ďalšou príčinou je ovdovenie, alebo narodenie dieťaťa mimo manželstva. Časť občanov žije v neformálnych zväzkoch, bez záujmu o uzatvorenie manželstva. Dopadom je zvýšený počet detí narodených mimo manželstva.

Starostlivosť o dieťa/deti, rodinná výchova

Rodina aj v súčasnosti je v mnohých smeroch nenahraditeľná, v existencii odkázaná na spoločnosť a preto je oveľa zraniteľnejšia. V rodine sa dieťa socializuje (začleňuje do siete sociálnych vzťahov), kde rodičia sú dôležitými identifikačnými vzormi. Funkčná rodina vytvára pre dieťa pocit bezpečia, istoty, dôvery, pocit domova, kde hlavným zmyslom rodiny je výchova detí. Význam rodiny spočíva aj v ovplyvňovaní kvality života jej jednotlivých členov. Rodina napĺňa svoje poslanie prostredníctvom funkcií reprodukčnej, ekonomickej, emocionálnej, socializačno-výchovnej, odpočinkovej a regeneračnej.

Rodinná výchova sa má utvárať ako oslobodzujúca funkcia smerujúca k autonomizácii a zodpovednosti. Problém rodiny (Di Fellice, 1999) sa ukazuje, ak jeden z rodičov zostane v hlbokom infantilizme, nevie sa dostať do správneho vzťahu s vlastným dieťaťom/deťmi

(napr. členovia rodiny sú zaujatí vlastnou sebarealizáciou, vtedy sa nedarí zamerať sa na spoločné problémy). Dobrá a zodpovedná rodina rozvíja dôveru prostredníctvom kooperácie, podporuje a posilňuje, čo je dobré v každom dieťati a rozvíja jeho asociujúci a solidarujúci rozmer. Zodpovedná rodina stavia do stredu zmysel spoločenstva, v ktorom má hodnotu každý jednotlivý subjekt. Vzájomný rešpekt, rozhovor a spolupráca sa javia ako správna cesta pre znovuvybudovanie etickej citlivosti.

V súčasnej rodine výchova detí nie je samozrejmosťou, taktiež nie je dostatočne doceňovaná *výchovná funkcia* rodiny. Existujú jedinci, ktorí boli v istej fáze svojho života vychovávaní nedostatočne, prípadne neboli vychovávaní vôbec. Bežným trendom sa stáva, že rodičia presúvajú svoju úlohu na výchovné inštitúcie ako novodobé jasle, materské a základné školy. De Singly (2000) poukazuje aj na druhú stránku pojmu „záujem dieťaťa“. V niektorých prípadoch slúži tento pojem ako dobrý dôvod k zasahovaniu štátu do rodiny a to zvýšenou kontrolou súkromného života rodiny štátom, ktorý zaručuje isté podmienky jeho dobrého fungovania formou sociálnych pracovníkov, sociálnych asistentov, manželských poradcov, rodinných mediátorov a zoznam sa neustále zväčšuje.

Skupina sociológov (Di Fellice, 1999) zasa poukazuje na fakt, že v spoločnosti fungujú aj rodičia, ktorí sa nedokážu pružne prispôsobiť novým povinnostiam, ktoré so sebou prinášajú sociálne a technologické zmeny.

Nepriaznivé výchovné prostredie deti frustruje a je pôdou pre patologický rozvoj osobnosti dieťaťa. Taktiež nejednotnosť výchovného prístupu rodičov môže vytvárať v dieťati vnútorný konflikt. Preto niet nad pokojnú výchovnú atmosféru plnú láskyplného vzťahu medzi rodičom a dieťaťom.

V súčasnej spoločnosti a v rodinách vyrastajú deti a mládež, ktoré majú problémy v správaní. Delikventné správanie sa objavuje čoraz viac u detí v mladšom veku. Masmédiá ovplyvňujú predstavy, názory, postoje a potreby konzumentov. Dôsledkom nepriaznivého vplyvu médií nastáva oslabenie komunikácie a vzťahov v rodine. Výskumy dokazujú, že mládež trávi pred televízorom a pri počítačoch viac času ako by bolo akceptovateľné. Spoločné aktivity a rituály rodiny sa oslabili, v mnohých rodinách jednotliví členovia nežijú “spolu”, ale “vedľa seba”. Z výskumu Sejčovej a Mišinskej (2005) vyplýva, že až 40% detí trávi voľný čas sledovaním televízie, hraním na počítačoch. Vplyv médií a počítačových hier má dopad na správanie detí, ktoré napodobňujú, „bojujú“ s nepriateľmi a stávajú sa hrdinami.

Rozvodovosť ako vlastnosť modernity

V roku 1563 Koncil tridentský prehlásil manželstvo za sviatosť a monogamiu za povinnosť. 60. roky označujeme za druhú rozvodovú revolúciu. V minulosti sa manželia brali v presvedčení, že v manželstve vytrvajú do smrti. Aj spoločnosť mala prostriedky, ktoré rozvod znemožňovali, ako napr. verejná mienka. Manželstvo sa udržiavalo za každú cenu, ale v niektorých prípadoch traumatizovalo deti, či jedného z partnerov, čo viedlo spoločnosť k presadeniu rozvodu ako humánneho prostriedku (v prípade neriešiteľného problému, týrania a zneužívania). V súčasnosti vplyv verejnej mienky sa natoľko oslabil, že rozvod sa stal legitímnym ukončením manželstva (Levická, 2004).

Vychádzajúc zo štatistík Štatistického úradu Slovenskej republiky, v roku 2007 bolo 13 048 manželstiev ukončených rozvodovým konaním (In Zborník príspevkov z vedeckej konferencie, 2009). Medzi hlavné príčiny rozvodu zaraďujeme: Muži - 1. rozdielnosť povâh, názorov, záujmov, 2. nevera a 3. alkoholizmus. Ženy – 1. rozdielnosť povâh, názorov a záujmov, 2. súd nezistil zavinenie, 3. ostatné príčiny.

Stúpa počet dospelých a detí, na ktorých rozvod zanecháva dôsledky. Deti zostávajú väčšinou v starostlivosti matky, stávajú sa súčasťou neúplnej rodiny. Neúplná rodina môže byť v súčasných sociálno-ekonomických podmienkach zdrojom frustrácií pre všetkých členov (nedostatočné finančné prostriedky na živobytie). Opakované manželstvá sú náchylnejšie k rozvodu. De Singly (2000) poukazuje na fakt, že existujú deti, ktoré sa pohybujú v „rodičovskej sieti“, ktorú tvoria pôvodný rodič, nový partner každého rodiča, prípadne bývalý partner ich nevlastných rodičov.

Problém zodpovednosti a tvorby hodnotového systému

Zodpovednosť prináleží k slobode konkrétneho, jedinečného človeka, ktorý zodpovedá za vlastné správanie. Ľudská podstata nás neoprávňuje prenášať ju na kolektív, pospolitosť. Diel svojej slobody a zodpovednosti môže odovzdať len človek, ale aj to len iba sám za seba. Ak pospolitosť prijatú zodpovednosť zneužije, v konečnom dôsledku následky nesie jednotlivec, lebo nesie individuálny diel zodpovednosti za toto zlyhanie (Diatka, 2001).

Rozvoj hodnotového systému človeka je spojený so sociálnym prostredím a s jeho pohľad na seba samého. Vychádza z pocitov identity a sebaobrazu, ktoré sa utvárajú vo výchovnom prostredí a sú determinované osobnostnými vlastnosťami podieľajúcimi sa na výchove (Turček, 2003). Nedostatočný hodnotový systém jedinca je dôsledkom výchovy v málo podnetnom prostredí, ale aj nedostatočnou stimuláciou k vývinovo vyšším hodnotám.

V prípade neprijatia jedinca spoločnosťou nastáva odmietanie hodnotovej hierarchie uznávanej makrosocietou a rozvojom nežiaducich prejavov správania.

Záver

Na záver nám zostáva zamyslieť sa nad rodinou a položiť si otázku, čo spôsobuje jej úpadok. Vella (1999) hovorí o troch príčinách, ktoré spôsobujú tento fakt. Prvým je individualizmus, ktorý nahradil rodinu. Spoločnosť je agregáciou individualistov, ktorí uplatňujú svoje právo na autonómiu, personálne naplnenie, sexuálnu satisfakciu a to všetko stojí nad rodinou. Autonómia a práva nahradili etiku a morálku. Druhým hlavným dôsledkom je vzťah medzi „vzájomnou závislosťou" a „nezávislosťou". Ako tretiu príčinu autorka vidí v tom, že sa stávame nehodnotiaci a morálne posudzovanie správania sa stáva tabu. Právo posudzovať dostali len médiá a prvé stránky v novinách. Preto nám zostáva pamätať na vetu: „Čo ľudia robia a čo je správne sú dve odlišné veci".

Zoznam bibliografických odkazov

[1] DE SINGLY, Francois. 1999. *Sociológie současné rodiny.* Bratislava : Univerzita Komenského, 1999. 196 s. ISBN 80-223-1375-0.

[2] DIATKA, Cyril. 2001. *Etika a súčasnosť.* Nitra : UKF, 2001. 154 s. ISBN 80-8050-493-8.

[3] DI FELICE, Francesco. 1999. Rodina a etika. In: ĎURKOVIČ, Vladimír. *Rodina na prelome tisícročí – subjekt kultúry, kresťanských a všeľudských hodnôt,* 1999. Trnava : Univerzita sv. Cyrila a Metoda. s. 15 – 21. ISBN 80-968191-3-5.

[4] HAŠKOVÁ, Hana. *Fenomén bezdetnosti.* 2009. Praha : SLON, 2009. 264 s. ISBN 978-80-7419-020-9.

[5] HRECHOVÁ, Helena. *Etika – sociálne vzťahy – spoločnosť.* Bratislava : Veda, 2005. 337 s. ISBN 80-224-0849-2.

[6] GURÁŇ, Peter, - FILADELFIOVÁ, Jarmila, - RITOMSKÝ, Alojz. 1997. *Tradičné verzus moderné: zmeny a život súčasných rodín*. In: Sociológia. ISSN 0049-1225, 1997, roč. 29, č. 1, s. 5-20.

[7] LEVICKÁ, Jana. *Sociálna práca s rodinou I.* 2004. Trnava : Mosty, 2004. 177 s. ISBN 80- 89074-93-6.

[8] MATOUŠEK, Oldřich. *Rodina jako instituce a vztahová síť.* 1997. Praha : Sociologické nakladatelství, 1997. 144 s. ISBN 80-85850-24-9.

[9] MOŽNÝ, Ivo. *Rodina a společnost.* 2008. Praha: SLON, 2008. 323 s. ISBN 80-86429-58-X

[10] SEJČOVÁ, Ľuboslava - MIŠINSKÁ, Eva. 2005. *Náčrt charakteristiky dieťaťa s výchovne problémovým správaním*. In: Vychovávateľ. ISSN 0139-6919, 2005, roč. LI, č. 6, s. 7-12.

[11] SOPÓCI, Ján. 2000. *Sociálne inštitúcie a sociálna zmena.* Bratislava : Univerzita Komenského, 2000. 210 s. ISBN 80-223-1473-0.

[12] ŠKOVIERA, Albín. 2010. Posilňovanie rodičovských kompetencií a zodpovednosti v procese (pre)výchovy dieťaťa. In: HUDEČKOVÁ, Viera, BRYNDZÁK, Pavel. *Križovatky,* Bratislava : Maclix, 2010. s. 87 – 92. ISBN 978-80-969253-1-5.

[13] ŠRAJER, Jindřich - MUSIL, Libor (eds.) 2008. *Etické kontexty sociální práce s rodinou.* Brno : Albert, 2008. 150 s. ISBN 978-80-7326-145-0.

[14] TURČEK, Karol. 2003. *Psychopatologické a sociálno-patologické prejavy detí a mládeže.* Bratislava : IRIS, 2003. 168 s. ISBN 80-88778-99-9.

[15] VELLA, G. Charles. 1999. A family strategy for the new millenium. In: ĎURKOVIČ, Vladimír. *Rodina na prelome tisícročí – subjekt kultúry, kresťanských a všeľudských hodnôt,* 1999. Trnava : Univerzita sv. Cyrila a Metoda. s. 22 – 29. ISBN 80-968191-3-5.

[16] Zborník príspevkov z vedeckej konferencie s medzinárodnou účasťou: Dni sociálnej práce. Sociálna sféra Slovenskej republiky a sociálna práca (Európa, právo a prax). 12.-13. november 2008. Nitra: UKF, 2009. 270 s. ISBN 978-80-8094-454-4.

Kontakt

PaedDr. Martina Kravárová
Fakulta zdravotníctva a sociálnej práce Trnavskej univerzity v Trnave
Univerzitné nám. 1, 918 43 Trnava
E-mail: martina35.kravarova@gmail.com

Zdravotno-sociálna verzus sociálno-zdravotná starostlivosť o zomierajúceho klienta

Health-social versus social-health care for dying patients

Katarína KRELLOVÁ, Martina MOJTOVÁ

Abstrakt

Príspevok sa zameriava na poskytovanie sociálnej a zdravotnej starostlivosti zomierajúcim pacientom, vnímajuc túto problematiku z pohľadu sociálnych a zdravotných pracovníkov, v zariadeniach poskytujúcich paliatívnu a hospicovú starostlivosť. V procese rozhodovania zúčastnený nie je len samotný zomierajúci pacient, ale aj jeho rodina a celý sprevádzajúci tím pracovníkov. V príspevku autorky prezentujú vybraný výsek z výsledkov prieskumu z oblasti poskytovania paliatívnej a hospicovej starostlivosti. Získané výsledky naznačujú, že u zdravotných a sociálnych pracovníkov, pracujúcich v zariadeniach poskytujúcich paliatívnu a hospicovú starostlivosť, je potrebné venovať sa zefektívneniu komunikácie medzi pracovníkmi, klientmi a ich rodinami, potrebám ďalšieho vzdelávania v paliatívnej oblasti a najmä zamerať sa na prepojenie sociálnej a zdravotnej starostlivosti v paliatívnej medicíne.

Kľúčové slová

Umieranie a smrť, paliatívna starostlivosť, hospicová starostlivosť, multidisciplinárny tím, zdravotný pracovník, sociálny pracovník, sociálno-zdravotná starostlivosť, etika, komunikácia.

Abstract

The paper focuses on the provision of social and health care to patients dying, sensible this issue from the perspective of social and health workers in facilities providing palliative and hospice care. The decision process involved not only the dying patient but also his family and all accompanying the team. In this paper the authors present a selected segment of the survey results from the provision of palliative and hospice care. The results obtained suggest that health and social workers working in facilities providing palliative and hospice care should be taken to streamline communications between staff, clients and their families need training in the field of palliative and mainly focus on linking social and health care in palliative medicine.

Keywords

Death and dying, palliative care, hospice care, multidisciplinary team, health worker, social worker, social and health care, ethics, communication.

Úvod

Umieranie a smrť patrí k životu a je jeho súčasťou. Nikto by nemal zomierať bez svojich blízkych, či už to sú príbuzní alebo zdravotní a sociálni pracovníci. Umierajúci potrebujú zdravých a zdraví potrebujú opäť umierajúcich k tomu, aby sami nestrácali neprimeraný strach zo smrti a mohli žiť kvalitnejšie. Paliatívna a hospicová starostlivosť ešte stále patrí

medzi pomaly rozvíjajúce sa oblasti na Slovensku a patrí medzi stále podceňované oblasti záujmu vzdelávacích inštitúcií, vlády, organizácií, ale aj ľudí samotných. Pritom sa v súčasnosti okruh pacientov vyžadujúcich paliatívnu a hospicovú starostlivosť každým rokom zvyšuje. Zo všetkých závažných chorôb predstavujú až 80% onkologickí pacienti. Celkovo teda cieľovú skupinu pre odbor paliatívnej starostlivosti na Slovensku tvorí minimálne 12 000 pacientov ročne, z nich až 9 000 potrebuje na konci života paliatívnu starostlivosť. Táto skupina ľudí zomiera v zbytočnom fyzickom a psychickom utrpení (Andrášiová, 2002).

Vo vzťahu k umieraniu a smrti, sme sa pokúsili poukázať na niektoré súvislosti v poskytovaní zdravotnej a sociálnej starostlivosti a na možnosť pomoci pri ich riešení prostredníctvom zdravotných a sociálnych pracovníkov. Práca poukazuje na viaceré javy týkajúce sa problematiky zdravotno-sociálnej verzus sociálno-zdravotnej starostlivosti o zomierajúceho klienta a obsahuje podnety na riešenie problematických oblastí súvisiacich s daným fenoménom v kontexte sociálnej práce, zdravotnej starostlivosti, vzdelávania a výskumov.

Paliatívna a hospicová starostlivosť o zomierajúceho

Paliatívna starostlivosť je profesionálna, holistická a interdisciplinárna a má byť poskytovaná všetkým umierajúcim pacientom bez ohľadu na diagnózu, či typ zdravotníckeho zariadenia. Ide o kontinuálnu starostlivosť – od všeobecného prístupu až po špecializovanú disciplínu (O'Connor, 2005). Cieľom paliatívnej medicíny je dosiahnutie čo najlepšej kvality života chorých a ich rodín. Teda nie je predlžovanie života, ale kvalita života.

Filozofiou paliatívnej a hospicovej starostlivosti je uspokojiť fyzické, emocionálne, duchovné a informačné potreby ľudí v terminálnom štádiu alebo v život ohrozujúcom ochorení umierajúceho človeka a jeho rodiny (Bommel, 1999). Pacient v hospici vie, že: nebude trpieť neznesiteľnou bolesťou, za všetkých okolností bude rešpektovaná jeho dôstojnosť a v posledných chvíľach života nezostane osamotený.

Koncept paliatívnej medicíny sa opiera o tri piliere, a to o filozofické presvedčenie, že smrť je súčasťou života, o etickú dimenziu – bezpodmienečná úcta k človeku ako k jedinečnej a komplexnej bytosti a o praktickú starostlivosť o fyzické pohodlie a psychologickú podporu v podobe naslúchania chorému (Pichaud, Thareauová, 1998).

Hospicová starostlivosť o pacienta, začína ešte pred jeho prijatím na hospicové lôžko. Pacient musí vedieť, že bude pokračovať v paliatívnej liečbe a nie v kauzálnej. Hospicová starostlivosť je paliatívna starostlivosť poskytovaná zomierajúcim pacientom hospicom, ako samotným zdravotníckym zariadením.

Práca v hospicovom prostredí vyžaduje od lekárov, sestier a ostatných pracovníkov vysokú odbornosť, samostatnosť, psychickú i fyzickú odolnosť, hlbokú mieru empatie a tolerancie. Ošetrujúci personál je s chorým a s jeho rodinou v kontakte po celú dobu jeho pobytu a tiež pri odchode zo života. Práve tieto hraničné situácie sú pre ošetrujúci personál dosť stresujúce a bez uvedených vlastností a schopností by nebolo možné robiť túto prácu dobre (Kasanová, 2009b).

Multidisciplinárny tím

Zomieranie je fenomén obsahujúci oblasť biologickú, sociálnu, psychologickú a duchovnú. Táto skutočnosť je východiskom pre existenciu multidisciplinárneho tímu, ktorý sa podieľa na ošetrovaní umierajúceho. Najkvalitnejšia je forma starostlivosti o umierajúcich v hospicoch a oddeleniach paliatívnej starostlivosti. Práca multidisciplinárneho tímu vychádza z celostného (holistického) vnímania človeka, zvlášť v poslednom úseku svojho života, zohľadňujúc jeho potreby bio-psycho-socio-spirituálne.

Zdravotnú starostlivosť vykonávajú zdravotníci, ktorí sa starajú o pacienta po stránke biologickej, teda o jeho telo, pohodlie, poskytnutie potravy, zbavenie sa odpadu z vlastného metabolizmu, prísun kyslíka, spánok. Ďalej sú to potreby, ktoré zabezpečuje odborná medicínska starostlivosť, ako ožarovanie, chemoterapia, hormonálna liečba (Balogová, 2005).

Lekári a zdravotné sestry hospicu sú odborníci, ktorí sa špecializujú na liečbu telesných ťažkostí smrteľne chorých. Ide o liečbu bolesti, dušnosti, kašľa, vracania, hnačky a zápchy, preležaniny, infekcie a podobne (Jasenková, 2005).

Sociálnu starostlivosť vykonávajú psychológovia a sociálni pracovníci. Úlohou sociálneho pracovníka je oboznámenie sa zo sociálnou situáciou pacienta, podľa ktorej potom navrhuje zníženie alebo úplne odpustenie platby za pobyt v hospicovom zariadení. Sociálny pracovník tiež stanovuje sociálnu diagnózu a uskutočňuje sociálnu terapiu (Dobríková-Porubčanová, 2005).

Úlohou sociálneho pracovníka je teda hľadať s pacientom predovšetkým to, čo robiť, aké sú jeho ďalšie možnosti pri jeho fyzickom stave, čo sa s ním bude diať po prepustení z nemocnice, čo mu môže spoločnosť ponúknuť a čo môže k prekonaniu svojej nepriaznivej situácie ponúknuť on sám.

Haburajová-Ilavská (2007) hovorí, že potreba vzdelaných a erudovaných sociálnych pracovníkov pracujúcich v oblasti paliatívnej starostlivosti narastá aj vzhľadom na neustále sa zdokonaľujúce medicínske technológie, narastajúci počet chronických ochorení, zvyšujúci sa podiel starších spoluobčanov a v neposlednom rade aj predlžujúcu sa dĺžku života.

Komunikácia v paliatívnej medicíne

Komunikácia s rodinou terminálne chorého, predstavuje pre sociálnych a zdravotných pracovníkov veľmi náročnú úlohu. Dostávajú sa do pozície, kedy sa zomierajúci pacient a jeho rodinní príslušníci chcú dozvedieť maximum informácii a k tomu má kompetenciu len lekár. Úlohou ostatných pracovníkov je pomôcť rodine pri procese umierania, počúvať, zapojiť sa do starostlivosti o klienta a vyjadrovať súcit.

Voľná a otvorená komunikácia prináša nielen úľavu, ale aj jasno vo veciach a mala by byť súčasťou práce všetkých zdravotných a sociálnych pracovníkov v zariadeniach, kde sa stretávajú s ľuďmi ťažko a beznádejne chorými. Vzťah sa vytvára a udržuje prostredníctvom komunikácie, ktorá môže byť verbálna aj neverbálna. Bez rozhovoru s druhými ľuďmi nie je možné pravdivejšie sebapoznanie ani vyrovnávanie sa s tak náročnou prácou, ako je starostlivosť o umierajúcich ľudí (Vymětal, 1999).

K tomu, aby bol zdravotný či sociálny pracovník v komunikačných vedomostiach expertom, nestačí len supervízia a spätná väzba. Nutná je i disciplína a sebareflexia, ktorých nácvik často vo vzdelávaní sestier, lekárov a sociálnych pracovníkov chýba. Nácvik vedomostí v komunikácii nestačí, aby došlo k trvalej zmene správania. Pracovník sa musí chcieť zmeniť, musí byť k zmene motivovaný a musí byť v nej podporovaný.

Pri podávaní informácii pacienta treba rešpektovať a ak si nepraje pravdu poznať, tak mu ju nevnucujeme. Nie je vhodné použiť slovo rakovina, spojené na verejnosti s nevyliečiteľnosťou, rozkladom, so strastiplným a bolestným zomieraním. Pacient má však právo poznať pravdu a informovaný človek lepšie a spoľahlivejšie spolupracuje. Informujeme šetrne s ohľadom na psychické možnosti, vedení zásadou „primum non nocere“ (Šoltés, 2008).

Mojtová (2010) uvádza, že informovanosť pacienta je veľmi dôležitá, pretože len tak môže pacient prechádzajúci jednotlivými fázami zomierania dospieť k prijatiu, k akceptácii. Je dôležité klásť dôraz na spôsob oznamovania informácii.

Etika v paliatívnej medicíne

Pri rozhodovaní v závere života je nevyhnutné riešiť etické otázky. Otázky umierania a smrti sú spojené s osobnými hodnotami a názormi na utrpenie a význam smrti. Paliatívna starostlivosť sa usiluje o zaistenie pohody a kvality života a zdôrazňuje, že pacient si určuje smer starostlivosti sám. Pri snahe dosiahnuť pohodlie a kvalitu života prostredníctvom starostlivosti orientovanej na pacienta sa často objavujú rozdiely v názoroch, čo je pre pacienta najlepšie. Ide najmä o podávanie množstva morfia, asistovanej samovraždе

a podávanie sedatív v závere života. Starostlivosť o týchto pacientov si vždy vyžaduje citlivé zhodnotenie zo strany etickej, právnej a morálnej. K tomu je potrebné porozumieť kontextu utrpenia, ktoré sa v paliatívnej medicíne vyskytuje často (O´Connor, 2005).

Lekárska etika kodifikovala štyri základné princípy: autonómia (samostatnosť, sebaurčenie), nonmaleficiencia (nepoškodzovanie), beneficiencia (prospech), justicia (spravodlivosť). Kľúčovú úlohu zohráva informovaný súhlas pacienta, ktorý sa uzatvára medzi lekárom a pacientom. Práva pacientov predstavuje významný etický kódex, kde je dôraz kladený na profesionálne partnerstvo. Okrem všeobecných práv pacientov sa vyvíjajú špecifické práva, vzťahujúce sa na skupiny chorých, napr. Práva onkologických pacientov, Charta práv umierajúcich pacientov a iné.

Významnú úlohu, na Slovensku ešte stále nedocenenú predstavujú etické komisie, ako osobitné poradné orgány vo veciach medicínskej etiky a bioetiky. Poslaním etických komisií je ochrana ľudských práv a presadzovanie rešpektovania ľudskej dôstojnosti a osobnej integrity jednotlivých účastníkov zdravotníckej starostlivosti a biomedicínskeho výskumu (Mojtová, 2010).

Etické princípy poskytovania paliatívnej starostlivosti sú založené na uvedomení si skutočnosti, že nevyliečiteľne chorý nie je biologické reziduum, ktoré by si vyžadovalo anestéziu, resustitáciu alebo neefektívne predlžovanie života. Ide však o osobu, ktorá je schopná sa integrovať do vzťahov, získavať osobné skúsenosti a osobnostne rásť. Zomieranie v eticko-psychologickom zmysle sa začína vtedy, keď vzniká vedomie, že choroba konkrétneho človeka je perspektívne nezlučiteľná so životom.

Cieľ prieskumu

Cieľom prieskumu bolo získať informácie z oblasti zdravotnej a sociálnej starostlivosti, vnímania problematiky umierania a smrti a komunikácie medzi pracovníkmi a klientmi.

Predmetom práce je zdravotná a sociálna starostlivosť poskytovaná zomierajúcim klientom vo vybraných zariadeniach. Ako uvádza Dobríková – Porubčanová (2005), ak sa pozeráme na pacienta ako na mnohodimenzionálneho človeka, ktorý má psychickú, duchovnú a sociálnu dimenziu, musíme teda chápať to, že ak bude na človeka niečo pôsobiť, tak sa to odrazí na všetkých jeho dimenziách. Z toho vyplýva, že pri liečbe pacientov musíme okrem biologickej stránky vnímať aj jeho psychickú, sociálnu a duchovnú dimenziu.

Súbor, metodika

Zámerným výberom cez inštitúciu, sme sa dostali do zariadení, ktoré poskytujú zdravotnú a sociálnu starostlivosť ťažko chorým a zomierajúcim klientom.

Zariadenia, kde sme uskutočnili zber dát boli: Detský hospic Plamienok v Bratislave, Hospic sv. Bernadetky v Nitre a Onkologický Ústav sv. Alžbety v Bratislave. Prieskumnú vzorku tvorilo 11 participantov, ktorí sa dobrovoľne rozhodli zapojiť do nášho prieskumu.

Za prieskumný nástroj, sme si zvolili pološtrukturované interview. Otázky prieskumu boli otvorené. Viedli sme pološtrukturované interview, kde sme mali pripravený obsahový rámec a otázky, ktoré sme však prispôsobovali tomu, ako sa odvíjal rozhovor. Otázky sme kládli tak, aby skúmané osoby boli schopné na ne odpovedať a aby sa jednalo o problematiku, ktorú poznali.

Metódu, ktorú sme zvolili na vyhodnotenie získaných dát nášho prieskumu, bola kvantitatívno-kvalitatívna obsahová analýza. Obsahová analýza sa zameriava na námet, obsah a formu (Miovský, 2006). Tie označuje za základné východiskové kategórie a prostredníctvom nich, pomocou klasifikácie a kategorizácie sme získali a spracovali jednotky analýzy, aby sme následne spracovali a získaný výsledok interpretovali.

Kvantitatívna obsahová analýza bola prevedená na základe skóre – absolútnej početnosti, teda opakovania sa odpovedí jednotlivých kategórií. Prostredníctvom indukovaných kategórií bývajú v kvantitatívnom výskume skúmané, analyzované a hodnotené sociálne javy.

Kvalitatívna obsahová analýza bola prevedená na základe nami vopred určenými kategorickými oblasťami a k nim príslušných indukovaných kategórií – indikátorov. Samotné indikátory boli spracované na základe otázok a odpovedí. V našej prieskumnej časti kvalita predstavovala odpovede, ktoré sme získali rozhovorom a následne spracovali do spomínaných kategórií a kvantita predstavovala opakovanosť odpovedí – absolútnu početnosť.

Výsledky, diskusia

Hlavným cieľom nášho prieskumu bolo získať informácie z oblasti zdravotnej a sociálnej starostlivosti, vnímania problematiky umierania a smrti a komunikácie medzi pracovníkmi a klientmi. Zameriavali sme sa na sociálnych a zdravotných pracovníkov, ktorí sa starajú o zomierajúcich klientov. V súčasnosti je táto téma veľmi aktuálna, stále narastá počet onkologických ochorení nielen u dospelých, ale aj u detí. Ešte stále nemáme dostatok hospicov pre dospelých a pre deti nie je ešte na Slovensku žiaden lôžkový hospic. Tým, že neustále narastá počet ťažko chorých ľudí, o ktorých je potrebné sa starať a to či už na paliatívnych oddeleniach, v hospicoch alebo v domácom prostredí, tak je zároveň aj potrebné zvyšovať kvalitu poskytovania sociálnych a zdravotných služieb. Dôležité je nielen pekné a príjemné prostredie, ale aj kvalitná zdravotná a sociálna starostlivosť poskytovaná dobre

vyškoleným, neustále sa vzdelávajúcim personálom, čo na Slovensku sa ešte len pomaly rozvíja.

Našou snahou bolo vytvoriť z odpovedí na otázky obraz, ktorý by vyjadroval početnosť výskytu odpovedí určitého tematického rázu a motívu. Najskôr sme vytvorili podľa línie teórie, cieľov a prieskumných otázok kategorické oblasti skúmania a potom sme kategorizovali voľné odpovede participantov na každú z položených otázok do týchto kategorických oblastí: Vnímanie problematiky umierania a smrti, Komunikácia, Zdravotná starostlivosť, Sociálna starostlivosť, Vnímanie budúcnosti. Z každej kategorickej oblasti sme vybrali pre prezentáciu výsledkov len najčastejšie sa opakujúce indukované kategórie, ktoré sme preniesli do tabuľkovej podoby a pridali k nim stručný komentár o výsledkoch v danej oblasti.

Vnímanie problematiky umierania a smrti

INDUKOVANÉ KATEGÓRIE
Záujem *(Práca ako zmysluplné naplnenie, záujem o paliatívnu starostlivosť, umieranie a smrť – blízka téma, túžba pomáhať umierajúcim)*
Skúsenosť so smrťou *(Zážitok so smrťou, smrť blízkeho, práca so zomierajúcimi v predchádzajúcom zamestnaní)*
Smrť ako prirodzená súčasť života *(Smrť patrí k životu, smrť je prirodzená súčasť života, koniec života, zavŕšenie života, prirodzený stav)*
Zmena postoja *(Viem ohľadom umierajúceho človeka viac, každý klient mení postoj, veľmi ovplyvnila postoj, určite ovplyvnila vnímanie)*
Viera v Boha, rodina *(Viera, ktorá dáva všetkému zmysel, Boh, bez viery by sa to nedalo zvládnuť, viera, že smrťou nič nekončí, pomoc manžela, deti, ktoré sú veľkou oporou, rozhovory s rodinou)*

Pri zisťovaní dôvodov výberu práce s umierajúcimi klientmi a vnímania problematiky umierania a smrti, sme sa dozvedeli, že väčšina z participantov zažila vo svojom živote osobnú skúsenosť so smrťou, na základe ktorej vznikol záujem a túžba pomáhať smrteľne chorým ľuďom. Väčšina pracovníkov vnímala smrť ako prirodzenú súčasť života, ktorá je prechodom do večnosti. Podľa zistení takmer všetci participanti nášho prieskumu veria v Boha, čo ovplyvňuje samotné vnímanie a postoj k umieraniu a smrti a tiež prístup k zomierajúcim klientom v zariadení. Zaujímavou skutočnosťou je zistenie, že napriek pozitívnemu vnímaniu paliatívnej a hospicovej starostlivosti, by dali prednosť domácej hospicovej starostlivosti, v prípade vytvorenia vhodného domáceho zázemia.

Komunikácia

INDUKOVANÉ KATEGÓRIE
Empatia (*Porozumieť tomu, čo potrebuje, pochopiť klienta, porozumieť jeho prežívaniu, pochopiť zmýšľanie klienta, byť citlivý)*
Akceptovanie druhého (*Akceptovanie klienta, akceptovanie želaní a potrieb klienta, brať klienta takého aký je)*
Počúvanie (aktívne *počúvanie, vypočutie)*
Podpora (*Podporujúci, neodmietajúci prístup, podporovanie v nádeji, podržanie, podporujúca komunikácia)*
Úprimnosť, dôveryhodnosť (*Pravdivé vystupovanie, úprimne odpovedanie na otázky, úprimná komunikácia, otvorene rozprávanie, Dôveryhodná komunikácia, zodpovednosť za klienta a jeho rodinu, vytvorenie dôvery)*
Citlivé poskytovanie informácií (*Úplne informovanie o diagnóze a prognóze, právo a potreba vedieť pravdu, pomalé a citlivé odovzdávanie informácií, informovanie vľúdne a s jemnocitom)*

Efektívnu komunikáciu medzi pracovníkmi, umierajúcimi klientmi a ich rodinami a poskytovanie informácií, považujeme ako veľmi dôležitú súčasť kvalitnej starostlivosti. Zistili sme, že väčšina participantov je za citlivé poskytnutie všetkých informácii o diagnóze a prípadnej prognóze, pretože nejasnosť v diagnóze má vplyv na psychický stav klienta. Z analýzy sa nám potvrdilo, že je veľmi potrebné vytvárať v zariadeniach plány k zlepšeniu komunikačných vedomostí, zaviesť supervíziu, častejšie semináre a vzdelávacie programy. Zistili sme, že efektívna komunikácia súvisí s vedomosťami, ktoré pracovníci z paliatívnej oblasti majú. Preto je veľmi potrebné ďalšie doplňujúce vzdelávanie.

Spoločný postup lekárov, sestier, psychológa i sociálneho pracovníka pri informovaní pacientov je dôležitý, v podstate ide o tímovú činnosť. Všetci lekári by mali byť informovaní, kto a ako s pacientom hovoril, s akým výsledkom, poprípade aký postup je plánovaný ďalej. Najlepšie je sa informovať napríklad vzájomne medzi sebou (Linhartová, 2007).

Zdravotná starostlivosť

INDUKOVANÉ KATEGÓRIE
Ošetrovateľská starostlivosť (*Tíšenie až odstránenie bolesti, pomoc pri ťažkostiach, ošetrovanie dekubitov, podávanie liekov, polohovanie, kŕmenie, základná hygiena)*
Poskytovanie informácií (*Oznamovanie diagnóz a prognóz klientovi a aj jeho rodine, zodpovednosť za poskytovanie informácií)*
Ordinovanie liekov (*Ordinovanie liekov, predpisovanie liekov, podávanie liekov)*
Liečba (*Poskytnutie paliatívnej starostlivosti, starostlivosť o príznaky, zníženie utrpenia, symptómový manažment)*

Sprevádzanie (*Poskytovanie sprevádzania pacientom a rodine, zodpovednosť za psychický stav klienta, príprava na blížiacu sa smrť, rozhovor)*

Pod zdravotnou starostlivosťou si všetci participanti predstavujú ošetrovateľskú starostlivosť a tiež sprevádzanie klienta. Úlohou lekára je poskytovanie informácií, ordinovanie liekov, liečba a tiež sprevádzanie, podobne ako pri úlohe zdravotnej sestry, kde je podľa participantov dôležitá nielen ošetrovateľská starostlivosť, ale tak isto sprevádzanie zomierajúceho. Zistenia zároveň poskytujú odpoveď, že ošetrovateľská starostlivosť o zomierajúcich ľudí je veľmi dôležitá, no bez spojenia so sociálnou starostlivosťou nie je kompletná. Na druhej strane ešte stále nie je u nás vytvorený časový priestor pre sprevádzanie chorých a ich blízkych aj zdravotníkmi. Preto je dôležité, aby sa v zdravotníckych zariadeniach zvýšil počet sociálnych pracovníkov, vytvoril sa im právny status a zaradil ich do liečebného poriadku.

Sociálna starostlivosť

INDUKOVANÉ KATEGÓRIE
Presadenie sociálnej práce (*Presadiť sociálneho pracovníka na oddelenie, viac sociálnych prípadov – treba viac soc. pracovníkov, sociálna práca je veľmi dôležitá a potrebná, bola by prínos pre spoločnosť)*
Pomaly rozvíjajúca oblasť (*Málo sociálnych pracovníkov na oddeleniach, pomalé rozvíjanie)*
Sprevádzanie, poradenstvo, spolupráca s úradmi (*Sprevádzanie klientov a ich rodín, sprevádzanie pozostalých, návšteva rodín, Poskytovanie informácií, poradenstvo, poskytovanie preverených kontaktov, poradenstvo v oblasti legislatívy, Vybavovanie cez poisťovne, dávky v hmotnej núdzi)*
Spolupráca (*Spolupráca je potrebná, dôležitá, vymieňanie informácií medzi pracovníkmi, spolupráca celého tímu)*

Ako z odpovedí vyplýva, tak aj väčšina našich participantov je za presadenie sociálnej práce, ktorú považujú za veľký prínos do zdravotníctva. Sociálny pracovník si nemá nárokovať na miesto zdravotného pracovníka, no aby však mohol významne prispieť k zlepšeniu kvality života umierajúceho človeka a jeho rodiny, musí mať aspoň základné vzdelanie v oblasti zdravotníctva, aby tak mohol pochopiť súvislosti. Možnosť byť zomierajúcemu na blízku a pomáhať mu, umožňuje sprevádzajúcemu poznať jedinečnosť každého človeka. A práve sprevádzanie a poradenstvo, ako sme zistili, je podľa participantov najdôležitejšia úloha sociálnych pracovníkov.

Kovalčíkova (2005, In Mojtová, 2010) uvádza, že cieľom sociálnej práce v zdravotníctve je poskytnúť oporu, podporu, sprevádzanie a pomoc pri zlepšovaní životných možností človeka, ktorý je pre svoju chorobu určitým spôsobom znevýhodnený. Takisto treba

zdôrazniť, že práve v zdravotníckom zariadení sa často odkryjú latentné problémy, ako je napríklad týranie a zanedbávanie dieťaťa, nevyhovujúce sociálne prostredie, závislosť na alkohole, drogách a podobne.

Vnímanie budúcnosti

INDUKOVANÉ KATEGÓRIE
Vykonávať prácu čo najlepšie (*Pomôcť klientom čo najlepšie, pomáhať klientom čo najdlhšie, starať sa o klientov ako najlepšie viem)*
Pozitívne vnímanie budúcnosti (*Napredovanie, prospešné pre celú našu spoločnosť, rozvíjanie v dobrom smere, kvalitné a dôstojné umieranie)*
Vzdelávanie (*Vzdelávanie v paliatívnej starostlivosti, vzdelávanie už počas štúdia, viac vzdelávania o komunikácii s pacientom, výcvikové tréningy, sebapoznávanie)*
Informovanie širokej verejnosti (*Informovanie verejnosti o poskytovaní služieb, informovanosť lekárov a zariadení)*

Pri zisťovaní vnímania budúcnosti v paliatívnej a hospicovej starostlivosti, sme zistili, že je potrebné ďalšie vzdelávanie pracovníkov v paliatívnej a hospicovej oblasti a vyššie platové ohodnotenie.

Vzdelávanie a získavanie nových vedomostí v oblasti hospicovej starostlivosti veľmi dôležité. Je potrebné zvyšovať vzdelanostnú úroveň zdravotného personálu, študentov, zdravotných sestier, farmaceutov, sociálnych pracovníkov, psychológov, rehoľníkov, dobrovoľníkov, ale aj celej širokej verejnosti (Kasanová, 2009a).

Odporúčania pre prax

Je potrebné prijať národnú stratégiu paliatívnej starostlivosti a vytvoriť národný strategický dokument pre oblasť paliatívnej a hospicovej starostlivosti, zabudovať ho do nášho systému. Takýmto spôsobom zabezpečiť potrebné finančné prostriedky, aby sa tak zvýšil počet hospicových zariadení pre deti a dospelých a aby sa zvýšila dostupnosť využívať tieto služby starostlivosti pre čo najväčší počet pacientov a ich rodín, k čomu je potrebná vládna podpora. Ako príklad by nám mohli poslúžiť krajiny ako Španielsko, Kanada, Austrália a pod., ktoré túto stratégiu národnej paliatívnej starostlivosti už zaviedli.

Pre rozvíjanie paliatívnej a hospicovej starostlivosti na Slovensku, je veľmi dôležité vytvoriť spoluprácu medzi hospicmi, paliatívnymi oddeleniami, onkológiami a pod. a tiež s podobnými zariadeniami v zahraničí, aby sa tak všetci zjednotili a spoločne napredovali vpred vo vývoji. Tejto myšlienke by pomohol vyššie spomenutý národný strategický dokument SR pre oblasť paliatívnej a hospicovej starostlivosti.

Naša práca prostredníctvom výsledkov prieskumu a teórii, poukazuje najmä na nutnosť prepojenia sociálnej a zdravotnej starostlivosti, aby tak poskytovanie starostlivosti a služieb zomierajúcim klientom bolo na profesionálnej úrovni. Hospicová a paliatívna starostlivosť je integrálnou súčasťou sociálno-zdravotnej starostlivosti a preto treba tak k nej pristupovať.

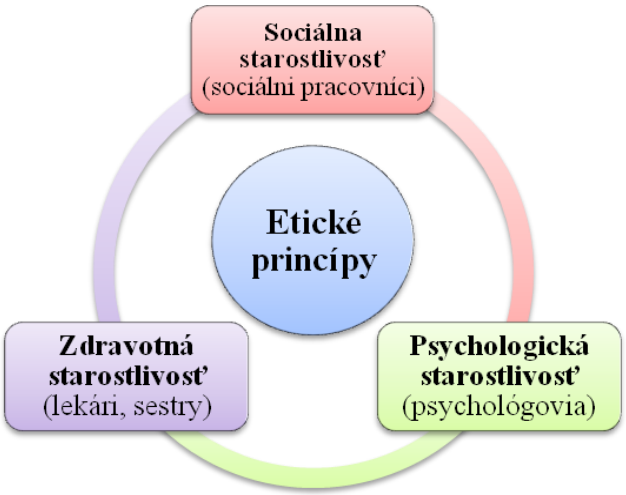

Za optimálne teda považujeme prepojenie zdravotnej starostlivosti, sociálnej starostlivosti a psychologickej starostlivosti, ktoré musia vychádzať z etických princípov, bez ktorých by bola súčasná starostlivosť o umierajúcich ľudí a ich blízkych neprijateľná. Zdravotná starostlivosť by predstavovala najmä ošetrovateľskú starostlivosť o klienta a pod., sociálna starostlivosť by sa orientovala najmä na klienta a jeho rodinu a pod. a psychologická starostlivosť by sa mala opierať o klinickú skúsenosť, založenú na dôkazoch s medicínou a psychológiou. Psychológ by viedol rôzne terapie s klientom, krízové intervencie a pod. Neustálym vzdelávaním a rozčlenením starostlivosti úmerne medzi všetkých pracovníkov, tak môžeme poskytovať starostlivosť o pacienta na potrebnej profesionálnej úrovni, ktorá žiaľ na Slovensku ešte neexistuje.

Z výsledkov prieskumu sme zistili, že komunikačné vedomosti sú pri práci s umierajúcimi klientmi a ich rodinami veľmi dôležité. Lekári, sestry a sociálni pracovníci potrebujú špeciálne vzdelávanie v komunikácii, aby získali vedomosti a skúsenosti, ktoré im umožnia rozpoznať potrebu klienta byť informovaný a reagovať na informácie, stanoviť a vyriešiť ich obavy a adekvátne zhodnocovať ich psychické problémy. K zlepšeniu komunikačných vedomostí pomôže napr. supervízia, podpora kolegov, rôzne semináre a kurzy, pravidelné porady, doplňovanie vzdelávania a duševná rovnováha pracovníka.

Nové vedomosti v oblasti paliatívnej a hospicovej starostlivosti vyžadujú zvyšovať vzdelanostnú úroveň nielen lekárov, zdravotných sestier, sociálnych pracovníkov,

psychológov, ale aj celej našej spoločnosti, v ktorej je najmä potrebné odtabuizovať tému umierania a smrti, ktorá je často krát vnímaná ako niečo zlé a smutné a naučiť našu spoločnosť vnímať umieranie a smrť ako prirodzenú súčasť života, lebo s týmto vnímaním je spojené aj vnímanie hospicových zariadení a celkovo aj vnímanie paliatívnej a hospicovej starostlivosti. Je veľmi dôležité pripravovať už počas štúdia budúcich pracovníkov, ktorí sa budú starať o zomierajúcich ľudí, aby tak mohli poskytovať čo najkvalitnejšiu starostlivosť a služby.

Zoznam bibliografických odkazov

[1] ANDRÁŠIOVÁ, M. a kol. 2002. *Hospic a paliatívna starostlivosť – príručka pre dobrovoľníkov.* Bratislava: Vydavateľstvo Oto Németh, 2002. 50 s. ISBN 80-968416-0-2.

[2] BALOGOVÁ B. 2005. *Seniori.* Prešov: Akcent Print, 2005. 158 s. ISBN 80-969274-9-3.

[3] BOMMEL, H. 1999. *Family hospic care.* Canada: Health care foundation, 1999. 63 s. ISBN 1-55307-002-X.

[4] DOBRÍKOVÁ-PORUBČANOVÁ, P. a kol. 2005. *Nevyliečiteľne chorí v súčasnosti. Význam paliatívnej starostlivosti.* Trnava: Spolok sv. Vojtecha, 2005. 280 s. ISBN 80-7162-581-7.

[5] HABURAJOVÁ-ILAVSKÁ, L. 2007. Člověk ve stínu svého konce. *Etické aspekty smrti a umierania*: Zborník z medzinárodnej konferencie v Českých Budejoviciach. České Budejovice: VŠ Evropskych a regionálních stúdií, 2007. ISBN 978-80-86708-34-8, s. 84 – 91.

[6] JASENKOVÁ, M. 2005. *Ako žiť spolu až do konca. Detská domáca hospicová starostlivosť.* Bratislava: Detský hospic Plamienok, 2005. 30 s. ISBN 80-969462-1-8.

[7] KASANOVÁ, A. 2009a. *Až za hranice života II. diel. Hospicová a paliatívna starostlivosť v komplexe zdravotného a sociálneho systému.* Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa. 2009a. 82 s. ISBN 978-80-8094-526-8.

[8] KASANOVÁ, A. 2009b. *Až za hranice života III. diel. Starostlivosť o zomierajúcich.* Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa. 2009b. 98 s. ISBN 978-80-8094-527-5.

[9] LINHARTOVÁ, V. 2007. *Praktická komunikace v medicíně*. Praha: Grada, 2007. 152 s. ISBN 978-80-247-1784-5.

[10] MIOVSKÝ, M. 2006. *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Praha: Grada, 2006. 332 s. ISBN 80-247-1362-4.

[11] MOJTOVÁ, M. 2010. *Sociálna práca v zdravotníctve.* Bratislava: Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce Sv. Alžbety, 2010. 137 s. ISBN 978-80-89271-45-0.

[12] O'CONNOR, M. a kol. 2005. *Paliatívni péče*. Praha: Grada, 2005. 324 s. ISBN 80-247-1295-4.

[13] PICHAUD, C. – THAREAUOVÁ, I. 1988. *Soužití se staršími lidmi.* Praha: Portál, 1998. 156 s. ISBN 80-7178-184-3.

[14] ŠOLTÉS, L. - PULLMANN, R. a kol. 2008. *Vybrané kapitoly z medicínskej etiky.* Martin: Osveta. 2008. 256 s. ISBN 978-80-8063-287-8.

[15] VYMĚTAL, J. 1999. *Lekářská psychologie.* Praha: Univerzita Karlova, 1999. 278 s. ISBN 80-86123-08-1.

Kontakt

Mgr. Katarína Krellová

Doc. PhDr. Martina Mojtová, PhD.

Univerzita Konštantína Filozofa, Fakulta sociálnych vied a zdravotníctva,

Katedra sociálnej práce a sociálnych vied

Kraskova 1, Nitra

katarina.krellova@ukf.sk

mmojtova@ukf.sk

Lichva jako etický problém v sociálně vyloučených lokalitách

Usuary as the ethical problema in the social excluded localities

Jan KUDRY

Abstrakt

Sociálně vyloučená lokalita je společenský problém, který se týká nás všech. Jedním ze znaků sociálně vyloučených lokalit jsou sociálně patologické jevy, které se v těchto lokalitách objevují. Lichva je jedním z nich. Prohlubuje zadlužení a chudobu obyvatel. Jedinou možností, jak se lichvy zbavit je nekompromisní kontrola a tvrdé sankce za její výskyt.

Kíčová slova

Sociálně vyloučené lokality, lichva, úvěr, dluh, index, znak, Romové.

Abstract

Socially excluded site is a social problem that affects us all. One of the features of socially excluded localities are socially pathological phenomena that occur in these locations. Usury is one of them. Deepening debt and poverty. The only way to get rid of usury is a strong monitoring and severe sanctions for its occurrence.

Key words

Social excluded localities, usury, loan, debt, index, sign, Roma people.

Sociální vyloučení a chudoba jsou v současné době vnímány jako celospolečenský problém. Lidé, kteří žijí v sociálně vyloučených lokalitách, se často nacházejí na společenském dně a okraji společnosti. Bohužel lze konstatovat, že většinu obyvatel v těchto lokalitách tvoří Romové.[6]

Sociálním vyloučením označujeme proces, v jehož rámci je jedinci, skupině jedinců či komunitě výrazně znesnadňován či zcela zamezován přístup ke zdrojům, pozicím a příležitostem, které umožňují zapojení do sociálních, ekonomických a politických aktivit majoritní společnosti (Gabal, 2006).

Sociálním vyloučením jsou nejvíce ohroženy:

- *Dlouhodobě, opakovaně nezaměstnané osoby***.** Jsou závislé na vyplácených sociálních dávkách. Tito lidé často nejsou schopni ani registrace na úřadu práce, neboť se „zapomínají hlásit“ (nehlásí se zpravidla zcela úmyslně) a následně jsou sankčně z evidence uchazečů o zaměstnání vyřazeni.

[6] Rom je jedinec, který se za Roma sám považuje a/nebo je za Roma považován významnou částí svého okolí na základě skutečných či domnělých (antropologických, sociokulturních) indikátorů.

- *Nedostatečně vzdělané osoby***.** Nízkým vzděláním se snižuje pravděpodobnost získání stálého pracovního místa s dostatečným platem. Nedostatečně vzdělaným lidem je často nabízeno podřadné, a tím hůře placené zaměstnání. Jedinec, který pracuje, zvyšuje příjem rodiny a tato rodina následně pobírá méně peněz vyplácených sociálním odborem. Zjišťuje, že se mu pracovat legálně nevyplácí, neboť se rodině snižují dávky. Pracuje tedy nelegálně, tzv. „na černo".
- *Zdravotně handicapovaní.* Tito jedinci jsou taktéž často nezaměstnaní a nízkopříjmoví.
- *Osamělí senioři.* U těchto jedinců se často jejich osamocení kombinuje s nemocemi, závislostí na jiných osobách. Tito jedinci často na život rezignují. Ve větších městech se z nich mohou stát osoby bez domova.
- *Imigranti***.** Nejčastěji z východních zemí. Jsou jimi často např. Mongolové.
- *Příslušníci menšin***.** Nejde pouze o již zmíněné Romy. Jedná se také např. o jedince různých náboženských seskupení, sexuálních menšin aj.
- *Závislé osoby***.** Osoby závislé na drogách, výherních automatech apod.
- *Lidé, kteří se ocitli v těžké životní situaci, nedokážou si sami pomoci apod***.**

Nutno podotknout, že výše uvedená rizika se často kombinují či kumulují (Gabal, In Kapounová, 2009).

Znaky sociálního vyloučení:

- prostorové vyloučení (jedinci a skupiny postižení sociálním vyloučením *často* žijí
- v uzavřených a/nebo izolovaných lokalitách s nízkou úrovní bydlení a nedostatečnou občanskou vybaveností),
- symbolické vyloučení spojené se stigmatizací (zevšeobecňujícím přisuzováním negativních vlastností) jedinců či skupin,
- nízká míra vzdělanosti a ztížená možnost tuto nevýhodu překonat,
- ztížený přístup k legálním formám výdělečné činnosti, závislostí na sociálních dávkách a s tím spojenou materiální chudobou,
- rizikový životní styl, špatné hygienické poměry a s nimi související horší zdravotní stav,
- životní strategie orientovaná pouze na přítomnost,
- uzavřený ekonomický systém vyznačující se častým zastavováním majetku a půjčováním peněz na vysoký úrok (lichva a tzv. rychlé půjčky),

- větší potenciál výskytu sociálně patologických jevů (např. alkoholismu, narkomanie či gamblerství) a kriminality (zvýšené riziko stát se pachatelem, ale i obětí trestné činnosti),
- snížení sociokulturní kompetence (např. jazyková bariéra, nezkušenost či neznalost vlastních práv a povinností).

Uvedené (případně jiné možné) projevy sociálního vyloučení se vyskytují v různých situacích v rozdílné míře. O sociálním vyloučení je možné hovořit i tehdy, vyskytují-li se jen některé z nich (Gabal, 2006).

Sociálně vyloučené lokality vznikají především v důsledku:

- „přirozeného“[7] sestěhování se chudých jedinců do lokalit s cenově dostupnějším bydlením,
- vytlačování chudých (romských) rodin z lukrativních bytů a přidělování náhradního bydlení v lokalitách s často vysokým podílem romského obyvatelstva,
- řízeného sestěhování dlužníků a neplatičů nájemného nebo obecně lidí považovaných za „nepřizpůsobivé“ či „problémové“ do ubytoven či holobytů (Svoboda, 2006).

V lokalitách, kde finanční problémy jsou jedněmi z nejpalčivějších, vzniká samozřejmě živná půda pro to, aby jedinci, ale dokonce i skupiny v tísni snadno podléhali nejrůznějším způsobem prováděnému dalšímu ožebračování. Jak jsem již uvedl výše mezi znaky sociálního vyloučení, lidé se zde orientují hlavně na přítomnost, na momentální, krátkodobě účinné vyřešení finančního problému. Lehce tedy podléhají nabídkám nevýhodných půjček, které svým charakterem spadají už vlastně do oblasti tzv. lichvy.

Lichva

Lichva neboli úžera (pravděpodobně z lat. usuria) je obecně závazek nepřiměřený k zisku závazkem získaným. Nejčastějším příkladem jsou půjčky s velkými nebo často naprosto nepřiměřenými úroky, třeba i 100 % za každý den.

Lichva je trestný čin, jehož se dopustí ten, kdo zneužívaje něčí rozumové slabosti, tísně, nezkušenosti, lehkomyslnosti nebo něčího rozrušení, dá sobě nebo jinému poskytnout nebo slíbit plnění, jehož hodnota je k hodnotě vzájemného plnění v hrubém nepoměru, nebo kdo takovou pohledávku uplatní nebo v úmyslu uplatnit ji na sebe převede (Trestní zákoník č. 40/2009 Sb.).

[7] U romských obyvatel se jedná často přestěhování se za rodinnými příslušníky. Je dost časté, že se do českých sociálně vyloučených lokali stěhují také Romové ze Slovenska. Toto stěhování se za „rodinou“ jsme také mohli zaznamenat při emigracích do zahraničí, především do Anglie a Kanady.

Zadlužování obyvatel v sociálně vyloučených lokalitách

Zadlužení obyvatelstva představuje v době postupující globální finanční a hospodářské krize významné ohrožení celé společnosti a jednu z hlavních příčin sociálního propadu. Tento propad ohrožuje stále více lidí, a to bez ohledu na jejich sociální status. Nečekaná ztráta zaměstnání způsobí značné životní nepříjemnosti, jednou z nich může být například neschopnost splácet již uzavřené úvěry. Mnoho lidí pak následné finanční problémy řeší další půjčkou, a vytloukají tak klín klínem.

Lidé svodu snadno získaných peněz stále podléhají, aniž by příliš hleděli na to, kdo a za jakých podmínek jim půjčku nabízí. A některé úvěrové instituce této poptávky využívají. Klienty lákají do nepřehledné sítě smluvním podmínek, ze kterých téměř není úniku. Při řešení tohoto problému byly dosud veškeré debaty redukovány pouze na problematiku lichvy, výši úroků a případně sazby RPSN[8]. To však nestačí.

Lichva patří ve vyloučených lokalitách k nejrozšířenějším a často nejzávažnějším sociálně patogenním jevům. Funguje i jako pojítko mezi jinými typy kriminality, jež s jejím výkonem obvykle souvisejí – omezování osobní svobody, vydírání, poškozování majetku, fyzické napadání, znásilňování, kuplířství aj. Lichváři se přitom nemusejí omezovat pouze na půjčování peněz. K doprovodným výdělečným aktivitám nejčastěji patří poskytování ubytování, práce, včetně jejího zprostředkovávání pro jiné zaměstnavatele, obchodování s potravinami a zbožím, ale také půjčování automobilů či zprostředkovávání telefonních hovorů. Ve všech případech však se zvyšující se přirážkou a s cílem prohlubovat závislost svých obětí na svých službách, což mnohdy nabývá podoby de facto otroctví (Budilová – Hirt – Moravec – Jakoubek, 2005). Výzkum v Janově ukázal, že se zdejší lichváři přizpůsobili konkurenci legálních poskytovatelů půjček na vysoký úrok ve smyslu zvýhodnění svých klientů (Socioklub, 2009). Zda jde o obecný trend, nevíme. Nicméně pokud ano, lze se domnívat, že se lichváři více zaměří na jiné způsoby výdělku, jež jsou v prostředí vyloučených lokalit do jisté míry již etablované. (Krištof, 2006) zmiňuje především drogovou problematiku, organizování prostituce a obchodování s lidmi. V těchto oblastech dochází obvykle ke spolupráci mezi (vyloučenými) Romy a etnickými Čechy. Obecně bývají Romové v rámci organizovaného zločinu považování za pěšáky, avšak známe i opačné případy.[9] Zatímco s prodejem drog se setkáváme ve vyloučených lokalitách, prostituce a s tím také spojené obchodování s lidmi, kteří do ČR putují z východní Evropy, včetně Slovenska, je

[8] Roční procentní sazba nákladů.

[9] Podle Krištofa (2006) převzala na Ústecku obchod s drogami jistá fajta po násilném vytlačení albánské organizované kriminální skupiny.

záležitostí uskutečňovanou především mimo lokalitu, avšak mnohokrát řízenou zevnitř (Valach, 2009).

Situaci v sociálně vyloučené lokalitě ilustruje následující příklad z praxe. (Vinická, 2010) v rozhovoru zpovídala pana Petra. Zjistila, že Petr ze Severočeského Jirkova byl ideálním klientem spotřebitelských úvěrů. Jeho příjem činil 25 tisíc korun měsíčně a měl pracovní smlouvu na dobu neurčitou. Půjčil si na nové auto, nábytek do obývacího pokoje, myčku, televizi, mobily. Když se mu se ženou něco líbilo, prostě si to koupili. Problémy se splácením Petr neřešil. Když se blížil termín splátky a nebylo na ni dost hotovosti, nabídla mu některá z bank ochotně další půjčku. Bankovních úvěrů měl několik. Splácel je pravidelně a žena jej většinou přemluvila k další půjčce. Od bank měl tři spotřebitelské úvěry. Dále si půjčoval od nebankovních institucí jako např. od Providentu. Petr přiznal, že při žádosti o úvěr své půjčky zatajoval. V té době přišel jeden z jeho kamarádů o bydlení. Neměl kam jít, byl bez peněz, a tak ho Petr se ženou vzali k sobě. Všichni tři společně chodili pravidelně do hospody, kde Petr často platil útratu za všechny tři. Právě tam také postupně propadl automatům. Za večer „naházel“ do automatu i šest tisíc. Jednou pro změnu deset tisíc vyhrál. Většinou prohrával, ale o to víc chtěl peníze zpátky. Byl to začarovaný kruh. Kvůli automatům přišly na řadu další půjčky. Kolotoč úvěrů a splátek zvládal Petr až do chvíle, kdy od něho jednoho dne nečekaně odešla žena. Opustila ho kvůli stejnému kamarádovi, kterého u sebe Petr nechal v nouzi bydlet. K dnešnímu dni má Petr sedm různých úvěrů, na jejich splácení zůstal sám. Dluží celkem tři čtvrtě milionu korun a jeho měsíční splátky dohromady činí 28 tisíc korun. „Práci mám dobře placenou, ale ani tak mi výplata nestačí.“ Prodejem bytu v osobním vlastnictví zaplatí Petr třetinu dluhů, ale stále ještě zbývá uhradit půl milionu. Řešením by byla jedna velká půjčka na deset let, kterou by Petr mohl splácet deseti tisíci korun měsíčně. Jenže tu mu už nikdo nedá, je totiž v registru neplatičů. „Byl tu i exekutor, ale neměl co zabavit. Skoro nic už totiž nemám, nábytek si odvezla žena. Přemýšlím, že bych na sebe uplatnil insolvenční zákon, protože splácet chci. Nevadilo by mi žít pět let z životního minima, kdybych měl potom čistý stůl. Celé se mi to nějak vymklo z rukou, ani nevím jak,“ dodává Petr a přiznává, že se do problému dostal sám a vlastní vinou. Nikdo jej neokradl, nepodvedl.

Jiné situace řeší v rámci Programů sociální integrace organizace Člověk v tísni. Sociální pracovníci za klienty docházejí domů nebo si s nimi sjednávají schůzky přímo v kanceláři, kde jim pomáhají řešit rozličné druhy problémů. Často se jedná i o rady ohledně dluhů či problémy s exekutory. Pokud je žena na mateřské dovolené a muž přijde o práci, nebo oba z partnerů přijdou o práci a zároveň mají děti, dostávají samozřejmě sociální dávky. Ty jsou ze zákona koncipované tak, aby pokryly nejnutnější výdaje, nedají se z nich našetřit peníze

navíc. Stává se, že se v domácnosti najednou objeví nečekaná situace, například přestane fungovat něco z vybavení domácnosti jako pračka nebo lednice. Nezbývá než si na opravu nebo koupi nového zařízení půjčit. Co se týče bankovních půjček, ve výše popsané situaci, tedy bez zaměstnání, na půjčku obvykle člověk nedosáhne. Ovšem existují také nebankovní společnosti, půjčující peníze i nesolventním zákazníkům bez stálého příjmu. Po podepsání smlouvy se z drobné půjčky může stát noční můra a pak často následuje nekonečný boj s dluhem. Někdy mívají společnosti smlouvy koncipované tak, že již první splátku v podstatě nelze splatit v termínu. Zoufalý klient si půjčil 10.000,- Kč a měl splácet 1.000,- Kč měsíčně. Smlouvu podepsal a peníze obdržel 28. 1. Předpokládal, že splátka bude následovat za měsíc a přehlédl, že datum první splátky je již 1. 2. Bohužel ve smlouvě rovněž stálo, že při zpoždění splátky je nutné platit pokutu ve výši poloviny půjčky a ihned vrátit vše, co si půjčil. Čili 2. 2. už dlužil 15.000,- Kč a narůstalo mu stokorunové denní penále z prodlení. Klient neměl okamžitě hotovost, kterou by dluh splatil. Tak propadla celá pohledávka do exekuce a rázem tedy dlužil o 8.000,- Kč víc. Pokud by se ve smlouvě vyskytla ještě tzv. rozhodčí doložka a došlo by k nějakému sporu mezi zákazníkem a společností, nelze jej řešit soudně, ale zabývá se tím rozhodce, který je ale mnohdy dosazen samotnou společností, a rozhoduje tedy v její prospěch. Klient by poté zaplatil například dalších 10.000,- Kč rozhodci. Organizace se setkala i se smlouvou o smlouvě budoucí pro posouzení úvěrového rámce. Zákazník ji ve spěchu podepsal, ale rozhodl se, že smlouvu o půjčce nepodepíše. Nicméně, aniž by si nakonec půjčil, najednou dlužil peníze. Mnoho z jejich klientů nakonec přichází v exekucích o celý dům jen kvůli tomu, že podepsali nevýhodnou smlouvu například na 10.000,- Kč. Proto je nutné pečlivě pročíst každý bod smlouvy, případně konzultovat ji s právníkem či v občanské poradně, a zvážit, zda je možné za daných podmínek půjčku splácet (Člověk v tísni, 2008).

Etické úvěrování

V roce 2009 se organizace Člověk v tísni a Sdružení obrany spotřebitelů společně pokusily vytvořit systém, kterým by motivovaly nebankovní instituce k etickému chování při poskytování spotřebitelských úvěrů. Pracovníci organizace Člověk v tísni provedli analýzu smluvních úvěrových podmínek a na jejím základě vytvořili Index predátorského úvěrování. Sdružení obrany spotřebitelů poté sestavilo Kodex etického úvěrování.

Spolu s dalšími autory proto vypracovaly obě organizace analýzu úvěrových podmínek poskytovatelů půjček, jejímž cílem je zmapování praxe v oblasti smluvních vztahů mezi věřitelem a dlužníkem. Jejím výsledkem je vypracování Indexu predátorského úvěrování a

Kodexu etického úvěrování. Zaměřili se na nebankovní subjekty, které představují významného hráče v oblasti úvěrování, přičemž mezi nimi existují značné rozdíly. Index predátorského úvěrování tyto rozdíly popisuje a porovnává (Člověk v tísni, 2008).

Index predátorského úvěrování

Index vychází z analýzy největších společností, které nabízejí klientům úvěrové produkty. Analýza se zabývala pouze firmami, které na svých webových stránkách zveřejňují smluvní podmínky. Mezi nejdůležitější zkoumané parametry patřily srozumitelnost smluvních podmínek a existence rozhodčí doložky. Na trhu s úvěry ovšem působí desítky dalších menších společností, u nichž často podmínky půjček nejsou vůbec známy. Z tohoto pohledu analyzované společnosti nepředstavují největší riziko.

Cílem proto není v žádném případě jakýmkoli způsobem skandalizovat postupy jednotlivých společností nabízejících spotřebitelské úvěry. Snahou autorů je naopak apelovat na tyto subjekty, aby jednotlivé parametry upravily takovým způsobem, který by splňoval podmínky Kodexu. Pokud tak učiní, vylepší si tím i své postavení v Indexu predátorského úvěrování.

Informace o indexu byly s předstihem doručeny všem zkoumaným subjektům. První úspěchy se dostavily ještě před jeho zveřejněním. Například společnost Cofidis změnila smluvní pokutu ze 100 na 20 procent a začala využívat úroky z prodlení dle občanského zákoníku, což představuje pětkrát nižší hodnotu oproti tomu, co nabízela do 31. 5. 2009. Tím se v indexu posunula na pozici nejméně rizikové společnosti.

Kodex etického úvěrování vyzývá poskytovatele úvěrů, aby nabízeli produkty za transparentních podmínek. Někteří poskytovatelé úvěru neprofitují ani tak ze samotného poskytování spotřebitelských úvěrů, ale spíše z toho, když spotřebitel řádně svůj dluh nesplácí. Tomu jsou pak přizpůsobeny také úvěrové podmínky těchto podnikatelů. Takové podnikání lze považovat za neetické a proto byl pro kultivaci trhu vytvořen Kodex etického úvěrování (Člověk v tísni, 2008).

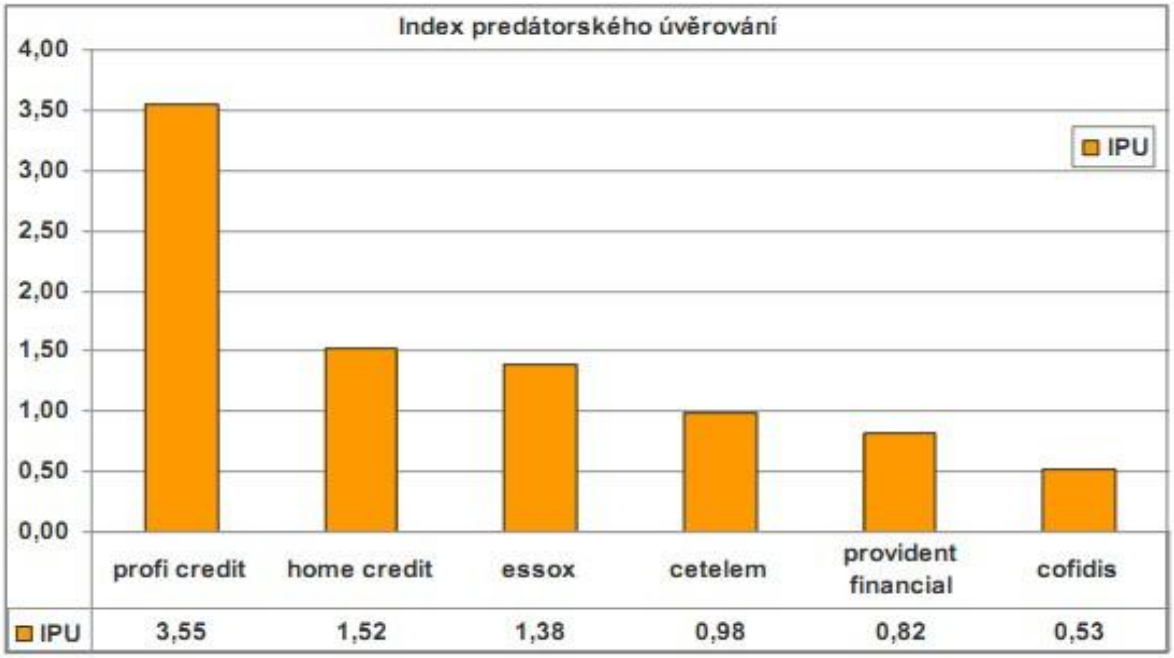

Závěr

Situace úvěrování a lichvy nejen v sociálně vyloučených lokalitách je téměř neřešitelná. Výše uvedené nasvědčuje tomu, že se společnost chce proti lichvě bránit a pomáhat postiženým větší informovaností. Lidé, kteří jsou lichvou ohroženi, často o rizicích vědí. Mnohdy jsou informováni i o výši úroků. Nechtějí si ovšem připustit, že se mohou ocitnout v situaci, kdy nebudou moci splácet. Je velice chvályhodné, že byl sestaven index etického úvěrování. Bylo by velice prospěšné, kdyby se tímto indexem bankovní i nebankovní domy řídily. Problém je však v tom, že v sociálně vyloučených lokalitách škodí také osoby či skupiny osob, které půjčují, aniž by měly jakékoli povolení. Půjčují na vlastní pěst a následně půjčené peníze vymáhají velice zavrženíhodným způsobem. Často dochází k vydírání a trýznění jak fyzickému, tak psychickému. Tito jedinci se jen stěží nechají zásadami etického kodexu ovlivnit. Osoby, které se takto samostatně půjčováním peněz zabývají, jsou hlavními nositeli a pachateli lichvy. Stěžejním úkolem pro sociálně vyloučené lokality proto je vytěsnit odtud právě tyto lidi. K tomu ovšem nestačí jen represe, nýbrž soustavné a cílevědomé odstraňování znaků, které jsou pro vyloučené lokality charakteristické. A to je cesta dlouhá a složitá

Seznam bibliografických odkazů

[1] *Analýza sociálně vyloučených romských lokalit a absorpční kapacity subjektů působících v této oblasti*. Realizoval Gabal Analysis and Consulting pro Ministerstvo práce a sociálních věcí [online]. Praha : 2006 [cit. 2010-25-09]. Dostupný z WWW: <http://www.mpsv. cz/cs/3052>.

[2] BUDILOVÁ, L., HIRT, T., MORAVEC, Š., – JAKOUBEK, M. *Romské populace v ČR*. In BUDILOVÁ, L., HIRT, T. (eds., 2005): Policista v multikulturním prostředí. Informační manuál Policie ČR [online]. Praha: [2005] [cit. 2010-25-09]. Dostupný z WWW: <http:// www.varianty.cz/download/doc/stats/manual_1_3. pdf>.

[3] *Člověk v tísni: Byl jsem ideální klient: všichni mi chtěli půjčit* [online]. Praha: [2008] [cit. 2010-25-09]. Dostupný z WWW: <http://www.clovekvtisni.cz/index2.php?parent=&sid=&id =253&idArt=837>.

[4] *Člověk v tísni: Kodex etického úvěrování a index predátorského úvěrování* [online]. Praha: [2008] [cit. 2010-25-09]. Dostupný z WWW: <http://www.clovekvtisni.cz/index2. php? parent=&sid=&id=253&idArt=1132 >.

[5] KAPOUNOVÁ, K. *Bariéry bránící sociálně vyloučeným*. Diplomová práce. Brno: Masarykova univerzita 2009. 121 s.

[6] KRIŠTOF, R. *Nezamýšlené důsledky podpory „romské integrace“ (aneb Systém „trvale udržitelného vyloučení“)*. Plzeň, 2006. ISBN 8086898768. In Hirt, T. – Jakoubek, M. *„Romové“ v osidlech sociálního vyloučení*. s. 165 – 180.

[7] *Socioklub (2009): „Sociální past“. Situační analýza sociálně vyloučených lokalit na území města Litvínova se zaměřením na sídliště Janov* [online]. Praha: [2008] [cit. 2010-25-09]. Dostupný z WWW: <http://www.vlada.cz/assets/clenove-vlady/ministri-pri-uradu-vlady/michael-kocab/news/5-socialni_past_analyza.pdf>.

[8] SVOBODA, Z., PYŠNÁ, J. Komplexní pojetí sociálních služeb jako efektivní intervenční model v sociálně vyloučených lokalitách. In: Kol. aut. *Multidisciplinární přístupy po máhajících profesí*. Ústí nad Labem: Univerzita J.E.Purkyně, 2007. s. 166 – 177. ISBN 978-80-7044-858-8.

[9] *Trestní zákoník č. 40/2009 Sb.*

[10] WALACH, V. *Sociálně vyloučené oblasti z hlediska hrozeb a rizik*. Diplomová práce. Brno: Masarykova univerzita 2009. 121 s.

Kontakt

Mgr. Jan Kudry

Zaměstnavatel: Policie České republiky, Krajské ředitelství policie Středočeského kraje, Územní odbor služby kriminální policie a vyšetřování Beroun

Adresa zaměstnání: Beroun, ul. Tyršova č. 1635, PSČ 266 01

Doručovací adresa: Svatý Jan pod Skalou, Sedlec č. 70, 266 01

Kudry.jan@seznam.cz

Etika v práci sociálneho pracovníka s klientom v zariadení sociálnej starostlivosti

Ethics in the work of social worker with clients in social services facility

Janka KUFFOVÁ

Abstrakt

Sociálna práca sa neustále dostáva do každej oblasti života človeka. Aj klient v zariadení sociálnej starostlivosti je viac menej úplne odkázaný na jej prácu a starostlivosť, preto sa v zručnosti sociálneho pracovníka čoraz viac do popredia dostávajú aj schopnosti vedieť správne diagnostikovať klientove potreby a na základe toho aplikovať vhodne metódy a pri ich realizácií sa riadiť zásadami etického kódexu.

Kľúčové slova

Etický kódex, klient, sociálna práca.

Abstract

Social work is constantly getting into every area of human life. Equipment of a client welfare is more or less completelly dependent on her work and care, because the skills of social workers increasingly at the fore and ability to know properly diagnose clienťs needsand, therefore, appropriate methods and in implementing them is governed by the Code of Ethics.

Key words

Code of Ethics, client, social worker.

Úvod

Každý človek sa počas svojho života dostáva do situácii, v ktorých sa musí rozhodovať a konať tak, že nemôže prehliadnuť etické princípy. „Rozhodne pri tom nemá ľahkú úlohu, pretože sa i v bežnom živote stretávame s mnohými kontrastmi a rozpormi“ (Jankovský, 2003, s. 13-14). Tieto nemusia byť vždy v súlade s túžbami, chcením, možnosťami, osobnosťou človeka.

Podstatou pomáhajúcich povolaní, kde patrí aj sociálna práca, je práca s ľuďmi, preto etické otázky predstavujú neoddeliteľnú súčasť ich činností. Posudzovanie života klienta, všetko čo zažije, čo ho donútilo byť klientom sociálnej prace a následná intervencia je potrebné hodnotiť nielen v celistvosti jeho života, ale aj z pohľadu etických princípov, čo je východiskom práce sociálneho pracovníka s klientom.

Etika a pomáhajúce disciplíny

Etika a jej princípy sú pre primerané fungovanie ľudí v akejkoľvek oblasti života, činnosti jedinca, jeho profesie, teda i sociálneho pracovníka prirodzenou nevyhnutnosťou. Pojem etika má svoj pôvod v starogréckom slove ethos, čo znamená mrav, obyčaj, zvyk. Gluchman (1994, s.3-4) charakterizuje etiku ako humanistickú náuku, ktorá sa zaoberá „skúmaním mravných aspektov konania, správania a rozhodovania mravného subjektu. Predmetom etiky môžu byť mravné aspekty života jednotlivca, sociálnej skupiny, prípadne národa, spoločnosti, atď.. Na základe toho môže byť etika delená na individuálnu etiku a sociálnu etiku“. Jankovský (2003, s. 22) ju zas definuje ako „filozofickú vedu o správnom spôsobe života, vychádzajúc z racionálnych prístupov a snažiacu sa nájsť, poprípade i zdôvodniť spoločné i všeobecné základy, na ktorých morálka (predmet etiky) stojí“. „Morálka (z latinského mos - pôvodne vôľa potom mrav, predpis, zákon, vlastnosť, charakter, vnútorná podstata) je systém regulátorov ľudského správania, ktoré je založené na rozlíšení správneho a nesprávneho, schopnosti rozlíšiť dobro a zlo a v týchto intenciách konať - a ich transformácia do oblasti hodnôt, noriem, vzorov, postojov a jednania“ (Matoušek, 2003, s. 21-22).

Predmetom etiky je teda morálka hodnotiaca ľudské správanie z hľadiska dobra a zla, a to porovnávaním so svedomím človeka. Vo výkone pomáhajúcich profesií svedomie predstavuje veľmi dôležitý ukazovateľ a možno ho vnímať ako podstatnú zložku mravnosti umožňujúcu človeku morálne hodnotiť svoje konanie, a to pred i po čine. V rámci neho sa uplatňuje i sebahodnotenie. Okrem neho sú to ďalšie princípy, s ktorými sa pomáhajúci pracovník stretáva. Je to sloboda, ktorá je predpokladom morálneho správania a je spojená s možnosťou voľby, a tým i prijatie zodpovednosti (Jankovský, 2003). „Dobro, zlo, správne, nesprávne patria k základným kategóriám etiky a pojmom, ktoré tvoria základnú štruktúru pojmového aparátu používaného v morálke“ (Gluchman, 1994, s.3-4). „Tým etika, ako koncepcia etického učenia, môže vstupovať do obsahu morálky“ (Tokárová et al., 2002, s. 288). Mravne dobré správanie ako vedomé a chcené správanie v súlade s povinnosťou a opakom mravne nevhodné správanie, ktoré je v rozpore s povinnosťou (Jankovský, 2003). Uznanie ľudskej dôstojnosti ako uznanie vážnosti, cti, úcty je hodnotou, ktorá sa musí konkretizovať v každodennej realite, dynamike medziľudských a sociálnych vzťahov (Roche Olivar, 1992). Dôstojný a funkčný život, ktorého podmienkou je rešpektovanie spoločenských noriem a zákonov svedomím jedinca. Autorita ako kompetencia určovať normy a moc, ktorá je úradne potvrdenou možnosťou rozhodovať nemusia byť v súlade. Jedinec s autoritou nemusí

mať formálne podloženú moc a jedinec s formálne schválenou možnosťou mocenský rozhodovať nemusí byť prirodzenou autoritou (Jankovký, 2003).

Aplikovaná etika, ako praktická časť, kde sa jednotlivé princípy uplatňujú, uchopuje svoj objekt „v úzkej súčinnosti s konkrétnym denným životom človeka..... (Oláh, Schavel, 2006, s. 108). Je viac situačná, teda pracuje s aktuálnym prípadom, kde sa musí mravný subjekt rozhodovať a konať. Zahŕňa aj profesionálne etiky (Gluchman, 1994). „Profesionálna etika vytvára koncepciu určitého povolania na základe jeho vzťahu k istej hierarchií hodnôt, ktoré sú zároveň prijaté a zdôvodnené etickou teóriou, a tým sa môžu stať záväznými. Pracuje s poznatkami politickej, sociálnej a právnej filozofie i individuálnej etiky (Tokárová et al., 2002). „Do profesionálnej etiky patrí reflexia noriem a morálneho jednania (Matoušek, 2003, s. 22). V užšom slova zmysle sa chápe ako morálka lekára, vedca, sociálneho pracovníka a pod. (Tokárová et al., 2002). Etika v sociálne práci „vychádza z poslania profesionálnych sociálnych pracovníkov“ (Oláh, Schavel, 2006, s. 108). Preto „je neoddeliteľnou, každodennou súčasťou práce sociálnych pracovníkov“ (Etický kódex, 1996, In Oláh, Schavel, 2006, s. 108).

Moc a privilégia môžu byť neraz zneužité, preto je kódex, ako regulátor správania a konania ľudí potrebný pre prax (Matoušek, 2003). Väčšina profesií má etiku zakotvenú v etických kódexoch. „Spolu s právnymi, najmä procesnými normami, administratívnymi predpismi a etiketou sú etické kódexy významným vodidlom praxe, ktoré členovia profesií rešpektujú, dôverujú im a ktoré svojou psychologickou účinnosťou prospejú k identite profesie“ (Tokárová et al., 2002, s. 295). Tokárová (et al., 2002) ďalej uvádza, že neznamená len jeho uznanie, ale treba zohľadňovať všeobecné ľudské mravné hodnoty, pretože morálny profil sociálneho pracovníka založený na všeobecných etických hodnotách je predpokladom zmyslu pre ľudskosť a pre zvnútornenie noriem kódexu vo vlastnom svedomí. Nijaký etický kódex tiež nemôže obsiahnuť všetky problémy, preto by sa v nich mali aktualizovať aj rolové normy, aby obsiahli čo najširší záber etických rizík. Úlehla (1996) taktiež konštatuje, že profesionálnu etiku nie je možné vymedziť nijakým kódexom. Tento je potrebný hlavne pri prvom kontakte a nahliadnutiu do problematiky etického hodnotenia práce. Do profesionálneho výkonu práce sa však premieta pracovníkov postoj k životu, ľuďom, preto je otázkou etiky zaoberať sa aj potrebami, ktoré v sebe pracovník nesie. Kopřiva (2006) sa domnieva, že pri práci so starými, chudobnými, osamelými a postihnutými ľuďmi vôbec veľa záleží na životnej filozofií pomáhajúceho.

Dodržiavanie etického kódexu v sociálnej práci stojí na osobnosti sociálneho pracovníka, ktorý je „prvým a základným vkladom do vlastnej profesie. Je integrujúcim prvkom rôznych

spôsobov foriem a prístupov práce s klientom, pričom každý z nich vyzdvihuje význam osobnosti pracovníka z profesionálneho i ľudského hľadiska“ (Oláh, Schavel, 2006, s. 59). O „etickej aktualizácií sociálnej práce rozhoduje však v konečnom dôsledku klient, ktorý je však limitovaný morálnou zodpovednosťou sociálneho pracovníka“ (Oláh, Schavel, 2006, s. 110). „Bez tohto vzťahového rámca sa práca pomáhajúceho stáva len výkonom zverených právomoci“ (Kopřiva, 2006, s. 15).

Tokárová (et al., 2002) uvádza, že v sociálnej práci začal pôsobiť ako základ, východisko jednotlivých národných etických kódexov Medzinárodný etický kódex pre profesionálnych sociálnych pracovníkov spracovaný v roku 1976 Medzinárodnou federáciou sociálnych pracovníkov, ďalej ako vzor pôsobil kódex Anglickej asociácie sociálnych pracovníkov, ktorý sa zameral na vzťah sociálneho pracovníka ku klientovi. Podnetným bol aj etický kódex americkej Národnej asociácie sociálnych pracovníkov platný od júna 1980, ktorý obsahuje šesť hlavných oblastí, a to správanie sociálneho pracovníkov vo všeobecnosti, jeho etická zodpovednosť ku klientovi, kolegom, profesií, zamestnávateľovi a spoločnosti (Gluchman, 1994). „V súčasnej dobe medzinárodne platná Deklarácia etických zásad, ktorá bola prijatá v roku 1994, vychádza z etického kódexu prijatého IFSW v roku 1976 (Matoušek, 2003, s. 41). Deklarácia etických princípov sociálnej práce predkladá deväť základných etických zásad, a to brániť a podnecovať nezávislosť konania klienta, obraňovať jeho rovnoprávnosť, ktorá spočíva v oslobodení od represií a podradných životných podmienok, zabraňovať akémukoľvek spôsobu diskriminácie, rešpektovať ľudské práva a demokraciu, zaručovať ochranu a integritu klienta, pracovať s klientom za jeho aktívnej spoluúčasti, dávať možnosť jeho sebaurčeniu, teda dobrovoľnosti v rozhodovaní, odmietanie akéhokoľvek násilia, pracovať s osobnou zodpovednosťou aj bez etických princípov (Tokárová et al., 1997). Súčasťou etického kódexu sociálnej práce „by mali byť potrebné kroky pre zaistenie bezpečnosti klienta, ochrany pomáhajúceho, aj ochrany profesionálneho statusu sociálnej práce (Oláh, Schavel, 2006, s. 108).

Tokárová (et al., 2002) sa domnieva že model etického kódexu sociálneho pracovníka by mal zohľadňovať tieto princípy a normy. Profesionálne vedomosti, zručnosti a skúsenosti používať v prospech všetkých členov obce a komunity. Profesionálnu zodpovednosť uprednostňovať pred osobnými záujmami, uplatňovať ju pri dodržiavaní štandardnej úrovne služieb, zároveň uplatňovať jednotu emocionálneho nasadenia, ale i potrebnú mieru citového odstupu, aby sociálny pracovník mohol efektívne riešiť problém a vykonávať intervencie. Snažiť sa zdokonaľovať úroveň sociálnej práce ďalším vzdelávaním, výcvikmi.

Sociálny pracovník by mal vnímať vlastnú nedokonalosť vo svojej práci a snažil sa o zlepšenie stavu. Uskutočňovať sebareflexiu nedostatkov, hľadať cesty na ich prekonanie, v prípade nezdaru požiadať o výmenu plnenia úloh konkrétneho prípadu. Uplatňovať zmysel pre tímovosť a spoluprácu, ak práca a intervencie jednotlivca nestačia. Vážiť si klientov, rešpektovať ich osobnosť, chrániť dôstojnosť a práva, porozumieť im, nenanucovať vlastné hodnotenie, ponechať klientovi možnosť sebaurčenia, možnosť zúčastňovať sa na rozhodovaní a stanovení služieb, nepripustiť nijaké násilie a diskrimináciu. V správaní voči klientom a komunikácii s nimi byť taktní, slušný, zdvorilý, vytvárať vzťah plný dôvery, a tým vytvárať pocit istoty a bezpečia. Prejavovať o klientov trvalý záujem. Dodržiavať zásadu diskrétnosti, dôvernosti informácií o klientoch, zverejňovať ich len s ich súhlasom, výnimočne bez súhlasu v čase nebezpečenstva alebo ohrozenia. Získavať sponzorskú podporu, získať verejnosť na spoluprácu. Zabraňovať zbyrokratizovaniu služieb, čím by sa potlačil ich humánny cieľ. Chrániť nedotknuteľnosť finančných prostriedkov.

V poskytovaní sociálnych služieb podporovať formy a metódy akceptujúce etnické a kultúrne odlišnosti, netolerovať a prekonávať predsudky založené na pôvode, rase, spoločenskom postavení, statuse, pohlaví, sexuálnej orientácií, veku, zdravotnom postihnutí, presvedčení, prínosu pre spoločnosť. Na pracovisku vytvárať podmienky umožňujúce dodržiavať tieto princípy profesionálnej etiky sociálneho pracovníka.

Sociálny pracovník a etika jeho práce

Matušek (2003) konštatuje, že sociálni pracovníci majú zodpovednosť vo svojej práci vychádzajúcu z viacerých pohľadov. Je to ich postavenie v rámci systému štátu, ale i v rámci ich nezávislého postavenia, zároveň zaujímajú postavenie stredu medzi štátom a občanom. Z pohľadu systému sú nútení konať strategicky, z pohľadu života klienta komunikatívne, preto musia ovládať prechody medzi nimi a dodržiavať, v rámci možnosti, základne hodnoty profesie.

Sociálna práca v zariadení sociálnych služieb je neoddeliteľnou súčasťou starostlivosti o človeka, ktorý je na poskytovanie služieb odkázaný. Odkázaný klient je viac menej rizikovým klientom, „ktorý je v akútnom stave ohrozenia sociálneho bezpečia seba samého, iných a sociálneho okolia (Kozoň, 2006, s. 26). Vychádza z riešenia danej situácie, práce so vzťahom, dôverou, rozvojom predpokladov a schopnosti klienta na sebaurčenie, zabezpečenia dodržiavania ľudských práv a dôstojného života vychádzajúca z intervencie a aplikácie základných a špeciálnych metód. Labáth (2004) vytyčuje tieto obdobia pobytu klienta, v ktorých vymedzuje jej funkciu, intervencie. Prvou je separačné interview, kde sociálny

pracovník vedie rozhovor s klientom, pomáha mu adaptovať sa, potom je to tvorba individuálneho plánu rozvoja, korekcie, terapie, resocializácie, socializácie, kde sociálny pracovník realizuje intervencie a napokon program získavania autonómie, kde patrí hodnotenie pobytu a plánovanie prípadnej budúcej spolupráce. Okrem toho sociálny pracovník pomáha uchovať kontinuitu života klienta a prácou s jeho životným príbehom podporuje jeho duševné a telesné zdravie a zvyšuje kvalitu jeho života (Matoušek, 2005). Preto práca s klientom, jeho potrebami, záujmami je prvoradou (Labáth, 2004).

V zariadení sociálnych služieb, kde je sociálny pracovník „dennodenne konfrontovaný s neľahkými ľudskými osudmi, má často zásadný vplyv na život klientov, vstupuje do najintímnejších medziľudských vzťahov“ (Oláh, Schavel, 2006, s. 107). Klient potrebuje dôveru, pocit, že je potrebný aj napriek telesnému, mentálnemu postihnutiu či starobe, potrebuje cítiť zo správania pomáhajúceho svoju vlastnú hodnotu (Kopřiva, 2006). Preto medzi hodnoty, ktoré sociálny pracovník praktizuje vo svojej práci patrí individualizácia, ako uznanie jedinečnosti každej osobnosti, z čoho vyplýva aj individuálny prístup bez predsudkov a stereotypov. Vyjadrovanie pocitov, ako uznanie klientovej potreby slobodne vyjadriť všetky pocity, želania, potreby, aj tie negatívne. Empatia ako snaha vcítiť sa do jeho pocitov, problému, situácie. Nehodnotiaci postoj, nemoralizovanie, teda nepripisovanie klientovi vinu, hodnotiť len jeho správanie, postoje. Akceptácia ako vnímanie klienta takého, aký je, vrátane jeho slabosti i silných stránok, podporovať uňho jeho dôstojnosť a hodnotu. Sebaurčenie ako rešpektovanie klientovho práva a potreby slobodne sa rozhodovať a vyberať si medzi možnosťami (Biest, 1957, In Matoušek, 2003). Právo klienta v zariadení sociálnych služieb na sebaurčenie je limitované úrovňou slobodne a konštruktívne sa rozhodovať, vyberať si intervencie, metódy, pomoc. Tieto predpoklady sú však obmedzené starobou, chorobou ako demencia, psychické ochorenia, postihnutí. Táto ich obmedzená či znížená schopnosť rozhodovať sa prechádza na sociálnych pracovníkov, ktorí určujú spôsob a metódy práce s nimi na jednej strane, na druhej strane však vedú klienta v rámci jeho možnosti k najväčšej samostatnosti. Kozoň (2009, s. 10) konštatuje, že aktivity a činnosť „pomoci, intervencie, starostlivosti, zaobchádzania, manažovania a pod. sociálnej práce nemôže ostať len pri jednej potrebe jedinca, ale ich vnímať v celistvosti človeka ako jedinečnej bytosti, dokonca citlivo identifikovať aj latentné dispozície v iných konaniach človeka, a tak iniciovať tvorbu nových potrieb ako prípadnú kompenzáciou pri nemožnosti napĺňania doterajších potrieb“. Zároveň „pomáhajú pri ochrane ich práv a záujmov, pracujú v ich prospech, pričom intenzívne spolupracujú s ďalšími osobami z ich prirodzeného prostredia alebo opatrovníkmi. Spolupráca s opatrovníkom je pri napĺňaní záujmov takýchto klientov prvoradá“ (Mátel, 2010, s. 163). Aj

u klientov pozbavených spôsobilosti na právne úkony i u klientov s obmedzenou spôsobilosťou na právne úkony sociálny pracovník rozlišuje možnosť ich kompetencie a samostatnosti, schopnosti porozumenia sa rozhodnúť, vyjadriť svoje potreby, súhlas či odmietnutie s intervenciou, pomocou, a tým podporovať v čo najväčšej miere ich právo na sebaurčenie, pretože jedným z dôležitých nástrojov práva na sebaurčenie je aj poskytovanie informovaného súhlasu (Mátel, 2010).

Ľudský vzťah ako taký je dôležitý základný predpoklad práce s klientom v zariadení sociálnych služieb je špecifický a jeho formovanie je podmienené osobnosťou klienta. Klient je odkázaný na primerané správanie sa sociálneho pracovníka, ktoré musia mať vymedzené aj jasné hranice, ktoré chránia pred poškodením aj klienta, aj sociálneho pracovníka. Reamer (2006, In Mátel, 2010) konštatuje, že vzťahy medzi sociálnymi pracovníkmi a klientmi založené na nejasných viacnásobných vzťahoch môžu pôsobiť deštruktívne a rozlišuje päť kategórii, do ktorých môžu patriť, a to intímne vzťahy, hľadanie osobného prospechu, hľadanie odpovedí profesionálov na svoje vlastné emocionálne potreby alebo závislosti (napr. keď sa sami cítia osamelí alebo sociálne izolovaní), altruistické prejavy (dávanie súkromného telefónneho čísla, darčekov klientom..), reakcie na nepredvídané okolnosti.

Podstata vytvárania vzťahu vychádza z komunikácie s klientom, kde sociálny pracovník doceňuje primeraný prvý kontakt, ako jeden z predpokladov vytvárania pozitívneho vzťahu, aktívne počúvanie, poznanie podmienok komunikačných bariér, dodržiava slušnosť, ústretovosť, oslovuje a komunikuje s klientom s úctou a pod.. Keďže klient je do určitej miery alebo úplne bezmocný, primerane narába s mocou, nekomunikuje direktívne, direktivitu používa len v opodstatnených prípadoch, má pod kontrou negatívne emócie, nesympatiu a kontrolu, ktorá „je profesionálna, ak je cestou k otvoreniu príležitosti naplniť profesionálne poslanie“ (Úlehla, 1999, s. 41). Takýmto konaním podporuje aj autonómiu klienta. Jednou z možnosti neúcty v komunikácii s klientom môže spôsobiť aj syndróm vyhorenia, ako proces, kedy sociálny pracovník stráca nadšenie, zmysel života, úctu k druhým a vlastnému životu, angažovanosť pre prácu, ktorú vykonáva bez osobného záujmu, berie ju ako prostriedok na zabezpečenie živobytia (Kopřiva, 2006).

Dôležitou súčasťou je aj zachovanie primeraných fyzických kontaktov, ktoré sú na jednej strane nevyhnutné na vytvoreniu primeraného vzťahu a potvrdzujú spolupatričnosť, na druhej strane musia mať presne vymedzené hranice, pretože napr. klienti a mentálnym postihom ich nemusia správne pochopiť. Otázkou je aj fyzicky kontakt s dementným klientom, kde môže sociálny pracovník svojim prejavom vyjadrovať porozumenie, spolupatričnosť, porozumenie, ale aj vyvarovať sa pocitu nadvlády či súcitu a pod.

Základom práce sociálneho pracovníka s klientom je práca s dôstojnosťou klienta ako vyjadrenie predstavy o osobnej a sociálnej hodnote každého človeka, ktorej predpokladom je rešpektovanie jedinečnosti človeka s právom na osobnú autonómiu v oblasti realizácie hodnôt, sebarealizácie (Strieženec, 1999). Vychádza z identifikácie jeho silných stránok, práva na sebaurčenie s spoluúčasti na riešení svojej sociálnej situácie tým, ale aj vymedzenie starostlivosti tak, aby sa nezneužila v neprospech klienta, neuprednostňovanie jedného klienta pred druhým, poskytnutie pomoci a starostlivosti každému bez akejkoľvek diskriminácie či vylučovania.

Řezníček (1995) uvádza, že sociálna práca v zariadení sociálnych služieb je determinovaná koncepciou štátnej sociálnej politiky, poslaním, charakterom a filozofiou danej inštitúcie, ale aj právnymi normami, všeobecne platnou morálkou, čo sú to tiež limity na sebaurčenie klienta. Toto predpokladá vysokú morálnu vyspelosť sociálneho pracovníka v práci s klientom v zariadení sociálnych služieb.

Záver

Práca v pomáhajúcich disciplínach prináša mnohé riziká, preto potrebuje presné pravidlá pre svoje efektívne vykonávanie. Keďže sociálna práca je založená na rešpekte k hodnotám, ako činiteľom, ktorým vo svojej voľbe dávame prednosť, sú vzácne, ľudským právam, ľudskej dôstojnosti, sociálny pracovník má jednať v súlade s nimi nielen vo svojom profesionálnom živote, ale aj súkromnom, aby naplnil svoje poslanie.

Poznanie etických princípov, etického kódexu, hodnotovej základne sociálnej práce pomáha sociálnemu pracovníkovi správne vyriešiť daný problém, dáva mu väčšiu istotu pri vykonávaní svojej profesie, realizácií intervencií, používaní metód, čím vytvára skutočný morálny profil sociálnej práce.

Ľudský prístup, dôveryhodnosť, zodpovednosť, zachovávanie dôstojnosti, skutočný a nefalšovaný záujem o klienta je cesta k tomu, aby sa klient v zariadení sociálnej starostlivosti cítil dobre. Uvedené nám hovorí, že u klientov, „ktorí sa už spoločenský uplatniť nemôžu, podporuje sociálna práca čo najdôstojnejší spôsob života“ (Matoušek, et al., 2003, s. 11).

Zoznam bibliografických odkazov

[1] GLUCHMAN, Vasil. 1994. *Úvod do etiky*. 1 vyd. Prešov : Universum, 1994. 182 s. ISBN 80-967001-2-X.

[2] JANKOVSKÝ, Jiři. 2003. *Etika pro pomáhajíci disciplíny.* 1 vyd. Praha : Triton, 2003. 223 s. ISBN 80-7254-329-6.

[3] KOZOŇ, Antonín. 2009. *Sociálna práca s rizikovým klientom.* 1. vyd. Trenčín : SpoSolnE, 2009. 68 s. ISBN 978-80-970121-6-8.

[4] KOPŘIVA, Karel. 2006. *Lidský vztah jako součást profese.* 5. vyd. Praha : Portál, 2006. 147 s. ISBN 80-7367-181-6.

[5] LABÁTH, Vladimír. 2004. *Rezidenciálna starostlivosť.* 1. vyd. Bratislava : OZ SP, 2004. 144 s. ISBN 80-89185-03-7.

[6]MATOUŠEK, Oldřich et al. 2003. *Metódy a řízení sociálni práce.* 1. vyd. Praha : Portál, 2003. 384 s. ISBN 80-7178-548-2.

[7] MATOUŠEK, Oldřich et al. 2005. *Sociální práce v praxi*. 1.vyd. Praha: Portál, 2005. 352 s. ISBN 80-7367-002-X.

[8] MÁTEL, Andrej. 2010. Etická zodpovednosť voči klientom. In: HABURAJOVÁ – ILAVSKÁ, Lenka. *Dni sociálnej práce a InteRRa 8*. Nitra : FSV a ZU KF, 2010. ISBN 978-80-8094-650-0, s. 162-174.

[9] OLÁH, Michal, SCHAVEL, Milan. 2006. *Úvod do štúdia a dejín sociálnej práce*. 1. vyd. Prešov : VŠ sv. Alžbety, ÚSV a Z, 2006. 176 s. ISBN 80-9694499-1.

[10] ROCHE OLIVAR, Roberto. 1992. *Etická výchova.* 1 vyd. Bratislava : Orbis Pictus, 1992. 209 s. ISBN 80-7158-001-5.

[11] STRIEŽENEC, Štefan. 1996. *Slovník sociálneho pracovníka*, 1. vyd. Trnava: AD, 1996. 255 s. ISBN 80-967589-0-X.

[12] TOKÁROVÁ, A. et al. 1997. *Kapitoly zo sociálnej práce.* 2. vyd. Prešov : Akcent Print, 1997. 72 s. ISBN 80-968368-1-4.

[13] TOKÁROVÁ, Anna, et al. 2002. *Sociálna práca.* 1. vyd. Prešov : Akcent Print, 2002. 573 s. ISBN 80-8068-086-8.

[14] ÚLEHLA, Ivan. 1996. *Uměni pomáhat.* 2 vyd. Praha : SLON, 1996. 128 s. ISBN 80-85850-69-9.

Kontakt

PhDr. Janka Kuffová
LIKAVA – DSS a ZpS
Likavka 9
Veterná 13/14, Ružomberok
E-mail: kuffova@centrum.sk

Etické aspekty sociální práce s ohroženým dítětem

Daniela KVĚTENSKÁ

Abstrakt

Sociální práce s ohroženým dítětem vyžaduje zvláštní pozornost z hlediska etiky. Příspěvek se zaměřuje na praktické otázky v oblasti práce s ohroženým dítětem. Práce se zabývá dilematy, se kterými se setkávají pomáhající profesionálové pracující s dětmi a mládeží v otázce poskytování informací o ohroženém dítěti. Každý z těchto profesionálů se někdy setkal s otázkou, komu a jaké poskytnout informace. Příspěvek se zabývá legislativním vymezením a osobními etickými otázkami.

Dítě má v právním systému zvláštní postavení, jsou zvláště zohledňována jeho práva a ochrana. Jak uvádí Špeciánová (2005, s. 3), je povinností státu poskytovat ochranu dětem, chránit jejich zdravý vývoj a právem chráněné zájmy. To vyplývá z řady norem ústavního a mezinárodního charakteru. Ve svém příspěvku bych se chtěla zaměřit na to, jaké informace je vhodné a nutné v souvislosti s dětmi poskytovat a jakých institucí se informace o ohroženém dítěti týkají.

Role orgánů sociálně-právní ochrany dětí

Důležitými subjekty v práci s dětmi - kterými myslíme děti do 18 let věku - jsou *orgány sociálně-právní ochrany* (dále SPO). Soustavu orgánů sociálně-právní ochrany tvoří krajské úřady a kraje, obecní úřady obcí s rozšířenou působností, obecní úřady a obce, Ministerstvo práce a sociálních věcí, Úřad pro mezinárodněprávní ochranu dětí a dále fyzické a právnické osoby na základě pověření k výkonu sociálně-právní ochrany. *Sociálně-právní ochrana dětí* byla vymezena *zákonem č. 359/1999 Sb.* Mezi hlavní oblasti sociálně-právní ochrany dětí patří prevence narušení příznivého vývoje dítěte, opatření na ochranu dětí v krizových situacích, zprostředkování osvojení a pěstounské péče, sledování vývoje dětí žijících v náhradní rodinné péči nebo v péči ústavních zařízení a v neposlední řadě je to také ochrana dětí před sociálně patologickými jevy. Tento zákon významně podporuje spolupráci s dalšími institucemi. Podle zákona o sociálně-právní ochraně dětí mají také obce s rozšířenou působností za povinnost zřídit jako zvláštní orgán obce *komisi pro sociálně-právní ochranu dětí*, složenou z členů obecních zastupitelstev a fyzických osob, které spolupůsobí při sociálně-právní ochraně dětí, zejména pedagogických pracovníků, psychologů, zdravotnických pracovníků, občanských sdružení, církví a jiných právnických nebo fyzických osob. (*Zákon č. 359/1999 Sb.*)

Předním hlediskem *zákona o SPO* je zájem a blaho dítěte. V § 6 *zákona o SPO* je určeno, na které děti se sociálně-právní ochrana zaměřuje. Jsou to zejména děti: jejichž rodiče zemřeli, nebo si neplní povinnosti plynoucí z rodičovské zodpovědnosti, a nebo nevykonávají nebo zneužívají práva plynoucí z rodičovské zodpovědnosti. Dále jsou to děti, které byly svěřeny do výchovy jiné fyzické osoby než rodiče, a nebo které vedou zahálčivý nebo nemravný život, a nebo které se opakovaně dopouští útěků. Jsou to také děti, na kterých byl spáchán trestný čin, nebo děti, které jsou opakovaně umisťovány do zařízení zajišťujících nepřetržitou péči o děti nebo jejich umístění v takových zařízeních trvá déle než 6 měsíců. Sociálně-právní ochrana se také zaměřuje na děti, které jsou ohrožovány násilím mezi rodiči nebo jinými osobami, a nebo které jsou žadateli o azyl odloučenými od svých rodičů. Na všechny tyto děti se zaměřuje sociálně-právní ochrana, pokud výše uvedené skutečnosti trvají po takovou dobu nebo jsou takové intenzity, že nepříznivě ovlivňují jejich vývoj nebo jsou anebo mohou být příčinou nepříznivého vývoje dětí. (Krausová, Novotná, 2006, s. 160-161)

Z dikce *zákona o sociálně-právní ochraně* jasně vyplývá povinnost dalších institucí poskytovat informace orgánům vykonávajícím toto ochranu. Dle *zákona o SPO* musí profesionál, pracující s dětmi kontaktovat orgán sociálně-právní ochrany příslušné obce s rozšířenou působností v určitých situacích. Tuto povinnost určuje § 10 *zákona o SPO* (Krausová, Novotná, 2006, s. 163), který doslova říká: „…státní orgány, pověřené osoby, školy, školská zařízení a zdravotnická zařízení, popřípadě další zařízení určená pro děti jsou povinny oznámit obecnímu úřadu obce s rozšířenou působností skutečnosti, které nasvědčují tomu, že jde o děti uvedené v § 6 odst. 1 (pozn. aut.: viz výše), a to bez zbytečného odkladu po tom, co se o takové skutečnosti dozví…".

Pokud by tato povinnost nebyla splněna, dopustí se výše uvedené instituce či fyzická osoba jako pověřená osoba přestupku dle § 59 zákona o SPO a hrozí uložení pokuty až do výše 50 000,- Kč.

V žádném případě se nelze dovolávat povinnosti zachovat mlčenlivost ze strany výše uvedených institucí.

Příklad z praxe:

Šestnáctiletá Monika se svěřila v nízkoprahovém zařízení pro děti a mládež terénní pracovnici, že ve škole je obětí šikanování ze strany spolužáků. Začalo to zabavováním svačiny, později peněz, nepřiměřené chování ze strany spolužáků se vystupňovalo opakovanými fyzickými útoky. Monika se radila s terénní pracovnicí, chtěla utéct z domova, aby do školy nemusela. Nechtěla však celou věc nahlásit policii, bála se že se vše pouze zhorší. Spolužáci nakonec Moniku napadli tak, že skončila s lehkým otřesem mozku v nemocnici, celou záležitost již řešila na popud nemocnice policie. V průběhu dalšího šetření Monika uvedla, že se s celou záležitostí již svěřila

sociální pracovnici, která se hájila tím, že na základě standardů nízkoprahových zařízení pro děti a mládež hájila zájem klientky a nechtěla narušit důvěrnost sdělené informace a její pocit bezpečí v daném zařízení.

Z hlediska výkonu sociálně-právní ochrany dětí jsou to právě orgány SPO, které shromažďují a hodnotí informace o vývoji dítěte, o jeho životní situaci a na základě těchto informací by pracovníci SPO měli využívat přiměřená opatření. Pracovníci SPO jsou však povinni zachovávat mlčenlivost o skutečnostech, se kterými se při provádění sociálně-právní ochrany dětí nebo v přímé souvislosti s tím seznámili. Zákon o SPO uvádí výjimky, povinná mlčenlivost je prolomena například ve vztahu k soudu, orgánům činným v trestním řízení, správním úřadům, či probační a mediační službě. Povinnost zachovávat mlčenlivost trvá i po skončení pracovního poměru zaměstnance orgánu sociálně-právní ochrany dětí, a to bez časového omezení. (Špeciánová, 2005, s. 27)

Poskytování informací na základě trestních předpisů - oznamovací povinnost

Důležité vymezení, kdy je potřeba jednat ve prospěch dítěte, tedy poskytnut informace a to i proti jeho vůli, najdeme v *Trestním zákoníku*, hovoříme pak o tzv. „oznamovací povinnosti“. To znamená, že musíme překazit nebo oznámit, pokud se dovíme, že někdo připravuje, páchá nebo spáchal určitý trestný čin. Výčet těchto trestných činů je uveden v *Trestním zákoníku* (*Trestní zákoník*, 2009) v §367 a §368. V případech dětí se můžeme nejčastěji v praxi setkat s povinností *překazit* níže uvedené trestné činy (§ 367 TrZ), které pachatel *připravuje* nebo *páchá*:

- nedovolené výroby a držení omamných a psychotropních látek a jedů,
- týrání svěřené osoby,
- vraždy,
- loupeže,
- znásilnění,
- pohlavního zneužívání,
- krádeže, způsobí-li tímto činem škodu velkého rozsahu.

Překazit trestný čin lze i jeho včasným oznámením státnímu zástupci nebo policii. (*Trestní zákoník,* 2009)

Povinnost *oznámit* trestný čin (§ 368 TrZ) bez odkladu státnímu zástupci nebo policii máme v případě, pokud se dovíme, že někdo *spáchal* například trestné činy (*Trestní zákoník,* 2009):

- padělání a pozměňování peněz,
- týrání svěřené osoby,

- vraždy.

Trestných činů, na které se vztahuje oznamovací povinnost je v *Trestním zákoníku* uvedeno více. Vybrala jsem takové trestné činy, kterými mohou být ohroženy děti, buď jako oběti nebo jako pachatelé trestného činu. Vycházím tak i ze zkušenosti, kdy o uvedených trestných činech páchaných na dětech či páchaných dětmi věděla osoba z jejich blízkého okolí a správně nezasáhla – tedy čin nepřekazila či neoznámila. Tento člověk pak může být sám potrestán odnětím svobody až na tři léta.

Příklady z praxe:

Čtrnáctiletou Radku poměrně pravidelně pohlavně zneužíval a znásilňoval druh její matky. Vše se odehrávalo v hustě obydlené bytové zástavbě, v době, kdy matka Radky byla v práci. V průběhu vyšetřování se zjistilo, že sousedé ve více případech slyšeli Radčino volání o pomoc, zvuk zápasu a křik, věděli také, že otčím vždy zesílí hudbu, aby její křik přehlušil. Jako vysvětlení, proč Radce nepomohli a celou věc alespoň nenahlásili na policii, odpověděli, že Radčin otčím je takový divný člověk a že se ho báli, protože by se jim chtěl určitě pomstít…

Řediteli školy hrozilo trestní stíhání, protože se dozvěděl od rodičů, že jeden z jeho podřízených pohlavně zneužívá malé chlapce. Ředitel řešil situaci propuštěním zaměstnance, čímž vystavil do podobného nebezpečí další chlapce, kteří by mohli být zneužiti.

Není málo případů, kdy profesionálové pracující s dětmi nevědí jak postupovat. Lze pochopit, že obrátit se na policii a případně svědčit na policii či u soudu, vyžaduje určitou občanskou statečnost. Jednou z možností v těchto případech je obrátit se na orgán sociálně-právní ochrany, který je v každé obci s rozšířenou působností (pověřené výkonem státní správy), a který podá trestní oznámení.

Příklad dobré praxe:

V rámci terapeutické práce s patnáctiletou Jiřinou se sociální pracovnice dozvěděla o jejím pohlavním zneužívání v dětství. Přiměla rodiče Jiřiny, aby kontaktovali orgán sociálně-právní ochrany dětí (déle OSPOD) příslušné obce, přesto však OSPOD zároveň vyrozuměla sama. OSPOD podal trestní oznámení na policii a v průběhu vyšetřování se zjistilo, že pohlavní zneužívání bylo dlouhodobé a stejný člověk pohlavně zneužíval ještě dvě další dosud nezletilé děti. U Jiřiny soudní znalec shledal trvalé následky v podobě posttraumatické stresové poruchy.

Zákonem č. 218/ 2003 Sb., o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže stanovena spolupráce orgánů činných v trestním řízení s orgány sociálně-právní ochrany dětí. Je zde také stanoven rozsah zákazu zveřejňování informací. Obecně je dán zákaz jakýkoliv způsobem zveřejnit informaci, ve které je uvedeno jméno, příjmení mladistvého nebo která obsahuje informace, které by umožnily mladistvého identifikovat, pokud zákon výslovně neuvádí jinak. (Špeciánová, 2005, s. 68) Tento zákaz se netýká

pochopitelně spolupráce s orgány SPO. Opět platí, že poskytnutí veškerých dostupných informací o dítěti, získaných v rámci trestního řízení, je důležité pro pracovníky SPO, aby mohli kvalifikovaně s dítětem pracovat.

Role dalších institucí v poskytování informací týkajících se dítěte

Pojmy *týmová práce* a *multidisciplinární spolupráce* jsou zmiňovány v poslední době v souvislosti s moderní sociální prací. Multidisciplinární tým je založen na myšlence spolupráce specialistů a koordinace postupu. Nejedná se o hierarchický systém, zástupci jednotlivých profesí do týmu vnášejí specifické dovednosti a spolupracují s dalšími institucemi i s osobami náležejícími do klientovy sociální sítě. (Matoušek, Koláčková, Kodymová et al., 2005) V praxi se ukázala potřeba ještě těsnější multidisciplinární spolupráce v řešení konkrétních případů, které řešilo najednou více subjektů (například OSPOD, policie, středisko výchovné péče, škola, nízkoprahové zařízení pro děti a mládež). Z této potřeby vznikla snaha o různé formy multidisciplinární spolupráce, jako jsou například různé multidisciplinární týmy, formy case managementu, případové konference či *Systém včasné intervence*[10].

I v těchto případech multidisciplinární spolupráce platí, že každá instituce je oprávněna k získání pouze takových informací, které jsou nezbytně nutné pro další práci s dítětem. Nejvíce informací k dítěti shromažďuje orgán SPO, jehož pracovníci jsou povoláni k řešení obtížných situací v životě dítěte odpovídajícím způsobem, tedy i na základě dostatečného množství potřebných informací. Nadneseně by se dalo říci, že i v poskytování informací je hájen zájem i blaho dítěte, jak stanovuje zákon o sociálně-právní ochraně dětí.

Seznam bibliografických odkazů

[1] KRAUSOVÁ, Lucie – NOVOTNÁ, Věra. 2006. *Sociálně-právní ochrana dětí.* Praha : ASPI, a.s., 2006. 228 s. ISBN 80-7357-214-1.

[2] MATOUŠEK, Oldřich – KOLÁČKOVÁ, Jana, – KODYMOVÁ, Pavla et al. 2006. *Sociální práce v praxi*. Praha: Portál, 2005, 351 s. ISBN 80-7367-002-X.

[3] ŠPECIÁNOVÁ, Šárka. 2005. *Právní manuál pro sociálně-právní ochranu dětí.* Praha : Linde nakladatelství s. r. o., 2005. ISBN 80-86131-61-0.

[10] *Systém včasné intervence* je název pro systémové propojení institucí zabývajících se trestnou činností dětí a mládeže. Systém je založen na počítačovém propojení a následné spolupráci všech subjektů na území určitého města.

[4] *Trestní zákoník. Zákon č. 40/2009 Sb. ze dne 8. ledna 2009.* In *Sbírka zákonů České republiky*. 2009, částka 11. Dostupný také z WWW: http://portal.gov.cz/wps/portal/_s.155/701/_s.155/701?l=40/2009

Kontakt

PhDr. Daniela Květenská, Ph.D.
Katedra sociální práce a sociální politiky
Univerzita Hradec Králové
Rokitanského 62
500 03 Hradec Králové III
E-mail: daniela.kvetenska@uhk.cz

Paliatívna a hospicová starostlivosť ako súčasť etiky života

Palliative and hospice care ethics as part of life

Slavomír LACA

Abstrakt

Paliatívna a hospicová starostlivosť rešpektuje individualitu každého človeka. Je zameraná na riešenie biologických, psychických, sociálnych a spirituálnych – duchovných potrieb ľudského jedinca, jeho blízkych a pri tom nesmieme zabudnúť ani na etiku života, ktorá je jej súčasťou.
Hospicová starostlivosť pomáha žiť umierajúcemu čo najlepšie až do poslednej chvíle. Neberie chorému nádej, naopak, pomáha mu hľadať zmysel života, pomáha mu uvedomiť si, kde je užitočný a kde môže byť užitočný. Týmto príspevkom chceme poukázať na potrebu celostného prístupu starostlivosti o terminálne chorých a zomierajúcich, na ich potrebu zachovať etiku života a ich práva, potreby a rešpektovanie ich dôstojnosti. Je dôležité usilovať sa o hľadanie objektívneho pohľadu na problémy choroby a zomierania v kontexte etiky života a celkového pohľadu na človeka v jeho jedinečnosti a v skutočnosti, že je jeden z nás.

Kľúčové slová

Etika, etika života, filozofia, hospicová starostlivosť, paliatívna starostlivosť, zdravie.

Abstract

Palliative and hospice care respects the individuality of each person. It aims to address the biological, psychological, social and spiritual - spiritual needs of human beings, their relatives and that we must not forget the ethics of life, which is part of it.
Hospice care helps the dying to live the best until the last moment. It does not take a sick hope in turn helps him find meaning in life, helps him realize where it is useful and where it can be useful. In this contribution we highlight the need for holistic approach to care for the terminally ill and dying, their need to maintain the ethics of life and their rights, needs and respect their dignity. It is important to pursue the search for an objective view of the problems of disease and dying in the context of ethical life and the overall view of a man in his uniqueness and the fact that one of us.

Key words

Ethics, ethics of life, philosophy, hospice care, palliative care, health.

Úvod

Na svete každoročne umiera niekoľko desiatok miliónov ľudí. Niektorí novorodenci zomrú po niekoľkých minútach, hodinách či dňoch života, iní ľudia umierajú vo vysokom veku, po mnohých desaťročiach po narodení. Smrť môže mať mnoho podôb, môže byť zapríčinená akútnym ochorením, nečakanou dopravnou nehodou, vojnovými udalosťami, môže byť

dôsledkom chronického ochorenia alebo dlhodobého úpadku fyzickej kondície v neskoršom veku. Zomrieť musíme všetci. Väčšina z nás si však spôsob svojej smrti nevyberá.

Starostlivosť o terminálne chorých určite nie je ľahká úloha a je jedno, či sa vykonáva doma, na oddelení paliatívnej starostlivosti alebo v hospici. Vždy je tu najdôležitejší humánny „eticko -morálny" prístup v rámci ľudskej etiky a morálky. Stretnutie so smrťou nie je ľahké, hlavne pre človeka, ktorý na ňu nie je pripravený. Prvýkrát je tento zážitok možno desivý a každý ho prežíva inak. Niekto potrebuje pomoc odborníka, niekto sa s tým zdôverí svojim najbližším, no v konečnom dôsledku si každý vytvorí k smrti svoj názor a postoj.

Je na mieste hľadať nové a účinné spôsoby, ako zmierniť chorému utrpenie a pomôcť mu prekovať strach zo smrti. V súčasnosti sa nám ako najlepšie riešenie javí paliatívna a hospicová starostlivosť a jej súčasťou musí byť samozrejme etika života. Takou najdokonalejšou možnosťou starostlivosti o terminálne chorých je síce domáca starostlivosť, ale existuje mnoho prípadov, kedy sa človek ocitá v takej situácii a rodina, či blízki sa z rôznych dôvodov o neho nemôžu postarať. V takejto situácii je najvhodnejšou alternatívou paliatívna a hospicová starostlivosť v zariadeniach na to určených. V ľudskej spoločnosti, najmä v tej zahraničnej, spomínaná otázka veľmi silne rezonuje. U nás však zriaďovanie zariadení paliatívnej a hospicovej starostlivosti stagnuje, priam dokonca sa vôbec nerealizuje. Je dôležité hovoriť a informovať o zmysle a úlohe týchto zariadení v našej spoločnosti, pretože dávajú klientovi a jeho rodine prostredníctvom starostlivosti nevyčísliteľné bohatstvo v podobe úcty, záujmu a dôstojnosti. Starostlivosť o terminálne chorých obohacuje aj nás samotných. Je síce náročná, ale záujem a láska, ktorú dávame človekovi, sa nám mnohonásobne vracia vo forme šťastia, že sa nám mnohonásobne vracia vo forme šťastia, že sa nám podarilo spríjemniť a skvalitniť ostatné chvíle života.

1 Paliatívna a hospicová starostlivosť ako súčasť etiky života

Otázky spojené s koncom ľudského života zaujímali človeka od nepamäti. Starosť o dobrú smrť a život po smrti riešili už najstaršie ľudské spoločenstvá. Starosť o dobrú smrť sa objavuje zároveň so starosťou o dobrý a úspešný život, s hľadaním zmyslu života, spokojnosťou a šťastím. Otázky života a smrti sa pre súčasného človeka nestali ľahšími, či menej významnými ako boli pre generácie pred nami. Aj keď choroba, telesné utrpenie, bolesť, duševné postihnutie, smrť a zomieranie boli na istý čas vytlačené na okraj ľudského záujmu.

Už v minulosti v období povojnového boli známe praktiky starostlivosti o chorého, či zomierajúceho. Máme na mysli odbornú starostlivosť v nemocničných zariadeniach, tzv.

ústavnú starostlivosť. V týchto zariadeniach často zomierali títo ľudia osamelí, bez blízkych, či dokonca bez dôstojnosti. Medicínske hľadisko nespochybňujeme, ale určite vtedy absentovalo hľadisko emocionálnej podpory, posilňovania sociálneho statusu chorého, či dokonca pomoc psychologická. Je potešujúci ten fakt, že v dnešnej dobe sa venuje pozornosť paliatívnej a hospicovej starostlivosti, kedy sa dôraz kladie najmä na dôstojnosť človeka aj v čase umierania.

Oblasť paliatívnej starostlivosti, ktorá sa zaoberá najmä záverečnou fázou ľudského života, je v súčasnosti vnímaná ako vzmáhajúci sa úsek sociálnej práce. Práve tu majú sociálni pracovníci možnosť využiť profesionálne zručnosti, a to ako pri hodnotení, analýze, tak i pri intervencii, s cieľom zlepšiť kvalitu starostlivosti o umierajúcich, na princípe etiky a morálky.

Paliatívna starostlivosť je špeciálny druh zdravotníckej (nemocničnej aj ambulantnej) starostlivosti o chorých v pokročilom štádiu ochorenia, keď bola stanovená diagnóza, vyčerpaná kauzálna liečba a uplatňuje sa iba liečba zmierňujúca príznaky. Ďalej autorka M. Svatošová (2001) vysvetľuje, že pojem paliatívna starostlivosť je odvodený z gréckeho slova *paliatus* – odetý plášťom. Zameriava sa na komfort jednotlivca s dôrazom na medicínskom modeli, často začína a niekedy aj zotrváva v zariadení akútnej starostlivosti. Môžeme konštatovať, že paliatívna starostlivosť sa zaoberá liečbou chorých s aktívnym pokročilým ochorením v terminálnom štádiu. Paliatívna starostlivosť je aktívna, celková starostlivosť o pacientov v čase, keď ich choroba nereaguje na ďalšiu liečbu. Cieľom liečby a starostlivosti je kvalita ich života. Najdôležitejšou súčasťou je liečba bolesti, symptómov ako aj riešenie psychologických, sociálnych a duchovných problémov chorých.

Paliatívna starostlivosť nie je iba starostlivosťou v terminálnom štádiu. Je určená veľkej skupine klientov, ktorí trpia na následky malígného ochorenia. Je poskytovaná súčasne s aktívnou proti nádorovou liečbou, alebo môže byť poskytovaná samostatne. H. Haškovcová (2000) hovorí, že *„paliatívna starostlivosť je paliatívna medicína, utešujúca, zmierňujúca bolesť a predstavuje ucelený a nádejný systém pomoci umierajúcim a ich rodinám“,* ktoré má mať na zreteli etiku života.

Paliatívna starostlivosť predstavuje osobitný druh zdravotnej ale aj sociálnej starostlivosti. Jej cieľom nie je len zmiernenie bolesti, či stabilizácia zdravotného stavu, ale ide tu najmä o zlepšenie možnej kvality života klienta až do jeho smrti, kde veľkú rolu zohráva humánny „etický“ prístup. Zahŕňa v sebe nielen podporu, ale i pomoc klientovi a jeho rodine.

Hospicová starostlivosť je ponímaná v rámci všeobecných princípov podobne ako paliatívna starostlivosť. Rozdiely možno pozorovať v komplexnosti vnímania potrieb

umierajúceho, napr. vo vzťahu k jeho prostrediu, sociálnym vzťahom a potrebám jeho blízkych.

Podľa Svetovej zdravotníckej organizácie (Hanzlíková et al., 2006, s. 266) hospicová starostlivosť je *„integrovaná forma zdravotnej, sociálnej a psychologickej starostlivosti, poskytovaná klientom všetkých indikačných, diagnostických a vekových skupín, u ktorých je prognózou ošetrujúceho lekára predpokladaná dĺžka života v rozsahu menej ako šesť mesiacov.“* V rámci hospicovej starostlivosti sa poskytuje iba paliatívna liečba. Draganová et al. (2006, s. 89) zdôrazňuje, že hospicová starostlivosť nepatrí medzi sociálne zariadenia. Podľa nej ide o *„starostlivosť o umierajúceho a nevyliečiteľne chorého v konečných štádiách choroby, ktorý potrebuje ošetrovateľskú starostlivosť a liečbu na zmiernenie utrpenia.* “ Cieľom hospicovej starostlivosti je sprevádzať ťažko chorých na poslednom úseku ich života a pomáhať aj ich príbuzným znášať ťažké chvíle lúčenia.

Väčšina ľudí si nesprávne myslí, že hospic je dom smrti. Je to však veľmi zjednodušená a hlavne nesprávna charakteristika hospicov, kde sa uskutočňuje paliatívna a hospicová starostlivosť. Myšlienka hospicu totiž vychádza z úcty k životu a z úcty k človeku, ktoré sa stotožňuje s etikou života a jej princípmi. Podľa Štefka (2003) hospic je hnutie, ktorého základná myšlienka vychádza z úcty k životu a k človeku ako jedinečnej a neopakovateľnej bytosti. Je to služba človeku, ktorý to potrebuje.

Bez ohľadu na to, kde je hospicová alebo paliatívna starostlivosť poskytovaná, vždy je dôležité, aby starostlivosť bola komplexná, aby boli uspokojované všetky potreby klienta. Túto komplexnú starostlivosť nie je možné poskytovať bez uplatňovania tzv. holistického prístupu. Ide o filozofiu, ktorá je uplatňovaná v starostlivosti o zomierajúceho človeka v paliatívnej starostlivosti. Jedná sa o komplexnú starostlivosť o človeka v chápaní jeho bio-psycho-sociálnej jednoty. Táto starostlivosť nezahŕňa iba starostlivosť o pacienta, ale aj o jeho rodinu, ich vzájomné vzťahy, potreby a problémy. Je to starostlivosť, ktorá rešpektuje potreby tela, mysle i ducha.

Právo človeka na dôstojnú smrť je základom etických princípov, ktoré nikto nemôže spochybňovať. Každý človek je jedinečnou osobnosťou líšiacou sa od druhých ľudí v jednotlivých charakteristikách, stránkach, zložkách, ako aj v štruktúrach svojej osobnosti. Vo svojej podstate je každý iný, či už z biologického, psychického alebo sociálneho hľadiska a to sa týka aj kvality a hlavne etiky života.

Problematika etiky života v paliatívnej a hospicovej starostlivosti jedinca patrí v súčasnosti k najdiskutovanejším otázkam dnešnej spoločnosti. Je často stotožňovaná so život rôznych ľudí, je vďačným námetom pre médiá, ale predovšetkým je sociálnou realitou života každého

jedného človeka. *„Z charakteru a z úloh života, ako aj zo vzťahu človeka k nemu, sa odôvodňujú najvyššie princípy etiky života, ktorým je súhlasný postoj k životu, úcta k životu a posledným princípom je láska k životu“* (Laca, 2008, s. 10). Pritom pod etickým princípom rozumieme základné východisko i zásadu, z ktorého odvodzujeme etické zákony a etické normy, ktoré sa v paliatívnej a hospicovej starostlivosti vyžadujú. Všetky tieto princípy predpokladajú hodnotu ľudského života a jeho transcendentný rozmer siahajúci až k božskej Transcendencii.

Prvým princípom je *súhlasný postoj k životu*, ktorý vyplýva zo základného pozitívneho práva a taktiež vzťahu človeka k životu, v ktorom človek život apriórne nezavrhuje, ale naopak sa životu bytostne otvára i napriek všetkým nástrahám a prekážkam neraz spojených s utrpením, ktoré prichádza z rôznych strán. Pritom sa potvrdzuje hodnota života, ktorá sa nedá ničím nahradiť.

Druhým princípom k problematike etiky života je *princíp úcta k životu*, pre ktorý je charakteristická bázeň pred životom. K tomuto princípu sa dopracoval A. Schweitzer (In: Slipko, 1998, s. 28), ktorý vychádzal z predpokladu, že „najbezprostrednejšou skutočnosťou je pre nás zážitok, ktorý sa vyjadruje v tvrdení, že som život, ktorý chcem žiť uprostred života, ktorý chce žiť...“. Z tohto dôvodu život nemožno obmedzovať na prosté vegetovanie, ale treba ho skvalitniť, lebo úcta k životu sa prejavuje uznávaním úspechu všetkých bytostí, ku ktorému tiež patria aj rôznorodé dobrá. A to sa vzťahuje na všetkých ľudí, bez ohľadu na to, či sú chorý alebo zdravý. Čiže úcta k životu obsahuje všetko, čo poznáme ako lásku, oddanosť, spoločné utrpenie, spoločnú radosť a spoločné úsilie.

Posledným možným princípom etiky života je *princíp láska k životu*. Keďže život pochádza od Boha, je aj on hodný lásky, lebo „jeho najzákladnejším atribútom je láska“ (KKC 735). V takomto porozumení sa Boh odkrýva v našej mysli a nášmu srdcu ako trojpersonálna absolútna láska s plnosťou božského Života. Tento život Trojice je paradigmou všetkých ostatných oblastí života, ktoré sú ako všetko, čo existuje mimo Boha. Život ako stvorenstvo je základná podobnosť s Bohom v láske, z ktorého vyplýva objektívna, ontologická hodnota života. A preto „láska k životu sa v tomto porozumení stáva zjednocujúcim činiteľom života, ktorý mobilizuje človeka k etickému konaniu“ (Laca, 2008, s.11).

Etika života v paliatívnej a hospicovej starostlivosti nadobúda zásadnú dôležitosť koordinovať etické postoje a vzájomné spolužitie podľa overených princípov spoločného dobra, solidarity a subsidiarity pre všetkých. Etickosť „života“ nadväzuje na morálnu skúsenosť, ktorá je závislá od formovania svedomia v súlade s poznaním, slobodou a najmä

zodpovednosťou. Etika života by sa mala v úzkej súvislostí a nadväznosti na morálnu filozofiu zamerať na zmenu mentality, na reformu výrobných štruktúr v súlade s právom, na reformu výchovy s cieľom vytvárať kultúru pokoja a lásky v planetárnom zmysle, na oživenie solidarity medzi všetkými ľuďmi v spoločnosti. V takomto plnení bude etika rozvíjať a aplikovať v praxi zásady a princípy všetkých oblastí etiky života a osobitne ľudského života.

Záver

Každý človek je originál a jedinečná je aj každá jednotlivá situácia, každá chvíľa aj každý okamih, ktorý prežije. Nikto si nemôže dopredu napísať scenár svojho života a už vôbec to nemôže zaňho urobiť niekto iný, pretože nikto nevie, čo ho čaká. Isté je len jedno, smrť neminie ani jedného z nás. Jestvuje na svete jediná spravodlivosť, a to, že každý raz musí zomrieť, hovorievajú ľudia pri rôznych príležitostiach. Existujú však veľké rozdiely v zomieraní. Tak, ako každé ľudské bytie je jedinečné, i jeho ukončenie má milióny podôb. Práve pri umierajúcich pacientoch, ktorým nemožno pomôcť, ktorým vyhasla posledná iskierka nádeje a sami to prežívajú ťažko, môže byť riešením hospicová a paliatívna starostlivosť.

Ťažko chorý či zomierajúci človek potrebuje iné, "ľudskejšie" prostredie, než aké poskytujú bežné nemocnice. Prostredie, v ktorom neplatí prísny režim a presne stanovený program. Celkový prístup k chorému musí byť citlivejší, zohľadňujúci jeho fyzický a hlavne psychický stav. Práve takýto prístup poskytuje hospicová paliatívna starostlivosť, kde veľkú úlohu zohráva etika života a jej princípy. Práve preto, by sme mali venovať väčšiu pozornosť tomuto poslednému úseku života. Zachovať etiku života až do smrti, urobiť koniec života šťastný, vnášať do každodenného života pokoj a lásku, tlmiť fyzickú bolesť vhodnými liekmi, odbúrať spoločenskú izolovanosť, to sú hlavné ciele paliatívnej a hospicovej starostlivosti, ktorá všetku svoju pozornosť sústreďuje na pomoc terminálne chorým a ich rodinám.

Úroveň kvality poskytovania služieb ťažko chorým a nevyliečiteľným ľuďom je kritériom morálnej vyspelosti každej ľudskej spoločnosti. Kvalitná starostlivosť sa nezaobíde bez komplexného vnímania a uspokojovania potrieb chorého človeka a jeho rodiny, ktoré musia v sebe obsahovať určité etické a morálne zákonitosti.

Zoznam bibliografických odkazov

[1] DRAGANOVÁ, H. et al. 2006. *Sociálna starostlivosť*. Martin : Osveta, 2006. 196 s. ISBN 978-80-8063-240-3.

[2] HAŠKOVCOVÁ, H. 2000. *Thanatológie. Náuka umíraní a smrti*. Praha : Galén, 2000. 191 s. ISBN 80-7262-034-7.

[3] HANZLÍKOVÁ, A. et al. 2006. *Komunitné ošetrovateľstvo*. Martin : Osveta, 2006. 280 s. ISBN 80-8063-213-8.

[4] *Katechizmus Katolíckej cirkvi*. 1993. Trnava: SSV, 1993, 918 s. ISBN 80-7162-259-1.

[5] LACA, S. 2008. *Etika života a interrupcia*, Prešov : Kušnír, 2008, s. 105, ISBN 978-80-969984-70.

[6] ŠTEFKO, A. 2003. *Dôstojnosť človeka v starobe, chorobe a zomieraní.* Bratislava : Teologická fakulta Trnavskej univerzity, 2003. 145 s. ISBN 80-7141-429-8.

[7] SVATOŠOVÁ, M. 2001. *Hospic – umenie sprevádzať.* Bratislava : Lúč, 2001. 157 s. ISBN 80-7114-335-9.

Kontakt

PaedDr. Slavomír Laca, PhD.

Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety, Bratislava

Palackého č. 1, P.O. Box 104, 810 00 Bratislava

Ťačevská 13, 085 01 Bardejov

E-mail: slavomir.laca@gmail.com

Popoluška, alebo etika slovenskej sociálnej práce

Cinderella or social work ethics in Slovakia

Jana LEVICKÁ, Katarína LEVICKÁ

Abstrakt

Takmer v každej odbornej práci, ktorá bola po obnovení vysokoškolskej prípravy sociálnych pracovníkov v SR publikovaná, sa zdôrazňuje význam etiky pre túto pomáhajúcu profesiu. Súčasný stav v praktickej i teoretickej rovine tomuto nezodpovedá. Etika slovenskej sociálnej práce tak nápadne pripomína Popolušku, o význame ktorej všetci vedia, ale takmer nikto o ňu neprejavuje primeraný záujem.
Autorky v príspevku reflektujú túto skutočnosť a zamýšľajú sa nad príčinami tohto stavu a načrtávajú ďalší možný vývoj.

Kľúčové slová

Etika, sociálna práca, dilemy, hodnoty.

Abstract

Almost every professional work, which was published after the renewal of higher education of social workers in Slovakia, highlights the importance of ethics for this helping profession. The current state of the practical and theoretical level does not correspond to it. Thus, social work ethics in Slovakia so prominently reminds Cinderella of the importance which we all know, but almost none of us show adequate interest about her.
The authors in the paper reflect this fact and consider the causes of this situation and outline possible development.

Key words

Ethics, social work, dilemmas, values.

Úvod

V tomto akademickom roku si pripomíname 20. výročie otvorenia vysokoškolského študijného programu „sociálna práca“.[11] Takéto výročie priamo vyzýva na bilancovanie toho, čo sa nám za uplynulé obdobie podarilo. Očakávali by sme, že tento akademický rok bude aj rokom „konferenčným“, t.j. že sa v ňom pod hlavičkou dvadsiateho výročia uskutoční rad kvalitných konferencií, ktoré budú príležitosťou pre rozvíjanie tak potrebného diskurzu sociálnej práce. Zatiaľ vieme o dvoch[12], čo neznamená, že ich nemôže byť viac.

[11] Aj keď sa v niektorých zdrojoch môžeme stretnúť s tvrdením, že vzdelávanie sociálnych pracovníkov na vysokých školách začalo skôr, predsa len za oficiálne obnovenie vysokoškolského štúdia sociálnych pracovníkov je možné označiť akademický rok 1990/1991.
[12] Jednu konferenciu organizuje Katedra sociálnej práce PdF UK v Bratislave (február 2010) a druhá by sa mala uskutočniť v Trnave (apríl 2010).

Aj keď dnešná konferencia sa priamo nenesie v duchu spomínaného výročia, pre nás to bola príležitosť zamyslieť sa v tomto kontexte nad miestom etiky v rámci vysokoškolskej prípravy odborníkov a aspoň okrajovo aj vo vzťahu k praxi.

V začiatku príspevku uvádzame niekoľko faktov z obdobia, keď sme plní eufórie plánovali rozvoj odboru do budúcnosti. Následne podávame pohľad na súčasný stav a ako sme už v abstrakte naznačili, pokúsime sa identifikovať aj možné príčiny súčasného stavu.

Miesto a význam etiky pri budovaní odboru sociálna práca

Od akademického roku 1995/6 približne až do roku 2003 sa na Slovensku odohrávali búrlivé diskusie o tom, akú podobu by mala mať kvalitná pregraduálna príprava sociálnych pracovníkov realizovaná na slovenských vysokých školách. Na týchto diskusiách sa zúčastňovali pravidelne zástupcovia vtedy existujúcich katedier, ktoré toto štúdium realizovali. Bratislavskú katedru zastupoval Štefan Strieženec, za Trnavu sme sa zúčastňovali Jana Levická a Alžbeta Mrázová, z nitrianskej katedry to bol Miroslav Tvrdoň, za Banskú Bystricu Anna Žilová a Tatiana Matulayová a napokon za Prešov to bola Anna Tokárová a Júlia Čechová. Túto minikomunitu pomerne často dopĺňal aj Milan Schavel, ktorý v tom čase pôsobil na MPSVaR SR a neskôr sa stal pravidelným účastníkom týchto stretnutí, už aj preto, že po odchode z MPSVR a SR zakotvil na TU ako vysokoškolský pedagóg.[13] O užitočnosti týchto diskusií svedčia najmä tri dôležité fakty:

- ✓ Založenie Asociácie vzdelávateľov v sociálnej práci SR,
- ✓ Vytvorenie prvej (a doteraz jedinej) kolektívnej učebnice pod vedením A. Tokárovej,
- ✓ Vytvorenie základného korpusu, pre vzdelávanie sociálnych pracovníkov, ktorý akceptovalo MŠ SR.

Pre korektnosť dodávam, že napriek skutočnosti, že na stránkach ministerstva sa pod týmto dokumentom nachádzajú tri mená (Ondrejkovič, Tokárová a Levická, J.) ide o spoločné dielo celého vyššie spomínaného kolektívu, ktorý sa postupne rozšíril o ďalších, mladších a nadšených kolegov. „Hnacím strojom“ tohto kolektívu bol Štefan Strieženec. Pod jeho taktovkou sa prerozdelila práca tak, aby boli pokryté všetky oblasti významné pre vzdelávanie sociálnych pracovníkov. Korpus vznikal na základe analýzy vtedy existujúcich študijných programov, kedy sa v prvom kroku analyzovali vyučovacie predmety a v druhom kroku sa

[13] Predovšetkým on sa zaslúžil o to, že nám MPSVaR SR poskytlo dôstojné priestory pre tieto stretnutia, za čo sme sa ani Ministerstvu a ani kolegovi Schavelovi nikdy verejne nepoďakovali, tak to robím aspoň touto cestou.

vytvárala predstava o tom, čo má tvoriť minimálny štandard pre vzdelávanie v sociálnej práci.[14]

Kontaktnou osobou pre oblasť etiky a filozofie bol M. Tvrdoň, pod vedením ktorého bola vypracovaná základná koncepcia o ***sociálno-filozofických a etických základov sociálnej práce.***

Účastníci tohto diskurzu sa zhodli na tom, že etika musí tvoriť povinnú súčasť vzdelávania sociálnych pracovníkov. Obsah predmetu bol naznačený len rámcovo a k jeho základným tematickým celkom boli priradené nasledovné: sloboda, zodpovednosť, trest, vina, osobnosť, solidarita, rovnosť príležitostí, ľudské práva. V tom čase nebolo v SR katedry, na ktorej by sa nevyučoval predmet etika sociálnej práce, či profesijná etika a pod. Zároveň vyučujúci tohto predmetu boli prevažne internými pedagógmi danej fakulty, čo vytváralo predpoklad pre optimálny rozvoj etiky sociálnej práce nielen ako didaktickej jednotky, ale aj jej rozvoj ako vedecko-výskumnej súčasti rozvíjajúceho sa odboru sociálna práca.

Súčasný stav

Pri hodnotení súčasného stavu etiky a jej miesta v pregraduálnej príprave sociálnych pracovníkov sme použili obsahovú analýzu dokumentov. Objektom skúmania sa stali:

- ✓ informačné listy predmetov umiestnené na internetových stránkach jednotlivých vzdelávateľov,
- ✓ informácie o uskutočnených a plánovaných konferenciách v SR,
- ✓ publikačné výstupy.

Informácie získané na základe analýzy sme porovnali s cieľom Etického kódexu[15] ako aj s významom profesijnej etiky tak, ako je popísaná v Globálnych štandardoch pre tvorbu etických kódexov sociálnej práce. V týchto dvoch dokumentoch je ako cieľ etického kódexu o. i. uvedené nasledovné:

- ➢ stanoviť základné hodnoty, ktoré odrážajú poslanie sociálnej práce,
- ➢ ponúknuť široký súbor etických zásad, ktorý bude základom pre súbor konkrétnych etických noriem, ktoré by mali byť použité ako vodidlo v praxi sociálnej práce,
- ➢ *Kódex* má za cieľ pomáhať sociálnym pracovníkom identifikovať prípadné problémové momenty pri výkone ich profesionálnych povinností a tiež pomôcť im

[14] Vďaka MPSVaR SR bola vytvorená aj pomerne široká pracovná skupina, ktorá pracovala pod vedením profesora Tomeša a jej úlohou bolo oboznámiť sa so vzdelávacími štandardami platnými v tom čase vo Veľkej Británii a ich aplikáciu do slovenskej praxe. Všetci hore menovaní boli účastníkmi aj tejto pracovnej skupiny.
[15] Pre tieto účely som pracovala s ostatnou verziou Etického kódexu, prijatého na celosvetovom kongrese sociálnych pracovníkov v Addelaide, 2004, ktorý organizovali spoločne IFSW a IASSW a tiež s Globálnymi štandardami pre tvorbu etických kódexov, ktoré boli vypracované pod gesciou IFSW.

porozumieť možným etickým dilemám, či nejasnostiam, ktoré prirodzene vznikajú aj v sociálnej práci.

V oboch dokumentoch sa môžeme stretnúť s tým, že mimoriadny dôraz kladú na nasledovné hodnoty:

- služba,
- sociálna spravodlivosť,
- dôstojnosť a hodnota osoby,
- význam ľudských vzťahov,
- bezúhonnosť,
- ľudské práva.

Vo vzťahu k ľudským právam dokumenty stanovujú aj medzinárodné právne normy, ktoré majú byť súčasťou pregraduálnej prípravy sociálnych pracovníkov a majú byť ponúkané ako etické témy. Ide o nasledovné medzinárodné dokumenty:

- Všeobecná deklarácia ľudských práv,
- Medzinárodná konvencia občianskych a politických právach,
- Medzinárodný dohovor o ekonomických, sociálnych a kultúrnych právach,
- Dohovor o eliminácia všetkých foriem rasizmu a diskriminácie,
- Dohovor o eliminácia všetkých foriem diskriminácie žien,
- Dohovor ILO o pôvodných a kmeňových obyvateľov,
- Dohovor o právach dieťaťa.

Na základe analýzy dostupných informačných listov konštatujeme nasledovné.:

- Napriek tomu, že vo všetkých študijných programov sa nachádza samostatný predmet, prostredníctvom ktorého sa majú študenti oboznámiť či už so základmi etiky, alebo profesijnej etiky, nie každá katedra má informačný list vypracovaný tak, aby bolo jednoznačne možné identifikovať obsah predmetu. Preto sa objektom realizovanej obsahovej analýzu stali informačné listy[16] nasledovných katedier sociálnej práce: Bratislava, Trnava,[17] Nitra, Sládkovičovo, Ružomberok, Prešov a z detašovaného pracoviska VŠZaSP sv. Alžbety v Skalici.

[16] V niektorých prípadoch sa na internete nachádza označenie „sylabus predmetu“, čo je staršia, dnes už MŠ SR nepoužívaná forma informačného listu, preto vo svojom príspevku používam len terminologické spojenie *informačný list predmetu.*

[17] KSP FZaSP TU v čase, keď sme pracovali na tomto príspevku nemala na internete informačný list uverejnený, v tomto prípade som využili skutočnosť, že sme internými členkami katedry a pracovali sme aj s týmto informačným listom.

- Informačné listy sa prioritne orientujú na témy: ***etický kódex – medzinárodný aj domáci, pomáhajúca profesia, profesijná etika, hodnoty, normy.***

- Ako ďalšie témy sa v etike sociálnej práce objavujú tematické okruhy, ktoré podľa nášho názoru do tohto predmetu nepatria a to *kompetencie sociálneho pracovníka, syndróm vyhorenia, syndróm pomocníka, kazuistika* a do konca *kauzistický seminár.* Tieto témy sú preberané zároveň v takých predmetoch ako napr. úvod do štúdia sociálnej práce, základy sociálnej práce, teória sociálnej práce, metódy sociálnej práce ap., kam aj obsahovo môžu byť zaradené.

- Za neporozumenie podstaty sociálnej práci pokladáme, ak katedra do obsahu predmetu **Etika a hodnoty v sociálnej práci II.** zaradí nasledovné tematické okruhy: *1)Kľúčové etické hodnoty relevantné pre sociálnu prácu, 2)Podstata a význam etických kódexov v sociálnej práci, 3) Profesijný etický kódex a etický kódex organizácie* (podotýkam, že tieto 3 celky sú podľa mňa správne zaradené do predmetu), *4)Tvorba etického kódexu organizácie, 5)Predpoklady integrácie etiky do inštitúcie, 6)Inštitucionalizácia etiky v organizácii, 7)Nástroje a metódy etického riadenia, 8)Etický a sociálny audit, 9)Praktické otázky prevádzania auditu, jeho kvalita a efektivita, 10)Prekrývanie sa etického a sociálneho auditu s medzinárodnými systémami kvality, 11)Možnosti zneužitia etického a sociálneho auditu, 12)Význam etického a sociálneho auditu.*

- Vychádzajúc z tematických celkov ako aj zo zoznamu povinnej a odporúčanej literatúry, ktorú si majú študenti v rámci predmetu naštudovať konštatujeme, že hodnoty, na význam ktorých poukazuje práve medzinárodný kódex a to *služba, ľudská dôstojnosť, hodnota osoby, význam ľudských vzťahov, solidarita, bezúhonnosť, zodpovednosť, sloboda, sociálna spravodlivosť ap.* **nie sú primerane reflektované v rámci tohto predmetu.**

- Medzi povinnou literatúrou sa nachádzajú napr.: **Medzinárodný etický kódex sociálnych pracovníkov** – prevažná väčšina sa odvoláva na skrátenú internetovú verziu, alebo na príspevok M. Nečasovej v časopise Sociální práce/Sociálna práca, **Etický kódex sociálnych pracovníkov SR, ale tiež:** Levická J.: Kazuistický seminár zo sociálnej práce, 2004, Gabura, J.; Pružinská, J.: Poradenský proces, 1995 Mydlíková, E.; Gabura, J.; Schavel, M.: Sociálne poradenstvo, 2002 atď. Ba dokonca aj Yalom, I., D.: Lži na pohovce, 1999 či Puntová, Seknička: Etické řízení ve firmě. Nástroje a matody. Etický a sociální audit. 2007.

Vychádzajúc z výsledkov, ku ktorým sme prostredníctvom obsahovej analýzy dát obsiahnutých v informačných listov dospeli konštatujeme, že vzdelávanie v predmetoch zameraných na etiku sociálnej práce je až na výnimky povrchné. Je smutné, koľko energie vynaložia naši študenti na to, aby sa naučili naspamäť obsah domáceho aj medzinárodného kódexu bez toho, aby sme ich učili kriticky uvažovať napr. nad spojením sociálna práca ako služba, alebo nad ľudskou dôstojnosťou a pod.

Informácie o uskutočnených a plánovaných konferenciách v SR

Predmetom nášho záujmu boli konferencie výhradne venované etike sociálnej práce. Jedným zo zdrojov, z ktorých sme čerpali informácie bol internet, na ktorom sme našli jedinú informáciu a to je informácia o tejto konferencii.

Ďalším zdrojom bol katalóg Univerzitnej knižnice, v ktorom by sa mohli nachádzať konferenčné zborníky na tému etika sociálnej práce.

Tretím zdrojom bol osobný kontakt s niektorými kolegyňami a kolegami, ktorí sa venujú etike sociálnej práce.

Problematike etiky sociálnej práce v SR bola (podľa našich informácií) zatiaľ venovaná len konferencia **Etika a sociálna práca**, ktorá sa uskutočnila v októbri 2002 na FZaSP TU v Trnave. Dnešná konferencia je tak druhá v poradí a koná sa s odstupom 8 rokov. V novembri tohto roku by sa mala uskutočniť tiež konferencia v Prešove.

Publikačné výstupy

Ak by sme analyzovali všetky konferenčné zborníky predpokladám, že by sme našli viacero príspevkov, v ktorých ich autori riešili niektoré etické témy. Nás ale zaujímalo, či sme za tých 20 rokov vytvorili a ponúkli naším študentom a kolegom v praxi nejakú ucelenú prácu so zameraním na profesijnú etiku.

Do tohto zoznamu by sme zaradili:

- Kapitoly od autorov: Tvrdoň, Machalová, Halečka In: Tokárová, 2002
- zborník z už spomínanej trnavskej konferencie, ktorý vyšiel pod názvom **Etika a sociálna práca** v roku 2002,
- monotematické číslo časopisu Sociální práce/Sociálna práca č. 4/2004 – Hodnoty a etika v sociálnej práci
- **Mátel a kol. Etika sociálnej práce, 2010**

Samozrejme, vždy máme možnosť siahnuť po literatúre, ktorej autormi sú etici, či filozofi. Tieto práce sa však žiaľ v zoznamoch povinnej a odporúčanej literatúry uvedenej v informačných listoch vyskytujú skôr výnimočne. Preto sme si položili otázku: Je vôbec možné tento predmet vyučovať bez toho, aby sme študentov upozornili na niektorú z prác Aristotela, či Kanta? A samozrejme mnohých iných. Ale ani práce Sarah Banksovej, či N. Thompsona, alebo Frederica Reamera nie sú v týchto zoznamoch.

Kolegom by sme do pozornosti odporučili dve práce, ktoré spracúvajú práve tie tematické okruhy, na ktoré upozorňuje Medzinárodný etický kódex sociálnych pracovníkov:

- **Remišová, A.** : Dejiny etického myslenia v Európe a USA, 2008

- **Gluchman a kol.** Reflexie o humánnosti a etike, 1999, z tejto práce by som upozornila najmä na kapitolu od Plašienkovej, Z. a Bohunickej, L.: Poznámky k problematike ľudského konania v etike sociálnych dôsledkov *alebo* hodnotenie konania a centrum morálky.

Hľadanie príčin tohto stavu

Máme za to, že tento stav nie je možné pomenovať ani ako dobrý ani ako uspokojivý. Na konferencii v Trnave T. Matulayová (2002, s, 39) v závere svojho príspevku konštatovala, že „Tento predmet poskytuje priestor pre sebareflexiu a zároveň diskusiu, vďaka čomu prispieva k hľadaniu identifikácie študenta so sociálnou prácou a jej poslaním“.

Ak sme si boli vedomí významu a možností, ktoré nám predmet etika dáva pri formovaní budúcich sociálnych pracovníkov ako je to možné, že sme ako akademická obec tak málo urobili?

Jedným z dôvodov mohlo byť, že v období rokov 2000 – 2004 sme viacerí predpokladali že niekto z trojice M. Tvrdoň, T. Matulayová, E. Grey napíše prácu, ktorou sa otvorí slovenský diskurz o profesijnej etike v sociálnej práci.

Druhým, a reálnejším dôvodom môže byť, že táto problematika je teoreticky tak obšírna, že nás môžu zväzovať obavy z toho, či sme ju spracovali kvalitne. Sami seba vnímame ako sociálnych pracovníkov, či pedagógov a nie ako etikov, či filozofov a preto možno čakáme, že to urobí namiesto nás niekto iný. Ale tí, čo sú odborníkmi na etiku sa necítia kompetentní pracovať na etike sociálnej práce, oni sa totiž neorientujú v problematike našej profesie.

Naša neistota sa prenáša aj do roviny praktického výkonu sociálnej práce. Absolventi, ktorých sme naučili vnímať ako jadro profesijnej etiky len etický kódex, do praxe odišli s nedostatočne interiorizovanými profesnými hodnotami (Levická, K., 2009), čo je nepostačujúce pri riešení etických dilem profesie. Akademická obec neponúka praktikom

žiadne práce, ktoré by im mohli pomôcť pri rozhodovaní sa v takýchto situáciách. A treba si tiež priznať, že profesijná organizácia, ktorá by zastrešovala oblasť etiky a etických problémov, mám na mysli Asociáciu sociálnych pracovníkov Slovenska, je už takmer 10 rokov v takom útlme, že ju možno pokladať za nefunkčnú a nečinnú. ASP nereagovala ani na významné zmeny, ktoré sa v profesii za poslednú dekádu uskutočnili. Asociácia, ktorá si pri svojom vzniku dala za cieľ zdržovať všetkých sociálnych pracovníkov (predovšetkým praktikov sociálnej práce) na Slovensku sa vo vzťahu k svojej členskej základni odmlčala už pred niekoľkými rokmi. Neplní si teda základný cieľ podieľať sa na rozvoji a skvalitňovaní profesie sociálna práca. Možno aj preto vznikajú ďalšie asociácie , či komory, pretože sociálni pracovníci v praxi pociťujú potrebu inštitúcie, ktorá by ich odborne zastrešovala. V situácii, keď nepociťujeme prítomnosť profesionálnych organizácií a keď aj z akademickej obce sa len občas stretneme s niečím, čo by sme mohli skutočne pokladať za prínos k rozvoju etiky našej profesie je potrebné mobilizovať práve akademickú obec, aby prišlo k potrebnej zmene.

Záver

Aká je budúcnosť etiky sociálnej práce? Ako vyučovací predmet samozrejme zostane pevnou súčasťou študijného programu. Otázka je, či sa stane aj oblasťou nášho vedeckého a výskumného záujmu. Už samotný fakt, že sme sa na tejto konferencii zišli znamená, že nás táto téma zaujíma, že o nej chceme hovoriť a predpokladám, že sa na to cítime aj kompetentní. Zostáva nám len dúfať, že nepotrvá ďalších osem rokov, kým sa v tejto oblasti niečo zmení.

Zoznam bibliografických odkazov

[1] GLUCHMAN a kol. 1999. *Reflexie o humánnosti a etike.* Prešov : FiF PU, 1999.

[2] LEVICKÁ, J. a kol. 2009. *Sociálna práca II*. Trnava : Oliva 2009.156 s. ISBN 978-80-89332-06-9.

[3] LEVICKÁ, J. (ed.) 2002. *Etika a sociálna práca.* Trnava : FZaSP TU, 2002 101 s. ISBN 80-88774-20-9.

[4] LEVICKÁ, K. 2010. *Interiorizácia profesijných etických princípov u študnetov sociálnej práce* [minimová časť dizertačnej práce]. Trnava: Trnavská univerzita, 2010. 60 s.

[5] MÁTEL, A. a kol. 2010. *Etika sociálnej práce.* Bratislava : Vysoká škola zdravotnícva asociálnej práce sv. Alžbety, 2010. 183 s. ISBN978-80-89271-85-6.

[6] MATULAYOVÁ, T. 2002. Miesto a úlohy etiky v študijnom odbore sociálna práca. In: LEVICKÁ, J. (ed.) *Etika a sociálna práca.* Trnava : FZaSP TU, 2002. ISBN 80-88774-20-9, s. 37-39.

[7] REMIŠOVÁ, A. (ed.) 2008. *Dejiny etického myslenia v Európe a USA*. Bratislava : Kalligram, 2008, 894 s. ISBN978-80-8101-103-0.

[8] www.ifsw.org

Kontakt

prof. PhDr. Jana Levická, PhD.

Katedra sociálnej práce

Fakulta zdravotníctva a sociálnej práce

Trnavská univerzita v Trnave

Univerzitné námestie 1

918 43 Trnava

E-mail: j.levicka@centrum.sk

Etika v systéme vysokoškolskej prípravy sociálnych pracovníkov

Ethics in the system of higher education of social workers

Katarína LEVICKÁ

Abstrakt

Jednou z požiadaviek na výkon profesionálnych sociálnych pracovníkov je, aby ich konanie bolo v súlade s Etickým kódexom sociálnej práce, s ktorým sa budúci sociálni pracovníci oboznamujú ešte počas vysokoškolskej prípravy. Mať vedomosť (v tomto prípade o obsahu etického kódexu) však automaticky neznamená, že sa poznanie premietne aj do individuálneho súboru morálnych noriem, ktorým jedinec disponuje. Autorka sa v príspevku venuje niektorým možnostiam rozvíjania nielen etického cítenia, ale aj etického zmýšľania u študentov sociálnej práce počas ich vysokoškolskej prípravy. V článku predstavuje vybrané modely etického rozhodovania, vďaka ktorým sa študenti môžu lepšie pripraviť na riešenie etických dilem, ktoré ich čakajú v praxi.

Kľúčové slová

Profesijná etika, sociálna práca, modely etického rozhodovania.

Abstract

One of the requirements for the job performance of professional social workers is that their actions will be in accordance with the Code of Ethics of Social Work, with which future social workers are acquainted even during their university training. Have knowledge (in this case have knowledge of a code of ethics) does not automatically mean that knowledge is also reflected in an individual set of moral standards, which an individual has. The author deals with some opportunities to develop not only an ethical sensibility, but also ethical thinking in social work students during their university training. The article presents some models of ethical decision-making, through which students can better prepare to deal with ethical dilemmas that await them in practice.

Key word

Professional ethics, social work, ethical decision-making models.

Úvod

Už počas prípravy na svoje budúce povolanie sa sociálni pracovníci stretávajú s profesijnou etikou svojej profesie. Úlohou pedagógov a tútorov je na jednej strane študentom predstaviť etický kódex profesie, a to nielen kódex platný v tej ktorej krajine, ale rovnako medzinárodné kódexy. Na strane druhej sa však od vzdelávateľov neočakáva len informatívne oboznámenie študentov s obsahom etického kódexu, ale tiež sprístupnenie základných etických teórií ako základu, na ktorom sa buduje profesionálna etika. Táto požiadavka o. i. znamená hľadať odpovede na otázky :

- Čo všetko má tvoriť obsah predmetu etika?
- Akým spôsobom realizovať výučbu etiky v študijných programoch sociálnych pracovníkov?
- Je vhodnejšie do študijného programu začleniť jeden, prípadne dva predmety zamerané výlučne na etiku, alebo skôr problematiku včleniť do rôznych predmetov?
- Do ktorého stupňa, či ročníka takéto premety začleniť?
- Aké metódy, či formy výučby etiky sú najefektívnejšie? (Levická, K. – Levická, J., 2010).

Pri hľadaní odpovedí na tieto ale aj ďalšie otázky musíme nutne uvažovať v dvoch rovinách:

- v rovine obsahu,
- v rovine formy.

Ak budeme uvažovať v prvej rovine, budeme riešiť, ktorý prístup k profesijnej etike zvolíme. Všeobecne sa za základné prístupy k profesijnej etike považujú: a) prístup založený na etike cností a b) prístup založený na pravidlách, princípoch (bližšie pozri napr. Levická, K. 2010). V prípade, že sa rozhodneme pre etiku cnosti, je potrebné nájsť odpoveď na otázku: Ako to urobiť, aby sme u študentov sociálnej práce počas ich štúdia rozvinuli také cnosti ako zdvorilosť, čestnosť, rešpekt k inému človeku, súcitu, či dôveryhodnosť? Bude nám na to stačiť prednáška, kde formou vysvetlenia jednotlivých cností sprístupníme študentom teoretické poznanie? Alebo sa lepšie výsledky dosiahnu ak súčasťou našej výučby bude diskusia na témy súvisiace s etikou cnosti a jej aplikáciou do sociálnej práce?

Etika cností je podľa nášho názoru predovšetkým o rozvoji dobrého charakteru a dobrého úsudku, ktorým má disponovať profesionál. Takto realizovanú výučbu etiky je podľa Statmana (1997 in Banks, 2001) možné nazvať morálnym vzdelávaním. Dôležitou súčasťou morálneho vzdelávania je, aby pri ňom boli využívané rolové modely, ktoré umožňujú aby študentom bol sprostredkovaný zážitok z procesu etického rozhodovania. Podľa Statmana (1997 citované podľa Banks, 2001, s. 53) netreba zabudnúť, že:

> *„Stať sa dobrou osobou nie je otázkou učenia alebo „aplikovania“ princípov, ale imitovania nejakých modelov. Učíme sa byť cnostnými rovnakým spôsobom, ako sa učíme tancovať, variť, hrať futbal – pozeraním na ľudí v týchto oblastiach a snahou robiť to isté.“*

Oproti tomu stojí etika založená na princípoch a pravidlách, kde z hľadiska možností poskytovaných študijným programom existuje reálne nebezpečenstvo, že výučba skĺzne k do prílišného dôrazu na osvojenie pravidiel a princípov. A to potom mení profesionálnu etiku viac na záležitosť učenia sa pravidlám, ako ich aplikácii do životnej reality klienta. V takomto

spôsobe výučby je len nedostatočný priestor pre nácvik procesu kritickej a zodpovednej reflexie situácie. Skúsený pedagóg, ktorého cieľom nie je len naučiť študentov pravidlám a princípom, ale sprostredkovať im porozumenie a rozvinúť zručnosť narábania s nimi, sa pravdepodobne tejto chyby nedopustí.

Oba prístupy, na cnostiach založený prístupy ako aj prístup založený na princípoch, predpokladajú, že študenti sa budú rozvíjať ako zruční, kritickí a reflexívni praktici. Statmana predpokladá, že práve kombináciou oboch môžeme dosiahnuť najefektívnejší výsledok. Využívanie rolovej výučby podľa neho napomáha zmeniť alebo rozvinúť ľudský charakter tak, ako to predpokladá profesijná obec .

Neustály nárast pravidiel a stupňujúci sa dôraz na špecifické kompetencie sociálnych pracovníkov konať určitým spôsobom, môžu vzdelávateľov viesť skôr smerom k technickému natrénovaniu si profesijných zručností, ako ku skutočnému rozvoju morálnej stránky osobnosti študenta.

Súhlasíme s názorom Statmana (podľa Banks, 2001), že aj keď akademické práce o profesijnej etike majú tendenciu zameriavať sa viac na vyjadrenie všeobecných etických princípov a ich používanie v racionálnom morálnom rozhodovaní, v prostredí pregraduálnej prípravy sociálnych pracovníkov je dôležité vytváranie a rozvoj určitých, konkrétnych charakterových vlastností, ktoré majú v rámci profesie hodnotu. Vyučovanie etiky je tak možné chápať aj ako proces, prostredníctvom ktorého sa zo študenta stáva určitý druh osoby, osoby, ktorá si zvnútornila konkrétne morálne hodnoty, princípy a pravidlá.

Ak budeme uvažovať o najvhodnejšej forme, predpokladá to, že si najskôr ujasníme ciele, ktoré chceme dosiahnuť a následne sa zameriame na spoznanie rôznych foriem výučby etiky.

Podľa Morelocka (1997) by výučba etiky zaradená v rámci pregraduálnej prípravy študentov sociálnej práce mala:

- obsahovať skúmanie a kritiku relevantných kódexov;
- stimulovať debaty založené na hypotetických scenároch;
- podporovať diskusiu o aktuálnej etike spojenú s príkladmi prípadov z praxe študentov alebo zážitkov z praxe;
- využiť expertov v etike na prezentovanie a zapojenie študentov do diskusie;
- poskytnúť možnosti skúmať etické otázky do hĺbky prostredníctvom písomnej práce.

Modely etického rozhodovania

Procesu rozhodovania sa venovali viacerí autori, pričom sa snažili určiť modely vhodné pre proces etického rozhodovania. Niektorí z nich zároveň tieto modeli vypracovali s

ohľadom na ich využitie v edukačnom procese počas pregraduálnej prípravy sociálnych pracovníkov. Spomenula by aspoň niektorých, napr. Reamer (1999) sa vo svojom modeli zameriava na to, aby študenti získali schopnosť identifikovať etické problémy v teoretickej I praktickej rovine, pričom jeho model kladie tiež dôraz na to, aby si študenti osvojili, že pri každom etickom probléme je potrebné skúmať dôvody za a proti každému konaniu. Na modeli, ktorý vypracovala Mattison (2000) je sympatické ako smeruje študentov k práci s detailmi prípadu, pričom sa sústreďuje aj na to, aby študenti uvažovali, aké „zisky" môžu z rozdielnych rozhodnutí sociálneho pracovníka vyplynúť pre klienta. Corey a kol. (2003) predstavili model etického rozhodovania, ktorý sa koncentruje na porozumenie procesu rozhodovania. Mne osobne sú sympatické najmä modely, ktoré vypracovali Congress (2000) a Dolgoff, Loewenberg, Harringtonová (2008), ktoré sa rozhodla na tomto mieste predstaviť bližšie.

Model rozhodovania ETHIC - Congress (2000)

Congress (2000) upozorňoval na fakt, že sociálni pracovníci, predovšetkým s ohľadom na malé množstvo času, v ktorom treba rozhodnutie spraviť, často robia rýchle rozhodnutia bez veľkého zvažovania. Aby teda bolo etické rozhodovanie rýchle a jednoduché a aplikované na rôzne etické dilemy, vytvoril pre sociálnu prácu model rozhodovania „ETHIC", ktorý má pomôcť sociálnym pracovníkom robiť etické rozhodnutia tak rýchlo a efektívne, ako je možné. Tento model obsahuje hodnoty sociálnej práce, etický kódex, kontext sociálnej práce. Originálny názov modelu vychádza z ľahko zapamätateľného akronymu „ETHIC". [18]

1. Preskúmať relevantné osobnostné, spoločenské, agentúrne, klientove a profesionálne hodnoty.
2. Rozmýšľať nad tým, ktoré etické štandardy etického kódexu NASW aplikovať, ako aj nad relevantnými zákonmi a rozhodnutiami
3. Hypotetizovať o možných následkoch rôznych rozhodnutí
4. Identifikovať, kto získa a kto stratí v pohľade záväzku sociálnej práce voči najviac zraniteľnému
5. Konzultovať so supervízorom a kolegami o etickej voľbe.

[18] Pôvodný názov modelu ETHIC je akronym, vytvorený zo začiatočných písmen jednotlivých krokov (E - Examine personal, professional, client, agency, societal values , T - Think about the applicable ethical standards, laws and legal precedents that apply , H - Hypothesize different decisions, their outcomes and the impact on relevant systems , I - Identify who will benefit and who will be harmed by these specific decisions keeping in mind the professional values and mission, C - Consult). Nakoľko jednotlivé body uvádzam v slovenskom preklade, pôvodné začiatočné písmená jednotlivých krokov sú v tomto texte nahradené číslovkami.

AD 1.) Sociálny pracovník, ktorý sa spolieha len na profesionálne hodnoty pravdepodobne nebude mať plné porozumenie pre použitie dôležitých kontextových otázok pri rozhodovaní. Dôležitým prvým krokom pre sociálneho pracovníka je zhodnotiť vlastné osobné hodnoty, ak chce predísť robeniu rozhodnutí založených skôr na vlastných osobných hodnotách, než na profesionálnych hodnotách. Ďalej je dôležité aj skúmanie klientových hodnôt, najmä u klientov z rozdielnej kultúry, ktorých hodnoty sa môžu líšiť od osobných a profesionálnych hodnôt mnohých tradičných sociálnych pracovníkov.

AD 2.) Sociálni pracovníci musia poznať dôležité zákony, ktoré môžu ovplyvniť etické dilemy, s ktorými sa stretávajú. Etika sociálnej práce je často rozdielna, ale často paralelná s právnymi úpravami. Aj keď sa právo a etika sociálnej práce zvyčajne zhodujú, môžu nastať aj situácie, keď sú v konflikte. Sociálny pracovník si musí uvedomovať, keď právo alebo iné regulácie môžu byť neetické.

AD 3.) Skúmanie možných výsledkov pomáha sociálnemu pracovníkovi rozhodnúť sa, ktorá alternatíva je pre danú etickú dilemu preferovaná.

AD 4.) Častejšie sa sociálni pracovníci musia rozhodnúť medzi dvoma zlými alternatívami, než medzi jednou, ktorá je jednoznačne správna a druhou, ktorá je jednoznačne zlá. Rozmýšľať nad tým, aké sú potenciálne zisky a straty pre jednotlivé strany zúčastnené na probléme je dôležité, najmä vtedy, ak sa zdá, že etický kódex podporuje kontradiktórne rozhodnutia.

AD 5.) Rozprávanie s inými kolegami, ktorí môžu navrhnúť alternatívy alebo prezentovať nové informácie môže byť veľmi nápomocné. Sociálny pracovník, ktorý má supervízora, by mal túto osobu použiť ako prvý zdroj pri etickom rozhodovaní. Niekedy môžu byť etické dilemy prezentované ako časť prípadovej konferencie a sociálny pracovník môže pomôcť agentúre vytvoriť etickú komisiu. Vytvorenie etickej komisie môže byť veľmi užitočné najmä v multidisciplinárnom tíme, v ktorom sociálny pracovník pracuje s inými profesionálmi, ktorí nemusia zdieľať hodnoty a etiku sociálnej práce.

Model rozhodovania podľa Loewenberga and Dolgoffa (1996)

Tento model, podobne ako model, ktorý popisujú Corey a kol., popisuje jednotlivé kroky, ktoré by sme v procese rozhodovania mali dodržať. Sú to:

- identifikovať problém a faktory, ktoré podporujú/udržiavajú problém;
- identifikovať všetky osoby, skupiny, organizácie zahrnuté do situácie;
- určiť, kto by mal byť zapojený do rozhodovania;

- identifikovať hodnoty v situácii – klientove, rodiny, pracovníka, profesionálne, skupiny, inštitucionálne, spoločnosti;
- identifikovať ciele, ktoré môžu vyriešiť alebo redukovať problém;
- identifikovať alternatívne intervencie na dosiahnutie týchto cieľov;
- hodnotiť efektívnosť každej z týchto alternatívnych stratégií;
- vybrať stratégiu;
- implementovať stratégiu;
- monitorovať implementáciu stratégie;
- zhodnotiť výsledky.

Neskôr (2008) Dolgoff, Loewenberg, Harringtonová predstavili model pre etické rozhodovanie, ktorý by mal používať tzv.:

1. Obrazovku etických pravidiel
2. následne, po jej vyčerpaní Obrazovku etických princípov.

Obrazovka etických pravidiel sa riadi nasledovným:

1. Preskúmať Etický kódex, aby sa zistilo, či je možné aplikovať niektoré z pravidiel kódexu.
2. Ak sa dá aplikovať jedno alebo viacero pravidiel kódexu, nasledovať ich.
3. Ak kódex neodkazuje na špecifický problém, alebo ak jeho viaceré pravidlá vytvárajú konfliktné vedenie, použiť Obrazovku etických princípov.

Obrazovka etických princípov predstavuje princípy, ktoré Loewenberg, Dolgoff a Harringtonová považujú za dôležité pre sociálnu prácu. Sú jednými z mála autorov, ktorí okrem zoznamu princípov stanovili aj ich určitú hierarchiu, resp. poradie, v ktorom majú byť princípy uprednostňované, v prípade, že sa dostanú do konfliktu. Toto poradie predstavuje práve Obrazovku etických princípov a je nasledovné:

1. princíp ochrany života
2. princíp rovnosti a nerovnosti
3. princíp autonómie a slobody
4. princíp najmenšej škody
5. princíp kvality života
6. princíp súkromia a dôvernosti
7. princíp pravdivosti a plného odhalenia.

Uvedené modely sa síce v jednotlivých krokoch presne nezhodujú, pre väčšinu je však typické, že sa sústreďujú na:

- identifikáciu problému;
- skúmanie etických kódexov či iných etických štandardov, ktoré môžu byť nápomocné pri etickom rozhodovaní;
- identifikáciu možných spôsobov konania, resp. riešenia situácie;
- zvažovanie potenciálnych ziskov a strát vyplývajúcich z konkrétnych spôsobov riešenia pre všetkých zúčastnených.

Záver

V mojom príspevku som sa zamerala na myšlienky, ktoré je vhodné zvážiť v súvislosti s výučbou etiky v programoch sociálna práca na vysokých školách. Cieľom príspevku nie je priniesť hĺbkovú analýzu tejto problematiky, ale skôr vytvoriť prostredie pre odbornú diskusiu o tejto oblasti prípravy budúcich sociálnych pracovníkov. Predstavila som niektoré vybrané modely etického rozhodovania, ktoré môžu byť inšpiráciou a užitočnou pomôckou pri výučbe etiky v sociálnej práci. Každý z predstavených modelov je niečím osobitý a zaujímavý a vytvára určite vhodný spôsob práce, prostredníctvom ktorej si môžu študenti dostatočne hlboko a kvalitne osvojiť schopnosti potrebné pre etické uvažovanie a etické rozhodovanie

Zoznam bibliografických odkazov

[1] BANKS, S. 2001. *Ethics and Values in Social Work.* 2nd Ed. New York : Palgrave Macmillan, 2001. 217 s. ISBN: 0-333-94798-3.

[2] CONGRESS, E.P. 2000. What social workers Should Know About Ethics: Understanding and Resolving Practice Dilemmas. *Advances in Social Work,* vol. 1, no. 1[|available on-line at: http://journals.iupui.edu/index.php/advancesinsocialwork/article/view/124/107]

[3] COREY, G. – COREY, M. – CALLANAN, P. 2003. *Issues and ethics in the helping professions.* 6th Ed. Pacific Grove, CA : Brooks/Cole/Thomson Learning, 2003. 510 s. ISBN: 0-534-35615-X.

[4] DOLGOFF, R. – LOEWENBERG, M. – HARRINGTON, D. 2008. *Ethical Decisions for Social Work Practice.* 8th Ed. Cengage Learning, 2008. 262 s. ISBN-13: 978-0-495-50633-1.

[5] LOWENBERG, F. – DOLGOFF, R. 1996. *Ethical decisions for social work practice.* 5th ed. Itasca, IL : Peacock Publishers, Inc.

[6] LEVICKÁ, K. 2010. *Interiorizácia profesijných etických princípov u študnetov sociálnej práce* [minimová časť dizertačnej práce]. Trnava : Trnavská univerzita, 2010. 60 s.

[7] LEVICKÁ, K. – LEVICKÁ, J. 2010. *Etické rozhodovanie ako súčasť vysokoškolskej prípravy sociálnych pracovníkov.* In KAPPL, M., SMUTEK, M., TRUHLÁŘOVÁ, Z. (Eds.) *Etika sociální práce.* Hradec Králové : Gaudeamus, 2010, s. 355-362.

[8] MATTISON, M. 2000. Ethical decision-making: The person in the process. In *Social Work*. ISSN: 1545-6846, Volume 45 (3), 201-212.

[9] MORELOCK, K.T. 1997. The search for virtue: Ethics teaching in MSW programs, *Journal of teaching in Social Work*, vol. 14, no. ½, pp. 69-87.

[10] REAMER,F. 1999. *Social Work Values and Ethics*. 2nd Ed. New York : Columbia University Press, 1999. 247 s. ISBN: 978-0-23-111391-5.

Kontakt

Mgr. Katarína Levická

Katedra sociálnej práce

Fakulta zdravotníctva a sociálnej práce

Trnavská univerzita v Trnave

Univerzitné námestie 1

918 43 Trnava

E-mail: klevicka@gmail.com

Fenomén morálnej imaginácie v oblasti sociálnej práce

The Phenomenon of Moral Imagination in the area of Social Work

Lucia LITVOVÁ

Abstrakt

Príspevok Fenomén morálnej imaginácie v oblasti sociálnej práce sa dotýka problematiky morálnej imaginácie ako moderného prvku v aplikovaných etikách. Základné chápanie imaginácie, jej zdroje a najčastejšie využitie nachádzame najmä v psychológií. Prostredníctvom ponímania imaginácie v psychológií a v psychoterapii sa prenesieme do filozofie a následne do etiky. Imaginácia, resp. citlivosť sa dotýka všetkých oblastí ľudských činností. Významnú pozíciu zastáva aj v oblasti sociálnej práce, kde je etika od samotných počiatkov jej neoddeliteľnou súčasťou. Imaginácia predstavuje zaujímavý, svojím spôsobom aj nový a neprebádaný prvok v oblasti aplikovaných etík na Slovensku. Našou úlohou bude rozpracovať jej základné charakteristiky, a tak ju priblížiť do povedomia našej spoločnosti.

Kľúčové slová

Imaginácia, imaginácia a etika, imaginárna sympatia, etika, aplikovaná etika, praktická etika, sociálna práca.

Abstract

Contribution The Phenomenon of Moral Imagination in the area of Social Work touches on issues Moral Imagination as a modern Element in Applied Ethics. Basic understanding of imagination its resources and its most common use which can be found mostly in psychology. By means of imagination understanding in psychology and psychotherapy we transfer into philosophy and ethics. Imagination, respectively sensitivity, affects all areas of human activities. Important position takes also in area of Social Work, where ethics is from the outset an integral part thereof. Moral Imagination represents an interesting as well as new and unexplored element in the area of Applied Ethics in Slovakia. Our task is to describe its basic characteristics and thus bring it into awareness of our society.

Keywords

Imagination, imagination and ethics, imaginary sympathy, ethics, applied ethics, practical ethics, social work.

Úvod

Etika ako filozofická disciplína je praktickou vedou o uplatňovaní lásky i múdrosti v konkrétnom živote. Ak sme etici, sme tak trochu aj psychológovia. Súčasná interdisciplinarita nás nepustí, a aj preto je dnes etika taká aktuálna a žiadaná. Globalizácia a postmoderná spoločnosť postavila vedľa seba rôzne etniká , odlišné mravné východiská a naše uvažovanie musí stáť v polaritách rozumu a citu. Neodmysliteľným prvkom myslenia je imaginácia a citlivosť. Spojením filozofie, psychoterapie, sociálnej práce a základných

poznatkov imaginácie v súčasnosti sa ocitáme na poli nových inšpirácií. Využitím imaginácií môžeme osloviť konflikty, spracovať ich v symbolickej rovine. Na tomto mieste sme ešte vo sfére bezpečia a kreativity ako nástroja tvorby nových možností riešenia. „Odhodením" symbolov však prechádzame do skutočnosti, ktorá už výraznou mierou pociťuje naše omyly či následky konaní a rozhodnutí, za ktoré sme práve v realite nútení niesť zodpovednosť.

V tom je naša budúcnosť – nielen intrapsychická, interpersonálna, no tiež správanie sa k svetu vôbec. Predkladáme nutnosť aplikácie morálnej imaginácie nielen v slovenskej filozofickej a etickej komunite, ale hlavne v každej sfére ľudskej činnosti, konania a rozhodovania sa. Prezentujeme ju ako prostriedok koordinácie a nástroj zmeny v riešení postupov v osobných, v pracovných vzťahoch, postupov a pokrokov vo vede a technike, ale i vízií celej spoločnosti a jej budúcnosti.

Aplikovaná etika a imaginácia v sociálnej práci

„Citlivosť v jednaní je milosrdenstvo v praxi."

Anthony de Mello

Aplikovaný etik vystupuje ako manažér, odborník v práci nielen s hmotnými či nehmotnými statkami, ale ide v každom prípade o prácu s ľuďmi a o ľuďoch. Na mieste teda ostáva umenie vcítiť sa, ale i predvídať. Základnú vybavenosť manažéra – či už aplikovaného etika alebo sociálneho pracovníka, tak musia dopĺňať taktiež poznatky z psychológie. Mal by disponovať schopnosťou absorbovať rôzne psychologické javy a špecifické situácie. Často javy, ktoré používa pri práci si neuvedomuje, a tiež ich nepomenúva. Súčasný stav nepredkladá teoretickú rozpracovanosť témy, a ani zložitosť otázky morálnej imaginácie / citlivosti na Slovensku. Situácia je taká, že pojem „imaginácia" sa používa v odbornej literatúre (najmä v psychológií , v psychoterapii), ale pojem „morálna imaginácia" je bežnou súčasťou práce aplikovaných etikov len krajinách USA a Kanady. Poznateľnosť imaginácie ako celku nám umožňuje, no z časti aj zľahčuje jej prenos a využitie v nám známej oblasti etiky. Práve jej hlbší opis a detailnejšie pochopenie má pomôcť nám „ne-psychológom" lepšie ju preklenúť do etickej praxe.

Aplikovaná etika má interdisciplinárnu povahu. „Pojem interdisciplinárny je tu chápaný jednoducho ako vzájomné pôsobenie medzi dvoma či viacerými disciplínami, pričom tento postup má variovať od jednoduchej výmeny názorov až po vzájomnú integráciu metodológií, koncepcií, procedúr, terminológií." (P. Fobel, In: Fobelová, D., 2005, s. 60). Synonymá a množstvo významov sú dokladom tiež o interdisciplinarite pojmu - imaginácia. Spojením psychológie a filozofie môžeme podať záver, že imaginácia pomáha dospieť prostredníctvom

významu skúsenosti a vedomostí k poznaniu, čo je podstatné k dosiahnutiu stavu, že môžu ľudia nájsť zmysel vo svete. V etike sa v praxi zobrazuje ako nástroj predvídania a citlivosti. O cite hovoríme ako o „osobitnej forme odrazu skutočnosti." „City sú determinované geneticky, no formujú sa pod vplyvom spoločnosti, majú nesmiernu úlohu v správaní človeka, v jeho praktickej a poznávacej činnosti." (viď Filozofický slovník). Vystupuje tu dôležitý fakt, že bez ľudských citov nikdy neexistovalo, neexistuje a nebude existovať ľudské hľadanie pravdy. „City majú významnú úlohu v regulácií činnosti ľudí, pretože sú signálmi jej úspešnosti či neúspešnosti, toho, či predmety a javy sa zhodujú alebo nezhodujú s potrebami a záujmami človeka." (viď Filozofický slovník). V praktickej aplikácií etiky sa fenomén imaginácie prezentuje práve prostredníctvom citu a citlivosti.

S citlivosťou sa stretávame už u Davida Huma. Humova etická koncepcia bola založená na morálke citu. Veľkú pozornosť venoval práve ľudským citom a v rámci nich morálnym citom. Jeho teória morálneho citu je charakteristická jednoznačnou dominanciou citu, ktorý bol určujúci pri rozhodovaní o tom, čo je správne a nesprávne. Cit a humánnosť je „základom všetkých sociálnych cností, čiže cností, ktoré tvoria veľmi podstatný základ celej ľudskej morálky." (Gluchman V., 1999, s. 52). Práve Humove filozofické témy obsahovali prístupy, ktoré „obohacovali mravný život jednotlivca o akceptáciu ľudských citov, ktoré považovali za významnú súčasť mravného úsilia jednotlivca o dosiahnutie šťastia a ich sebazdokonaľovanie. Mravné city považovali za kompatibilné s úsilím o dosiahnutie užitočnosti ľudského konania." (Gluchman V., 1999, s. 55). Teória morálneho citu vyústila do koncepcie utilitarizmu, no prepojenie nachádzame aj v etike sociálnych dôsledkov, v ktorej je – „vzťah k realite zachovaný najmä na úrovni analýzy vzťahov rozličných typov mravných subjektov k zovšeobecneným druhom morálnych problémov súčasnosti, napríklad problém ohrozenia životného prostredia, medziľudských vzťahov, nacionalizmu, nezamestnanosti, atď." (Gluchman V., 1999, s.56). Vytvára sa tu tak priestor pre mravné city a ich akceptáciu v etike – v jej praktickej orientácií. Filozofické ponímanie Humovej koncepcie morálneho citu rozvíja ďalej John Dewey. Fenomén morálnej citlivosti sa spája s morálnou vnímavosťou a následne i s morálnou predstavivosťou / imagináciou. Dewey hovorí: „Hypotézy majú cenu len pokiaľ je vďaka nim ľudský rozum vnímavejší k okolitému životu. V absolútne temporalizovanom intelektuálnom svete bude prehlbovanie tejto citlivosti pre akademickú disciplínu rovnako úctyhodným cieľom ako prispievanie k poznaniu. " (R. Rorty, 2006, s. 53). Citlivosť – jej využitie, tak stavia na úroveň poznania človeka. Človek je tvor mysliaci i cítiaci. Či chceme, alebo nie – konečný úsudok je zložený z racionálneho i emocionálneho posúdenia situácie.

Model etického myslenia a rozhodovania je postavený na morálnej citlivosti, morálnom úsudku, morálnom úmysle a morálnom správaní. Imagináciu tak chápeme ako proces myslenia, kde ďalej psychológovia, ale aj aplikovaný etici na čele s Patriciou Werhane, opisujú zloženie morálnej imaginácie / predstavivosti.

Jej stavbu tvoria štyri rozhodujúce procesy (Moberg, Seabright, 2000, s. 847):

1. morálna citlivosť,
2. morálny úsudok,
3. morálny zámer,
4. morálne správanie.

V nadväznosti na Davida Huma a Adama Smitha súčasnú koncepciu morálnej imaginácie Patricia Werhane podáva cez analýzu imaginácie. Je potrebné rozlišovať medzi tromi typmi morálnych predstáv (P. Werhane, In: Moberg J.D., Seabright A.M., 2000, s. 848):

I. reprodukčná imaginácia – uvedomenie si kontextu, schémy, opisu a možných morálnych konfliktov a dilem;

II. produktívna imaginácia – spočíva vo vylepšení schémy, vziať do úvahy nové možnosti v rámci situácie, problému;

III. tvorivá imaginácia – hovorí o schopnosti predstaviť si a realizovať možnosti, ktoré nie sú závislé na pôvodnom kontexte, je to projekt novej schémy, predstaviť si a hodnotiť nové možnosti riešenia a ich dôsledky.

V jednoduchej interpretácií ide o :

1. aktuálny opis situácie;
2. vylepšenie jeho schémy, produkcia nových možností riešenia situácie;
3. aplikáciu novo vytvorených možností, a ich následné hodnotenie.

Na tomto mieste je na významné zobraziť aj postoj pragmatistov. Pragmatisti tak na čele s R. Rortym hľadajú iba jednu odpoveď – užitočnosť : „Užitočn z hľadiska lepšej budúcnosti". Lepšej v tom zmysle, že v nej bude viac toho, čo považujeme za dobré a menej toho, čo považujeme za zlé. Podľa R. Rortyho morálny vývoj jednotlivca a morálny pokrok ľudského rodu ako celku súvisia : „s reklasifkovaním ľudského „Ja“ tak, aby vzťahy konštituujúce toto „Ja“ boli rozmanitejšie. Ideálnou hranicou rastu tejto rozmanitosti je „Ja“ obsiahnuté v kresťanských a budhistických opisoch svätosti - je to ideálne „Ja“, ktoré hlad a utrpenie každého človeka (ba dokonca každého zvieraťa) prežíva ako intenzívnu bolesť. Keby sa tento proces zavŕšil, termín "morálka" by z jazyka vypadol. Potom by totiž nebolo možné ani potrebné dávať do protikladu prirodzené a morálne konanie. Potom by sme všetci disponovali Kantovou "svätou vôľou", myslí si Rorty. Čím viac sa identifikujeme s tými, ktorým

pomáhame, čím viac ich spomíname, keď si rozprávame príbehy nášho vlastného „Ja“, čím viac je ich príbeh aj naším príbehom, tým menej vhodný je pojem "morálna povinnosť". (E. Gál, 2007 In: SME (Fórum). Postupne tak spejeme k otázke využitia a aplikovania morálnej citlivosti. Najlepšie preto bude uvažovať o morálnom pokroku ako o otázke zvyšovania citlivosti, prehlbovania schopnosti reagovať na potreby čoraz rozmanitejších ľudí a vecí. „Nemôžeme sa zamerať na "správne konanie", lebo nikdy nezistíme, či také bolo. No môžeme mať za cieľ čoraz väčšiu citlivosť na utrpenie, čoraz lepšie uspokojovanie čoraz rozmanitejších potrieb.“ (R. Rorty, 2006 , s. 40) . Morálny pokrok je faktom čoraz širšie vnímaného súcitu. Nemôže byť naším cieľom morálna dokonalosť, ale môže ním byť naša schopnosť zohľadňovať potreby viacerých ľudí než doteraz. Je pravda otázne či sa dokážeme skutočne vcítiť do potrieb ľudí.

Hovoríme o imaginácií, teda o citlivosti. Oba pojmy vystupujú ako synonymá, ktoré v aplikovanej etike prezentujú schopnosť predvídania, vcítenia sa do danej situácie, tvorbu nových, alebo lepších či správnejších postojov rozhodovania. Slovami R. Rortyho *„o akte imaginárnej sympatie“*. R. Rorty tento pojem zavádza ako schopnosť predstaviť si najideálnejšiu cestu riešenia, uvádza predstavu „dobrého života“. Otázky sociálnej práce a potrebu aplikácie etiky a jej prvkov do sféry činnosti sociálnych pracovníkov tak môžeme vysloviť myšlienkami Edmunda Burkeho, ktorý hovorí, že keby nebolo daru morálnej imaginácie sú z nás len „*barbari s chladným srdcom*.“ Na tomto mieste vyvstáva myšlienka prepojenosti sociálnej práce a aplikovanej etiky, keď hovoríme práve o ľudskej dôstojnosti. Morálnu imagináciu tak označíme ako silu etického vnímania, ako krok, ktorý vychádza z osobnej skúsenosti a momentálnej činnosti. Práve imaginácia nás informuje o dôstojnosti ľudskej prirodzenosti, a ktorá nás učí *„že sme viac ako nahá opica.*“ Morálna imaginácia neodmysliteľne patrí do diskurzu aplikovanej etiky v sociálnej práci, pretože umožňuje manažérom uchopiť mentálne modely, a tak ovplyvniť ich vnímanie a rozhodovanie. Imaginácia preto vystupuje ako kognitívny proces, ktorý zahŕňa dôraz na sociálny proces. Individuálna morálna predstavivosť obsahuje integráciu morálnej citlivosti so zreteľom na kolektív, na spoločenskú dynamiku. Morálne výsledky vychádzajú zo sociálnych procesov. Keďže morálna imaginácia v sebe zahŕňa zváženie sociálnych procesov, chápeme ju ako sociálny proces, a prezentujeme ako nástroj inštitucionálnej zmeny. Z toho vyplýva, že morálne imaginácie môžu vstúpiť do rôznych podôb etického rozhodovania. Všetko koniec koncov vyúsťuje do závažných geopolitických a sociálnych dôsledkov.

Záver

Morálna teória nám poskytuje primerané kritériá morálnych súdov, hodnotenia rozhodnutí a konania. Napriek svojej vedomosti o etických teóriách, aj inteligentní a rozumní ľudia robia mravné chyby. Tieto chyby nemožno pripísať nedostatku nevedomosti, ale často krát nedostatku morálnej predstavivosti – citlivosti.

Morálna imaginácia je stále viac vnímaná v rámci aplikovaných etík ako dôležitý nástroj implementácie etiky v spojitosti s tvorbou prípadových štúdií. Vystupuje ako hlavný prostriedok sebareflexie, je jednou z ciest ako byť morálne zodpovedný. Morálna imaginácia je o integrácií morálnej citlivosti do každého sociálneho procesu so zreteľom na jeho dynamiku. Cieľom je aplikovať morálnu imagináciu do riešenia vnútorných i vonkajších konfliktov, do vyhodnocovania prípadových štúdií, ale i využívať ju pri precvičovaní a osvojovaní morálnych požiadaviek a ako nástroj zdôvodňovania a objasňovania použiteľnosti noriem a princípov. Je nástrojom etického uvažovania a konania sociálneho pracovníka.

Zoznam bibliografických odkazov

[1] FOBELOVÁ, D. 2005. *Aplikované etiky v kontextoch súčasnosti*. Banská Bystrica : Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela, 2005. 113 s. ISNB 80-8083-141-6.

[2] GÁL, E. 2007. *Ten, čo odpratával zvyšky minulosti*. In: SME (Fórum), 23. júna 2007.

[3] GEREMEŠOVÁ, G. – BILASOVÁ, V. 2000. *Malý slovník filozofie*. Košice : Pezolt, 2000.

[4] GLUCHMAN, V. 1999. *Etika sociálnych dôsledkov v kontextoch jej kritiky*. Prešov 1999. 141s.

[5] HARGRAVE, T. J. 2009. Moral *Imagination, Collective Action, and the Achievement of Moral Outcomes.* In: Business Ethics Quarterly, 2009, Volume 10, Issue 4, s. 89. ISSN 1052-150X.

[6] MATOUŠEK, O. a kol. 2007. *Základy sociální práce.* Praha : Portal, 2007, 310 s. ISBN 978-80-7367-331-4.

[7] MOBERG J. D. – SEABRIGHT, A. M. 2000. *The Development of moral imagination.* In: Business Ethics Quarterly, 2000, Volume 10, Issue 4. ISSN 1052-150X. s. 845-884.

[8] OLŠOVSKÝ, J. 1999. *Slovník filosofických pojmů současnosti*. Praha : Erika 1999. 188 s. ISBN 80-7198045.

[9] RORTY, R. 2006. *Filozofické orchidey*. Bratislava : Kalligram, 2006. 265 s. ISBN 80-7149-830-0.

[10] WERHANE, P. H. 2008. *Mental models, moral imagination and systems thinking in the age of globalization.* Journal of Business Ethics, Vol. 78, 2008. s. 463-474.

Kontakt

Mgr. Lucia Litvová
Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici
Katedra etiky a aplikovanej etiky
Tajovského 51
974 01 Banská Bystrica
E-mail: litvova.lucia@fhv.umb.sk

Etické aspekty sociálnej práce s marginalizovanými rómskymi spoločenstvami[19]

Ethical aspects of social work with marginalized Roma communities

Tibor LORAN

Abstrakt

Príspevok v teoreticko – empirickej dimenzii na jednej strane deskriptívne poukazuje na všeobecne známe etické princípy sociálnej práce. Na druhej strane ich konfrontuje s doterajšou aplikačnou praxou a dosiahnutými výsledkami v riešení sociálno – ekonomickej degradácie marginalizovaných a exkludovaných rómskych spoločenstiev, existenčne žijúcich v segregovaných osadách, či mestských štvrtiach.

Kľúčové slová

Etické aspekty, princípy, marginalizácia, rómske spoločenstvá, aplikačná prax.

Abstract

The contribution, in theoretically – empirical dimension, descriptely points out the generallz known ethical principles of social work. On the other hand it confronts them with the existing application practice and with the results achieved in solving the socio/economic degradation of marginaliyed and excluded Roma communities existentially living in segregated settlements or urban districts.

Key words

Ethical aspects, principles, marginalization, Roma communities, application practice.

Je nepochybné, že každý jednotlivec je súčasťou nejakého spoločenstva. Jeho existencia v ľudskom spoločenstve je determinovaná závislosťou od príležitostí existovať v hlavnom spoločenskom prúde, interpersonálnych vzťahov so širším prostredím, miery individuálnych morálnych spôsobilostí a možností viesť kvalitný život v prospech seba samého a svojej rodiny. Túto závislú ľudskú existenciu chápeme tak, že každý ľudský život má jedinečnú,

[19] *Marginalizované rómske spoločenstvá* - chápeme ako reálno – explicitný stav sociálno – ekonomickej degradovanosti početne veľkých ľudských spoločenstiev, ktoré v našich podmienkach obvykle žijú v etnicky segregovaných, exkludovaných osídleniach (najčastejšie v osadách, či mestských štvrtiach, alebo unimobunkových getách) bez civilizačnej infraštruktúry (napríklad, vody, plynu, elektriny, bezbariérových pozemných komunikácií, atď.) a prístupu k štandardným civilizačným službám (napríklad, vzdelávacím, sociálnym, právnym, zdravotníckym, bankovým, atď.). Obvykle, tieto územne a sociálne ohraničené rurálne lokálne osídlenia v segregovanej podobe obývajú iba osoby, ktoré samé seba vnímajú ako Rómov, verbálne deklarujú svoju príslušnosť k rómskej minorite a rómskemu lokálnemu spoločenstvu (ktorého sú súčasťou) a osadovému prostrediu, v ktorom existenčne žijú a považujú ho za rómske. Jednotlivci vytvárajúci tieto spoločenstvá sú sociálne potrební a závislí na dávkach v hmotnej núdzi, majú nulový status na trhu práce, sú pologramotní až analfabetickí a ich zväčša sociálno-patologické správanie explicitne nesie znaky chudoby spôsobilostí. Vzhľadom na reálne potreby a problémy tohto spoločenstva, status v obciach a mestách, ide o špecifickú cieľovú skupinu všetkých foriem sociálnej a edukačnej práce, ktorá si vyžaduje, od sociálnych pracovníkov a vzdelávateľov, voči nej uplatňovať najmä špecifické inkluzívne sociálne intervencie.

neopakovateľnú a neodňateľnú najmä ľudskú hodnotu a dôstojnosť. V kontexte s touto myšlienkou a v zhode s Komenským (In Loran, 2009, s. 153) konštatujeme, že *„každý, ktorý sa narodil, narodil sa s hlavným cieľom, a to, aby bol* predovšetkým *človekom"*. A to bez ohľadu na jeho príslušnosť k etnickej majoritnej, či minoritnej kultúre, vierovyznanie, farbu pleti, politickú príslušnosti, alebo sociálny status, atď. Áno, zámerne poukazujeme na človečenstvo, ktoré, najmä v poslednom desaťročí, pociťujeme ako silne deficitný v mnohých prijatých a prijímaných politicko-exekutívnych rozhodnutiach, opatreniach, programoch a projektoch v praktickej národnej sociálnej politike v rámci uskutočňovaných reformných transformáciách. A to najmä vo vzťahu k sociálne slabším vrstvám spoločnosti, ako sú napríklad, seniori s nízkym dôchodcovským príjmom, osobám pracujúcich za minimálnu mzdu, alebo tých, ktorí síce pracujú, ale zamestnávateľ im niekoľko mesiacov nevypláca ani minimálnu mzdu, exkludovaným a marginalizovaným osobám s celoživotne nulovým statusom na národnom trhu práce. Osobám, ktoré existenčne žijú v hladových dolinách, pretože inú možnosť, resp. príležitosť nemajú. V koherencii s týmito konštatovaniami poukazujeme na to, že ak by človečenstvo nechýbalo v doterajších politicko-exekutívnych rozhodnutiach najmä vo vzťahu k sociálne potrebnej populácii obyvateľstva, určite by dnes nebola sociálna realita taká, aká je na našom území. Napríklad, existencia hladových dolín, dlhodobá nezamestnanosť početne veľkej časti produktívne schopného obyvateľstva, ktoré už existenčne žije v chudobe až biede, exklúzii, či marginalizácii s výraznou závislosťou na dávkach v hmotnej núdzi a špecifických sociálnych intervenciách od sociálnych pracovníkov, sa stali faktami a ukazovateľmi sociálnej reality. Na podporu nášho konštatovania môžeme uviesť niekoľko indikátorov zo správ o sociálnej situácii obyvateľstva Slovenskej republiky za obdobie rokov 2008 a 2009, ktoré poukazujú na existenciu deskripciou načrtnutých reálií. Napríklad: pokles reálneho hrubého domáceho produktu v roku 2009 o *„5,7%"* (správa…,2009, s. 6) oproti roku 2008, čo poukazuje na významný pokles výkonnosti ekonomiky. Oproti roku 2008, v roku 2009 výrazný nárast cenovej hladiny všetkých základných potravín a služieb zhruba o *„21,2 %"* (správa…,2009, s.6). To svedčí o tom, že cenová hladina potravín rástla rýchlejšie oproti reálnym mesačným príjmom zo závislej činnosti. Ďalej pokles produktivity práce a zamestnanosti, nárast miery nezamestnanosti na *„12,5%"* (správa…2009, s. 17), čo predstavuje zhruba 374 600 osôb a najmä dlhodobej nezamestnanosti od 1 do 2 rokov o *„6 900"* osôb (správa…2009, s.19, správa…2008, s.20) oproti roku 2008, viac ako 2 roky sa nezamestnanosť zvýšila o *„11 800"* osôb (správa…, 2009, s.18, správa…2008, s.20) a dovedna dlhodobo nezamestnaných viac ako jeden rok bolo *„165 100"* osôb (správa…, 2009 , s. 18). Uchádzači o zamestnanie evidovaní ako dlhodobo

nezamestnaní viac ako jeden rok sú zväčša osoby so základným vzdelaním a bez ukončeného základného vzdelania v počte *„115 119"* (správa…, 2009, s.23). Podľa nášho názoru je prirodzené, že načrtnuté sociálno-ekonomické reálie a mnohé ďalšie sa stali predmetom skúmania aj teoretickej a praktickej sociálnej práce a andragogiky chudobných. Sociálne intervencie, resp. často špecifické intervencie ako nástroje týchto teoreticko-empirických disciplín sú v procesoch ich poskytovania determinované aj etickými princípmi sociálnej práce najmä vo vzťahu k marginalizovaným a exkludovaným rómskym spoločenstvám. *„Preto si len veľmi ťažko vieme predstaviť tieto činnosti s absenciou etických súvislostí"* (Dávideková, 2009, s. 40). Pod pojmovou kategóriou etický princíp v sociálnej a andragogickej práci chápeme niečo ako morálny základ, morálne vedomie, hlavnú myšlienku, pravidlo na poznanie a konanie v našich prístupoch k špecifickému klientovi, či špecifickej cieľovej skupine existenčne žijúcej v segregovanej osade, či v inom osídlení.

Ak za obsahovo primárne v etickom princípe chápeme niečo v zmysle morálneho základu nášho poznania a konania, tak z tohto primárneho etického princípu môžeme odvodiť ďalšie subprincípy ako determinanty sociálnych intervencií poskytovaných marginalizovaným a exkludovaným rómskym klientom, ktorými by sme sa mali riadiť. Podľa nášho názoru ide o tieto subprincípy: 1. Ľudská dôstojnosť a humanistický prístup ku špecifickému klientovi. 2. Spravodlivosť a rovnosť príležitostí. 3.Čestnosť a svedomitosť. 4. Dobročinnosť. 5. Autonómnosť klienta. 6. Dôveryhodnosť sociálneho pracovníka, či sociálneho andragóga. 7.Preferencia sociálnej a individuálnej etiky v sociálnych službách. V tejto súvislosti potrebujeme ešte zdôrazniť, že *„morálne normy sú vytvárané človekom a hodnoty, ktoré sa stávajú prostredníctvom diskurzu ich sprostredkovaným vyargumentovaným obsahom, zodpovedajú schopnostiam a možnostiam* sociálneho pracovníka. *Funkčnosť morálnych noriem závisí od schopnosti* sociálneho pracovníka *porozumieť ich zmyslu, stotožniť sa s nimi natoľko, že sa stanú súčasťou jeho vlastných morálnych postojov* aj vo vzťahu k marginalizovaným rómskym spoločenstvám" (Hajduk, 2009, s. 67).

Záverom nášho príspevku si dovoľujeme prezentovať náš názorový návrh. Sme toho názoru, že vo vzťahu k marginalizovaným a exkludovaným rómskym spoločenstvám, by sme mali preferovať uplatňovanie novej formy praktickej sociálnej práce a to inkluzívno – edukatívnej sociálnej práce, ktorú môžeme označiť ako špecifickú formu nášho odborného pôsobenia. Išlo by o formu práce, ktorá by sa mohla stať mostom pre napomáhanie a to zabezpečovať dotknutej populácii obyvateľstva ich sociálnu bezpečnosť, sociálnu gramotnosť a sociálnu spravodlivosť. Tú sociálnu spravodlivosť, ktorá predstavuje *„základnú mravnú kategóriu"* (Vanková, 2009, s.29) a často determinuje postoje aj mnohých sociálnych

pracovníkov vo vzťahu k exkludovaným Rómom z osád. A to napriek tomu, že pojem sociálnu spravodlivosť chápeme ako mravnú kategóriu implantovanú do princípov, ktoré podľa Mátela (2010, s. 65) najčastejšie vyjadrujú: *„1.Čeliť negatívnej diskriminácii…2.Uznať rôznorodosť…3.Spravodlivo distribuovať zdroje…4.Čeliť nespravodlivej politike a praktikám…5.Solidárne pracovať"*. V kontexte s predtým povedaným konštatujeme, že doterajšia aplikačná prax mnohých politicko-exekutívnych opatrení poukazuje na to, že bez poskytovania špecifických inkluzívno – edukatívnych sociálnych intervencií marginalizovaným Rómom a uplatňovania špecifických prístupov a Mátelových etických princípov vo vzťahu k nim, nie je možné predmetnú populáciu inkluzovať do žiaducich štruktúr spoločnosti a na trhu práce. A toto, v zmysle Komenského, všetci, ktorí sa narodili, narodili sa s tým hlavným cieľom, aby boli ľuďmi, môžeme uskutočňovať a dosiahnuť iba vtedy, ak väčšia časť z nás dokáže prehodnotiť svoje doterajšie prístupy a postupy najmä vo vzťahu k exkludovaným a marginalizovaným objektom nášho pôsobenia.

Zoznam bibliografických odkazov

[1] DÁVIDEKOVÁ, M. 2009. Hodnoty, etika a sociálne cítenie v sociálnej práci. In *Základy sociálnej práce.* Brno: MSD, 2009. 282 s. ISBN 978-80-7392-109-5.

[2] HAJDUK, Ľ. 2009. *Filozofia spravodlivosti.* Bratislava: Štátny pedagogický ústav, 2009. 140 s. ISBN 978-80-89225-49-1.

[3] KOLEKTÍV AUTOROV. 2009. *Správa o sociálnej situácii obyvateľstva Slovenskej republiky za rok 2009.* Vládny dokument. Bratislava: Ministerstvo práce, sociálnych vecí a rodiny SR, 2009, 104 s. Bez ISBN.

[4] KOLEKTÍV AUTOROV. 2008. *Správa o sociálnej situácii obyvateľstva Slovenskej republiky.* Vládny dokument. Bratislava: Ministerstvo práce, sociálnych vecí a rodiny SR, 2008, 145 s. Bez ISBN,

[5] KRAUS, J. 2008. *Slovník cudzích slov (akademický).* Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 2008, 1054 s. ISBN 978-80-10-01425-5.

[6] LORAN, T. 2009. *Paradigma kreovania ľudského kapitálu Rómov.* Bratislava: ŠPÚ, 2009, 170 s. ISBN 978-80-89225-56-9.

[7] MÁTEL, A. a kol. *Etika sociálnej práce.* Bratislava: Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety, 2010, 183 s. ISBN 978-80-89271-85-6.

[8] MOJTOVÁ, M. a kol. 2008. *Vybrané kapitoly z etiky pre študentov zdravotníckych a sociálnych odborov.* Bratislava: Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety, 2008, 125 s. ISBN 978-80-89271-40-5.

[9] VANKOVÁ, K. 2009. Sociálna spravodlivosť verzus edukácia v školskom systéme na území Slovenska. In *Pedagogicko-psychologické a interkultúrne aspekty práce učiteľov žiakov z odlišného sociokultúrneho prostredia* (Ed.: R. Rosinský). Nitra: UKF:FSV a Z, 2009, s.29-50. ISBN 978-80-8094-589-3.

Kontakt

Doc. PhDr. Tibor Loran, PhD.
Katedra sociálnej práce VŠZ a SP sv. Alžbety
Námestie 1. mája
810 00 Bratislava
E-mail: loran@stonline.sk

Aplikovaná etika v probácii a mediácii v trestných veciach[20]

Applied Ethics in probation and mediation in criminal matters

Martin LULEI, Zuzana MALIŠKOVÁ

Abstrakt

Príspevok sa zameriava na charakteristiku a základné informácie o projekte Univerzitnej Grantovej Agentúry UKF v Nitre s názvom „Tvorba, implementácia a evaluácia etického kódexu probačných a mediačných úradníkov v Slovenskej republike“. Zároveň zdôrazňuje potrebu etického kódexu v práci probačného a mediačného úradníka ako nástroja etického rozhodovania v sociálnej práci.

Kľúčové slová

Etický kódex. Etické rozhodovanie. Mediácia. Probácia.

Abstract

Paper focuses on the charasteristics and basic information about the project of the Grant Agency of the University in Nitra, entitled „Design, implementation and evaluation of an ethical code of probation and mediation officers in the Slovak Republic“. It also stresses the need for a code of ethics in the work of probation and mediation officers as a tool for ethical decision making in social work.

Key words

Code of ethics. Ethical decision making. Mediation. Probation.

Jednou z priorít Ministerstva spravodlivosti Slovenskej republiky (MS SR) v roku 2003 bola príprava zákona o probačných a mediačných úradníkoch. Prijatie zákona o probačných a mediačných úradníkoch predpokladalo aj uznesenie vlády SR č. 1328 z 11. decembra 2002 k Prioritným úlohám vlády SR vyplývajúcich z Pravidelnej správy Európskej komisie o pripravenosti SR na členstvo v Európskej únii z 9. októbra 2002. Splnením tejto požiadavky upravil výkon probácie a mediácie vo veciach, ktoré sa prejednávajú v trestnom konaní, zákon č. 550/2003 Z. z. o probačných a mediačných úradníkoch. Na účely tohto zákona vykonávajú probáciu a mediáciu v trestných veciach probační a mediační úradníci, ktorí sú v štátnozamestnaneckom pomere a ich služobným úradom je súd. Zákon č. 549/2003 Z. z. o súdnych úradníkoch ustanovuje v § 2, že probační a mediační úradníci sú podobne ako vyšší súdni úradníci a súdni tajomníci súdnymi úradníkmi. Koncepčne a metodicky riadi

[20] Príspevok vznikol v rámci riešenia projektu UGA VIII/8/2009 - Vytvorenie, implementácia a evaluácia etického kódexu probačných a mediačných úradníkov v SR - zástupca vedúceho projektu.

a usmerňuje výkon probácie a mediácie MS SR, ktorého poradným orgánom je Rada pre probáciu a mediáciu zložená zo sudcov, prokurátorov, probačných a mediačných úradníkov, zástupcov orgánov štátnej správy a odborníkov z teórie a praxe, kde je zastúpená i profesijná skupina sociálnej práce (funkčnosť a efektivita návrhov a aktivít tejto rady je diskutabilná pozn. a.). Prehľadnú schému organizačného riadenia výkonu probácie štátnymi orgánmi uvádzame v Obrázku 1. Samostatné oddelenie probácie a mediácie MS SR bolo v rámci reorganizácie v roku 2010 zrušené ako samostatný útvar sekcie trestného práva. Po stránke pracovných činností bolo organizačne začlenené do odboru dohľadu nad trestným súdnictvom a milostí. Znamená to, že plnenie úloh v tejto oblasti vykonáva niektorý zo štátnych radcov pracujúcich v odbore dohľadu nad trestným súdnictvom a milostí.

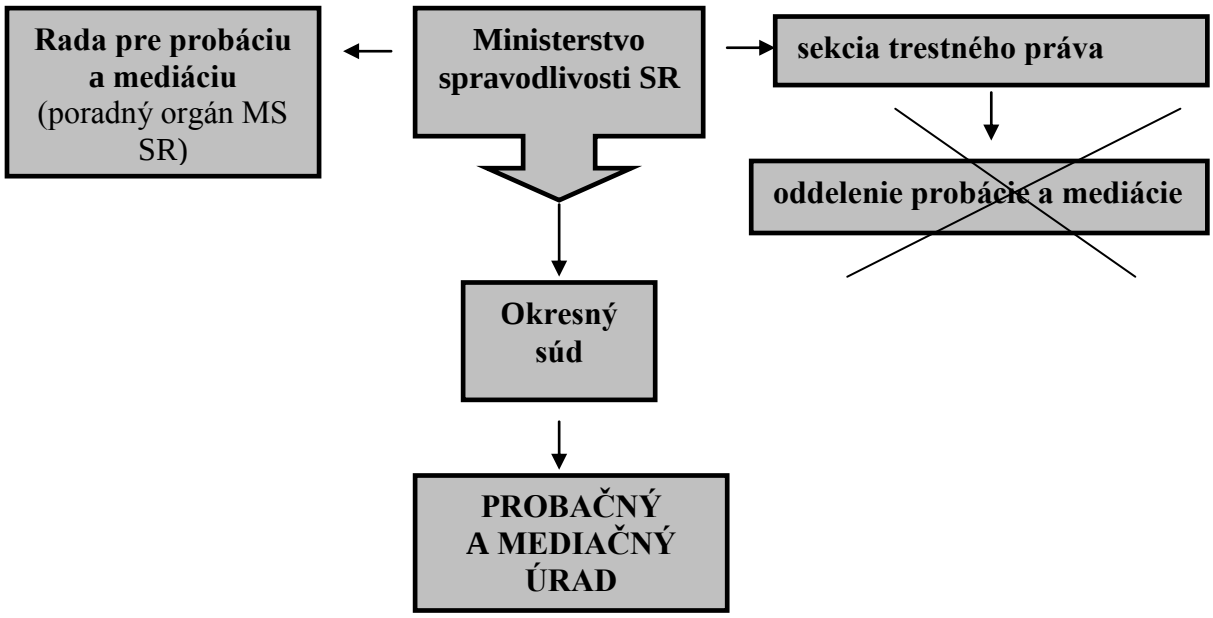

Obrázok č.1 Organizačná schéma probácie v SR

U nás sa s termínom probácia konfrontujeme pri realizácii pilotného projektu probácie a mediácie v trestných veciach od roku 2002. O rok neskôr prichádza už spomenutá samostatná právna norma, ktorá ustanovuje vykonávateľov probačnej činnosti – probačných a mediačných úradníkov na okresných súdoch a právne upravuje probáciu ako:

1. „organizovanie a výkon dohľadu nad obvineným, obžalovaným alebo odsúdeným,
2. kontrolu výkonu trestu nespojeného s odňatím slobody, vrátane uloženej povinnosti alebo obmedzenia,
3. dohľad nad správaním obvineného v priebehu skúšobnej doby pri podmienečnom prepustení z výkonu trestu odňatia slobody,

4. napomáhanie obvinenému k tomu, aby viedol riadny život a vyhovel podmienkam, ktoré mu boli uložené rozhodnutím prokurátora alebo súdu v trestnom konaní“ (Zákon č. 550, 2003, § 2).

Uvedená právna úprava precizuje i cieľové skupiny klientov (podmienečne prepustení[21], podmienečne odsúdení, klienti v probačnom dohľade) reprezentujúcich marginálnu skupinu spoločnosti, ktorá porušila zákon a vyžaduje špecifický prístup k „vedeniu života bez trestných činov“. Samozrejmosťou špecifického prístupu profesionálnej pomoci cieľovým skupinám klientov probácie sú rôzne aspekty (právne, psychosociálne, ekonomické). V širšom slova zmysle probáciu chápeme ako kontinuálny proces profesionálnej pomoci a kontroly s individuálnym prístupom ku klientovi zahrňujúci právne, psychosociálne a ekonomické aspekty s cieľom „vedenia života bez trestných činov“. Davies (2000, s. 270) uvádza, že je množstvo variácií v detailoch formy probácie v rozličných právnych systémoch, ale vo všetkých môžeme vyčleniť tri nasledovné podstatné prvky:

1. príkaz súdu obsahujúci požiadavky, ktorým musí páchateľ vyhovieť,
2. pravidelný kontakt s probačným pracovníkom,
3. zabránenie ďalšiemu potrestaniu za spáchaný čin vtedy, ak je plnenie požiadaviek uložených súdom uspokojivé.

Výkon probácie je však nevyhnutné profesionalizovať. Čipkár (2003) sa domnieva, že profesionalizmus bude ochudobnený, ak sa bude redukovať len na súhrn profesionálnych vedomostí a návykov. Skutočný profesionalizmus nevyhnutne zahŕňa určitú mravnú a morálnu dominantu, ktorá sa realizuje v profesionálnej povinnosti, v čo najsvedomitejšom vzťahu k otázke profesionálnej cti a vo vysokej miere profesionálnej zodpovednosti. Vo všeobecnosti by sme mohli povedať, že profesionálna zodpovednosť probačného a mediačného pracovníka ako aj ideál profesie, ktorý je komplexom nielen dobrých vlastností probačného a mediačného úradníka, ale predovšetkým ich integrácie do každodenného konania probačného a mediačného úradníka, sú zakotvené v etickom kódexe. Etický kódex v práci probačných a mediačných úradníkov je nevyhnutnosť, ktorá zabezpečuje ako ochranu klienta a spoločnosti, tak i statusu tohto povolania. V širšom kontexte zároveň prezentuje atribúty profesionálneho prístupu voči klientovi a etickú zodpovednosť ako k samotnému klientovi, tak i kolegom, zamestnávateľovi a spoločnosti.

[21] Ako ekvivalent pojmu podmienečného prepustenia je v zahraničnej odbornej literatúre používaný termín parola. Parolu chápeme ako „právny termín označujúci formu podmienečného prepustenia, ktorá umožňuje niektorým odsúdeným vykonať časť trestu mimo väzenia, pričom neoddeliteľnou súčasťou je povinnosť spolupráce s probačným pracovníkom“ (Jedlička et al., 2004, s. 447).

Súčasnú etapu vývoja probačnej a mediačnej služby na Slovensku možno len ťažko označiť prívlastkom uspokojivá. Chronicky opakovaným argumentom týkajúcim sa ospravedlnenia súčasného stavu probačnej a mediačnej služby je krátka existencia tohto inštitútu v našich podmienkach. Tento argument však nemožno akceptovať, o čom svedčia i výstupy z konferencie STARR, ktorá sa konala 28.-30. apríla 2010 na Univerzite v Cambridge. V štátoch, kde sa etabloval inštitút probácie a mediácie v trestných veciach v porovnateľnom časovom horizonte ako u nás, sa v súčasnosti realizuje široká paleta konkrétnych projektov a opatrení, smerujúcich k praktickému zefektívneniu tohto inštitútu. Problémy, ktoré sme prezentovali na niekoľkých vedeckých podujatiach v súvislosti s probáciou a mediáciou v trestných veciach môžeme zhrnúť do nasledovných fokusových oblastí:

- nedostatočný počet probačných a mediačných úradníkov pôsobiacich na okresných súdoch a absencia probačných asistentov,
- absencia štandardov probačnej praxe a etického kódexu,
- rozporuplné prístupy v praxi probačnej a mediačnej služby a nerešpektovanie paradigmy výskumom riadenej praxe a zásady „lege artis“,
- systematické a dlhodobé zlyhávanie riadiacich orgánov a vzdelávacích inštitúcií probačnej a mediačnej služby.

Keď uvedené oblasti reflektujeme cez prizmu všeobecnej systémovej teórie a jeho základného princípu („celok je viac ako sumár jeho častí“), tak súčasná existencia tohto inštitútu nápadne vnucuje konštatovanie, že probácia a mediácia v trestných veciach u nás existuje, ale stagnuje alebo prinajmenšom nereflektuje najnovšie výskumné a vedecké poznatky.[22]

Každodenné situácie stavajú probačných a mediačných úradníkov pred rozhodovanie, ktoré sa viac či menej priamym spôsobom dotýka človeka a preto v sebe nesie etický rozmer. K snahe probačných a mediačných úradníkov o etickú prax im môžu napomôcť návody etického rozhodovania, zvlášť v situáciách, v ktorých nie je jasné, ktorá alternatíva konania je tá „správna“. Takýmto vodidlami etickej praxe môžu byť etické teórie, modely etického rozhodovania, či práve etický kódex.

V roku 2009 sme z dôvodu absencie etického kódexu v tejto „profesii“ v rámci inštitucionálneho projektu Univerzitnej Grantovej Agentúry spracovali projekt s názvom Tvorba, implementácia a evaluácia etického kódexu probačných a mediačných úradníkov

[22] Tu považujeme za dôležité zdôrazniť regionálne rozdiely jednotlivých okresných súdov.

v Slovenskej republike a vytvorili pracovnú skupinu, v ktorej sú zastúpené nasledovné organizácie:

- Katedra sociálnej práce a sociálnych vied UKF a rektorát UKF v Nitre,
- Ministerstvo spravodlivosti SR (oddelenie probácie a mediácie),
- Glasgow School of Social Work,
- Probačný a mediačný úrad okresného súdu NR.

Vedecký projekt „Tvorba, implementácia a evaluácia etického kódexu probačných a mediačných úradníkov SR“ je úzko prepojený s praktickým výkonom probácie a mediácie na okresných súdoch. Novovytvorený regulačný etický kódex probačných a mediačných úradníkov, ktorý je hlavným cieľom projektu, bude mať vplyv na kvalitu realizácie probácie a mediácie v trestných veciach v SR. Regulačný etický kódex, ako súbor detailne rozpracovaných pravidiel riadenia profesionálneho správania, slúži aj ako podklad pre riešenie sťažností. Pravidlá sa presadzujú prostredníctvom systému monitorovania a aplikáciou sankcií za nedodržanie etického kódexu (Luknič, 1994, s. 198). Realizácia projektu je rozdelená na nasledovné fázy:

1. TVORBA etického kódexu probačných a mediačných úradníkov v SR

Etapy tvorby etického kódexu probačných a mediačných úradníkov v SR:

I. Workshop pracovného tímu a stanovenie konkrétnych strategických postupov vedúcich k naplneniu cieľov projektu.

II. Obsahová analýza a štúdium už existujúcich etických kódexov probačných služieb využívaných v štátoch EU.

III. Deskriptívny prieskum názorov zahraničných expertov na potreby jednotlivých položiek etického kódexu probačných a mediačných úradníkov v SR, jeho analýza, interpretácia a závery.

IV. Návrh etického kódexu, ktorého východiskom bude prieskumná sonda zahraničných expertov a tímová práca pracovnej skupiny a jeho pripomienkovanie zo strany jednotlivých členov pracovnej skupiny.

V. Úprava návrhu na základe pripomienok a jeho záverečné spracovanie v elektronickej forme.

2. IMPLEMENTÁCIA etického kódexu probačných a mediačných úradníkov v SR do praxe

I. Distribúcia etického kódexu prostredníctvom elektronickej pošty všetkým probačným a mediačným úradníkom v SR na pripomienkovanie.

II. Organizácia workshopu na tému „etický kódex probačných a mediačných úradníkov v SR“ s cieľom diskusie pracovného tímu, akademickej odbornej verejnosti a probačných a mediačných úradníkov z praxe, vyhodnotenie workshopu a jeho záverov.

III. Vyhodnotenie a úprava kódexu na základe pripomienok a jeho záverečná úprava v elektronickej forme.

IV. Grafický návrh a tlač etického kódexu pre probačných a mediačných úradníkov v SR s odborným komentárom v minimálnom rozsahu 20 strán.

V. Publikovanie etického kódexu v odborných časopisoch so zameraním na trestnú justíciu a probačnú prax v SR.

3. EVALUÁCIA etického kódexu probačných a mediačných úradníkov v SR

I. Zisťovanie sporných a problematických oblastí etického kódexu v praxi na základe spätnej väzby probačných a mediačných úradníkov v SR.

II. Zakomponovanie potrebných zmien do etického kódexu v súvislosti s efektívnou aplikáciou etického kódexu v praxi. Záverečná správa z realizácie projektu a publikovanie jej vybraných aspektov v odbornej literatúre.

Normy a kódexy sú dôležité v každej profesii, ale byť dobrým probačným a mediačným úradníkom, neznamená len nasledovanie súboru pravidiel. Sme názoru, že probačný a mediačný úradník sa stáva dobrým probačným a mediačným úradníkom a profesionálom, pokiaľ sám reflektuje na normy a zásady, ktoré mu etický kódex ponúka, snaží sa ich pochopiť, vtiahnuť do svojho vnútorného sveta a nechať sa nimi viesť pri výkone svojej práce. Nie prijímanie kódexu ako vonkajšieho normatívu, ale jeho prebratie za svoj vlastný normatív je výzvou pre probačných a mediačných úradníkov. Preto, aby sa probační a mediační úradníci ako profesionáli mohli rozvíjať a skvalitniť svoju prácu, mali by poznať a osvojiť si svoj etický kódex.

Pri tvorbe tohto príspevku sme aktívne diskutovali i o tom, či status probačných a mediačných úradníkov je možné z vedeckého hľadiska označiť za profesiu alebo semi-profesiu. Podľa Lúkášovej-Kantorkovej (2003) sú semiprofesie vykonávané vo veľkých byrokratických organizáciách s hierarchickou štruktúrou na čele s administratívnou autoritou, majú veľký počet členov, značný podiel žien, vyžadujú nižšie vzdelanie s kratšou dobou prípravy a majú nižší legitímny status. Zatiaľ čo Greenwood (1954 In Matoušek a kol., 2003, s. 39) za základné vlastnosti profesie považuje systematickú teóriu, autoritu uznávanú klientom a spoločnosťou, kultúru profesie a etický kódex, Krsková (1994) za základné znaky a črty profesie považuje: rozsiahlu prípravu, intelektuálny komponent

obsiahnutý v príprave, existenčnú dôležitosť služieb odborníkov, vytváranie profesijných organizácií, autonómne rozhodovanie odborníkov a službu hodnotám.

Záver

Probácia a mediácia v trestných veciach je inštitútom, ktorý by sa mal rozvíjať v súlade s najnovšími vedeckými poznatkami. Súčasná absencia štandardov probačnej praxe ako i etického kódexu prispieva k nejednotným prístupom v praxi, čo sa obzvlášť v oblasti probácie reflektuje ako rizikový faktor vo vzťahu k recidíve trestnej činnosti. Cieľom tohto príspevku bolo prezentovať základné informácie o projekte smerujúcom k tvorbe etického kódexu uplatňovanom v praxi probačných a mediačných úradníkov.

Zoznam bibliografických odkazov

[1] ČIPKÁR, Ján. 3003. *Profesijná etika právnika*. Košice : UPJŠ, 2003. 171 s. ISBN 80-7097-355-2.

[2] DAVIES, Martin. 2000. *The Blackwell Encyclopaedia of Social Work*. Oxford : Blackwell Publishing, 2000. 412 s. ISBN 0-631-21451-8.

[3] JEDLIČKA, Richard a kol. 2004. *Děti a mládež v obtížných životních situacích*. Praha : Themis, 2004. 478 s. ISBN 80-7312-038-0.

[4] KRSKOVÁ, Alexandra. 2004. *Etika právnického povolania*. Bratislava : UK, 2004. 131 s. ISBN 80-7160-065-2.

[5] LUKÁŠOVÁ-KANTORKOVÁ, Hana. 2003. *Učitelská profese v primárním vzdělávání a pedagogická příprava učitelů (teorie, výzkum, praxe).* Ostrava : OU, 2003. 302 s. ISBN 80-70-42-272-6.

[6] LULEI, Martin, MALIŠKOVÁ, Zuzana. 2010. Tvorba, implementácia a evaluácia etického kódexu probačných a mediačných úradníkov v Slovenskej republike. In *2. Česko-slovenská konference doktorandů oborů pomáhajících profesí*. Ostrava : Ostravská univerzita, 2010. s. 219-227. ISBN 978-80-7368-782-3.

[7] LUKNIČ, Arnold. 1994. *Štvrtý rozmer podnikania - etika*. Bratislava : SAP, 1994. 344 s. ISBN 80-85665-30-1.

[8] MATOUŠEK, Oldřich. a kol. 2003. *Metody a řízení sociální práce*. Praha : Portál, 2003. 380 s. ISBN 80-7178-548-2.

[9] ZÁKON č. 549/2003 Z. z. *o súdnych úradníkoch v znení neskorších zmien a doplnkov.*

[10] ZÁKON č. 550/2003 Z. z. *o probačných a mediačných úradníkoch v znení neskorších zmien a doplnkov.*

Kontakt

PhDr. Martin Lulei, PhD.

Mgr. Zuzana Mališková, PhD.

Katedra sociálnej práce a sociálnych vied UKF

Kraskova 1, 949 01 Nitra

E-mail: mlulei@ukf.sk, zuzana.maliskova@ukf.sk

Rodina s dieťaťom postihnutým autizmom

Family with a child with autism

Janka MARKOVÁ

Abstrakt

Autizmus je pervazívna vývinová porucha s multifaktoriálnymi príčinami. Zasahuje celkový vývin dieťaťa a ovplyvňuje možnosti jeho výchovy, vzdelávania a socializácie. Napriek spoločným charakteristickým rysom je spektrum autistickej poruchy veľmi heterogénne a preto aj potreby rodín s týmto postihnutím sú veľmi variabilné. Predkladaný príspevok sa zaoberá problematikou rodín s dieťaťom postihnutým autizmom, etickým prístupom špeciálnych pedagógov cez špeciálno-pedagogickú pomoc v špeciálnych základných školách. V roku 2008/2009 sme robili výskum, ktorého cieľom bolo pozorovať, popísať, analyzovať a porovnávať rôzne činitele, ktoré ovplyvňujú výsledky edukácie u žiakov s autizmom na špeciálnych základných školách v Žilinskom kraji. Výskumom sme sledovali výber najčastejšie používaných metód a foriem, pomocou ktorých špeciálni pedagógovia pomáhajú využiť všetky nadobudnuté vedomosti, zručnosti a návyky žiaka s autizmom k tomu, aby prežil život čo najhodnotnejšej kvality. Presvedčili sme sa, že autizmus je možné výrazne ovplyvniť špeciálno-pedagogickými metódami a prístupmi, ktoré je potrebné pre každé dieťa s autizmom uplatňovať prísne individuálne.

Kľúčové slová

autizmus, rodina, etika, špeciálno-pedagogické metódy, socializácia, komunikácia, vizualizácia, narušená sociálna interakcia.

Abstrakt

Autism is a pervasive developmental disorder with multifactorial causes. It interferes with the overall development of the child and it affects its education, training and socialization. Despite the common characteristics the spectrum of autistic disorders is very heterogeneous and therefore the needs of families with these disabilities are very variable. The article deals with families with a child with autism, ethical approach of special teachers through special educational support in special schools. We conducted in 2008/2009 a research, which aimed to observe, describe, analyze and compare the various factors which affect the results of education of students with autism in special schools in Žilina region. In the research we have followed selection of most frequently used methods and forms by which special educators help utilize all the acquired knowledge, skills and habits of the pupil with autism to live the most valuable quality of life. We have seen that autism can be significantly affected the specific pedagogical methods and approaches. Selection of these for every child with autism to apply is strictly individual.

Keywords

Autism, family, ethics, special pedagogical methods, socialization, communication, visualization, impaired social interaction.

Prof. Rudolf Jedlička hovorí: *„Nie je ťažké milovať dieťa zdravé a krásne, avšak len veľká láska sa dokáže skloniť, k dieťaťu postihnutému.“*

Keď sa narodí dieťa s postihnutím, rodina sa ocitne v situácii, ktorú nečakala, ktorú nepozná, ktorú nezavinila. Veľmi záleží na tom ako sa s danou situáciou rodina a jej okolie vyrovná. Pre postihnuté dieťa, pre jeho ďalší vývoj je reakcia a prístup rodiny a najbližšieho okolia veľmi dôležitá. Autizmus je pervazívna vývinová porucha s multifaktoriálnymi príčinami. Zasahuje celkový vývin dieťaťa a ovplyvňuje možnosti jeho výchovy, vzdelávania a socializácie. Napriek spoločným charakteristickým rysom je spektrum autistickej poruchy veľmi heterogénne a preto aj potreby rodín s týmto postihnutím sú veľmi variabilné. Všetky rodiny v ktorých sa narodí postihnuté dieťa majú potrebu pozitívneho vývoja ich dieťaťa, potrebu pomoci pri zvládaní stresov, potrebu sociálnej podpory a potrebu etického prístupu tak zo strany lekárov, odborníkov ako aj celého sociálneho okolia.

Od prvého popísania autizmu už uplynulo veľa rokov. Boli navrhnuté a vyskúšané mnohé výchovno-vzdelávacie a terapeutické postupy. Myšlienku jednotnej stratégie pre deti s poruchou autistického centra (ďalej PAS), či inými pervazívnymi vývinovými poruchami sa aj napriek úsiliu jednotlivých odborníkov nepodarilo nájsť. Odborné štúdie opakovane potvrdili, že najlepšie výsledky u detí s autizmom majú štruktúrované špeciálne programy a metódy. Tieto špecifické metódy, formy a postupy ako jediné zabezpečujú potrebnú dávku informovanosti a jasnosti, čo je pre úspešný výchovno-vzdelávací proces ako aj celkový vývin dieťaťa s autizmom veľmi dôležité.

Určujúcim prvkom pri vzdelávaní detí s autizmom je skutočnosť, že sa jedná o populáciu so špecifickým postihnutím. Hlavnými príznakmi je porucha psychického vývinu, charakterizovaná najmä tzv**.** *triádou postihnutia*. Ide o:

- kvalitatívne narušenie sociálnych interakcií,
- kvalitatívne narušenie komunikácie,
- veľmi obmedzený rozsah predstavivosti, záujmov a aktivít.

Základné prejavy autizmu

Deti s autizmom majú odpor ku akejkoľvek zmene, kvalita komunikácie je narušená, u niektorých sa reč nevyvinie. K základným znakom tejto poruchy patrí egocentrizmus, ktorý je sprevádzaný malou snahou po kontakte s vrstovníkmi, vyskytujú sa problémy v chápaní sociálnych vzťahov a situácií, nedokážu sa vžiť do pocitov a myšlienok iných ľudí, v kolektíve sú osamelí a ich komunikácia prebieha zvláštnym spôsobom. K charakteristickým prejavom patrí sociálna naivita, dôsledná pravdovravnosť, šokujúce poznámky smerom

k neznámym osobám. Sú často telesne neobratní, majú postihnutú hrubú motoriku. Aj keď sú deti s Aspergerovým syndrómom, či vysoko funkční autisti dostatočne inteligentní, v abstraktnom zmysle, v zmysle praktickom ako uvádza Mühlpachr (2001) sú označovaní ako sociálne handicapovaní a potrebujú sociálnu starostlivosť.

Svet autistického dieťaťa, môžeme vnímať ako monotónny, opustený, prázdny. Dieťa sa nemazná, nereaguje napr. na podnet matky, na svoje meno, nepritúli sa, neusmeje sa. Nemá rado niektoré zvuky, reaguje na ne tak, že má záchvaty kriku, naopak iné zvuky miluje a sú pre neho upokojujúce. Deti majú často zvláštny pohľad, ťažko nadväzujú očný kontakt, ak zoberú svoje okolie na vedomie, tak len krátkymi, vedľajšími pohľadmi. Gestá, mimika, výraz tváre je chudobný. Majú veľa stereotypných pohybov, ktoré nemajú význam. Deti sledujú svoje vlastné pohnútky, ťažko ich naviesť, aby sa učili od dospelých. V abstraktnom a logickom myslení majú vynikajúce schopnosti, no okruh ich záujmov je izolovaný. Výrazná je autistická extrémna osamelosť (nie fyzická, ale skôr duševná), lipnutie na nemennosti, pohrúženie sa do extrémne úzkych oblastí.

Medzi podstatné zmeny v chápaní autizmu patrí akceptovanie skutočnosti, že detský autizmus je veľmi často spojený s mentálnym a iným postihnutím. Vo všeobecnosti ide o časté spojenie autizmu a mentálnej retardácie. Autisti netvoria homogénnu skupinu a nájdeme tu deti s priemernou až nadpriemernou inteligenciou (aspergerov syndróm, vysokofunkční autisti), ale aj deti s autizmom v oblasti strednej, ťažkej až hlbokej mentálnej retardácie. Prejavy autizmu sú rôzne a rôzny je aj stupeň mentálneho postihnutia.

Podľa Peetersa (1998) najviac detí s autizmom sa pohybuje v pásme strednej a ťažkej mentálnej retardácie. 60% detí s autiznom má IQ pod 50, 20% detí s autizmom sa pohybuje v rozmedzí ľahkej mentálnej retardácie a 20% detí s autizmom má priemerné alebo nadpriemerné IQ. Rozlíšiť ťažkú formu autizmu a mentálnej retardácie býva zložité, pretože mentálna retardácia môže vykazovať symptómy pripomínajúce autizmus. Mentálne retardované deti sú však na rozdiel od detí s autizmom sociabilnejšie, majú svoju predstavivosť, radi komunikujú verbálne aj neverbálne, gestami a mimikou. Niekedy je včasná diagnostika ťažšia, hlavne vtedy, keď ide o pridružené poruchy zraku a sluchu. Pre mentálne postihnuté deti je charakteristický oneskorený vývin, ale vývin u detí s autizmom je kvalitatívne odlišný. Charakterizuje ho nevyrovnaný vývinový profil. Deti s autizmom sú na niektorých vývinových úrovniach napríklad v úrovni motorických zručností porovnateľní so zdravými deťmi, ale v iných oblastiach ako je komunikácia, sociálne vzťahy, predstavivosť výrazne zaostávajú. Ak aj majú deti s autizmom niektoré nadpriemerné zručnosti, v praktickom živote ich nevedia použiť.

Stanovenie stupňa mentálnej retardácie a úrovne vývinu reči má veľmi dôležitú úlohu z hľadiska prognózy a tvorby individuálnej terapie detí s autizmom. Priaznivejší vývin možno očakávať u detí s IQ vyšším ako 50 a objavením sa verbálnych prejavov do 5. roku života. Výskumy v oblasti autizmu prekonali obrat od chápania autizmu ako psychózy a táto diagnóza bola zaradená medzi vývinové poruchy, nie duševné ochorenia.

Pri ovplyvňovaní autistických prejavov sa často stretávame s termínom „terapia“, ale nejde o terapiu v zmysle medicínskom. Keďže doposiaľ neexistuje jasná príčina vzniku autizmu, jeho liečba v zmysle medicínskeho liečenia nie je možná. Autizmus je celoživotné postihnutie, je to stav trvalý, ktorý možno výrazne ovplyvniť špeciálnymi metódami a prístupmi. Ide o špecifické metódy výchovy a vzdelávania označované ako edukačné. Čím skôr sa tieto metódy začnú aplikovať, tým je pre dieťa lepšie. V súčasnosti je jedinou účinnou terapiou autizmu správny špeciálno-pedagogický prístup (výber vhodných foriem, metód a prostriedkov). Prístup musí byť štruktúrovaný, s dôslednou podporou vizualizácie, prísne individuálny „ušitý na mieru“ pre každé autistické dieťa zvlášť. V rámci individuálnych výchovno-vzdelávacích plánov (ďalej IVP) je možné použiť rôzne metódy, formy a postupy tak, aby dieťa dospelo na úroveň maximálnej nezávislosti, ktorá mu umožní využívať všetky nadobudnuté vedomosti, zručnosti a návyky k tomu, aby žilo čo najplnohodnotnejší život.

V snahe pomôcť deťom s autizmom ich rodičom aj špeciálnym pedagógom sme v roku 2008/2009 uskutočnili prvú časť výskumu na 17 špeciálnych základných školách v Žilinskom Kraji. Základný súbor tvorilo 85 žiakov s autizmom s mentálnym postihnutím. Vychádzali sme z poznatku, že deti s autizmom iba ťažko dokážu analyzovať situáciu, nevedia roztriediť potrebné informácie, riadiť svoju činnosť vo voľnom čase, rozumejú iba tomu, čo vidia. Bežný vyučovací proces a svet okolo predstavuje pre ne veľký chaos, do ktorého treba vniesť poriadok, pravidelnosť a istú mieru predvídateľnosti. Je potrebné dať im jasné vizuálne hranice pre jednotlivé činnosti, aby lepšie porozumeli okoliu a vzťahom okolo neho.

Ďalším zámerom výskumu bolo zistiť úroveň vzdelávania, celkovú starostlivosť o dieťa s autizmom v snahe priblížiť sa k čo najväčšej samostatnosti a postupnej socializácii. Výskumom sme chceli pozorovať, popísať, analyzovať a porovnávať rôzne činitele, ktoré ovplyvňujú výsledky vzdelávania detí s autizmom, výber najčastejšie používaných metód a foriem, pomocou ktorých špeciálni pedagógovia pomáhajú využiť všetky nadobudnuté vedomosti, zručnosti a návyky detí s autizmom k tomu, aby prežili život čo najhodnotnejšej kvality.

Tieto skutočnosti boli overované priamo vo výchovno-vzdelávacom procese na vybraných špeciálnych základných školách a tiež metódou dotazníka a metódou rozhovoru, ktoré boli

adresované riaditeľom špeciálnych základných škôl a zariadení a špeciálnym pedagógom, ktorí vzdelávajú žiakov s autizmom. Výskumom sme chceli priniesť pohľad na jednotlivé špecifiká postihnutia akými pervazívne vývinové ochorenia sú a skutočný pohľad na uplatňovanie jednotlivých špecifických aj bežných edukačných metód, foriem, zásad a postupov v edukačnom procese a socializačnom procese, ako aj metodickú pomoc pre rodičov.

Návratnosť dotazníkov v našom výskume bola 100 %. Výskumom sme zistili, aké konkrétne postupy, programy, metódy používajú špeciálni pedagógovia vo výchovno-vzdelávacom procese a ktoré zo špecifických metód sú najvhodnejšie pri edukácii žiakov s autizmom s mentálnym postihnutím. Pozorovali a porovnávali sme ktoré z foriem organizácie a riadenia vzdelávania v špeciálnych základných školách sú pre žiakov s autizmom najvhodnejšie a aký špeciálno-pedagogický servis môžeme ponúknuť rodičom týchto detí, aby starostlivosť vzhľadom na skutočnosť, že autizmus je pervazívna vývinová porucha zasahujúca a ovplyvňujúca celý život jedinca bola biodromálna – celoživotná.

Závery výskumu

A) V špeciálnych základných školách vo výchovno-vzdelávacom procese špeciálni pedagógovia využívajú hlavne najrozšírenejší TEACCH program, ktorý je zatiaľ najvhodnejšou metódou, pomocou ktorej prebieha vzdelávanie žiakov s autizmom s mentálnym postihnutím, lebo rešpektuje špecifiká autistickej poruchy a vychádza z potrieb a schopností žiakov. Podľa tohto programu postupuje 48 % žiakov s autizmom a 52 % žiakov TEACCH program potrebuje iba čiastočne. Na všetkých oslovených školách sa špeciálni pedagógovia vyjadrili, že TEACCH program používajú, je vhodný pre deti a žiakov s autizmom v každom veku a na všetkých úrovniach inteligencie. Pedagogická prax potvrdila, že žiaci na nižšej vývinovej úrovni majú zo štrukturalizácie väčší prospech ako deti na vyššej úrovni. U žiakov s autizmom je často narušená komunikačná schopnosť, preto sme výskumom sledovali používanie metódy augmentatívnej a alternatívnej komunikácie (AAK). Výskumom sme zistili, že táto metóda je vhodná pre rôzne skupiny detí a žiakov, ktoré majú problémy s komunikáciou. Špeciálni pedagógovia nám potvrdili, že túto metódu využívajú v 71 % hlavne pri kompenzácii porúch v oblasti expresívnej komunikácie. Použitím tejto metódy sa zlepšuje efektivita komunikácie a zároveň môže dočasne, alebo trvalo nahradiť reč u detí s autizmom. Táto metóda vo všetkých prípadoch je vhodná pri riešení problémového správania sa, najmä preto, lebo toto problémové správanie pramení z frustrácie, ktorú môže spôsobovať neschopnosť komunikácie. Konštatujeme, že aj neverbálny spôsob komunikácie

pomáha žiakom s autizmom lepšie sa sociálne adaptovať v školskom aj mimoškolskom prostredí.

Ďalšou metódou, ktorú sme si overovali, je aplikovaná behaviorálna analýza (ABA), ktorú vo výchovno-vzdelávacom procese uplatňuje 20 % špeciálnych pedagógov. Táto metóda sa využíva hlavne u tých žiakov s autizmom, kde je potrebné eliminovanie nežiaduceho správania sa. Praxou sa nám potvrdilo, že metóda ABA sa používa aj ako technika učenia sa novým zručnostiam.

Metódu PECS - obrázkový komunikačný systém, ktorý sa používa na elimináciu a predchádzanie problémového správania sa z nedostatočnej komunikácie, používa iba 18 % špeciálnych pedagógov a v špeciálnych základných školách zatiaľ je málo rozšírená.

B) V špeciálnych základných školách pre žiakov s mentálnym postihnutím, sa vzdeláva 40 % žiakov s autizmom v samostatných triedach, kde špeciálni pedagógovia používajú štruktúrované vyučovanie s individuálnym prístupom ku každému žiakovi podľa jeho potrieb. Vyučovanie sa člení na kratšie časové úseky, ide prevažne o blokové vyučovanie. Výskumom sme zároveň sledovali materiálno-technické vybavenie jednotlivých špeciálnych základných škôl. Diagnóza autizmus prináša so sebou isté špecifiká v pripravenosti samotnej školy a hlavne tried, v ktorých sa žiaci s autizmom vzdelávajú (štruktúrované prostredie), a tým vyššie finančné nároky pre školu po stránke materiálno-technickej aj personálnej.

28 % žiakov, ktorí sa vzdelávajú v špeciálnych základných školách, je začlenených do jednotlivých ročníkov A variantu, B variantu a C variantu s vypracovaným IVP. Musíme konštatovať, že táto forma vzdelávania nie je pre žiakov s autizmom vyhovujúca, lebo špeciálni pedagógovia nemôžu zabezpečiť individuálny prístup v takom rozsahu, ako si to diagnóza autizmu vyžaduje, nakoľko sú vo výchovno-vzdelávacom procese prítomní ďalší žiaci s mentálnym a viacnásobným postihnutím. Najčastejšie táto skutočnosť je v školách, kde sú menšie počty žiakov s autizmom a v zmysle platnej legislatívy nie je možné pre týchto žiakov zriadiť samostatnú triedu.

Najlepšia forma realizácie výchovy a vzdelávania žiakov s autizmom je zriadenie samostatnej základnej školy pre žiakov s autizmom tak po stránke materiálno-technickej, ako aj personálnej. Tento typ školy vie zabezpečiť komplexný špeciálno-pedagogický servis a vhodné výchovno-vzdelávacie podmienky pre žiakov s autizmom. Školu možno zriadiť pri počte desať žiakov v zmysle platnej legislatívy. V Žilinskom kraji je zatiaľ jedna súkromná základná škola pre žiakov s autizmom a všetci oslovení rodičia aj pedagogickí zamestnanci, ktorí pôvodne navštevovali špeciálnu základnú školu a deti boli vzdelávané spolu so žiakmi s iným postihnutím, nám jednoznačne potvrdili východy zriadenia tohto typu školy pre žiakov

s autizmom. Pozitívne zmeny sú hlavne v eliminácii problémového správania sa s tým súvisí napredovanie v osvojovaní si akademických a socializačných zručností týchto detí.

C) Všetci skúmaní žiaci mali vypracovaný individuálny výchovno-vzdelávací program, ktorý individuálne zohľadňoval nerovnomerný vývinový profil a rozvíjal oblasti, ktoré sú u žiakov s autizmom najviac defektné (komunikáciu, sociálne správanie a predstavivosť). Špeciálni pedagógovia mali v rámci IVP na všetkých úrovniach pretransformovaný obsah učiva do pracovných listov, vytvorené špeciálne didaktické pomôcky, ktoré spolu s individuálnym prístupom, výberom vhodných metód a spôsobom flexibilne reagovať na potreby žiaka, umožňovali vzdelávanie sa žiakov s autizmom. Triedni učitelia potvrdili, že je dobré, keď sa pri tvorbe IVP zúčastňujú rodičia, pretože rodič najlepšie pozná svoje dieťa a vzájomná spolupráca, každodenný kontakt učiteľa s rodičom je vo výchovno-vzdelávacom procese u žiakov s autizmom veľmi dôležitý.

D) Štruktúrované prostredie triedy má pre žiakov s autizmom veľký význam z viacerých aspektov. Pomáha im pri lepšej sústredenosti a pozornosti, zlepšuje efektívnosť pri samostatnej práci, eliminujú sa problémy v správaní, čím žiak napreduje v akademických aj socializačných zručnostiach. Dôležitosť a opodstatnenosť štruktúrovaného prostredia v našom výskume potvrdilo 36 % špeciálnych pedagógov. 60 % špeciálnych pedagógov sa vyjadrilo, že štruktúrované prostredie má vplyv na výchovno-vzdelávací proces, ale nie u všetkých žiakov a 4 % špeciálnych pedagógov potvrdilo, že štruktúrované prostredie eliminuje správanie žiakov s autizmom iba občas. Školská prax nám jednoznačne potvrdila, že v takomto prostredí sú žiaci s autizmom veľmi úspešní. Štruktúrované prostredie má pre deti veľký význam nielen v školskom, ale aj domácom prostredí.

E) Je potrebné v tejto súvislosti spomenúť, že päť špeciálnych základných škôl zo sedemnástich v Žilinskom kraji majú ako organizačné zložky aj centrum špeciálno-pedagogického poradenstva, kde pracujú špeciálni pedagógovia, ktorí majú zameranie na rôzne druhy postihnutia. V každom centre je psychológ, rehabilitačný pracovník, liečebný pedagóg, sociálny pracovník, ktorí poskytujú odbornú špeciálno-pedagogickú diagnostiku a s tým spojené komplexné služby pre deti s autizmom a ich rodičom.

Centrá špeciálno-pedagogického poradenstva vedia v rannom detskom veku určiť diagnózu autizmu a zároveň ponúknuť vhodný výchovný program pre deti s autizmom v špeciálnych materských školách a ďalších školách a zariadeniach. Výskumom sme sledovali, či sú deti s autizmom alebo inou pervazívnou vývinovou poruchou zaradené do predprimárneho vzdelávania, resp. prípravného ročníka. Z rozhovoru rodičov vieme, že buď nechcú dávať

svoje deti v ranom veku do týchto zariadení, alebo nemajú takéto zariadenia vo svojom regióne a bežné materské školy na integráciu detí s autizmom nie sú pripravené.

Odporúčania pre prax:

- Odporúčame venovať väčšiu pozornosť predprimárnemu vzdelávaniu a následnému zaradeniu detí s autizmom do prípravného ročníka. Snažiť sa o zaškolenie detí s autizmom už v prípravných ročníkoch, aby sa socializovali, získali potrebné návyky, zvykli si na systém práce. Špeciálno-pedagogickou osvetou vysvetliť rodičom, že pri tejto diagnóze nie je vhodný odklad povinnej školskej dochádzky, pretože iba včasná intervencia, správne používanie špecifických metód a postupov má priaznivý a pozitívny vplyv na ďalší rozvoj a pripravenosť dieťaťa s pervazívnymi vývinovými poruchami pre ďalší výchovno-vzdelávací proces.
- Z uvedeného vyplýva reálna potreba, aby v Žilinskom kraji bolo viac základných škôl pre žiakov s autizmom, ktoré by mali regionálne pokrytie. Je potrebná dostupnosť výchovno-vzdelávacieho procesu, ktorý by bol zameraný na diagnózu pervazívnych vývinových porúch a celkového diagnostického a rehabilitačného servisu prostredníctvom centier špeciálno-pedagogického poradenstva pre rodiny, deti, aj pedagogických zamestnancov. Táto sieť škôl a zariadení by zároveň riešila problém, čo so žiakmi s autizmom, ktorí nemajú mentálne postihnutie, poprípade žiakov s autizmom, ktorí sú v hraničnom pásme mentálnej retardácie a nemôžu byť prijatí do špeciálnej základnej školy.
- Je dôležité, aby riaditelia špeciálnych základných škôl, základných škôl a špeciálno-pedagogických poradní vedeli usmerniť rodičov detí s autizmom. Vysvetliť im možnosti vzdelávania, vytvorenia skutočne individuálneho výchovno-vzdelávacieho procesu, nakoľko to podmienky špeciálnej základnej školy dovoľujú.
- Je potrebné riešiť problém, čo bude so žiakmi s autizmom s mentálnym postihnutím po ukončení povinnej školskej dochádzky (tu by mal vstúpiť rezort Ministerstva práce, sociálnych vecí a rodiny a pomôcť svojou legislatívou, ďalej samosprávny kraj, obce, SPOSA a iné neziskové organizácie). Vybudovať chránené dielne, chránené bývanie, rozšíriť sieť regionálnych centier pre autistov.
- Do siete škôl a školských zariadení zaradiť praktickú školu pre žiakov s autizmom s mentálnym postihnutím, kde by žiaci pokračovali pomocou už osvojených metód v upevňovaní svojich vedomostí a zručností.
- Dôsledne dodržiavať pomer jeden špeciálny pedagóg = jeden ťažko mentálne postihnutý žiak s autizmom. Do každej triedy, kde sú viac ako dvaja žiaci s autizmom je potrebná prítomnosť asistenta učiteľa.

- Je dôležité, aby sa špeciálny pedagóg, asistent učiteľa, ktorí sa podieľajú na výchovno-vzdelávacom procese žiakov s autizmom zúčastňovali ďalšieho vzdelávania pedagogických zamestnancov so zameraním na autizmus a študovali príslušnú odbornú literatúru. Doplniť si ďalšie vedomosti vzdelávaním organizovaným či už štátnym pedagogickým ústavom, pedagogickou fakultou alebo metodicko-pedagogickým centrom. Neustále sa vzdelávať v nových metódach, prístupoch a uplatňovať ich podľa individuálnych potrieb žiakov, ktorí sú mu zverení.
- Je potrebné organizovať pracovné, metodické stretnutia, semináre na úrovni zriaďovateľa, riaditeľov škôl a pedagogických zamestnancov, ktorí sú zapojení do výchovno-vzdelávacieho procesu žiakov s autizmom s mentálnym postihnutím. Výmena skúseností nielen medzi školami v Žilinskom kraji, ale aj v rámci Slovenska, prípadne zahraničné pobyty a stáže.
- Okrem programu TEACCH využívať rôzne iné metódy, kombinovať ich, učitelia by mali byť viac flexibilní a nápaditi, aby sa žiaci postihnutí autizmom čo najviac v rámci svojich možností socializovali.
- Riaditeľ školy, prípadne špeciálny pedagóg by mal s rodičmi komunikovať a spolupracovať, aby výchovno-vzdelávací proces prirodzene pokračoval zo školského prostredia do prostredia domáceho. Je nevyhnutná spolupráca s rodičmi na vypracovaní IVP.

Rodič potrebuje informácie od odborníka, ktorý má možnosť sledovať viac prípadov postihnutia vo svojej praxi, má prístup k najnovším informáciám o vývoji techník, metód a nových postupov. Rodič prostredníctvom nich porozumie lepšie svojmu dieťaťu a pomáha mu podporovať vývin dieťaťa. Podpora je potrebná hlavne v tom prípade, že rodič prežíva okrem bežných životných situácií úzkosť z toho, že má postihnuté dieťa. Treba rodičov podporiť, odstrániť sklamanie a frustráciu a motivovať ich k spolupráci.

Záver

Autizmus je veľmi ťažké postihnutie, ktoré prináša so sebou individuálny, neustále modifikovaný prístup ku každému dieťaťu podľa jeho individuálnych potrieb, mentálnej úrovne, správania sa a hlavne zdravotného stavu. Je možné veľmi výrazne ho ovplyvniť hlavne špeciálnymi postupmi, metódami a prístupmi, ktoré treba pre každé dieťa s autizmom uplatňovať prísne individuálne. Keď chceme deťom a rodičom skutočne pomôcť, musíme im poskytnúť špecifické edukačné prostredie, naučiť ich minimalizovať rušivé vplyvy, pohľadať vhodný komunikačný kanál a otvoriť cestu k postupnej socializácii.

Spoločným menovateľom v špeciálnej pedagogike a sociálnej práci v kontexte starostlivosti o deti s diagnózou autizmus je využívať ich potenciálne možnosti, kompenzovať negatívne dôsledky ich znevýhodnenia a snažiť sa o ich integráciu do spoločnosti, ktorá rešpektuje práva, dôstojnosť a rovnosť príležitostí všetkých ľudí. V oboch prípadoch ide o odbornú, špecializovanú prevažne individuálne orientovanú intervenciu s cieľom odstránenia alebo zmiernenia následkov postihnutia tzn. komplexnú rehabilitáciu zdravotne znevýhodnených. Spoločným cieľom oboch odborov je v konečnom dôsledku pomáhať zlepšiť kvalitu života, sociálnu integráciu takto postihnutých detí upozorňovať verejnosť na ich problémy a snažiť sa hľadať vhodné riešenia týchto problémov.

Zoznam bibliografických odkazov

[1]MARKOVÁ, J. 2009. *Metódy a formy práce vo výchovno-vzdelávacom procese u žiakov s autizmom*. Rigorózna práca. Bratislava : VŠZaSP sv. Alžbety, 2009. ISBN 978-80-970501-3-9.

[2]MÜHLPACHR, P. 2001. *Autizmus známa neznáma*. In: Speciální Pedagogika, 2001, roč. 11, č. 3, s. 143-148. ISSN 1211-2720.

[3]PEETERS, T. 1998. *Autismus - od teórie k výchovně vzdelávací intervenci*. Praha : Scienia, 1998. 170 s. ISBN 80-7183-114-X.

Kontakt

PhDr. Janka Marková

Krajský školský úrad

Komenského 35, 010 01 Žilina

Jabloňová 15/A, 010 04 Žilina

markova@ksuza.sk

Aktualizácia etického kódexu sociálnych pracovníkov Slovenskej republiky – základný náčrt

The update of the ethical code of social workers in Slovak Republic - a basic draft

Andrej MÁTEL

Abstrakt

Príspevok poukazuje na význam etického kódexu sociálnej práce, jeho typológiu a predstavuje základný náčrt koncepcie aktualizácie Etického kódexu sociálnych pracovníkov Slovenskej republiky. Kľúčovým problémom v procese aktualizácie etického kódexu sociálnej práce je inštitucionálne vákuum, nakoľko niet organizácie, ktorá by ho iniciovala, forsírovala a zrealizovala. V príspevku sa navrhuje iniciovanie tohto procesu viacerými odborníkmi z oblastí sociálnej práce a profesijnej etiky, ktorí by vytvorili interinštitucionálnu pracovnú skupinu. Vedeckými nástrojmi aktualizovania etického kódexu môžu byť empirický výskum zameraný na špecifické hodnoty, princípy a zodpovednosti sociálnych pracovníkov na Slovensku a textová analýza relevantných etických, právnych, medzinárodných i národných dokumentov. Diskusiu a prehodnotenie je potrebné zrealizovať vo viacerých oblastiach a témach, akými sú etická zodpovednosť voči sebe, pracovisku a školám sociálnej práce, ďalej rešpektovanie ľudskej dôstojnosti, antidiskriminácia, profesijné hranice vo vzťahoch, supervízia, výskum a ďalšie.

Kľúčové slová

Etický kódex, hodnoty, sociálna práca, supervízia, zodpovednosť.

Abstract

The article points out the importance of the ethical code of social work and its typology, and presents a basic draft of the update concept of the Ethical Code of social workers in Slovak Republic. In this area, the key problem is the institutional vacuum as there is no organization initiating, enforcing and executing this process. This article therefore proposes the initialisation of this process by several experts in various fields of social work and professional ethic, who would form and interagency work group. The scholarly means to update the ethical code could be an empirical research aimed at specific values, principles and responsibilities of social workers in Slovakia and a textual analysis of relevant documents, ethical and legal, national and international. It is necessary to initiate a discussion and reassessment in various fields and topics, such as the ethical responsibility towards oneself, the workplace and the schools of social work, the respect for human dignity, antidiscrimination, professional boundaries in relationships, supervision, research etc.

Key words

Ethical code, values, social work, supervision, responsibility.

Úvod

Etický kódex označuje súbor písomne formulovaných etických princípov, hodnôt a štandardov relevantných a normatívnych pre jednotlivú profesiu, inštitúciu alebo organizáciu. Cieľom príspevku je poukázať na význam etického kódexu sociálnej práce, jeho základnú typológiu a predstaviť základný náčrt koncepcie aktualizácie Etického kódexu sociálnych pracovníkov v Slovenskej republike.

Význam etického kódexu

Formulovanie etického kódexu pomáhajúcich profesií – vrátane sociálnej práce – má viacero dôvodov a významov vzhľadom na samotnú profesijnú činnosť, ochranu klientov, sociálnych pracovníkov, profesie a jej postavenia v spoločnosti. Medzi najdôležitejšie funkcie etického kódexu patria (por. Mátel, 2010a, s. 58-9):

- je sprievodcom etickej praxe pre profesionálnych sociálnych pracovníkov, čo je zvlášť dôležité pre tých, ktorí začínajú pracovať v profesii;
- stanovuje normy, aké správanie sociálnych pracovníkov je možné posudzovať ako eticky akceptovateľné a aké nie;
- pomáha zabezpečiť ochranu klientov a členov spoločnosti;
- napomáha k disciplíne a usmerňuje výkon profesie;
- upozorňuje na morálne nebezpečenstvá konfliktov vlastného a verejného záujmu;
- pomáha riešiť morálne dilemy;
- je podkladom pre posúdenie sťažností a kritériom pre hodnotenie aktuálnej praxe;
- má význam pre profesionálnu identitu sociálnej práce na rozličných úrovniach, či už akademickej, komunitnej, politickej alebo celospoločenskej;
- je jedným zo spoločných menovateľov rôznorodých druhov sociálnych služieb a dôležitou zárukou ich kvality.

Typológia etických kódexov

Vzhľadom na typológiu deontologických kódexov môžeme rozlišovať etické kódexy na základe viacerých kritérií. Vzhľadom na špecifickú profesiu, resp. profesijnú činnosť, rozlišujeme etický kódex zdravotníckeho pracovníka, sociálneho pracovníka, policajta, učiteľa, etický kódex psychologickej činnosti atď. Vzhľadom na sociálnu prácu sa dá rozlíšiť etický kódex sociálneho pracovníka (napr. na Slovensku, v Českej republike, Rusku, Izraeli) a etický kódex sociálnej práce (napr. v USA, Kanade, Austrálii, Nemecku, Veľkej Británii). V druhom prípade je rozsah zvyčajne širší a komplexnejší, etická zodpovednosť nie je

limitovaná výhradne na samotnú činnosť sociálneho pracovníka, ale aj na vonkajšie podmienky tejto činnosti, zodpovednosti zamestnávateľských organizácií, národných asociácií a spoločnosti. Túto podobu považuje autor príspevku za vhodnejšiu. Ak sociálny pracovník *musí* alebo *má konať* profesionálne a mravne zodpovedne, potrebuje pre svoju činnosť náležité podmienky a ako osoba má aj svoje *práva,* ktoré zabezpečujú ďalší aktéri procesu profesijnej činnosti sociálnej práce (zamestnávatelia, supervízori, spoločnosť atď.).

Na základe špecializácie odbornej činnosti je možné rozlíšiť od etického kódexu sociálnej práce špecifické etické kódexy klinickej sociálnej práce, poradenstva, supervízie, sociálnej prevencie, manažmentu, výskumu, probácie a mediácie atď. Napríklad etiku v supervízii viacerí autori takmer identifikujú s etikou sociálnej práce. Obe majú spoločné isté hodnoty, princípy a etické zodpovednosti voči sebe, klientom, kolegom, pracovisku, profesii a spoločnosti. Supervízia ako osobitá metóda sociálnej práce a špecifická činnosť sociálnych pracovníkov si však vyžaduje aj osobitú etickú pozornosť (Mátel, Roman, 2010a). V podmienkach Slovenskej republiky nie je však kodifikovaný etický kódex konkretizovaný pre supervíziu sociálnej práce (por. Schavel, Tomka, 2010, s. 84). Zmena sa dá zrealizovať dvomi spôsobmi – vlastným etickým kódexom alebo špecifickými časťami v širšie koncipovanom etickom kódexe sociálnej práce.

Veľmi dôležitým kritériom typológie etických kódexov je aj územie dosahu jeho pôsobenia. V tomto prípade rozlišujeme medzinárodné (nadnárodné) etické kódexy, národné etické kódexy a etické kódexy organizácií, firiem či zariadení. Posledne menovaným sa v tomto príspevku nebudeme špecificky venovať, hoci sú v sociálnej práci veľmi dôležité. Práve etické kódexy jednotlivých zariadení sociálnych služieb môžu nadviazať na základné hodnoty, princípy a zodpovednosti všeobecne formulované v národných a medzinárodných etických kódexoch a aplikovať ich na konkrétne cieľové skupiny klientov a špecifiká danej organizácie. Súhlas s nimi môže byť súčasťou pracovného kontraktu, čím sa zmení charakter odporúčania etického kódexu (aký má doposiaľ aj Etický kódex sociálnych pracovníkov v SR) na záväzný dokument, aspoň v istej konkrétnej organizácii.

Medzinárodné a nadnárodné asociácie jednotlivých profesií sa snažia o formulovanie základných etických princípov a hodnôt do podoby „medzinárodného etického kódexu“. V sociálnej práci túto úlohu plní Medzinárodná federácia sociálnych pracovníkov (International Federation of Social Workers, skr. IFSW), ktorá v súčasnej podobe vznikla v Mníchove roku 1956. Táto organizácia so sídlom vo švajčiarskom Berne zastrešuje národné asociácie sociálnej práce po celom svete. V otázkach vzdelávania a etiky veľmi úzko spolupracuje s Medzinárodnou asociáciou škôl sociálnej práce (International Association of

Schools of Social Work, skr. IASSW). V súčasnosti je možné považovať za aktuálny medzinárodný etický kódex sociálnej práce spoločný dokument IFSW / IASSW „Etika v sociálnej práci – vyhlásené princípy“ (resp. Deklarácia etických princípov sociálnej práce) prijatý v roku 2004. Z historického hľadiska boli pred ním dôležité „Princípy a štandardy etiky sociálnej práce“ (1994), ktoré zasa vychádzali z etického kódexu IFSW z roku 1976. Spomínaný medzinárodný etický kódex sociálnej práce (1994) sa de facto skladal z dvoch dokumentov – „Medzinárodnej deklarácie etických zásad sociálnej práce“ a „Medzinárodných etických štandardov pre sociálnych pracovníkov“. Ich účelom bolo prezentovať základné etické princípy profesie sociálna práca, odporučiť postupy pri výskyte etických dilem a zaoberať sa vzťahmi medzi profesiou sociálna práca a sociálnymi pracovníkmi ku klientom, kolegom, zamestnávateľom a iným členom spoločnosti. Nový dokument „Etika v sociálnej práci – vyhlásené princípy“ (2004) je ich zásadným prepracovaním. Sú v ňom stručne formulované etické princípy s krátkym komentárom. Tieto by mali byť detailnejšie a adresnejšie formulované národnými asociáciami sociálnej práce v jednotlivých krajinách prihliadajúc na miestnu legislatívu, kultúru a ďalšie špecifiká (por. Mátel, 2010a, s. 59-60).

Národné etické kódexy jednotlivých krajín ilustrujú veľkú rozmanitosť v detailoch, akými sú napríklad druhy a formy sociálnych služieb, prístupy k nim, spôsoby platby poplatkov, či účasť užívateľov služieb na výskumoch. Národné etické kódexy sociálnej práce, resp. sociálnych pracovníkov, sú zvyčajne utvorené národnou asociáciou sociálnej práce, ktorá je členom IFSW. Túto funkciu istý čas u nás reálne plnila Asociácia sociálnych pracovníkov na Slovensku, ktorá vznikla v roku 1994. Táto deklarovala v Žiline roku 1997 *Etický kódex sociálnych pracovníkov Slovenskej republiky* v súlade s vtedy aktuálnymi „Princípmi a štandardmi etiky sociálnej práce“ IFSW (1994). V tom čase išlo o prvý a doposiaľ jediný etický kódex sociálnych pracovníkov na Slovensku, ktorý má odporúčací charakter.

Prečo je potrebná aktualizácia etického kódexu?

Jeden z výstižných výrokov postmodernej doby znie: „Nie je nič nepotrebnejšie ako včerajšie noviny“. Nejde tu o popieranie významu histórie ani dejinných udalostí, ale o potrebu neustáleho reflektovania súčasného diania v spoločnosti. Sociálna práca ako profesia, vedná disciplína i odbor vzdelávania je pomerne mladá, ale práve tým, že sa neustále snaží pružne reagovať na aktuálne potreby svojich klientov – ktorými môžu byť jednotlivec, rodina, komunita, organizácia alebo spoločnosť – sa stáva jednou z najdynamickejších profesií súčasnosti. Čím promptnejšie a adresnejšie reaguje na dianie v spoločnosti, tým

účinnejšie môže ponúkať preventívne opatrenia a systematickú pomoc pri riešení negatívnych dopadov sociálnych udalostí.

Otázkou je, či sa dynamické zmeny v spoločnosti dotýkajú aj základných hodnôt, mravných princípov a jednotlivých etických zodpovedností? Na túto otázku by rozličným spôsobom odpovedali jednotlivé filozofické smery etiky, čomu sa však v tomto príspevku nebudem podrobnejšie venovať. V každom prípade to, čo sa mení nezávisle od filozofických koncepcií, sú:

- *nové globálne etické témy* nadväzujúce na rozvoj technológií alebo nových sociálnych udalostí (napr. bioetické otázky v súvislosti s rozvojom génového inžinierstva; etika internetovej komunikácie; rozvoj medzinárodného terorizmu a potenciálne zneužívanie charitatívno-sociálnej práce za týmto účelom);
- *nové etické problémy a dilemy súvisiace s výkonom profesie* (napr. otázka zodpovednosti zariadení sociálnych služieb za prípravu nových sociálnych pracovníkov, ktorá sa môže identifikovať ako etická povinnosť spolupráce so školami sociálnej práce);
- meniace sa *hodnotové orientácie* (napr. v sociálnej práci opúšťanie paternalistickej a náboženskej orientácie smerom ku klinickej orientácii, orientácii na sociálnu spravodlivosť, resp. najaktuálnejšie k oprávnenej defenzívnej orientácii, kde sa popri priorite práv klientov zohľadňujú aj práva sociálnych pracovníkov);
- identifikovanie a formulovanie *všeobecných ľudských práv* (napr. akcentovanie antidiskriminačného prístupu, práva na prácu, práva na sexuálnu orientáciu);
- identifikovanie a formulovanie *etických princípov* v profesijnej činnosti založených na nových výskumoch a teóriách (napr. holistický prístup, dôraz na silné stránky klienta);
- rozvoj a *transformácia sociálnych služieb* (napr. na Slovensku v náhradnej rodinnej starostlivosti prechod od ústavnej starostlivosti k rodinnému typu náhradnej výchovy);
- *zmeny legislatívy*, ktorá vytvára aj akýsi „minimálny štandard správania“ záväzný aj pre profesijnú etiku (napr. legislatíva ohľadom diskriminácie, korupcie, ochrany osobných údajov, na Slovensku aj definovania sociálneho pracovníka podľa zákona č. 448/2008 Z. z., ktoré môže byť v rozpore s minimálnym vekom stanoveným IFSW);
- hoci viaceré etické hodnoty a princípy sociálnej práce môžu byť nadčasové, spôsob ich *formulovania podlieha zmenám v myslení a jazyku* danej spoločnosti i profesijnej komunity (napr. spojenie „pomoc k svojpomoci“ býva nahrádzaný výrazom posilnenie a zmocnenie, čomu zodpovedá v anglickom jazyku pojem empowerment).

Aktualizácia etického kódexu sociálnej práce na Slovensku – základný náčrt

Z vyššie uvedených dôvodov je zrejmé, že každý etický kódex je časovo limitovaným dokumentom, ktorý vyžaduje systematickú evaluáciu. Zodpovednosť zaň nesú v prvom rade samotní sociálni pracovníci, ktorým má deontologický kódex napomáhať pri výkone povolania. Aby etický kódex bol dokumentom, ktorý napĺňa všetky stanovené ciele, musí byť pravidelne aktualizovaný. Táto aktualizácia je závislá od viacerých faktorov, akými sú:

1. inštitucionálne zabezpečenie;
2. personálne zabezpečenie odborníkmi a špecialistami na sociálnu prácu a profesijnú etiku;
3. koncepčné spracovanie, s prihliadaním na
    a. aktuálny medzinárodný etický kódex (v súčasnosti IFSW / IASSW 2004),
    b. špecifiká sociálnej práce na Slovensku,
    c. aktuálnu medzinárodnú a národnú legislatívu.

Inštitucionálne zabezpečenie aktualizácie etického kódexu je na Slovensku jedným zo zásadných problémov. Vzhľadom na dejinnú súvislosť by mala najvhodnejšiu pozíciu Asociácia sociálnych pracovníkov na Slovensku, ktorá je členskou organizáciou IFSW a v rámci nej bol utvorený a deklarovaný súčasný etický kódex sociálnych pracovníkov. Táto žiaľ v súčasnosti nevykazuje takmer žiadnu činnosť na Slovensku ani smerom k IFSW. To znamená, že niet reálnej inštitúcie, ktorá by iniciovala, forsírovala a reálne uskutočňovala revíziu a aktualizáciu etického kódexu sociálnej práce. Otázkou je, či je možné a vhodné činnosť ASP na Slovensku oživiť, resp. hľadať iné inštitucionálne zabezpečenie? V druhom prípade je na zváženie, či by bolo vhodnejšie vypracovanie novšieho etického kódexu v rámci štátnej správy (pod gesciou MPSVaR) alebo v rámci niektorej z aktívne pôsobiacich mimovládnych organizácií s predbežnou poznámkou, že práve tieto zvyčajne reprezentujú len istú špecifickú skupinu v rámci sociálnej práce (do úvahy pripadajú napr. Asociácia vzdelávateľov v sociálnej práci na Slovensku; Asociácia supervízorov a sociálnych poradcov; Asociácia poskytovateľov sociálnych služieb). Výhodou týchto asociácií je v tom, že majú široký potenciál odborníkov na sociálnu prácu a profesijnú etiku. Eventuálnou alternatívou by bola spoločná prípravná etická komisia pozostávajúca z odborníkov – zástupcov verejnej správy a mimovládnych organizácií pod gesciou MPSVaR. V tejto súvislosti je vhodné pripomenúť, že na Slovensku chýba stavovská organizácia sociálnych pracovníkov, vrátane jednej silnej zastrešujúcej asociácie s etickou komisiou. Návrh zákona o zriadení Slovenskej komory sociálnych pracovníkov v minulosti vypracoval Štefan Strieženec (2006). Žiaľ, po jeho náhlej smrti sa žiadnu obdobnú inštitúciu doposiaľ nepodarilo zriadiť (Mátel, Roman,

2010c). V rámci tohto inštitucionálneho vákua by bolo vhodné spojiť najmä ľudský potenciál odborníkov z oblasti vzdelávania, klinickej sociálnej práce, sociálnych služieb a etiky z rozličných inštitúcií, ktorí majú vážny záujem o zvýšenie kvality poskytovania sociálnej práce a sociálnych služieb rozvojom profesijnej etiky. V rámci spoločného dialógu sa zvýšia možnosti nájdenia vhodného inštitucionálneho riešenia.

Vzhľadom na sformulovanie aktuálneho etického kódexu sú dôležité niektoré zásadné koncepčné otázky k odbornej diskusii:

1. Bude sa pokračovať v etickom kódexe *sociálnych pracovníkov* alebo bude vhodnejšie širšie ponímanie etického kódexu *sociálnej práce*?
2. Pôjde o *aktualizáciu* etického kódexu z roku 1997, kde bude ponechaná štruktúra a podstatné časti alebo bude vhodnejšie utvoriť úplne nový etický kódex?
3. Je vhodné, aby boli rozlíšené zásadné (kľúčové) hodnoty a princípy sociálnej práce ako konštitutívny základ jednotlivých zodpovedností?
4. Akým mechanizmom možno zabezpečiť, aby bol etický kódex sociálnej práce záväzný pre sociálnych pracovníkov, poradcov a supervízorov na Slovensku?

V starších podobách etických kódexov často chýbali jasne formulované všeobecné etické princípy, ktoré by tvorili podklad pre jednotlivé špecifické pravidlá etického jednania. V súčasnosti viaceré významné národné kódexy sociálnej práce (napr. americký NASW kódex /2008/; kanadský etický kódex /CASW 2005/, britský etický kódex /BASW 2002/) majú štruktúru, kde zásadné východisko tvoria identifikované kľúčové hodnoty a princípy sociálnej práce. Barker v renomovanom Slovníku sociálnej práce (2003, s. 453) pod heslom hodnoty uvádza „zvyky, názory, štandardy správania a princípy považované za žiaduce skupinou ľudí, kultúrou alebo jednotlivcom.“ Hodnoty predstavujú zdroj motivácie a výrazne ovplyvňujú aj náš zmysel života a ciele, ktoré v priebehu života chceme dosiahnuť (Loran, 2009, s. 92). V sociálnej práci a ostatných pomáhajúcich profesiách určujú hodnoty povahu práce i povahu vzťahu medzi pracovníkom a klientom, kolegami navzájom i širšou spoločnosťou. V rámci jednotlivých profesií sa odborníci na etiku zvyčajne snažia rozlišovať tie hodnoty, ktoré sú pre výkon danej profesie najpodstatnejšie a bez ktorých by v nej chýbalo niečo zásadné. Hodnoty sú taktiež veľmi dôležité pri riešení etických problémov a dilem. Skúmanie hodnôt preto patrí v súčasnosti k najdôležitejším témam etiky pomáhajúcich profesií (Mátel, Roman, 2010b). Ak nastane v profesijnej komunite zhoda s ich výberom, tieto bývajú ťažiskom profesijného etického kódexu v danej krajine alebo inštitúcii. Napríklad americká Národná asociácia sociálnych pracovníkov (NASW) identifikovala šesť kľúčových hodnôt, ktoré sú súčasťou amerického kódexu sociálnej práce (2008). Sú nimi: 1. *služba*,

2. *sociálna spravodlivosť*, 3. *dôstojnosť a hodnota človeka*, 4. *dôležitosť ľudských vzťahov*, 5. *integrita*, 6. *kompetencia*. Na porovnanie Britská asociácia sociálnych pracovníkov identifikovala a zahrnula do svojho etického kódexu BASW (2002) rovnakých päť základných hodnôt, okrem dôležitosti ľudských vzťahov. Kanadská asociácia sociálnych pracovníkov k predošlým piatim kľúčovým hodnotám pridáva v svojom etickom kódexe (2005) aj *dôvernosť* v profesionálnej praxi. IFSW opakovane označila za zásadné pre sociálnu prácu dva princípy, resp. hodnoty, ktorými sú *rešpektovanie ľudských práv* a *sociálnej spravodlivosti* (por. definíciu sociálnej práce na generálnom zhromaždení v Montreale, 2000). Európsky sociálny model je v Európskej únii založený na rešpekte k základným ľudským hodnotám, za ktoré sa považujú *dôstojnosť, sloboda, právo, solidarita a participácia*. Sociálne služby európskych štátov musia rešpektovať práve tieto hodnoty (Tomeš, 2010, s. 37).

Ak by sme na Slovensku išli cestou identifikovania kľúčových hodnôt a princípov sociálnej práce, bolo by z metodologického hľadiska vhodné pripraviť a zrealizovať v tejto oblasti výskum. Ďalšie ciele empirického výskumu by mohli byť orientované na zisťovanie špecifík etiky sociálnej práce na Slovensku, vrátane etických požiadaviek sociálnych pracovníkov. Práve identifikovanie národných špecifík je akousi pomyselnou koľajou, ktorá by mala ísť paralelne s textovou analýzou aktuálneho medzinárodného etického kódexu (IFSW / IASSW) s prihliadaním na národné etické kódexy krajín, ktoré majú dlhodobé skúsenosti v tejto oblasti (najmä NASW, BASW) a krajín, ktoré sú nám kultúrne blízke (najmä ČR a ich aktuálny kódex z roku 2006). Súčasťou textovej analýzy by mali byť aj dôležité medzinárodné dokumenty a platná legislatíva v SR. Medzinárodné deklarácie a dohovory o ľudských právach sformulovali obecné štandardy a poukazujú na práva, ktoré sú prijaté globálnou komunitou (IFSW / IASSW, 2004, čl. 3). Vedeckými nástrojmi nového, resp. obnoveného etického kódexu by teda boli empirický výskum zameraný na špecifické hodnoty, princípy a zodpovednosti sociálnych pracovníkov (sociálnej práce) na Slovensku a textová analýza relevantných etických, právnych, medzinárodných i národných dokumentov. Tieto by tvorili vedecký podklad pre pracovnú skupinu odborníkov.

Ak by sme sledovali štruktúru súčasného Etického kódexu sociálnych pracovníkov v SR (1997), v rámci jednotlivých etických zodpovedností si zaslúžia diskusiu a prehodnotenie aj nasledujúce témy:

Etická zodpovednosť voči sebe – táto oblasť je v súčasnosti na Slovensku pomerne deficitnou. Súčasťou novších deontologických kódexov býva povinnosť sociálnych pracovníkov starať sa o svoj profesijný rast. K tomu je však potreba aj dostupnosť nástrojov

profesijného rastu a systémová podpora subjektov, najmä zodpovednosť zamestnávateľov za sociálnych pracovníkov v oblastiach zabezpečenia ďalšieho vzdelávania, výcvikov a supervízie (Mátel, Roman, 2010c).

Etická zodpovednosť voči klientom – mimoriadna pozornosť býva v medzinárodných a národných etických kódexoch venovaná otázke rešpektovania ľudských práv. Požiadavka rovnakého zaobchádzania a antidiskriminácie je integrálnou súčasťou takmer všetkých etických kódexov (žiaľ okrem slovenského). Výslovná pozornosť sa vo väčšine deontologických kódexov venuje aj profesionálnym hraniciam, sexuálnym a intímnym vzťahom. Niektoré národné kódexy priamo uvádzajú aj problematiku sexuálneho zneužívania a sexuálneho násilia, kde nejde len o porušenie etických princípov, ale aj o násilnú trestnú činnosť a zneužívanie profesijného postavenia (Mátel, 2010b).

Etická zodpovednosť voči pracovisku – táto nezahŕňa výlučne zamestnancov (sociálnych pracovníkov), ale aj zamestnávateľov. Tradične sa na tomto mieste uvádza titul „etická zodpovednosť voči zamestnávateľom“. Etické požiadavky v tejto oblasti však musia byť recipročné, pretože etickú zodpovednosť nenesú len zamestnanci, ale aj zamestnávatelia (nezriedka takisto sociálni pracovníci). Vzhľadom na kolegov môžu byť v deontologickom kódexe upravené niektoré etické zásady konzultovania a supervízie. Napríklad v americkom etickom kódexe (NASW, 2008) je vzhľadom na supervízorov v sociálnej práci explicitne uvedené, že majú stanoviť jasné, primerané, kultúrne citlivé hranice a nesmú sa zapojiť do žiadnych duálnych alebo viacnásobných vzťahov so supervizantmi, v ktorých jestvuje riziko ich zneužívania alebo potenciálneho poškodzovania (Mátel, Roman, 2010a).

Etická zodpovednosť voči profesii – veľmi dôležité je explicitné uvádzanie zodpovednosti voči školám sociálnej práce a etické pravidlá výskumu v sociálnej práci (Mátel, 2010c). Nezriedka sa na Slovensku študenti sociálnej práce, ako aj vysokoškolskí odborní asistenti, ktorí pre nich zabezpečujú odbornú prax, stretávajú s odmietnutím a negatívnym postojom vedúcich pracovníkov v zariadeniach sociálnych služieb typu: „Máme veľa práce... málo personálu... Nebude sa im mať kto venovať... Budú tu len prekážať...“ (Mátel, 2010a, s. 96).

Etická zodpovednosť voči spoločnosti – rozhodujúcimi pojmami v medzinárodnej terminológii sú sociálna inklúzia a exklúzia. Medzinárodné etické princípy IFSW/IASSW (2004) uvádzajú, že sociálni pracovníci majú povinnosť čeliť sociálnym podmienkam, ktoré prispievajú k sociálnemu vylúčeniu (exklúzii), stigmatizácii alebo útlaku, a pracovať smerom k inkluzívnej spoločnosti. Národné etické kódexy sa v tejto časti venujú celospoločenskej a politickej zodpovednosti sociálnych pracovníkov.

Záver

Aktualizácia etického kódexu sociálnej práce je na Slovensku veľmi naliehavou výzvou, ktorá úzko súvisí s kvalitou poskytovania sociálnych služieb. Kľúčovým problémom je v tejto oblasti inštitucionálne vákuum, pretože niet organizácie, ktorá by tento proces iniciovala, forsírovala a zrealizovala. Predloženým návrhom je preto iniciovanie tohto procesu viacerými odborníkmi z oblastí sociálnej práce a profesijnej etiky, ktorí by vytvorili interinštitucionálnu pracovnú skupinu. Vedeckými nástrojmi aktualizovania etického kódexu by boli empirický výskum zameraný na špecifické hodnoty, princípy a zodpovednosti sociálnych pracovníkov (sociálnej práce) na Slovensku a textová analýza relevantných etických, právnych, medzinárodných i národných dokumentov. Diskusiu a prehodnotenie je potrebné urobiť vo viacerých oblastiach a témach, akými sú etická zodpovednosť voči sebe, pracovisku a školám sociálnej práce, ďalej rešpektovanie ľudskej dôstojnosti, antidiskriminácia, profesijné hranice vo vzťahoch a ďalšie. Osobitú pozornosť by bolo potrebné venovať výskumu, supervízii a klinickej sociálnej práci.

Zoznam bibliografických odkazov

[1] BARKER, R. L. 2003. *The Social Work Dictionary.* 5th Ed. Washington, DC : NASW, 2003. 493 s. ISBN 0-87101-355-X.

[2] British Association of Social Workers. 2002. *The Code of Ethics for Social Work.* Birmingham : BASW, 2002. 16 s.

[3] Canadian Association of Social Workers. 2005. *Code of Ethics.* Ottawa : CASW, 2005.

[4] International Federation of Social Workers. 1994. *The ethics of social work: Principles and standards.* Geneva : IFSW, 1994.

[5] International Federation of Social Workers. 2004. *Ethics in social work: Statement of principles.* Geneva : IFSW, 2004.

[6] LORAN, T. 2009. *Paradigma kreovania ľudského kapitálu Rómov.* Bratislava : SPN, 2009. 170 s. ISBN 978-80-89225-56-9.

[7] MÁTEL, A. a kol. 2010a. *Etika sociálnej práce.* Bratislava : VŠZaSP sv. Alžbety, 2010. 183 s. ISBN 978-80-89271-85-6.

[8] MÁTEL, A. 2010b. Etická zodpovednosť voči klientom. In: *Dni sociálnej práce a InteRRa 8.* Zborník z konferencie s medzinárodnou účasťou konanej na UKF v Nitre. Nitra : FSVaZ UKF, 2010. ISBN 978-80-8094-650-0, s. 162-174.

[9] MÁTEL, A. 2010c. Etické aspekty výskumu. In: *Výchova a vzdelávanie v ošetrovateľstve zamerané na rozširujúcu rolu sestry - sestra výskumníčka, Varia*. Zborník z XII. vedeckej

konferencia s medzinárodnou účasťou. Skalica : VŠZaSP sv. Alžbety, 2010. ISBN 978-80-89271-82-5, s. 101-110.

[10] MÁTEL, A. 2010d. Etické hodnoty a princípy relevantné pre sociálnu prácu s rómskym etnikom. In: *Dialóg ako cesta spolužitia*. Zborník z vedeckej konferencie s medzinárodnou účasťou. Ružomberok : Verbum, 2010. ISBN 978-80-8084-538-4, s. 132-138.

[11] MÁTEL, A. – ROMAN, T. 2010a. *Etika v supervízii – kľúčové hodnoty a vybrané etické aspekty.* In: Prohuman, odborný internetový časopis. [online 2010-30-09]. Dostupné na internete: <http://www.prohuman.sk/etika-v-supervizii%E2%80%93klucove-hodnoty-a-vybrane-eticke-dorazy>. ISSN 1338-1415.

[12] MÁTEL, A. – ROMAN, T. 2010b. Konflikty hodnôt v pomáhajúcich profesiách. In: *Človek a hodnoty*. Zborník z vedeckej konferencie s medzinárodnou účasťou. Trnava : Inštitút existenciálnej psychológie a noo-logoterapie, FF TU, 2010. V tlači. Abstrakt In: NANIŠTOVÁ, E. – HALAMA, P. (Eds.) Zborník abstraktov z vedeckej konferencie s medzinárodnou účasťou „Človek a hodnoty“, Trnava : Inštitút existenciálnej psychológie a noo-logoterapie, FF TU, 2010. ISBN 978-80-970471-0-8, s. 19.

[13] MÁTEL, A. – ROMAN, T. 2010c. Zodpovednosť sociálneho pracovníka voči seba a defenzívna orientácia v sociálnej práci. In: *Rizika sociální práce.* Sborník z konference VII. Hradecké dny sociální práce. Hradec Králové : Gaudeamus. V tisku.

[14] SCHAVEL, M. – TOMKA, M. 2010. *Základy supervízie a supervízia v praktickej výučbe v sociálnej práci.* Bratislava : VŠZaSP sv. Alžbety, 2010. 193 s. ISBN 978-80-89271-87-0.

[15] STRIEŽENEC, Š. 2006. *Teória a metodológia sociálnej práce.* Trnava : Tripsoft, 2006. 296 s. ISBN 80-969390-4-1.

[16] TOMEŠ, I. 2010. Úloha sociálních služeb v evropských systémech sociální ochrany. In *Dni sociálnej práce a InteRRa 8.* Zborník z konferencie s medzinárodnou účasťou konanej na UKF v Nitre. Nitra : FSVaZ UKF, 2010. ISBN 978-80-8094-650-0, s. 30-42.

Kontakt

PhDr. ThDr. ThLic. Andrej Mátel, PhD.
VŠZaSP sv. Alžbety v Bratislave
Detašované pracovisko Dr. P. Blahu v Skalici
Potočná 58, 909 01 Skalica
E-mail: andrej.matel@gmail.com

Etické aspekty odbornej praxe študentov sociálnej práce

Ethical aspects of social work students' professional practice

Peter MLYNARČÍK, Anna BARILLOVÁ

Abstrakt

Príspevok sa zaoberá aplikáciou kódexu sociálneho pracovníka na problémy spojené s praxou študentov Katedry sociálnej práce s deťmi a mládežou v Žiline. Reflektuje etické postoje študentov, zainteresovaných organizácií a etickú zodpovednosť odborného vedenia katedry. Súčasťou príspevku sú aj nástroje a metódy etického riadenia odbornej praxe.

Kľúčové slová

Etický kódex, odborná prax, študent sociálnej práce, katedra sociálnej práce, zodpovednosť, projekt.

Abstract

The article deal with application of Ethical Codex of social worker on the problems connected with student's practice on Department of social work for children and youth in Žilina. The article reflects ethical statements of students, involved organizations and responsibility of professional accompaniment of department. Parts of the contribution are the instruments and the methods of ethical direction of professional practice.

Key words

Ethical Codex, professional practice, student of social work, department of social work, responsibility, project.

Úvod

Odborná prax študentov sociálnej práce tvorí podstatnú časť bakalárskeho a magisterského štúdia sociálnej práce, čo sa odráža aj v hodinovej dotácii pre tento predmet. Študenti si majú možnosť nielen overiť teoretické poznatky a sociálne zručnosti získané v škole, ale v kontakte s konkrétnym klientom – človekom v núdzi – majú aj možnosť prehĺbiť si vzťah k povolaniu sociálneho pracovníka. To všetko študentom pomáha pri osobnej profilácii sa v istej oblasti služieb v rámci profesie. Keďže nadobúdanie odbornej kvalifikácie v sociálnej práci sa u nás rozvíja iba posledné dve desaťročia počet záujemcov o toto štúdium je relatívne vysoký, čo má potom dopad aj na kvalitu odbornej praxe a problémy s ňou spojené.

Iným vzdialeným zdrojom problémov odbornej praxe študentov sociálnej práce je vplyv spoločnosti, ktorá je ešte stále na prechode z totalitného systému spoločenského usporiadania k demokracii. To spôsobuje mnohé turbulencie v spoločnosti a častejší výskyt extrémov aj

v morálke jednotlivcov a skupín. V tejto situácii etický kódex sociálneho pracovníka, a tiež štúdium sociálnej práce vytvára situácie, ktoré podporujú etické smerovanie spoločnosti k pozitívnym hodnotám. Zavádzanie hodnôt a princípov etického kódexu do praxe však naráža na problémy, ktoré sa prejavujú aj v procese odbornej praxe študentov sociálnej práce. Výnimkou nie je ani Katedra sociálnej práce s deťmi a mládežou v Žiline.

Analýzu etických aspektov odbornej praxe študentov sociálnej práce predstavíme v troch častiach. Najprv poukážeme na študentov a ich odbornú prax ako ju predkladajú etické kódexy niektorých národných združení sociálnych pracovníkov a tiež medzinárodná federácia. Potom v dvoch častiach sa budeme venovať jednak opisu najvážnejších problémov vznikajúcich v rámci odbornej praxe, jednak predstaveniu riešení, ku ktorým dospelo vedenie Katedry sociálne práce s deťmi a mládežou v Žiline.

Etické kódexy a odborná prax študentov

Odborná prax budúcich sociálnych pracovníkov má veľký význam. Podobne ako v iných pomáhajúcich profesiách, aj tu študenti spoznávajú nielen jednotlivé zariadenia, metódy, metodiky, postupy a techniky používané v práci s klientom, ale priamo vo vzťahoch majú možnosť spoznávať a formovať svoju osobnosť. To, čo pozitívne formuje osobnosť človeka vo vzťahoch je schopnosť aplikovať hodnoty v konkrétnych situáciách. Špecifickosť sociálnej práce je vyjadrená aj súborom hodnôt a postojov, ktoré sú základom etických kódexov sociálnych pracovníkov (Porov. NASW 2008, Preamble). Z nich sú odvodené etické princípy a etické normy rozhodovania a konania.

Prejdime si teraz niektoré etické kódexy sociálnych pracovníkov a pozrime sa na ich vyjadrenia o hodnotách v súvislosti s odbornou praxou študentov.

Etický kódex sociálnych pracovníkov Slovenskej republiky prijatý roku 1997 vo svojom úvode deklaruje dve základné hodnoty: demokraciu a ľudské práva. Na nich postavené etické princípy však neobsahujú zvláštne normy týkajúce sa odbornej praxe študentov. Napriek tomu tento kódex špecifikuje etické princípy zabezpečujúce zodpovednosť sociálneho pracovníka voči kolegom a zamestnávateľským organizáciám. V prvom rade je to norma upravujúca slušné a zdvorilé vzťahy. Požaduje úctu a dôveru v prístupe sociálneho pracovníka voči kolegom, medzi ktorých môžeme zaradiť aj študentov. Druhý princíp požaduje od sociálneho pracovníka, aby sa voči klientom kolegov správal profesionálne a citlivo. Túto normu svojimi požiadavkami je možné aplikovať aj na študentov sociálnej práce, ktorí počas praxe prichádzajú do styku s klientmi sociálnych pracovníkov. Zodpovednosť sociálneho pracovníka voči zamestnávateľským organizáciám sa má prejaviť jeho serióznym prístupom

k prijatým záväzkom. Túto normu by sme tiež mohli aplikovať na vzťah študentov voči organizáciám, ktoré im poskytujú odbornú prax (Porov. Cagnár, 2005, s. 9).

Medzinárodná federácia sociálnych pracovníkov (IFSW) a Medzinárodná asociácia škôl sociálnej práce (IASSW) zhrnuli etické princípy v dokumente *Etika v sociálnej práci, formulácia princípov*. Jej cieľom je vyvolať diskusiu a reflexiu etických problémov medzi partnerskými organizáciami, poskytovateľmi sociálnych služieb a tiež študentmi sociálnej práce. Etické princípy sú postavené na dvoch základných hodnotách: dôstojnosti ľudskej osoby (ľudské práva) a sociálnej spravodlivosti. Špeciálne odbornej praxi je venovaný deviaty bod v časti o profesionálnom správaní sociálnych pracovníkov. Požaduje od nich ochotu spolupracovať so školami sociálnej práce, aby tak podporili študentov pri získavaní „kvalitného praktického výcviku a aktuálnych praktických zručností“ (IFSW 2004). Tento bod prevzala do svojho etického kódexu aj Společnost sociálních pracovníků České republiky (SSPCR, 2.4.6). IFSW požaduje od svojich členských organizácií na národnej úrovni, aby pravidelne aktualizovali svoje Etické kódexy tak, aby boli v zhode s medzinárodnými princípmi. V tomto smere by bolo treba aktualizovať aj náš etický kódex aj pokiaľ ide o odbornú prax študentov.

Veľmi podrobne prepracovala svoj Etický kódex Národná asociácia sociálnych pracovníkov v Spojených štátoch amerických (NASW). Venuje ho nielen sociálnym pracovníkom, ale aj študentom sociálnej práce. V preambule k tomuto kódexu uvádza tieto základné hodnoty:

Služba

Sociálna spravodlivosť

Dôstojnosť a hodnota ľudskej osoby

Dôležitosť ľudských vzťahov

Integrita

Kompetencia

Na nich sú postavené princípy, ktoré sa týkajú rôznych oblastí života a práce sociálneho pracovníka. Študentskej praxi a výchove je určený samostatný odsek, v rámci ktorého sú uvedené štyri princípy. Všetky oslovujú sociálneho pracovníka, ktorý počas praxe vystupuje vo funkcii vychovávateľa alebo inštruktora.

Prvý princíp požaduje, aby sociálny pracovník viedol aktivity iba v rámci svojej kompetencie a najnovších poznatkov v danej oblasti. Pripomína tým dôležitosť odbornosti a kvalifikovaného prístupu vedúceho jednotlivých aktivít počas praxe. Nasledujúci princíp sa týka hodnotenia študentov na praxi. V takejto situácii je potrebné pristupovať k študentom

nielen čestne a pravdivo, ale aj s úctou. Takýmto prístupom sa chráni individualita študenta a dôstojnosť jeho osoby. O vzťahu ku klientovi hovorí tretie pravidlo. Klient by mal byť vhodne informovaný o tom, že službu mu bude poskytovať študent na praxi. Posledný princíp ochraňuje študenta pred zneužitím zo strany inštruktora odbornej praxe. Pripomína, že inštruktor je zodpovedný za vytvorenie jasného, a vzhľadom na kultúru, citlivého a primeraného odstupu medzi ním a študentom. Zároveň vystríha pred takými vzťahmi, ktoré by mohli študenta poškodiť (Porov. NASW 2008, 3.02). Túto normu vo vlastnej formulácii obsahuje aj Etický kódex Britskej asociácie sociálnych pracovníkov (BASW 2002, 3.4.2 e).

Vzťahu sociálneho pracovníka k študentovi sú určené aj ďalšie princípy uvedené v rámci iných oblasti vzťahov. Tak NASW (Code of Ethics) v časti venovanej vzťahu sociálneho pracovníka k zamestnávateľom v bode 3.09 (f) vyžaduje aby sociálny pracovník (resp. študent) akceptoval prijatie do zamestnania iba v prípade, ak v danej organizácii sú zaužívané spravodlivé personálne prístupy. V bodoch 2.07 (a) a 2.08 zasa ukladá sociálnemu pracovníkovi, aby zamedzil sexuálnym vzťahom a sexuálnemu zneužívaniu študentov, voči ktorým vystupuje ako autorita. Podobné postoje vyžaduje od sociálnych pracovníkov aj etický kódex BASW v bode 3.4.2 g. NASW pokračuje, že pri vedení výskumu majú sociálni pracovníci vychovávať študentov k zodpovedným výskumným postupom (Porov. NASW 2008, 5.02 (p)).

Z uvedeného krátkeho prehľadu vyplýva, že medzinárodný etický kódex IFSW, a hlavne etický kódex NASW venujú etickým problémom odbornej praxe študentov sociálnej práce značne viac priestoru, než slovenský Etický kódex. Kódex IFSW odbornú prax upravuje všeobecnou požiadavkou spolupráce sociálnych pracovníkov so školami sociálnej práce na poli praktického výcviku a získavania zručností študentmi. Hoci Etický kódex NASW neobsahuje túto všeobecnú požiadavku, jednako venuje odbornej praxi študentov sedem samostatných noriem. Tie upravujú vzťahy inštruktora odbornej praxe a študenta, organizácie voči študentovi a tiež požadujú primerane informovať klienta o poskytnutí služby študentom.

Pokiaľ ide o základné hodnoty etických kódexov, medzinárodný kódex IFSW a slovenský kódex deklarujú po dve základné hodnoty, kým kódex NASW vymenúva šesť základných hodnôt. Všetky kódexy deklarujú jednu spoločnú hodnotu, a to dôstojnosť ľudskej osoby. Slovenský kódex k tomu pridáva hodnotu demokracie, zatiaľ čo kódex IFSW hodnotu sociálnej spravodlivosti. Kódex NASW k hodnotám kódexu IFSW pridáva hodnoty ako služba, medziľudské vzťahy, integrita a kompetencia. Okrem toho jednotlivé princípy NASW sú zaradené do celkov označených ako etické zodpovednosti sociálnych pracovníkov voči rôznym objektom ich vzťahov. Teda kľúčovým pojmom je tu tiež etická zodpovednosť.

Napriek tomu, že niektoré hodnoty nie sú uvádzané v etických kódexoch explicitne, predsa tvoria základ následne uvádzaných princípov. Pri výbere explicitne uvádzaných základných hodnôt by sa však nemalo postupovať náhodným výberom, prípadne iba snahou zdôrazniť isté normy. Bolo by vhodné brať do úvahy aj vzájomnú nadväznosť a prirodzenú hodnotovú hierarchiu uvádzanú v analýzach napr. Maxa Schelera a Emmanuela Levinasa.

Stret záujmov: študenti verzus zariadenia sociálnych služieb

Táto časť príspevku si kladie za cieľ podeliť sa so skúsenosťami pri riešení odbornej praxe študentov študijného programu Sociálna práca s deťmi a mládežou na Katedre sociálnej práce s deťmi a mládežou na detašovanom pracovisku Saleziánum v Žiline.

V prvých dvoch rokoch chodu detašovaného pracoviska Saleziánum bola odborná prax riadená nasledovným spôsobom: Študenti boli pedagógom praxe poučení o náplni, cieľoch praxe a povinnostiach, ktoré plynú voči zariadeniam odbornej praxe. Potom ich úlohou bolo nájsť organizáciu sociálnych služieb pre deti a mládež, kde by vykonávali príslušnú odbornú prax. Od začiatku nás študenti informovali o veľkých problémoch niekde sa zaradiť a neochote mnohých zariadení venovať sa študentom a naplniť tak ciele praxe.

Vzhľadom na tento problém sme sa rozhodli, že zmapujeme a osobne navštívime jednotlivé zariadenia sociálnych služieb pre deti a mládež v Žiline a okolí, zistíme, aká je situácia a pokúsime sa dohodnúť podmienky pre spoluprácu. Navštívili sme 24 zariadení, štátnych, aj neštátnych (viď Príloha 1).

V 22 zariadeniach (92 %) sme si vypočuli dlhú a často rozhorčenú kritiku **neetického a nezodpovedného postoja voči riešeniu odbornej praxe študentov** sociálnej práce, sociálnej pedagogiky, špeciálnej pedagogiky a psychológie na adresu zodpovedných z jednotlivých škôl a katedier v Žiline a okolí. V niektorých zariadeniach sa nám dokonca stalo, že sa s nami vôbec nechceli rozprávať a od dverí nám povedali „Nie, žiadnych študentov neprijímame, nemáme záujem o žiadnu spoluprácu!“

Riaditelia alebo vedúci pracovníci svoje postoje zdôvodnili nasledovne:

1) Nezvládnuteľné enormné množstvo študentov, ktoré k nim dennodenne prichádzalo.
2) Zlá organizácia (lepšie povedané ne-organizácia) odbornej praxe. (Napr.: Študenti prvého ročníka sa prišli informovať o tom - ktorom zariadení a chceli ho vidieť. Pracovníčka sa im venovala pól hodiny, no v zapätí po ich odchode prišli študenti z tej istej školy a chceli počuť to isté. To sa dennodenne opakovalo.)
3) Neetickosť, neférovosť a nezáujem v postojoch zodpovedných jednotlivých škôl a zhodenie celej zodpovednosti za prax na organizácie sociálnych služieb. Nezáujem

kompetentných videli v absencii snahy chápať skutočnú situáciu a riešiť ju vzájomnou dohodou.

4) Pracovníci v organizáciách nemali vyčlenený čas ani priestor na to aby sa venovali toľkým študentom.
5) Organizácie a jednotliví pracovníci neboli dostatočne motivovaní, nemali bezprostredný osoh z návštev študentov, a preto brali odbornú prax študentov ako nutné zlo, alebo sa voči nej úplne uzatvárali.

Vo všetkých zariadeniach nakoniec veľmi ocenili náš záujem a snahu o riešenie tohto problému. Vo viacerých organizáciách vyjadrovali, že sme vôbec prví, ktorí sa zaujímajú o podmienky praxe vlastných študentov.

Ako vidno z tejto skúsenosti, proces uvádzania do praxe etického kódexu sa netýka iba sociálnych pracovníkov a zariadení sociálnych služieb, ale aj škôl sociálnej práce. Školy pritom môžu v tomto smere pôsobiť nielen teoretickou prípravou študentov, ale aj dobrým organizačným zabezpečením momentov, kedy prichádzajú do kontaktu so zariadeniami sociálnych služieb. Výsostným momentom, ktorý v minulosti býval často na okraji záujmu škôl je odborná prax študentov.

Zodpovednosť katedry voči odbornej príprave študentov – riešenia

Z etického hľadiska načrtnutá situácia poukazovala na vážny problém, týkajúci sa vzťahov medzi Katedrou sociálnej práce s deťmi a mládežou a zariadeniami sociálnych služieb, v ktorých si naši študenti vykonávali odbornú prax. Hľadali sme možnosti riešenia uvedených problémov. Preto sme si zadefinovali kľúčové etické hodnoty, princípy, postoje, nástroje a metódy relevantné pre riešenie odbornej praxe študentov.

Vychádzali sme z dvoch základných hodnôt: dôstojnosti ľudskej osoby a sociálnej spravodlivosti (Porov. IFSW). Z nich potom vyplývajú základné princípy: zodpovednosť za dobrý priebeh praxe študentov, úcta a vzájomný rešpekt voči partnerským organizáciám, vzájomne výhodná spolupráca. Tieto hodnoty a princípy nás potom priviedli k rozhodnutiu aktívne hľadať riešenie vzniknutých problémov. Najprv sme si vytipovali oblasti, ktoré by sme mohli ovplyvniť z našej strany. Môžeme ich zhrnúť do nasledujúcich bodov:

a) Nadviazanie bližšej spolupráce s pracoviskami sociálnych služieb.
b) Diskusia o vzájomných požiadavkách a podmienkach spolupráce.
c) Dosiahnutie vzájomnej dohody zakotvenej v spoločných zmluvách o spolupráci.
d) Hľadanie možností náhrady pre organizácie a pracovníkov zariadení odbornej praxe.
e) Zlepšenie organizácie odbornej praxe študentov zo strany katedry.

f) Zvýšenie záujmu katedry o podmienky práce študentov na praxi.

g) Cieľavedomé formovanie etických postojov študentov k odbornej praxi.

V ďalšom načrtneme realizáciu niektorých dôležitých úloh vyplývajúcich z uvedených oblastí, v ktorých sme sa rozhodli angažovať.

Ad. a) Nadviazanie bližšej spolupráce s jednotlivými organizáciami.

V decembri 2008 sme usporiadali konferenciu na tému „*Mládež a sociálna prevencia*" spojenú s fórom poskytovateľov sociálnych služieb pre deti a mládež v Žilinskom kraji s cieľom nadviazať spoluprácu s organizáciami pre deti a mládež, spoznať ich potreby a problémy a dohodnúť ďalšie skutočnosti ohľadom odbornej praxe našich študentov v týchto zariadeniach. Závery konferencie, na ktorej sa zúčastnilo päťdesiat zástupcov jednotlivých organizácií boli nasledovné:

- Hľadať nové možnosti na stretávanie sa, ktoré by pomáhali upevniť spoluprácu medzi zúčastnenými organizáciami.
- Hľadať finančnú aj legislatívnu možnosť pre vytvorenie expertnej skupiny, ktorá by koordinovala riešenie konkrétnych problémov sociálnej prevencie deti a mládeže v regióne s cieľom zefektívniť pôsobenie zainteresovaných organizácii.
- Riešiť odbornú prax študentov Katedry sociálnej práce s deťmi a mládežou, na detašovanom pracovisku Saleziánum, VŠZaSP sv. Alžbety v Žiline.

Najväčšie problémy, ktoré vnímajú pracovníci zariadení sociálnych služieb:

- Neúplná legislatíva.
- Slabé zosieťovanie rezortov.
- Chýbajúca účasť dobrovoľníkov.
- Nespolupráca rodiny klienta.
- Nedostatočný záujem o človeka zo strany spoločnosti a na druhej strane zlyhanie snahy o integráciu jedinca do spoločnosti na ľudských faktoroch.

Práca v skupinách opäť takmer jednohlasne ukázala, že pracovníci nemali vyčlenený čas ani priestor aby sa venovali našim študentom. Neboli ani motivovaní, ani odmeňovaní (morálne, finančne, za protislužbu), a preto brali prax ako nutné zlo, alebo boli voči nej úplne uzatvorení. To nám jednoznačne ukázalo, že prioritou pri riešení odbornej praxe bolo doriešenie formy odmeny pre organizácie, či sociálnych pracovníkov.

Ad. c) Dosiahnutie vzájomnej dohody zakotvenej v spoločných zmluvách o spolupráci.

Diskusie so zástupcami jednotlivých organizácií nám pomohli nájsť vzájomne výhodné možnosti ako riešiť problém praxe našich študentov. Dohodli sme sa s nimi na troch bodoch:

1. S organizáciami, ktoré prijímajú študentov na odbornú prax je potrebné spísať *zmluvy o vzájomnej spolupráci.* Dosiahne sa tak obojstranná spokojnosť. Tieto organizácie pokryjú časť našich potrieb pre odbornú prax študentov, za čo si nežiadajú žiadnu náhradu.
2. Preskúmať možnosť odmeňovať pracovníkov, ktorí budú mať na starosti našich študentov na základe dohôd o vykonaní práce. Stali by sa tak externými učiteľmi (inštruktormi) odbornej praxe. V organizáciách by mali vyčlenený čas a priestor pre vedenie študentov pri odbornej praxi.
3. Náhrada vo forme ďalšieho vzdelávania sociálnych pracovníkov.

Realizácia druhého bodu narazila na problém prílišnej finančnej náročnosti pri súčasnom veľkom počte študentov. Napriek tomu sme cítili morálnu potrebu aj na základe zmlúv o vzájomnej spolupráci odmeniť tých sociálnych pracovníkov, ktorí sa ochotne a so záujmom venujú našim študentom. Preto sme realizovali tretí bod spoločnej dohody a poskytli sme certifikovaný kurz ďalšieho vzdelávania sociálnym pracovníkom z každej partnerskej organizácie cez Inštitút ďalšieho vzdelávania našej vysokej školy. O takýto druh vzdelávania bol medzi sociálnymi pracovníkmi veľký záujem.

Pri realizácii tohto zámeru sa však vyskytol ďalší problém. Sociálni pracovníci, ani organizácie neboli schopní náklady takého vzdelávania uhradiť. Preto sme sa rozhodli napísať projekt a zrealizovať jeden z akreditovaných vzdelávacích programov v spolupráci s Inštitútom ďalšieho vzdelávania sociálnych pracovníkov. Od septembra 2009 do februára 2010 sme zabezpečili prípravu aj realizáciu 6 mesačného vzdelávacieho programu Sociálno-psychologický výcvik v rozsahu 160 hodín (viď. Príloha 2). Zúčastnilo sa na ňom 21 účastníkov zo zariadení, v ktorých naši študenti praxujú, a s ktorými máme podpísané zmluvy o vzájomnej spolupráci. Spätná väzba od účastníkov výcviku aj ich zamestnávateľských organizácií bola veľmi pozitívna. Od januára 2011 pripravujeme preto ďalší vzdelávací program – Výcvik supervízorov v sociálnej práci.

Ad. e) Zlepšenie organizácie odbornej praxe študentov zo strany katedry.

Postupne sme zaviedli nový spôsob organizácie odbornej praxe našich študentov. Momentálny stav náplne a organizácie odbornej praxe jednotlivých ročníkov vyzerá takto:

1. ročník: mapovanie existujúcich zariadení sociálnych služieb v regióne, oboznámenie sa s jednotlivými druhmi a typmi zariadení sociálnych služieb, ich administratívou, riadením a sociálnou politikou.

- *Organizovanie exkurzií.* Keďže základné informácie sa dajú povedať naraz väčšiemu množstvu ľudí (aby študenti nechodili po jednom a nepýtali sa to isté), organizujeme

exkurzie po 10 – 15 študentov. Študenti sa zapíšu, do ktorého zariadenia majú záujem ísť a spolu s pedagógom praxe navštívia dané zariadenie. Má to skutočne veľmi dobrú úroveň. Exkurzie trvajú min. 1,5 hodiny a bežne sa nám venujú niekoľkí pracovníci (napr. riaditeľ, sociálny pracovník, vedúci výchovy, mzdový pracovník, hospodársky pracovník a pod.)

- *Stretnutia so študentmi*. Zo zariadení, ktoré nie je možné navštíviť (nevhodnosť pre klientov, atď. napr. Ústav pre výkon trestu pre mladistvých Sučany, Život spolu – autisti, Bánová a pod.) k nám prichádzajú zodpovední pracovníci a urobia podrobnú prednášku, ktorá je spojená s diskusiou a výmenou kontaktov so študentmi, ktorí majú záujem o dobrovoľníctvo.

2. až 5. ročník: individuálna práca s jednotlivcom a so skupinou.

- *Organizácia individuálnej praxe*. Organizácie stanovia počet študentov, ktorí k nim môžu prísť na individuálnu prax a čas, kedy je to pre klientov a zariadenie najvyhovujúcejšie. U pedagóga praxe sa študenti prihlásia (stanovený počet). Vedúcemu danej skupinky študentov pedagóg praxe odovzdá kontakt na zodpovedného pracovníka z danej organizácie, kde si potom študenti jednotlivo vykonávajú svoju prax. Študenti majú okrem toho spoločné poučenie o BOZ a o utajovaných skutočnostiach.

Ad. f) Zvýšenie záujmu katedry o podmienky práce študentov na praxi.

Pedagóg praxe z našej katedry počas celého semestra komunikuje s jednotlivými zariadeniami a informuje sa o postojoch študentov, aj o podmienkach v jednotlivých organizáciách. Taktiež organizácie spätne informujú o študentoch, ktorí si neplnia povinnosti vyplývajúce z ich aj našich požiadaviek na odbornú prax.

Ad. g) Cieľavedomé formovanie etických postojov študentov k odbornej praxi.

Pri posudzovaní postojov študentov k odbornej praxi sme dospeli k záverom, že u študentov je potrebné formovať nasledovné etické postoje. Rozdelíme ich podľa jednotlivých fáz procesu odbornej praxe:

I. Zodpovednosť pri príprave na odbornú prax. Získavanie povedomia jasných cieľov a dôležitosti odbornej praxe.

- Sprostredkovať študentom poznatky o sociálnych vzťahoch a spôsoboch práce, ktoré existujú alebo sú uplatňované v existujúcich organizáciách sociálnych služieb.

- Umožniť študentom, aby mohli v priebehu štúdia konfrontovať svoje teoretické predstavy o sociálnej práci s ich praktickou realizáciou.
- Budovať záujem o samostatné zvyšovanie odbornosti a praktických zručností.
- Stimulovať proces identifikácie študentov so sociálnou prácou ako profesiou.

II. Priebeh odbornej praxe

- Čestnosť pri napĺňaní požadovanej časovej dotácie.
- Nadobúdať postoje empatie pri práci s klientom.
- Dodržanie náplne praxe v jednotlivých ročníkoch.
- Aktívny prístup a záujem o potreby zverených klientov.
- Profesionálne postoje voči sociálnym pracovníkom.

III. Spracovanie skúseností z odbornej praxe.

- Overovať a upevňovať získané poznatky z praxe a spájať ich s teóriou.
- Profilácia študenta pri hľadaní svojho miesta v sociálnej práci.
- Adekvátne a samostatné vyhotovenie správy z praxe.
- Aktívna účasť na seminári/ supervízii.

Záver

Predstavené analýzy odhaľujú niekoľko faktov. Slovenský etický kódex sociálneho pracovníka venuje značne menej priestoru etickým problémom odbornej praxe študentov sociálnej práce než zahraničné, resp. medzinárodný etický kódex. Tie odbornej praxi venujú vyslovene najmenej jeden ucelený bod kódexu, prípadne až celú časť. Slovenský etický kódex neobsahuje ani termín študent. Spoločnou explicitne vyjadrenou hodnotou, ku ktorej sa hlási väčšina analyzovaných etických kódexov je dôstojnosť ľudskej osoby. O túto hodnotu (a tiež sociálnu spravodlivosť) sa opieralo aj predstavené riešenie problému odbornej praxe na Katedre sociálnej práce s deťmi a mládežou v Žiline.

Váženejšie etické problémy súvisiace s odbornou praxou študentov vznikajú vtedy, keď sa nevenuje primeraná pozornosť tomuto predmetu zo strany katedier sociálnej práce. Zainteresované zariadenia sociálnych služieb kde si študenti vykonávajú odbornú prax majú záujem o spoluprácu s katedrami na základe vzájomne výhodných podmienok. Sami totiž, nemajú možnosť riešiť vznikajúce problémy so študentmi, ku ktorým by mali za iných okolností pozitívny a kolegiálny vzťah. Schodnou cestou riešenia problémov praxe je uzatváranie zmlúv o vzájomnej spolupráci medzi zainteresovanými stranami. V rámci nich je vhodné aby katedry ponúkali svoje služby pracovníkom zaviazaných organizácií pri dopĺňaní kvalifikácie akreditovanými kvalifikačnými kurzami. To vytvára prirodzený priestor pre

zlepšenie komunikácie vedúcich pedagógov praxe s inštruktormi v zainteresovaných organizáciách, čo následne vedie k celkovému zlepšeniu organizácie a úrovne praxe študentov sociálnej práce. Takýto postup prispieva k upevňovaniu eticky hodnotných postojov študentov nielen v rámci ich profesionálnej prípravy, ale aj v osobnom živote. Je to jedna z ciest ako rozširovať pôsobnosť etického kódexu.

Príloha č. 1

Zoznam zariadení, s ktorými Katedra sociálnej práce s deťmi a mládežou podpísala dohodu o vzájomnej spolupráci

1. Diagnostické centrum pre problémové dievčatá, Lietavská Lúčka
2. Áno pre život, n. o., Domov Gianny B. Mollovej, Domov pre osamelé matky s deťmi, Rajec
3. Detský charitný dom, Považská Bystrica
4. Detský domov, Bytča
5. Detský domov, Martin
6. Nadácia Krajina harmónie, Žilina
7. Návrat, Centrum pre náhradnú rodinnú starostlivosť, Žilina
8. DSS pre deti a dospelých, Kysucké Nové Mesto
9. Agentúra podporných služieb, Žilina
10. Dom sociálnych služieb pre deti a dospelých, Moyzesova 27, Žilina
11. Centrum pre rodinu, Žilina
12. Domov sociálnych služieb pre deti a dospelých Kľúč, Bytča
13. Diecézna charita, Dom charity sv. Vincenta, Žilina
14. Dom charity sv. Kamila, Žilina
15. Náruč – Pomoc deťom v kríze, o. z., Žilina - Zádubnie
16. Štart, Útulok pre bezdomovcov a mladých bezdomovcov, Žilina
17. Detská komunita, o. z. a DSS Život spolu – autisti, Bánová
18. Detský domov, Klobušice
19. Ústav na výkon trestu odňatia slobody pre mladistvých, Sučany
20. Domka – združenie saleziánskej mládeže, stredisko Žilina
21. Rada mládeže Žilinského kraja, Žilina
22. LÚČ – DSS pre deti a dospelých a Chránené bývanie LÚČ, Žilina
23. Centrum pre liečbu drogových závislostí, Považský Chlmec
24. Úrad práce, sociálnych vecí a rodiny, Žilina

Príloha č. 2

Projekt ďalšieho vzdelávania sociálnych pracovníkov- Sociálno-psychologický výcvik

Cieľ projektu

Ako náhradu za čas venovaný našim študentom poskytnúť certifikovaný kurz ďalšieho vzdelávania soc. pracovníkom z každej partnerskej organizácie cez Inštitút ďalšieho vzdelávania našej VŠ.

Spôsob realizácie

V čase od septembra 2009 do januára 2010 pripraviť kurz: **Socálno-psychologický výcvik (160 h)** pre dvoch (1 - 2) soc. pracovníkov z každej partnerskej organizácie. Spolu asi 20 účastníkov.

Rozpočet:

Honorár lektora: 160h x 16,- EUR/hod = 2560,- EUR

Strava pre účastníkov (obedy):	20sôb x 6 stretnutí x 4,-EUR/obed = 480,- EUR
Kancelárske potreby (flipchartový papier, popisovače, atď.)	185,- EUR
Spolu:	**3225,-** EUR

Saleziáni don Bosca – pobočka Žilina súhlasili s bezplatným poskytnutím nocľahu účastníkom kurzu (dotácia 1760,- EUR).

Kurz SPV sa začal prvým stretnutím 24. 9. 2009.

Účastníci si platia cestovné, stravné (okrem obeda).

Zoznam bibliografických odkazov

[1] CAGÁR, Miroslav, GALLO, Dušan, HRABLAYOVÁ, Eva, IVANICKÁ, Tatiana. *Osobnosť sociálneho pracovníka a manažment.* Bratislava: ŠEVT a.s, 2005, 66 s. ISBN 80-967908-7-0.

[2] *International Federation of Social Workers: Ethics in Social Work, Statement of Principles* [online]. Bern: IFSW, IASSW, [2004], [cit. 2010-09-28]. Dostupný z WWW: <http://www.ifsw.org/en/p38000324.html>.

[3] *National Association of Social Workers: Code of Ethics* [online]. Washington: NASW, [2008], [cit. 2010-09-28]. Dostupný z WWW: <http://www.socialworkers.org/pubs/code/default.asp>.

[4] *Společnost sociálních pracovníků České republiky:Etický kodex* [online]. Praha: SSPCR, [2006], [cit. 2010-10-09]. Dostupný z WWW: <http://www.socialnipracovnici.cz/images/pdf/Eticky%20kodex%20SSPCR.pdf>.

[5] *British Association of Social Workers: The Code of Ethics for Social Work* [online]. Birmingham: BASW, [2002], [cit. 2010-10-08]. Dostupný z WWW: <http://www.basw.co.uk/about/codeofethics/>.

Kontakt

PhLic. Ing. Peter Mlynarčík, PhD., Mgr. Ing. Anna Barillová

Katedra sociálnej práce s deťmi a mládežou

Detašované pracovisku Saleziánum

VŠZaSP sv. Alžbety, n.o.

Rajecká 17, 010 01 Žilina

E-mail: mlynarcik@za.sanet.sk, barillova.anna@gmail.com

Desiderata jako kategorický imperativ sociální práce

Desiderata as a categorical imperative in social work

Pavel MÜHLPACHR

Abstrakt

Příspěvek se zamýšlí nad hodnotovými myšlenkami Desideráty, historií Desideráty, pojetí Desideráty pro profesionální koncepci sociální práce.

Kľíčová slova

Desideráta, hodnoty, sociální práce, profese sociální pracovník.

Abstract

The article reflects on ideas related to values which are central to Desiderata, it also deals with the history of Desiderata and its meaning for professional conception of social work.

Key word

Desiderata, values, social work, social work profession.

Co je to tedy Desiderata? Desiderata je soubor morálních norem, určitě to není kompletní soubor morálních norem, ale ukazuje nám, jak se dá žít šťastnějším životním stylem. Kdo je autorem Desideráty? Jedna z novodobých koncepcí nám říká, že je to Max Hermann. Neobyčejný člověk, který vystudoval právo, profesí byl bankéř a dalším povoláním spisovatel. Celý život bydlel v nevelkém městečku ve státě Indiana, kde nalezl čas na rozjímaní a hledání vnitřního klidu. To se stalo předlohou pro napsání Desideraty. Desiderata má podle něho charakter jakéhosi průvodce plnohodnotným a šťastným životem. *Desiderata* (latinsky *Co je žádoucí*, plurál slova *desideratum*) je krátká báseň v próze o tom, jak dosáhnout štěstí v životě. Jak už bylo řečeno jejím autorem je možná americký právník a filosof Max Ehrmann žijící v letech 1872 – 1945, poprvé ji uveřejnil roku 1927.

Existuje však legenda, a ta je čas od času více či méně přijímána, tvrdící, že se jedná o anonymní text, který pochází ze 17. století a byl nalezen v kostele sv. Pavla v Baltimore.

Nám nejznámější soubor norem – Desatero – se věnuje převážně negativnímu chování (např. nezabiješ, nepokradeš). Jakoby nosnou ideou Desatera bylo – řečeno slovy současné psychologie – soustředění se na trestání. Není pochyb, že současný člověk uznávající hodnoty Desatera je motivován pozitivně a orientuje se na formy chování determinované odměnou, to je charakteristické lidskému naturelu. Papež Jan Pavel II. konstatoval po shlédnutí recitálu

s Desiderátou, že jde o cituji: „neobvyklé morální poslání zrozené v duchu ekumenismu a tolerance“.

Verše byly označovány v dějinách různými názvy – Desiderata, Desideraty, Baltimorská modlitba, Zásady z Baltimore. Originál ale bezpochyby zněl Desiderata. Slovo ve své podstatě znamená „požadované, žádoucí, vysněné, něco co je přáním“. Podle legendy byl text nalezen na zdech starého kostela sv. Pavla v Baltimore v roce 1692. Tedy v 17. století. Evropa prožívá období baroka, Amerika období bílé kolonizace. Jméno autora těchto veršů se téměř nikde nevyskytuje. Co lze říci o místu nálezu. V roce 1876 zde (myšleno v Baltimore) vznikla univerzita, v Baltimore navždy odpočívá Edgar Allan Poe. Baltimore je největším městem státu Maryland. Vzniklo jako hlavní město kolonií v roce 1643. O mnoho let později, v roce 1995 přijel do Baltimore Papež Jan Pavel II. V homilii připomněl vznik města, jeho roli pro katolicismus a význam právě Baltimorského katechismu. Kde je tedy pravda? Není to až tak důležité. Důležité je obsažné poselství desideraty se zvláštním zřetelem právě k sociální práci.

Desiderata je dílo velmi krátké, psané prostým a jasným jazykem. Má v sobě moudrost biblických knih. Skládá se z několika málo delších či kratších vět, je jich něco málo přes dvacet a to v závislosti a způsobu překladu. Četba Desideraty zabere něco málo přes minutu času. A právě těch dvacet a něco vět je důležitých pro několik set tisíc lidí, možná i několika milionů. V každém případě vyšla Desiderata v mnohamilionových nákladech.

A jaký byl novodobý osud díla? Verše se staly známými v 60. letech 20. století v USA. Je to období, které je svázané z mnoha společenskými situacemi. V roce 1960 propukly nové protesty proti rasové segregaci. O rok později začal stát řídit John Kennedy. První američtí poradci vycestovali do Vietnamu, na podzim roku 1962 vznikla Kubánská krize, v létě následujícího roku probíhaly obrovské manifestace a pochody na podporu lidských práv. Statisíce lidí poslouchali pastora Kinga, který kázal o spravedlivé Americe. Vypukly obrovské nepokoje v černošských čtvrtích od Chicaga po San Francisko. Umírali bílí i černí Atentát na prezidenta Kennedyho v roce 1963 a začátek války ve Vietnamu byly poslední kapkou v makrosociální krizi té doby. Evidentně šlo o společnost s prvky anomie, tedy sociálního chaosu. V Kalifornii se v té době zrodila mládežnická kontrakultura – kultura hippies. Hipisovská revoluce zachvátila celou Ameriku. Mladí lidé se odvracejí od hodnot, norem, zvyků a víry. A Desiderata se stává na čas politikem této mládežnické subkultury.

Rozvoj pozitivních hodnot u člověka má významný vliv na fyzický i psychický stav jedince. Závist, zlost, agresivita a negativní myšlení je v pojetí současné vědy považováno za prapříčinu deprese, strachu, a celé řady civilizačních chorob trávícího i srdečně oběhového systému. Ale rozvoj těchto pozitivních hodnot jakož i eliminace negativních postojů u jedince

je velmi obtížný. Lze ale najít i jiná poselství vedle Desideráty. Například internetové vzkazy Dalajlámy pro nové tisíciletí. Tady jsou některá z nich: Měj na paměti, že jak velká láska tak velké úspěchy sebou nesou velká rizika…… Važ si sám sebe a také ostatních a bud odpovědný za své činy….. Každý den buď trochu času sám…… Pamatuj, že mlčení je někdy nejlepší odpovědí…… V konfliktech s blízkými se nikdy neodvolávej na minulost……. Rozdávej svoje vědění – je to jednoduchá cesta k nesmrtelnosti……

Podobných textů je možné najít vícero, Ale žádný nedosahuje hloubky a prostoty Desideráty a především patrné skromnosti jejich tvůrce. Max Ehrmann nic nenařizuje, nepoučuje, ale chce se s těmito myšlenkami, které jsou podle něho důležité, podělit s ostatními. Autor nazval Desideratu něco jako soukromý průvodce životem. Myšlenky Desideraty byly implementovány v sociální a terapeutické práci s psychicky nemocnými, alkoholiky a jinými skupinami osob. Myšlenky Desideraty se objevují v různých kulturách, mezi chudými i bohatými, mezi Američany i v mnoha evropských státech. V rámci korektivní sociální práce s vězeňskou populací byly v Polsku evidovány výrazné pozitivní změny životní kondice mezi účastníky jak individuální tak skupinové terapie. Je to srozumitelný obsažný text pro všechny, apeluje na naše člověčenství a motivuje k zamyšlení a k autoreflexi.

Lidé potřebují moudré a jednoduché životní vzkazy a orientace, které jim pomáhají vyrovnávat se jak se svým světem vnitřním tak tím venkovním, který nás obklopuje permanentními sociálními změnami. Sociálně oslabení a dezorientovaní lidé potřebují buzolu stejně, tak jak ji potřebuje jachta na rozbouřeném moři. Žijeme ve světě, který nemá alternativy resp. kde chybí alternativy, který sociálně slabé a sociálně izolované paralyzuje. Mnohé z nás žene do deprese. Desiderata do jisté míry dává možnost zamyšlení, nalezení alternativy.

Přečtete-li si tento text jednou jsem přesvědčen, že se k němu někdy a někde vrátíte s nadějí na jakousi žádoucí a potřebnou změnu.

Desiderata

- Procházej poklidně kolem hřmotu a shonu tohoto světa a pamatuj jaký klid lze nalézt v tichu.
- Pokud je to možné, bez naříkání a bědování, žij se všemi ve shodě.
- Svoji pravdu vyjadřuj klidně a jasně, ale vyslechni také jiné až do konce, pronásledované a nevědomé – oni mají rovněž právo se vyjádřit.
- Svůj čas neztrácej ve společnosti hlučných a agresivních, oni jsou tvým trápením.

- Budeš-li sám sebe porovnávat s jinými, můžeš se stát domýšlivým jakož i nahořklým, neboť vždy najdeš lidi horší a lepší, než jsi sám.
- Nechť jsou Tvoje úspěchy a plány zdrojem Tvé radosti.
- Svou práci vykonávej od srdce, ať je jakkoli skromná, neboť ona je tvým jediným majetkem v proměnlivých životních osudech.
- Buď opatrný v tom, do čeho se pouštíš – na světě je totiž plno podvodů. To ať Ti však nezakryje opravdovou ctnost, mnoho lidí směřuje ke vznešeným ideálům a všude je život plný hrdinství.
- Buď sám sebou, zvláště se nepřetvařuj. A k lásce nepřistupuj cynicky, neboť vůči citovému chladu a zklamání je věčná jako tráva.
- Přijmi klidně co přináší roky tvého stárnutí a mládí ztrácej důstojně.
- Rozvíjej duchovní sílu, aby Tě mohla ochránit v náhlém neštěstí. Netrap se výplody fantazie. Mnoho obav se rodí z nudy a samoty.
- Vůči sobě buď zdravě disciplinovaný a vlídný. Jsi dítětem vesmíru a o nic méně, než strom a hvězdy a máš právo zde být. Ať je to pro tebe srozumitelné nebo ne. Vesmír je bezpochyby na správné cestě.
- Žij tedy v souladu s Bohem, ať se Ti zdá, že je čímkoliv, ať děláš cokoli a ať jsou Tvá přání jakákoli a v tomto bláznivém světě si uchovej klid své duše. Při všech zklamáních, těžkostech a ztracených snech je svět krásný.
- Buď radostný, dojdeš ke štěstí.

Seznam bibliografických odkazů

[1] SWORZEŃ, M. 2004. *Dezyderata. Dzieje utworu, który stal sie legenda*. Poznaň : Media Rodzina, 2004. 100 s. ISBN 83-7278-102-8.

Kontakt

prof. PhDr. Pavel Mühlpachr, PhD.
Institut mezioborových studií Brno
Veveří 111, Brno, 616 00 Brno, Česká republika
E-mail: Muhl.Pa@seznam.cz

Dopad krize rodiny na etická východiska výchovy a vzdělávání

Impact of the family crisis to ethical base of nurture and education

Andrea PREISSOVÁ KREJČÍ

Abstrakt

Edukačnímu procesu by mělo být imanentní vést mladého člověka k dialogu o principech heteronomní morálky společnosti. Hans Jonas ve svém Principu odpovědnosti nově formuluje kategorický imperativ I. Kanta: Jednej tak, aby důsledky tvé činnosti byly slučitelné s existencí budoucích pokolení, stojí tak u základů postmoderní etiky, která našla v současnosti odezvu například u amerického neopragmatismu R. Rortyho. Jak vyplývá z výzkumu hodnotové orientace české mládeže, rodinné zázemí pro hodnotovou orientaci adolescentů hraje významnou roli. Nejdůležitějším cílem dospívajících je založení fungující rodiny a její hmotné zabezpečení. Jedinci pocházející ze sociokulturně méně rozvinutého prostředí mají tendenci k většímu vyznávání egoistických hodnot, jakož i k zakázanému jednání (požívání drog, kriminalita). Adolescenti představují zrcadlo celé společnosti.

Klíčová slova

Adolescent, morálka, etika, rodina, společnost, žák, učitel, výchova.

Abstract

For educational process, it should be immanent to lead young men to the dialogue about the principles of heteronomous morality of the society. In his work The Imperative of Responsibility Hans Jonas newly formulated I. Kant´s cathegorical imperative: Act only in the way that the consequences of your actions will be compatible with the existence of future generations. He therefore stands in the foundations of postmodern ethics which currently met response for example in R. Rorty's American neopragmatism. According to the research on value orientation of Czech youth, family backgroung plays an important role in the value orientation of adolescents. The most important aim of the young's is to set up a functioning family and to provide its financial security. Persons coming from socioculturally less developed background have tendency to stand for egoistic values, as well as to do the forbidden (drug abuse, criminality). Adolescents represent the mirror of the whole society.

Key words

Adolescent, morality, ethics, family, society, student, teacher, education.

Člověk je prvoplánově bytost, jež se vyvíjí a svůj vývoj zaznamenává, tak vznikají psané dějiny lidského rodu. Z nich je patrné, že se homo sapiens sapiens proměňuje a přebírá historickou zkušenost z předcházejících generací. Jsme myslící bytosti, jsme schopni sebereflexe. Přežíváme na základě vytváření umělé přírody, tvorby a sebe-tvorby. Tvoříme vzdělanou a vzdělávající se společnost, společenství podléhající principům evoluce. Edukace

– proces vzdělávání a výchovy – je prvořadou kauzální souvislostí mezi dějinným vývojem lidské kultury. Lidská přirozenost je závislá na edukaci.

Být edukátorem či edukantem je člověku přirozené. Pokusili jsme se na tento rozměr lidství navázat, uchopit rozměr výchovy a vzdělávání z pohledu žáků, dospívajících, adolescentů. Z důvodů specifikace zkoumané problematiky jsme za pole svého zájmu zvolili sebe-popis dospívajících, a sice v rovině etické a morální. Svým výzkumem mravnosti, morálky a hodnotové orientace adolescentů chceme přispět k celostnímu – integrálnímu pohledu na mladého člověka uvnitř procesu edukace.

Od počátků moderní pedagogiky po její postmoderní inspirátory šlo pedagogice o kritiku a nápravu lidské společnosti, např. u Richarda Rortyho, který přestože popírá samu přirozenou podstatu lidského druhu, vyžaduje od své filosofie iniciovat nový druh myšlení, na nějž by se dosavadní věda dala univerzálně převést, myšlení, které bude vedeno vychovateli – edukátory s cílem vychovat budoucí pokolení tak, aby z něj mohla vzniknout solidární společnost liberálních ironiků. Tento cíl není od věci srovnat s cílem otce pedagogiky J. A. Komenského, kterému nešlo o nic míň než o všenápravu společnosti pomocí všeobecné edukace, jež by co největší části populace zprostředkovala pansofii.

Zaměřme nyní svou pozornost, po vzoru soudobé filosofie a pedagogiky, k subjektům edukačního procesu: edukátorovi a edukantovi. Držíce se výkladu Naděždy Pelcové, jsme nuceni souhlasit s jejím rozvrhem sebepopisu člověka, antropologické konstanty jako homo educans a homo educandus, člověk vychovávající a vychovávaný.

Výchova je to nejpodstatnější, co člověka charakterizuje jako člověka, proto pojetí člověka jako homo educans a homo educandus není dalším redukcionalistickým východiskem pedagogické antropologie, antropologickou konstantou, ale fenomenologicky řečeno je lidským invariantem. Člověku lze totiž rozumět jen na základě výchovy a skrze výchovu a vzdělání, „člověku lze rozumět jen jako bytosti vychovávající a vychovávané“ (Pelcová, 2001, s. 146).

Vychovatel musí být (také dle Pelcové) odborně zdatný, profesionální a duševně stabilní a zdrženlivý, ale zároveň empatický a jeho vztah k vychovávanému musí být prostoupen solidaritou a lidskostí. „Výchova se pohybuje v dilematech: zdánlivá samozřejmost výchovného vztahu zakrývající duchovní a emocionální napětí; objektivní požadavky výchovy kontra subjektivní předpoklady a podmínky výchovy; výchova jako akceptace daného a jako otevřenost vůči novému“ (Pelcová, 2001, s. 147).

Smyslem výchovy není zprostředkovat pozitivní vědění a znalosti, přehled návodů na překonání životních obtíží. „Ve výchově jde o vytvoření porozumění a sebeporozumění, která

se projevují právě položením otázky… Jen ten, kdo se ptá, ví, o čem je řeč. Jen ten, kdo se ptá, je zaujat. … Výchova je charakterizována odvahou položit otázku. … Výchova je ontologický problém – jde nám totiž o podstatu vlastního bytí – v nehotovosti a otevřenosti člověka spočívá předpoklad výchovy; výchovou člověk získává oporu, formu a zákon“ (Pelcová, 2001, s. 148-149).

Člověk není poslední mírou všech věcí, tvrdíme společně s Karlem-Heinzem Peschkem, jsme pouhou částí stvoření, jsme „částí rozsáhlejší skutečnosti, jejíž potřeby a nároky nemůžeme přehlížet, aniž bychom se sami nepoškozovali“ (Peschke, 1995, s. 665). Musíme umět správně se umístit do souřadnic stvoření, mírou všech věcí není člověk ale rozvrh života budoucích generací. Něco podstatného se však v člověku musí změnit, míra lásky k bližnímu i ke světu, neboť před člověkem stojí více než kdy jindy otázka: přežije náš druh 21. století? Základem obratu člověka k nové humanitě, umožňující mu přežití budoucích generací, je dobře odvedený edukační proces, výchova vedoucí k vysvobození z ekologické i společenské krize současnosti. Pedagogové by se měli zamyslet nad možností definitivně započít dialog o nápravě věcí lidských. Nechť naše práce je prvním krůčkem na této naší společné misi.

Postmoderní výchova a vzdělávání musí posunout školskou realitu od systematické rutiny založené na přijetí a zapamatování fakt, k moderní zásadě vychovatelství vedoucí edukační proces k všeobecnému pokroku lidstva a zároveň etice a morálce nových generací a zodpovědnosti za život společenstva i globální problémy světa.

Etika je filosofická disciplína, která patří asi k nejstarším vědním oborům vůbec, protože se zrodila v období zrodu filosofie jako takové, je vědou zaobírající se morálkou a mravností u jedince i společnosti. Zabývá se tím, co je dobré a jak se dobro vypovídá v našem světě. Nikdy neukončené tázání po lidské mravnosti a zásadách mravného konání se otvírá se starověkým světem lidského poznání a jeho popisu. Již Aristotelés věděl, že jazyk morálky je vázán na předmět, o němž vypovídá, tedy výroky etiky jsou relativní vzhledem k objektu jejího zájmu, vždyť dobré se vypovídá mnohými způsoby, jak tvrdí na počátku Etiky Nikomachovy.

Pro potřeby výchovy a vzdělávání je však třeba morálku zakotvit. Přikláníme se, dle rozdělení Fredo Rickena, k poznatku, že etiku lze dělit na „etiku normativní“ a „metaetiku“, přičemž první zdůvodňuje a vypovídá o normativních soudech a „metaetika“ zkoumá význam jazyka morálky (Ricken, 1995, s. 14-15). Analytická filosofie, stejně jako její postanalytická odnož, se omezuje na metaetiku jako na obecnou etiku vůbec. Avšak dle nás je právě „normativní etika“ základem výchovy a tudíž onou částí, jíž se zde chceme zabývat.

Velký etik současnosti Hans Jonas ve svém Principu odpovědnosti (podle: Floss, 1998, s. 178-190) nově formuluje kategorický imperativ I. Kanta, když jej vztahuje na překonání ekologické krize současnosti, ve snaze zrušit paradigmatický subjekt-objektový model myšlení, a sice obrácení povinnosti člověka k bytí jako takovému, tedy k přírodě. Měli bychom jednat tak, aby důsledky naší činnosti byly slučitelné s existencí budoucích pokolení, tedy s nárokem lidstva přežít po neomezeně dlouhou dobu.

K tomu by nám, lidem, měla dopomoci právě výchova. Taktéž I. Kant tvrdí, že „Člověk je člověkem jen výchovou," (Pelcová, 2000, s. 12) stojí tak u základů nejen moderní etiky, ale taktéž behavioristické psychologie, filosofie a pedagogiky, která našla v současnosti odezvu u amerického neopragmatismu například zmiňovaného R. Rortyho. Podle N. Pelcové má výchova předně tento „ontologický rozměr", vždyť „výchova se děje ve světě, je prací pro budoucnost a zároveň probíhá vždy dnes a taky; výchova znamená jisté porozumění celku světa, je nárokem na jednotu světa, vymezením toho, jak do světa patříme, co v něm hledáme, jak ho spoluvytváříme." Výchova je však také základní lidská interakce v societě, je „nikdy neukončený proces plnosti určení člověka jakožto bytosti vychovávající a vychovávané" (Pelcová, 2000, s. 12).

Ve filosofii jsou často mravní aspekty dané kultury, její hodnotové principy shrnovány pod termín „étos"; zatímco její kognitivní, existencionální rysy se označují jako „etos". (O konfliktu étosu a etosu v lidských dějinách nejnověji pojednává například Arthur Rich ve své Etice národního hospodářství (Rich, 1994; Floss, 1998, s. 240-241). Tento konflikt lze dějinně sledovat od případu Sokratés, přes Ježíše Krista, Jana Husa po Giordana Bruna atd.) „Étos" je tedy jakýmsi „svědomím" společnosti, v němž jsou drženy její mravní principy. Stejně tak je „étos" jedince jeho svědomím vedenou mravností. Například podle Pavla Flosse se „až v rovině étosu stvrzuje lidské a dovršuje se člověk jako člověk" (Floss, 1998, s. 230-250). Oproti tomu etos je morálkou společnosti i jedince – je užitou hodnotově-postojovou orientací – dle ní usuzujeme na morální či nemorální jednání sebe i druhých.

Morálka, tedy etos, neustále však podléhající tlaku étosu, osobní svoboda a demokracie jsou třemi základními pilíři euro-americké civilizace, která, třebaže námi v mnoha oblastech kritizována, je vrcholem dějinných procesů na této planetě (alespoň dosud). Již Arnold Gehlen očekával od náboženství pomoc při překonávání dezorientovanosti, bezradnosti a bezmocnosti moderního člověka vůči technicko-ekonomickým strukturám současnosti. Třebaže například N. Luhmann tvrdí, že etika, tedy praktický etos, je „ztraceným paradigmatem", opíraje se o vzpomínané tři principy západní společnosti, filosofové, například P. Floss či O. Höffe tvrdí, že zpochybněním morálky, by byly zpochybněny i

principy naší civilizace v celku, tedy osobní svoboda a demokracie. Podobně uvažuje také Hans Jonas, který má za to, že člověk je sice bytostí, která přivedla přírodu na pokraj ekologické katastrofy, je však také jedinou bytostí, která ji může zachránit a kterou je možno k tomuto aktu zavázat „principem odpovědnosti". (Vychází mimo jiné také z určení člověka jako produktu přírody, který žije z ní, ale zároveň vždy určitým způsobem i proti ní, budujíc si své vlastní prostředí, podle A. Gehlena.) Je to také Jonas, který postuluje obnovení nábožensky fundovaných hodnot, jako je úcta a pieta. A podle Flosse o nejnáboženštější z nich – svatosti – soudí, „že je otázka, zdali bez ní lze nějakou etiku vůbec založit." (Floss, 1998, s. 188; Více tamtéž s. 173-191).

Etos, jako forma světového názoru, je odrazem toho, jak se pro určitou lidskou komunitu ve skutečnosti věci mají, její pojetí přírody, společnosti a role jedince v ní. Podle Clifforda Geertze představuje nejsouhrnnější představy komunity o řádu. „Náboženská víra a rituál se navzájem střetávají a potvrzují: intelektuální srozumitelnosti étosu se dosahuje tak, že je ukazován, jako by představoval způsob života implikovaný skutečným stavem věcí, který je světovým názorem popisován; …" Geertze se domnívá, že „náboženský systém je vytvářen souborem posvátných symbolů, propletených do jakéhosi druhu uspořádaného celku. Těm, kdo jsou mu oddáni, se zdá, že jim takový náboženský systém zprostředkovává opravdové poznání, poznání základních podmínek, v jejichž rámci je z nezbytí třeba prožít život." (Geertz, 2000, s. 103 a dále).

Teorie hovoří o skutečnosti, že vývoj lidstva v současnosti prochází etapou „odcizení", jež je určeno nedostatečným podepřením morálky mravností (P. Floss). Z pragmaticko-strukturalistických pozic můžeme pod „odcizením" rozumět stav člověka, který násilně přetrhává vazby s druhými, sociální vztahy, popírá svou funkci ve společnosti. Z tohoto stavu pramení jisté patologické jevy ve společnosti, jako je zvýšená kriminalita, drogová závislost, rasové konflikty, ale také zvýšená nedisciplinovanost současné mládeže a její neovladatelné chování, které ve spojení se zvyšujícím se generačním neporozuměním mezi pedagogem a studentem vede v mnoha případech k nezdarům v edukačním procesu. Člověk, adolescent se již nevidí jako funkční část celku, systému, řádu, tedy kultury a společnosti, ty se mu jeví jako cizí, a proto se od nich distancuje. Ztráta zakotvenosti jedince ve společnosti a kultuře, ztráta transcendentální složky lidského života – víry či ideologie, která by mu jistým způsobem zprostředkovala totální vysvětlení existence jeho i světa, může být dílčí příčinou psychické nerovnováhy jedince, a tudíž jeho nezdarů v edukačním procesu.

Studie hodnotových preferencí současných adolescentů má klíčový význam pro zkvalitnění edukačního procesu na našich středních školách. Z makrosociálního pohledu je představovaný

projekt obzvláště potřebný z důvodu, že právě věk mezi 15-20 lety (tedy stáří českých středoškoláků) představuje z hlediska vývojové psychologie klíčové období pro rozvoj mravních a charakterových rysů osobnosti – ty mají v pozdější době tendenci spíše ke stabilitě a v rámci dalšího vývoje dochází k rozvíjení již získaných postojů a přesvědčení. Výsledky tohoto i podobných empirických hodnocení je tak možné zároveň vnímat jako určitou predikci hodnotových postojů, a tím také jednání a chování formující se generace.

V roce 2005 proběhl poslední výzkum hodnotové orientace mládeže se zaměřením na vliv rodiny a religiozity rodiny na hodnoty a postoje adolescentů v České republice (výsledky výzkumu dostupné In: Preissová Krejčí, Čadová, I/2006, s. 57-70). Respondenty dotazníkového šetření se stali žáci a žákyně středních škol a učilišť Zlínského a Olomouckého kraje ve školním roce 2004/2005. Mezi respondenty převládaly ženy, které tvořily dvě třetiny souboru. To znamená, že dotazníky vyplnilo 577 žen a 278 mužů. Vyšší podíl žen je způsoben faktem, že na vybraných středních školách studuje více dívek než chlapců.

Ve vzorku byli nejvíc zastoupeni studenti SOŠ (304) a gymnazisté (296). 213 dotázaných zvolilo možnost SOU bez maturity a pouze necelých 5% (41 respondentů) navštěvuje SOU s maturitou.

Věkové složení reprezentativního vzorku současné mládeže bylo odpovídající studentům středních škol a učňům z učilišť. V souboru jsou dvě silné věkové skupiny a to respondenti 16-letí (306) a respondenti, jež dosáhli 17 let (278). 169 respondentů našeho souboru tvoří ti, kteří již nabyli plnoletosti.

Pořadí hodnot mládeže v České republice v hodnotovém žebříčku bychom mohli shrnout v následujícím sestupném pořadí: 1. zdraví, 2. přátelství, 3. rodina, 4. láska, partnerství, 5. vzdělání, 6.-7. být užitečný druhým a úspěšnost ve škole, 8. volnočasové aktivity, 9. peníze, majetek, 10. dobře vypadat, 11. náboženství.

Náš výzkum hodnotově-postojové orientace mládeže řešil také otázku diferenciace hodnotové orientace středoškolské mládeže na základě rodinného prostředí. Zatímco vzdělání rodičů nehraje ve vztahu k hodnotovým orientacím jejich potomků zásadnější roli, rodinné zázemí ano. Úměrně s neúplností rodiny (život s jedním či s žádným s rodičů) klesala u respondentů důležitost nejen vzdělání a náboženství, ale také majetku, což souvisí se zostřeným porozuměním pro důležitost rodiny jako základního výchozího bodu pro kvalitní život, jehož absenci mohou těžko nahradit nějaké odlišné statky.

Vedle hodnot je druhým tradičním prostředkem analýzy postojové orientace dotazování na životní cíle. Hodnoty, na rozdíl od životních cílů, respondenti neseřazovali podle důležitosti.

Proto se při analýze životních cílů ukázalo, jaké jsou skutečné hodnotové preference našich respondentů.

Respondenti na první tři místa zařazovali fungující rodinu (což koreluje s hodnotou rodiny, kterou v 95% označili jako důležitou), pak s velikým odstupem téměř shodně cíl mít spoustu přátel (také koreluje s hodnotou přátelství - 97% označilo jako důležitou) a cíl být v životě dobře finančně zajištěn/a. Hodnota peníze a majetek byla v pořadí z jedenácti až devátou důležitou hodnotou, deklarovanou respondenty, ale při otázce po životních cílích je dobré finanční zajištění třetí nejdůležitější věcí v životě pro tytéž respondenty. Finančnímu zabezpečení tak přikládají daleko větší význam, než deklarovali v hodnotovém žebříčku. Naopak nejméně voleným životním cílem se stal cíl rozvinutí svých psychických a duchovních schopností skrze víru a meditace. Nepřekvapuje nás to, neboť v korelaci s hodnotou náboženství (většinou nejméně důležité, poslední, jedenácté místo) nás obé ubezpečuje o naprosté podružnosti religiozity v životech dospívajících. Pomoc druhým zařadilo do první trojky mezi své životní cíle jen necelých 20% respondentů. Avšak hodnotu být užitečný/á druhým považuje za důležitou až 71% z nich. V tomto případě se respondenti v otázce svých hodnot „eticky přikrášlili“, a to ve srovnání se skutečností. Co ale vyznívá pozitivně, je fakt, že poměrně malá část respondentů má za životní cíl získat v životě to, co chtějí, bez ohledu na druhé.

Zajímavé jsou výsledky, které mapují preferenci životních cílů respondentů, a to podle uspořádání rodiny, ve které žijí. První tři nejčastější se procentuálním zastoupením mírně odlišují. Respondenti, kteří žijí v rodinách s oběma rodiči, nejvíce ze všech deklarují jako svůj největší životní cíl mít fungující rodinu. Na druhém místě, avšak s dost velkým odstupem, by chtěli mít v životě spoustu přátel, na třetím místě by chtěli být dobře finančně zajištěni. Respondenti, kteří žijí v rodinách s jedním z rodičů, by chtěli v životě také fungující rodinu, na druhém místě by chtěli být finančně zajištěni, na třetím pak stojí přátelé. Respondenti, kteří nežijí v rodinách ani s jedním z rodičů, by chtěli opět mít fungující rodinu. Na druhém místě nastává změna oproti předchozím případům, protože respondenti by zde preferovali dělat v životě jenom to, co je baví, bez ohledu na druhé. Na třetím místě by chtěli být dobře finančně zajištěni. Zároveň nejmíň respondentů z neúplných rodin chce mít v životě spoustu přátel. V celkovém pořadí vyšlo, že respondenti nejméně volili životní cíle „rozvinout duchovní schopnosti přes víru a meditace“ a cíl „získat v životě to, co chci, bez ohledu na druhé lidi“. V posledním jmenovaném případě podíl těch „egoističtějších“ stoupá s tím, jak klesá „počet rodičů“ ve společné domácnosti. Viz. poslední řádek v tabulce a také řádek „dělat v životě jenom to, co mě baví“. Můžeme shrnout, že děti z neúplných, neuspořádaných rodin mají

narušené vztahy k druhým lidem a chovají se jako egoisti častěji než děti z úplných, uspořádaných rodin.

Priority životních cílů se liší nejen podle uspořádanosti rodiny, ale také podle typu školy, kterou respondent navštěvuje. Studenti gymnázií chtějí od života víc než jenom finanční zajištění. Chtějí mít v zaměstnání úspěch, chtějí cestovat a udržet si spoustu přátel. Také nejvíc ze všech by chtěli rozvinout své duchovní schopnosti. Nebrání se prohlubování duchovního rozměru své existence. Dalo by se generalizovat, že jejich životním cílem je další poznávání. Cestování je životním cílem i u výrazného počtu studentů SOŠ. Studenti SOU bez maturity by chtěli nejvíc ze všech být dobře finančně zajištěni, což je poněkud paradoxní zjištění vzhledem k tomu, že jako lidé s nízkým formálním vzděláním nemají vyhlídky vysokého výdělku. Od života chtějí maximum a to i bez ohledu na druhé. Jejich egoismus se tak zdá být výraznější než např. u gymnazistů. Nemají zájem o svůj osobní růst, jejich duchovní rozměr je nezajímá. Ke štěstí nepotřebují ani přátele. Neúplné rodinné zázemí by mělo vést podle dotazníkových odpovědí respondentů k vyšším preferencím egoistického jednání („dělat jen to, co mě baví“ a „získat to co chci, bez ohledu na druhé“). Zobecníme-li výsledky výzkumu, můžeme tvrdit, že jedinci pocházející ze sociokulturně méně rozvinutého prostředí mají tendenci k většímu vyznávání egoistických hodnot, jakož i k zakázanému jednání (požívání drog, alkoholu, kouření či kriminalitě).

Životní cíle podle uspořádání rodiny

	v jaké rodině žije					
	s oběma rodiči		s jedním z rodičů		ani s jedním rodičem	
	Počet	Procenta	Počet	Procenta	Počet	Procenta
fungující rodina	448	**72,5%**	145	**69,0%**	11	**68,8%**
úspěch v zaměstnání	241	39,0%	78	37,1%	5	31,3%
finanční zajištění	262	42,4%	86	41,0%	7	43,8%
rozvinutí duchovních schopností	28	4,5%	10	4,8%	1	6,3%
pomoc druhým	123	19,9%	39	18,6%	4	25,0%
cestování	137	22,2%	42	20,0%	3	18,8%
nezávislost na druhých	106	17,2%	42	20,0%	2	106
dělat jen to, co mě baví	137	22,2%	52	24,8%	8	**50,0%**
spousta přátel	273	**44,2%**	80	38,1%	5	**31,3%**
získat co chci, bez ohledu na druhé	45	7,3%	24	11,4%	3	**18,8%**

Hodnoty a hodnotovou orientaci si vytváří každý člověk sám na základě nabytých zkušeností, přejatých postojů a názorů minulých generací, výchovy a vzdělání. Hodnoty jsou základem naší morálky a mravnosti. Naše morálka je založena na ztotožnění našich názorů a přesvědčení o tom, co je správné, dobré a pravdivé s názory society, naše mravnost je založena na stabilitě osobního přesvědčení o dobru, zlu a dalších kvalitativních soudech. Již pravidelné a spravedlivé hodnocení výkonů žáka pedagogem vede žáka k vytváření hodnot, které se posléze upevní v hodnotové orientaci zaměřujícího žáka určitým směrem. (Ale i naopak.) Poznání spojené s hodnocením toho, co víme a čemu věříme, vytváří naše přesvědčení. Přesvědčení člověka nemusí korespondovat s pravdivým poznáním, nicméně je vždy úzce propojeno s city a emocemi člověka. Přesvědčení je základem psychické stability jedince, od něj se odvíjí lidské, tedy i edukantovy, postoje a činnosti, úzce souvisí s charakterem osobnosti. Jestliže je člověk připraven jednat v souladu s poznáním, které považuje za správné, pak nabyl určitého přesvědčení, světonázoru, je oddán určitým ideám, které vnitřně přijal a uznal za správné a nutné. Přesvědčení má nesporný vliv na lidské chápání, poznávání a hodnocení. „Člověk jinak hodnotí, když je o něčem přesvědčen.“ (Horák, 1997, s. 33)

Přesvědčení se naplňuje, objektivizuje v životních postojích a činnostech. Výchova a vzdělávání, založené nikoli pouze na kognitivní, ale také na emocionální edukaci, musí sloužit zdravému vývoji společnosti, její morálce a etice současnosti, jejímž cílem je sloužit společnosti tak, aby generace lidského pokolení přežily po neomezeně dlouhou dobu.

Současná česká mladá generace ve světle tohoto i jiných provedených studiích představuje jakési zrcadlo celé společnosti. Šestnáct let budování kapitalistického neoliberálního systému vytvořilo základní půdorys hodnotového přesvědčení adolescentů, v jehož centru stojí autonomní individuum, pro něhož je klíčové uspokojení vlastních zájmů. Přesah k druhým lidem hraje stále menší roli, pokud jimi ovšem nejsou přátelé, kteří zpětně přispívají k uspokojení sociálních potřeb jedince. Tento proces však nelze podle nás vnímat jako tendenci k zhoubné atomizaci společnosti, protože nejdůležitějším cílem mladých je, přes pravděpodobné odložení do pozdějšího věku, založení fungující rodiny. Hmotné statky sice hrají důležitou roli, ale jejich obstarávání má smysl právě vzhledem k zajištění všech potřeb budované základní jednotky společnosti - rodiny.

Edukační proces je jako „nekonečný příběh“; nikdy se neocitáme, jako edukátoři, na konci hry. Vždy je co zlepšovat, stále si můžeme stanovovat nové cíle. A přesto je tento „příběh“ naplněný, žijeme-li pro druhé, předáváme-li to nejlepší z nás. Naplňujeme jej napětím mezi učitelem a žákem, které popisuje jako „prostředek ke zrození nového“ již Wilhelm Dilthey.

Toto napětí nás žene dál, třeba i proti větru neporozumění a strastí s mladou generací, náš „příběh“ je naplněný samotným průběhem poznávacího procesu.

Výsledky naší práce varují, že je v edukačním procesu cosi nesprávného, především v křesťanské edukaci a obecné misii. Učitelům snad zcela chybí schopnost naslouchat a sebereflexe – zpětná vazba je u edukátorů obecně nedostatečná. Nesloužíme-li než společenskému řádu – společenskému paradigmatu morálky – a sobě, pak nemůžeme očekávat nic jiného od svých žáků. Nemohu od žáka očekávat více, než mu jako učitel předám, totiž osobní účast, nasazení, snahu a zájem. Motivaci. Poctivost. Pravdomluvnost. Zodpovědnost. Léčba, již chronicky nemocnému českému edukačnímu prostředí navrhujeme, může znít laicky, ale je míněna s vědomím závaznosti. Co chceme od druhých, to očekávejme především sami od sebe. Budeme-li pracovat se zaujetím, vědomi si vlastní zodpovědnosti a snažíce se o osobní poctivost a pravdomluvnost, dosáhneme podobného i u svých žáků. Vše ostatní je v edukačních vztazích irelevantní či podružné.

Seznam bibliografických odkazů

[1] FLOSS, Pavel. 1998. *Od počátků novověku ke konci milénia*. Brno : Vetus via, 1998. ISBN 80-902024-6-2.

[2] GEERTZ, C. 2000. *Interpretace kultur.* Praha : Slon, 2000. ISBN 80-85850-89-3.

[3] HORÁK, J. 1997. *Škola a hodnotová orientace dětí a mládeže*. Liberec, 1997. ISBN 80-7083-257-6.

[4] PELCOVÁ, N. 2000. *Filozofická a pedagogická antropologie.* Praha : Karolinum, 2000. ISBN 80-246-0076-5.

[5] PELCOVÁ, N. 2001. *Vzorce lidství. Filosofie o člověku a výchově*. Praha : ISV, 2001. ISBN 80-85866-64-1.

[6] PESCHKE, K.-H. *Křesťanská etika.* Praha : Vyšehrad, 1999. ISBN 80-7021-331-0.

[7] PREISSOVÁ KREJČÍ, A. – ČADOVÁ, L. 2006. Hodnocení morálky, životních cílů a postojů u vybraného okruhu dospívající mládeže v Olomouckém a Zlínském kraji – „zpráva z realizace rozvojového projektu“. *EPedagogium*. I/2006, s. 57-70. ISSN 1213-7758.

[8] RICH, A. 1994. *Etika hospodářství.* Svazek I. a II. Praha : OIKOYMENH 1994. ISBN 80-85241-67-1; 80-85241-62-5.

[9] RICKEN, F. 1995. *Obecná etika.* Praha : OIKOYMENH, 1995.

Kontakt

Mgr. Andrea Preissová Krejčí, Ph.D.

Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta

Křížkovského 10, 771 80 Olomouc

E-mail: andrea.krejci@email.cz

Niekoľko poznámok k etickým aspektom výskumu

Few Notes to Ethical Aspects of Research

Libuša RADKOVÁ, Anna PAVLOVIČOVÁ

Abstrakt

Etické otázky výskumu môžeme rozdeliť do dvoch hlavných okruhov: prvý zahŕňa etiku výskumnej práce samotnej ako práce vedeckej, druhý etické zásady práce s účastníkmi výskumu. Tento druhý okruh je závažný najmä pri výskumoch sociálnych.
Etika vedeckej práce má v sebe zahrnutých niekoľko aspektov: výskumník musí mať neustále objektívny pohľad, musí prijať aj také výsledky, ktoré sú v rozpore s jeho pôvodnými očakávaniami, musí výskumnú prácu robiť podľa svojich najlepších schopností (za rozvoj ktorých nesie zodpovednosť), nesmie svoju rolu využívať na iné účely, napríklad k budovaniu pozícií v organizácii, musí byť nezávislý a jeho úlohou nie je hájiť záujmy zadávateľov výskumu. Pri tímovej práci treba uvádzať autorstvo spolupracovníkov. Musí zaistiť citlivé informácie proti zneužitiu. Výskum citlivých oblastí, ako býva výskum drogových závislostí a pod. musí byť navrhnutý tak, aby bola zaistená bezpečnosť výskumníkov. Osoby nesmú byť objektmi výskumu, pokiaľ s tým nesúhlasia.

Kľúčové slová

Etika výskumu, klient, výskumník, etika publikovania.

Abstract

Ethical issues of research can be divided in two main areas: the first includes the ethics of research work as a work of scientists, the second is ethical principle of working with research participants. This aspect is particularly significant in social studies.
Ethics of scientific work has involved several aspects: the investigator must always have an objective view, must accept the results that are inconsistent with its original expectations, the research work must be done under the best of his/her abilities (a development of which the research worker is responsible), researcher must not use his position for other purposes, for example, to build position in the organization he works for, must be independent and its role is not to defend the interests of contractors of research. To give the authorship of collaborators when research is teamwork is needed. The researcher must ensure sensitive information against misuse. Research on sensitive areas such as drug addiction, etc. must be designed to ensure the safety of researchers. Persons shall not be objects of research when they disagree.

Key words

Ethics of research, client, research worker, ethics of publication.

Úvod

Aj veda a výskum v dnešnom svete, tak ako všetky iné oblasti života spoločnosti, nie sú uchránené pred negatívnymi javmi, nie sú svetom sami o sebe, kde by na rozdiel od bežného života boli absolútne dodržiavané profesionálne a etické požiadavky.

Keď hovoríme o etických aspektoch výskumu, môžeme na tento problém nazerať z dvoch základných uhlov pohľadu: Prvý je etika výskumnej práce samotnej, druhý etika prístupu k účastníkom výskumu (Reichel, 2009, s. 175). Tento aspekt zvlášť vystupuje do popredia pri výskume v spoločenských vedách, keď sa dotýkame citlivých oblastí, ako je tomu aj vo výskume v sociálnej práci.

Niektoré etické otázky výskumu

K základným etickým otázkam pri výskume patrí otázka motivácie samotného výskumníka k výskumu. Je to v čistej podobe tá neutíchajúca zvedavosť po príčine javov, po pochopení ich zákonitostí, snaha dopátrať sa nových poznatkov a súvislostí, alebo sú to iné motivácie, ktoré nútia výskumníka skúmať? Kedysi výskum bol doménou univerzít, dnes máme aj špecializované výskumné inštitúcie, ako je Slovenská akadémia vied (a jej zodpovedajúce inštitúcie v iných štátoch), ktoré majú výskum ako základnú náplň svojej činnosti. Avšak niektoré západné univerzity majú vytvorené také podmienky pre pedagógov, že je v nich možný i špičkový výskum. Naďalej sa očakáva u nás od univerzitného učiteľa, že bude robiť výskum. Dokonca ministerstvo školstva a akreditačná komisia stanovuje určité kvantitatívne kritéria na „objem“ výskumu, ktorý by mal vysokoškolský učiteľ plniť popri svojej pedagogickej práci. Je potom etické vyžadovať od neho zároveň nekonečné vypĺňanie výkazov a objem administratívnych činností, ktorý stále rastie a pohlcuje väčšinu jeho času?

Od univerzitného pedagóga sa právom očakáva, že bude dobrým učiteľom, ktorý svoje pedagogické umenie bude stavať nielen na poznatkoch iných, ale aj vlastnom výskume. Vždy v slávnej histórii univerzít tomu tak bolo. V praxi to v súčasnosti u nás vyzerá väčšinou tak, že vysokoškolský učiteľ je buď vynikajúcim pedagógom a jeho výskumná činnosť pokrivkáva, alebo je výborným vedcom, ktorého učenie vyrušuje pri jeho bádaní, prednáša často na konferenciách a chýba či dáva sa zastupovať vo výučbe. Len málo je takých vynikajúcich vedcov- pedagógov, ktorí tieto dve činnosti dokážu skĺbiť. (A sú aj takí, ktorí nie sú dobrí ani v jednom).

Je teda motiváciou výskumníkov na vysokej škole snaha vykázať dostatočný počet grantov, publikácií za rok, alebo smäd po nových poznatkoch?

Pri samotnej výskumnej práci by výskumník nikdy nemal strácať objektívny nadhľad (Miovský, 2006, s. 75). Stane sa, že vo svojom výskume odhalí také informácie, ktoré sú v rozpore s jeho pôvodnými predstavami, ba im odporujú. Nesmie podľahnúť pokušeniu takéto údaje upravovať. Je to jedno z najvážnejších zlyhaní výskumníka ako vedca i ako osobnosti (Reichel, 2009, s. 175).

Výskumník by nemal svoju rolu a pozíciu využívať na iné účely, ako je napr. budovanie si pozície v skúmanej firme či organizácii, pre ktorú pracuje, a najmä týmto budovať svoje mocenské postavenie na vysokej škole, nemal by využívať ani ovplyvňovať zo svojej pozície skúmané osoby (Reichel, 2009, s. 177).

Výskumník by mal byť nezávislý od zadávateľa výskumu, jeho úlohou nie je presadzovať záujmy sponzorov, ale riešiť výskumný problém bez ohľadu na ich zámery a priania. Pokiaľ nedokáže týmto tlakom čeliť, nemal by úlohu výskumníka v takom prípade prijať. Nikdy sa nesmie podieľať na zneužití výsledkov výskumu. Je povinný uvádzať výsledky neskreslené a v prípade ich deformácie zadávateľom uviesť ich na pravú mieru. (Pravda v súčasnosti hovoriť o sponzoroch výskumu v sociálnej práci je len zbožným prianím).

Etické otázky vo vzťahu ku skúmaným osobám

Výskumník v sociálnej práci pracuje s citlivými a dôvernými informáciami. Je otázkou,, nakoľko je schopný získať si dôveru skúmaných osôb a teda nakoľko sú oni ochotní skutočne mu poodhaliť svoje vnútro a odpovedať v súlade so skutočnosťou. Potom z toho vyplýva, že keď nie je výskumník pre skúmanú osobu dostatočne dôveryhodný, nakoľko je zaručená validita takého výskumu.

Citlivé informácie musí výskumník zabezpečiť proti zneužitiu. Musí zaistiť bezpečné uloženie všetkých prvotných údajov a výskumné dáta používať výhradne len k výskumným účelom. Tu vychádza na povrch potreba informovaného súhlasu skúmanej osoby, ktorý by mal byť ošetrený ešte pred samotným skúmaním. Sú ale typy výskumu, kde nie je možné toto dodržať, napr. pri zúčastnenom, ale skrytom pozorovaní, keď výskumník preniká do komunity napr. bezdomovcov či iných klientov a získava si ich dôveru ako jeden z nich. Tu je otázka, ako ošetriť informovaný súhlas. Prinajmenšom by mali byť skúmané osoby informované hneď, ako to pôjde po skončení výskumu a s použitím výsledkov by mali súhlasiť.

Pokiaľ sa len dá, mal by výskumník do terénu vstupovať legálnym spôsobom, na základe vyžadovaných povolení, napr. do nemocnice či zariadenia sociálnych služieb.

Skúmaná osoba nesmie byť k spolupráci na výskume nijako nútená, treba rešpektovať jej anonymitu a dôstojnosť, v záujme zachovania čo najväčšieho dobra nesmie byť vystavovaná zbytočnému stresu, otázkam, ktoré ju zbytočne zraňujú a rozjatrujú jej utrpenie, nesmie byť vystavovaná situáciám, ktoré by ju nútili k nedôstojnému chovaniu či zaobchádzaniu (Marlow, 2001, s. 17, Reichel, 2009, s. 178).

To je dôvod, prečo sa tak zriedka používa experiment vo výskume v sociálnej práci.

Ak skúmaná osoba prejaví záujem o výsledky výskumu, má právo byť informovaná.

Veľmi citlivou záležitosťou je odmeňovanie skúmaných osôb, ktoré môže byť napríklad motiváciou sa výskumu zúčastniť (a odpovedať či správať sa podľa predpokladaných očakávaní), niekedy môže takéto odmeňovanie skúmanej osobe priamo uškodiť, napr. poskytnúť v určitej fáze liečenému alkoholikovi prístup k alkoholu.

Etické otázky vo vzťahu k výskumníkom

O dodržiavaní etických zásad by mali byť zaškolení všetci členovia výskumného tímu.

Výskum v sociálnej práci môže so sebou prinášať riziká a ohrozenia pre výskumníka a jeho tím. Treba pripraviť výskum v teréne tak, aby samotný výskumník bol čo najmenej ohrozený, zorganizovať spôsob pohybu v teréne – napr. pri streetworku tak, aby bol istený prítomnosťou inej osoby a pod. Je veľmi dobre v takýchto prípadoch spolupracovať so skúsenými a osobnostne zrelými jedincami, ktorí dokážu identifikovať a potenciálne eliminovať možné nebezpečenstvo, naopak vyvarovať sa neskúsených „dobrodružných pováh“, ktorých účasť riziko zvyšuje.

Etika publikovania

Je aj etickou povinnosťou každého výskumníka držať sa zásady skúmať – vyhodnotiť – publikovať. Samozrejme pri prvých dvoch činnostiach sa vyžaduje čo najhlbšia znalosť výskumných postupov a hodnotenia výsledkov, aby nedochádzalo k skresleniam výskumu spôsobenému nedostatočnou znalosťou postupov výskumu, treba zaručiť jeho validitu a reliabilitu ako aj korektnosť v spôsobe zhodnotenia výsledkov, napr. znalosťou vhodných štatistických metód a spôsobu interpretácie výsledkov (Punch, 2008b).

Môže sa stať, že v rámci výskumu nepríde síce k žiadnemu vymýšľaniu si výsledkov, ale spätne sa zistí, že zlá bola metodika. Ďalšou chybou je, že vedec si síce svoje výsledky nevymyslí, ale zamlčuje niečo, čo sa mu nehodí do práce. Treťou chybou je, ak sa výsledky nesprávne interpretujú. A poslednou chybou vedca je, že sa neprizná, že na daný problém už niekto prišiel a vydáva ho za svoje riešenie (Illnerová, in: Pigula, 2006).

Špecifickým problémom je etika publikovania (Meško, 2009). V súčasnej honbe za plnením nastavených kritérií sa vyvinuli takzvané „spolupracujúce tímy“, keď pri publikovaní výsledkov sa pripisujú mená výskumníkov, ktorí nikdy na výskume nepracovali, podľa zásady „ ja tebe, ty mne“ alebo „citačné tímy“ , kde citujú autori navzájom jeden druhého podľa dohody. Dokonca, a vidíme to aj v zahraničí, na kongresy sú pripúšťané príspevky, ktorých autori si svoju účasť zaplatia a publikované sú články, ktoré si autori rovnako zaplatia. Odhliadnuc od týchto praktík je všeobecne známou skutočnosťou, „že aj známosti robia vedu“ a že teda na významné kongresy sú pozývaní tí vedci, ktorí prenikli do povedomia v tom – ktorom odbore nielen vďaka svojej práci, ale aj kontaktom a tí, ktorí ich nemajú, napriek porovnateľným výsledkom, často zostávajú v pozadí.

Záver

Dalo by sa hovoriť o mnohých etických aspektoch výskumu ešte podrobnejšie. Naším cieľom nebolo vyriešiť etické aspekty vo výskume, ale klásť sebe i poslucháčom otázky, aj nepopulárne, ktoré by nás všetkých podnietili k zamysleniu, uvedomeniu si niektorých skutočností, možno k vnútornej konfrontácii a riešeniam.

Zoznam bibliografických odkazov

[1] MARLOW, Christine. 2001. *Research Methods for Generalist Social Work*. Stamford : Thomson Learning, 2001. 365 s. ISBN 0-534-52571-7.

[2] MIOVSKÝ Michal. 2006. *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu.* Praha : Grada, 2006. 332 s. ISBN 80-247-1362-4.

[3] PIGULA, Topi. 2006. *Odvrhněte nepodstatné, radí prof. RNDr Helena Illnerová.* [online]. Koktejl, č.9 [2006] [cit. 2010-10-12]. Dostupný z WWW: <http:www.czech-press.cz/index.php?option=com_content&view=article&id=2828:odvrhnte-nepodstatne-radi-profesorka-rndr-helena-Illnerova&catid=1:lide&Itemid=4&zoom=INF&showall=0&panx=1&pany=0>

[4] PUNCH, Keith F. 2008a. *Úspěšný návrh výzkumu.* Praha: Portál, 2008. 230 s. ISBN 978-80-7367-468-7.

[5] PUNCH, Keith F. 2008b. *Základy kvantitativního šetření*. Praha: Portál, 2008. 147 s. ISBN 978-80-7367-381-9.

[6] REICHEL, Jiří. 2009. *Kapitoly metodologie sociálních výzkumů.* Praha: Grada, 2009. 184 s. ISBN 978-80-247-3006-6.

[7] MEŠKO, Dušan. 2009. *Publikácia a prezentácia výsledkov*. In: ŽIAKOVÁ, Katarína et al. *Ošetrovateľstvo teória a vedecký výskum*. Martin : Osveta, 2009. s. 271- 297. ISBN 978-80-8063-304-2.

Kontakt

prof. Ing. Libuša Radková, PhD.
Fakulta zdravotníctva a sociálnej práce Trnavskej univerzity
Univerzitné námestie 1
918 43 Trnava
E-mail: libusa.radkova@gmail.com

PhDr. Anna Pavlovičová, PhD.
Inštitút zdravotníctva a sociálnej práce sv. Ladislava Nové Zámky
Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety
Slovenská ul. 1
940 34 Nové Zámky
E-mail: pavlovicovaanna@zupa-tt.sk

Etika penitenciárnej starostlivosti

Ethics in penitentiary care

Tibor ROMAN, Ladislav ROMAN

Abstrakt

Profesijná etika personálu väzenstva je obsiahnutá v etických normách pre špecializované odborné funkcie. Samostatne pre sociálneho pracovníka, psychológa a lekára. Ostatný personál je viazaný dodržiavaním prísahy a náplňou práce. V procese penitenciárneho zaobchádzania je však množstvo ďalších pracovníkov, ktorí sú v priamom kontakte s odsúdeným vo výkone trestu odňatia slobody. Svojim profesionálnym prístupom môžu zásadným spôsobom ovplyvniť prežívanie odsúdeného v pozitívnom i negatívnom význame. Správanie sa a spôsob prezentácie uplatňovania štátnej moci voči odsúdeným nie je pre nich stanovené etickým kódexom. V záujme efektívneho naplnenia účelu penitenciárnej starostlivosti je potrebné venovať sa problematike dodržiavania etických zásad personálu bez rozdielu profesijnej kvalifikácie.

Kľúčové slová

Profesijná etika, aplikovaná etika, úcta, slušnosť, zdvorilosť, morálna zodpovednosť, akceptácia, empatia.

Abstract

Professional ethics of correctional facility personnel is included in ethical norms for particular professional positions. Separately for social workers, psychologists and medicine doctors. The rest of the personnel is bound to keep the oath and also to adhere to the job content. . In the process of penitentiary treatment there are many other workers who are in the contact with inmates. Applying their professional work approach they can fundamentally influence inmates´ experience in this special setting either in a positive or negative way. Behavior and the way of state power presentation toward inmates is not for them determined in ethical codex. In order to fulfill effectively the purpose of penitentiary care or treatment it is inevitable to pay special attention to the issues related to keeping ethical principles of the personnel without making the difference in personnel qualification.

Key words

Professional ethics, applied ethics, esteem, politeness, moral responsibility, empathy, acceptance.

Aplikovaná etika skúma etické aspekty konkrétnych problémov života človeka, či už v každodennom živote alebo v rámci profesijnej činnosti. Ňou zostáva etika v úzkom vzťahu k reálnym problémom života človeka a jeho profesii. V rámci aplikovanej etiky sa dá rozlíšiť profesijná etika, ktorá aplikuje všeobecné mravné normy na konkrétnu profesijnú činnosť. Do istej miery sa aplikovanou etikou prechádza z akademického prostredia do riešenia eticko-morálnych problémov človeka, ktoré súvisia s jeho profesijnými činnosťami (Mátel, 2010,

s. 8). V tomto ponímaní predstavujeme profesijné činnosti personálu v ústavoch na výkon trestu odňatia slobody, ktoré sa podieľajú na procese penitenciárneho zaobchádzania. Ide o príslušníkov Zboru väzenskej a justičnej stráže Slovenskej republiky zaradených na oddelení výkonu trestu. Požiadavky na ich odbornosť v jednotlivých funkciách sú vysoké, pretože priamo ovplyvňujú väzenské prostredie a jeho kvalitu. Ich spoločné činnosti môžu posilňovať ciele výkonu trestu odňatia slobody alebo negovať snahu tých kolegov, ktorí presadzujú skutočný záujem o resocializáciu odsúdených a minimalizáciu negatívnych vplyvov väzenského prostredia na osobnosť odsúdeného. Výkon štátnej moci a účel výkonu trestu sú dva protipóly, ktoré sa zdajú takmer nezlučiteľné, ak si zásadne neodporujú vo svojich formách uplatňovania. Ak má byť účelom výkonu trestu snaha o nápravu odsúdeného a znovuzaradenie do spoločnosti, tak hlavným predpokladom úspešnosti penitenciárneho zaobchádzania nie je len dodržiavanie noriem, ale i osobnosť príslušníka s takými morálnymi vlastnosťami, ktoré ho predurčujú na naplnenie vízie nápravy odsúdeného. Práve spôsob a forma vyžadovania plnenia noriem je problém, ktorý je možné riešiť prostredníctvom profesijnej etiky a vytvorením hlavných etických zásad v interakcii personálu a odsúdeného.

Pedagóg oddelenia výkonu trestu

Pre možné úspešné zaradenie odsúdených do občianskeho života svojimi činnosťami a kompetenciami je najdôležitejším pomocníkom, sprevádzateľom a podporcom pre odsúdeného, pretože svojou činnosťou zodpovedá za realizáciu práv a povinností odsúdených zverených mu do starostlivosti. Spôsob výkonu jeho činností priamo ovplyvňuje aktuálny stav odsúdeného. Za predpokladu, že jeho morálka, ktorá podľa Mátela (2010, s. 10) „predstavuje pravidlá ľudského správania“ zlučiteľná s profesijnými hodnotami v sociálnej práci, tak dodržiavanie a aplikácia týchto hodnôt sú možným predpokladom byť vo svojej profesii úspešný v spojení s formami zaobchádzania, ktoré mu vymedzuje rozkaz č. 86/2009 v Zbierke rozkazov generálneho riaditeľa Zboru väzenskej a justičnej stráže. Zámerne hovoríme o hodnotách v sociálnej práci, pretože práve metódy a formy sociálnej práce sú hlavnými činnosťami v práci pedagóga, napriek tomu, že metódy a formy sociálnej práce sa vyskytujú v normách výlučne pri funkcii sociálny pracovník.

Profesijné hodnoty

1. Zameranie na služby osobám skôr než na peňažný zárobok alebo zvýšenie postavenia
2. Férové, ohľaduplné, optimálne a kreatívne užívanie profesionálnej pomoci, autority a príležitostí vo vzťahu ku klientom a ostatným ľuďom.
3. Zodpovednosť za kompetentné, ohľaduplné a etické vykonávanie profesionálnych funkcií.

4. Vo vzťahu k verejnosti a sociálnej politike zastávanie sa záležitostí týkajúcich sa klientov alebo vlastných úloh.“ (Mátel, 2010, s. 81)

K prvej uvedenej hodnote pedagóga môžeme hovoriť v praxi o úlohe poradcu – sociálneho pracovníka. Podľa Strieženca (1999, s. 19) „sociálny pracovník je profesionál, ktorý disponuje osobitými predpokladmi, vlastnosťami a schopnosťami. Prispieva k zlepšeniu situácie a nabáda jednotlivca, skupinu, komunitu či spoločnosť k správnym postojom. Snaží sa riešiť a eliminovať poruchy a demotivačné faktory v interakcii so sociálnym prostredím, vedie klienta k vlastnej zodpovednosti, k rozvoju kritického myslenia z hľadiska budúcich potrieb a k účelnému využitiu vlastných zdrojov. Očakávané efekty sa prejavia v momente nezávislosti sociálneho klienta.“ Dôležitosť zamerania sa na služby odsúdenému v praxi pedagóga v tak ťažkej situácii ako je adaptácia na nové prostredie vo výkone trestu a možné adaptačné problémy, ktorých je veľké množstvo, spočíva práve vo vzťahu poradca – klient. Klient očakáva, že mu poradca poradí, vypočuje ho keď to potrebuje, pochopí jeho ťažkú situáciu a bude ho akceptovať v jeho jedinečnosti. Pri tom mu dá jasne najavo, že je pre neho v prvom rade človekom, ktorý má rovnaké práva a cenu, ako on sám, okrem tých práv, ktoré sú mu odobrané v súvislosti s trestom. Citlivý a na služby zameraný pedagóg sa však v interakcii s odsúdeným snaží i tento pocit eliminovať, aby si vybudoval vzťah založený na empatii, akceptácii a vzájomnej dôvere. Úlohou pedagóga rovnako ako „úlohou sociálneho pracovníka - poradcu je každého klienta pochopiť, zaujímať sa o neho, vcítiť sa do neho, aký je, držať mu palce – proste mať ho rád, vidieť v ňom i tie dobré stránky, ktoré ostatným unikajú“ (Kopřiva, 1997, s. 21, In Oláh, Schavel, 2006, s. 123). Len veľmi pevné hodnotové orientácie pedagóga privedú k osvojeniu si týchto úloh, pretože sa musí dokázať odosobniť od trestnej činnosti odsúdeného, zároveň ju podrobne poznať a mať na pamäti, aby dokázal vhodným spôsobom stanoviť program zaobchádzania, ktorý priebežne kontroluje, prehodnocuje, vyhodnocuje a podľa potreby mení.

Druhá hodnota, ktorá spočíva vo férovom, ohľaduplnom, optimálnom a kreatívnom využívaní profesionálnej moci, autority a príležitosti vo vzťahu ku klientom a ostatným ľuďom v práci pedagóga s odsúdeným dáva veľký priestor na preukázanie skutočného postoja k odsúdenému. Pedagóg, príslušník, predstaviteľ štátnej moci, poradca, ale i človek s disciplinárnou právomocou a v neposlednom rade i hodnotiteľ odsúdeného je niekoľkonásobná autorita, ktorá mu je daná statusom. Takto umocnenú autoritu už nie je potrebné budovať, skôr sa dokázať s ňou vyrovnať, aby nepôsobila až príliš autoritatívne. Status dáva pedagógovi veľkú moc nad odsúdeným, čím sa dostáva odsúdený do určitej miery závislý na pedagógovi a jeho subjektívnych rozhodnutiach a hodnoteniach. Ak má pedagóg

dospieť vo svojich činnostiach v individuálnych formách zaobchádzania k naplneniu cieľu, ktorým je formovanie pozitívnych vôľových vlastností a schopností odsúdeného tak, aby po prepustení z výkonu trestu dodržiaval všeobecne záväzné právne predpisy a zásady spoločenskej morálky a prostredníctvom nich podporoval tiež sebaúctu odsúdeného, úctu k iným a rozvíjal zmysel pre zodpovednosť za jeho správanie, ako je to uvedené v § 4 RGR č.86/2009, tak práve správanie sa pedagóga a jeho využitie profesionálnej moci je rozhodujúce v jeho úspešnosti. Odsúdený môže byť vedený k týmto vlastnostiam efektívne len v prípade, že ten, kto ho vedie je osobnosťou s vysokými nárokmi na seba. To znamená, že je príkladom odsúdenému v dodržiavaní noriem spôsobom, ktorý akceptuje ľudskú dôstojnosť i napriek zásadne rozdielnemu statusu. Neakceptácia, nonkongruencia, odmietanie pomoci, neplnenie noriem, porušovanie sľubov alebo ponižovanie ľudskej dôstojnosti akoukoľvek formou je pre odsúdeného zásadným problémom v chápaní, prečo má na sebe niečo meniť, ak ten čo ho má meniť mu nie je vzorom. V takomto prípade nemožno hovoriť ani o budovaní vzájomnej dôvery. A bez vzájomnej dôvery nemožno hovoriť o úspešnosti realizácie individuálnych foriem zaobchádzania. Vtedy sa môže hovoriť o viac formálnom vykazovaní činnosti pedagóga, čo vedie odsúdeného k snahe vytvoriť o sebe dojem dobrého a poslušného väzňa, aby sa vyhol negatívnemu hodnoteniu. V takomto prípade hovoríme o účelovosti správania sa odsúdeného, alebo ho v procese prizonizácie označujeme za dobre inštitucionalizovaného. To znamená, že síce počas výkonu trestu dodržuje stanovené normy, ale nie je presvedčený o ich skutočnom význame. Tým sa len ťažko môžu dosiahnuť zmeny vlastností odsúdeného, práve naopak, môže ho to doviesť k poznaniu, že je normálne normy porušovať. Takéto poznanie odsúdeného vedie k ideologizácii počas výkonu trestu, teda k negatívnemu adaptačnému javu na väzenské prostredie, ktoré je založené na neformálnej hierarchii odsúdených bez prítomnosti personálu.

Niesť zodpovednosť za kompetentné, ohľaduplné a etické vykonávanie profesionálnych funkcií je pre pedagóga potrebnou hodnotou. V praxi to znamená, že len jeho vnútorné presvedčenie o správnosti práce s odsúdenými nestačí. Byť kompetentným znamená sa neustále zdokonaľovať v metódach a technikách práce, aby mohol čo najkvalitnejšie vykonávať svoju profesiu. Veľkou zodpovednosťou pedagóga je i schopnosť udržať rovnováhu medzi aplikáciou represívnej zložky výkonu trestu, spôsobom vyžadovania plnenia stanoveného poriadku a disciplíny inými príslušníkmi a formami zaobchádzania, úspešnosť ktorých je podmienená minimálnou, alebo žiadnou agresivitou. Viesť zverený kolektív odsúdených k dodržiavaniu tejto časti je potrebné. Vhodné je i monitorovať, akým spôsobom sa uplatňuje prostredníctvom iných kolegov, pretože neprimeraný spôsob nevedie k osvojeniu

si potrebnosti dodržiavať poriadok a disciplínu. Dokázať riešiť so svojimi kolegami takýto problém predpokladá vysokú zainteresovanosť v práci s odsúdenými, pretože sa nemusí stretnúť s pochopením, ak bude zastávať odsúdených. Len na jeho rozhodnutí je, či sa bude snažiť eliminovať negatívne formy správania svojich kolegov, alebo sa zbaví zodpovednosti a bude nepočujúcim a nevidiacim, aby nespôsobil prípadné komplikácie sám sebe. Takýmto postojom však bez toho, aby si to uvedomoval môže prísť o autoritu u odsúdených, ale i dôveryhodnosť, čím si zatvára cestu ku klientovi, teda i možnosť lepšie s klientom pracovať.

Vo vzťahu k verejnosti a sociálnej politike zastávanie sa záležitostí týkajúcich sa klientov alebo vlastných úloh, predpokladá schopnosť pedagóga čo najlepšie odsúdených poznať. Toto poznanie ho vedie k čo najobjektívnejšiemu hodnoteniu odsúdených a to je predpokladom i možnej úspešnej aplikácie stanoveného programu zaobchádzania, ale i k predchádzaniu vzniku nepriaznivých sociálnych udalostí počas výkonu trestu. Schopnosť a snaha objektívneho hodnotenia odsúdených vedie i k dôvere, pretože odsúdení veľmi citlivo vnímajú akýkoľvek prejav nespravodlivosti počas výkonu trestu, čo ich vedie k apatii, nespolupráci, strate pochopenia účelu zaobchádzania. Takýto stav je v zásadnom rozpore s cieľom sociálnej politiky v časti resocializácie odsúdených, pretože môže viesť k recidíve, čím narastajú nároky na finančné zabezpečenie výkonu trestu, namiesto toho, aby po návrate odsúdený opätovne plnil svoje spoločenské úlohy občana v produktívnom veku. Úlohou pedagóga je neustále presadzovať čo najlepšie nie len legislatívne, ale i inštitucionálne zázemie, ktoré by viedlo k naplneniu jeho vlastných úloh, cieľov sociálnej politiky a hlavne potrebám odsúdených tak, aby miera vplyvu väzenského prostredia na ich osobnosť v negatívnom zmysle bola minimálna. Povinnosťou pedagóga v naplnení tejto hodnoty je i presadzovať nové možnosti riešenia problematiky u svojich nadriadených, rovnako upozorňovať na aktuálne nedostatky a problémy, ktoré maria snahu personálu o čo najlepšiu aplikáciu zaobchádzania. Dôležitou vlastnosťou je v tejto časti schopnosť zbaviť sa strachu pred nadriadenými a odbornými argumentmi presadzovať svoje oprávnené nároky. Smerom k spoločnosti, ktorá problematiku väzenstva často vníma ako slepé črevo a v dnešnej zložitej ekonomickej i sociálnej situácii je na periférii záujmu je vhodné svojim prístupom k profesii a snahou informovať verejnosť o aktuálnom stave väzenstva zvyšovať status profesie i zviditeľňovať potrebu záujmu spoločnosti o väzenstvo. Cestou sa javí zbavenie sa predsudkov, že každý, kto je potrestaný odňatím slobody je nenapraviteľný alebo že je potrebné prísnejšie trestať odňatím slobody, čo sa síce javí ako vhodné okamžité riešenie, ale má to i mnoho vedľajších dôležitých aspektov, medzi ktoré nepochybne patria i ekonomické nároky spojené s odňatím slobody.

Referent režimu oddelenia výkonu trestu

Funkcia, ktorá svojim statusom a náplňou služobných činností zabezpečuje režimovú službu, teda na zverenom úseku organizuje a riadi vykonávanie činností v rámci časového rozvrhu dňa odsúdených a činnosti na zabezpečenie práv odsúdených. Je predstaviteľom systému dozor, kontrola, bezpečnosť ako neoddeliteľná súčasť väzenského prostredia v záujme ochrany a bezpečnosti spoločnosti i personálu, ale odsúdených. Práve referent režimu má ako najbližší spolupracovník pedagóga v povinnostiach monitorovať správanie sa odsúdených a informovať pedagóga o svojich poznatkoch. Má právo navrhovať disciplinárne odmeny a tresty, ktoré aplikuje pedagóg. V zmysle zákona má povinnosť zabrániť odsúdeným v porušovaní zákona. Pre odsúdených je sprevádzateľom a kontrolórom každého kroku v priebehu dňa až do večierky. Táto zdanlivo jednoduchá, ale nesmierne náročná funkcia nie je považovaná za pomáhajúcu profesiu, my ju však jednoznačne medzi ne zaraďujeme, pretože svojou činnosťou priamo ovplyvňuje atmosféru kolektívu odsúdených. To, či je atmosféra plná tenzie, alebo nie má za následok i správanie sa odsúdených, teda kvalitu vzájomnej interakcie, ktorá v uzavretom prostredí má veľký význam. Preto predpokladom osobnosti referenta režimu sú rovnaké hodnoty ako u pedagóga napriek tomu, že požiadavky na vzdelanie sú odlišné. Za hlavné princípy činnosti referenta režimu považujeme v presadzovaní zabezpečenia režimovej služby úctu, slušnosť a zdvorilosť v komunikácii s odsúdenými. Budovanie autority prostredníctvom nevhodného správania sa alebo požívanie vulgárnych výrazov, tykania odsúdeným je neprofesionálne a ponižujúce ľudskú dôstojnosť. Dôležitosť profesionálneho prístupu je teda potrebná práve v hľadaní rovnováhy medzi represívnou a humanizačnou zložkou v zaobchádzaní, ktoré sa vo svojej kvalite podporujú, alebo negujú. Neustálym zdokonaľovaním sa v sociálno-komunikačných zručnostiach je referent viazaný zodpovednosťou k profesii. K tomuto mu má zamestnávateľ vytvoriť dobré zázemie a podporovať ho v ďalšom vzdelávaní, ktoré je zamerané na zvládanie stresu, záťažových situácii, konfliktov, možnostiach a formách presadzovania a uplatňovania štátnej moci slušným spôsobom. Medzi najjednoduchšie spôsoby patrí napríklad skorá informovanosť odsúdených o tom, čo požadujeme, bez zbytočných agresívnych reakcií, ktoré vyvolávajú nie len u odsúdených agresívnu odpoveď. Práve referent režimu je pre odsúdeného akýmsi pomyselným vzorom v presadzovaní štátnej moci. Rovnako je pod drobnohľadom odsúdených v dodržiavaní noriem, plnení sľubov a jednotného prístupu v dodržiavaní poriadku a disciplíny, čo odsúdení veľmi citlivo posudzujú.

Záver

Problematika etiky v penitenciárnej starostlivosti je pomerne široká a zložitá, pretože špecifické prostredie, ktoré je uzavreté a spoločnosť mu venuje len okrajovú pozornosť je zásadne riešená legislatívnymi normami. Potreba etických noriem všetkých pracovníkov väzenstva sa javí na mieste. Nejde iba o tie profesie, ktoré si v spoločnosti vyžadujú etický kódex, ale i ostatné , ktoré sa svojou činnosťou podieľajú na procese zaobchádzania. Viesť personál k uvedomeniu si potreby neustále znižovať počet odsúdených ako hlavnú spoločenskú úlohu a nie len izolovať odsúdeného počas výkonu trestu odňatia slobody by prostredníctvom vytvorenia etických princípov a ďalšieho vzdelávania personálu mohlo znamenať prechod od formálne preferovaného ku skutočnému záujmu o odsúdených ako o členov spoločnosti, ktorí sú v nepriaznivej sociálnej situácii a potrebujú vo svojej jedinečnosti osobitný prístup.

Zoznam bibliografických odkazov

[1] MÁTEL, A. 2010. *Etika sociálnej práce.* Bratislava : VŠZaSP sv. Alžbety, 2010. 183 s. ISBN 978-80-89271-85-6.

[2] OLÁH, Michal, SCHAVEL, Milan. 2006. *Úvod do štúdia a dejín sociálnej práce*. 1. vyd. Prešov : VŠ sv. Alžbety, ÚSV a Z, 2006. 176 s. ISBN 80-9694499-1.

[3] STRIEŽENEC, Štefan. 1999. *Úvod do sociálnej práce.* Trnava : Ad, 1999. 215 s. ISBN 80-967589-6-9.

[4] Zbierka rozkazov generálneho riaditeľa Zboru väzenskej a justičnej stráže č. 86/2009 o zaobchádzaní s obvinenými a odsúdenými.

Kontakt

PhDr. Tibor Roman, PhD. PhDr. Ladislav Roman, PhD.

VŠZaSP sv. Alžbety v Bratislave

Nám. 1. mája, č. 1, P.O. Box 104

810 00 Bratislava

E-mail: romantibor@gmail.com ladislav.roman@gmail.com

Sociálny pracovník v zariadení pre seniorov

Social worker in the house for seniors

Vojtech RUŽIČKA

Abstrakt

Vedomosti sociálneho pracovníka vychádzajú z interdisciplinárneho poňatia sociálnej práce, z filozofického, psychologického, sociologického, etického, politického, právneho, ekonomického a iných prístupov. Sociálny pracovník k svojej činnosti potrebuje mať poznatky o konkrétnej spoločnosti. Musí ju poznať, rozumieť koncepcii vývoja spoločnosti, mať vlastný názor na vývojové trendy spoločnosti. Potrebuje poznať medzinárodné dokumenty, dohovory, ktoré Slovenská republika prijala, zákonodarstvo, na základe ktorého spoločnosť existuje a celú sieť starostlivosti o človeka. Musí dokonale poznať miesto, úlohy a perspektívy sociálnej politiky a sociálnej práce a na profesionálnej úrovni zvládnuť komunikáciu s jednotlivcom, skupinou a komunitou.

Kľúčové slová

Sociálny pracovník, etika, klient, senior, zariadenie pre seniorov.

Abstract

Knowledge of social workers based on the idea of interdisciplinary social work, from philosophical, psychological, sociological, ethical, political, legal, economic and other approaches. Social worker for their activities needs to have knowledge about a particular company. It must know, understand the concept of development, have their own view of the developments. Needs to know the international instruments, conventions Slovak Republic has adopted legislation under which the company exists and care whole network of people. Must perfectly know the place, role and perspectives of social policy and social work at the professional level and handle communication with individuals, groups and communities.

Key words

Social worker, ethics, client, senior facility for seniors.

Medzinárodná federácia sociálnych pracovníkov stanovila podmienky podmieňujúce výkon profesie sociálna práca, medzi ktoré zaradila:

- sociálny pracovník má ukončené minimálne 3-ročné pomaturitné vzdelanie v oblasti sociálnej práce (v našich podmienkach – titul bakalára sociálnej práce) alebo k tomu má ukončené aj magisterské vzdelanie v oblasti sociálnej práce (2-ročné);
- má záujem o celoživotné vzdelávanie;
- dosiahol minimálny vek 21 rokov potrebný pre začiatok výkonu praxe;
- spĺňa osobnostné požiadavky kladené na neho ako sú napr. morálna bezúhonnosť, mlčanlivosť, dôveryhodnosť a pod.;

- disponuje požadovanou úrovňou všeobecných a odborných špecializovaných vedomostí, sociálnych zručností. (Levická, 2004)

Sociálny pracovník svojou činnosťou pomáha zlepšovať životnú funkčnosť jednotlivca, skupiny, komunity tým, že prispieva k mobilizácii zdrojov, ktoré sú takémuto riešeniu potrebné. Tým činnosť sociálneho pracovníka prispieva:

- k zlepšeniu sociálnych vzťahov v sociálnom prostredí sociálne núdznych,
- nabáda jednotlivca k správnym postojom k životu a spoločensky vhodným spôsobom správania,
- učí jednotlivcov rozvíjať a zlepšovať ich schopnosť riešiť problémy,
- vychováva jednotlivcov k pocitu zodpovednosti za vlastnú sociálnu situáciu. (Sociálne poradenstvo, 1998)

Osobnosť sociálneho pracovníka

Osobnosť sociálneho pracovníka sa prirodzene prezentuje ako ideálny typ jedinca, ktorý disponuje s potrebnými profesionálnymi znalosťami a s pozitívnymi vlastnosťami, v ktorých nesmie chýbať humánnosť, schopnosť pracovať v tíme, schopnosť sebainštrumentalizácie, iniciatívnosť a dynamičnosť, morálna integrita, sociálne cítenie. Predstavy o tom, aká by mala byť osobnosť sociálneho pracovníka sú obsiahnuté aj v Etickom kódexe sociálneho pracovníka, v ktorom sú zahrnuté nasledovné požiadavky:

- spravodlivosť,
- zodpovednosť,
- dôveryhodnosť,
- morálna bezúhonnosť,
- zdvorilosť,
- úcta a slušnosť,
- rešpektovanie súkromia a pod.

Jednou zo základných vlastností sociálneho pracovníka je *humánnosť*, z čoho vyplýva, že:

1. sociálny pracovník má záujem o ľudí, o ich individuálne osudy a problémy,
2. sociálny pracovník chce pomáhať,
3. má úctu k životu. (Levická, Mrázová 2004)

V osobnostnej výbave by nemali chýbať *iniciatíva* a *dynamičnosť*. V poslednom čase sa sociálna práca zameriava na preventívne činnosti, medzi ktoré patrí aj vyhľadávanie klientov, teda osôb potrebujúcich pomoc sociálneho pracovníka. Bez iniciatívy by sociálny pracovník nemohol pracovať v oblasti prevencie a tiež by vo svojich konkrétnych praktických

činnostiach nehľadal ani nové metodické postupy. Dynamičnosť a iniciatívnosť sú teda vlastnosti, ktoré pomáhajú sociálnemu pracovníkovi hľadať nové možnosti riešenia klientových problémov.

K zásadným požiadavkám kladených na sociálneho pracovníka určite patrí aj požiadavka jeho morálneho kreditu. Sociálne konanie, sociálna cítenie či sociálna orientácia sú tri rôzne aspekty jednej skutočnosti, ktorou je orientácia sa sociálneho pracovníka na problémy iných.

Sociálne cítenie však nie v žiadnom prípade súcit. Empatické chápanie situácie, v ktorej sa klient ocitol umožňuje sociálnemu pracovníkovi zvoliť nielen optimálnu formu komunikácie s klientom, ale tiež aj optimálnu mieru pomoci. Sociálny pracovník musí pamätať na skutočnosť, že ak má byť pomoc účinná, potom musí byť:

- včasná, adresná,
- musí odrážať individuálne potreby klienta,
- musí odrážať optimálnu mieru pomoci.

Súčasťou osobnostnej výbavy sociálneho pracovníka mala by byť tiež *zásadovosť* a *morálna integrita*, je založená na predpoklade, že sociálny pracovník akceptuje všeobecné zásady kladené na túto profesiu ako napr. zásada rovnosti klientov, zásada sociálnej solidarity, požiadavka diskrétnosti a pod.

Osobitý význam pre prax má požiadavka na *zmysel pre humor* a *životný optimizmus*. Životný optimizmus znamená, že sociálny pracovník aj napriek reálnemu vnímaniu situácie má dostatok viery v klientov potenciál, v jeho možnosť pozitívnej zmeny. Keď spomíname životný optimizmus a zmysel pre humor, v žiadnom prípade nemáme na mysli zľahčovanie situácie klienta, či jeho zosmiešňovanie. Zmysel pre humor má byť nápomocný sociálnemu pracovníkovi zvládať každodennú rutinu. Sociálny pracovník má vedieť túto vlastnosť používať v smere k sebe samému. Vlastnosť ako zmysel pre humor má pomôcť prekonávať životné a pracovné problémy, udržať si dobrú náladu a vieru, že aj tie najťažšie problémy sú riešiteľné. (Levická, 2004)

Jazyk sociálneho pracovníka. Jazyk ako hlavný komunikačný prostriedok medzi sociálnym pracovníkom a klientom má byť zrozumiteľný. Pri výbere jazykových prostriedkov by mal sociálny pracovník prihliadať na úroveň jazykovej kultúry klienta. Sociálny pracovník nemôže prejavovať svoju profesionalitu používaním cudzích slov, a tým vytvárať prekážky vo vzťahu medzi ním a klientom. Jeho vyjadrovanie musí byť vecné, jasné a prispôsobené stavu klienta. Dôležitý význam má aj správna artikulácia.

Schopnosť práce v tíme. Aj táto vlastnosť má byť súčasťou výbavy sociálneho pracovníka. Neustále bude pracovať s ľuďmi, ktorí sa sústreďujú na spoločné dielo, t.j., že sociálny

pracovník bude spolupracovať s produktívnymi členmi skupiny, ktorí maximálne prispievajú k realizácii cieľa.

Profesionálne kompetencie sociálneho pracovníka

K profesionálnym kompetenciám by sme mohli zaradiť:

Schopnosť inštrumentálizácie, teda schopnosť využívať samého seba ako pracovný nástroj – inštrument predpokladá, že bude so svojimi vedomosťami, vlastnosťami, schopnosťami a zručnosťami disponovať tak, aby ich využil v prospech klienta. Od sociálneho pracovníka sa vyžaduje zaangažovanie sa do problémov klientov, široké spektrum osobných skúseností, flexibilita, otvorenosť pri vyjadrovaní citov, postojov, schopnosť mať nadhľad nad problémom a pod. Avšak osobnú zaangažovanosť musí mať pod kontrolou, čo si žiada tzv. *kognitívnu sebadištanciu*, čo znamená, že sociálny pracovník reflektuje svoje vlastné city, myslenie a samozrejme konanie a nenecháva sa ovplyvňovať tzv. citovou nákazou.

Medzi iné požiadavky týkajúce sa sebainštrumentalizácie sociálneho pracovníka sú:

- schopnosť prejaviť pochopenie, motivovať, povzbudiť alebo pochváliť nielen cudzie osoby, ale aj osoby jemu vyslovene nesympatické,
- schopnosť tolerancie aj voči činom, ktoré by sám nikdy neakceptoval.

Vedieť *iniciovať klienta k spolupráci* je tiež profesionálnou kompetenciou. Predpokladom pre rozvoj tejto kompetencie je, že sociálny pracovník sa dokáže v probléme zorientovať a je schopný plánovať potrebné riešenia.

Podstatnou kompetenciou je *podporovať klienta a viesť ho k samostatnosti*. Tu sociálny pracovník pomáha klientovi prevziať zodpovednosť za vlastný život, učí ho kontrole vlastného konania, eliminácii správania vedúceho ku konfliktom a vedie ho k realizácii vlastných práv. K tomuto sociálny pracovník využíva všetky príležitosti, ktorými klient disponuje, usiluje o rozvoj jeho schopností a posilňuje klienta aj vo viere vo vlastné schopnosti.

Ďalšou požadovanou zručnosťou je *komunikovať a kooperovať*. Zmysel komunikácie v práci sociálneho pracovníka je daný potrebou nepretržitej interakcie s klientmi, kolegami, či inými odborníkmi. Ako jedna zo základných požiadaviek na výkon tejto profesie je znalosť verbálnej a nonverbálnej stránky komunikácie. Počas *komunikácie* sociálneho pracovníka s klientom sa od sociálneho pracovníka očakáva, že bude narábať:

- empatickým prístupom,
- schopnosťou komunikovať v jazykovej rovine klienta,
- asertívnym správaním,

- schopnosťou nezaujatého, objektívneho hodnotenia informácií a pod.

Sociálny pracovník by mal mať schopnosť rozvíjať účinnú komunikáciu a jej predpokladom je, že sociálny pracovník vie „počúvať“ a vytvoriť podmienky potrebné pre vznik otvorenej komunikácie na všetkých úrovniach.

Pre dosiahnutie profesionálne kompetentného konania je dobré ovládnutie nástrojov, teda metód a techník sociálnej práce, v tejto súvislosti hovoríme *o nástrojovej kompetencii* sociálneho pracovníka.

Ak hovoríme, že sociálny pracovník získava *reflexívnu kompetenciu*, tak sa učí zachytiť a porozumieť procesu myslenia a emočným stavom klienta. “Reflexívna kompetencia je založená na schopnosti nestratiť a nepoprieť vývoj v jeho základných črtách, ale integrovať ho do svojej profesionálnej výbavy.” (Levická, 2004, s. 59) Sociálny pracovník sa usiluje analyzovať, ktoré konanie pôsobilo ako prekážka a naopak, ktoré konanie prispelo k vyriešeniu situácie a prečo.

Sociálna kompetencia je schopnosť porozumieť vzniku a vývoju určitých sociálnych situácii v ich integratívnej súvislosti s určitým historickým vývojom spoločnosti a vedieť nájsť aj tie skutočnosti, ktoré v prítomnej realite spôsobujú vznik individuálnych problémov klientov. Nadobudnutie sociálnej kompetencie je nemožné bez *skúsenostnej reflexie,* je spôsobené faktom, že profesionálne konanie je závislé od podmienok vytvorených preňho spoločnosťou.

Aktívna orientácia na vlastný *odborný rast* je základom na dosiahnutie a udržanie kompetencií. Sociálny pracovník je si vedomý dynamiky rozvoja sociálnej práce, jej zmien ako aj zmien klientov, preto je schopný riadiť svoj odborný a aj osobný rast. Využíva aj konzultácie s kolegami, aby problémové situácie zvládal profesionálne a včas. Pre sociálneho pracovníka je tiež dôležité zlepšovať si vlastné profesionálne kompetencie samoštúdiom. Súčasťou jeho štúdia musí byť aj vhodný kontrolný mechanizmus.

Činnosť sociálneho pracovníka v zariadení pre seniorov

Pri stanovení činností sociálneho pracovníka, ktoré vykonáva v zariadení pre seniorov budeme vychádzať z praxe.

Sociálny pracovník je v každodennom kontakte s obyvateľmi, poskytuje im informácie, rady, pomáhajú prekonávať rôzne náročné situácie, v ktorých sa ocitnú. Už pred nástupom občana do zariadenia získava a spracúva informácie o jeho sociálnej situácii, zdravotných ťažkostiach, rodinných pomeroch a spoločne s občanom sa snaží nájsť čo najlepšie riešenie jeho situácie. Ak je umiestnenie do zariadenia pre seniorov najvhodnejšou alternatívou,

sociálny pracovník pokračuje v priebežnom získavaní údajov o obyvateľovi a v spolupráci s ostatnými zamestnancami pre neho vytvára čo najideálnejší program, aktivity, stanovuje individuálny plán rozvoja jeho osobnosti. Sociálna práca je dôležitá najmä v období adaptácie, kedy si obyvateľ zvyká na nové prostredie, nových ľudí, vtedy sa mu pomáha prekonať pocit vylúčenia z aktívneho života, pocit nepotrebnosti, straty zmyslu života. Zároveň sociálny pracovník pomáha obyvateľom pri riešení ich každodenných problémov, udržuje ich kontakty s rodinou, vonkajším prostredím.

Podľa Pavlovičovej (2008) komunikácia v rámci práce s klientom je iba jednou, aj keď veľmi dôležitou dimenziou. Okrem komunikácie sem zaraďuje aj interakciu a percepciu. Interakcia je vzájomné pôsobenie, organizovanie spoločnej činnosti, spolu práca, kooperácia, prípadne obojstranná pomoc alebo ochota k nej. Percepcia zahrňuje zase vzájomné vnímanie, poznávanie a pochopenie účastníkov vzťahu. Čím bohatšie je poznanie seba samého, tým bohatšie je poznanie iných a naopak. Sociálny pracovník:

- zúčastňuje sa na rozhodovacom procese v zariadení, na procese prijímania občanov,
- vykonáva sociálne šetrenie v domácom prostredí žiadateľa o umiestnenie do zariadenie pre seniorov,
- spracúva sociálnu agendu, záznamy, správy, sociálne anamnézy, smernice,
- podieľa sa na organizovaní kultúrno – spoločenských akcií pre obyvateľov.

Práca sociálneho pracovníka je zameraná na to, ako poskytnúť kvalitnú starostlivosť o človeka po všetkých stránkach, o rozvoj osobnosti, potrieb a hodnôt pre ľudí, ktorí žijú v tomto zariadení. Pracovná náplň pozostáva z/zo:

- vytvárania socioterapeutických skupín, s cieľom vytvárania pozitívnej nálady, spoločného posedenia pri knihe, vzájomnej skupinovej komunikácie a podobne,
- aktivizácie obyvateľov pre spoločné vychádzky,
- relaxačných cvičení (cvičenie končatín, ktoré je možné robiť v sede,
- dychové cvičenia a iné),
- spoločného rozhovoru na aktuálne témy,
- aktivizácie obyvateľov pre rôzne záľuby, ktoré mali v prirodzenom prostredí (vyšívanie, pletenie, spoločenská príprava na sviatky, životné jubileá),
- sledovania a odporúčania obyvateľov pre individuálnu analýzu (duchovný rozhovor),
- odvádzania pozornosti od melanchólie a skepsy (spoločenské a športové hry, vedomostné súťaže, hádanky, tanečné zábavy).

Sociálny pracovník si sústavne zvyšuje svoju odbornú spôsobilosť. Zaujíma sa o spríjemnenie prostredia obyvateľov vhodnou výzdobou ich spoločenských priestorov, robí nákupy, doprovod obyvateľom na odborné lekárske vyšetrenia.

Sociálny pracovník vykonáva aj individuálnu a skupinovú prácu s obyvateľmi.

Individuálna práca s obyvateľmi je založená na individuálnom prístupe práce s každým obyvateľom. Prostredníctvom sociálnej diagnostiky a rediagnostiky sociálny pracovník zisťuje individuálne schopnosti, možnosti, potreby a záujmy každého obyvateľa a na základe týchto informácií stanovuje individuálny plán rozvoja osobnosti obyvateľa. Vždy berie ohľad na jeho zdravotný stav, sociálne a intelektové možnosti. Jeho cieľom je v čo najväčšej miere podporovať fyzickú a duševnú kondíciu každého obyvateľa, zapájať ho do rôznych činností a aktivít, udržovať jeho kontakt so spoločenským prostredím.

Skupinová práca s obyvateľmi udržiava ich vzájomnú súdržnosť, podporuje schopnosť kooperácie, vzájomnej komunikácie a tolerancie rozdielnosti. Zároveň rozvíja ich tvorivé myslenie a zmysluplne napĺňa voľný čas. Obyvatelia majú možnosť navštevovať skupinové stretnutia , na ktorých sa spoločne rozoberajú témy podľa vlastného výberu a záujmu, diskutuje sa o aktuálnych problémoch a spoločne sa nachádzajú možnosti riešenia.

Zoznam bibliografických odkazov

[1] PAVLOVIČOVÁ, A. 2008. *Sociálna komunikácia v zdravotníctve.* In: Vybrané kapitoly z medicínskej etiky. Martin : Osveta, 2008. ISBN 978-80-8063-287-8.

[2] LEVICKÁ, J. 2004. *Základy sociálnej práce*. Trnava : Tlačové štúdio Váry, 2004. 172 s. ISBN 80-968952-3-0.

[3] LEVICKÁ, J. – MRÁZOVÁ, A. 2004. *Úvod do sociálnej práce*. Trnava : Slovak Academic Press, 2004. 124 s. ISBN 80-89104-35-5.

Kontakt

PhDr. Vojtech Ružička, PhD.

Trnavská Univerzita, Univerzitné nám. 1, Trnava

E-mail: vojtech.ruzicka@post.sk

Etický kódex sociálneho pracovníka verzus Trestný zákon

Code of Ethics for social workers versus Criminal Law

Mária SEDLÁKOVÁ

Abstrakt

Príspevok sa venuje porovnaniu tých častí Etického kódexu sociálneho pracovníka a Trestného zákona, pri súčasnej aplikácii ktorých by mohlo dôjsť k rozporu a ďalej ukazuje možnosti pre sociálneho pracovníka, ako nezradiť dôveru klienta a zároveň neporušiť právnu normu.

Kľúčové slová

Etický kódex, trestný zákon, právne normy, morálne normy, sociálny pracovník, sociálny klient.

Abstract

The article discusses the comparison of those parts of the Code of Ethics for social workers and the Penal Code, the current administration which could lead to conflict and further shows the possibility for a social worker, as not to betray the trust of clients and also violate the rule of law.

Key words

Code of Ethics, criminal law, legal standards, moral standards, social worker, social client.

Úvod

Sociálny pracovník je povinný vykonávať svoju prácu v súlade s etickými princípmi. Na rozdiel od teórie ich uplatňovanie v praxi je spojené aj s problémami, ktoré si vyžadujú zo strany sociálneho pracovníka citlivé prehodnocovanie svojho postupu. Okrem toho môžu v praktickej sociálnej práci nastať situácie, kedy sa sociálny pracovník ocitne v dileme medzi splnením zákonnej povinnosti a rešpektovaním záujmu, ktorý pred ním vyjadril klient. Už v úvode by som chcela zdôrazniť možný rozdiel medzi skutočným záujmom klienta a záujmom, ktorý klient predkladá ako pre seba najlepší podľa vlastného posúdenia. Dochádza k tomu v situácii, keď sa sociálny pracovník dozvie od klienta o pripravovanej, páchanej alebo už spáchanej trestnej činnosti. Právo od neho žiada oznámiť túto skutočnosť orgánom činným v trestnom konaní, klient však žiada zachovať o tom mlčanlivosť.

Pokúsme sa uvažovať, ako zvládnuť túto situáciu bez porušenia práva a pri súčasnom nesklamaní klientovej dôvery.

Pohľad práva

Platný Trestný zákon pozná dve skutkové podstaty, súvisiace s uvažovanou problematikou, a to neoznámenie trestného činu a neprekazenie trestného činu. Kto sa hodnoverným spôsobom dozvie, že iný spáchal zločin alebo niektorý z presne špecifikovaných trestných činov je povinný to oznámiť orgánom činným v trestnom konaní pod ťarchou trestu odňatia slobody. Od tejto povinnosti je oslobodený ten, kto by oznámením uviedol seba alebo blízku osobu (za ktorú však v zmysle zákona nemožno považovať klienta) do nebezpečenstva smrti, ublíženia na zdraví, inej závažnej ujmy alebo do nebezpečenstva trestného stíhania. Ďalej je od povinnosti oznámiť spáchaný trestný čin oslobodený ten, kto by porušil spovedné tajomstvo, resp. podmienku mlčanlivosti osoby v pastorácii ako aj ten, kto by oznámením porušil zákonom uznanú povinnosť mlčanlivosti (Zákon č. 300/2005 Z. z., § 340). Nasledujúce ustanovenie Trestného zákona ukladá povinnosť osobne alebo prostredníctvom iného prekaziť spáchanie alebo dokončenie trestného činu, o ktorého príprave alebo páchaní sa dozvie, alebo aspoň včas oznámiť prípravu alebo páchanie činu. Oslobodenie od tejto povinnosti sa vzťahuje okrem dôvodov uvedenia seba alebo blízkej osoby do nebezpečenstva a dôvodov porušenia spovedného tajomstva aj na nemožnosť prekaziť zločin bez značných ťažkostí (Zákon č. 300/2005 Z. z., § 341).

Z uvedenej dikcie zákona vyplýva, že sociálny pracovník o spáchanom, páchanom alebo pripravovanom zločine, resp. špecifikovanom trestnom čine nemá možnosť mlčať bez toho, aby porušil zákon.

Pohľad Etického kódexu

V profesijných spoločenstvách, ktoré kladú dôraz na svoju povesť, platí za vec cti plne rešpektovať a v praxi uskutočňovať požiadavky na morálku profesie, ktoré sú vyjadrené v kodifikovanej podobe v etických (morálnych) kódexoch. Väčšine kódexov je spoločné to, že existujú v povolaniach, kde objektom záujmu je človek, pretože výkon takejto profesie zasahuje do celého života človeka. Kódex slúži i ako ochrana stavovskej príslušnosti, chráni pred neoprávnenými útokmi. Na verejnosti má vyvolávať dôveru, úctu i spoločenské uznanie schopností, výkonu, vyjadruje vernosť povinnostiam profesie (Žilinek, 1997, s. 48).

Etický kódex môžeme charakterizovať ako normatívny systém zahrňujúci v sebe morálne normy a princípy, ktorý je vyjadrením mravného ideálu určitého povolania, jeho hlavných hodnôt, určitou formou príkazov a zákazov v písomnej podobe. Slúži ako určitá projekcia plnenia úloh v povolaní i ako všeobecný návod, ako sa treba správať v konkrétnych situáciách

a v profesijných vzťahoch. Jeho normy definujú správanie, ktoré má verejnosť právo očakávať od odborníkov aj od ich zamestnancov (Krsková, 1994, s. 32).

V zmysle Etického kódexu sociálnych pracovníkov, prijatého Valným zhromaždením Asociácie sociálnych pracovníkov na Slovensku v roku 1997 sociálny pracovník okrem iného asistuje ľuďom pri rozvíjaní schopností, ktoré im umožnia vyriešiť ich individuálne alebo kolektívne sociálne problémy, pričom má zodpovednosť v prvom rade voči svojim klientom, má rešpektovať klientovo súkromie a dôvernosť informácií, získaných pri svojej práci. Svoju prácu považuje za službu (Mydlíková a kol., rok neuvedený, s. 44).

Právne a morálne normy

Právo a morálka regulujú z veľkej časti tie isté spoločenské vzťahy. To znamená, že podstatné časti ľudského správania sú upravené zároveň morálkou aj právom. Konanie jednotlivcov aj iných subjektov možno hodnotiť podľa oboch normatívnych systémov. Preto má význam skúmať vzťah práva a morálky. Objektívne právo je obsiahnuté v právnych normách. Z neho vyplývajú subjektívne práva buď v podobe oprávnení, teda možnosti využiť ponuku práva, alebo v podobe povinností, teda nutnosti niečo konať, nekonať, dať alebo strpieť. Právne normy nás zaväzujú zvonku a sú vynutiteľné štátnou mocou.

Morálne normy zaväzujú človeka zvnútra a ich zachovávanie – pokiaľ nie sú obsiahnuté v právnej norme – je vynutiteľné len verejnou mienkou. Základným teoretickým prameňom skúmania problematiky morálky a mravnosti je etika, ktorá skúma ľudské správanie z hľadiska jeho morálnej hodnoty a usiluje sa nájsť meradlo, ktoré by človeku umožnilo rozhodnúť, čo je dobro, čo zlo, česť, nečestnosť a pod. (Čečotová, 2005, s. 17).

Možno konštatovať, že v rozoberanej problematike je právnou normou Trestný zákon a morálnou Etický kódex. Existuje možnosť porušiť právnu normu z dôvodu jej rozporu s normou morálnou, vyplývajúcou zo svedomia konajúceho. Ale takýto postup musí nutne počítať so sankciami za porušenie práva.

Teoretické úvahy – filozofická obhajoba dodržania práva

Človeka charakterizujú dve kvality – rozum a slobodná vôľa. Samy o sebe však ešte nerobia človeka dobrým a správne sa rozhodujúcim i konajúcim. Na to je ešte potrebný cit lásky. Láska k sebe a všetkým ľuďom spolu s rozumom a slobodnou vôľou – to je ľudskosť a to je tajomstvo morálky. Ak sa mi klient zverí , že je týraný, je vo vzťahu k nemu ľudské a morálne o tom mlčať?

Prastarým kritériom posúdenia správneho konania je tzv. zlaté pravidlo: čo nechceš, aby iní robili tebe, nerob ani ty im. To znamená, že nikomu nemáme spôsobiť to, čo by bolo

namierené proti jeho šťastiu a blahu. Ak neoznámim ubližovanie môjmu klientovi, konám v súlade s jeho šťastím a blahom?

Mnoho filozofov považuje za najdokonalejší božský zákon – lex divina, ktorý je stelesnením pravdy, správnosti a dobra. Koriguje nedokonalosti ľudského zákona – lex humana v zmysle, aby žiadne zlo nezostalo nezakázané a nepotrestané (Machalová, 1999, s. 57). Je správne, aby zlo ostalo nepotrestané?

Ak hovoríme o práve a morálke, nemôžeme obísť spravodlivosť. Aristoteles prirovnáva spravodlivosť k pokojnému, rovnovážnemu stavu. Ak môj klient nežije v pokoji, je vari spravodlivé nesnažiť sa nastoliť spravodlivosť voči nemu prinajmenšom zachovaním práva, ktoré by malo spravodlivosť garantovať?

Cieľom sociálneho poradenstva je zvýšiť kvalitu života klienta. Toto je dôležitejšie ako obavy z páchateľa, ba dokonca ohľaduplnosť voči nemu pri neoznámení trestnej činnosti. Cieľom poradenstva je v podstate eliminácia patológie, pomoc klientovi k jeho nezávislosti od iných ľudí, podporovanie osobnostného rastu klienta, zvýšenie kvality života, riešenie potrieb človeka v núdzi, jeho duševné a fyzické zdravie (Mydlíková a kol., 2002, s. 9). Neprispeje oznámenie trestnej činnosti, týkajúcej sa klienta, k eliminácii jeho patologickej situácie?

V texte preambuly Etického kódexu sociálnych pracovníkov SR čítame: „Sociálni pracovníci sa pri svojej práci riadia Medzinárodným etickým kódexom a inými medzinárodne uznávanými normami a tiež normami, ktoré sami formulujú a prijímajú, aby vytvorili národný rámec svojej činnosti v príslušnom kultúrnom, sociálnom, právnom a ekonomickom kontexte na všetkých úrovniach.“ (Kódex in Mydlíková, rok neuvedený, s. 44). Ak teda sociálny pracovník vykonáva svoju činnosť v právnom kontexte, môže porušovať platné právo v štáte?

Podľa Etického kódexu sa sociálny pracovník zo všetkých síl snaží o dosiahnutie a udržanie vysokej profesionality pri výkone svojej práce. Nesklamať dôveru klienta je iste profesionálne. Nie je rovnako profesionálne neporušovať zákon?

Sociálny pracovník vo svojej práci považuje za prvoradý záväzok slúžiť. Nakoľko poslúži klientovi neoznámenie trestnej činnosti, ktorej sa na ňom dopúšťa iná osoba, alebo ktorej sa dopúšťa sám klient voči niekomu inému?

V zmysle Etického kódexu má sociálny pracovník zodpovednosť aj voči spoločnosti, a to podporovaním jej všeobecného blaha (Kódex in Mydlíková, rok neuvedený, s. 45). Kódex vo všeobecnosti by mal ochraňovať nielen záujmy klienta, záujmy konkrétnej profesie, ale i verejné záujmy a mal by rešpektovať záujmy verejnosti (Hanuláková, 1997, s. 55). Nie je

ochrana spoločnosti pred páchateľmi trestných činov záujmom verejnosti a neprispeje k jej naplneniu aj oznamovacia povinnosť?

Praktické východiská

Poradenstvo má pomôcť klientovi mobilizovať svoje vnútorné, psychické sily a zdroje a vonkajšie možnosti jeho okolia na to, aby si s pomocou poradcu dokázal vyriešiť problém viac-menej sám. Pri každej pomáhajúcej profesii je dôležité rešpektovať právo klienta na sebaurčenie, na slobodné rozhodovanie a voľbu. V pozitívnom význame ide o vytvorenie podmienok, ktoré klientovi umožnia stať sa viac seba určujúcim, čo znamená pomôcť mu dosiahnuť stav, v ktorom bude mať schopnosť vidieť dosiahnuteľné možnosti. Sociálni pracovníci majú rešpektovať a podporovať ľudské právo na uskutočňovanie vlastného výberu a rozhodnutí za predpokladu, že to neohrozí práva a legitímne záujmy druhých (Mátel, 2010).

Bez toho, že by sme chceli vrátiť prekonaný koncept profesionálneho paternalizmu, predsa pri vykonávaní sociálnej práce môžu nastať situácie, kedy je potrebné ochrániť klienta, dokonca i pred jeho nesprávnymi požiadavkami, či ich dôsledkami. Partnerský vzťah medzi poradcom a jeho klientom má rešpektovať autenticitu klienta, akceptovať jeho odlišnosti, dokázať sa vcítiť do jeho aktuálnej situácie, ale i motivovať a povzbudzovať klienta k zmene, pomáhať mu a spolu s ním hľadať optimálne vzorce správania a fungovania vo svete (Mydlíková, 2002, s. 9). Sociálny pracovník má pomôcť klientovi porozumieť jeho možnostiam, ale i dôsledkom, ktoré prinášajú jednotlivé možnosti výberu a rozhodnutia klienta. Ideálom je priviesť klienta k rozhodnutiu, ktoré bude riešením zlepšujúcim jeho postavenie a zároveň v súlade s ochranou práv a záujmov verejnosti.

O problematike oznamovacej povinnosti trestného činu v zmysle Trestného zákona je možné uvažovať nielen z pozície sociálneho pracovníka, ale aj samotného klienta, ako občana štátu, ktorý je tiež viazaný právom. Skončenie protiprávneho zaobchádzania, ponižovania a ubližovania by malo prevýšiť akékoľvek obavy z pomsty tyrana. Sociálny klient po udaní nezostáva predsa sám vydaný napospas páchateľovi trestnej činnosti.

Morálna i profesijná povinnosť sociálneho pracovníka rešpektovať klientovo súkromie a zachovávať dôvernosť informácií, získaných pri svojej práci, predsa nemusí byť pri zachovaní citlivého prístupu, v rozpore s oznamovacou povinnosťou podľa zákona. Ide len o presvedčenie klienta, čo je a čo nie je v jeho vlastnom záujme, aby sám upustil od požiadavky neoznámiť trestnú činnosť.

Záver

Po vyhľadaní pomoci a pri prijímaní sociálneho poradenstva i konkrétnych sociálnych služieb potrebuje klient dôverovať sociálnemu pracovníkovi, cítiť sa v bezpečí a prijatý. Je náročnou ale potrebnou úlohou sociálneho pracovníka získať si maximálnu dôveru klienta, v ktorej ustupuje strach klienta a ktorá umožní sociálnemu pracovníkovi konať eticky a zároveň právne.

Zoznam bibliografických odkazov

[1] ČEČOTOVÁ, Vlasta. 2005. *Dobré mravy v slovenskom súkromnom práve*. Bratislava : Epos, 2005. ISBN 80-8057-638-6.

[2] HANULÁKOVÁ, E. 1997. *Podnikateľská etika*. Bratislava : Eurounion 1997.

[3] KRSKOVÁ, A. 1994. *Etika právnického povolania*. Studia Iuridica Bratislavensia Nr. 4. Bratislava : Vydavateľské oddelenie Právnickej fakulty Univerzity Komenského, 1994.

[4] MACHALOVÁ, T. 1999. Úvod do právní filozofie. I. díl. Brno : Masarykova univerzita 1999.

[5] MÁTEL, Andrej. 2010. Etická zodpovednosť voči klientom. In : *Dni sociálnej práce a inteRRa 8.* Zborník z konferencie s medzinárodnou účasťou konanej na Univerzite Konštantína Filozofa v Nitre. Nitra : FSVaZ UKF, 2010. ISBN 978-80-8094-650-0, s. 162-174.

[6]MYDLÍKOVÁ, Eva a kol. Rok neuvedený. *Sociálna práca a poradenstvo*. Bratislava : Liga za duševné zdravie. ISBN 978-80-970123-2-8.

[7] ŽILINEK, M. 1997. *Étos a utváranie mravnej identity osobnosti.* Bratislava : Iris. 1997.

[8] NR SR: Zákon č. 300/2005 Z. z. – Trestný zákon v znení neskorších predpisov.

Kontakt

JUDr. Mgr. Mária Sedláková, PhD.

Filozofická fakulta UPJŠ Košice, Katedra sociálnej práce

Košice, Popradská 66

040 23 Košice, Čordákova 3

E-mail: pravo@netkosice.sk

Etika v supervízii

Ethics in supervision

Milan SCHAVEL

Abstrakt

Obsahom príspevku je náčrt niektorých základných princípov v práci supervízora v interakcii so supervidovaným. Formulované sú jednotlivé zodpovednosti, ktoré podporujú kvalitu supervíznej práce a zabraňujú poškodzovaniu supervidovaného. Mohli by sme povedať, že ide o modifikáciu etického kódexu v zmysle transferu niektorých zásad v etike sociálneho pracovníka do práce supervízora. Diskusia k tejto téme je len ojedinelá.

Kľúčové slová

Supervízor, supervizant, etika, etický kódex supervízora, zodpovednosť.

Abstract

The article offers an overview of fundamental principles in the work of the supervisor in his interaction with a supervised person. Several basic responsibilities are formulated which support the quality of supervision work and protect the supervised person from being jeopardized. We could say that it is a modification of ethical codex; more specifically it is a transfer of certain ethical principles into the work of the supervisor. Discussion to this issue is rather rare.

Key words

Supervisor, supervied, ethics, etical code of supervision, responsibility.

Úvod

Každá práca, zvlášť odborníka v pomáhajúcej profesii, by sa mala riadiť určitými etickými zásadami. Vo väčšine prípadov sú obsiahnuté v etických kódexoch rôznych stavovských združení, asociácií, zväzov, komôr a pod. Súčasťou etického kódexu by mali byť potrebné kroky pre zaistenie bezpečnosti klienta, ochrany pomáhajúceho, aj ochrany profesionálneho statusu supervízie či konkrétneho združenia (Gabura,1995).

Etika supervízie v sociálnej práci ako spoločensko – vednej disciplíny vychádza z poslania profesionálnych sociálnych pracovníkov. Ich hlavnou úlohou je podporovať blaho všetkých ľudí a pomáhať im pri realizácii možných ašpirácií a tiež rozvíjať a používať vedecké poznatky v ľudských a spoločenských aktivitách. Pri tak náročných úlohách, aké si predurčuje sociálna práca, je každodenný etický prístup viac, ako bežná potreba (Etický kódex, ASPS, 1997).

Etika supervízie sociálnej práce má svoje korene v etike sociálnych pracovníkov, ich spoločným poslaním a etickým imperatívom je dobro klienta, ochrana jeho záujmov, zabezpečenie napĺňania jeho ľudských potrieb.

Etický kódex sociálneho pracovníka vydaný americkou Národnou asociáciou sociálnych pracovníkov (NASW) vyžaduje, aby sociálny pracovník zabezpečil rovnaký prístup všetkých ľudí k zdrojom, zamestnaniu, službám a možnostiam, ktoré potrebujú na zabezpečenie ich ľudských potrieb a k plnohodnotnému vývoju.

Ďalekosiahlym a neustále pretrvávajúcim etickým problémom zostáva rozpor medzi tým, čo klient potrebuje a skutočnosťou, čo pre neho sociálny pracovník môže urobiť. Vzniká teda legitímna potreba na strane sociálneho pracovníka, aby mu supervízor ukázal cestu, smer, ponúkol nápady na riešenie etických dilem. Ale ani spoločnosť ani profesia zatiaľ neformulovala jasné odpovede na mnohé etické otázky, s ktorými sa sociálni pracovníci v súčasnosti stretávajú. Je objektívnou skutočnosťou, že supervidovaní si často musia svoje otázky zodpovedať sami.

Z pohľadu Kadushina (2002) a modelu supervízie fungujúceho v Spojených štátoch, pri skúmaní etických noriem uplatňovaných v supervízii, neexistuje problém týkajúci sa definovania povinností supervízora konať eticky, humánne voči supervidovaným. Je etickým záväzkom supervízora vyhovieť oprávneným požiadavkám supervidovaného, objektívne a spravodlivo ohodnocovať, vyhnúť sa zneužitiu vyššej moci a aplikovať supervíziu svedomito a zodpovedne. Od supervízora je neetické, aby pridelil prípad supervidovanému, ktorý nemá potrebné vedomosti a zručnosti pre prácu s klientom.

Niektorí autori (Reamer, Kadushin, Howkins atď.) takmer spoločne poznamenávajú, že supervízori sú morálne zodpovední, ak sa pravidelne nestretajú so supervidovanými, nevenujú sa ich práci a nerobia včasné hodnotenia výkonov, alebo ak sa im nepodarí odhaliť alebo znemožniť nedbanlivé zaobchádzanie s klientom.

Od supervízora i supervidovaného je neetické, ak sa prezentujú ako schopní poskytnúť služby, v ktorých poskytovaní však nemajú skúsenosť alebo nie sú v rámci ich kompetencií.

Supervízor je povinný rešpektovať dôvernosť poskytnutých informácií počas procesu supervízie. Ak je potrebné, informácie získané počas supervíznej práce odovzdať ďalšej osobe, musí supervízor supervidovaného informovať, kto bude informovaný a za akým účelom. Mátel a Roman (2010) upozorňujú, že zvláštny dôraz je nutné klásť na zachovanie dôvernosti pri evaluácii supervízie a vypracovávaní správy o realizovanej supervízii pre zadávateľa, ak je ním zamestnávateľ alebo zriaďovateľ inštitúcie, ktorej zamestnanci sú v supervíznom procese.

Úlohou supervízora je chrániť záujmy klienta. Ak je zrejmé, že supervidovaný nie je schopný a kompetentný na výkon práce sociálneho pracovníka, je zodpovednosťou supervízora poradiť mu zmenu zamestnania alebo s ním prerušiť pracovný vzťah.

Supervízorovou povinnosťou je vyhnúť sa dvojitým vzťahom so supervidovanými, najmä sexuálnym. Medzi ďalšie formy duálnych alebo viacnásobných vzťahov patria osobné, rodinné, náboženské, politické alebo obchodné vzťahy. Tieto môžu byť potenciálne problematické vzhľadom na možné zneužitie autority supervízora nad supervizantom a riziká jeho poškodenia (In: Mátel, Roman, 2010).

Morálnou zodpovednosťou supervízora je jasne vyjadriť jeho očakávania a nároky na supervidovaného a jasne stanoviť dohody na vzájomnú spoluprácu.

Supervízor sa musí kontinuálne vzdelávať, zdokonaľovať svoje zručnosti a monitorovať vlastnú efektivitu.

Musí byť tiež dostupný v prípade pohotovosti alebo hocikedy, keď treba urobiť krízové rozhodnutie.

Počas celého supervízneho procesu však primárnou zodpovednosťou supervízora sú záujmy klienta, potreby supervidovaného sú až sekundárne.

V podmienkach Slovenskej republiky, kde máme celkovo okolo päťdesiat erudovaných supervízorov sociálnej práce, nie je kodifikovaný etický kódex konkretizovaný pre supervíziu sociálnej práce. Avšak etické normy možno odvodiť od Etického kódexu sociálnych pracovníkov v SR prijatého v roku 1997. Schavel (2004) formuloval etické zásady supervízora modifikáciou etického kódexu sociálnych pracovníkov nasledovne:

I. Základné normy pre vystupovanie a správanie sa supervízora

a. Vystupovanie

Supervízor neustále udržiava svoje osobné pracovné správanie a vystupovanie na úrovni vysokého štandardu.

b. Schopnosti a profesionálny rast

Supervízor sa zo všetkých síl snaží o dosiahnutie a udržanie vysokej profesionality pri výkone supervízie.

c. Služba

Supervízor vo svojej práci považuje za prvoradý záväzok slúžiť.

d. Čestnosť

Supervízor koná v zhode s najvyššími požiadavkami profesionálnej cti.

e. Štúdium a vedecký výskum

Supervízor, ktorý sa zaoberá štúdiom alebo vedeckým výskumom, sa riadi konvenciami vedeckej práce.

II. Etická zodpovednosť supervízora voči supervidovanému

f. Prvoradosť záujmu supervizanta

Supervízor má zodpovednosť v prvom rade voči supervidovanému.

g. Práva supervidovaného

Supervízor rešpektuje a zo všetkých síl sa snaží v čo najväčšej miere podporovať snahu supervizanta rozhodovať o formách, metódach a cieľoch supervízie.

h. Dôvernosť a mlčanlivosť

Supervízor rešpektuje individualitu supervidovaného a zachováva mlčanlivosť o poznatkoch získaných počas supervízie.

i. Honoráre

Pri stanovení výšky honoráru musí supervízor akceptovať dohodnuté finančné podmienky, neúmerne nezvyšovať poplatky za poskytnuté služby.

III. Etická zodpovednosť supervízora voči kolegom

j. Slušnosť a zdvorilosť

Supervízor si váži svojich kolegov a pristupuje k nim s úctou a dôverou.

k. Práca s klientmi kolegov

Povinnosťou supervízora je venovať sa klientom svojich kolegov s najväčšou profesionálnou snahou a citlivosťou.

IV. Etická zodpovednosť supervízora voči zamestnávateľom a zamestnávateľským organizáciám

l. Záväzky voči zamestnávateľským organizáciám

Supervízor pristupuje s vážnosťou k záväzkom voči zamestnávateľským organizáciám.

V. Etická zodpovednosť supervízora voči svojej profesii

m. Udržiavanie cti profesie

Supervízor udržiava a vyzdvihuje etické hodnoty, odborné poznatky a poslanie svojej profesie.

n. Služba spoločenstvu

Supervízor napomáha snahe profesionálneho spoločenstva sprístupniť svoje služby čo najširšej verejnosti.

o. Rozvoj poznatkov

Supervízor sa snaží získavať a rozvíjať odborné poznatky a uplatňovať ich v profesionálnej praxi.

O etickej aktualizácii cieľov supervízie a supervízora rozhoduje v konečnom dôsledku supervizant, ktorý je však limitovaný morálnou zodpovednosťou supervízora. Gabura (1995) dokonca považuje prácu s klientom bez supervízie za porušenie etiky.

K profesionalite supervízora patria okrem samotných zručností a postojov aj etické princípy, ktorých sa musí pridržiavať, môžeme ich taktiež považovať za základný predpoklad úspešnosti supervízora pri svojej supervíznej činnosti. Etické princípy majú svoje korene vo filozofii, ktorá sa zaoberá tým, čo je vo svete dobré a čo je zlé. Ross (In: Svobodová, 2002) v roku 1930 stanovil pre rôzne oblasti služieb, a platí to aj pre supervíziu, niekoľko základných princípov, ktoré pri práci s klientom odporúča dodržiavať. Sú to najmä:

- *vernosť*, znamená to dodržiavanie sľubov,
- *možnosť nápravy,* ide o snahu napraviť vlastnú chybu alebo nesprávne jednanie,
- *vďačnosť,* vracanie druhým to, čo spravili dobré pre nás,
- *spravodlivosť,* snaha dávať všetkým rovnako, byť rovnako spravodlivým ku všetkým,
- *altruizmus*, pracovať v prospech druhých,
- *sebazlepšovanie,* snaha neustále na sebe pracovať,
- *neubližovanie,* vedomá snaha neohrozovať druhých ľudí.

Uvedené princípy sú aplikovateľné aj na supervíznu prácu, zvlášť princípy ako vernosť, spravodlivosť, altruizmus, neubližovanie sú významné najmä z hľadiska uplatňovanie vlastných postupov, ale navyše ide aj o presadzovanie princípov alebo ich sledovanie a ich dodržiavanie aj u supervidovaných kolegov.

Záver

Formulovanie základných princípov pre supervíznu prácu musí vychádzať z konkrétnej diskusie účastníkov supervízneho procesu. Faktom je, že tejto oblasti sa doposiaľ venuje len malá pozornosť. Ojedinelé sú niektoré témy (napr. doc. Tomka: Moc a autorita v supervízii, dr. Mátel, dr. Roman: Kľúčové hodnoty supervízie), ktoré naznačujú nevyhnutnosť prijatia konkrétnych formulácií pre etiku v práci supervízora. Supervízia sa etabluje na Slovensku len niekoľko rokov, napriek tomu by mali byť etické princípy v práci supervízora jasne formulované a záväzné pre všetkých supervízorov v sociálnej práci.

Zoznam bibliografických odkazov

[1] ETICKÝ KÓDEX sociálnych pracovníkov v SR. Prievidza : Asociácia sociálnych pracovníkov, 1997.

[2] GABURA, J., PRUŽINSKÁ J. 1995. *Poradenský proces*. 1. vyd. Praha : SLON, 1995. 147 s. ISBN 80-85850-10-9.

[3] HAWKINS, P. – SHOHET, R. 2004. *Supervize v pomáhajících profesích*. Praha : Portál, 2004. 208 s. ISBN 80-7178-7159.

[4] MÁTEL, Andrej – ROMAN, Tibor. 2010. *Etika v supervízii – kľúčové hodnoty a vybrané etické aspekty.* In: Prohuman, odborný internetový časopis. [online 2010-30-09]. Dostupné na internete: <http://www.prohuman.sk/etika-v-supervizii%E2%80%93klucove-hodnoty-a-vybrane-eticke-dorazy>. ISSN 1338-1415.

[5] SCHAVEL, M. 2004. *Sociálne poradenstvo a supervízia v sociálnej práci*. Bratislava : Gerhoffer, 2004.

[6] SVOBODOVÁ, P. 2000. *Úvod do supervize*. Tišnov : SCAN, 2000.

Kontakt

prof. PaedDr. Milan Schavel, PhD.
VŠZaSP sv. Alžbety v Bratislave
Palackého 1, P. O. Box 104
810 00 Bratislava
E-mail: mschavel@stonline.sk

Etické aspekty komunikácie s dospievajúcimi z pohľadu pomáhajúcej profesie

Ethical aspects of communication with adolescents in terms of helping professions

Peter SLOVÁK

Abstrakt

Vzrastajúce neprimerané a neregulované správanie sa odráža v komunikačnom prejave skupiny dospievajúcich. Zásady ako reagovať a ako interpretovať ich obsahovú stránku podávame v nasledujúcich riadkoch. Reakcie v podobe komunikačného procesu signalizujú nedostatok alebo odchýlky v správnom rozpoznávaní noriem eticko-mravného charakteru. Nové, dosiaľ nevyužívané spôsoby komunikácie priniesli so sebou aj útlm interakčného dialógu „tvárou v tvár“ a ponúkli najmä skôr narodeným vytesnovať svoje city na okraj komunikácie, respektíve až za hranicu sebapoznania. Kontinuálny obohacujúci partnerský dialóg sa stal pre mnohých adolescentov záťažou a časovým stresorom, ktorý nezapadá do pragmatizmu súčasného života. Vytratila sa etika v každodenných rozhovoroch, multiplicita komunikácie (s viacerými osobami naraz) podnecuje k povrchnosti pri odovzdávaní informácií. To všetko diskvalifikuje dospelého, aby sa v komunikácii priblížil osobnostne k životnému priestoru adolescenta. Úloha sociálnych, pedagogických a psychologických pracovníkov teda spočíva nie v kladení rétorických, tradične pedagogických otázok, ale v nasadení vlastnej kože na komunikačný trh. Sokratovská veta „ ja neviem, ale človek, s ktorým hovorím to vie“ vyznieva viac ako aktuálne. Komunikácia orientovaná na osobu, nie na predmet záujmu, orientovaná na podporu a nie na ponaučenie, orientovaná na rozvoj a nie na utvrdzovanie má zmysel aj dnes. Hľadať v rozhovore to lepšie čo sa bytostne nachádza v jedincovi znamená priblížiť sa mu a vytvoriť priestor pre pôsobenie pomáhajúcej profesie.

Kľúčové slová

Komunikácia, komunikačný proces, dialóg, pomáhajúca profesia, adolescenti, etické zásady.

Abstract

Increasing and unregulated inappropriate behaviour is reflected in the speech communication group of adolescents. Principles of how to react and how to interpret the content of serve in the following lines. Feedback in the form of the communication process indicates a lack of or deviation in the correct recognition of ethical standards - moral character.
New, hitherto unused means of communication have brought loss and interaction dialogue "in the face" and offer more particularly born displace their feelings on the edge of the communication, or beyond that self-knowledge. Continuous enrichment partnership dialogue has become a burden for many adolescents and time stressors, which does not fit into the pragmatism of contemporary life. Lost to ethics in everyday conversations, the multiplicity of communications (with several people at once) encourages superficiality in supplying information. This disqualifies all adults to communicating personally approached the area of adolescent life. The role of social, pedagogical and psychological workers therefore lies not in the rhetorical setting, traditional pedagogical issues, but in deploying custom skins for the communications market. Socratic phrase "I do not know, but someone with whom I speak to knows" sounds more like current. Communication oriented person, not the subject of interest, focused on support and not the lesson that is focused on development and not for perpetuating

it makes sense today. Search in an interview to better what is inherently an individual means the closer to him and make room for the action of helping professions.

Key words

Communication, communication process, dialogue, helping professions, adolescents, ethical principles.

Úvod

Význam komunikácie s dospievajúcimi má pre dnešok extrémne dôležitý odkaz. V jednom aspekte si treba uvedomiť totálnu absenciu dialógu s dospievajúcim rodičom. Dialógu ako transformátora pocitov a vnútorného prežívania, čo za následok môže mať vznik postojového chaosu a hodnotového zneistenia. V druhom poli sa nachádza plytká, nevyvážená komunikácia ako dôsledok doby, vzťahov, koncentrácie úzkoprsých záujmov orientovaných len na vlastnú prospešnosť. Reálne možno konštatovať, že osoba v mladom veku, ktorá nezažila otvorený, úprimný dialóg po príchode obtiažnych životných situácií má pomerne značnú tendenciu vstúpiť skôr do izolácie. Schopnosť riešiť s niekým svoj problém býva u mladých skôr ako hmlistá vízia. V tomto období prechádzajú viacerými krízami hlbšieho i menej osobnejšieho charakteru. Či už ide o krízu autority, sebaúcty, identity, depersonalizácie, prípadne vážnejšia kríza medzigeneračného charakteru. To všetko znemožňuje úspešne využiť komunikačný proces ako metódu, postup riešenia problémovej situácie adolescenta. Vážnosť tejto situácie dokresľuje skutočnosť zvýšenia suicidálneho spôsobu myslenia, rezignácia, zníženie odolnosti a zvýšenie prahu citlivosti, čo nezriedka vedie k neurolabilnému správaniu jedinca.

Akú úlohu tu potom zohráva pomáhajúca profesia? Jasnú a potrebnú. Najskôr je suplujúcim článkom v emocionálnej výchove a potom sa stáva sprievodcom správneho nasmerovania dospievajúceho v morálno-postojovom kontexte. Dá sa povedať, že význam zainteresovanosti a komunikácie pedagóga, sociálneho pracovníka, psychológa, výchovného poradcu s adolescentom vzrastá s každým mesiacom a rokom nového tisícročia.

Komunikácia ako proces interakcie má vplývať na osobu mladého v otázkach hľadania odpovede na mieru a rozsah osobnej slobody, ale aj zodpovednosti za svoj život. Samozrejme, že etické hodnoty v komunikácii môže predostrieť len pomáhajúca profesia osobnostne a citovo zrelá, s vrodenou sociálnou inteligenciou a potrebou prosociálne využívať aktivity v prospech dospievajúcich. Ako píše Eisenstadt (In: Ondrejkovič, 2009) vyspelá spoločnosť potrebuje funkčné sprostredkujúce sociálne pole a k k tomu výraznou mierou môže prispieť aj sociálna práca, či iná pomáhajúca profesia. Ten proces sa začína dialógom s adolescentom,

ktorý hľadá svoje miesto, pozíciu a zároveň sociálnu rolu v spoločnosti. Hľadanie týchto rozmerov bez etického rešpektu by bolo veľmi rizikovým pre budúcnosť danej society.

Etické aspekty komunikácie s dospievajúcimi z pohľadu pomáhajúcej profesie

Súbor problémov, s ktorými prichádzajú dnes dospievajúci na stredné školy je nezanedbateľný vzhľadom na ich osobnostný a spoločenský rozvoj, ktorý dáva základ fungovaniu society v budúcnosti. Je nespochybniteľné, ako je potrebná aktivizácia pomáhajúcej profesie v školskom prostredí a na druhej strane stále zarážajúce, ako málo sa sociálny pracovník, či sociálny pedagóg pracovne uplatňujú v tejto oblasti na Slovensku. Aj keď samozrejme existujú svetlé výnimky a prví priekopníci tejto práce u nás.

Existuje nespočetné množstvo dôvodov a predpokladov akceptujúce predchádzajúce tvrdenia, no najviac vyčnievajúcou je potreba *aktuálnej komunikácie* s adolescentom v rovine osobnej, obsahovo hlbšej a intervenujúcej v jeho prospech.

Musíme si uvedomiť, že osobnosť dospievajúceho je determinovaná viacerými rozmermi a z tohto dôvodu je dôležité aj pristupovať k osobe adolescenta. Z pohľadu psychológie osobnosti hovoríme o kognitívnych, konatívnych a afektívnych alebo emocionálnych faktoroch podieľajúcich sa na špecifických prejavoch správania sa a komunikácie s okolím. Inteligencia a intelektové nastavenie dospievajúceho spolu s charakterovými, vôľovými, sebaregulačnými vlastnosťami, vrátane špecifických vlastností temperamentu sú predispozičnými piliermi, ktoré treba brať do úvahy v interakcii pomáhajúcej profesie a dospievajúceho. Dynamické vlastnosti správania a prežívania odzrkadľujú u jedinca nastavenie na dialóg s osobou, ako aj očakávania či schopnosť akceptovať komunikátora, teda odovzdávateľa informácie zas z pohľadu špecifík ontogenetickej etapy života.

Najčastejšie sa stretávame u adolescentov s niekoľkými špecifickými komunikačnými prejavmi v zmysle narušenia zdravej komunikácie. Tá pramení zo zásad

- pozitívneho videnia seba samého, viera v seba, svoje schopnosti,
- existencie protipólov empatickosť versus neústupnosť, ústretovosť versus odmeranosť,
- rivalita nevylučuje nároky, ktoré kladie sám na seba,
- osoba vie dospieť ku kompromisu,
- hodnotí až vtedy ak vypočuje celú informáciu,
- je otvorený zmenám a rozmanitosti názorov,
- vie neutralizovať konflikty, verbálne kolízie
- nezahovára, neodbieha od témy,
- v dialógu nediskvalifikuje súpera (Vybíral, 2009).

V situácii poruchy komunikačného prenosu dát u dospievajúcich treba brať v úvahu ich nastavenie z hľadiska ontogenetických zmien, ale aj absencie hlbšieho, intímnejšieho vzťahu s rodičmi. Citové ochladenie, laxný emocionálny vzťah pôsobí výrazným spôsobom, že sa jedinec dostáva do pozície agresívne sa presadzujúceho komunikátora, pričom nerešpektuje spätnú väzbu s komunikantom, čiže prijímateľom informácie. Odovzdávanie správy znamená pre neho celú komunikáciu, pričom zabúda, že vo svojej podstate ide o proces interakcie, ktorý ho môže jedinečným spôsobom obohatiť. Tomu podriaďuje aj svoje komunikačné kanály, t. z. spôsoby prenosu dát a uprednostňuje strohé, jednosmerné formy ako napríklad sms, chatovanie, vlastný jednorazový slovník, jednoduché vety bez nutnosti dlhšie zotrvať v komunikačnom procese, respektíve v aktívnej verbálno-neverbálnej rovine vzájomného dialógu. Často tým jasne diskvalifikuje spomínané zásady zdravej komunikácie, viac – menej ani netúži po nej. Výsledkom môže byť:

a) úzkostná komunikácia,
b) neurotická komunikácia
c) narcistická komunikácia
d) vulgárna komunikácia
e) abnormálna komunikácia
f) komunikácia pod stresom.

Pri neurotickej komunikácii vychádzame zo stavu vnútorného konfliktu, ktorý mladí nemajú vyriešený, napríklad z vyhrotených medziľudských vzťahov, či neschopnosti prijať určité jasné pravidlá, keďže dieťa je neustále v stave rozpoltenosti dvojakej výchovy dvoch rodičov. Intrapersonálny konflikt je teda stále nevyriešený čo sa často sa môže prejaviť aj v hysterickej podobe so sklonom ku dramatizácii a snahou pútať na seba pozornosť. Konečný produkt týchto aktivít signalizuje potrebu emocionálneho naplnenia. ´

Úzkostná komunikácia sa prejavuje skôr u submisívnych jedincov v podobe precitlivenosti, porovnávaním, roztržitosti, nedostatočného sústredenia, mrzutosti, neznášanlivosti. Tieto prejavy sú už natoľko normálne, že sa z nich stávajú vzorce mestského komunikačného správania. Stáva sa, že mladí sú ním úplne ovládnutí (Vybíral, 2009, s. 250).

Snaha zaujať sa prejavuje v komunikácii centrovanej na seba. Narcistická forma znamená túžba po obdive, potreba potvrdiť si u druhých vlastné názory bez ohľadu na ich pravosť a túžba po prestíži, tak často proklamovaná za ideál dnešnej doby. Vyústiť môže až do nezdravej kontroly druhých.

Kde sa stala chyba? Je nutné podotknúť, že v spoločnosti sa prestali deťom a následne dospievajúcim vštepovať etické zásady v primárnej, či sekundárnej sociálnej skupine. Z pohľadu ovplyvnenia komunikácie práve prostredím najvážnejšími príčinami sú:

a) neustále zvyšujúce sa napätie v medziľudských vzťahoch,
b) osobné alebo rodinné trápenie vzťahové alebo postojové,
c) rýchle životné tempo často spájané so stresom vlastným aj blízkych osôb,
d) výlučné úsilie o materiálne hodnoty a ciele, následná frustrácia (hodnotový rebríček),
e) dysfunkčná rodina, prípadne formálne funkčná,
f) deviácie v kontexte rozvoja závislosti.

Ako teda racionálne pracovať s adolescentmi pri osvojovaní si prirodzenej prosociálnej komunikácie s prvkami asertivity. Altruizmus ako etická norma a hodnota je pre mladých súčasnej doby minimálne pojmovo cudzia. *Nesebecký spôsob myslenia a cítenia, nezištné konanie v prospech druhých ako mravný princíp* (Kraus, et al. 2008, s. 54), je pre súčasnú generáciu v komunikácii nevýraznou črtou. Keďže je propagovaná ostrosť lakťov a princíp úspešnosti za každú cenu.

V komunikácii mladých chýba ohľad a rešpekt. Schopnosť prijatia subjektívneho postoja iného v zmysle empatie. To znamená nie bezpodmienečne v komunikácii rešpektovať akýkoľvek názor, *ale prenechať priestor v komunikácii aj druhej strane*. To je prvá a nevyhnutná úloha, ktorú treba učiť adolescentov aj prostredníctvom výchovno-vzdelávacieho procesu na školách. V kompetencii sociálneho pedagóga, sociálneho pracovníka je pripravovať programy a projektové úlohy smerujúce k akceptácii „slabších" jedincov, osôb vyššieho veku, so zdravotným postihnutím somatického aj psychického charakteru a pod. Úlohy by mali byť nasmerované na aktívnu empatiu, ktorá podľa Křivohlavého (2010, s. 77) je zápasom s partnerom v rozhovore a z tohto zápasu vzniká niečo nového a produktívneho. Nevnucovať vlastné významy, nedávať závery, nespôsobovať projekciu. Výcvik empatických foriem správania bude nevyhnutnosťou, aby vyplnil medzeru v priestore rodinného obohacovania týmito zásadami.

Druhý problém, ktorý sa tlačí do popredia v komunikačnom procese je *nájsť zmysel dialógu* pre mladého. Často pod tlakom prispôsobovania sa duchu sociálnej skupiny mladí strácajú zmysel a význam rozhovoru. Býva ohraničený pragmatizmom, neregulovanými prejavmi subkultúrneho správania ako aj prístupom individuálnej prospešnosti. Otázka úspešného prenosu informácií a dát, ktoré majú byť správne pochopené adresátom nie je až takou prioritou, čo znamená, že samotná základná úloha komunikácie stráca zmysel. Bezmyšlienkovitosť, či plytkosť komunikácie je traumou dospievajúcich. Tu sa môže

pomáhajúca profesia orientovať na myšlienky a filozofiu logoterapie a nastupujúcej potreby vychovávať ku *komunikácii v rozmere nachádzania vôle ku zmyslu* (Zelina, 2004). Význam spočíva v podpore komunikačných vzorcov stretávania a prežívania spoločnej hodnoty. Tu sa dá nájsť skrytý rozmer úspešnej komunikácie mladých a s mladými. Pomáhajúca profesia musí byť zaangažovaná do aktivít a priestoru dospievajúceho. Čiže ide o posilnenie vlastného vplyvu na jedinca cez rovesníkov, peer skupiny, cez angažovanie sa pri budovaní svojpomocných skupín mladých so špecifickými problémami a potrebami. Existuje tak potom šanca, že pomáhajúca profesia má možnosť ovplyvniť etický rozmer problémovej komunikácie.

V neposlednom rade k úplnému zvládnutiu interpersonálnej komunikácie s mladými je nevyhnutné učiť ich *otvorenej komunikácii*. A tu pramení zásadný etický aspekt úspešnosti prakticky ovplyvniť dospievajúcich v komunikácii. Podpora mladého človeka zo strany profesionála je postupným nadobúdaním schopnosti jedinca budovať dôveru nielen v seba, ale aj v druhého, čo je základom, že v komunikácii sa nebude osoba skrývať za masku. To je často problém v komunikácii intelektovo zdatnejších adolescentov. Problém, ktorý komplikuje túto situáciu je sebaprijatie, reálne videnie komplexu celej osoby aj s tienistými stránkami nie je povzbudzujúce pre ego jedinca, na druhej strane veľmi dôležité pri budovaní *reálnej komunikácie.* Naskytuje sa pre pedagóga, či sociálneho pracovníka možnosť naučiť dospievajúcich zvládať konflikty intrapersonálneho charakteru a rovnako aj interpersonálneho významu. Ďalej tiež pomáhať naučiť sa zvládať stres ako spúšťač mechanizmu konfliktného správania. Realizácia soiálno-psychologických výcvikov má svoje opodstatnenie v školskej praxi. Reálna komunikácie bez masky (ak sa adolescent nebude hrať na ideál), je predispozíciou zachovávať v komunikácii ďalšie mravno-charakterové zásady jednania a správania sa ako sú čestnosť, úprimnosť, spravodlivosť, statočnosť, zásadovosť, vyrovnanosť, disciplinovanosť, či charakterová pevnosť.

Psychologická zásada hovorí, že závažnosť informácie porovnávame s osobou, ktorá informáciu odovzdáva, čím sa zvýrazňuje potreba pomáhajúcej profesie byť osobnostne aj profesionálne na kvalitatívne vysokej úrovni vzhľadom k prijímateľovi nášho komunikačného snaženia (Kühlinger, 2007). Táto etická zásada platí samozrejme aj pre bežnú životnú prax. Sila komunikácie vzrastá so silou osobnosti a osobný status nezaťažený mravno-charakterovými negatívami zvyšuje šancu na dosiahnutie zámerov komunikačného procesu. Zvlášť to platí pri komunikácii s dospievajúcim jedincom, ktorý v komunikácii takmer vždy nastavuje zrkadlo dospelej autorite. *Osobná participácia* pomáhajúcej profesie znamená v tej chvíli najväčší prínos a síce reflexia, schopnosť spracovať všetky prejavy, nespracované

emócie, komunikačné zranenia, podcenenia, ale aj prvotné neporozumenia (Yalom, Leszcz, 2007).

Preto treba zachovávať z pohľadu pomáhajúcej profesie pri práci s adolescentami nasledovné odporúčania, ktoré napomôžu udržať etický rozmer komunikácie s nimi:

a) Vyjadrovať sa zreteľne, bez akéhokoľvek zahmlievania reálneho stavu a situácie.
b) Zabezpečiť odbúranie interferenčných vplyvov prostredia, nastoliť pozitívnu klímu pre rozhovor.
c) Byť priamy, vyhýbať sa neosobným formuláciám.
d) Odvolávať sa na správanie a prejavy človeka, nie na konkrétnu osobu.
e) Rozlišovať rozdiel medzi osobnými hodnoteniami a tvrdeniami.
f) V komunikácii nespomínať iba negatívne črty, vlastnosti, situácie, stavy, ale tiež pozitívne aspekty udalosti alebo prejavov osobnosti.

Etickou zásadou v komunikácii, ktorá určuje mieru, obsah a kvalitu interakcie je schopnosť sebaovládania. Naučiť dospievajúceho tejto hodnote v komunikačnom procese zo strany profesionála je takmer celé víťazstvo získania dôvery a odbúravania strachu. Emočne inteligentný jedinec reaguje primerane voči podnetu, adekvátne okolnostiam pri akých sa vedie rozhovor. Emočne inteligentné osoby nezostávajú chladné, ale vedia nájsť adekvátnu mieri prejavovania. Naučiť adolescenta sebaovládaniu je skúsenosť, ktorá ho bude obohacovať po celý život. Tento aspekt bude rezonovať v odbúraní bezohľadných prejavov v komunikácii, neúprimnosti a prehnaných afektovaných formách prežívania.

V neposlednom rade treba zachovať princíp aktívneho načúvania, ktorý ak využije pomáhajúca profesia je bonusom, vzhľadom na pretrvávajúci nezáujem a nízku zainteresovanosť rodičov, blízkych, či vzdialených dospelých pri rozhovorov. Platí tu pravidlo percepčno-postojovej orientácie pomáhajúcej profesie, tiež potreba posilňovať osobnosť jedinca dospievajúceho a pozitívne ovplyvňovanie prostredia, v ktorom sa nachádza. Tieto tri piliere posilňujú zdravú komunikáciu pri zachovaní etických noriem pomáhajúcej profesie nielen s dospievajúcou osobou. V profesionálnej podobe to znamená pracovať s dospievajúcimi pri riešení konfliktov, osobnú zaangažovanosť do ich života, učiť ich otvorenej komunikácii a nachádzať spoločne zmysel každej záťažovej situácie. Je predpoklad, že to prinesie zmenu v komunikačných vzorcoch správania sa adolescentov.

Treba preto teda všetko úsilie smerovať k vytvoreniu etických štandardov v procese výchovno-vzdelávacej štruktúre v rámci školských programov, v zmysle podpory pôsobenia pedagógov, sociálno-výchovných pracovníkov s vysokoškolským vzdelaním sociálna pedagogika, respektíve sociálna práca.

Záver

Ideálna forma komunikácie neexistuje, ani nie je na ňu žiadny recept. V súčasnej modernej rodine 21. storočia chýba rozmer venovaniu pozornosti a iniciatíve adolescenta. Interakcia a konverzácia s dospievajúcim sa obmedzila na zdokumentovanie každodenných postupov, starostlivosť o finančné krytie osoby, či vedenie domácnosti. Jednoznačne chýba rozmer spoločných aktivít pre rozvíjanie medziľudských vzťahov a vnútorné poznanie, čim sa medzigeneračný dialóg stáva čoraz konfliktnejší. Očakávané správanie sa jedinca vyplývajúce z jeho sociálnej roly býva nenaplnené. Vyhnúť sa pozitívne alebo negatívne orientovanému očakávaniu voči adolescentovi znamená vytvoriť pre neho zázemie podpory v rámci rodiny a ak to nie je možné, potom podpornú sieť by mala aktivizovať práve pomáhajúca profesia prichádzajúca do psychosociálneho kontaktu s ním. Dostupnosť zdrojov pomoci je pre mladého človeka nesmierne dôležitým faktorom reálneho riešenia problémových situácií v jeho živote. Tento akcent má nezastupiteľnú úlohu pri lektorovaní zdravých komunikačných foriem. Osobná prítomnosť dospelého štartuje mechanizmus sebaregulovania a to nielen v oblasti vzájomného dialógu. To dnes často krát chýba. Ďalej treba podotknúť, že samotná prítomnosť v komunikácii by bola nepostačujúca. Je potrebné tiež vytvoriť partnerský vzťah na báze práv a povinností, požiadaviek a splnených očakávaní. Rovnováha vo vzťahu pomáha reálne vystupovať v akejkoľvek komunikačnej téme s prihliadaním na mravné spoločenské normy.

Efektu prvého dojmu môžu podľahnúť v komunikácii najmä menej skúsení profesionáli. Netreba sa dať v kontakte s adolescentom zaskočiť rušivými vplyvmi zaručených informácií a už vôbec nie predsudkami. Pomáhajúca profesia je statusom, ktorý by mal byť nadradený akýmkoľvek nedôsledným bariéram v porozumení a chápaní prejavov dospievajúceho. Tiež existuje potreba vyhýbať sa polarizácii a favoritizmu v komunikácii s mladými. Totiž vždy sú súčasťou určitej sociálnej skupiny a preferovaný spôsob komunikácie s vybranou osobou má negatívny dopad na celú skupinu. Je reálny predpoklad zhoršenia vzťahov ako aj samotné vyčlenenie jedinca z nej. Dodržiavanie etických zásad v komunikácii neznamená stiahnutie svojich nárokov, ale znamená podporovať sebapresadzovanie pri rešpektovaní záujmov a cieľov druhej strany. Vyšperkovaná argumentácia, vždy pripravená vhodná odpoveď, ani prehnané lichotenie nemusí zabrať pri komunikácii s adolescentom. Stačí však ľudský, chápajúci postoj, zachovanie vlastnej tváre pomôže vniknúť do vnútorného sveta jedinca, čím sa otvára obrovský priestor pre pôsobenie tých, ktorí sa snažia pochopiť zložitý svet komunikácie dospievajúceho.

Zoznam bibliografických odkazov

[1] CICCOTTI, S. 2008. *Lépe porozumět sobě i ostatním*. Praha : Portál, 2008. 224 s. ISBN 978-80-7367-364-2.

[2] DÖLZ, S. 2004. *Jak se úspěšně prosadit*. Praha : Grada Publishing, 2004. 114 s. ISBN 80-247-1073-0.

[3] HALL, C., LINDZEY, G., LOEHLIN, J., MANOSEVITZ, M. 1999. *Introduction to theories of personality*. California : John Wiley & Sons, Inc., 1999. 520 s. ISBN 0-471-08906-0.

[4] HELUS, Z. 2007. *Sociální psychologie pro pedagogy*. Praha : GRADA, 2007. 280 s. ISBN 978-80-247-1168-3.

[5] KRAUS, J. et al. 2008. *Slovník cudzích slov akademický*. Bratislava : SPN, 2008. 1058 s. ISBN 978-80-10-01425-5.

[6] KŘIVOHLAVÝ, J. 2010. *Povídej – Naslouchám*. Praha : Karmelitánske nakladatelství, 2010. 135 s. ISBN 978-80-7195-405-7.

[7] KÜHLINGER, G. P., FRIEDEL, J. 2007. *Komunikačné a jiné měkké dovednosti.* Praha : Grada, 2007. 112 s. ISBN 978-80-247-2145-3.

[8] ONDREJKOVIČ, P. 2009. *Sociálna patológia*. Bratislava : VEDA, 2009. 580 s. ISBN 978-80-224-1074-8.

[9] ZELINA, M. 2004. *Teórie výchovy alebo hľadanie dobra*. Bratislava : SPN, 2004. 234 s. ISBN 80-10-00456-1.

[10] VYBÍRAL, Z. 2009. *Psychologie komunikace*. Praha : Portál, 2009. 320 s. ISBN 978-80-7367-387-1.

[11] YALOM, I., D., LESZCZ, M. 2007. *Teorie a praxe skupinové psychoterapie*. Praha : Portál, 2007. 648 s. ISBN 978-80-7367- 304-8.

Kontakt

PhDr. Peter Slovák, PhD.
VŠZaSP sv. Alžbety, Bratislava
Podjavorinskej 29, 920 03 Hlohovec 3
E-mail: dr.slovak@gmail.com

Etické aspekty inštitucionálnej starostlivosti o seniorov

Ethical aspects of institutional care for seniors

Miroslava TOKOVSKÁ

Abstrakt

V príspevku sa zaoberáme etickými aspektmi inštitucionálnej starostlivosti o seniorov s dôrazom na podporu sebarozhodovania, sebaopatery, nadviazania skutočného ľudského vzťahu a záujmu zo strany pomáhajúcich profesionálov. V texte sa sústreďujeme aj na potrebu bližšieho spoznania klienta respektíve jeho života pred nástupom do zariadenia sociálnych služieb a sebareflexii pomáhajúcich profesionálov nad vykonávanými činnosťami.

Kľúčové slová:

Pomáhajúci profesionáli, seniori, podpora, sebarozhodovanie, sebaopatera, ľudský vzťah, biografia klienta, sebareflexia.

Abstract

The paper deals with the ethical aspects of institutional care for seniors with an emphasis on senior's self determination, self-help skills and self care in order to build real human relationships and genuine interest between helping professionals and their clients. The text focuses on the need for learning about the client's perspective and specification of his/her needs and about the importance of his/her life experiences before entering the facility. The article also focuses on the self-assessment and self-reflection skills of social service professionals regarding the activities that they have carried out.

Key words

Helping professionals, seniors, support, self- determination, self-help skills, self-care, human relationship, client's biography and self-reflection.

„*Znaky ľudskej krehkosti, ktoré sa najzreteľnejšie prejavujú v starobe, v tomto svetle sa stávajú volaním po vzájomnej závislosti a potrebnej solidarite, ktorá spája generácie medzi sebou. Každý človek potrebuje druhého a stáva sa bohatším vďaka darom a charizmám ostatných.*" (Ján Pavol II.: List starším ľuďom, 1. októbra 1999, bod 10)

Staroba (latinsky senium) je posledné obdobie vývinu človeka na úsečke života. Sociálna práca so seniormi prináša pomáhajúcim profesionálom mnohé výzvy i ťažkosti každodenného života a to najmä v inštitucionálnej starostlivosti. V kontexte tohto príspevku myslíme na pomáhajúcich profesionálov a to predovšetkým sociálnych pracovníkov/čky, ale aj opatrovateľky a opatrovateľov, ošetrovateľský personál i vedenie zariadenia poskytujúceho sociálne služby pre jednu z najzraniteľnejších sociálnych skupín - seniorov.

Každé vývinové obdobie človeka je veľmi komplikovaný proces, ktorý sa odráža v štyroch aspektoch: telesnej, psychickej, sociálnej i duchovnej oblasti a to vzhľadom k jedinečnosti osobnosti každého človeka. Štvordimenzionálne chápanie človeka vychádza aj z empírie v oblasti uspokojovania potrieb človeka, pričom sa za potreby považujú fyziologické, psychické, sociálne a duchovné. Takéto chápanie človeka, ktoré zachytáva celé spektrum života jedinca zdôrazňuje i B. Balogová (2005). V starobe sa dostáva do popredia zmyslové vnímanie a zvýšené emocionálne prežívanie. Seniori majú dostatok voľného času a niektorí vo väčšej miere venujú zvýšenú pozornosť sebe i svojim zdravotným problémom. V prežívaní seniorov sa často do popredia dostáva strach z možnej opustenosti, hospitalizácie, samoty, odkázanosti a závislosti na inú osobu. Niektorí seniori môžu negatívne prežívať aj hrozbu z dočasného prípadne trvalého umiestnenia do zariadenia sociálnych služieb. Pri zhoršení zdravotného stavu a vyčerpaní možnej sociálnej pomoci v rámci rodiny či opatrovateľskej služby v domácnosti, prichádza na rad inštitúcia.

Prechodom do nového sociálneho prostredia – zariadenia sociálnych služieb určených pre seniorov – sa dramaticky mení život seniora. Nevyhnutnosť trvalého umiestnenia do inštitúcie poskytujúcej sociálne i zdravotnícke služby, sa dotýka predovšetkým samotného seniora a rovnako aj jeho najbližšieho okolia – rodiny. Výrazne sa zmenia sociálne role rodiny, životný štýl a priestor seniora, môže dôjsť k obmedzeniu životných možností, k ohrozeniu súkromia i dehonestácii ľudskej dôstojnosti. Na základe rozhovorov so seniormi a ich rodinnými príslušníkmi prichádzajúcimi do našich zariadení sa stretávame s podobnými myšlienkami a obavami.

Pomáhajúci profesionáli majú vedieť zhodnotiť všetky dostupné možnosti s cieľom eliminovať negatívne dôsledky adaptácie seniora na nové sociálne prostredie. Povzbudzovať klienta k sebarozhodovaniu, sebaopatery, aktívnej účasti na spoločenskom živote zariadenia, podporovať jeho zdravý potenciál, ale i hľadať individuálne riešenia trápení a ťažkostí seniorov je súčasťou našej práce i naša plná zodpovednosť. Je pre nás dôležité vedieť prijať klienta takého aký je, bez vplyvu predsudkov, bez našich predstáv o jeho zmene k niečomu inému. S každým seniorom je potrebné prežívať jeho vlastnú hodnotu, hodnotu bytia „tu a teraz“, hodnotu práve prežívanej chvíle. Nadviazanie skutočného ľudského vzťahu je najpodstatnejším prvkom v pomáhajúcej profesii. Myslíme si, že seniori v inštitucionálnej starostlivosti potrebujú rovnako dôverovať sociálnym pracovníkom, ako aj opatrovateľskému i ošetrovateľskému personálu. Mnohí prirodzene očakávajú zo strany personálu ľudský záujem o ich osobu, o ich prežívanie pozitívnych radostí i negatívnych skúseností. Okrem dôvery a záujmu očakávajú od nás klienti i prijatie, porozumenie a konkrétnu pomoc.

Domnievame sa, že ak chceme seniorom vychádzať v ústrety a uspokojovať ich potreby, potrebujeme ich bližšie spoznať. Nestačia len lekárske správy, posudky či sociálne šetrenia o seniorovi. Informácie o predchádzajúcom spôsobe života, záujmoch, záľubách, obľúbenosti jedál, zlozvykov, rituálov, priebehu zamestnaní či vzdelaní sú relevantnými informáciami k zachovaniu dôstojnosti, úcty i rešpektu. Pre pomáhajúcich profesionálov to znamená voľbu spôsobu komunikácie so seniorom i ústretovosti v rámci života v inštitúcii. Každý sme prišli na tento svet ako neopakovateľný originál a nie je možné generalizovať pracovné postupy a metódy pre všetkých klientov rovnakého veku. Ak chceme v práci nielen deklarovať, ale hlavne každodenne napĺňať individuálny prístup, niet pochýb o tom, že musíme spoznať klienta - seniora čo najdetailnejšie. Podľa E. Böhma patrí práca s biografiou klienta k modernej sociálnej práci a starostlivosti: „zmysluplná starostlivosť o starého človeka je podložená prioritne oživením psychiky a až potom so zameraním na somatickú problematiku“ (In Procházková, 2008, s. 17).

Zvlášť pri práci so seniormi je jednou z najdôležitejších činností pomáhajúcich profesionálov počúvanie životných príbehov, s ktorými klienti prichádzajú do zariadení sociálnych služieb. Je na šikovnosti pomáhajúcich profesionálov, aby pri trpezlivom počúvaní životných príbehov dokázali analyzovať klientove potreby a odpovedali na nasledovné otázky:

- Čo je klient schopný urobiť sám bez pomoci?
- Je jeho neschopnosť prechodná alebo trvalá?
- Je možnosť klienta niečo naučiť, aby zvládol sám? (Grayová, 2009, s. 11)

Po nadviazaní vzťahu s klientom, dôkladnom pozorovaní a zmapovaní jeho schopností i doterajšej situácie sa nemôže stať, že pomáhajúci profesionál vykonáva len zverené právomoci bez hlbšieho záujmu. Avšak tým práca pomáhajúceho profesionála nekončí... potreby seniora sa menia a to najmä vzhľadom na jeho zdravotný stav. Naše slová dopĺňajú aj české odborníčky v sociálnej práci so seniormi Klevetová, Dlabalová (2008), že najcennejším príspevkom profesionálov je darovať svoj čas v prospech druhého človeka, dať priestor pre dôveru a pochopenie konkrétneho seniora v konkrétnej situácii a pomáhať mu nájsť zmysel každodenného života. Pokiaľ má senior podporu druhých, dokáže prekonať krízové životné situácie a zvládať svoje obmedzenia. Našou najdôležitejšou úlohou v práci so seniormi je vytvorenie láskyplného a podporujúceho prostredia plného ústretovosti, príjemnej atmosféry a zároveň s jasnými pravidlami. V bezpečnom prostredí sa seniori budú cítiť lepšie, pri posilnení sebadôvery objavia nové možnosti života a vlastný potenciál žitia v novom prostredí.

Uvedomenie si originality (jedinečnosti), zraniteľnosti i smrteľnosti každého človeka a zároveň spoznanie vlastných hraníc v rámci sebapoznania by nás malo motivovať do ďalšej činnosti a zdokonaľovaní starostlivosti. Je však veľmi ťažké v zaužívanom systéme jednotlivých zariadení sociálnych služieb vnášať absolútny individuálny prístup napríklad pri rannom vstávaní či podávaní stravy. Veľmi často sa v praxi stretávame s tým, že väčšiu moc majú zamestnanci kuchyne či práčovne, pretože „oni" rozhodujú o tom, kedy má byť strava vydaná či kedy sa má odoslať špinavé prádlo. Bez ohľadu na to, či je klient už hotový s jedením alebo nie. Týka sa to najmä veľkokapacitných zariadení. V zariadeniach s menšou kapacitou je možné vychádzať v ústrety individuálnym požiadavkám. Taktiež sa v praxi stáva, že opatrovatelia rozhodujú o tzv. „sprchových dňoch" bez ohľadu na to, či tieto potreby sú aktuálne respektíve vyhovujúce klientele. Zabrániť takýmto stereotypom je niekedy nad sily vedenia zariadenia, pretože opatrovateľsko-ošetrovateľský personál tvorí väčšina zamestnancov a sú logicky v prevahe. Je veľkou výzvou do budúcnosti pracovať dôslednejšie so zamestnancami napríklad v rámci ďalšieho vzdelávania s dôrazom na uplatňovanie základných etických princípov v každodennej práci. Naša skúsenosť potvrdzuje, že najmä vedomostné „mantinely" opatrovateľov a opatrovateliek a ich neochota sa naďalej vzdelávať sa výrazne odzrkadľujú na bežnom chode zariadenia. Dokonca aj osnovy v rámci vzdelávania rekvalifikačného kurzu opatrovateľstva nespĺňajú a neodrážajú požiadavky výkonu povolania opatrovateľov a opatrovateliek. Pri uvedomení si, že v každodennom kontakte s klientmi – seniormi je práve opatrovateľský personál, je veľmi ťažké intervenovať v rámci sociálnej práce vzhľadom na pracovný čas sociálneho pracovníka. Málokto sa zamyslí nad tým, že ak ranná hygiena seniora prebieha v napätej, nepriateľskej či nervóznej atmosfére, ktorú vytvorí službu konajúca opatrovateľ/ka je veľmi ťažké a niekedy až nerealizovateľné ponúkať napríklad aktivizačné činnosti pre seniorov. Niet potom divu, že klienti sú nespolupráce schopní, apatickí alebo sa im rapídne zhoršuje celkový zdravotný, najmä psychický stav a podobne. Sociálni pracovníci/čky si zaznamenajú do individuálnych plánov, že klient odmieta, nereaguje či nie je ochotný spolupracovať a podobne. Mnohokrát je starostlivosť poskytnutá v základnej miere a odborná činnosť sa vykonáva len s ťažkosťami. Ak seniori majú narušené komunikačné schopnosti – ani sa nedozvieme, čo sa deje počas našej neprítomnosti respektíve počas skorých rán či neskorých večerov. Všetka zodpovednosť je na pomáhajúcich profesionáloch a ich sebareflexii nad vykonávanými činnosťami a prístupom ku každému klientovi.

Pomáhajúci profesionáli akoby „zabúdali" vo svojej každodennej rutine na základné etické princípy v pomáhajúcich profesiách Mahrová, Venglářová (2008):

1. Princíp prospešnosti (beneficiencia) – konanie maximálneho dobra pre konkrétneho klienta.
2. Princíp neškodnosti (nonmaleficiencia) – vylúčenie akéhokoľvek ne/úmyselného ublíženia.
3. Princíp autonómie – rešpektovanie klientovho spolurozhodovania o sebe.
4. Princíp spravodlivosti (justicia) - nerobiť žiadne rozdiely medzi klientmi.

Dôvody „zabúdania“ sú rozličné od nízkeho statusu našej profesie, cez finančné ohodnotenie, časové a iné stresy až po ohrozenie syndrómu vyhorenia. V centre našej pozornosti sú však ľudia – seniori, ktorých nemusia zaujímať naše argumenty prečo sa im nestíhame venovať. Skúsili sme sa niekedy zamyslieť nad tým, či práve my odborníci, neprispievame svojim správaním a požiadavkami na seniorov k ich zhoršeniu zdravotného stavu? Na jednej strane najúčinnejší spôsob pomoci pre seniorov tkvie v súčinnosti odborníkov – pomáhajúcich profesionálov (geriatrov, psychiatrov, sociálnych pracovníkov, ošetrovateľov, opatrovateľov i rodinných príslušníkov) a na strane druhej sa môže stať, že každý pomáhajúci profesionál má konkrétny motív a cieľ, ktorý chce dosiahnuť v spolupráci so seniorom. Niekedy sa senior môže cítiť frustrovaný alebo zmätený z nárokov a pravidiel, ktoré prináša so sebou režimové zariadenie a celkovo zmena prostredia i zhoršenie zdravotného stavu. Paradoxne pomáhajúci profesionáli pri všetkom svojom pozitívnom úsilí pozorujú ako seniori psychicky upadajú dostávajú sa do depresií či začnú trpieť na nové ochorenia. Zmeny v správaní ako sú vyzývavé správanie, blúdenie, túlanie, bezmocnosť, nespokojnosť, skleslosť by mali byť výzvou pre pomáhajúcich profesionálov a nie len konštatovaním, že sa niečo s klientom -seniorom deje. Priznajme si, koľkí z nás hľadáme príčiny zmien v správaní u seniorov v zariadeniach sociálnych služieb?! Akosi prirodzene len konštatujeme, že sa seniorovi zhoršuje zdravotný stav a málokto z nás cielene pátra po príčinách. Kauzalita zhoršujúcich sa zdravotných stavov môže byť dôsledkom nielen adaptačného procesu, ale napríklad aj naše vysoké nároky na adaptáciu, či vedľajšie účinky liekov alebo dlhodobo trvajúce rodinné trápenia seniora.

Záver

V súčasnosti sa usilujú zariadenia sociálnych služieb o prispôsobenie životných podmienok klientov – seniorov tak, aby sa čo najviac približovali k tzv. normálnym životným podmienkach na aké bol klient zvyknutý doterajším spôsobom života. Tento trend nastúpil svoju cestu spoznávania klienta – seniora. Našimi konkrétnymi skutkami dokážeme napĺňať klientske predstavy o vlastnom živote a spôsobe starnutia. Pamätajme si preto, že seniori

vkladajú svoj život do našich rúk a naše ruky − ruky pomáhajúcich profesionálov − majú byť pevnou oporou a zároveň jemným dotykom pre seniora odkázaného na našu pomoc.

Zoznam bibliografických odkazov

[1] BALOGOVÁ, B. 2005. *Seniori*. 2. vyd. Prešov : Akcent Print, 2005. 158 s. ISBN 80−969274−9−3.

[2] GRAYOVÁ, C. 2010. *Ako opatrovať chorých.* 2. vyd. Martin : Príroda, 2010, 192 s. ISBN 978-80-07-01835-8.

[3] KLEVETOVÁ, D., DLABALOVÁ, I. 2008. *Motivační prvky při práci se seniory*. 1. vyd. Praha : Grada, 2008, 208 s. ISBN 978-80-247-2169-9

[4] MAHROVÁ, G., VENGLÁŘOVÁ, M. a kol. 2008. *Sociální práce s lidmi s duševním onemocněním*. 1. vyd. Praha : Grada, 2008, 176 s. ISBN 978-80-247-2138-5

[5] PROCHÁZKOVÁ, E. 2008. Důstojná péče o seniora. *In: Sestra a lekár v praxi.* Č. 5-6/2008, ISSN 1335-9444

Kontakt

PhDr. Miroslava Tokovská
externá doktorandka
Katolícka univerzita v Ružomberku
Pedagogická fakulta
Hrabovská cesta 1
034 01 Ružomberok
Email: mirka.tokovska@gmail.com

Súčasné etické problémy v terapii závislých matiek

Contemporary ethical problems in the therapy addicted mothers

Daša TOPORCEROVÁ

Abstrakt

Veľmi často sa závislosť na drogách spája so psychosociálnymi problémami, narušenými rodinnými vzťahmi a sociálno-patologickými javmi. Maloleté dieťa závislých rodičov je tým viac ohrozené vo svojom raste a vývine. Na druhej strane má dieťa právo rásť a vyvíjať sa vo svojej vlastnej rodine. V mnohých prípadoch etickým problémom sa stávajú rozhodnutia pri hodnotení podmienok, ktoré dieťa vzdialia od rodiny (adopcia, osvojenie) a na druhej strane stojí intervencia pomoci a podpora závislým rodičom.

Kľúčové slová

Materstvo, závislá matka, komunita, terapia, vzťah matka-dieťa.

Abstract

Very often, drug addiction is associated with psycho-social problems, broken family relationships, and phenomena related to criminality. Minors who are the children of drug addicted parents are at-risk, and particularly vulnerable with respect to their psycho-evolutionary development. On the other hand, however, these children still have the right to be raised and educated in their own families. Determining how to best protect their health and well-being, either by means of removing the minor from the family (i.l. adoption or foster care), or by providing interventions which would provide support to parenthood is a delicate issue, and in most cases, also a question of ethics.

Keywords

Motherhood, addicted mother, community, therapy, relationship mother-child.

Uvod

Hodnotenie možnej intervencie u závislých rodičov si vyžaduje multidisciplinárne zameranie, v ktorom sa prelínajú vedné odbory ako: zdravotníctvo, sociálna práca, psychológia, pedagogika, sociológia, právo. Kompetencie závislých rodičov predstavujú záujem, ochotu zmeniť sa, schopnosť výchovy, odpustenie sebe samým. Zložitosť rôznych faktorov, s konkrétnou minulosťou jednotlivých prípadov stavia rodičovstvo a závislosť do podmienok, v ktorých je potrebné intervenovať integrovane a multidisciplinárne v rámci terapie a pomoci.

V Taliansku sú rôzne otvorené diskusie do ktorých sú zapájané nemocnice, poradne, zariadenia sociálnych služieb, tretí sektor na túto tému.

Cieľom nášho príspevku je zviditeľnenie miesta teraupetických komunít pri hľadaní riešenia problému drogovo závislých matiek. Inšpiráciou bola naša skúsenosť a priame pôsobenie v činnosti so závislými matkami v Komunite Pápeža Jána XXIII. v Taliansku.

Zásluhou výskytu tehotenstva u matiek, užívajúcich drogy, sú dôležité informácie získané od pôrodných asistentiek (Cedap15) v regióne Piemonte v rokoch 2003-2005. Zo 167 žien, ktoré rodili v tomto regióne 167 žien užívalo psychoaktívne látky. Užívateľky drog na rozdiel od tých, čo drogy neužívali nemali ukončené žiadne vzdelanie a boli nezamestnané. Medzi týmito užívateľkami sa eviduje značná časť interrupcií na základe dobrovoľného ukončenia tehotenstva. Prvá návšteva u gynekológa sa zaznamenáva až v prvom trimestri tehotenstva. Užívateľkám drog a fajčiarkam sa rodili deti s nízkou pôrodnou hmotnosťou a malým obvodom hlavy. (Mizzotti, 2006)

V štúdiách Palmieriho (et al., 1991) u závislých vo väzniciach v roku 1990 zo 100 respondentov (73-muži a 27-ženy) vzhľadom na ženskú populáciu sú evidované tieto údaje:

- 37% závislých žien nemá ukončené žiadne vzdelanie,
- 40,8% žien má rozvedených rodičov,
- 29,8% má jedného zo súrodencov (brat/sestra) závislého,
- 18,5% je zosobášených alebo žijúcich v spoločnej domácnosti s partnerom,
- 55,5% žien má aspoň jedno dieťa,
- vzhľadom na uvedenú začiatočnú závislosť: 26% žien začalo užívať drogy po narodení dieťaťa (u mužov 4,8%) a 7,3 % žien po rozvode (u mužov naopak 1,4%).

V posledných rokoch sa zvyšuje záujem výskumu o závislých rodičov. Zacchello a Gianquinto (1991) uvádzajú, že 25% závislej populácie tvoria ženy vo fertilnom veku, kde za 1 rok je evidovaných 2500-3000 tehotenstiev u žien užívajúcich omamné látky a 80% z nich je ukončených pôrodom.

V holandskej štúdii Gorriniho a Brera (2004) sú uvedené zaujímavé výsledky, kde:

26,5% detí je zverených príbuzným (spravidla starým rodičom) alebo iným rodinám; 5% do adopcie, 2% je umiestnených v inštitúciách, a len 59,2% deti žijú aspoň s jedným z rodičov (v 30% s oboma rodičmi).

Závislosť osamelej matky na rozdiel od závislosti oboch rodičov určuje rozdiely a rozmanitosť v starostlivosti o deti, ako i oddelenie od závislej matky. Naopak, ak je závislý len otec, dieťa žije s rodičmi alebo starými rodičmi.

- väčšia časť rodičov je rozvedených (48%), 40% žije v spoločnej domácnosti, 11% tvoria osamelí rodičia alebo vdovec/vdova;

- intervencie zo strany Ser. T boli realizované v 73,6% prípadoch závislých matiek, naopak 28,1% závislých otcov; ďalej zaznamenáva v 56,4% prípadoch poruchu osobnosti-bordeline a v 10,2% antisociálne správanie, zmeny nálad závislých žien.

Údaje získané v štúdii v Chicagu u matiek užívajúcich drogu počas tehotenstva zdôrazňujú, že nie sú výrazné rozdiely v užívanom množstve drogy počas tehotenstva vo vzťahu k rase, sociálnej vrstve, veku; naopak sú v type závislosti. Ženy tmavšej rasy z nižších sociálnych vrstiev užívajú tvrdé drogy – hlavne kokaín, na rozdiel od žien bielej rasy a s vyšším príjmom uprednostňujúcich alkohol. Ďalším prvkom sú rodinné vzťahy. Väčšia časť závislých od alkoholu uvádza závislosť u rodičov a až polovica žien so závislosťou má skúsenosť sexuálneho zneužitia počas detstva; obvykle partner závislej ženy užíva psychoaktívne látky a často sú obeťami domáceho násilia. (Hans,1999)

Longitudinálne americké štúdium tvoriace 252 závislých matiek zdôrazňuje, že u 22 % opýtaných žien, otec dieťaťa mal problémy s drogami alebo alkoholom (pravdepodobnosť v tomto prípade bola 1,6 krát väčšia u silných užívateliek kokaínu v porovnaní s mäkkými drogami a 2,6 krát vyššia oproti tým, ktoré drogu neužívali). Bol preskúmaný vzťah významný medzi problémami z drogovej/alkoholovej minulosti u otca a psychického a fyzického návyku u matky počas tehotenstva. Relatívne dáta u otcov užívajúcich drogy/alkohol, okrem iného uvádzajú, že väčšia časť z nich je vo väznici (p=.001) a nezamestnaných (p=.04) v čase narodenia dieťaťa na rozdiel od otcov, ktorí drogy neužívali. Vzhľadom na výsledky vyšetrení novorodencov existuje rozdiel v hodnotách váhy a výšky medzi deťmi závislých otcov a otcov neužívajúcich drogy (3003 vs. 3213g;p=.005 a 47,5 vs 48,6cm; p=.01). Závery štúdia uvádzajú výsledky poznania a postojov obvykle pripísaným užívaniu závislých matiek doplnených o genetický a sociálny vplyv otca. (Frank et al., 2002)

Podľa H. Drobnej od januára 1995 do apríla 1999 sa na Slovensku narodilo 101 novorodencov matkám závislým na drogách. Vekové rozpätie sa pohybuje u nás medzi 13 - 40-timi rokmi. Skutočný počet závislých je asi 5-10 násobne vyšší ako počet evidovaných. (In: Ondrejkovič, 1999, s. 111)

Tehotenstvo u drogovo závislých žien

Gravidita nie je žiadaným rozhodnutím, je vnímaná ako nešťastná náhoda. Diagnóza gravidity je postavená oneskorene, určite pre nepravidelnú menštruáciu, nejasnosť a zmiešanosť príznakov a fyzických symptómov gravidity, malý záujem a starostlivosť o vlastné telo alebo nezodpovedný prístup s neustálym odkladaním problému na druhý deň. M.Canestrani, M.D. Micheli (1997) uskutočnili výskum v Centre Materno-infantile od roku

1980-1992 sledovaním 421 závislých žien od heroínu. Vo svojom výskume uvádzajú, že 44,8% klientok sa prezentuje až v 2. trimestri gravidity.

Rozmanitosť prístupov k riešeniu problému je ovplyvnený do značnej miery dĺžkou a vzťahom k závislosti. Tento problém si vyžaduje nielen medicínsky prístup v rámci detoxifikácie, ale hlavne krízovú intervenciu s komplexným projektom a prognózou ostatných zainteresovaných subjektov.

Dôležitými predpokladmi sú:

- podchytenie tehotenstva skôr ako v treťom trimestri;
- hodnotenie stupňa závislostí, spôsobu, množstva a frekvencie užívania drogy, typ závislosti;
- hodnotenie eventuálnych patológií v psychiatrii vyvolaných závislosťou;
- postoj príbuzných a partnera, ktorý je závislý;
- plánovanie ďalšieho projektu v rámci detoxifikácie s minimálnym rizikom ďalšieho prístupu k droge;
- spolupráca s ďalšími inštitúciami: terapeutická komunita, oddelenia socálno-právnej ochrany, poradensko-psychologické služby.

Podľa skúseností vyššie uvedených autorov až 23% žien, ktoré prichádzajú do centier pre tehotné ženy, prestávajú užívať drogu až v 3. trimestri s pomalým a progresívnym začlenením sa do sociálneho života.

Pre drogovo závislé matky je nevyhnutné zničiť závislosť od drogy a zároveň riešiť príčiny drogovej závislosti. Matka dozrieva v dvoch rovinách: ako autonómna, slobodná osobnosť a zodpovedná matka, ktorá rozlišuje, chápe svoju rolu od roly dieťaťa a v materstve nahrádzajúceho „heroínové prázdno“.

„Vzťah, ktorý nie je: Akékoľvek úvahy.“

Odborníci, zaoberajúci sa problematikou drogovej závislosti u žien mnohokrát neuvažujú o diáde matka-dieťa. Riešenie, v ktorom matka zostáva v terapeutickom procese a dieťa sa zverí do starostlivosti inej fyzickej osobe ako rodičovi, je aktuálne v súčasnom myslení mnohých adeptov.

Nezabúdame, že závislá matka je už matkou dieťa a že medzi nimi existuje vzťah?

Realizujúce sa oddelenie zväčšuje riziko od ich dobrého lipnutia, priviazania. Dieťa platí veľkú cenu za to, ak sa musí dištancovať od matky v pomerne dôležitom období pre svoju existenciu. Nemali by sme zabúdať, že väzba, ktorá sa začína vytvárať počas tehotenstva sa

upevňuje prostredníctvom vzťahu v každodennom živote. V tomto ponímaní musí existovať smerovanie od dieťaťa k matke.

Naopak, veľmi často sa materstvo závislých matiek považuje za väzbu, ktorá neexistuje. Matka sa ešte len „hľadá“ a drogovo závislá „môže“ sa stať matkou len v dôkladne overených a pripravených podmienkach. Povrchnosť vnímame v oddelení dvoch osôb v dôležitom čase ich spojenia bez úvahy, že spojenie medzi nimi už existuje. Za veľmi dôležité pokladáme ich podchytenie v správnom čase a poskytnutím podmienok, v ktorých matka a dieťa môžu rásť a rozvíjať vzťah.

Teória väzby je ideou J. Bowlbyho, ktorý zdôrazňuje lipnutie a väzbu dieťaťa s matkou už od prvého začiatku. Väzba sa vyvíja postupne v priebehu dojčeneckého veku a dieťa potrebuje mnoho interakcií s opatrujúcou osobou. (Hašto, 2005)

„Komunita: Vzťah, ktorý sa formuje“

S objavením kľúča návratu pre matky, metodológia Komunity Pápeža Jána XXIII. v Taliansku našla flexibilné odpovede, ktoré umožňujú rast osobnosti a podporu v diáde matke-dieťa. Pre závislé matky je možné udržať a rozvíjať dobrý vzťah medzi matkou a dieťaťom. Rovnako dôležité je udržať rast a rozvíjať spojenie s dieťaťom, aj keď nemôžu žiť spolu z rôznych príčin. Výchovné prostredie bohaté na podnety a zdroje, akým je terapeutická komunita, je ideálne za spoluprítomnosti matky a jej deti: pre matku v dozrievaní a pre dieťa upevnením citovej väzby. V komunite pociťujú matky ochranu po predchádzajúcich ťažkostiach a zmätku (hľadanie dávky, konflikty s partnerom, v rodine, únava z nesprávnej organizácie dňa). Za posledné obdobie skúsenosti sa ukázalo pri riešení tohto problému nevyhnutné zmierenie dvoch svetov (sveta matky a sveta dieťaťa) vyúsťujúceho do pochopenia a spoločného spoznania troch dimenzií, ktoré sa dopĺňajú a ovplyvňujú: drogovo závislá matka, diáda matka-dieťa, dieťa. Edukatívna intervencia matky má značný vplyv na dieťa. Operátori (terapeuti) musia udržať tento „emocionálny kanál“, ktorý je nevyhnutný pre matku a dieťa.

Metodológia terapie sa zameriava na tri hlavné momenty: prijatie, komunitu, návrat.

1. fáza programu – prijatie

Táto fáza trvá u matiek 3-6 mesiacov, u tehotných žien je to individuálne, niektoré matky s deťmi neabsolvujú prvú fázu, pretože začínajú terapeutický program 2.fázou. Sú to závislé matky s dieťaťom od 0-6 rokov, ktoré potrebujú iné rytmy a dynamiku skupiny než tie, ktoré nachádzame v 1. fáze terapie. V tomto prípade 1. fáza sa uskutočňuje v prostredí komunity, ktorá je súčasťou 2.fázy terapie. Niektoré matky prichádzajú do Centra prijatia bez dieťaťa.

Dieťa je zverené do starostlivosti iných rodičov, starých rodičov alebo do starostlivosti komunít rodinného typu- Domov rodiny (stále v rámci štruktúry Komunity Pápeža Jána XXIII.).Hovoríme o deťoch, ktoré majú viac ako 6 rokov. So svojou matkou nie sú v každodennom styku. S pribúdajúcimi nárokmi a požiadavkami dieťaťa matka v tejto fáze musí prijať pomoc od tých, ktorí sú na to oprávnení a majú len tie najväčšie predpoklady. Matka ho začína navštevovať až v 2. fáze programu.

2. fáza programu – komunita

Druhá fáza programu trvá 16-18 mesiacov a môže sa rozvíjať v rozličných spoločenstvách, s rôznymi charakteristikami a časom trvania tak, aby zodpovedali špecifickým potrebám a charakteristikám účastníkov z Centier prijatia. Závislí jedinci smerujú k výberu hodnôt aplikovateľných do normálneho života.

Uvádzame dve komunity, ktoré sa venujú terapii závislých žien a matiek s deťmi:

Terapeutická komunita S. Andrea

Táto komunita funguje od roku 1982. V komunite žije 18-20 účastníkov programu so širokou škálou problémov: drogová závislosť, alkoholizmus, závislé matky so svojimi deťmi, závislí s psychickými problémami, handicapovaní jedinci. Komunita je zmiešaná. V priebehu dňa sú v komunite 4 operátori so supervíziou psychológa. Operátori majú vlastné rodiny a nežijú priamo v komunite. Komunita so svojimi charakteristikami je ideálnou aj pre vývoj detí, ktoré sú spoluúčastníkmi programu matky. Matka má priestor a čas sa v dostatočnej miere venovať sebe ako i svojmu dieťaťu. Veľmi účinným terapeutickým prostriedkom je atmosféra rodinného prostredia.

Terapeutická komunita Sala Cesenatico

Komunita funguje od roku 1995. V komunite žijú len ženy so svojimi deťmi. Počet žien je maximálne 6. Organizácia dňa je rovnaká ako v ostatných terapeutických komunitách s väčšími úpravami voľného času prispôsobenému rytmom dieťaťa so zameraním na hru, spánok, kŕmenie, oddych a prechádzky. V komunite sú dvaja operátori, ktorí sú manželmi a so svojimi tromi deťmi bývajú priamo v komunite.

Denné centrá

Inou alternatívou terapie sú denné centrá, do ktorých prichádzajú klienti z Centier prijatia. Tieto spoločenstvá podávajú pomocnú ruku takým jedincom, ktorých cesta uzdravenia úzko súvisí s ich vlastnou rodinou. Je otvorené od 7,30 do 19 hod, s výnimkou nedele. Klienti sa vracajú večer do svojich vlastných rodín, ktoré majú nad nimi neustálu kontrolu.

Ako príklad uvádzame:

Denné centrum - San Makro

Toto centrum funguje od roku 1984. Do centra prichádzajú drogovo závislí s psychickými problémami, závislí z narušených rodín, závislí, ktorí majú vlastné rodiny (manželov a deti), závislí, ktorí sú rozvedení a závislé matky s deťmi.

Závislé matky sú v priebehu dňa v Dennom centre a večer alebo cez víkend vo vlastnej rodine, v Dome rodiny alebo vo zverenej rodine. Do tohto programu sú začlenené najčastejšie matky, ktoré majú dieťa staršie ako 6 rokov alebo viacero detí. Dieťa je cez deň v škôlke, škole alebo komunite rodinného typu.

Skupiny sú zmiešané a najviac môžu prijať 15-17 členov. V tomto centre pracujú 3 operátori.

3. fáza programu – návrat

Drogovo závislé matky po úspešnom absolvovaní 2. fázy programu môžu byť začlenené do Domov rodiny v rámci 3. fázy programu. Hovoríme o matkách, ktoré potrebujú vzor rodiny, v ktorej sa nachádzajú obaja rodičia. Tretia fáza u matiek trvá dlhšie než u ostatných účastníkov programu (1,5 - 2 roky). Spoločenstvo rodiny tvorí dvojica-rodičia najčastejšie vo veku 31-40 a ich vlastné deti. Mladí závislí narkomani, muži alebo ženy, ženatí alebo rozvedení majú možnosť uskutočniť proces identifikácie s predstavenou rolou matky a otca a taktiež osvojiť si ju v každodennosti. Jedným z kritérií je prítomné a zodpovedné otcovstvo, ktoré garantuje rovnováhu rodiny, vnímajúc požiadavky a osobné vzťahy jej členov.

Úloha operátora v Komunite Pápeža Jána XXIII.

Vzťah operátor-matka-dieťa je vzťahom pomoci. V rámci terapie závislé matky majú možnosť budovať vzťah s operátormi postavenom na konfrontácii pri výchove dieťaťa, výmenou skúseností a primeraným vzorom materstva (u operátoriek , ktoré majú vlastné deti a rodinu).

Operátor môže zlepšiť vzťah matky s dieťaťom ak:

- pracuje na zmenách správania matky;
- poskytuje dieťaťu skúsenosti uzdravenia spolu s inými osobami, ktoré ho chápu a podporujú.

Práca operátora s deťmi, ktoré žijú v terapeutickej komunite, spočíva v poskytovaní väzieb a pozitívnych emócií, nenahradzovaním rol rodičov, ale podporou vzťahu matky s dieťaťom.

Spolupráca komunity so sociálnym pracovníkom

Profesionálny prístup sociálneho pracovníka spočíva v schopnostiach individualizovať a hodnotiť situáciu a prostredie, do ktorého bude dieťa umiestnené a všetkých činiteľov sprevádzajúcich ich fyzický rast, emocionálny a sociálny vývoj.

Nevyhnutný je aj názor zo strany súdnych štruktúr, ktorý vyvoláva u drogovo závislých postoj otvoreného konfliktu pre opakované väzby a rýchle odsúdenia podmienené nezákonnosťou, ktorá je prítomná v ich živote. Ženy sociálnym pracovníkom hovoria o obavách vyplývajúcich z rozhodnutia súdu, v ktorom je reálne oddelenie dieťaťa od matky. M. Canestrani a M. De Micheli (1997) uvádzajú vo svojom výskume evidenciu 421 tehotných závislých žien od heroínu v období rokov 1980 – 1992. 32% detí narodených drogovo závislým matkám bolo evidovaných na základe rozhodnutia súdu pre mladistvých, 5 % narodených končí v priamej adopcii.

Sociálny pracovník sa podieľa najčastejšie pri riešení uvedených problémov so závislými matkami:

- nedostatok podmienok pre stabilnú prácu z dôvodu prostitúcie, krádeží;
- neprimerané podmienky na bývanie;
- opakované väzby a niekedy aj počas tehotenstva;
- konflikty s vlastnými rodičmi, partnerom, prítomnosť iných detí zverených do starostlivosti;
- zanedbanosť.

Záver

V súvislosti s problémom drogovo závislých matiek vystupuje do popredia otázka včasnej pomoci závislej matke ešte pred pôrodom dieťaťa. Je zvláštne, že problém a hľadanie východiska je u nás aktuálny vo väčšine prípadov až v čase pôrodu alebo následne po ňom. V rámci polyvalentnej sociálnej práce je potrebné venovať zvýšenú pozornosť predchádzaniu ohrozenia riadnej výchovy dieťaťa, porušovaniu práv a povinností vo výchove dieťaťa, t.j. zamerať sa na prácu s rodinou pri ovplyvňovaní a sanácii širšieho sociálneho prostredia a poskytovať pomoc nielen jednotlivcovi ale i ďalším členom rodiny.

Z hľadiska terapie považujeme za správne podporiť činnosť resocializačných stredísk pre závislé matky, umožňujúcich absolvovať terapeutický program spolu so svojím dieťaťom.

A v tomto smerovaní je nevyhnutné podporiť oblasť teoreticky známu ale v praxi zatiaľ neujasnenú z hľadiska samotnej terapie a prevencie.

Zoznam bibliografických odkazov

[1] CANESTRANI, A. M. – MICHELI De, M. 1997. *L´esperienza del Centro-infantile per le patologie correlate alla tossicodipendenza*. Milano : Masson, 1997.

[2] FRANK, J. – BROWN, J. – CABRAL, H. 2002. *Forgotten fathers an exploratory study of mothers´ report of drug and alcohol problems among fathers of urban newborns.* In Neurotoxicol Teratol, 2002, 3, s. 339.

[3] GORRINI, C. – BRERA, V. 2004. *La droga non ascolta, le sofferenze dei genitori tossicodipendenti e dei loro figli. Indagine epidermiologica, riflessioni e proposte*. In: Difesa sociale 3/2004, s. 13-32.

[4] HANS, S. 1999. *Demographic and psychosocial characteristics of substance-abusing pregnant women*. In: Clin Perinatol, 1999, 1, s. 55-74.

[5] HAŠTO, J. 2005. *Vzťahová väzba*. Trenčín : Vydavateľstvo F, Pro mente sana s.r.o., 2005, 71 s. ISBN 80-88952-28-X.

[6] MIZZOTTI, D. 2006. *Maternitá e tossicodipendenza (Corso di qualificazione per educatori professionali)*. Faenza : Azienda USL, 2006.

[7] ONDREJKOVIČ, P. – POLIAKOVÁ, E. 1999. *Protidrogová výchova*. Bratislava : Veda, 1999, 119 s. ISBN 80-224-0553-1.

[8] PALMIERI, V. 1991. Oservazioni *ed analisi del tossicodipendente detenuto. Progetto carcere quaderni della Fondazione Villa Marini*, 1991, 1, s. 3.

[9] TOPORCEROVÁ, D. 2006. *Terapia drogovo závislých matiek v Komunite Pápeža Jána XXIII*. Dizertačná práca. Trnava : TU, 2006,

[10] ZACCHELLO, F. – GIAQIUNTO, C. 1991. *Figlio di madre tossicodipendente, problemi clinici e asistenziali*. In Fava Viziello G., Storco, P. Tra genitori e figli tossicodipendenza, Masson, 1991.

Kontakt

PhDr. Daša Toporcerová, PhD.
VŠZaSP sv. Alžbety v Bratislave
E-mail: toporcer.dasa@gmail.com

Vybrané etické aspekty sociální práce se seniory

Some Ethical Aspects of Social Work with Seniors

Zuzana TRUHLÁŘOVÁ

Abstrakt

Etika a etická dilema v kontextu poskytování pomoci a v oblasti přímo výkonu sociální práce je téma spojené s mnoha otazníky a kontraverzemi. V oblasti aplikace sociální práce do prostředí sociální péče seniorů je stěžejním východiskovým bodem. Tato stať má za cíl poukázat na možná etická dilemata, která řeší sociální pracovníci a pracovnice v rámci výkonu své profese v této oblasti, a to jak v kontextu práce s klientem, tak v rámci pohledu organizace, kterou zastupují, tak i v kontextu společnosti. Etika sociálním pracovníkům pomáhá se orientovat v případě, kdy mají učinit rozhodnutí spadající do oblasti morálních dilemat a problémů. Otázky moci a morálky se týkají všech oblastí lidské činnosti.

Klíčová slova

Sociální práce se seniory, etika sociální práce, etická dilemata, sociální pracovník/pracovnice, senior, seniorka.

Abstract

Ethics and ethical dilemmas connected with delivery of help and when executing direct social work form the subject which is connected with many questions and controversies. This subject forms the main basis of application of social work to the environment of seniors´ social care. This article should point out possible ethical dilemmas which are to be solved by social workers when executing their profession in this field in the context of working with client and as well as from the point of view of the organisation. The ethics helps social workers to direct themselves when they should decide in case coinciding with moral dilemmas and issues. Every field of human activities is marked by questions of power and morality.

Key words

Social work with seniors, ethics of social work, ethical dilemmas, social worker, senior.

V systému sociální péče o seniory v ČR má sociální práce svou nenahraditelnou roli. Její přímo výkon je propojen na samotnou koncepci sociální péče o seniory a velmi často bývá práce sociální práce ta, která určuje směr a obsah poskytované péče. Sociální pracovník či pracovnice bývají seniorovi průvodce, doprovázejícím, často zástupcem či obhájcem. V kontextu těchto všech možných rolí, které sociální pracovník či pracovnice zastávají v přímém výkonu profese pro klienta, vylívá pro ně často nutnost řešit etické dilemy. Etika sociální práce mívá podobu pravidel, která fixují žádoucí způsob profesionálního chování zejména s ohledem na konfliktní situace. Ty pak pomáhají v rámci přímé i nepřímé interakce pracovníka s klientem v případě, kdy je nutné učinit rozhodnutí spadající do oblasti morálních

dilemat a problémů. Etika v pomáhajících oborech je východiskem k zabezpečení klienta i sociálního pracovníka proti zneužití moci a chránit toho, kdo je na nás (i když přechodně) – závislý. (Baštecká, Goldmann, 2001).

Problematika etiky, morálky a hodnot je v profesi sociální práce velmi aktuální a diskutovaná a to jak v kontextu přímého výkonu práce, tak i v oblasti ochrany klientů a samotných sociálních pracovníků.

Etika a etické principy pomáhá sociálním pracovníků se orientovat se v případech, kdy mají učinit rozhodnutí spadající do oblasti morálních dilemat a problémů. V rámci profese sociální práce jsou velmi aktuální otázky moci a morálky, které vstupují do hry dlouho před tím, než se pracovník a klient setkají, jsou velmi často těžko vyslovitelnými a konkretizovanými. Etické problémy vznikají tehdy, kdy je evidentní, jak by měl sociální pracovník rozhodnout, ale toto rozhodnutí se mu osobně příčí. Etická dilemata vznikají, cítí-li sociální pracovník že stojí mezi dvěma či více stejně nevhodnými možnostmi, které představují konflikt morálních principů. Není přitom jasné, které rozhodnutí bude přijatelnější. (Matoušek, 2003).

Podle L. Musila (2004) dilemata vystávají i tehdy, když pracovníci kvůli nepřízni pracovních podmínek nemohou se svými klienty jednat tak, jak by si představovali (nemohou uplatňovat hodnoty sociální práce). Musil uvádí dva druhy dilemat: dilemata „zjevná“ a dilemata „latentní“. *„Před „zjevným dilematem“ stojí pracovníci, které jejich pracovní podmínky nutí, aby bezprostředně volili mezi dvěma, z jejich hlediska neslučitelnými možnostmi.* (Musil, 2004, s. 38) Pracovníci zpravidla naleznou nějaké, naléhavost jejich dilematu oslabující, řešení a naléhavost dilematu ustoupí do pozadí. Musil upozorňuje, že *„latentní dilema pouze „čeká“ v myslích pracovníků na oživení okolností, které z něj mohou opět učinit dilema zjevné*.“ (Musil, 2004, s. 39)

V oblasti sociální práce lze identifikovat následující dilemata, s kterýma se může sociální pracovník setkat při výkonu profese: dilema mezi komplexností a zjednodušováním cílů, množství klientů nebo kvalita služeb, neutralita nebo favoritismus, jednostrannost nebo symetrie ve vztahu s klientem, procedurální (tzn. administrativní) či situační přístup, materiální versus nemateriální pomoc, zasáhnout či nezasáhnout, dilema mezi právem a etikou. Jedním z nejzásadnějších dilemat sociálních pracovníků je dilema pomoci a kontroly. Zde lze souhlasit s Úlehlou (1999, s. 37), že „*cokoli, co pracovník ve své profesi dělá, patří do jedné, nebo do druhé kategorie*“.

Často tato dilemata vyplývají z nesrovnalosti pracovních podmínek sociálních pracovníků na jejich pracovišti. Řadoví pracovníci se proto snaží najít a ospravedlnit přijatelná řešení

svých všedních dilemat, která odsud plynou. Hledají taková pravidla jednání s klienty, *„podle nichž mohou postupovat bez obav, že budou neustále prožívat napětí mezi tím, co „diktují" podmínky života v organizaci, a tím, co by si sami přáli."* (Musil, 2004, s. 45)

Musil (2004) upozorňuje na to, že při výkonu profese uplatňují sociální pracovníci vlastní představy o klientech a řídí se předsudky, jež při vnímání klientů uplatňuje společnost. Podle toho, jak se sociální pracovníci ke klientům staví, hovoříme o přístupech sociální práce se seniory. První přístup vnímá seniora jako nemocného, závislého, jehož problémy mají původ ve zdravotním stavu. Takové pojetí sociální práce tíhne k procedurálnímu přístupu, tj. k aplikaci předem připraveného řešení problému klienta. Jde o takový přístup, v němž jsou postupy a služby předem stanovené a v němž jsou problémy klientů chápány odděleně od jejich života a dalších okolností. Pro takový vztah pracovníků a klientů je typická kontrola. Kontrola je nevyhnutelná, účelná a potřebná. Je postavena na zájmech jiných lidí než člověka, o kterého je postaráno. Alternativní přístup, který klade důraz na autonomii seniora a jeho integraci do společnosti, vyžaduje od sociálních pracovníků ke klientům individuální přístup. Problém klienta je řešen s ohledem na jeho individuální zvláštnosti a okolnosti jeho života. Toto pojetí sociální práce, založené na partnerském vztahu, se označuje jako pomoc. „*Pomoc je dojednaný způsob společné práce, kterou si klient přeje, pracovník ji nabídl a klient zvolil*." (Úlehla, 1999, s. 21).

Dle Úlehly (1999, s. 20) *„pro pracovníka je užitečné umět mezi nabízením pomoci a přebíráním kontroly rozlišovat, třeba jen proto, aby si nenamlouval, že pomáhá, když kontroluje."* Způsob, jakým se s dilematy sociální pracovníci v rámci jejich řešení vypořádávají, značně ovlivní jejich práci s klienty seniory. Nutno podotknout, že řešení všedních dilemat nezávisí pouze na pracovníkovi samotném, ale odráží se v něm i kultura pracoviště a hodnoty. V sociální práci se odráží hodnoty pracovníka jako člověka, hodnoty pracovníka jako profesionála, hodnoty organizace a hodnoty společnosti. V situacích, kdy jsou některé z těchto hodnot protichůdné, vzniká dilema. Hodnoty sociální práce určují její povahu i povahu vztahu pracovník – klient; ovlivňují, jaké metody sociální práce pracovník použije, a jsou klíčové i při řešení etických dilemat. Nečasová (in Matoušek, 2003, s. 21 – 48) poukazuje na důvody, proč jsou etika a hodnoty v sociální práci důležité. Znalost etických teorií a hodnotové báze sociální práce, včetně etického kodexu, podle ní přispívá k identifikaci s oborem a k větší jistotě při provádění sociální práce a pomáhá sociálnímu pracovníkovi v situaci, kdy má řešit etický problém nebo dilema.

V níže uvedené tabulce jsou uvedeny typy morálních situací, které sociální pracovník či pracovnice řeší v závislosti na možném charakteru problému.

Tabulka 1 - Klasifikace morálních dilemat - upraveno dle Wark, Krebs; 1996

Typ morální situace	**Popis klíčového problému**
Filozofická dilemata	- oblast teoretických diskuzí na témata nadosobní a globální např. sociální nespravedlnost, apod.
Antisociální dilemata – reakce na přestupek	- týká se dilemat vnitřního konfliktu pracovníka, kdy si je vědom porušování norem ostatními, což se vztahuje k němu svým jednáním, např. kolega nesplnil oznamovací povinnost, apod.
Antisociální dilemata – reakce na pokušení	- týká se situací, kdy pracovník je postaven před rozhodnutí, kde je možný velký osobní bendit na úkor klienta, např. zneužívání osobních pravomocí atd.
Sociální nátlak na porušení vlastních hodnost nebo identity	- znakem tohoto dilematu je zřetelný rozpor mezi osobními hodnotami pracovníka a sociálními normami.
Prosociální dilemata – reakce na protichůdné požadavky	- pracovník je postaven mezi dva protichůdné (rovnocenné) požadavky, dostává se pak do role prostředníka, který pomáhá při naplňování antagonistických zájmů dvou či více stran.
Prosociální dilemata – reakce na potřeby ostatních	- specifikem těchto dilemat je řešení míry pomoci klientům, tak aby byla splněna její aktivizační a integrační role pro klienta a zároveň nebyla zneužitá.

Levická (2009) specifikuje možné otázky zaměřené na oblast morální volby vycházející z etických norem a hodnot, na které bychom měli hledat odpovědi v přímém výkonu profese sociální práce:

- Na jakých principech má být rozhodování sociálního pracovníka? Má se upřednostnit při rozhodování spíše všeobecné etické principy nebo situační etika?
- Co je vlastně kritériem rozhodování sociálního pracovníka? Rozhodování v prospěch klienta (jednotlivce) nebo v prospěch „společnosti“?
- Do jaké míry jsou etické normy nezávislé na společnosti?
- Či rozhodnutí sociálního pracovníka přispívá k prospěchu klienta, či je prospěšné pro společnost, či přináší pomoc, podporu, rozvoj apod.?
- Co se chápe jako lidská potřeba? Existuje vztah mezi akceptovanými potřebami a celkovým (ekonomickým, politickým, apod.) stavem společnosti? Jsou lidské potřeby stálé, nebo jsou jen proměnlivé v čase?

V oblasti sociální práce se seniory se ukazují výše uvedené dilemata pro sociální pracovníky jako velmi aktuální a jsou často jimi vnímána a řešena. Cílem sociální práce se

seniory je nalézt konsensus ve způsobu řešení založeném na holistickém přístupu na mikro, mezo a makro úrovni. Hodnotová orientace seniora by měla být v souladu s hodnotovým systémem společnosti, aby výsledkem tohoto působení byla kongruence. (Balogová, 2008)

Lze konstatovat, že etika, jako normativní disciplína, by měla být a je regulátorem lidského chování a jednání. Její význam by však neměl být ohraničen jen její regulativní funkcí, ale je třeba zdůraznit i její podíl na formování vnitřních hodnotových systémů u jedince. A právě hodnotové systémy jedinci pomáhají při zvládání etických konfliktů, či etických dilemat. Důležité je proto reflektovat, na čem jsou založené etické normy (např. ke vztahu k výkonu povolání, ke klientské skupině, k zaměstnavateli, atd.) a také to, jak jsou tyto normy aplikovatelné v krizových situacích či při řešení etických dilemat. Právě důraz na aplikovatelnost a vyspecifikovanou etických norem do praktického výkonu sociální práce je hlavním úkolem oblasti profesní etiky. V této oblast probíhá v dnešní době polemika mezi dvěma koncepty diskursu na toto téma a to diskursu radikálního konstruktivismu a diskursu Laanova konceptu „ uvážlivé pomoci“, který Nečasová pojmenovává jako etika diskurs. Dle Kappla (2009) tyto koncepty velmi ovlivňují praxi soudobé sociální práce. Z epistomologického východiska koncept radikálního konstruktivismu vychází z pozice postmodernismu, zatímco etika diskursu vychází stále ještě z pozdně modernistických pozic. V praxi pak často dochází v rámci vzájemné reflexe ke konfrontaci.

Lze tedy konstatovat, že sociální práce a její profesní praktická aplikace není jen v kontextu etických principů o respektování a podporování práva na sebeurčení klientů – uživatelů služeb, ale i v oblasti poskytovatelů sociálních služeb (státní instituce, neziskové organizace, atd.). Oblast etických přístupů a možné koncepce návrhů řešení v kontextu sociální práce se seniory je problematika, které by měl být věnován větší prostor pro odborně vědecký diskurs mezi akademickou a odbornou obcí s důrazem větší aplikace a osvěty v praktickém výkonu přímé práce.

Seznam bibliografických odkazů

[1] BALOGOVÁ, B. 2008. Edukácia jako zmysl života seniory/ky. In: BALOGOVÁ, B. a kol. *Svet seniora-senior vo svete*. Prešov: Acta facultatis Philosophicae Universitatis, 2008, s. 11 – 26.

[2] BAŠTECKÁ, B. – GOLDMANN, P. 2001. *Základy klinické psychologie*. Praha : Portál, 2001.

[3] LEVICKÁ, J. 2009. Etické dilemy sociálnej práce. In: KAPPL, SMUTEK, TRUHLÁŘOVÁ (eds). *Etika sociální práce.* Hradec Králové : Gaudeamus, 2009. s. 13 – 25.

[4] KAPPL, M. 2009. Možnosti uplatňování Laanovy etiky diskurzu v praxi příznivců radikálně konstruktivistických přístupů. In: KAPPL, SMUTEK, TRUHLÁŘOVÁ (eds). *Etika sociální práce*. Hradec Králové : Gaudeamus, 2009. s. 337 – 345.

[5] MATOUŠEK, O. 2003. *Slovník sociální práce*. Praha : Portál, 2003.

[6] MUSIL, L. 2004. *Ráda bych vám pomohla, ale…* Brno : Marek Zeman, 2004.

[7] NEČASOVÁ, M. 2003. Profesní etika. In: Matoušek, O. a kol. *Metody a řízení sociální práce*. Praha : Portál, 2003, s. 21 – 48.

[8] ÚLEHLA, I. 2005. *Umění pomáhat.* Praha : Slon, 2005.

[9] WARK, G.R., & KREBS, D.L. 1996. *Gender and Dilemma Differences in Real-Life Moral Judgment.* In Developmental Psychology, 32, 220-230.

Kontakt

Mgr. Zuzana Truhlářová, Ph.D.

Katedra sociální práce a sociální politiky PdF UHK, Hradec Králové

E-mail: zuzana.truhlarova@uhk.cz

Etika v supervízii pre pomáhajúce profesie

Ethics in supervision of the helping professions

Monika TURACOVÁ

Abstrakt

Etické princípy supervízie vychádzajú z dôležitosti ľudských vzťahov, vyžadujú si kvalitný osobný vzťah medzi supervízorom a supervizantom, čo ovplyvňuje kvalitu supervízneho procesu a prínos pre všetkých jej účastníkov. Preto je nutné, aby túto činnosť vykonávali vysoko profesionálni sociálni pracovníci. Pri pomáhajúcich profesiách (lekári, zdravotné sestry, pedagógovia, sociálni pracovníci a pod.) hrá podstatnú úlohu ľudský vzťah medzi pomáhajúcim profesionálom a jeho klientom, kde významnú úlohu hrá osobnosť pomáhajúceho. Sú ohrození vysokou mierou stresu a často u nich dochádza k vyhoreniu (bourn-out).

Kľúčové slová

Etika, pomáhajúca profesia, supervízia, supervízor, supervizant, supervízny vzťah.

Abstract

Ethical principles of supervision come out of the importance of the human relationships and require quality personal relationship between the supervisor and the individual who is supervised. It influences the quality of the process of supervision and the contribution for all the participants. Therefore, this activity has to be done by the highly professional social workers. Personality of a helper (such as a doctor, nurse, teacher, social worker etc.) plays very important role here as the human relationship between the helping professional and his/her client is very important. They are under the pressure and very often burnt out.

Key words

Ethics, helping profession, supervision, supervisor, individual who is supervised, supervision relationship.

Úvod

Potreba supervízie vyplýva z profesionálnych stereotypov v práci s ľuďmi. Pomáha sociálnemu pracovníkovi pri hľadaní alternatívnych riešení klientovho problému, je prevenciou jatropatogenizácie klienta a prostriedkom skvalitňovania práce s klientom. Supervízia ako osobitá metóda sociálnej práce a špecifická činnosť sociálnych pracovníkov si vyžaduje pozornosť tak v oblasti postojov ako aj v etickej zrelosti týchto sociálnych pracovníkov – supervízorov.

Mnohí pracovníci v pomáhajúcich profesiách (lekári, sestry, psychológovia, sociálni pracovníci, učitelia a pod.) sú vyčerpaní každodenným stretávaním sa s problémami svojich

klientov a majú pocit, že svoju prácu ďalej nezvládnu, resp. že svojim klientom nemajú čo dať, cítia sa „vyhorení“. Tento stav môže byť spôsobený dlhoročnou prácou v pomáhajúcej profesii, ale aj veľkým očakávaním, motiváciou, angažovaním v prípadoch svojich klientov u začínajúcich pracovníkov. Z toho vyplýva, že v stave „vyhorenia“ môže byť tak začínajúci ako aj dlhoročný pracovník. Jednou z možností ako účinne predchádzať takýmto stavom, je aj supervízia (Vaverčáková V., 2005).

Supervízia

Slovo *supervízia* má svoj pôvod v latinčine a voľne sa prekladá ako *vidieť nad* alebo *hľadieť cez*. Na našom území je prevzaté z anglického slova *supervision*, čo znamená dohľad, dozor, kontrolu, riadenie, revíziu, vrchný dozor a pod. Podobne sa prekladá i slovo *supervisor* ako dozorca, kontrolór, starosta, revízor, vedúci a pod. V tomto význame sa u nás vyskytuje zriedkavo. Najčastejšie sa tento pojem využíva v psychoterapii a v iných pomáhajúcich profesiách. Etabluje sa tiež v rôznych podnikateľských organizáciách, manažmente, podnikoch, bankách, politike, ale i v cirkvách, kde majú svojich externých a interných supervízorov. V sociálnej práci sa supervízia zväčša chápe ako poradenská metóda využívaná pre zabezpečenie a zvýšenie kvality profesionálnej činnosti, alebo kompetencie sociálnych pracovníkov (Oláh M. a kol., 2009).

Funkcie supervízie sú vzdelávacia, podporná a riadiaca, čo sa týka druhov supervízie, medzi hlavné kategórie patria výučbová, výcviková, riadiaca (manažérska), poradenská. Okrem supervízie individuálnej, poznáme supervíziu skupinovú, tímovú, medzi kolegami a autosupervíziu. (Hawkins P., Shohet R., 2004).

Supervízia je dynamický proces učenia sa, postavený na vzájomnej interakcii, kedy sa obidve strany učia a rastú zároveň. Supervizant hľadá vlastné riešenie problému pod odborným vedením supervízora (Vaverčáková V., 2005).

Sociálny supervízor je *vysoko profesionálny* sociálny pracovník, ktorý koná s vysokou mierou empatie, úcty, pravdivosti, flexibility, záujmu, zaujatia a otvorenosti. Má dostatok poznatkov, je skúsený a konkrétny vo svojich prejavoch, dobrý supervízor sa javí ako podporujúci, nie zbytočne kritický, s rešpektom voči začiatočníkovi, pričom sa nepokúša zmeniť supervíznu skúsenosť na psychoterapiu. V rámci supervízneho vzťahu obsahuje supervízia aspekty *vedenia, poradenstva* a *učenia*, ktoré sa vyskytujú i v sprevádzaní v praxi a v poradenstve pracovníkov v rámci sociálnej práce. Rovnaké agogické aspekty využíva supervízor aj vo vzťahu s praktikantom a klientom k vlastnému učeniu so špecifickým pohľadom na človeka (Oláh, M. a kol., 2009).

Supervízor musí byť absolventom akreditovaného supervízneho výcviku. Podmienkou zaradenia do výcviku (nie vždy, najmä v začiatkoch organizovania vzdelávania supervízorov tomu tak bolo) je vysokoškolské vzdelanie druhého stupňa s humanitným zameraním, práca v sociálnej oblasti minimálne 5 rokov, osobnostné predpoklady, záujem o supervíznu prácu, poradenská činnosť pri riešení sociálnych problémov klientov. Supervízor musí byť graduovaný sociálny pracovník s vysokou mierou empatie, úcty ku klientom k svojim kolegom a svojej profesii ale aj k organizácii v ktorej pracuje - vychádzame s etických princípov platných aj pre sociálnu prácu. Supervízor je otvorený, autentický, flexibilný, má o prácu supervízora záujem a práca ho zaujíma (Schavel M., 2010).

Etika v supervízii

Kvalita osobného vzťahu medzi supervízorom a supervizantom ovplyvňuje kvalitu supervízneho procesu a prínos pre všetkých jej účastníkov. Etická zodpovednosť sa v supervízii realizuje vo viacerých vzťahových rámcoch. Supervízor sa nachádza vo vzájomných *dynamických vzťahoch* k supervizantovi, resp. jednotlivým členom supervíznej skupiny, ďalej k zadávateľovi supervízie (ak nie je identický so supervizantom), profesii a profesijnej komunite. Okrem toho je nutné v supervízii prihliadať na vzájomné vzťahy medzi členmi supervíznej skupiny a v neposlednom rade na vzťahy supervidovaných sociálnych pracovníkov ku klientom. Etické princípy vychádzajúce z dôležitosti ľudských vzťahov sú spojené s rešpektovaním úplnej autonómie supervizanta, jeho ľudskej dôstojnosti a práva na vlastné rozhodovania. Etické riziká sú spojené so zneužívaním role, autority a moci supervízora vo svoj vlastný prospech, čím sa narušuje vzťahová rovnováha medzi účastníkmi supervízneho procesu a zvyšujú sa riziká poškodenia supervizanta. Do supervízie nepatria akékoľvek formy nátlaku či útlaku, manipulácie či presvedčovania, ktoré tlačia supervizanta v smere úsudku či narcistických potrieb supervízora. Rovnako by sa mal supervízor vyhýbať uplatňovaniu prezieravej prevahy, napr. racionálnym diskutovaním namiesto dialógu, či radením bez výslovného želania supervizanta. Medzi dôležité atribúty všetkých typov vzťahov v supervíznom procese patrí *dôvera*, ktorá patrí ku kľúčovým hodnotám supervízie. Dôvera v supervízii sa dotýka aj vzťahového rámca supervidovaného sociálneho pracovníka alebo poradcu s užívateľmi služieb. Supervízori často preberajú s pracovníkmi pomáhajúcej profesie rozličné prípady, diskutujú o posúdení, pláne, intervencii a zhodnocujú pokroky. Supervízny vzťah medzi supervízorom a supervizantom priamo ovplyvňuje vzťah medzi pracovníkom (poradcom) a klientom.

Podľa Etickej smernice Európskej asociácie supervízorov (EAN) je prvoradou povinnosťou supervízorov chrániť supervizanta a jeho klientov. Z hľadiska etiky je dôležitým aspektom dôvera medzi poskytovateľom služby, resp. pracovníkom alebo poradcom a samotným klientom. Mnohé z informácií, ktoré sa pracovník (poradca) od klienta dozvie v priebehu poradenského vzťahu, ležia v oblasti dôvernosti. Poskytnutie akýchkoľvek informácií tretej strane bez informovaného súhlasu klienta tento dôverný vzťah môže zásadne narušiť. Skôr než napr. sociálni poradcovia predložia prípad konkrétneho klienta na supervíziu, je potrebné, aby si vyžiadali od dotyčného informovaný súhlas (EAN uvádza vzhľadom na formu „písomný súhlas“). Týmto etickým štandardom sa vyjadruje vysoká citlivosť na dôslednú dôvernosť všetkých informácií. Doposiaľ platný etický kódex sociálnych pracovníkov na Slovensku (1997) nevenuje supervízii žiadnu pozornosť. Hoci mnohí autori takmer identifikujú etiku v supervízii s etikou sociálnej práce. Špecifiká supervízie ako osobitej metódy sociálnej práce, si vyžadujú osobitú etickú pozornosť (Mátel A., Roman T., 2010).

Na základe uvedeného etika v supervízii nás vedie najmä k rešpektovaniu dôstojnosti u človeka a k dodržiavaniu princípov subsidiarity.

Etické štandardy v supervízii

V rámci etických štandardov *voči supervizantovi* je potrebné dodržiavať mlčanlivosť, anonymitu a ochranu jeho osobných údajov , ako sme už spomínali, aj k jeho klientovi. Nutné je rešpektovať, nediskriminovať, akceptovať, tolerovať, snažiť sa byť otvorený, korektný, nemanipulovať a nezneužívať v akejkoľvek podobe. Základným cieľom je zvyšovanie jeho profesionality, nezamieňame supervíziu s poradenstvom alebo terapiou, v prípade nekompetentnosti je potrebné supervizanta distribuovať. K supervízii je nevyhnutná obojstranná dohoda, ktorá je formálne uzavretá na základe kontraktu.

Voči *kolegom – supervízorom* je neprípustná nekalá konkurencia, podstatná je snaha o lojalitu, rešpektovanie, nemanipulovanie a nezneužívanie mena kolegu. V prípade, že sa vie, že supervízor vykonáva zle supervíziu, má sa to riešiť. Riešenie je v oboznámení stavovskej organizácie, rozhovorom, supersupervíziou. Pochybenie supervízora by malo byť podstúpené etickej komisii.

Voči *profesii* – supervízor sa vzdeláva, pracuje na svojej profesionalite a nezneužíva profesiu. Snaží sa prispievať k rozvoju a akceptácii profesie, sleduje nové trendy, je pre ne otvorený. Drží sa supervízie a neprechádza do iných odborností napr. terapie (Mydlíková E. a kol., 2010).

Záver

Supervízia a dodržiavanie jej etických zásad je procesom profesijnej kultivácie, jej cieľom je zlepšiť profesionalitu pracovníka pomáhajúcej profesie. Predmetom supervízie je konkrétne praktické správanie sa a konanie pracovníka.. V konečnom dôsledku skutočným cieľom etiky v supervízii je formovanie osobnosti pracovníka. Vzhľadom na tieto skutočnosti by mala byť etika prítomná najmä v odborných disciplínach pre študentov pomáhajúcich profesii.

Zoznam bibliografických odkazov

[1] HAWKINS, Peter, SHOHET, Robin. 2004. *Supervize v pomáhajících profesích*. Praha : Portál, s. r. o., 2004. 202 s. ISBN 80-7178-715-9.

[2] MÁTEL, Andrej, ROMAN, Tibor. 2020. *Etika v supervízii – kľúčové hodnoty a vybrané etické dôrazy* [online]. Prohuman, [2010] [cit. 2010-10-03]. Dostupný z WWW:<http://prohuman.sk/etika-v-supervizii–klucove-hodnoty-a-vybrane-eticke-dorazy>.

[3] MYDLÍKOVÁ, Eva. 2007. *1. Etické štandardy v supervízii* [online]. Asociácia supervízorov a sociálnych poradcov, [2007] [cit. 2010-10-05]. Dostupný z WWW: <http>// assp.sk/sk/?p=koncept>.

[4] OLÁH, Michal, SCHAVEL, Milan, ONDRUŠOVÁ, Zlatica, NAVRÁTIL, Pavel. 2009. *Sociálna práca – vybrané kapitoly z dejín, teórie a metód sociálnej práce.* Bratislava : Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety, Katedra sociálnej práce, 2009. 228 s. ISBN 80-969449-6-7.

[5] SHAVEL, Milan. 2007. *Kompetencie sociálneho pracovníka v intenciách prijatia supervíznej pomoci* [online]. Brno : Asociace vzdělavatelu v sociální práci, [2007] [cit. 2010/10/04]. Dostupný z WWW: <http://supervizia.yw.sk/supervizia/dokument01.htm>.

[6] VAVERČÁKOVÁ, Viera. 2005. *Supervízia v odbornej praxi*. Ružomberok : Edičné stredisko Pedagogickej fakulty Katolíckej univerzity, 2005. 46 s. ISBN 80-8084-024-5.

Kontakt

Mgr. Bc. Monika Turacová
Spišská katolícka charita, ADS Charitas
Majere 5, Ružomberok 034 01
E-mail: monika.turacaova@caritas.sk

Etické dilemy sociálneho pracovníka pri práci s deťmi

Ethical dilemmas for social workers working with children

Silvia VADKERTIOVÁ

Abstrakt

Zámerom príspevku je zamyslieť sa nad vybranými dilemami sociálnej práce s deťmi, mladými dospelými a ich rodinou v detskom domove. Osobitne sa budeme venovať praktickým dilemám, ktoré vyplývajú z jednotlivých špecifík detí mladých dospelých a ich rodiny, dilemám, ktoré vyplývajú zo sociálnej práce, je kombináciou intervencií na rôznych systémových úrovniach a etickým dilemám poradenskej resp.- sociálnej práce s dieťaťom, mladým dospelým. Našim cieľom nie je predstaviť rôznorodosť riešenia poskytnutých otázok, príspevok má za cieľ skôr otvoriť diskusiu k danej téme. Riešenie otázok ostáva v kompetencií relevantných inštitúcií, resp. organizácií, ktoré zabezpečujú sociálnu prácu pre deti a pre ich rodinu a na sociálnych pracovníkov samotných. Jedna zo základných podmienok práce sociálneho pracovníka v poradenstve je humánny prístup ku klientovi. Etické správanie predpokladá úctu k sebe i k druhému človeku, schopnosť empatie, zodpovednosť vziať aj morálne rozhodovanie, potreby a legislatívne záujmy človeka a spoločnosti.

Kľúčové slová

dieťa, dilema, etika, mladý dospelý, sociálny pracovník.

Abstract

The aim of this report is to take a think on the perplexities chosen social work with children, young adults and their family in the foster home. Specifically, we will describe the practical dilemmas that arise from the specifics of individual children, young adults and their families dilemmas arising from social work, which is a combination of interventions at different system levels and ethical dilemmas - counselling or social work with the child, young adults. Our aim is to present a variety of solutions to the questions provided, the allowance is intended rather to open a discussion on this topic. Addressing issues remain in charge of the relevant institutions, respectively organizations that provide social work for children and their families and social workers themselves. One of the basic conditions of employment of social workers in counseling is the humane approach to the client. Ethical behavior presupposes respect for and to each other man, empathy, the ability to take into account when deciding the appropriate moral and legal interests of man and society.

Key words

Child, dilemmas, ethics, young adult, caseworker.

Sociálna práca s deťmi, mladými dospelými je úplne iná ako s dospelými. Táto banálna veta má svoje opodstatnenie v praktickom konaní sociálneho pracovníka. Spôsob a forma sociálnej práce s deťmi spoluurčuje a podmieňuje viaceré kontextuálne faktory. Na to ako vyzerá sociálna práca s deťmi a mladými dospelými má veľký vplyv sociokultúrny kontext praktickej sociálnej činnosti, legislatívny kontext. Problematika sociálnoprávnej ochrany detí a sociálnej kurately v Slovenskej republike je upravená v zákone č. 305/2005 Z. z. o sociálnoprávnej ochrane detí a o sociálnej kuratele. Výkon niektorých ustanovení zákona č. 305/2005 Z. z. upravuje vyhláška Ministerstva práce, sociálnych vecí a rodiny č. 643/2008 Z. z., organizačný kontext v zariadení /psychológ, výchovný pracovník/, ktoré poskytujú pomoc pri sociálnej práci s deťmi, kontext tímovej spolupráce sociálneho pracovníka s inými odborníkmi, širšou sociálnou sieťou, kontext problémového systému rodina, rovesníci ako aj ako súvislosti v sociálnej práci v dyáde vzťahu dieťa - sociálny pracovník. Sociálna práca s jednotlivcom je priamy kontakt sociálneho pracovníka s klientom v záujme vyriešenia jeho sociálne problémovej situácie, pričom dôraz sa kladie rovnomerne na možné vplyvy koreniace v osobnosti klienta, ako aj na možné vplyvy pôsobiace v jeho okolí (Draganová a kol. 2006, s. 66).

Všetky tieto kontexty determinujú to, aké metódy zvolíme pri sociálnej práci s dieťaťom, a následne pri vytyčovaní si cieľa pri individuálnom pláne práce s dieťaťom v detskom domove. Ako sme už spomenuli, práca s deťmi a mladými dospelými sa nedeje vo vákuu. Hlavnými cieľmi sú: príprava a umiestnenie detí do náhradnej rodinnej starostlivosti, sanácia rodinného prostredia, príprava na povolanie a u mladých dospelých príprava na osamostatnenie sa. Každý už z pomenovaných cieľov vytvára explicitné alebo implicitné napätia, dialógy s ktorými sa sociálny pracovník v detskom domove sa stretáva. Sociálny pracovník na tieto otázky odpovedá, tým, že koná. Našim cieľom je opísať niektoré otázky a dilemy súvisiace s prácou sociálneho pracovníka a zároveň je akousi reflexiou našich vlastných predpokladov a otázok, s ktorými sa osobne stretávame, pričom môže slúžiť aj ako pokus o otvorenie novej diskusie.

Etické dilemy v sociálnej práci deťmi a mladými dospelými

Sociálna práca s deťmi a mladými dospelými si vyžaduje vedomosti aj iných odborov/ napr. psychológie, pedagogiky.../. Svet detí a mladých dospelých sa veľmi líši od svetu dospelých - má svoje sociálne, kognitívne, motivačné aj emocionálne špecifická, ktoré ovplyvňujú na celý proces sociálnej práce. Individuálne potreby detí a mladých dospelých sa viažu na konkrétne vekové obdobie, s jeho zvláštnosťami. Sociálna práca by mala byť

prispôsobená potrebám a možnostiam dieťaťa. Napríklad sociálny pracovník by už nemal pracovať u dieťaťa pred plnoletosťou s cieľom jeho prípravy do náhradnej rodinnej starostlivosti. Samotný jazyk, komunikačné schopnosti sú nevyhnutnými požiadavkami sociálneho pracovníka, ktoré by mali byť prispôsobené k potrebám a možnostiam dieťaťa. Tento proces je náročný aj tým, že jazyk sociálnej práce je odlišný od jazyka výchovy. Sociálny pracovník nie je náhradným rodičom, vychovávateľom, resp. pedagógom. Tento fakt kladie nároky na proti prenosové tendencie a reakcie. Emocionálne náročné situácie v sociálnej práci provokujú „ vnútorných rodičov“ alebo „ vnútorné deti“ v nás. Jasná identita s profesionálnou rolou soc. pracovníka, jej ukotvenie v pomáhaní a nie v kontrole, môže byť užitočná pri nachádzaní takého prostredia, ktoré vytvára priestor pre primeranú a vývinovo špecifickú reflexiu konania a prežívania pre dozrievanie. Vytváranie takéhoto priestoru je spojené s určovaním hraníc a limitov, a ako sme už spomenuli s využívaním špecifického tzv. sociálneho jazyka. Dilemou ostáva či sme momentálne trénovaní a supervidovaní nielen v rozprávaní špecifík intenciách a v používaní komunikačných a intervenčných stratégií práce s deťmi.

Úspešná sociálna práca s deťmi nie je možná bez celkového posúdenia a pochopenia intrapsychického, interpersonálneho a systémovej interakcie. Nielen dieťa, či mladý dospelý je vždy kontextuálne ukotvený v relevantných systémoch. Ak pracujeme s dieťaťom automaticky sa zaoberáme otázkami“ kto/čo je problém, aké sú možnosti, históriou vývinu dieťaťa v danom systéme atď. Sociálny pracovník pri individuálnej a skupinovej práci kooperuje aj s inými zložkami systému - najčastejšie s podsystémom rodičovským /súrodeneckým, školským, širšou rodinou a pod../.Analyzuje a súčasne sa zameriava na kuratívnu a preventívnu činnosť (Strieženec, 1996, s. 57). Dôležitosťou súčasťou rozhodovania sociálneho pracovníka je zhodnotenie kritérií pre voľbu usporiadania stretnutia s „klientom“. Ďalšou súčasťou rozhodovania je rozhodnúť koho prizvať k spolupráci ku konštituovaniu tzv. „systému riešení“, koho požiadať, aby zostal mimo pomáhajúceho procesu, prípadne v akých kombinácií bude postupovať. Otázkou a dilemou tak ostáva miera a forma zapojenia širších systémov do procesu napr. pri interakcií s náhradnými rodičmi/. Sociálny pracovník spolupracuje s ostatnými subjektmi a má širší pohľad a možnosti na riešenie problémov. Pri sanácii pozná rodinnú, ekonomickú situáciu rodiny, na základe toho posúdi možnosti návratu dieťaťa do rodinného prostredia príp. možnosti zabezpečenia krátkodobých pobytov dieťaťa v rodine. Pomáha rodine pri riešení problémov, či /po stránke finančnej/, vypláca príspevok na stravu počas pobytu dieťaťa v rodine, či už morálnej stránke. Dilemy sú stále prítomné pri voľbe kritérií. Pre koho a čoho je dobré? Ako budeme

komunikovať s rodičmi? Na základe čoho rozhodujeme? Či naše rozhodnutie je správne? Ako budeme pracovať s odporom? Často sami sebe sa snažíme odpovedať na podobné otázky?

Sociálna práca s deťmi a mladými dospelými so sebou prináša napätia vyvstávajúce s etických dilem sociálneho pracovníka. Etické dilemy, ako sú napríklad detské práva, detská potreba autonómie verzus závislosti na pracovníkovi, diskrepancie medzi potrebami detí a rodičov, rozlišovanie medzi pomocou na jednej strane a kontrolou na strane druhej a iné. To všetko vytvára mnohé nedorozumenia medzi relevantnými subjektmi v systéme. Tieto etické problémy mali byť tematizované, procesuálne pomenované a vyjednávané. Sociálny pracovník je pri práci s deťmi a mladými dospelými nevyhnutne viazaný zodpovednosťou voči všetkým členom systému, ako aj voči spoločnosti. To aký etický model si sociálny pracovník vyberie, prípadne odmietne, sa značnou mierou podieľa na jeho praktickom konaní v komplikovanej situácii. Zodpovednosť sociálneho pracovníka voči spoločnosti a jej požiadavkám, či normám /nielen v trestnoprávnej oblasti/ je viazaná inštitucionálne, následne potom v systéme organizácie, ktorá sociálna práca ponúka. Ako sme už spomenuli požiadavky organizácie /školy, ÚPSVR/ môžu byť v rozpore s tým, ako vníma potreby dieťaťa, mladého dospelého sociálny pracovník. Praktické etické dilemy poradenskej či už každodennej práce s dieťaťom nevyrieši etický kódex, pretože je iba akýmsi /aj keď záväzným/ kompasom. Priestor pre riešenie otázok etiky praxe by tak mohol vytvárať vzdelávací inštitút a supervízor v organizácii. Reflexia hodnotového rámca alebo neuvedomovaných predpokladov pomáhajúceho môže byt nápomocnou, v konečnom dôsledku najmä pre klienta samotného.

Záver

V príspevku sme sa snažili načrtnúť niektoré dilemy, s ktorými sa môže stretnúť sociálny pracovník pracujúci s deťmi a mladými dospelými v detskom domove. Otázky, nejasnosti a prípadné konfliktné okruhy tém môžu byť súčasťou rôznorodých kontextov. Pre sociálneho pracovníka pracujúceho s deťmi je užitočné si uvedomiť, nakoľko je jeho práca zrozumiteľná a prijateľná pre deti alebo mladých dospelých, nakoľko je v súlade s potrebami a očakávania širších systémov, v ktorých naši „klienti“ žijú a nakoľko je v súlade s očakávaniami inštitúcií spoločnosti, v ktorej sociálna práca prebieha. Teoretické a etické dilemy nemajú konečné riešenie. Zaoberanie s týmito témami by malo byť samozrejmou súčasťou vzdelávania a supervízie sociálnej práce.

Zoznam bibliografických odkazov

[1] DRAGANOVÁ, Helena a kol. *Sociálna starostlivosť.* Martin: Osveta, 2006. 196 s. ISBN 978-80.8063-240-3.

[2] GELDARD, David, - GELDARD, Kathryn. *Dětská psychoterapie a poradenství*. Praha : Portál, 2008. 328 s. ISBN 978-80-7367-476-2.

[3] STRIEŽENEC, Štefan. *Slovník sociálneho pracovníka*. Trnava : AD, 1996. 255 s. ISBN 80-967589-0-X.

Kontakt

PhDr. Bc. Silvia Vadkertiova

Detský domov Kolárovo

Adresa pracoviska

Dvory nad Žitavou 94131, Ľ. Štúra 25

vadkertiova.silvia@zoznam.sk

Etika operátora na linke tiesňového volania

Ethies in Emergency Call Operator´s Work

Kamila VARJASSYOVÁ

Abstrakt

Zámerom príspevku je predstaviť etiku práce operátora na linke tiesňového volania. Stručne popíšeme komunikačné zručnosti operátora na tiesňovej linke pomoci ako základný pracovný nástroj. Špecifický sa zameriame na aplikáciu aktívneho počúvania, tréning komunikačných zručností a krízovú intervenciu. V príspevku predstavíme koučing ako metódu profesionálneho a osobnostného rozvoja. Tieto metódy nám budú slúžiť ako východisko pri dodržiavaní a uplatňovaní etiky operátora na linke tiesňového volania. Na záver zhrnieme podstatné faktory, ktoré priamo aj nepriamo ovplyvňujú etiku zdravotníckeho operátora.

Kľúčové slova

Operátor na linke tiesňového volania, komunikačné zručnosti, aktívne počúvanie, koučing, krízová intervencia.

Abstract

The aim of this contribution is to introduce the operator's work ethics on the line for emergency calls. We will briefly describe the communication skills of operators in emergency help line as an essential working tool. Specifically, we will focus on the application of active listening and communication skills training. In this contribution we will introduce coaching as a method of professional and personal development. These methods will serve us as a basis for compliance and enforcement of the operator's emergency line ethics. Finally, we will summarize the significant factors that directly and indirectly affect the ethics of medical provider.

Key words

Emergency help line's operator, communicative skills, active listening, couching, urgent intervention

Cieľom môjho príspevku je hovoriť o najvýznamnejšej oblasti aplikovanej etiky – o etike života a smrti, hovoriť o etike v zdravotníctve. Chcem poukázať na dodržiavanie základných princípov zdravotníckej etiky:

- *princíp beneficiencie* – konania maximálneho dobrá vo vzťahu k pacientovi;
- *princíp nonmaleficiencie* – žiada vylúčenie akéhokoľvek úmyselného alebo neúmyselného poškodenia alebo ublíženia;
- *princíp autonómie* – rešpekt k stavu nezávislého, samostatného jednania, bez vonkajšieho ovplyvnenia;

- *princíp spravodlivosti* – požaduje, aby starostlivosť bola poskytovaná každému človeku, bez ohľadu na rasu, národnosť, pohlavie, vek či spoločenské postavenie.

Etika pri práci zdravotníckeho operátora

Dodržiavanie etického kódexu je povinnosťou uloženou zdravotníckemu pracovníkovi v § 80 ods. 1.

Etické pravidlá sa môžu v určitých bodoch dokonca aj odchyľovať od všeobecne uznávaných morálnych noriem. Zatiaľ čo všeobecná morálka vyžaduje hovoriť pravdu, v zdravotníctve sa niekedy uznáva potreba šetrného prístupu, vedúceho až k zamlčaniu alebo dokonca k podávaniu klamlivej informácie. Morálka sa jednoznačne stavia aj k otázke dôvernosti, dôvera sa viaže na prísnej mlčanlivosti.

Spomeniem základné etické požiadavky kladené na osobnosť zdravotníckeho operátora:

- predpoklad psychického a somatického zdravia,
- odbornosť: predpoklad celoživotného vzdelávania sa,
- osobnostné predpoklady: vzťah k práci, charizma,
- prosociálnosť: radosť v kontakte s ľuďmi, mať rád človeka,
- empatia: schopnosť vcítenia sa,
- kultúrna bezúhonnosť: vernosť tomu, čo robíme, veriť v čestnosť a spravodlivosť,
- ochrana osobných a dôverných informácií o zdravotnom stave,
- uvážlivé, náležité, poctivé konanie pri práci,
- rešpekt a dôstojnosť k volajúcemu,
- úcta k ľudskému životu.

Každý operátor je informovaný o etickom kódexe a je povinný vykonávať svoju činnosť v súlade s ním. Pri rozhodovaní o správnosti svojho kroku musia byť pripravení spoľahnúť sa na svoj úsudok a „zdravý rozum“, nakoľko etický kódex nemôže popisovať každú situáciu, ktorá môže nastať.

Uvedomujú si, že:

- to, čo robia je dôležité, ale nemenej dôležité je tiež to, ako to robia,
- ich pracovné aktivity sa priamo dotýkajú životov mnohých ľudí, zabezpečenie dôvery týchto ľudí je podmienené tým, že prácu vykonávajú korektným spôsobom.

Kto je zdravotnícky operátor na linke tiesňového volania?

Je to človek, ktorý Vám vždy zdvihne telefón, ak voláte telefónne číslo 155. Pre operátorov tiesňového volania ZZS je záchrana ľudského života na dennom poriadku.

Viac ako 1500 hovorov a z toho 400 urgentných počas 12 hodinovej pracovnej služby. Takmer 500 000 hovorov vybavia za kalendárny rok. Operátori dobre vedia, že keď zazvoní telefón, na druhej strane linky mohlo dôjsť k nešťastiu a oni sa musia rýchlo a správne rozhodnúť ako postupovať.

Na číslo 155 veľakrát volajú ľudia, v emočne vypätej situácii, pod vplyvom život ohrozujúcej situácii, ktorí operátora informujú o naliehavej situácii. Ľudia často nechápu, prečo im operátor kladie toľko otázok a ihneď neposiela pomoc k človeku, ktorý ju potrebuje. Mnohokrát nenachádzajú odpoveď na to, ako sa dostane záchranná služba k pacientovi, ak sú zamknuté dvere, /a oni sú imobilní/, sú záveje a pod. To je pár otázok z mnohých, ktoré kladú našim operátorom.

Nie každý však vie, že počas hovoru ďalší kolega už vysiela pomoc a operátor na linke sa snaží získať čo najviac relevantných informácií, ale aj poskytovať pomoc do príchodu posádky rýchlej pomoci.

Komunikácia je sťažená, pretože operátor volajúceho nevidí, len počuje a potrebuje aby volajúci bol jeho očami, ušami a rukami.

Je dôležité, aby sa volajúci nechal operátorom viesť a počúval ho. Je pochopiteľné, že volajúci sú pod veľkým stresom a očakávajú pomoc, podporu a pochopenie. Dôležité je nepanikáriť!

Operátor je taktiež pod veľkým časovým a emocionálnym stresom, ktorý musí profesionálne zvládať, zachovať si nadhľad, je v pozícií záchranára, radcu a psychológa.

- *záchranár*: podľa závažnosti situácie, ako aj dostupnosti najbližšej neobsadenej - voľnej posádky ZZS vysiela pomoc: rýchlu zdravotnú pomoc s lekárom / RLP/ alebo rýchlu zdravotnú pomoc bez lekára /RZP/.
- *radca*: volajúcemu dáva rady ako správne postupovať pri podávaní prvej pomoci do príchodu záchrannej služby, čo spraviť na zmiernenie ťažkostí
- *psychológ*: je empatický, dodáva istotu, je emočnou oporou, poskytuje krízovú intervenciu

Operátor je vo veľmi ťažkej úlohe záchranára, musí urobiť dôležité rozhodnutie- koho vyslať, aký typ záchrannej zdravotnej pomoci je najvhodnejší. Na druhom konci telefonickej linky musí zvládať plač, paniku, agresivitu, strach, osobné urážky, invektívy a pod.

Jeho etickou povinnosťou je aj v takýchto situáciách dodržiavať základné etické princípy - konať maximálne dobro vo vzťahu k volajúcemu.

Komunikačné zručnosti operátora

Základným pracovným nástrojom operátora je slovo. Slovo, ktoré lieči, niekedy aj zabíja. Na prácu operátora sú kladené vysoké nároky, najmä v oblasti komunikačnej kultúry. Úspešnosť ich práce v mnohom závisí od ich verbálnych zručností, ktoré si sústavným vzdelávaním zdokonaľujú.

Operátor musí zvládať *technické predpoklady komunikácie* ako sú: jasná artikulácia, dostatočná hlasitosť, presné vyjadrovanie, dostatočná slovná zásoba. Dôraz sa kladie na *schopnosť aktívneho počúvania* pri preberaní tiesňového volania. Operátor by mal disponovať *predpokladmi aktívneho počúvania*: napojenie sa na volajúceho, záujem, neprerušovaná pozornosť, rešpekt , akceptácia a pod. V hovore využíva *prvky aktívneho počúvania*: prieskum, overovanie, reflexia, parafrázovanie a pod.

Psychicky veľmi náročné je uplatňovať *prvky zvládania krízovej intervencie*: stabilizovať emócie volajúceho a zvládať jeho stres, emócie, dodávať mu pocit istoty, byť jeho emočnou oporou, poskytovať čas na odpoveď, prípadne upútať jeho pozornosť. Každý operátor prechádza tréningom komunikačných zručností, ktorý absolvuje v rámci vnútropodnikového vzdelávania. Emócie operátora musia byť stabilizované- nenechať sa vykoľajiť, povzniesť sa nad agresivitou a aroganciou, akceptovať každé volanie ako fakt tiesne, viesť hovor, dávať adekvátne otázky a rady.

Veľkým úskalím v ich práci sú *problémové hovory*, ktoré predstavujú vysoké percento hovorov. Dennodenne sa stretávajú aj so slovnou agresivitou, neporozumením, pohŕdaním, dokonca aj s vyhrážaním sa. Smutným faktom je, že linka tiesňového volania je často obsadzovaná aj počas mimoriadnej situácie neopodstatnenými volaniami. Kto sa skrýva za týmito hovormi? Často sú to detí, ktoré sa nudia, psychickí chorí ľudia, hypochondri, marginálne skupiny, ľudia v sociálnej tiesni alebo ľudia, ktorí radi využívajú bezplatnú zdravotnú službu. Operátori už poznajú aj starých známych, teda ľudí , ktorí zvyknú často telefonovať. Nie sú výnimočné prípady, ak volajúci počas jedného dňa zavolá x krát. Ako príklad môžem uviesť prípad psychicky chorej pani, ktorá zavolala 1.600-krát počas jednej pracovnej zmeny.

Linka tiesňového volania 155 slúži občanom, ktorí majú akútny zdravotný problém – čo si mnohí ľudia neuvedomujú. Neblokujme ju preto malichernosťami. Myslíme na to, že nikdy nevieme, kedy budeme pomoc potrebovať my alebo naši blízki.

Aj operátor je človek so svojou osobnostnou štruktúrou, na jeho osobnosť ako som už spomenula sú kladené vysoké požiadavky- odbornosť, emocionálna stabilita, rozhodovania, empatia a pod. Je prirodzené, že aj on má isté rezervy a osobnostné problémy. Vzhľadom na tieto skutočnosti naša organizácia ako jedna z mála, a možno ako prvá štátna organizácia, zaviedla možnosť *individuálneho koučingu operátorov***,** ktorý je im nápomocný v plnení ich náročných úloh a to cestou hľadania vlastných zdrojov.

Prečo koučing?

Pomáha operátorovi ujasniť si a uskutočniť isté kroky k dosiahnutiu požadovaných výsledkov, cieľov a prianí v ich osobnom a profesionálnom živote. Cieľ koučingu:

- zlepšiť pracovný výkon, spokojnosť a úspech v práci operátora,
- zlepšiť vnímanie reality a zvyšovať zodpovednosť operátora,
- odstrániť vnútorné prekážky, ktoré bránia v dosahovaní lepšieho výkonu.

Koučing sa zameriava na to, kde sa operátor nachádza v súčasnosti a čo je ochotný urobiť pre to, aby sa v budúcnosti dostal tam, kam chce.

Záver

Na základe priebežnej analýzy práce našich operátorov, môžeme k spokojnosti konštatovať, že si svoju prácu robia seriózne, vo vysokej miere sa riadia s rešpektovaním princípov etiky zdravotníka vo vzťahu k volajúcemu. Môžeme pozitívne oceniť ich empatický prístup, komunikačnú kultúru a odhodlanosť v každej sekunde byť nápomocní tomu, kto ich potrebuje. Spomínané pracovné tréningy (kaučing, komunikačné zručnosti, krízová intervencia), ktoré ponúka zamestnávateľ, sú pre prácu operátora na linke tiesňového volania záchrannej zdravotnej služby veľmi osožné a nevyhnutné, obzvlášť v tomto prípade, keď stavovskou povinnosťou operátora je pri záchrane ľudského života dodržiavať etický kódex zdravotníckeho pracovníka.

Kontakt

PhDr. Kamila Varjassyová
Operačné stredisko záchrannej zdravotnej služby SR
Krajské operačné stredisko záchrannej zdravotnej služby - Košice, Komenského 52
Kamila Varjassyová, Košice, Karpatská 1
E-mail: varjassyova@emergency-slovakia.sk

Etika v zamestnaní sociálneho pracovníka

Ethics in the Occupation of Social Worker

Marta VAVERČÁKOVA, Ľubica GERGELOVÁ

Abstrakt

Zavedenie etiky do praxe je závislé na vyspelosti mravnej kultúry managementu v spoločnosti. Poslanie manažmentu realizujú ľudia – manažéri. Kľúčovým nástrojom ktorý si zachováva i v procese implementácie etiky do praxe významné postavenie, je etický kódex. Etický kódex predstavuje v modernej spoločnosti nástroj, ktorý reprezentuje rozpracovanie kľúčových princípov a hodnôt. Etický kódex vytvára platformu pre uplatnenie ďalších nástrojov a metód etiky v zamestnaní.

Kľúčové slová

Profesia, manažment, sociálny pracovník, telesné a duševné zdravie, duševná hygiena, životospráva, oddych, etika, empatia, potreba.

Abstract

Application ethics in practice be dependent on forwardness moral culture control in the society. Mission management realize people – managers. Pivotal tool who yourself preserves and in the process of implementation ethics in practice bancus, is ethics codex. Ethics codex introduces in the modern company's tool, who representing working out pivotal principles and values. Ethics codex forms platform pro application of other tools and method ethics in work.

Key words

Profession, management, social worker, physical and mental health, mental hygiene, way of living, rest, ethics, empathy, necessity.

Etický kódex je súhr noriem, ktoré slúžia na usmerňovanie správania sa príslušníkov profesií, organizácií a pomáhajú im riešiť etické dilemy. Kódex objasňuje zásady a požiadavky, povinnosti a očakávania voči jedincovi, pomáha riešiť etické dilemy, prispieva k identite profesie, má prezentačnú úlohu a môže byť základom pre disciplinárne konanie. Z uvedeného vyplýva, že ide o formalizovaný systém mravných noriem a pravidiel správania sa, ktorý platí v určitom spoločenstve. Môže byť daný explicitne, v podobe písaného katalógu predpisov, alebo implicitne, v podobe ústnych predpisov a obyčajov. Platnosť môže mať v širšom spoločenstve, alebo len v osobitnej spoločenskej vrstve a profesii. Profesia sociálneho pracovníka si počas svojho vývoja vybudovala profesionálne štandardy, ktoré sú vybudované a formalizované etickým kódexom sociálnej práce.

Výnimočnosť povolania sociálneho pracovníka vyžaduje od neho akceptovať určité vyššie požiadavky na jeho osobnosť, ktoré vyplývajú z jeho profesionálnej funkcie a spoločenského postavenia. Akým by mal byť sociálny pracovník?

Telesne i duševne zdravý

a) Telesný fond sociálneho pracovníka by mal, ba musí zodpovedať funkčnému zaťaženiu na svoju osobu. Je povinný myslieť na seba a starať sa o svoje zdravie. Jeho zovňajšok by mal byť primeraný jeho spoločenskému postaveniu. K tomu patrí celá jeho životospráva, celková hygiena, stravovanie a obliekanie. V prípade jeho prevažne sedavého zamestnania potrebuje primerané fyzické zaťaženie, cvičenie s dostatočným pobytom na čerstvom vzduchu. Táto požiadavka iste nevybočuje z rámca všeobecných požiadaviek na akékoľvek povolanie a prácu človeka. Mal by sa vyhýbať požívaniu alkoholu, nemal by fajčiť a lieky užívať len v prípade choroby a prevencie.
b) Duševná hygiena vyžaduje od sociálneho pracovníka, aby bol duševne vyrovnaný, duševne zdravý a skôr optimistický, a to v hodnotení inými. Akékoľvek psychopatické črty osobnosti, neurotické prejavy a také prejavy správania, ktoré by vzbudzovali stratu dôvery, vlastne nemajú miesta v živote a práci sociálneho pracovníka. Tieto iste vysoké požiadavky nie sú neopodstatnené a budú spoluvytvárať jeho spoločenský a profesionálny imidž.

Sociálny pracovník by sa mal vyhýbať konfliktným situáciám a ak sa v nich ocitne, mal by mať určitý psychický a duchovný potenciál na ich zvládnutie. Ide o to, aby jednak osobné problémy a konflikty neprenášal na pracovisko a pracovné konflikty neprenášal do svojho osobného života. Jeho pracovné konfliktové situácie vyplývajú skôr z psychopatických čŕt osobnosti jeho klientov alebo i iných profesií, s ktorými rieši sociálne problémy svojich klientov. Sociálny pracovník by mal takto byť schopný udržiavať rovnováhu medzi jednotlivcom a prostredím.

Tu sa treba dotknúť aj tak zložitej otázky ako je morálny profil sociálneho pracovníka. Otázkou teda bude, či má spoločnosť právo a opodstatnenie predpokladať alebo dokonca vyžadovať od sociálneho pracovníka vyššie morálne požiadavky ako od iných profesií. A tu sa ponúka jednoznačná odpoveď. Áno, lebo je verejný činiteľ a dosah jeho práce má veľký vplyv na celospoločenskú atmosféru a hodnotový systém spoločnosti.

Etickou požiadavkou a nie len profesionálnou bude i požiadavka, aby bol sociálny pracovník predovšetkým odborne a na úrovni dobre pripravený na svoju prácu.

To predpokladá:

a) Odbornú úroveň, nie len ukončením vysokoškolského vzdelania, ale doplňovanú sústavným celoživotným štúdiom. Formy postgraduálneho vzdelávania sociálnych pracovníkov sa už uskutočňujú a budú v budúcnosti i v rámci vysokých škôl, kde sa sociálna práca študuje zameriavať na špeciálne smery, vyžadované zmenenými celospoločenskými podmienkami a novými sociálnymi problémami (ako sú nezamestnanosť, emigrácia, nárast psychických ochorení, rôzne závislosti. Násilie ako celospoločenský problém je týranie a zneužívanie nielen detí, ale i žien a starých ľudí, chronicky chorí klienti a pod.). Etické požiadavky na prácu sociálneho pracovníka definuje etický kódex sociálneho pracovníka, vypracovaný asociáciou sociálnych pracovníkov v USA a ktorý je všeobecne známy. Z praktického hľadiska môžeme etické požiadavky sociálneho pracovníka definovať nasledovne:
b) konať vždy v záujme klienta,
c) rešpektovať autonómiu klienta,
d) byť spravodlivý a nerobiť rozdiely medzi klientmi,
e) byť prosociálny ako vlastná vnútorná výbava a potreba, teda robiť to, čo pomáha druhým,
f) prejavovať empatiu v postojoch k problémom, klientom i spolupracovníkom,
g) komunikatívnosť s klientmi a inštitúciami v prospech klienta. Sem patrí i schopnosť spolupracovať a nadväzovať spoluprácu a nevtieravo ponúkať ale tiež schopnosť prijať pomoc od iných,
h) nezávidieť úspechy spolupracovníkov,
i) mať zdravé sebavedomie a vedieť zhodnotiť svoje ambície a schopnosti.

A v konečnom dôsledku snažiť sa rozvíjať v svojej práci a osobnom živote etické a stavovské cnosti ako sú bezúhonnosť, poctivosť, zodpovednosť, nezištnosť, obetavosť, zhovievavosť, pravdovravnosť, vľúdnosť, veľkorysosť a angažovanosť.

Tieto cnosti sa chápu ako celoživotný ideál profesionálnej a osobnostnej výbavy sociálneho pracovníka. Nerodíme sa s týmito cnosťami, ale štúdiom, praxou, sebavýchovou a životnou múdrosťou a skromnosťou sa k týmto cnostiam môžeme dopracovať.

K osobnostnej výbave sociálneho pracovníka ďalej patrí i z etického hľadiska tiež starostlivosť o svoj zovňajšok, ako sú:

Zjav

Upravený vzhľad sociálneho pracovníka, jeho neverbálna komunikácia by mala klientovi byť určitým posolstvom profesionála a ľudsky blízkeho človeka. V tejto oblasti bude samozrejmou a to i kultúrnou požiadavkou jeho primerané oblečenie, telesná čistota, ako

čistota topánok a odevu. Vlasy i pri rešpektovaní módnych prvkov by mal mať učesané, umyté, nechty a ruky čisté a telo bez akéhokoľvek nepríjemného zápachu alebo vône. Nadmerný make up, neprimerané klenoty sú nevhodné k vzhľadu sociálneho pracovníka. Klient sa cíti určite príjemne v kontakte s pracovníkom, ktorý vyzerá z vyššie uvedeného dobre.

Držanie tela

Držanie tela v stoji i v sede ako aj chôdza sú prejavom osobnosti, jeho autority a sebavedomia. Človek, ktorý chodí s pokrčenými ramenami, sklonenou hlavou, očami sklopenými akoby prejavoval nedostatok sebadôvery a symbolizoval veľké bremeno, ktoré nosí so sebou. Tieto prejavy sa ešte zvýrazňujú pri verbálnej komunikácii s klientom.

Životospráva

Táto požiadavka je mimoriadne dôležitá i keď bude tiež platiť pre každého človeka. Sociálny pracovník by mal mať stravu vyváženú, jesť pravidelne, aby bol fyzicky fit a bol tak aj príkladom pre iných. Naši študenti a rovnako sociálni pracovníci toto nedodržujú. Ak človek odbije raňajky, aby mohol 10 minút dlhšie spať, nemôže dobre pracovať. Cíti hlad, nemôže dosť dobre myslieť a uvažovať kompetentne a tým i jeho efektivita výkonnosti sa znižuje. Sú to škodlivé návyky. Pravidelné stravovanie už s dobrými raňajkami na začiatku dňa sú žiaduce, aby sociálny pracovník vykonával svoju prácu a svoje povinnosti efektívne a korektne.

Príjem stravy ako energie a potrebných súčastí pre činnosti orgánov, tkanív a buniek je potrebný k pracovným aktivitám človeka.

V stravovaní sa dnes žiada príjem štyroch základných zložiek:

- mliečne produkty ako dve alebo viac šálok mlieka alebo ich ekvivalentu,
- živočíšne bielkoviny (mäso, ryby, hydina, vajíčka 1 - x denne),
- zelenina a ovocie, štyri i viac krát denne,
- chlieb a škroboviny štyri a viac krát denne,

K tomu ešte pridať správny pitný režim.

Pravidelné cvičenie, pohyb na čerstvom vzduchu, športovanie doplňujú životosprávu.

Oddych a spánok

Každý človek, aby dobre vykonával svoju prácu potrebuje dostatočný oddych a spánok. Potreba dĺžky spánku kolíše individuálne. U dospelého zdravého človeka sa pohybuje toto rozpätie približne medzi 6-8 hodinami. Avšak individuálna potreba je určujúcim činiteľom potrebnej dĺžky spánku. Nedostatok spánku sa prejavuje únavou, podráždenosťou, nedostatkom ambícií a tvorivosti a konečne i zníženou odolnosťou voči stresom a infekciám.

Spánok je prirodzenou potrebou, nenahraditeľným procesom k obnove telesných síl. Počas spánku samozrejme nejde o úplnú nečinnosť, pretože vitálne funkcie a niektoré telesné, síce na nižšej úrovni, pokračujú.

Oddych je rovnako dôležitý ako spánok. Oddychom sa rozumie vedome oslobodenie od aktivity. Tento oddych môže byť telesný i duševný, alebo oboje súčasne. Ide vždy o minimálnu aktivitu duševnú alebo telesnú, kompenzovanú v protiklade s opačným zaťažením viac duševným alebo telesným ako forma aktívneho odpočinku.

Etika sociálneho pracovníka ako vedúceho pracovníka má ďalšie špecifiká, ktoré by mala charakterizovať jeho osobnosť.

Etické hľadisko vedúceho pracovníka zahŕňa tri aspekty:

1) Uvažovanie o dôsledkoch svojho konania.
2) Nezaujatosť alebo tiež neutralita.
3) Empatia ako schopnosť vžiť sa do postavenia druhého, ktorý sa stal obeťou negatívneho zásahu do jeho života, nespravodlivosti, krivdy a pod.

Tento tretí aspekt obsahuje i emočný prvok a môže viesť k určitému osobnému konfliktu v rozhodovaní s prvými dvomi spomínanými aspektmi. Preto sociálny pracovník pri svojom rozhodovaní potrebuje problém z polohy intuitívnej dostať do polohy kritickej.

Práve etické rozhodovanie pomáha posunúť naše etické myslenie do kritickej polohy, to však neznamená, že pre „vnútorné pocity" a intuitívnu morálku niet v etike miesta, alebo že by sme ju mali z procesu kritického uvažovania vylúčiť. Ide skôr o to, aby sme naše pocity a intuíciu podrobili určitej kritickej analýze.

Ad. 1. Uvažovanie o dôsledkoch konania

Je známym poznatkom a skúsenosťou, že väčšina ľudí sa motivuje vlastnými záujmami a to často práve krátkodobými osobnými záujmami. Základom etiky je však poznanie, že ľudia, ktorí konajú eticky, zvažujú dôsledky svojich činov. To znamená, že i sociálny pracovník musí uplatňovať dlhodobý záujem pri uvažovaní o dôsledkoch svojho konania. Keďže najlepšie vieme, čo chceme, sme vlastne „najvyššou autoritou" vlastného krátkodobého

záujmu. Na druhej strane, sú veci, ktoré skutočne nevyhnutne potrebujeme a veci, ktoré síce chceme, ale vlastne nepotrebujeme. Ak začneme rozlišovať medzi tým, čo chceme a čo potrebujeme, presúvame pozornosť na dlhodobý záujem, teda práve dlhodobý záujem spája záujem s potrebami.

Uvažovanie o dôsledkoch vyžaduje logické myslenie, predstavivosť a často aj radu od iných. Stredobodom etického hľadiska je myšlienka, čo by sme chceli, čo by sme mali chcieť a čo potrebujeme ako ľudia a príslušníci ľudskej komunity. V momente, že začíname zvažovať dôsledky našich činov, začíname brať do úvahy aj ostatných. Čím viac pritom uvažujeme nad týmito dôsledkami našich činov z dlhodobého pohľadu, tým viac si uvedomujeme, že náš vlastný život je spätý so záujmami ostatných.

Ad. 2 Nezaujatosť alebo neutralita

Etické postoje nemôžu obchádzať požiadavku nezaujatosti, nestrannosti alebo určitej neutrality. Pri zvažovaní účinkov našich rozhodnutí a našich skutkov musíme brať do úvahy požiadavku rovnosti všetkých ľudí. To znamená, že požiadavky všetkých ľudí, a teda aj naše vlastné musíme hodnotiť za rovnako dôležité a záväzné. V súlade s týmto princípom nikto nesmie byť uprednostňovaný pred inými.

Ad. 3. Empatia ako základná výbava sociálneho pracovníka

Najľahším spôsobom, ako identifikovať eticky nesprávne konanie, je predstaviť si, že sa to stalo mne samému. Je napríklad menej pravdepodobné, že budem podvádzať a klamať ak si predstavím, že som podvádzaný a klamaný ja a je menej pravdepodobné, že budem niekoho diskriminovať, ak si predstavím sám seba ako obeť diskriminácie.

S týmito postojmi súvisí aj význam motivácie. Schopnosť motivovať podriadeného je základným predpokladom pre zachovanie etického charakteru organizácie. K motivácii je treba vytvárať podmienky, podnety a podporovať ju. Jedna z najznámejších motivačných teórií je v podobe hierarchizácie ľudských potrieb, vypracovaná psychológom Maslovom (1970).

Maslow tvrdí, že väčšina ľudí má vlastnú hierarchiu potrieb a že potreby nižšieho psychologického radu musia byť uspokojované pred vyššími potrebami. Ľudské potreby podľa Maslowa môžeme rozdeliť do 5 základných úrovní v postupnosti od najnižších po najvyššie (známa Maslowova pyramída):

- prvá úroveň sú fyziologické potreby, ako sú potraviny, voda, bývanie, odev, čisté ovzdušie, sexuálne potreby, úľava v bolesti, rodové správanie a pod.,

- druhá úroveň predstavuje potreby istoty a bezpečia, ochranu a stabilitu materiálneho prostredia a medziľudských vzťahov,
- tretiu úroveň predstavujú spoločenské potreby, lásku, náklonnosť, priateľstvo, pocit spolupatričnosti k ostatným a pod.,
- štvrtá úroveň predstavuje potrebu uznania, rešpekt, sebaúctu, spokojnosť s vlastnou právomocou a profesionálnou erudovanosťou a pod.,
- piata úroveň predstavuje potreby sebarealizácie, schopnosti a zručnosti, vedomosti a celkový osobnostný potenciál.

Zoznam bibliografických odkazov

[1] HEGYI, Ladislav a kol. 2005. *Základy sociálnej práce pre verejné zdravotníctvo*. Bratislava : SZU –Herba, s.r.o., 2005. 140 s.

[2] ŠOLTÉS, Ladislav. 2001. *Vybrané kapitoly z medicínskej etiky*. UK Bratislava : 2001. 159 s.

[3] PUTNOVÁ, A., SEKNIČKA, P. 2007. *Etické řízení ve firmě*. Praha : Grada Publishing,a.s., 2007. ISBN 978-80-247-1621-3. 162 s.

Ageizmus v kontexte etiky pracovnej inzercie

Ageism in the Context of Job Advertising Ethics

Margaréta ZOZUĽÁKOVÁ, Ladislav MACZKÓ

Abstrakt

Problematika diskriminácie a ageizmu je veľmi široká a odbúravanie predsudkov a stereotypov v spoločnosti je takpovediac „behom na dlhé trate“. Najčastejšou oblasťou, v ktorej pretrvávajú ageistické postoje a veková diskriminácia spojená s etickými prehreškami je pracovnoprávna oblasť. Príspevok poukazuje na špecifiká problematiky ageizmu s akcentom na vekovú diskrimináciu na trhu práce. Etické labsusy prezentuje analýza pracovnej inzercie, uskutočnená na prelome rokov 2008 – 2009 na vzorke 30 150 monitorovaných inzerátov. Prieskum si kládol za cieľ skúmať obsahovú analýzu pracovnej inzercie z aspektu vekovej diskriminácie.

Kľúčové slová

Ageizmus, pracovná inzerci, zásada rovnakého zaobchádzania.

Abstract

A problem of discrimination and ageism is quite serious and the elimination of prejudice and stereotypes in the society shall be “a long distance run“. Lasting ageism attitudes and age discrimination associated with trespassing against ethics is mostly registered in the field of employment relationship. This paper is aimed on specifics of the problem of ageism and underlines the problem of age discrimination on the employment market. The ethical lapses are presented by analysis of job advertising made at the turn of 2008 - 2009. The analysis was made on the sample of 30 150 monitored job advertising. The main goal of this survey was to examine the content analysis of employment advertising from the aspect of the age discrimination.

Key words

Ageism, job advertising, principle of equal treatment.

Úvodné zamyslenie

V procese modernizačných premien sa vek stal významnou zložkou sociálneho statusu jedincov, ako aj inherentnou charakteristikou rady sociálnych štruktúr a systémov. V súčasnom období hospodárskej a ekonomickej recesie nadobúda otázka veku nové kontúry, náhľady sa menia, často sa problematika zastiera a bagatelizuje, fakt je ale ten, že nemizne. Jednou z príčin, ktoré nedovolia veku aby sa „stratil“ zo zreteľa sú aj historicky bezprecedentné globálne zmeny v populačnej štruktúre spoločností.

Ak pojem „etika“ chápeme ako súbor princípov a zásad, ktoré umožňujú rozlišovať medzi tým, čo je dobré, zlé, správne i nesprávne, tak je aj aktuálnou témou étosu umiestňovania rôznych vekových skupín na trhu práce.

Problematika diskriminácie a ageizmu je veľmi široká a uvedomujeme si, že odbúravanie predsudkov a stereotypov v spoločnosti je „*beh na dlhé trate*“. Ak však prevládnu snahy pochopiť príčiny tohto antagonizmu a pohnútky z ktorých pramenia naše ageistické tendencie a snahy vedúce niekedy až k segregácii vekových skupín na pracovnom trhu, dokážeme nájsť cestu k interakcii a kooperácii s generáciou, ktorá má také isté práva na rovnaké zaobchádzanie ako všetci ostatný.

Jedným z indikátorov rozmanitosti štruktúry spoločnosti môžeme označiť klasifikáciu veku v zmysle systému vekových noriem t.j. vekového odstupňovania, ako aj normami - systémami vekových noriem a požiadaviek.

Aj napriek tomu, že na Slovensku máme kvalitnú antidiskriminačnú legislatívu, často sa stretávame s bagatelizáciou a podceňovaním tejto problematiky. Nezanedbateľným negatívnym poznatkom praxe je aj nevedomosť a nízka informovanosťou nielen v radoch laickej, ale často aj odbornej verejnosti.

Načrtnuté sociálne súvislosti majú svoj význam a svoju neprehliadnuteľnú logiku na všetkých vekových úrovniach. Táto logika funkčnosti sa stáva výrazným ukazovateľom spoločnosti, ktorá vek a vekové skupiny, často spolu s pohlavím, využíva ako významný organizačný prvok sociálnych vzťahov.

A práve alokácia diferenciácie vekových skupín slúži na tvorbu sociálnej politiky tej ktorej spoločnosti. Identifikácia určitých, resp. vekovo preddefinovaných skupín, (deti, stredný vek, starší ľudia), umožňuje tzv. racionálnu definíciu programov, problémov a smerovanie zdrojov pre vekovo definované skupiny obyvateľov.

Čo je vlastne staroba z pohľadu pracovného trhu

V chronológii veku registrujeme viacero pohľadov, existuje viacero definícií, ktoré sa postupne vyvíjali, pričom vyúsťujú do pojmu ageizmu, chápaný rôznymi autormi v odlišných reáliách a rozličných významoch.

Ageizmus v intencii témy predostierame ako pojem vymedzujúci vekovú diskrimináciu na pracovnom trhu. V jeho pôvodnom ponímaní sa jedná o ľudí starších a starých, teda v zásade ľudí po veku 55 rokov. Dnes však už k tejto kategórii, z pohľadu pracovného trhu, môžeme priradiť aj ženy po 35 a mužov po 40 roku života.

Z načrtnutého vyplýva obťažnosť stanovenia uspokojujúcej definície. Zadefinovanie pojmu diskriminácia v kontexte definícií pojmu ageizmu je ešte ťažšia, nakoľko v praxi osciluje na pomyselnej tenkej hrane a v mnohých prípadoch je pojem aj nesprávne pochopený a interpretovaný, taktiež je obtiahne určiť, kedy sa ešte o diskrimináciu jedná a kedy už nie.

Moderné koncepcie totiž chápu diskrimináciu nielen ako aktívne konanie smerujúce proti určitej skupine (jedincovi), ale aj ako situáciu, keď zdanlivo neutrálne rozhodovanie má neprimeraný dopad na jedinca alebo určitú skupinu obyvateľov.

Je taktiež veľmi ťažké nájsť uspokojivú definíciu týkajúcu sa identifikácie staroby v pracovnom prostredí jedinca. Najčastejšie a zrejme najjednoduchšie je ohraničiť ju chronologickým (kalendárnym) vekom. Ďalšou možnosťou je sociálny vek, ktorý sa vzťahuje k spoločenským očakávaniam a správaniu, ktoré je pre daný vek primerané.

Situácia na trhu práce je charakterizovaná pretrvávajúcou zhoršujúcou sa situáciou postavenia starších ľudí. Zvyšuje sa podiel 50 a viac ročných ľudí na počte evidovaných nezamestnaných, pričom však rastie ich podiel aj na ekonomickej aktivite obyvateľstva a na zamestnanosti.

Z našich skúseností, ale aj z výsledkov výskumov však vyplýva, že hendikep veku nie je výlučnou doménou 50 a viac ročných. Za *„neperspektívnu“* resp. málo proklamovanú potenciálne nechcenú pracovnú silu môžeme u mužov označiť už vekovú skupinu 40 – 45 ročných jedincov a u žien sú na tom obdobne pomerne mladé vekové skupiny 35 ročných uchádzačiek o zamestnanie, so základným vzdelaním bez odbornej kvalifikácie, zdravotne hendikepovaní občania, etnické minority, hlavne rómska populácia a najnovšie aj mladí absolventi rôznych typov škôl bez profesionálnej praxe.

Ageizmus v empirických výskumoch

Problémovou oblasťou a témou hodnej diskusie sa javí otázka ageizmu a etiky v kontexte s problematikou vekovej diskriminácie na trhu práce. Trh práce je vo svojej prirodzenej podstate vekovo diferencovaný a vekom je definovaná aj možnosť času participácie – od a dokedy je možné uzatvárať pracovné kontrakty a na strane druhej, kedy je nutné pracovný trh opustiť. Tu sa vynára taktiež otázka udržateľnosti pozície jedinca na trhu pracovných príležitostí. Spolu s pohlavím a vzdelaním je potom vek hlavným indikátorom pozície a statusu jedinca v štruktúrach pracovných príležitostí.

"Odopierať ľuďom prácu pre ich dátum narodenia, je hrubo nespravodlivé, v týchto ťažkých časoch očakávame, že veľa ľudí bude musieť vykonávať pracovnú činnosť aj v dôchodkovom veku, aby vystačili s peniazmi.“(Setback in retirement age battle, 2008),

odznelo v jednej z odpovedí v diskusnej relácii rozhlasovej stanici BBC od Ailsi Ogilvie, predstaviteľky charitatívnej organizácie Age Concern.

Ako uvádzajú Glover a Braine (In: Vidovičová, 2005, s. 23) „ageizmus je prítomný vo všetkých fázach zamestnanosti, nie iba v inzerátoch, ale aj v organizačných štruktúrach, výberu, rozmiestnenia pracovných síl i pracovných úloh, v hodnotení výkonu a plánovaní kariéry, odmeňovania a zamestnaneckých výhod. Je prítomný aj vo výbere jedincov pre určitý typ tréningu, vzdelávania a rozvoja aj v rozhodnutiach o presune na inú prácu, povýšenie, ukončenie pracovnej činnosti a práva na dôchodok."

Z výsledkov reprezentatívneho výskumu „Vnímanie ľudských práv a zásady rovnakého zaobchádzania u dospelej populácie v SR“ uskutočneného v r. 2006 vyplýva, že diskriminácia je najsilnejšie pociťovaná na trhu práce kvôli vyššiemu veku zamestnanca alebo uchádzača o zamestnanie. Vek je pociťovaný ako najsilnejší zdroj diskriminácie pri prijímaní do práce. „*Veľmi často a často sa s ním stretlo takmer 92% našej dospelej populácie. Druhým, najčastejšie sa vyskytujúcim diskriminačným faktorom je zdravotný stav – 82% populácie má tieto skúsenosti. Na treťom mieste uvádzajú respondenti skúsenosti s diskrimináciou podľa pohlavia – 73%.“* (Guráň et al., 2007, s. 38-39).

Z výsledkov toho istého prieskumu z roku 2008 vyplýva, že s diskriminačným konaním v oblasti, prepustenie alebo neprijatia do zamestnania z dôvodu vyššiemu veku skúsenosť 61,6 % percipientov, pričom „*najčastejšou osobne prežitou situáciou je zisťovanie počtu a veku detí v rámci prijímacieho pohovoru, s ktorým sa stretlo 15,9% respondentov*.“ (Kotvanová et al. , 2009, s. 36).

Inštitút pre verejné otázky realizoval na Slovensku v roku 2004 a 2005 v rámci projektu *„Plus pre ženy 45+“* obsahovú analýzu médií na Slovensku s cieľom zmapovania stereotypov ženskosti a staroby.

V súvislosti s týmto projektom boli nastolené aj niektoré otázky tykajúce sa činnosti médií, médiá nám totiž často sprostredkúvajú obraz, ktorý nie je vždy v súlade s realitou. A keďže nám je tento obraz deň čo deň predostieraný, tak sa často s definíciou sociálnej reality chtiac-nechtiac nevedome stotožňujeme, pričom sa ani len nenamáhame pátrať po realite skutočnej.

Ako vyplýva z výsledkov týchto obsahových analýz médií, v médiách sa vyskytlo 6 hlavných obrazov starnutia a staroby:

- neúprosný proces fyzickej degradácie *„krásy“*
- staroba ako chudoba
- staroba ako choroba

- oslabená adaptabilita a návrat do detstva – reprodukcia staroby ako straty adaptability
- starí ľudia ako obete: „*Staroba je viktimizovaná. Ako hlavný dôvod býva implicitne identifikovaná znížená úroveň kognitívnych schopností ľudí vo vyššom veku.“...*
- „staroba a naivita“...

O tom, že ženy sú v staršom veku vnímané odlišne a negatívnejšie od mužov asi moc diskutovať nemusíme. Súhrnom možno uviesť, že na stránkach analyzovaných denníkov prevažovala „*reprodukcia negatívnych vekových stereotypov, objavili sa aj prvé lastovičky kritickej reflexie, ktoré explicitne odmietli konštrukt staroby ako nedostatočnosti a stigmy a kriticky pomenovali vekové stereotypy a ich negatívne dôsledky.“* (Bútorová et al., 2008, s. 311).

Analýza pracovnej inzercie z hľadiska vekovej diskriminácie

Prieskum sa uskutočnil v spolupráci so Slovenský národným strediskom pre ľudské práva. Náš prieskum mapoval inzeráty uverejňované na webových stránkach personálnych agentúr, úradu práce, sociálnych vecí a rodiny, v regionálnej a dennej tlači, v mesačníku personálnej agentúry v súlade so smernicami EÚ, zákona o rovnakom zaobchádzaní (tzv. antidiskriminačný zákon) a vnútroštátnou legislatívou upravujúcou túto problematiku.

Hlavným dôvodom, pre ktorý sme realizovali tento prieskum bola absencia takejto formy výskumu v SR, takže metodiku obsahovej analýzy bolo taktiež nevyhnutné vytvoriť.

Prieskum sme uskutočnili v termíne od 15.12.2008 do 28.2.2009, t.j. 2,5 mesiaca. Celkovo sme zmonitorovali 30 150 (N = 30 150) inzerátov. Zamerali sme sa na 9 zdrojov:

- webové portále ponúkajúce pracovné pozície:
  - www.Profesia.sk – najväčší portál s pracovnými ponukami, denne aktualizovanými, v súčasnosti je projektom koncernu Northcliffe International. Portál navštívi denne viac ako 15 tis. ľudí.
  - www.Tobjobs.sk – webový portál spustený v roku 2007 je zameraný na elitné pozície na trhu práce, ponuky sú denne aktualizované.
  - Úrad práce, sociálnych vecí a rodiny v Nitre - ponuky sme sledovali na webovej stránke príslušného ÚPSVaR, pričom tieto ponuky majú stanovenú pevnú štruktúru (forma tabuľky) a z tohto dôvodu by mala byť zabezpečená eliminácia diskriminačných požiadaviek z hľadiska veku.
- Denníky

- denník Sme
- inzertné noviny Avízo – najväčší inzertný denník zameraný na občiansku a firemnú inzerciu.

❖ Regionálne noviny:

- My noviny – týždenník Naše novosti pre okresy: Nové Zámky, Šurany, Komárno a Štúrovo
- Podvihorlatské noviny – nezávislý regionálny týždenník, pôsobí na novinovom trhu v okresoch Humenné, Snina a Medzilaborce
- Gratis – regionálny inzertný týždenník pre región: Dunajská Streda, Veľký Meder, Šaľa, Galanta, Kolárovo, Komárno, Hurbanovo, Šurany, Nové Zámky, Štúrovo

❖ Mesačník

- Celoslovenský mesačník personálnej agentúry Proact People, ktorá pôsobí na trhu od roku 1996 a mesačník vydáva od roku 2008. Distribúcia je zabezpečená zdarma do domácností.

V konkrétnej ponuke pracovných inzerátov sme sledovali početnosť výskytu požiadaviek zamestnávateľov, ktoré je možné považovať v zmysle platnej legislatívy za diskriminačné z hľadiska veku, prípadne obsah môže byť nepriamo diskriminačný, alebo môže mať na uchádzačov diskriminačný dopad. Za inzerát sme považovali ponuku na pracovnú pozíciu aj v prípade, keď pozícia nebola uvedená. Inzeráty sme sledovali jednak vo forme písomnej ponuky, ale aj fotoinzercie, prípadne inej reklamnej inzercie. V prípade, že zamestnávateľ, prípadne personálna agentúra uverejnila inzeráty na rôzne pracovné pozície, za jeden inzerát sme považovali pracovnú ponuku na jednu pracovnú pozíciu nezávisle od toho, či to bolo uverejňované od jedného zamestnávateľa, alebo personálnej agentúry vcelku.

Prieskum sme zamerali na:

1. Znaky, ktoré sú v rozpore s vnútroštátnou legislatívou – konkrétne *„vekové požiadavky“* na zamestnanca s výnimkou vekových požiadaviek, ktoré sú určené osobitných predpisom, alebo sledujú osobitný cieľ....
2. Znaky, ktoré sú v rozpore s vnútroštátnou legislatívou – ponúkajú prácu *„iba mladým ľuďom“*.
3. Znaky, ktoré môžu byť nepriamo diskriminačné z dôvodu veku, alebo môžu mať na uchádzača diskriminačný dopad :
    a. zamestnávateľ ponúka pre konkrétnu pracovnú pozíciu: *„iné výhody: mladý kolektív, mladý tím“* (často ešte aj s prívlastkom mladý dynamický kolektív, alebo tím),

b. ponuka je vo forme: „ponúkame prácu v mladom kolektíve, mladom tíme (často ešte aj v mladom dynamickom kolektíve, alebo tíme), alebo výhodou je práca v mladom kolektíve, v mladom tíme,
c. ponuka je vo forme: *„hľadáme (prijmeme) do kolektívu mladých ľudí, do tímu mladých ľudí“* (prípadne aj do kolektívu mladých dynamických ľudí, alebo do tímu mladých dynamických ľudí),
d. ponuka je vo forme: *„hľadáme (prijmeme) do mladého kolektívu, do mladého tímu“* (prípadne aj do mladého dynamického kolektívu, alebo do mladého dynamického tímu),
e. prax - sledovali sme neprimerane dlhú minimálnu prax, prípadne maximálnu dĺžku praxe v závislosti od pracovných pozícií (minimálne 6-10 a viac rokov, všímali sme si akýkoľvek znak s maximálnou dĺžkou praxe, vyskytovali sa však tieto dĺžky: maximálne 10 rokov, maximálne 15 rokov, maximálne 20 rokov),
f. „len absolventa/ku“ – sledovali sme ponuky, ktoré boli určené iba pre absolventov, čerstvých absolventov, prípadne mladých absolventov/mladé absolventky,
g. *„len dôchodcu/kyňu“* – sledovali sme ponuky, ktoré boli určené iba pre dôchodcov,
h. *„aktuálna fotografia“* – sledovali sme ponuky, kde sa vyžaduje spolu so životopisom a motivačným listom zaslať aj aktuálna fotografia tváre, niekedy to bola aj aktuálna fotografia celej postavy (napr. na pozíciu čašníčka), tu sme však vylúčili pozície ako modelka, model, letuška, steward, hosteska a pod., kde táto požiadavka sledovala oprávnený a odôvodniteľný cieľ ,
i. 2 a viac prvkov – tu sme sledovali výskyt kombinácie minimálne 2 prvkov/znakov zo sledovaných znakov v jednom pracovnom inzeráte. Vyskytovali sa kombinácie ako napr.:
    - *„iné výhody: mladý kolektív, tím“* (do kolektívu, tímu mladých) + požiadavka *„aktuálna fotografia“* tváre
    - *„iné výhody: do mladého kolektívu, tímu“* + *„hľadáme mladých ľudí“*
j. iné – do tejto kategórie sme zaradili znaky, ktoré môžu mať diskriminačný dopad na uchádzača a nedali sa zaradiť do vytvorených kategórií, nakoľko ich

výskyt bol veľmi zriedkavý, prípadne ojedinelý: *„hľadáme hviezdu do našej predajne, hľadáme sviežich ľudí, hľadáme efektívne ženy“* a pod.

Konkrétne vekové požiadavky na zamestnanca

„Faktor veku je často zastieraný prácou „v mladom dynamickom kolektíve“ alebo požiadavkou na odborné vzdelanie, prax a získané zručnosti, ktoré sú na pracovnom trhu k dispozícii len krátku dobu a staršia osoba ich nemala možnosť absolvovať.“ (Správa o dodržiavaní..., 2008, s. 101).

Autori v publikácii „Presadzovanie rodovej rovnosti osobitne v stredoeurópskom regióne“ uvádzajú príklady diskriminácie na trhu práce aj z dôvodu veku, napr. *„hľadáme riaditeľa, sekretárku vo veku do 25 rokov; ponúkame prácu v mladom dynamickom kolektíve; požadujeme maximálnu časovú flexibilitu...“* (Presadzovanie rodovej rovnosti..., 2008, s. 50).

Predpokladali sme, že výskyt konkrétnych vekových požiadaviek na zamestnanca sa bude vyskytovať v inzerátoch v minimálnej miere, nakoľko od účinnosti antidiskriminačného zákona predsa len uplynul určitý čas a taktiež sme predpokladali nárast povedomia verejnosti a zamestnávateľov o vekovej diskriminácii. Z výskumu sme vylúčili inzeráty, ktoré sa týkali uvedenia konkrétneho veku uchádzača, ale v zmysle antidiskriminačného zákona sa jednalo o výnimky, ktoré upravujú osobitné zákony, napr. zákon o obecnej polícii upravuje minimálnu hranicu veku na prijatie na pozíciu mestský policajt vek 21 rokov a pod.

Domnievali sme sa, že zamestnávatelia a pracovné agentúry budú častejšie uverejňovať inzeráty s tzv. latentným diskriminačným vyjadrením z hľadiska veku, ktoré môžu byť nepriamo diskriminačné, prípadne môžu mať na uchádzačov diskriminačný dopad, za čo sme my považovali vyjadrenia typu: *„prijmeme zamestnancov do mladého kolektívu, tímu mladých ľudí, výhodou je kolektív mladých ľudí, práca v kolektíve, tíme mladých ľudí, hľadáme mladých ľudí a pod“*. Všímali sme si aj dĺžku požadovanej praxe, za nepriamo diskriminačné sme považovali neúmerne vysoké požiadavky na dĺžku praxe vzhľadom k pracovnej pozícii, alebo určenie maximálnych hraníc požadovanej praxe, ako napr. *„maximálne 15 rokov praxe“* a pod.

Pracovné pozície v nájdených *„chybných inzerátoch“* sme rozčlenili do medzinárodne používanej klasifikácie zamestnaní (KZAM), ktorá obsahuje 10 hlavných tried (Medzinárodná klasifikácia zamestnaní, 2008):

1) „Zákonodarcovia, vedúci a riadiaci zamestnanci
2) Vedeckí a odborní duševní zamestnanci

3) Technickí, zdravotnícki, pedagogickí zamestnanci a zamestnanci v príbuzných odboroch
4) Administratívni zamestnanci (úradníci)
5) Prevádzkoví zamestnanci v službách a obchode
6) Kvalifikovaní robotníci v poľnohospodárstve, lesníctve a v príbuzných odboroch (okrem obsluhy strojov a zariadení)
7) Remeselníci a kvalifikovaní výrobcovia, spracovatelia, opravári (okrem obsluhy strojov a zariadení)
8) Obsluha strojov a zariadení
9) Pomocní a nekvalifikovaní zamestnanci
10) Príslušníci armády (profesionálni vojaci)“

Diskriminačné požiadavky na vek sme sledovali pre každú z týchto kategórií zvlášť.

Za cieľ prieskumu v tejto kategórii sme si stanovili mapovať uverejňovanú pracovnú inzerciu webových stránok, stránku Úradu práce, sociálnych vecí a rodiny v Nitre, denník, regionálnu inzerciu, mesačník personálnej agentúry z hľadiska jednoznačných a možných (latentných) diskriminačných požiadaviek, ktoré môžu byť nepriamo diskriminačné, prípadne môžu mať na uchádzačov diskriminačný dopad z dôvodu veku, v ktorej kvalifikačnej triede zamestnaní (KZAM) sa tieto požiadavky najčastejšie vyskytujú. V prípade, že v sledovanej pracovnej inzercii sa niektorý z uvedených znakov nachádzal, tento sme označili ako ***„chybný inzerát“***.

Ako už bolo uvádzané obsahovej analýze sme podrobili 9 zdrojov pracovnej inzercie, ktorú sme sledovali každý deň počas obdobia 2,5 mesiaca, t.j. od 15.12.2008 do 28.2.2009. Do výskumu bolo zahrnutých celkovo 30 150 inzerátov, z toho:

- webová stránka Úradu práce, sociálnych vecí a rodiny v Nitre – 1 961 pracovných ponúk, celková chybovosť – 0,15%
- denník SME – 201 pracovných ponúk, celková chybovosť - 2,99%
- reg. týždenník My naše novosti – 391 inzerátov, chybovosť – 2,81%
- reg. týždenník Gratis – 257 inzerátov, chybovosť – 1,17%
- reg. noviny Podvihorlatské noviny – 120 inzerátov, chybovosť – 5%
- Avízo – spolu 4 308 inzerátov, chybovosť – 2,14 %
- webový portál Topjobs – spolu 2 246 inzerátov, chybovosť – 14,6%
- webový portál Profesia – spolu 20 662 inzerátov, chybovosť – 11,11%

- mesačník personálnej agentúry Proact people – spolu 4 inzeráty, chybovosť – 50% (predpokladáme, že vysoké % je vzhľadom k nízkemu počtu inzerátov)

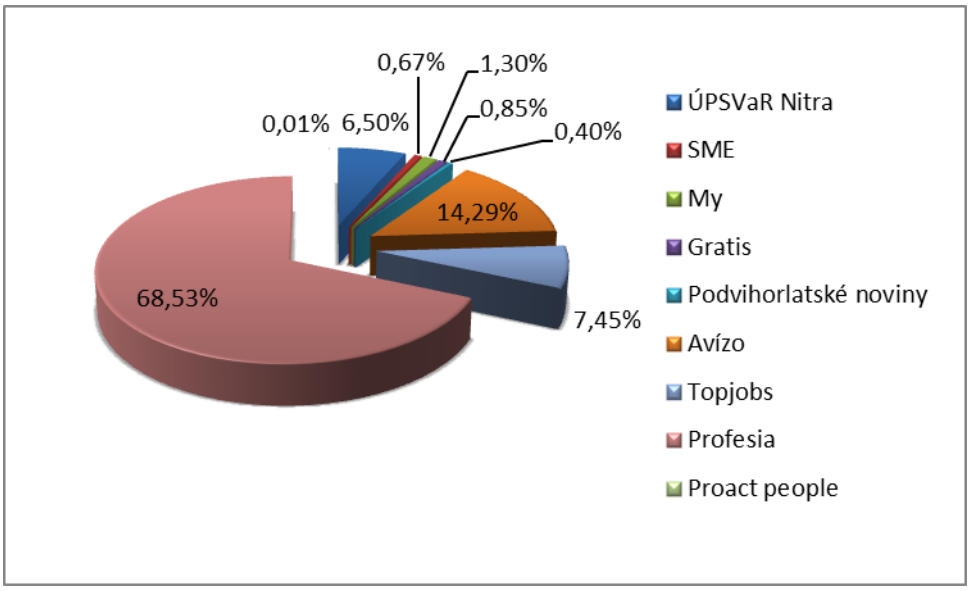

Graf 1 % vyjadrenie počtu analyzovaných pracovných ponúk

Celková priemerná „*chybovosť*" v uvedených 9 zdrojoch bola 9,11%. „*Chybovosť*" inzerovaných ponúk sme sledovali aj v jednotlivých kvalifikačných triedach zamestnaní, pričom najväčší výskyt sa vyskytol v triede 3 (technickí, zdravotnícki, pedagogickí zamestnanci a zamestnanci v príbuzných odboroch, najčastejšie technickí zamestnanci a obchodní zástupcovia), v počte – 3,14% a v triede 2 (vedeckí a odborní duševní zamestnanci, hlavne programátori, IT špecialisti a pod.) – 2,21 %, ďalšie poradie bola trieda 4 (administratívni zamestnanci, hlavne asistentky)– 1,51%, trieda 5 (prevádzkoví zamestnanci v službách a obchode, tu bol najčastejší výskyt čašníčiek, predavačiek) – 1,03% a výskyt v ostatných triedach bol pod 1%.

„Chybovosť" podľa jednotlivých sledovaných zdrojov inzercie bola najvyššia v celoslovenskom mesačníku personálnej agentúry Proact people (50%), ale tu musíme zdôrazniť, že v uvedenom období boli vydané iba 2 čísla s enormne nízkym počtom pracovnej inzercie (4 pracovné ponuky). Napriek tomu fakt, že personálna agentúra, ktorá zverejnila v celoslovenskom mesačníku diskriminačné inzeráty s požiadavkou konkrétneho veku uchádzača (vek do 35 rokov) môže byť signálom, že vedomosť o uplatňovaní antidiskriminačnej legislatívy nie je na požadovanej úrovni ani u inštitúcií, kde by sme to prioritne predpokladali.

Na druhom mieste sa umiestnil webový portál Topjobs – 14,6% chybovosťou inzercie a na treťom mieste webový portál Profesia s výskytom 11,11% chybnej pracovnej inzercie.

Na týchto webových portáloch často zverejňujú inzerciu práve personálne agentúry, z ktorých mnohé sú združené v Asociácii personálnych agentúr a zaviazali sa dodržiavať etický kódex personálnych agentúr, v ktorom je zakotvené dodržiavanie zásady rovnakého zaobchádzania v zmysle antidiskriminačnej legislatívy v prístupe k zamestnaniu. Agentúry dočasného zamestnávania a sprostredkujúce agentúry majú vydané povolenie na svoju činnosť z Ústredia úradu práce, sociálnych vecí a rodiny a sú povinné takisto dodržiavať zákon o službách zamestnanosti, ktorý zakotvuje povinnosť dodržiavania zásady rovnakého zaobchádzania pri prístupe k zamestnaniu. V tejto oblasti by bolo vhodné vzdelávacie aktivity zamerať aj na personálne agentúry, agentúry dočasného zamestnania a pod. Tu vidíme tiež možnosť realizácie kontrol uvedených agentúr zo strany príslušných ÚPSVaR.

Najčastejšie sa v inzercii vyskytovala ponuka uverejňovaná ako iné výhody: mladý kolektív resp. tím, priemerne v 3,61% inzerátoch. Najvyšší počet ponúk sme zaznamenali na webovom portáli Topjobs a Profesia.

Aktuálnu fotografiu vyžadovali zamestnávatelia priemerne v 2,05% inzerátoch. Najčastejšie sa požiadavka na zaslanie fotografie vyskytovala na webovom portáli Topjobs a Profesia.

Tretím najčastejšie sa vyskytujúcim prvkom bola ponuka práce v mladom kolektíve, tíme, táto sa vyskytovala priemerne v 1,5% pracovnej inzercie. Podľa jednotlivých zdrojov sa vyskytovala najčastejšie na webovom portáli Topjobs, na druhom mieste v denníku SME a tretie miesto obsadil webový portál Profesia.

Požiadavka na konkrétny vek sa vyskytovala priemerne len v 0,28% inzercie a ponuka adresovaná len mladým ľuďom - v 0,19% inzerátov.

Ak by sme hodnotili jednotlivé zdroje pracovnej inzercie z hľadiska jednotlivých požiadaviek na uchádzačov o zamestnanie podľa poradia by prvé miesto získal mesačník personálnej agentúry Proact people s celkovým výskytom *„chybnej“* pracovnej inzercie - 50%, pričom vzhľadom k nízkemu počtu zverejnenej inzercie nemôžeme objektívne vyhodnotiť práve tento mesačník. V 50% pracovnej inzercie bola uvedená konkrétna požiadavka na vek uchádzačov/uchádzačky o zamestnanie do 35 rokov.

Druhé miesto by s počtom 14,56% *„chybnej“* inzercie obsadil webový portál Topjobs s celkovou *„chybovosťou“* – 14,6%. Na tomto portáli sa vyskytujú najčastejšie ponuky mladého kolektívu, tímu, zamestnávatelia vyžadujú aktuálne fotografie a ponúkajú prácu v mladom kolektíve, tíme. Požiadavka na konkrétny vek uchádzača sa nevyskytla ani v jednom prípade a ponuka práce pre mladých ľudí bola uverejnená v 0,67% inzerátoch.

Na treťom mieste sa umiestnil webový portál Profesia s celkovým počtom „*chybnej"* inzercie 11,11%. Najčastejšou ponukou zamestnávateľov tu bol mladý kolektív, tím, vyžiadanie si aktuálnej fotografie a ponuka práce v mladom kolektíve, tíme. Požiadavka na konkrétny vek sa vyskytla v 0,29% a ponuka pre mladých ľudí bola inzerovaná v 0,13%.

Štvrté miesto obsadil regionálny týždenník Podvihorlatské noviny s počtom 5% „*chybných*" inzerátov. Najčastejšie zamestnávatelia ponúkali výhodu mladého kolektívu, tímu a požiadavka na vek uchádzačov sa vyskytla v 1,67%.

Piate miesto obsadil denník SME s celkovým počtom „*chybnej*" inzercie – 2,99%. Najčastejšie boli ponuky formulované ako práca v mladom kolektíve, tíme a požiadavky na neprimeranú dĺžku praxe.

Tesne za denníkom SME sa na šiestom mieste umiestnil regionálny nitriansky týždenník My naše novosti s počtom „*chybnej*" inzercie – 2,81%. Najčastejšie bola zamestnávateľmi ponúkaná práca v mladom kolektíve, tíme a požiadavka na konkrétny vek uchádzačov sa vyskytla v 1% inzercie, ponuky adresované len mladým ľuďom boli uverejnené v 0,26%.

Siedme miesto obsadili inzertné noviny Avízo s počtom 2,14 % *„chybných"* inzerátov. Najčastejší bol výskyt konkrétnych požiadaviek na vek uchádzačov – 0,39% a pracovná ponuka pre mladých ľudí – 0,26% rovnako ako požiadavka neúmerne dlhej praxe. Tu sme sa stretli hlavne s požiadavkou na maximálnu dĺžku praxe, napr. 15, 20 rokov.

Predposledné miesto obsadil regionálny týždenník Gratis s počtom 1,17 „*chybných*" inzerátov, pričom najčastejšie boli ponuky adresované mladým ľuďom – 0,78% a ponuka práce v mladom kolektíve, tíme. Požiadavky na vek sa nevyskytli.

Na poslednom t.j. najlepšom mieste sa umiestnila webová stránka Úradu práce, sociálnych vecí a rodiny v Nitre s počtom „*chybnej*" inzercie – 0,15%, jedinými neprimeranými požiadavkami zamestnávateľov bola neúmerne dlhá prax. Ako už bolo spomenuté, ponuky pracovnej inzercie sú upravované v prednastavenom formulári, ktorého využitie eliminuje zverejňovanie diskriminačnej inzercie.

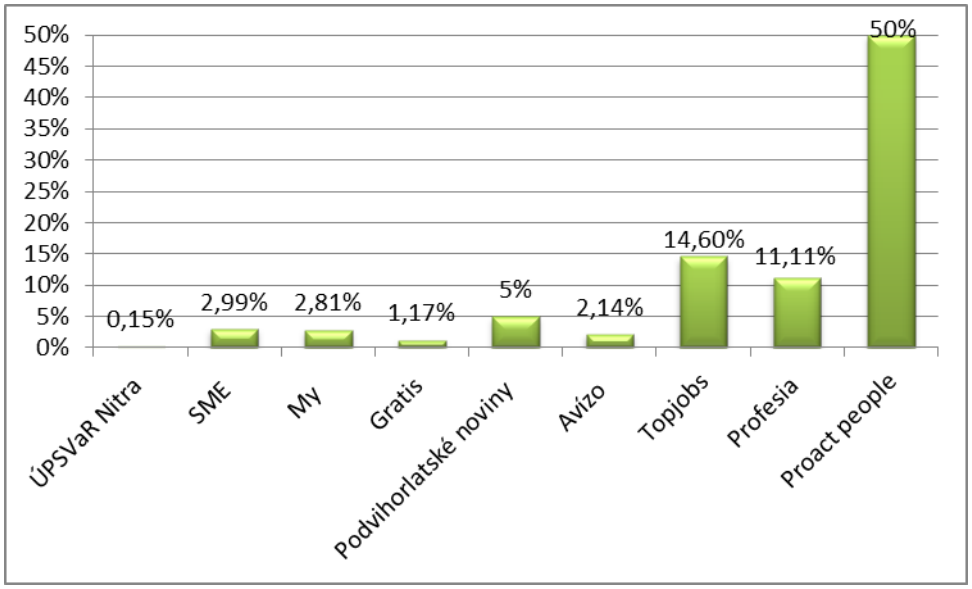

Graf 2 Chybovosť inzerovaných ponúk v %

V súhrne môžeme konštatovať, že približne každý jedenásty pracovný inzerát nie je úplne v súlade s vnútroštátnou legislatívou týkajúcou sa porušenia zásady rovnakého zaobchádzania z dôvodu veku pri prístupe k zamestnaniu. Niektoré požiadavky zamestnávateľov môžeme hodnotiť ako priamu, prípadne nepriamu diskrimináciu z dôvodu veku, niektoré požiadavky môžu mať diskriminačný dopad na uchádzačov z hľadiska veku a zamestnávatelia ich často *„maskujú“* latentnými požiadavkami ako *„práca v mladom kolektíve, tíme“* a pod. Môžeme sa len domnievať, v akom množstve a aké požiadavky uplatňujú zamestnávatelia pri výberových konaniach a pohovoroch.

Najčastejšou všeobecnou diskriminačnou požiadavkou zamestnávateľov a personálnych agentúr je požiadavka konkrétneho pohlavia uchádzača, stále pretrvávajú tzv. genderové stereotypy. Stereotypne sú vnímané pracovné pozície, ktoré sú *„typicky“* ženské a mužské.

Prax – v pracovných inzerátoch sa objavovala nielen minimálne ohraničená prax, napr. *„na obchodného zástupcu v trvaní minimálne 10 rokov“,* ale aj maximálne, napr. *„prax maximálne 15 rokov na pozície stavebný technik, referentka – cenárka v stavebníctve, strojný zámočník, montážnik, asistentka riaditeľa“*, prax maximálne 20 rokov na pozície: elektrikár, zámočník a pod.

Stretli sme sa aj s rozporuplnými inzerátmi od tej istej spoločnosti na tie isté pracovné pozície (obslužný personál v reštauračných službách) s textom: „*chceš byť aj ty súčasťou tímu mladých a veselých ľudí*?“,...„*prijmeme mladých ľudí*“, pričom obdobný inzerát uverejnený s časovým odstupom dvoch dní znel: „*sme veselý kolektív pre každú vekovú kategóriu.“*

Na niektorých pracovných pozíciách sa vyžadoval „*svieži a dynamický človek“*, alebo „*šikovný, komunikatívny a s iskrou“*, často sa jednalo o pozície ako obchodný zástupca, medicínsky reprezentant a pod.

Na pracovnej pozícii obchodného reprezentanta sa podľa znenia inzerátu dá príjem dosiahnuť „*nezávisle od veku a špecializácie*“. Na pozície zamestnankýň v reštauračných službách sme sa stretli s uvedením inzerátu v podobe: „*prijmeme mladé, pekné, príjemné a šikovné.*“

Na pozíciu pokladník v obchode nebol uvedený konkrétny vek, ale poznámka: „*vhodné aj pre uchádzačov stredného veku***“,** prípadne je niekedy uvedené „*vhodné aj pre uchádzačov dôchodkového veku.*“

Niektoré pracovné ponuky sú určené iba uchádzačom/uchádzačkám z konkrétneho mesta, takže o uvedenú pracovnú pozíciu sa nemôže hlásiť uchádzač/uchádzačka z iného /mesta resp. obce, aj keď možno len pár kilometrov vzdialeného/vzdialenej, pretože je tam uvedené: „*ponuky uchádzačov z iných miest nebudú akceptované*“, čo by mohlo pôsobiť diskriminačne pre určitú skupinu uchádzačov o uvedenú pracovnú pozíciu (výnimkou by v tomto prípade mohla byť pracovná pozícia, u ktorej je sledovaný oprávnený a zdôvodniteľný cieľ resp. záujem).

Niektoré personálne agentúry uvádzali ako možný spôsob doručenia životopisu spolu s motivačným listom iba mailom, neakceptovali zasielanie poštou, alebo faxom, čím mohli byť znevýhodnení uchádzači, ktorí sa k pracovnej ponuke dostali sprostredkovane a bol by pre nich problém zasielania životopisu a motivačného listu e-mailom, napr. na pozíciu pomocnice v kuchyni bola uvedená ako jediná možnosť reakcie na uvedenú pracovnú ponuku zaslaním životopisu elektronickou formou.

V ďalšom texte uvádzame niektoré zaujímavé postrehy:

Pracovný inzerát ponúkajúci prácu v lekárni iba magistre farmácie, ktorá „*vyznáva kresťanské hodnoty“*.

Na pozíciu obchodného manažéra bolo uvedené: „*prednosť majú uchádzači, ktorí v minulosti aktívne športovali, aj keď skončili svoju športovú kariéru, prípadne sa venujú nejakému športu.“*

V našom monitoringu sme zachytili aj pracovné ponuky na manuálnu prácu v stavebnom priemysle s podmienkou zaslania aktuálnej fotografie. Je možné, že je to z dôvodu možného vylúčenia staršieho uchádzača, uchádzača určitej rasy, alebo etnicity už v úvodnej fáze výberu.

Personálna agentúra Index Nošlus takmer pravidelne vyžadovala aktuálnu fotografiu na väčšinu uverejňovaných pracovných pozícií, pričom sa jednalo aj o také pozície ako pracovník vo výrobe, pomocný personál v službách a pod.

Ponuka na pracovnú pozíciu realitného makléra neuvádzala konkrétny požadovaný vek uchádzača, iba ponuku výhody mladého kolektívu, pričom však v závere bolo uvedené:“ *Prosíme ctených uchádzačov, aby rešpektovali naše požiadavky, najmä čo sa veku a praxe v odbore týka.“*

Objavovali sa aj inzeráty s ponukou: „*Ak si mladý a ambiciózny, rád sa učíš a pracuješ v nových oblastiach, tak neváhaj a volaj!“... „Iné výhody: mladý kolektív*“.

Inzerát ponúkajúci prácu upratovačky v závere oznamoval: „*V prípade záujmu o pracovnú pozíciu píšte aj vek.“*

Inzerát na pracovnú pozíciu obchodného zástupcu a zamestnancov v službách znel:“ *Sme dynamický, mladý, tvorivý tím ľudí, ktorí chcú služby a kávu pozdvihnúť na vyššiu úroveň, dávame vám šancu byť jeho súčasťou, práca u nás je výsadou a poslaním – hľadáme šikovných a tvorivých mladých ľudí, ktorí dostanú možnosť ukázať svoje kvality*.“

Pracovný inzerát na pozíciu recepčnej v rekreačnom zariadení ponúkal prácu mladej žene, a môžeme si len domýšľať k čo mal oznámiť dovetok: „*firma poskytuje ubytovanie pre mladých turistov prevažne zo zahraničia.“*

V jednom prípade sme sa stretli s kurióznou požiadavkou na zamestnanca na pozíciu montérov bytových doplnkov, pričom „*výhodou je manželka na materskej dovolenke*“.

Stretli sme sa aj s inzerátom na pracovnú pozíciu pomocnej práce v tlačiarni, kde sa uvádzalo, že „*práca je bez obmedzenia veku*“, ale na druhej strane inzerát oznamoval: „*prijmeme len dievčatá.“*

V inzerát na pozíciu predavačky si protirečí, keď na strane jednej uvádza, že „*vek nie je otázkou schopností*, ale zároveň klasifikuje konkrétne vekové kategórie, pre ktoré je pozícia určená: „*od 22 do 50* rokov.“

Firma prostredníctvom inzerátu v tlači ponúkala pracovnú pozíciu osobného šoféra, pričom uviedla neprimerané požiadavky na uchádzača, ktoré môžeme považovať za diskriminačné z viacerých dôvodov: *„firma hľadá osobného šoféra bez záväzkov (slobodný), z Nitry (nie z okolia) a s praxou min. 5 rokov.“*

Na e-portáloch sa záujemca často ani nedozvie, na akú pozíciu a aká konkrétna spoločnosť hľadá zamestnanca.

Niektoré personálne agentúry vyžadujú fotografiu aj pre uchádzačov na pozície bez potreby vzdelania, vyžadujúce manuálne práce (ako stavebný robotník, pracovník vo výrobe

a pod.), častejšie však na pozície obchodných reprezentantov, asistentky, obsluhujúci personál v službách. Často sa vyžaduje aktuálna fotografia tváre, ale stretli sme sa aj s požiadavkami fotografie tváre a celej postavy na pracovnú pozíciu obsluhujúceho personálu v službách, napr. čašníčku.

Pri sprostredkovaní práce do zahraničia agentúrou, ktorá mala vydané povolenie príslušným úradom práce, soc. vecí a rodiny sa často vyskytovali konkrétne požiadavky na vek uchádzačov, vyžadovali sa fotografie na pozície, napr. opatrovateľky, obsluhujúci personál, dokonca aj pre zberačov poľnohospodárskych plodín, predavačky, manuálne pracujúcich a pod.

Miesto záveru

V minulosti sa o ageizme a vekovej diskriminácii starších ľudí na trhu práce takmer nehovorilo. Vyzeralo to tak, akoby tento problém u nás ani neexistoval. Aj keď to tak nevyzerá, jeho existencia nebola ani predtým menšia, ale osoby či inštitúcie, ktoré ju riešiť mohli, často od nej *„dávali ruky preč“*, resp. diskrimináciu a etické princípy ako problém ani nevnímali alebo vnímať jednoducho nechceli.

Treba však povedať, že miera diskriminácie dnešnej doby znateľne prevyšuje minulé obdobia. Mimo iných je to dané aj súčasnou dobou, životným štýlom, materiálnou zameranosťou ľudí, chamtivosťou, snahou presadiť sa a získať maximum za každú cenu a pod..

Aj keď už Ústava SR, ako aj všetka relevantná legislatíva zakazuje akúkoľvek diskrimináciu z dôvodu pohlavia, veku, zdravotného alebo rodinného stavu, povinností k rodine atď., napriek tomu je v slovenskom prostredí realitou. Prejavuje sa už v inzerátoch na pracovné miesta (typu: *„hľadáme (prijmeme) do kolektívu mladých ľudí, do tímu mladých ľudí*…“), pri prijímaní, v pracovných podmienkach (možnosti kariérneho postupu či zvyšovania kvalifikácie) a nakoniec aj pri prepúšťaní. Tieto fakty potvrdzuje aj náš prieskum.

Zoznam bibliografických odkazov

[1] GURÁŇ, P. – GERBERY, D. – KOTVANOVÁ, A.- MÜNCNEROVÁ, L. 2007. *Vnímanie ľudských práv a zásady rovnakého zaobchádzania u dospelej populácie v SR: Záverečná správa z výskumu*. Bratislava : Slovenské národné stredisko pre ľudské práva, 2007. 57 s. ISBN 978-80-89016-25-9.

[2] KOTVANOVÁ, A. – CHALOUPKA, V. - MÜNCNEROVÁ, L. 2009. *Vnímanie ľudských práv a zásady rovnakého zaobchádzania u dospelej populácie v SR: Záverečná správa*

z výskumu. Bratislava : Slovenské národné stredisko pre ľudské práva, 2009. 69 s. ISBN 978-80-89016-39-6.

[3] KZAM – Medzinárodná klasifikácia zamestnaní – rozdelenie zamestnaní do tried, predovšetkým podľa charakteru práce, zložitosti, zodpovednosti a kvalitatívnej náročnosti práce. [online]. [2008-12-05]. Dostupné na: <http://www.zkop.sk/Klasifikacia%20zamestnani%20.ppt>.

[4] Presadzovanie rodovej rovnosti osobitne v stredoeurópskom regióne. Zborník materiálov z projektu VS/2006/0313 spolufinancovaného Európskou komisiou. 2008. Bratislava: Slovenské národné stredisko pre ľudské práva, 2008. 80 s. ISBN: 978-80-89016-34-1.

[5] Setback in retirement age battle. 2008. 23 September 2008. [online]. [2009-01-01]. Dostupné na: < http://news.bbc.co.uk/2/hi/business/7629384.stm>.

[6] SPRÁVA O DODRŽIAVANÍ ĽUDSKÝCH PRÁV V SLOVENSKEJ REPUBLIKE ZA ROK 2007. 2008. Bratislava : Slovenské národné stredisko pre ľudské práva. 114 s. ISBN 978-80-89016-30-3.

[7] SPRÁVA O DODRŽIAVANÍ ĽUDSKÝCH PRÁV V SLOVENSKEJ REPUBLIKE ZA ROK 2008. 2009. Bratislava : Slovenské národné stredisko pre ľudské práva, 2009. 177 s. ISBN 978-80-89016-40-2.

[8] VIDOVIČOVÁ, L. 2005. *Věková diskriminace – ageismus: úvod do teorie a výskyt diskriminačních přístupů ve vybraných oblastech s důrazem na pracovní trh. Spoluautor empirického výzkumu: Rabušic, L.* Praha, Brno : VÚPSV, 2005. 54 s.

Kontakt

PhDr.Margaréta Zozuľáková
Regionálna kancelária SNSĽP v Nových Zámkoch
Hlavné námestie 7, 940 52 Nové Zámky
E-mail: zozulakova@snslp.sk

PhDr. Ladislav Maczkó
mediátor
Hlavné námestie 7
940 52 Nové Zámky
E-mail: mediator@inMail.sk

Mátel, Andrej – Schavel, Milan - Mühlpachr, Pavel – Roman, Tibor (eds.)

Aplikovaná etika v sociálnej práci a ďalších pomáhajúcich profesiách.
Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie

Vydala Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety v Bratislave

Bratislava, október 2010

Prvé vydanie

ISBN 978-80-89271-89-4

EAN 9788089271894